

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANA BİLİM DALI**

**AFGANİSTAN'DA SOVYET NÜFUZU VE İŞGALİ
(ETKİLER VE SONUÇLARI)**

Doktora Tezi

Kubilayhan Erman

Ankara-2013

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANA BİLİM DALI**

**AFGANİSTAN'DA SOVYET NÜFUZU VE İŞGALİ
(ETKİLER VE SONUÇLARI)**

Doktora Tezi

Kubilayhan Erman

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

AFGANİSTAN'DA SOVYET NÜFUZU VE İŞGALİ
(ETKİLER VE SONUÇLARI)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınav Tarihi:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara göre ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim./...../.....

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı Soyadı

Kubilayhan Erman
İmzası

.....

ÖNSÖZ

Tarihteki önemli olayların dikkat çekici ve çarpıcı tanımlamalarla ifade edilmesi, daha çok propaganda maksatları için başvuru alan alışılmış bir uygulamadır. “Büyük Bozgun”, “Kara Perşembe”, “Kanlı Pazar” ve benzeri ifadeler, tarihsel olayların niteliğini ve önemini vurgulamak amacıyla kullanılan etkileyici mecazlardır. Benzer nitelikteki tanımlamalar, XX. yüzyıl siyasi tarihinin en önemli olaylarından biri kabul edilen Afganistan Savaşı için de sıklıkla kullanılmıştır. Bu bağlamda Afganistan Savaşı’nı nitelemek için başvuru alan “Sovyet Vietnam” tanımlaması, ABD’nin Vietnam Savaşı’ndaki başarısızlığına gönderme yapar. Bu çerçevede, Vietnam ve Afganistan savaşları kıyaslanıp iki savaş arasında benzerlikler vurgulanmıştır. Ancak Sovyetler Birliği açısından Afganistan Savaşı’nın doğal olarak farklı siyasi sonuçları da olmuştur.

Sovyetler Birliği’nin XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli nedenlerle bir çok ülkede askeri harekât gerçekleştirdiği görülmektedir. Ancak bütün bu harekâtlar içerisinde en uzun süreli olanı Afganistan’daki savaştır. Bu savaş Sovyetlerin en son savaşı olma özelliğine de sahiptir. Zira kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği dağılmış ve yerini yeni devletlere bırakmıştır.

Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal etmesi Dünya’da ciddi tepkilerle karşılanmıştır. Batı Bloku’nun yanı sıra İslam Dünyası, Bağlantısızlar Bloku ve hatta Sosyalist devlet ya da partiler işgale karşı tavır almışlardır. Sovyetler Birliği’nin bu girişim ile uluslararası hukuku ihlal ettiği, bir süredir devam eden detant sürecinin ruhuna da aykırı davrandığı, bu ülkeye yöneltilen eleştiri ve suçlamaların temelini teşkil etmiştir. Sovyetler Birliği ise işgalin meşru olduğu savını 1978 yılında Afganistan ile imzalamış olduğu dostluk, iyi komşuluk ve işbirliği anlaşmasına dayandırmıştır.

Farklı bakış açısı ya da siyasi eğilimlere göre Afganistan’da yaşanan bu savaşa farklı adlar verilmiştir. Sandy Gall’a göre bu savaş “ulusal kurtuluş savaşı”, “dinler savaşı (cihat)” ve “iç savaş” özelliklerini taşır. Öte yandan Huntington Afganistan’daki savaşın ilk medeniyetler savaşı olduğu düşüncesindedir. Kemal Karpat da Sovyet bakış açısında yer alan, işgale karşı koyan direnişin ulusal bir muhalefet olmaktan çok dinsel nitelikli olduğuna vurgu yapmıştır. Nihayetinde

Afganistan Savaşı XX. yüzyılda “cihat” anlayışının ilk olarak evrensel sayılabilecek bir ölçekte somutlaştığı ve modern dünyada canlandığı bir dönem olmuştur.

Afganistan Savaşı ile başlayan süreç birçok değişimi beraberinde getirmiştir. En başta Afganistan ve Sovyetler Birliği savaşın ortaya çıkardığı siyasi ve sosyal sonuçlardan doğrudan etkilenmişlerdir. Ancak bu iki devletin yanı sıra başka ülkeler de bu savaşın etkilerine maruz kalmışlardır. Bu bağlamda Afganistan Savaşı’nın bölgesel ve küresel etkileri olmuştur.

Sovyet işgali ile başlayan sürecin Afganistan ve başta Orta Asya Cumhuriyetleri olmak üzere bölge ülkeleri üzerindeki siyasi, ekonomik ve sosyolojik etkilerinin sadece işgal sürecini kapsayan bir zaman dilimi içerisinde değil, asıl önemli sonuçların ortaya çıktığı uzun vadede incelenmesinin doğru sonuçlar vereceği değerlendirilmektedir. Sovyet Ordusunun Afganistan’a girmesi ile kısa vadeli etkiler ortaya çıkmıştır. Ancak işgal ile başlayıp uzun yıllara yayılan istikrarsızlık ve yeni tehditler bölge ülkelerinin politikalarında radikal değişiklikler yapmış, Dünya’da bölgeye yönelik yeni ekonomik ve politik eğilimler ortaya çıkarmıştır.

“Büyük Oyun” adlı kitabın yazarı Peter Hopkirk, “Ruslar, İngilizlerin 1842 yılında Afganistan’daki acı tecrübelerini hatırlamış olsalardı aynı tuzağa düşmeyebilirdi ve böylelikle 15 bin genç Rus hayatını kaybetmez, ayrıca sayısı belirsiz masum Afgan savaşın kurbanı olmazdı” tespitini yapmıştır. Dönemin BM Genel Sekreter Yardımcısı ve Cenevre Anlaşması öncesi sürdürülen görüşmelerin BM Özel Temsilcisi Diego Cordovez’in, bu dönemin gelişmelerinin yer aldığı eserinde geçen, “Afganistan krizinde asıl nedenlerle hareket ettikleri izlenimi veren iki süper güç, küresel mücadelelerinde Afganistan’ı kullanmışlardır” ifadesi de bu konuda yapılan diğer dikkat çekici tespitlerden biridir.

Bu tez çalışmasında Sovyet işgali ardından başlayan savaş ve işgalden sonra devam eden silahlı çatışmalar döneminin mağdurlar üzerinde yarattığı etkilerin dramatik ve duygusal boyutuna temas edilmemeye çalışılmıştır. Ancak tez çalışmamızın amaçlarından birini ve metnin önemli bir kısmını teşkil eden “Etkiler” bölümünde bu dönemin taraflar üzerinde yaptığı yıkımların da ele alınması zorunlu olmuştur.

Bu çalışma birçok saygıdeğer insanın katkılarıyla ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda;

Tez çalışmam süresince bana daima yol gösteren ve katkılarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu'ya,

Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Şahingöz, DTCTF Genel Türk Tarihi öğretim üyeleri Prof. Dr. Ayşe Onat, Prof. Dr. Eşref Buharalı, Prof. Dr. Sadettin Gömeç, Prof. Dr. Üçler Bulduk ve Yrd. Doç. Dr. Cihat Aydoğmuşoğlu'na,

Sn. Merih Baran Erbuğ'a ve Prof. Dr. Orhan Kavuncu'ya,

TBMM Kütüphanesi Ödünç Verme ve Mikrofilm bölümü çalışanlarına,

Bu süreçte beni her zaman anlayışla karşılayan ve destek olan sevgili eşim ve çocuklarıma,

Bana okumayı ve öğrenmeyi miras bırakan Babam Cemil Erman'a teşekkür ederim.

Kubilayhan Erman

Ankara, 2013

KISALTMALAR

a.g.b.	: adı geçen belge
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.r.	: adı geçen rapor
a.g.t.	: adı geçen tez
A.	: Ansiklopedi
AHDP	: Afganistan Halk Demokratik Partisi
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGSA	: Afganistan Çıkarlarını Koruma Dairesi
B.	: baskı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
CC	: Central Committee
CIA	: Central Intelligence Agency
CPSU	: Communist Party of the Soviet Union
Çev.	: çeviren
ÇNRA	: Çok namlulu roketatar
DBA	: Dışişleri Bakanlığı Arşivi
DTİH	: Doğu Türkistan İslami Hareketi
HTA	: Hava Taarruz Alayı
HTT	: Hava Taarruz Tümeni

HTTu	: Hava Taarruz Tugayı
ICRC	: International Committee of Red Cross
IDF	: Israeli Defence Forces
ISI	: Kuvvetler Arası İstihbarat Teşkilatı
İA	: İslam Ansiklopedisi
KAM	: İşçilerin İstihbarat Dairesi
KGB	: Devlet Güvenlik Komitesi
KHAD	: Devlet İstihbarat Servisi
KP	: Komünist Parti
MK	: Merkez komite
MPA	: Motorize Piyade Alayı
MPT	: Motorize Piyade Tümeni
MPTu	: Motorize Piyade Tugayı
MVD	: İçişleri Bakanlığı
ÖİH	: Özbekistan İslami Hareketi
PKP	: Polonya Komünist partisi
R.r.	: Romen rakamı
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SALT	: Strategic Arms Limitation Treaty
SAM	: Surface to Air Missile
SAMA	: Afganistan Halkının Kurtuluşu Örgütü
SAVAK	: İstihbarat ve Ulusal Güvenlik Teşkilatı
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SDI	: Strategic Defense Initiative

SEATO	: South East Asia Treaty Organization
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSM	: Surface to Surface Missile
t.y.	: tarih yok
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UN	: United Nations
UNEP	: United Nations Environment Program
UNHCR	: United Nations High Commissioner of Refugees
UNODC	: United Nations Office on Drugs and Crime
UNODCCP	: United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: yayınevi yok

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	IV
İÇİNDEKİLER	VII
KAYNAK TANITIMI VE YÖNTEM	XIII
A. Arşiv Çalışması	XIII
B. Kaynak ve Araştırma Eserler	XV
C. Yöntem ve Karşılaşılan Sorunlar	XXVI
GİRİŞ	1
COĞRAFYA VE TARİH	
A. Afganistan’ın Siyasi ve Kültürel Coğrafyası	1
B. Bağımsızlığa Kadar Afganistan’ın Genel Tarihi	3
1. Eski Devirlerden İlk Afgan Devletine Kadar Afganistan	3
2. Ahmet Şah Dürrani ve Afganistan’ın Doğuşu	7
C. Afganistan’da Rus-İngiliz Mücadelesi ve “Büyük Oyun”	20
1. Rusya-Afganistan İlişkilerinin Tarihi Kökeni	20
2. Rusya’nın Afganistan’a İlgisinin Doğuşu	24
3. İngiltere’nin Afganistan’a İlgisinin Nedenleri	25
4. Rusya ve İngiltere: Afganistan Üzerinde “Büyük Oyun”	26
I. BÖLÜM	33
ALTMIŞ YIL BAĞIMSIZLIK (1919-1979)	
A. Amanullah Han Dönemi	33
1. Bolşevik İhtilali ve Afganistan	37
2. Siyasi Gelişmeler	45
3. Afganistan-Türkiye İlişkileri ve Cemal Paşa’nın Afganistan’daki Faaliyetleri	48
4. Modernleşme Çabaları ile İç ve Dış gelişmeler	56
5. Beççe-i Saka Olayı	60

B. Nadir Şah Dönemi	63
C. İkinci Dünya Savaşı Sonrasına Kadar Zahir Şah Dönemi	68
1. Yeni Yönetimin Niteliği ve Devletleşme Çabaları	68
2. Dış Politikanın Genel Karakteri	69
2.1. Sovyetler Birliği ile İlişkiler	73
2.2. Türkiye ile İlişkiler	74
3. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Kurulan Yeni Dünya Düzeni ve Afganistan	78
3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası ve Soğuk Savaş'a Geçiş Dönemi: 1945-1947	78
3.2. Soğuk Savaş: Paktlaşma ve Küresel Krizler Dönemi: 1947-1962	81
3.2.1. Afganistan'ın Bağlantısızlık Politikası	86
3.2.2. Afganistan-Pakistan İlişkileri, Peştunistan Meselesi ve Büyük Devletler	89
3.2.3. Sovyetler Birliği'nin Afganistan ile Yakınlaşması ve ABD	100
3.3. Yumuşama ve Gerilimleri Azaltma Dönemi: 1962-1969	114
3.3.1. Afganistan'da Yeni Bir Dönem: Anayasal Monarşi	115
3.3.2. Afganistan'ın 1964 Anayasası ve Siyasi Akımlar	117
3.3.2.1. Sol Görüşlü Siyasi Akımlar	118
3.3.2.2. İslami Akımlar	125
3.4. Detant Dönemi: 1969-1979	128
3.4.1. Afganistan'da Monarşinin Sonu ve Cumhuriyet Dönemi	129
3.4.2. Pakistan ile İlişkiler	135
3.4.3. İran ve Diğer Ülkelerle İlişkiler	136
3.4.4. Sovyetler Birliği ile İlişkiler	138
3.4.5. Afganistan'da 1977 Anayasasının Kabulü ve Değişen Dengeler	141
II. BÖLÜM	145
SOĞUK SAVAŞ'IN SONU, YENİ SOĞUK SAVAŞ'IN BAŞLANGICI:	
SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN AFGANİSTAN'I İŞGALİ	
A. Detantta Sona Doğru	145
B. İşgal Öncesi Afganistan	147
1. Savr İnkılâbı ve Taraki Dönemi	147

2. Yönetime Karşı Halk Hareketlerinin Başlaması	154
3. Hafızullah Emin Dönemi	168
C. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgali	173
1. Sovyetler Birliği'ni İşgale Götüren Nedenler	177
2. İşgalin ilk safhası ve Babrak Karmal Dönemi	181
2.1. Dünya'da İşgale Tepkiler	189
2.1.1. Birleşmiş Milletler Teşkilatındaki Görüşmeler	192
2.1.2. NATO	194
2.1.3. Avrupa	194
2.1.4. ABD	195
2.1.5. Pakistan	204
2.1.6. Suudi Arabistan ve Diğer Arap Ülkeleri	208
2.1.7. İsrail	210
2.1.8. İran	210
2.1.9. Çin	211
2.1.10. Hindistan	212
2.1.11. Türkiye	214
2.1.12. Sovyetler Birliği'nin İşgal Savunusu	217
2.1.13. Afganistan'daki Gelişmeler	220
2.1.14. Dünya'daki Protestolar	222
2.2. Afganistan'daki Sovyet Ordusunun Özellikleri	223
2.2.1. Kuvvet Yapısı	226
2.2.2. Birliklerin Tertiplenmesi	229
2.2.3. Harp Silah ve Araçları	232
2.2.4. Muharebe Esasları	236
2.2.5. Propaganda, Psikolojik Harekât ve Halka Yönelik Faaliyetler	248
2.3. Afganistan Ordusu ve Güvenlik Birimleri	253
2.4. İşgale Karşı Direniş Cephesi	257
2.4.1. Direniş Cephesini Oluşturan Gruplar	263
2.4.2. Afganistan'daki Türk Unsurların İşgale Karşı Tutumları ve Azad Beg	272

2.4.3. Direniş Gruplarının Yapısı, Faaliyet Alanları ve Mücadele Esasları	278
2.4.4. Silahlar	290
2.4.5. Direniş Cephesinin Gelişimi ve Sorunları	296
2.5. Afganistan: “On altıncı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”	300
3. Sonun Başlangıcı: SSCB’de Gorbaçov ve Afganistan’da Necibullah Dönemi	303
3.1. Sovyetler Birliği’nin Soruna Çözüm Arayışları	304
3.2. Necibullah Dönemindeki Gelişmeler	307
4. Sovyetler Birliği’nin Afganistan’dan Çekilme Süreci	310
4.1. Uluslararası Siyasi Çerçeve	311
4.2. Cenevre Anlaşmaları ve İşgalin Sonu	312
4.3. Sovyet Birliklerinin Afganistan’dan Çekilmesi	314
D. İşgal Sonrası Dönem	315
1. Mücahit Grupları arasındaki Mücadele ve Necibullah Yönetiminin Sonu	316
2. Kuzey Afganistan’daki Gelişmeler: Cünbüş-ü Milli’nin Oluşturulması ve Azad Beg’in Faaliyetleri	330
E. Taliban	335
1. Taliban’ın Siyasi ve Doktriner Kökenleri	336
2. Taliban’ın Ortaya Çıkışı ve Yükselişi	341
3. Taliban’ın Afganistan Hâkimiyeti	349
III. BÖLÜM	363
ETKİLER	
AFGANİSTAN: KAZANANI OLMAYAN SAVAŞ	
A. Jeopolitik Değişim	364
B. Savaşın Sovyetler Birliği Üzerindeki Etkileri	368
1. Askeri Etkiler	368
1.1. İnsan Kayıpları	368
1.2. Sovyet Ordusundaki Etkiler	371
2. Siyasi Etkiler	373
2.1. Dış Siyasi etkiler	373

2.2. İç Siyasi Etkiler	376
2.3. Çeçenistan İç Savaşı	377
3. Ekonomik Kayıplar	379
3.1. Askeri Harcamalar	379
3.2. Dolaylı Ekonomik Etkiler	380
4. Sosyal ve Psikolojik Etkiler	383
5. Afganistan ve Vietnam Savaşlarının Kıyaslanması	388
C. Savaşın Afganistan Üzerindeki Etkileri	392
1. Savaşın Doğrudan Etkileri	392
1.1. Afganistan Ordusunun Kayıpları	394
1.2. Nüfus Kayıpları	394
1.3. Göçler ve Mültecilik	396
1.4. Ekonomik Kayıplar	399
2. Savaşın Dolaylı Etkileri	402
2.1. Siyasi ve Toplumsal Yapıdaki Değişim	402
2.2. Kuzey Afganistan	404
2.3. Uyuşturucu Kaynaklı Sosyal Sorunlar	405
2.4. İstikrarsızlık ve Güvenlik Sorunları	406
2.4.1. Uyuşturucu Madde Üretiminin Artması	406
2.4.2. Uluslararası Terörizm ve Taliban	408
2.4.2.1. El Kaide	408
2.4.2.2. Taliban	409
D. Savaşın Orta Asya ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri	411
1. Düşünce Yapısındaki Değişim	411
1.1. Sovyet Bakış Açısındaki Değişim	411
1.2. Orta Asya Bakış Açısındaki Değişim	414
2. Bölgesel Güvenlik Sorunları	416
2.1. Orta Asya'da İttifak Arayışları	416
2.2. Orta Asya'da Köktendincilik	424
2.2.1. Vehhabilik	425

2.2.2. Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH)	426
2.2.3. Radikal Tacik Gruplar	428
2.2.4. Hizbüttahrir (Hizb Üt-Tahrir El İslami)	429
2.2.5. Doğu Türkistan İslami Hareketi (DTİH)	430
3. Organize Suçlar	431
E. Savaşın Dünya'daki Etkileri	434
1. Pakistan	434
1.1. Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Etkiler	434
1.2. ISI'nın Siyasallaşması	437
2. Türkiye	441
2.1. Mülteciler	441
2.2. Siyasi Etkiler	442
2.2.1. Batı'nın Türkiye Algısındaki Değişmeler	442
2.2.2. 12 Eylül 1980	445
2.2.3. Fikri Hayata Etkiler	448
3. ABD	449
3.1. Siyasi ve Askeri Meseleler	449
3.2. Yaptırımların Etkileri	451
IV. SONUÇ	454
ÖZET	465
ABSTRACT	466
KAYNAKÇA	467
EKLER	
EK-1: Kronoloji	518
EK-2: Belgeler	535
EK-3: Fotoğraflar	544
EK-4: Afganistan Haritası	549

KAYNAK TANITIMI VE YÖNTEM

A. Arşiv Çalışması

Arşiv araştırması kapsamında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA)’nden istifade edilmiştir. Tez çalışmasında kullanılan arşiv belgeleri Afganistan’ın XX. yüzyıl tarihi ile ilgilidir. BCA ve ATASE’den temin edilen arşiv belgelerinden özellikle Türkiye-Afganistan ilişkileri bahislerinde çokça yararlanılmıştır. Dışişleri Bakanlığı Arşivi aynı amaca hizmet etmekle beraber Afganistan’ın uluslararası alandaki faaliyetlerine de ışık tutmuştur. Arşiv belgeleri kullanılırken mümkün mertebe literatür ve çalışma alanı için yeni olduğu düşünülen bilgiler seçilmeye özen gösterilmiştir. Bu bağlamda söz konusu üç arşivin de tez çalışmamıza önemli katkısı olmuştur.

Günümüzde internet teknolojisinin çok gelişmesi, akademik eğitim ve araştırma maksatlarına matuf milyonlarca güvenilir tarihi belgenin bu ortamda sunulması da tez çalışmamıza katkı yapmıştır. Arşivlerden sağlanan belgelerin yanı sıra internet ortamında da birçok orijinal belgenin görüntüsü okuyucu ve araştırmacılara sunulmaktadır. Özellikle Sovyet işgali dönemi ile ilgili birçok Rus belgesine bu sayede ulaşılabilmektedir. Zira Afganistan’daki savaş ve ardından Sovyetler Birliği’nin dağılmasının körüklediği kargaşa ortamında söz konusu birçok belgenin bir şekilde Batı ülkelerine geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bir dönem Sovyetler Birliği bütünlüğünde ya da Doğu Bloku içerisinde bulunmuş ülkeler de iyi bir arşiv kaynağı olmuşlardır. Bu çerçevede internet ortamında arşiv belgelerinin toparlandığı iki yayından tez çalışmamızda öncelikle yararlanılmıştır:

Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan

Woodrow Wilson International Center For Scholars tarafından hazırlanan bu yayın 2001 tarihinde “Soğuk Savaş Uluslararası Tarih Projesi” çerçevesinde bir e-dosya olarak düzenlenmiştir ve sadece internet ortamında ulaşılabilmektedir. Yayında; Afganistan işgali ile dönemin siyasi gelişmeleri ile ilgili Rus ve Doğu Alman arşivlerinden derlenen belgelerin İngilizce çevirileri verilmiştir. Bu yayında öne çıkan belgeler arasında 20 Mart 1979 tarihinde Afganistan Devlet Başkanı Taraki’nin Kosygin, Gromyko, Ustinov ve Ponomarev ile yapmış olduğu toplantı

tutanağı bulunmaktadır. Aynı tarihte Brejnev-Taraki görüşmesi tutanağı da bu yayında mevcuttur. 20 Mart 1979 tarihi Afganistan’da başlayan yeni bir dönemi sembolize ettiği için önemlidir. Zira Mart ayının ortalarından itibaren Afganistan’da rejime karşı başlayan isyanlar, Devlet Başkanı Taraki’yi Sovyetler Birliği’nden askeri yardım istemeye sevk etmiştir. Yine yayında yer alan SBKP Merkez Komitesi Politbüro toplantılarına ait tutanaklar Sovyet devlet adamlarının Afganistan’da durumla ilgili müzakerelerini ve ortaya çıkan görüşleri aktarması bakımından önem arz etmektedir. Yayında Afganistan’da bulunan Sovyet diplomatların ya da bu ülkede danışman olarak bulunan askeri yetkililerin Afganistan’daki gelişmeler konusunda kendi merkezlerine gönderdikleri bazı mesaj ve raporlara da yer verilmiştir.

New Evidence on the War in Afghanistan

Bu yayın “Cold War International History Project Bulletin Issue 14/15” olarak yayımlanmıştır. Christian Friedrich Ostermann çalışmanın “Sunuş” bölümünü yazmış ve “Gorbaçov ve Afganistan” bölümünün editörlüğünü üstlenmiştir. Bu yayına ayrıca KGB arşivlerinden bazı bilgiler için Vasiliy Mitrokhin, Macar arşivleri için Csaba Békés, Çekoslovakya Komünist Partisi arşivi için Oldrich Tůma katkı sağlamışlardır.

Bu iki yayının yanı sıra internet ortamında başka belgelere de ulaşılmış ve bunlar kaynakçada gösterilmiştir. Örneğin Afganistan’daki rejim karşıtı direnişi desteklemek için nakit para ve askeri olmayan malzeme yardımı yapılması konusunda ABD Başkanı Jimmy Carter tarafından imzalanan 79-1581 sayılı belge bunlardan biridir. Bu bağlamda ABD Pakistan Büyükelçiliği tarafından merkezlerine yazılan bazı raporlar da internet vasıtasıyla ulaşabildiğimiz belgelerdendir.

Diğer Belge ve Raporlar

Tez çalışmamızda ayrıca TBMM Zabıt Cerideleri, Cumhuriyet Senatosu ve Milli Güvenlik Konseyi tutanakları ile Resmi Gazete nüshalarından da yararlanılmıştır. Öte yandan başta Birleşmiş Milletler Teşkilatı olmak üzere bazı uluslararası kuruluşların Afganistan ile ilgili çeşitli konularda hazırlamış oldukları rapor ve değerlendirmelerden de istifade edilmiştir.

Gazeteler ve Dergiler

Basılı gazete arşivlerinden özellikle işgalin ilk ayları için *Milliyet*, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinden yararlanılmıştır. Söz konusu gazeteler bu dönemde Afganistan’da ve buna bağlı olarak uluslararası alanda cereyan eden siyasi gelişmelerle ilgili hem dış haber ajansları ve basınından haberler aktarmışlar, hem de Afganistan’a muhabir göndermek suretiyle doğrudan kamuoyuna bilgi sağlamışlardır.

Ayrıca Afganistan’da en son Hafızullah Emin döneminde yayımlanan *The Kabul Times* ve Babrak Karmal döneminde yayımlanmaya başlanan *Kabul New Times* gazeteleri de incelenmiştir. Bu gazeteler Afgan hükümetlerinin resmi yayın organı niteliğinde olmalarına rağmen tezimiz açısından o dönemde Afganistan’da cereyan eden bazı gelişmelere ışık tutmuşlardır. Ayrıca bazı gazetelerin internet arşivlerinden de tez kapsamında yararlanılmıştır. Bu bağlamda öne çıkan gazeteler *The New York Times* ve *El País* gazeteleridir.

B. Kaynak ve Araştırma Eserler:

Tarih-i Yemini

Bu eser XI. yüzyılda Gazneli Mahmut’un kâtibi Abu al-Nasr Muhammad ibn Abd al-Gabbar al-Utbi tarafından kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Gazneli Devleti’nin kuruluş dönemi ile Sultan Mahmut döneminde yaşanan olaylar eserde yer almıştır. Eserde ilk önce Sebüktekin’in Afganları mağlup ettiği ve hâkimiyeti altına aldığı konu edilmiştir. Daha sonra Sultan Mahmut’un Afganlara sefer düzenlediği bilgisine yer verilmiştir. Eserin tezimiz açısından öne çıkan önemi ise Afganlardan bahseden ilk İslam kaynağı olmasıdır. (*El Utbî, (Abu al-Nasr Muhammad ibn Abd al-Gabbar al-Utbi), Tarih-i Yemini, (El yazma Nüshasının tercümesi), Çev. A.R. Yelgar, y.y., t.y.)*

Baburname (Vekâyi)

Gazi Zahîreddin Muhammed Babür’ün Doğu Türkçesinde yazdığı bu eser Reşit Rahmeti Arat tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Arat aynı zamanda eserde yer alan “Tarihi Özet” bölümünü de kaleme almıştır. Bu yayına önsöz ise Y.

Hikmet Bayur* tarafından yazılmıştır. Vekayi’de Babür’ün anlatımları 1494 yılında Fergana ile başlar. İktidar mücadeleleri nedeniyle Horasan’a gitmek amacıyla 1504 yılında maiyeti ile birlikte Fergana’dan ayrılmış ve aynı yıl Kâbil’e gelmiştir.

Eserde Kâbil ve Afganistan bahsi önemli bir yer tutmaktadır. Babür; yer şekilleri, bitki örtüsü, ulaşım imkânları, iklimi, burada yaşayan kavimlerin özellikleri, konuşulan diller gibi bahislerle Kâbil ve civarındaki geniş bir bölgeyi detaylı bir şekilde tarif etmiştir. Gazne, Pencşir ve Lemgan başta olmak üzere Kâbil’e yakın merkezler hakkında da bilgiler veren Babür daha önce bu yerlerde hüküm sürmüş tarihi simaları da yad etmeyi ihmal etmemiştir.

Babürname; XVI. yüzyılın başlarında Afganistan ve civarında gerçekleşen tarihsel olayların, bölgede hüküm süren devletler arası siyasi ilişkilerin ilk ağızdan nakledilmesi bakımından da önem arz etmektedir. Tümüyle ele alındığında Babürname, özgünlüğü ve geniş kapsamıyla Afganistan’ın dönemsel özelliklerini ve tarihini yansıtmaya nedeniyle bu konudaki en önemli temel kaynaklardan biri olma özelliğine sahiptir. (*Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, Baburnâme (Vekayi), Çev. Reşit Rahmeti Arat, I.B., İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006*)

History of Afghanistan (C. II)

Percy Sykes tarafından yazılan eser I. Afgan-İngiliz Savaşı (1839-1842)’nden başlayıp Zahir Şah’ın Afganistan’da iktidara geldiği 1933 yılına kadar geçen tarihsel süreci ele almıştır. Afganistan’da XIX. yüzyılda meydana gelen hanedan ve iktidar mücadeleleri ile siyasi gelişmeler, İngiltere ve Rusya da dahil edilerek ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. XX. yüzyılın başlarından itibaren ise Habibullah Han’ın iktidarı, Amanullah Han dönemi siyasi gelişmeler, Beççe-i Saka olayı ve Nadir Han’ın iktidara gelişi yine tarihsel ayrıntılara yer verilerek incelenmiştir. Eser Zahir Şah’ın iktidara gelişi ile sona erdirilmiştir. Ekler bölümünde; Simla Manifestosu, I. Afgan-İngiliz Savaşı’nın ardından İngiliz Ordusunun Afganistan’dan çekilmesi ile ilgili anlaşma ve görüşmeler, Emir Abdurrahman Han ve Mortimer Durand arasında 1893 yılında yapılan anlaşma, Bu anlaşmanın 1905 yılında Habibullah Han döneminde yenilenmesi ile ilgili anlaşma, İngiliz-Rus anlaşmalarının Afganistan ile ilgili maddeleri, 8 Ağustos 1919 tarihinde yapılan Revalpindi Barış Anlaşması,

* Eserde ismin ilk geçtiği yerde “Baydur” olarak yazılmıştır.

Afgan ve İngiliz heyetleri arasında nihai anlaşma öncesi görüşmeler ve Kâbil Anlaşması gibi eklere yer verilmiştir. (*Percy Sykes, A History of Afghanistan, Vol. II, Macmillan & Co., London, 1940*)

Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929

Leon B. Poullada tarafından yazılan bu eserde Amanullah Han dönemi ele alınmıştır. Afganistan'daki kabilelerin ülkenin siyasetindeki belirleyici güçleri, Amanullah Han'ın reform çabaları ve modernleşme girişimindeki başarısızlık, Rusya ve İngiltere ile ilişkiler, Amanullah Han döneminde çıkan isyanlar, Beççe-i Saka'nın Afganistan siyasi sahnesine çıkışı, Nadir Han'ın Beççe-i Saka iktidarına son vermesi eserde yer alan önemli bahislerdir. Ayrıca ekler bölümünde yer alan başlıca konular ise Afganistan'ın ilk yazılı anayasası olan 1923 Anayasası ve 1925 yılında yapılan değişikliklerdir. (*Leon B. Poullada, Reform and Rebellion in Afghanistan: 1919-1929, 1st Publishing, Cornell University Press, U.S.A., 1973*)

Hindistan Tarihi (C. III)

Y. Hikmet Bayur tarafından yazılan bu eserde genel olarak Hindistan ile ilgili tarihi olaylar nakledilmekle birlikte Ahmet Şah Dürrani'den 1930'lu yıllara kadar geniş bir ölçekte Afganistan tarihi de verilmiştir. Bu bağlamda Afgan hanedanlarının iktidar mücadeleleri, Hindistan ile bağlantılı olarak Afgan-İngiliz ilişkileri ve üç Afgan-İngiliz Savaşı, Rusların Türkistan'ı ele geçirmeleri ve Afganistan ile ilgilenmeye başlamaları eserde öne çıkan bahislerdir. Ayrıca bu eserde Afganistan tarihinde önemli rol oynayan Afgan devlet adamlarının resim ve fotoğrafları ile bir fiziki Afganistan haritasına da yer verilmiştir. Hindistan Tarihi III. cildi ilk Afgan devletinin kuruluşundan Amanullah Han dönemi sonuna kadar olan Afganistan tarihinin bütün olarak incelenebilmesi bakımından önem arz etmektedir. Y. Hikmet Bayur'un 1928 ile 1931 yılları arasında Afganistan'da büyük elçilik yaparak bu ülkenin tarihine vakıf olması eserin önemini artırmaktadır. (*Y. Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi, C. III, TTK, Ankara, 1987*)

Afghanistan

Louis Dupree'nin bu eseri, Afganistan ile ilgili yapılmış olan en kapsamlı çalışmalardan biridir. Eserde geniş bir yer tutan fiziki ve beşeri coğrafya bölümlerinin ardından Prehistorik dönemden 1960'lı yıllarda başlayan Anayasal

döneme kadar Afganistan tarihi geniş bir kaynakça desteği ile verilmiştir. Bu bölümde özellikle İslam dininin Afganistan coğrafyasında yayılması, Avrupa emperyalizmi dönemleri ile Emir Abdurrahman Han, Habibullah Han, Amanullah Han, Nadir Şah ile 1933-1953 yılları arasındaki Zahir Şah ve başbakan amcaları dönemlerinin olayları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Kraliyet ailesi dışından ilk başbakan olma özelliği taşıyan Muhammed Davud Han'ın 1953-1963 yılları arasındaki ilk iktidar dönemi de Dupree'nin eserinde yer alan önemli konulardandır. Ekler bölümünde diğer konuların yanı sıra 1963 ve 1971 yılları arasında görev yapan kabinelere de yer verildiği dikkat çekmektedir. Esere ayrıca Afganistan tarihi, kültürü ve sosyal hayatını yansıtan çok sayıda fotoğraf da dâhil edilmiştir. (*Louis Dupree, Afghanistan, Princeton University Press, 3rd Printing, New Jersey, 1980*)

Afghanistan and the Soviet Union

Henry S. Bradsher tarafından kaleme alınan eser 1985 yılına kadar olan Afganistan tarihini kapsamaktadır. Ülkenin kısa bir tarihinin ardından "Afganistan'daki Soğuk Savaş" bölümünden itibaren siyasi ve kısmen ekonomik gelişmelere daha ayrıntılı olarak yer verilmeye başlanmıştır. Liberal Anayasal Dönem'de Marksist görüşün ortaya çıkışı, bu görüşün liderliğini yapan Taraki ve Karmal gibi simalar ile Afganistan Halk Demokratik Partisi'nin kurulması ve faaliyetleri incelenen konulardandır. Muhammed Davud ile simgeleşen Cumhuriyet dönemi ve Savr İnkılâbı bahislerinin ardından Taraki'den sonra Afganistan'da tek adam olan Hafızullah Emin iktidarı dönemi ele alınmıştır. Eserde daha sonra Sovyetler Birliği'nin dünya olayları genel çerçevesinde Afganistan meselelerine yaklaşımı incelenmiş ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahale nedenlerinden bahsedilmiştir. İşgal, işgale tepkiler, Afgan direnişi, mücahitlere dış yardımlar, Sovyet taktikleri, mülteciler ile Sovyet etkisi altındaki Afganistan bahisleri eserin son bölümlerinde öne çıkan konulardandır. (*Henry S. Bradsher, Afghanistan and the Soviet Union, Duke University Press, U.S.A., 1985*)

Islam and Resistance in Afghanistan

Olivier Roy'un bu eseri Afganistan'da devlet ve toplum yapısı ile İslami hareketin gelişimi üzerine odaklanmıştır. 1747 yılında ilk Afgan devletinin kabileler konfederasyonu şeklinde ortaya çıkması, merkezi devlet ve kabileler arasındaki

ilişkiler ile Afgan toplum yapısı eserin ilk bölümünde incelenen başlıca konulardandır. İkinci bölümde büyük çoğunluğu Müslüman olan Afgan toplumunda İslam dininin farklı ifadeleri, dini değerler sisteminin toplum yapısını nasıl şekillendirdiği gibi konulara değinilmiştir. Yazarın bu eserde üzerinde durduğu diğer bir konu da Afganistan'daki dinî muhafazakârlığın kökenleri ve tarihsel gelişimidir. Bu bahsi, ülkedeki siyasi İslam hareketinin 1978 yılına kadar olan tarihi takip etmiştir. Roy, ayrıca 1978 Savr İnkılâbı'nın ardından Marksist hükümetin başlattığı reformlara ve bu dönemin baskı uygulamalarına da değinmiştir. Bu dönemde Kâbil Hükümetine karşı başlayan halk ayaklanmaları ile hem rejim hem de Sovyet işgal gücüne karşı verilecek mücadelede söz sahibi olacak Sünni ve Şii siyasi partilerin kökenleri ve ortaya çıkış ve gelişimleri eserde odaklanılan konulardandır. Yazar ayrıca direniş cephesi, askeri çatışma sürecinin yanı sıra savaşın Afgan toplum yapısında neden olduğu değişimlere de eserinde yer vermiştir. (*Olivier Roy, **Islam and Resistance in Afghanistan**, Cambridge, Press Syndicate of the University of Cambridge, 1986*)

The Fall of Afghanistan

Eser, Afganistan başbakanlığı, devlet başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı yapmış olan Muhammed Davud'un Afganistan'daki ikinci iktidarı döneminde (1973-1978) dışişleri bakan yardımcılığı yapmış olan Abdul Samad Ghaus tarafından kaleme alınmıştır. Eserin geniş bir bölümü, "tampon devlet" döneminden Muhammed Davud'un bir darbe ile monarşi yönetimini sona erdirmesinin ardından başlayan cumhuriyet dönemine kadar devam eden Afganistan tarihine ayrılmıştır. Cumhuriyetin kurulması, Davud dönemi Afganistan dış ilişkileri ve cumhuriyetin sona ermesi yazarın asıl odaklandığı konulardır. Muhammed Davud'a yakın çalışmış olması nedeniyle onun etrafında cereyan eden önemli olayların birçoğuna Ghaus da tanık olmuştur. Dolayısıyla eserde Afganistan dış ilişkilerinin bu dönemdeki seyri ve özellikle Afganistan-Sovyetler Birliği ilişkileri ayrıntılı olarak verilmiştir. Yazar, Muhammed Davud'u Afganistan siyasi hayatının önemli bir siması olarak görmektedir. Bu bağlamda bir dönem Davud ile birlikte çalışmış olmaları da yazarın etkilendiği faktörlerdendir. Ghaus'un eseri Muhammed Davud iktidarı döneminin siyasi olaylarını ayrıntılı olarak yansıtmaları ve bu dönem Afganistan hükümetinin siyasi bakış açısını sergilemesi bakımından önemli bir kaynaktır. (*Abdul Samad*

Ghaus, The Fall Of Afghanistan, 1st Edition, Pergamon-Brassey's International Defense Publishers, Great Britain, 1988)

Out of Afghanistan

Diplomat Diego Cordovez ve gazeteci Selig Harrison tarafından yazılmış eser barış görüşmeleri üzerine odaklanmıştır. Zira Cordovez 1982 ve 1988 yılları arasında Birleşmiş Milletler özel temsilcisi olarak Afganistan sorununa barışçıl çözüm sağlanması sürecini yürütmüştür. Harrison ise bu sürecini takip eden Güney Asya uzmanı bir gazetecidir. Eser Muhammed Davud dönemi, Savr İnkılâbı ve Sovyet birliklerinin askeri müdahale amacıyla Afganistan topraklarına girişlerinin ele alındığı bölümle başlamıştır. Daha sonra Sovyet işgali bağlamında sırasıyla Brejnev, Andropov, Çernenko Gorbaçov dönemleri incelenmiştir. Son bölümde ise barış görüşmeleri, Sovyet Birliklerinin Afganistan'dan çekilmesi konuları ele alınmıştır. Ekler bölümünde ise "Cenevre Anlaşmaları" olarak tarihe geçen dört anlaşmanın metinleri verilmiştir. Ayrıca görüşmelerle ilgili bazı fotoğraflar da eserde yer almıştır. Barış görüşmelerini yürüten ve takip eden iki yazarın sürece yönelik bilgi ve görgülerinin aktarıldığı bu eser, çoğunluğu ilk el bilgilerden oluşması bakımından önem arz etmektedir. (*Diego Cordovez Selig S. Harrison, Out Of Afghanistan, Oxford University Press, New York, 1995*)

The Afghan Syndrome

Rus asker yazarlar Oleg Sarin ve Lev Dvoretzky tarafından kaleme alınan bu eser bir askeri tarih çalışması olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak kitaptaki anlatılar askeri olaylarla sınırlı kalmamış dönemin önemli siyasi gelişmelerine de yer verilmiştir. Öte yandan eser sadece Afganistan'ın Sovyet Ordusu tarafından işgal edilmesi ile başlayan ve 1989 yılında sona eren savaş dönemini kapsamamaktadır. İşgal dönemi anlatılarından önce eserde özellikle XX. yüzyıl siyasi gelişmelerine yoğunlaşan bir Afganistan tarihi verilmiştir. Ekler bölümünde ise iki konu öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, savaşın Sovyet askerleri ve aileleri üzerinde bıraktığı etkiler, ikincisi ise Sovyet Ordusunun Afganistan'da vermiş olduğu kayıplardır. Bu konulardaki bilgi ve değerlendirmelerin Sovyet-Afgan Savaşı'nı inceleyen eserlerin çoğunluğunda ele alınmamış olması tez çalışmamız açısından kitabın önemini artırmaktadır. Bu eserde ayrıca Sovyet Ordusu komutan ve askerleri ile askeri

harekâtları, Afgan Ordusu ve Afgan direnişçileri ile ilgili çok sayıda fotoğrafa da yer verilmiştir. (*Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, The Afghan Syndrom, Soviet Unions Vietnam, Presidio Press, U.S.A., 1993*)

Afghanistan: The Soviet Invasion and Afghan Response, 1979-1982

Afganistan kökenli yazar M. Hassan Kakar eserinde Afgan direnişinin siyasi ve insani boyutunu merkez edinerek işgalin ilk iki yıllık dönemini ele almıştır. Direniş cephesinde yer alan mücahit partileri, Afganistan Hükümetinin özellikle gizli servis KHAD eliyle uyguladığı baskı ve sindirme politikaları ile silahlı çatışmalar eserde ön plana çıkmıştır. Kakar ayrıca savaşın Afganistan halkı üzerinde yaptığı tahribatı, onların maruz kaldıkları katliamlar çerçevesinde ele almıştır. Ülke genelinde ve özellikle Kâbil civarındaki katliamlar eserde vurgulanan olaylardır. Ekler bölümünde ise Afganistan'ın son dönem siyasi hayatında etkili olmuş bazı simaların biyografilerine yer verilmiştir. (*M. Hassan Kakar, Afghanistan: The Soviet Invasion and the Afghan Response, 1979-1982, University of California Press, U.S.A, 1995*)

Afghanistan: From Holy War to Civil War

Olivier Roy'un 1995 yılında yayımlanan bu kitabı Afganistan'da toplum ve İslam ile mücahitlik ve siyasi İslam konularını ele almıştır. Bu eserde öne çıkan konu ise Sovyet işgaline karşı cihat ilan edilmesi ve cihat anlayışının direnişe yön vermesidir. Yazar eserinde Afganistan'da ortaya çıkan siyasi İslam, işgale karşı cihat bahisleri çerçevesinde Dünya'daki İslami canlanmayı da irdelemiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni tür muhafazakârlık Roy'un ele aldığı diğer bir konudur. Bu eserde de savaşın Afgan toplumunda meydana getirdiği değişimler üzerinde durulmuştur. (*Olivier Roy, Afghanistan: From Holy War to Civil War, Darwin Press, New Jersey, 1995*)

The Fragmentation of Afghanistan

Barnett A. Rubin tarafından yazılan eserde Afganistan'ın "Dünya'nın Aynası" olarak nitelenmesi dikkat çekmektedir. Afganistan tarihi İngiliz-Afgan savaşları, eski rejimler, sosyal yapı, kabile varlıkları ve devlet-kabile ilişkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Öte yandan XX. yüzyılın başında bir aydın sınıfının ortaya çıkışı ve siyasi hareketlerin başlaması, Amanullah Han'ın başarısız

modernleşme dönemi, Nadir Şah ve kardeşleri dönemi, yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan yeni devlet yapısı ve siyasi akımların belirginlik kazanması, AHDP'nin yönetime gelişi, Sovyet işgali döneminde devlet ve toplum, İslami direniş ve Cihadın kökenleri, uluslararası destek ve Sovyet işgalinin ardından mücahitler de incelenen konular arasındadır. Eserin son bölümünde ise devletin çöküşü, İslami devlet ve ülke içindeki bölgesel güç merkezleri ele alınmıştır. Metin içerisinde Afganistan'daki sosyal, siyasi ve ekonomik hayata ilişkin istatistikî bilgiler içeren tablolara yer verilmiştir. (*Barnett R. Rubin, The Fragmentation of Afghanistan, Yale University, Michigan, 1995*)

Orta Asya'nın Dirilişi

Ahmed Raşid bu eserinde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan devletlerinin ilk dönemleri üzerine odaklanmıştır. Sovyet sonrası dönemde ekonomik ve politik mülahazalar çerçevesinde Orta Asya bölgesinin öneminin artması yazarın çıkış noktası olmuştur. Bölgenin yakın tarihi 1917 Bolşevik Devrimi ve 1991 yılları arası döneme ait gelişmelerin incelenmesi ile verilmiş, ardından Orta Asya toplumu ve ekonomisi, dış siyaseti, güvenlik meseleleri, İslam ve milliyetçilik konuları ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca söz konusu beş devlet tarihî, siyasi, ekonomik ve demografik açıdan ve öne çıkan güncel meseleler bağlamında ele alınmıştır. Eser kapsamında verilen demografik ve ekonomik değerleri içeren istatistiklerin yanı sıra ekler bölümünde her bir ülke için bazı veriler ve kronolojik bilgiler sunulmuştur. (*Ahmed Raşid, Orta Asya'nın Dirilişi, I.B., Cep Kitapları, İstanbul, 1996*)

Between Marx and Muhammad

Bu eser Dilip Hiro tarafından yazılmıştır. 1995 yılında yayımlanmış olan çalışma Orta Asya'da bu dönemde meydana gelen gelişmeler üzerine yoğunlaşmıştır. Devlet bazında incelemelerin yapıldığı bölümlerden oluşan eserde sırasıyla Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Afganistan ve İran ele alınmıştır. Afganistan bölümünde bu ülkenin Avrupalı güçler tarafından sömürgeleştirilemediğine vurgu yapılmış, etnik ve kültürel yapı konusundaki bilgiler ile bir tarih özetine yer verilmiştir. Ardından 1978 Savr İnkılâbı,

Sovyet işgali ile direniş ve direnişi oluşturan önemli partilere değinilmiştir. Sovyet işgali sonrasının da ele alındığı eserde Kâbil'in mücahit gruplar tarafından ele geçirilmesinden sonra kurulan hükümet dönemindeki bazı gelişmelere de yer verilmiştir. (*Dilip Hiro, **Between Marx and Muhammad**, Harper Collins Publishers, Paperback Edition, London, 1995*)

The Great Game

Peter Hopkirk tarafından kaleme alınmıştır. Eserde, Rusya ve İngiltere'nin XIX. yüzyılda Asya'da yoğunlaşan stratejik mücadelesi incelenmiştir. 1800 yılında Çar I. Pavel'in Hindistan'a yönelik sefer emri vermesi ve bu bağlamda Rusya ile Fransa arasında yapılan anlaşma İngiltere'yi alarma geçiren ilk girişimlerdir. Rusya'yı Hindistan'a yaklaştıran her hamle İngiltere tarafından şüphe ile karşılanmıştır. Rusya'nın özellikle Kırım Savaşı sonrasında artan gayretleri ile Türkistan hanlıklarını ele geçirmek suretiyle Afganistan ile temasa geçmesi, bu bağlamda Hindistan'da hâkimiyeti devam eden İngiltere'nin tehdit algılamaları, iki sömürgeci gücün bölge ve Afganistan politikalarına yön vermiştir. İki ülkenin bu tür bir mücadele içerisine girmeleri Afganistan'ın jeopolitik önemini artırmıştır. Zira Afganistan Rusya'nın güneye Hindistan'a ve İngiltere'nin de Türkistan'a etki etme çabalarında yol güzergâhında bulunan bir ülkedir. Bu bağlamda iki ülke açısından Afganistan'a hâkim olma ya da etki etme zorunluluğu orta çıkmıştır. Hopkirk'ün eseri bu dönemde iki önemli güç arasında kalan “tampon devlet” Afganistan'ı anlamak ve Rusya ile İngiltere bağlamında ortaya çıkan siyasi gelişmeleri incelemek bakımından önem arz etmektedir. (*Peter Hopkirk, **The Great Game, On Secret Service in High Asia**, London, John Murray (Publishers) Limited, 1999*)

Afganistan - The Bear Trap

Pakistanlı Tuğgeneral Mohammad Yousaf ve Mark Adkin tarafından askeri bakış açısıyla kaleme alınan eser Sovyet işgaline karşı Afganistan'da başlayan direnişin askeri tarihini yansıtmaktadır. Bu bağlamda Afganistan'da direnişçiler tarafından Sovyet birliklerine karşı icra edilen pusu ve saldırılara detaylı olarak yer verilen eserde Afganistan arazisi ve direnişçilerin eğitimleri ile ilgili konular da aktarılmıştır. Ancak bu eserin asıl önemi, başta ABD olmak üzere Batı ve Arap ülkelerinden sağlanan yardımları Afgan direnişçilerine ulaştırmakla görevlendirilen

Pakistan Kuvvetler arası İstihbarat Teşkilatı (ISI)'nın Sovyetler karşı direnişçilerin verdiği savaşta rolü ile ilgilidir. ISI'nın Afganistan bürosu lojistik işlevinin yanı sıra zamanla Afgan direnişçilerinin eğitimlerini üstlendiği gibi bazı direniş gruplarının faaliyetlerinin planlamasını yapmış, Afganistan'a askeri danışmanlar göndermiştir. Tuğgeneral Yousaf uzun bir dönem bu büronun başkanlığını yapmıştır. Dolayısıyla bu eser Afgan direnişine yönelik ISI faaliyetlerinin ilk ağızdan nakledilmesi bakımından önem kazanmaktadır. (*Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, Afghanistan-The Bear Trap, Havertown, Casemate, 2001*)

Taliban: The Story of Afghan Warlords

Ahmed Raşid tarafından yazılan eser Afganistan'daki Taliban hâkimiyeti üzerine odaklanmıştır. Eserin yeni önsözünde 2001 yılında ABD'de yapılan terörist saldırılara atıflarda bulunulmuştur. Çalışmanın ilk bölümü ise Taliban'ın 1994 yılında başlayan tarihine ayrılmıştır. Bu bölüm Taliban'ın ortaya çıkışından 2000 yılına kadar olan; Mezar-ı Şerif'in Taliban tarafından ele geçirilmesi, Hazara katliamı ve diğer bölgesel gelişmelerin ele alındığı tarihsel süreci kapsamıştır. Bir sonraki bölümde Taliban ve İslam konusuna odaklanılmıştır. Taliban'ın yeni bir köktendinciliği temsil etmesinin üzerinde durulmuş, siyasi ve askeri örgütlenmesine yer verilmiştir. Afganistan toplumsal yapısında ve yaşam tarzında Taliban yönetimi nedeniyle ortaya çıkan radikal değişimler ve Taliban'ın uyuşturucu ekonomisi bu bölümde incelenmiştir. Ayrıca “küresel cihat” tanımlaması ile Usame Bin Ladin ve Arap Afganlara da yine bu bölümde yer verilmiştir. Eserin son bölümü “Yeni Büyük Oyun” adı ile sunulmuştur. Bu bağlamda ilk büyük oyuna atfen bölgesel kapsamdaki mücadeleler irdelenmiştir. Orta Asya, Rusya, Türkiye ve İsrail'i de kapsayan geniş bir alanda enerji ve petrol meseleleri, Şiiilik ve Sünnilik çerçevesinde İran ve Suudi Arabistan'ın Afganistan merkezli rekabeti ile Pakistan-Taliban ilişkileri ele alınmıştır. Ekler bölümünde ise Taliban'ın Afganistan'daki kadınlara yönelik yayımladığı bir emirname, Taliban'ın örgütsel yapısı ve lider kadrosu, Taliban hareketinin kronolojisi, Türkmenistan doğal gazı ve boru hatları meseleleri ile Afgan terimlerinin yer aldığı bilgiler bulunmaktadır. (*Ahmed Rashid, Taliban, The Story of Afghan Warlords, Pan Books, Great Britain, 2001*)

Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi

A. Ahad Andican tarafından yazılan ve Cedidizm hareketinden başlayarak Türk Dünyasındaki siyasi gelişmelerin geniş bir çerçevede konu edildiği bu eser tez çalışmamız açısından önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Eserde Afganistan ve bu coğrafya'da yaşayan Türk kökenlilerin varlık mücadeleleri ve Afganistan Devleti'nin Türkistan coğrafyası ile ilgili XX. yüzyılın başlarında belirginlik kazanan politikaları da ele alınmıştır. Öte yandan çalışmamızda, eserin Sovyet işgalinden sonra Afgan Türkistanı'ndaki Türklerin işgale karşı verdikleri savaş çerçevesinde Azad Beg ve Reşit Dostum önderliğinde yaşanan askeri ve siyasi gelişmeleri içeren bölümünden daha çok faydalanılmıştır. Bu eser özellikle Azad Beg'in Afganistan'daki çabalarını ve bu çerçevede gelişen olayları sağlıklı olarak ortaya koyması bakımından önem kazanmaktadır. Zira bu konuda yerli ve yabancı literatürde Azad Beg'in bu dönemde Afganistan'daki faaliyetleri konusunda çok fazla çalışma yapılmamış ya da mevcut az sayıdaki eserde Azad Beg'e kısaca değinilmiştir. (*A. Ahad Andican, Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, İstanbul, Emre Yayınları, 1.B., İstanbul, 2003*)

Afgantsy: The Russians in Afghanistan 1979-1989

Rodric Braithwaite tarafından yazılan eser Afganistan'daki savaşı Sovyet cephesinden ele almıştır. Eser Afganistan'a Gidiş, Savaşın Felaketleri ve Afganistan'dan Dönüş olmak üzere üç ana bölümden oluşmuştur. İlk bölümde Afganistan ile ilgili bir tarihi özet verilmiş, bu bağlamda Rus İmparatorluğunun güneye yayılması İngiltere'nin kuzeye ilerleyişinden bahsedilmiştir. Afganistan'ın yakın dönem tarihi bahsinde 1978 yılındaki darbe eserde "trajedinin başlangıcı" olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda komünist düşüncenin iktidara gelişi ele alınmıştır. Sovyet liderlerinin planları, askeri hazırlıklar, müdahale kararının alınması, Sovyet 40. Ordusunun Afganistan'a girişi bu bölümde ele alınmıştır. İkinci bölüm Afganistan'daki savaşa ayrılmıştır. Bu bölümde 40. Ordu ile ilgili bilgiler verilmiş, savaşın safhalarından bahsedilmiş, Sovyet askerlerine ait hikâyelere ve sorunlara yer verilmiştir. Yine bu bölümde savaşta kullanılan silahlar, düşman olarak direnişçiler ile Afganistan'daki bazı kritik bölgelere değinilmiştir. Ruslar tarafından işlenen suçlar, savaşın neden olduğu istenmeyen zararlar ele alınmıştır. Son bölüm

Sovyet Ordusunun Afganistan'dan çekilmesini ele almıştır. Savaşta ölenler, kayıplar da bu bölümün konusudur. Ayrıca Afganistan tarihi ile ilgili bir kronoloji, işgalin ana birliği Sovyet 40. Ordusunun kuruluşu, bağlı birlikleri ve bulundukları yerler, Direniş cephesinin “Yedi Parti İttifakı”, Afganistan Savaşı ile Çin Hindi, Vietnam ve Cezayir kıyaslanması gibi eklere de eserde yer verilmiştir. Braithwaite'ın eseri bu konudaki benzerlerinin aksine farklı bir kurgu ile yazılmıştır. Sovyet tarafına odaklanan eser savaş süreci ve devamı konusunda farklı bir değerlendirme olmuştur. (*Rodric Braithwaite, Afgantsy: The Russians in Afghanistan, 1979-1989, Oxford University Press, U.S.A., 2011*)

C. Yöntem ve Karşılaşılan Sorunlar

Tez çalışmamızda Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki nüfuzu, 1979 yılında başlayan işgali ile bu işgalin neden olduğu etkiler ve sonuçların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çalışmada genel olarak neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde kronolojik bir anlatım düzeni kurulmuş ancak olaylar ve gelişmeler tarihsel açıdan belirli dönemler esas alınarak incelenmiştir. Öte yandan Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki tarihsel nüfuzu ve 1979 yılında başlayan işgal bir olgu bütünlüğünde ele alınarak etkiler ve sonuçlara ulaşmak için tümdengelim yönteminden yararlanılmıştır. Ayrıca tezimizin XX. yüzyıl bahislerinde ağırlıklı olarak tarihsel karşılaştırma yönteminden faydalanılmıştır. Bu bağlamda Afganistan'daki tarihi olaylar bölge ve Dünya'daki siyasi gelişmelere kıyasen incelenmiştir. Olgular, dönemler, ülkeler, siyasi akımlar karşılaştırılmıştır.

Örneğin Amanullah Han'ın 1919-1929 iktidarı dönemindeki modernleşme çabaları bölümünde Atatürk önderliğindeki Türk Devrimleri gündeme getirilmiştir. 1950'li yıllardan sonra Afganistan'ın askeri ve ekonomik dış yardım aradığı dönemde ABD ve SSCB'nin bu ülkeye yaptıkları yardımlar karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. 1960'lı yıllardan sonra Afganistan'da gelişen Marksizm ve Siyasi İslam karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali döneminde Sovyet Ordusu ile ona karşı savaşan mücahitler kıyaslanmış, iki tarafın askeri güçleri silahları, muharebe yöntemleri gibi ölçütler çerçevesinde incelenmiştir. Vietnam ve Afganistan savaşları niteliksel benzerliklerinden yola

çıkılarak karşılaştırmaya tâbi tutulmuşlardır. Ayrıca savaşın Sovyetler Birliği ve Afganistan'daki etkileri bir karşılaştırma mantığı içerisinde verilmiştir. Özellikle işgal ve etkileri bölümlerinde bazı istatistikî verileri kullanılmış olması olguların karşılaştırılmasında kolaylık sağlamıştır.

İncelediğimiz kaynakların farklı bakış açıları ile yazılmış olması tez çalışmamız açısından bir taraftan niteliksel zenginlik sağlarken diğer taraftan eleştirel bir yaklaşımı da zorunlu kılmıştır. Zira bazı kaynaklar tarihi bilgiyi objektif olarak aktarmak yerine geçmişî aklamak ya da geçmişteki bir girişimi haklı çıkarmaya odaklanmışlardır. Sovyet karşıtı propaganda içeren kaynakların Afganistan meselelerini ele alışları ve Sovyetler Birliği kökenli kaynaklarda ağır basan resmi ideolojik söylem gerçek bilgiye ulaşmada engel teşkil etmişlerdir. Azami dikkat ile incelenen bu tür kaynaklardan tenkit ve karşılaştırma yoluyla faydalanılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali üzerinden çok uzun bir zaman geçmemiş olmasına rağmen bu olayı bir tarih araştırması olarak ele almamızın nedeni, işgal ile başlayan süreç ve olayların Dünya tarihinde son yıllarda gerçekleşen bazı köklü değişimleri tetiklemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Afganistan'ın işgali bu ülke sınırları içerisinde başlamış ve bitmiş sıradan bir askeri müdahale olarak kalmamıştır. Tarafları ve aktörleri bakımından savaşın boyutları kısa sürede genişlemiş, işgal uzun bir zamana yayılmıştır. Bu kapsam genişlemesi tez çalışmamızı da etkilemiştir. Bu bağlamda tarih araştırması temelinde gelişen ancak uluslararası ilişkiler, devletler hukuku, askeri tarih gibi alanlardan beslenen tez çalışmamız mültidisipliner bir nitelik kazanmıştır.

Afganistan meseleleri iç içe geçmiş bölgeleri, tarafları, olayları kapsamaktadır. Geçmişten bugüne İngiltere, Rusya, Sovyetler Birliği, Almanya, ABD, Pakistan gibi birçok devletin Afganistan sorunu olmuştur. Afganistan meselelerinin Dünya'da geniş yankı uyandırması, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline odaklanan tez çalışmamızda geniş bir tarihsel perspektifi zorunlu kılmıştır. Afganistan'ın fiziki, siyasi ve beşeri coğrafyası ile bu ülkeyi ilgilendiren jeopolitik teoriler temelinde geliştirilen tarihsel süreç işgal dönemine uzanmış, daha sonra işgal, etkiler ve sonuçları ele alınmıştır. Bu çerçevede çok sayıda kaynağın

incelenmiş olması tezimizin hacimli bir çalışma olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Afganistan’da işgalin gerçekleştiği dönemde Türkiye; Soğuk Savaş’ın ilk dönemlerinden itibaren sürdürdüğü uluslararası politik tercihleri, Afganistan ile tarihsel ve kültürel yakınlığı nedeniyle bu savaşın tarafı durumunda olmuştur. Bu bağlamda ülkemizde tamamen Afganistan’daki Sovyet işgali ve savaşına hasredilen nesnel ve rasyonel bir çalışma yapılmamış, bu dönemin ortaya çıkardığı etkiler ve sonuçlar ele alınmamıştır. Dolayısıyla Afganistan’ın Sovyet Ordusu tarafından işgal edilmesi ile başlayan sürecin Türkiye’deki etki ve sonuçlarına, o dönemde hem ülkemizdeki hem de Türk dış politikasındaki gelişmeler ışık tutmuştur.

Tez çalışmamızda kaynakçada gösterilen çok sayıda arşiv belgesi, eser ve kaynağa başvurulmasına rağmen Afganistan’daki Sovyet işgali için önemli bir kaynak olan ve özellikle Ekler bölümündeki sayısal verilerden yararlandığımız Aleksandr Lyahovskiy’nin **Tragediya i Doblest Afgana** adlı eseri başka bir şekilde temin edilememiş, bu nedenle internet ortamında ulaşılabilen kopyasından istifade edilmek zorunda kalınmıştır.

GİRİŞ

COĞRAFYA VE TARİH

A. Afganistan'ın Siyasi ve Kültürel Coğrafyası

Bugünkü Afganistan, Orta Asya, Hindistan Alt Kıtası ve Orta Doğu gibi kültürel farklılıklar barındıran üç önemli bölgenin coğrafi olarak kesiştiği bir alanda yer almaktadır.¹ Bu topraklar geçmişte birçok kavim, uygarlık ve orduların uğrak yeri ya da hâkimiyet alanı olmuştur. Bu çerçevede bakıldığında; Afganistan topraklarının “ekonomik ve kültürel köprü” ya da çok eski devirlerden beri kuzeyden Hindistan’a yönelik askeri seferlerde “üs bölgesi” olarak farklı işlevler üstlendiği görülür.² Gazi Zahirüddin Muhammed Babür’ün safahatı da bu bakımdan iyi bir örnek teşkil etmektedir. Zira Semerkand’dan ayrılmak zorunda kalınca XVI. yüzyılın ilk yıllarında Afganistan’a gelen Babür daha sonra Hindistan’a geçerek burada güçlü bir devlet kurmuştur.³ XIX. yüzyılda ise Afganistan’ın “tampon devlet” olma özelliği ön plana çıkmıştır. İngiltere ve Rusya arasında Asya’da devam eden siyasi ve ekonomik mücadelede, diğer bir adıyla “Büyük Oyun” sürecinde başlayan bu özellik uzun yıllar devam etmiştir.⁴

Afganistan, içerisinde bulunduğu bölgede coğrafi açıdan kilit ülke olma özelliğindedir. Bu nedenle jeopolitik olarak hep önemli bir statüye sahip olmuştur. Zira Afganistan coğrafyasını; “Kara Hâkimiyet Teorisi”, “Kenar Kuşak Teorisi”

¹ Gérard Chaliand, **Report From Afghanistan**, Penguin Books, Paperback Edition, New York, 1982, s. 13.

² İskitler M.Ö. II. yüzyılda Afganistan topraklarından Hindistan’a sefer yapmışlardır. Bkz. V.V. Barthold, **Orta Asya, Tarih ve Uygarlık**, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010, s. 21.

³ Bkz. Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, **Baburnâme (Vekayi)**, Çev. Reşit Rahmeti Arat, 1. B., İstanbul, Kalcı Yayınevi, 2006.

⁴ “**Büyük Oyun**”, İngiltere ve Rusya arasında XIX. yüzyılda, batıda Kafkasya’dan başlayıp Orta Asya’dan geçerek Tibet ve Doğu Türkistan’a uzanan alanda yaşanan stratejik hâkimiyet mücadelesine verilen addır. Büyük Oyun’un oyuncularından biri olan İngiliz Yüzbaşı Arthur Connolly tarafından türetilmiştir. Bkz. Peter Hopkirk, **The Great Game, On Secret Service in High Asia**, London, John Murray (Publishers) Limited, 1999; Bu tabir İngiliz yazar Rudyard Kipling tarafından yazılan ve 1901 yılında ilk basımı yapılan “Kim” adlı romanında kullanılmak suretiyle yaygınlaştırılmıştır. Bkz. Rudyard Kipling, **Kim**, Penguin Popular Classics, Great Britain, 1994.

“Çevreleme”, “Medeniyetler Çatışması” ve “Terörist Devletler” gibi jeopolitik teori ve yaklaşımlar ile ilişkilendirmek mümkündür.⁵

Yüzölçümü 652.090 km² olan günümüz Afganistan Devleti doğuda Çin, doğuda ve güneyde Pakistan, batıda İran, kuzeyde ise Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan devletleri arasında yer almaktadır.⁶ Denize kıyısı olmadığı için “kapalı devlet” statüsündeki Afganistan’ın çok büyük bir kısmını dağlık alanlar kaplamıştır. Bu ülke “Merkezi Dağlık Bölge”, “Kuzey Düzlük Bölgesi” ve güneybatıdaki “Plato Bölgesi” olmak üzere üç ana coğrafi bölgeye ayrılmıştır.⁷ Afganistan toprakları dağlık alanlar, çöller, ovalar, ormanlar gibi farklı yüzey şekilleri ve bitki örtüsü türlerini barındırmaktadır.⁸ Ancak ülkenin ormanlık alanları günümüzde süratle azalma eğilimindedir.⁹ Afganistan’ın önemli şehirleri Kâbil, Gazne, Gerdiz, Celalabad, Mezar-ı Şerif, Herat ve Kandahar’dır. 2001 yılından sonra ülkedeki vilayet sayısı 34’e çıkmıştır. Kâbil, Belh, Gazne, Herat, Kandahar, Nangarhar ülkede nüfusun yoğunlaştığı vilayetlerdir.¹⁰

Günümüzde Afganistan’ın nüfusu 30.419.928’dir. Bu sayı 2012 yılı tahmini verilerine dayanmaktadır.¹¹ Afganistan nüfusunun çoğunluğunu yoğun olarak ülkenin güneyinde yaşayan Peştun kökenliler oluşturmaktadır.¹² Sasani dönemi kaynaklarından başlayarak farklı kullanımları tespit edilebilen “Afgan” kelimesi¹³

⁵ Gearóid ÓTuathail, “Thinking Critically About Geopolitics (Introduction)” **The Geopolitics Reader**, Edited by: Gearóid ÓTuathail, Simon Dalby and Paul Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003, s. 5; Ayrıca Bkz. H. J. Mackinder, **Democratic Ideals and Reality**, Henry Holt and Company, New York, 1919 ve Nicholas John Spykman, **The Geography of the Peace**, Edited by: Helen R. Nicholl, Harcourt, Brace and Company, New York, 1944

⁶ **Essential World Atlas**, s. 122, 123, 163.

⁷ **Encyclopedia of the Third World**, Mansell Publishing Limited, Revised Edition, Vol. 1, London, 1982, s. 29.

⁸ Edward Girardet, **Rusya’nın Afganistan’daki Savaşı**, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, ODTÜ Yayınları, No.3, Ankara, 1984, s. 2.

⁹ **UNEP in Afghanistan**, 1st Publishing, United Nations Environment Program, 2009, s. 6, 7.

¹⁰ Ludwig W. Adamec, **Historical Dictionary of Afghanistan**, Scarecrow Press, 4th Edition, 2012, U.S.A., s. 18, 19.

¹¹ “People and Society: Afghanistan” www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html, Erişim Tarihi: 25.02. 2013

¹² Esedullah Oğuz, **Hedef Ülke Afganistan**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, (t.y.) , s. 38, 41.

¹³ B. S. Nijjar, **Origins and History of Jats and Other Allied Nomadic Tribes of India**, Atlantic Publishers & Distributors, India, 2008, s. 403.

“Tarih-i Yemini” adlı İslam kaynağında da geçmektedir.¹⁴ Ancak “Afgan” tabiri daha çok Peştun kökenlileri ifade etmek için kullanılmaktadır. Öte yandan Türk kökenliler, Tacikler, Hazaralar da Afganistan’ın önemli etnik unsurlarındandır. Sayıları daha az olmakla birlikte Nuristaniler, Beluciler, Hindular, Araplar da Afganistan’da yaşamaktadırlar. Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar ve Kızılbaşlardan oluşan Türk kökenliler, ülkenin diğer bölgelerinin yanı sıra çoğunlukla Kuzey Afganistan’da yaşamaktadırlar. Tacikler Bedeşan, Kuzey Afganistan ve Herat bölgesinde, Hazaralar ise ülkenin merkezinde yer alan Hazaracat bölgesi ile Herat civarında yoğunlaşmışlardır. Etnik yapının çeşitliliğine paralel olarak Afganistan’da Dari, Peştun dili ve Türk dillerinin yanı sıra bazı yerel diller de konuşulmaktadır.¹⁵

Bugün % 99’u Müslüman olan Afganistan halkının % 80’i Sünni % 20’si ise Şii’dir.¹⁶ Afganistan’da din önemli bir kimlik ve dayanışma unsurudur. Öte yandan toplumda *kavim* ilişkilerinin devam etmesinin yanısıra,¹⁷ *Peştunvali* ve *Cirge* (meclis) gibi geleneksel kurumlar da Peştun toplumunda etkisini sürdürmektedir.¹⁸ Bununla birlikte Afganistan halkının kimlik ifadelerinde son yıllarda değişiklikler olduğu da göze çarpmaktadır.¹⁹

B. Bağımsızlığa Kadar Afganistan’ın Genel Tarihi

1. Eski Devirlerden İlk Afgan Devletine Kadar Afganistan

Kentsel yaşamın günümüzden yaklaşık 4-5 bin yıl öncesinde başladığı değerlendirilen Afganistan topraklarında²⁰ birçok kavim hâkimiyet kurmuştur. Bu

¹⁴ El Utbî, (Abu al-Nasr Muhammad ibn Abd al-Gabbar al-Utbi), **Tarih-i Yemini**, (El yazma nüshasının tercümesi), Çev. A.R. Yelgar, y.y., t.y., s.12.

¹⁵ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 37-52.

¹⁶ Dilip Hiro, **War Without End**, Routledge, Revised Edition, New York, 2003, s. 180.

¹⁷ Bkz. Nancy Hatch Dupree, Thomas E. Gouttierre, “The Society and its Environment”, **Afghanistan: Past and Present**, Edited by: Alfred Aghajanian, Indo European Publishing.com, Los Angeles, 2007, s. 64.

¹⁸ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 2003, s. 181; Peter G. Franck, **Afghanistan; Between East and West**, National Planning Association, y.y., 1960, s. 3.

¹⁹ Ahmed Rashid, **Taliban, The Story of Afgan Warlords**, Pan Books, Great Britain, 2001, s. 208.

²⁰ **Afghanistan, A Country Study**, Edited By Richard F. Nyrop and Donald M. Seekings, January 1986, www.gl.iit.edu/govdocs/afghanistan/Afghanistan-Chapter1.pdf, Erişim Tarihi: 07.02.2012, s. 4, 5.

durum Afganistan'ın önemli siyasi-coğrafi bölgeler arasında kalmakla sahip olduğu stratejik öneminden kaynaklanmış ve bir anlamda bu toprakların siyasi ve kültürel zenginliğe ulaşmasını sağlamıştır.

Makedonyalı İskender Afganistan topraklarına ulaştığında burada M.Ö. VI. yüzyıldan beri devam eden Ahameniş hâkimiyeti sona ermiştir.²¹ Daha sonra I. yüzyıldan itibaren Kuşanlar ve Sakalar Afganistan topraklarında görülmeye başlamışlardır. Aynı dönemde Parthia Krallığı da bugünkü Afganistan'ın batı bölgesinde hüküm sürmüştür.²² Parthia Krallığının I. yüzyıl sonunda Çin ile kurduğu ilişkiler sayesinde Çin de Doğu Afganistan'da varlık göstermiştir.²³

Akhunlar, Kuşanların ardından V. yüzyılda Afganistan'ı hâkimiyet alanlarına katmışlardır.²⁴ Bu dönem Sasaniler ile Akhunların bölgede mücadele ettikleri ve Akhunların üstünlük sağlamayı başardıkları bir dönemdir. Öte yandan Afganistan'daki Akhun hâkimiyetine İranlı Hüsrev Anuşirvan tarafından son verilmesinden sonra²⁵ VII. yüzyıldan itibaren bu topraklara Arap akınları başlamış ve kısa süreli olarak Herat ve Baktria bölgeleri Arap orduları tarafından işgal edilmiştir.²⁶ Bu dönemde Saffarilerin Batı Afganistan'da Tahiriler ve Samaniler ile mücadelesi de dikkat çekmektedir.²⁷ Afganistan'da bu mücadele ortamının devam ettiği X. yüzyılda Samani Ordusunda görev yapan Türk komutanların siyasi otorite sağlamaya başladığı görülmektedir.²⁸ Alp Tigin ile başlayan siyasi mücadele Sebük Tigin döneminde bir Türk devleti kurulması ile sonuçlanmıştır. Böylece Afganistan'da Gazneliler dönemi başlamıştır. 999 yılında ise Gazneli Devleti'nin başına Sebük Tigin'in oğlu Mahmud geçmiştir.²⁹ Sultan Mahmud döneminde

²¹ J.P.C.N.H., "Afghanistan", *Encyclopedia Britannica*, Vol. 2, William Benton Publisher, U.S.A., 1966, s. 239.

²² M. Longworth Dames, *a.g.m.*, s. 149.

²³ Aurel Stein, *On Central Asian Tracks*, Panteon Books, New York, 1964, s. 24, 25.

²⁴ László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No. 152, 4. B., Ankara, 1996, s. 72.

²⁵ M. Longworth Dames, *a.g.m.*, s. 150.

²⁶ Willem Vogelsang, *The Afgans*, Blackwell Publishers, Great Britain, 2002, s. 176, 177.

²⁷ M. Longworth Dames, *a.g.m.*, 1993, s. 152.

²⁸ Erdoğan Merçil, "Gazneliler" *Türkler A. C. IV*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 479.

²⁹ M. Longworth Dames, *a.g.m.*, s. 152; Bu dönem gelişmeleri ve Gazneli Mahmud'un iktidara gelişi için bkz. El Utbî, *a.g.e.*, s. 85-104.

Gazneliler Samani Devleti'ne rağmen topraklarını genişletmişler ve Afganistan'daki hâkimiyetlerini pekiştirmişlerdir.³⁰ Ancak Mesud döneminde Selçuklular ile 1040 yılında yaptıkları Dandanakan Savaşı'nı kaybeden Gazneliler Devleti gücünü yitirmeye başlamıştır. Bu dönemde Afganistan'da Selçukluların ve Gorların egemenliği görülmeye başlamıştır. Gazneliler Devleti'ne de Gorlar tarafından 1187 yılında son verilmiştir.³¹

Afganistan'da güçlü bir siyasi varlık haline gelen Gorlar ise XIII. yüzyılın başında Harzemşahlar ve Karahıtaylara karşı verdikleri savaşta mağlup olunca Gor Ordusunda görevli Türk komutanlar Afganistan sahnesine çıkmışlardır. Gazne ve Herat bölgesi bir süre daha Türk komutan Taceddin Yalduz egemenliğinde kalmışsa da Gazne 1215 yılında Harzemşahlar tarafından ele geçirilmiştir. Ancak bu hâkimiyet uzun sürmemiş, Gazne ve civarı kısa bir süre sonra Afganistan'da yayılan Moğollar tarafından Harzemşahlar'dan alınmıştır. Moğollar daha sonra Herat ve Hazara bölgesine doğru yayılmışlardır.³²

Moğolların ardından XIV. yüzyılın sonlarına kadar Afganistan'ın Herat, Sistan ve Belh bölgelerinde Moğollara tabi olarak Kert Hanedanının hüküm sürdüğü görülmektedir.³³ Ancak bu hanedanın merkezi durumundaki Herat 1383 yılında Timur tarafından ele geçirilmiş ve böylelikle Kert Hanedanının hâkimiyeti sona ermiştir. Afganistan'da Timur Hanedanı döneminde Afganlar ve özellikle Lodi sülalesi siyasi olarak güçlenmeye başlamışlardır.³⁴

Afganistan'da Herat bölgesinde Timur hanedanı idarecilerinin ve Kâbil civarında İlhanlılar soyunun hâkimiyetinin sürdüğü XVI. yüzyılın başlangıcında Kâbil Gazi Zahîreddin Muhammed Babür tarafından ele geçirilmiştir. Bu dönemde Özbek Şeybani Han da Babür'e karşı Afganistan'da hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Ancak Şeybani Han'ın sağladığı kısmi başarı Şah İsmail'e Merv bölgesinde yenilmesi ile sona ermiştir. Böylelikle Afganistan coğrafyasında Safeviler de etkili

³⁰ John Walsh, "Ghaznavids", **Encyclopedia of World History**, C. I, (The Contemporary World), Infobase Publishing, Editörler: Marsha E. Ackermann vd., New York, 2008, s. 139.

³¹ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 154-156.

³² Willem Vogelsang, **a.g.m.**, s. 201, 202; M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 156, 157.

³³ Clifford Edmund Bosworth, **The New Islamic Dynasties**, Paperback Edition, Edinburgh University Press, Great Britain, 2004, s. 263; T. W. Haig, "Kert", **İA**, C. VI, MEB, İstanbul, 1977, s. 596.

³⁴ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 139, 158.

olmaya başlamışlardır. Bu dönemde Babür ve Şah İsmail arasında bir de ittifak yapılmıştır.³⁵

Babür'ün 1526 yılında da Delhi ile Agra'yı hâkimiyet alanına katmasıyla devletinin asıl hâkimiyet alanı Hindistan'a geçmiştir.³⁶ Ancak Kâbil Babür'ün kontrolünde kalmıştır. Öte yandan Safeviler ise Batı Afganistan'da egemenliklerini pekiştirmişlerdir. Ancak iki siyasi güç arasında Afganistan'da, özellikle Afganistan'ın güney bölgesinde hâkimiyet mücadelesi devam etmiştir. Safeviler Kandahar'a sahip olmak için gayretlerini sürdürmüşler ve sonuçta 1648 yılında şehir Safevilerin hâkimiyetine girmiştir.³⁷

Afgan kabileleri Safeviler ve Babürlülerin hâkimiyet mücadelesi döneminde güçlenmeye başlamışlardır. Bu dönemde öne çıkan kabileler ise Abdaliler ve Galzaylardır. Özellikle Abdaliler Safevi Şah Abbas'dan destek görmüşler ve Herat bölgesinde etkili olmuşlardır. Galzaylar ise Kandahar ve civarında nüfuz kazanmışlardır.³⁸ XVIII. yüzyılın ilk yıllarında Galzay kabilesinden Mir Veys Safevilerin Kandahar valisini öldürmek suretiyle Kandahar'da Safevi idaresine başkaldırmıştır.³⁹ Galzaylar Safevilere karşı sağladıkları üstünlükten cesaret alarak sadece Kandahar ile yetinmemişler, Mir Veys'in oğlu Mahmud Safevi Devleti'nin hüküm sürdüğü İran'ı da ele geçirmiştir.⁴⁰ Ancak Galzayların İran hâkimiyeti sadece 1722-1730 yılları arasında devam etmiş ve Türk kökenli Nadir Şah Afşar'ın ordusuna karşı tutunamayan Galzay Hanedanı Kâbil'e kadar gerilemiştir.⁴¹ Nadir Şah Afşar ise 1738 yılında Kandahar, Gazne, Kâbil ve Celalabad bölgelerini ele geçirmiştir.⁴²

³⁵ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s.159.

³⁶ Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, **a.g.e.**, s. 106; M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 160.

³⁷ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 160, 161.

³⁸ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 161.

³⁹ G. B. Malleson, **History of Afghanistan, From The Earliest Period to the Outbreak of the War of 1878**, 2nd Edition, Pall Mall S.W. Publishers, London, 1879, s. 225, 226.

⁴⁰ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 161, 162.

⁴¹ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 161, 162; Mohammed Ali, **The Afghans**, 3rd Edition, The Punjab Educational Press, Kabul, 1969, s. 18.

⁴² Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, TTK, Ankara, 1987, s. 2, 7-9.

2. Ahmet Şah Dürrani ve Afganistan'ın Doğuşu

Nadir Şah Sistan bölgesinde çıkan bir isyanı bastırmak üzere çıktığı seferde, Fethabad'da Kacar ve Afşarların dâhil olduğu bir komplo sonucu 1747 yılı Haziran ayında öldürülmüştür.⁴³ Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine, onun ordusunda yükselmiş ve güvenini kazanmış olan Abdalilerin reisi Ahmed Şah Kandahar'a gelerek "Dürri Dürrani" namıyla kendisini hükümdar ilan etmiştir. Abdali Kabilesi ise o zamandan sonra "Dürraniler" olarak anılmaya başlanmıştır.⁴⁴ Ahmed Şah ayrıca Afganlar arasında, "milletin babası" anlamına gelecek şekilde "Ahmet Şah Baba" olarak da anılmıştır.⁴⁵

Kendi ülkelerinde XVIII. yüzyıla kadar bağımsız siyasi bir birlik kuramayan Afganlar, Galzay sülalesinden Mir Veys ve daha sonra da Durraniler sülalesinden Ahmet Şah'ın iktidarı ele geçirmesine kadar Afganistan'da hüküm süren Moğol, Timur devletleri, Türk Hint hükümdarları ya da Safevilerin tabiyetinde yaşamak durumunda kalmışlardır.⁴⁶ Nadir Şah Afşar'ın ölümü üzerine, siyasi ve askeri dehası sayesinde genişlettiği devletin batısı Kacar hanedanına kalmış, Amu Derya Nehri'nin güneyinde yer alan doğu kısmında ise Afganların egemenliğinde yeni bir devlet kurulmuştur.⁴⁷

Kandahar'da Afgan devletini ilan ettikten sonra ilk olarak Kâbil, Gazne ve Peşaver'e seferler düzenleyerek bu bölgeleri kontrolü altına alan Ahmet Şah Dürrani, daha sonra batıda Herat'ı ele geçirmiş, Nişapur'u kuşatmış ve Meşhed'i tabiyeti altına almıştır. Kuzeyde Türkistan ve Keşmir bölgelerine ordu sevk ederek bu toprakları da egemenliğine katmıştır. Bugünkü Pakistan ve Hindistan topraklarında Gurkanlılar ve Maratalarla yaptığı savaşlar sonunda Delhi'ye kadar ilerlemiştir. Marataları Panipat'ta mağlup ederek bu devletin çözülmesine sebep olmuş, ayrıca Pencap için Sihlerle savaşmıştır.⁴⁸ Ahmet Şah Dürrani ve kendisinden sonra iktidarı devralan oğlu Timur Şah, yönetimleri esnasında mutlak bir siyasi otorite tesis etmeye

⁴³ V. Minorsky, (M. Münir Aktepe), "Nadir", **İA**, C. IX, MEB, İstanbul, 1964, s. 29.

⁴⁴ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 162.

⁴⁵ Leon B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan: 1919-1929**, 1st Publishing, Cornell University Press, U.S.A., 1973, s. 2.

⁴⁶ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 140.

⁴⁷ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 49, 50.

⁴⁸ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 102-115.

çalışmamışlardır. Her ne kadar Abdali Kabilesi ileri gelenlerini devletinde önemli makamlara getirmiş olsa da Ahmet Şah diğer kabilelere geleneksel iç yönetimlerinde kısmi serbestlik tanımıştır.⁴⁹

Babasının iç siyasetini devam ettiren Timurşah'ın 1793 yılında ölümünden sonra Afgan toprakları oğullarının iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Yerine geçen oğlu Zaman Şah 1800 yılında Hindistan seferine hazırlandığı sırada kardeşi Mahmud'un Kandahar'ı işgal etmesi ve Kâbil'e yürümesi üzerine hükümdarlığı bırakmak zorunda kalmıştır.⁵⁰ Zaman Şah kabilelerin nüfuzlarını azaltarak Afganistan'da daha merkezi bir devlet oluşturmaya çalışmış ancak bu tutum Abdali kabile liderlerinin tepkisini çekmiştir. Zaman Şah, Kardeşi Şüca Ül-Mülk'ün lehine kendisine karşı tertip içerisinde olanları öldürtse de İran'a sığınmış olan kardeşi Mahmut'un ilerlemesine engel olamamıştır.⁵¹

Mahmud, Zaman Şah tarafından öldürülen Barakzay Aşireti lideri Payende Han'ın oğlu Feth Han'ın kendisine katılması ile tahtı ele geçirmiş ancak iktidarı uzun sürmemiştir. Peşaver'de bağımsızlığını ilan etmiş olan diğer kardeş Şüca Ül-Mülk 1803 yılında Kâbil'i zapt ederek Mahmud'un iktidarına son vermiştir. Bu dönemde Barakzaylardan Feth Han, kardeşler arasındaki taht mücadelelerinde, birine ya da ötekine destek vermek suretiyle zamanla nüfuzunu artırmış, Dürranilerden daha önemli bir güç haline gelmiştir. Feth Han, Şüca Ül-Mülk'e karşı 1809 yılında Mahmud'u destekleyerek tekrar tahta çıkmasını sağlamıştır.⁵² Şah Mahmud, Feth Han'ın da yardımları ile 1810 yılında Kâbil'i ve tahtı tekrar ele geçirince kaçan Şah Şüca Peşaver bölgesinde yakalanarak Keşmir'e götürülmüş ve yerel otorite tarafından orada hapsedilmiştir. Şah Şüca daha sonra götürüldüğü Lahor'da kaçmayı başarak İngiliz otoritelerine sığınmıştır.⁵³

Feth Han ve başta Dost Muhammed olmak üzere diğer kardeşleri, artan Barakzay nüfuzuna paralel olarak bu dönemde Afganistan idaresinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Muhammed Azam Keşmir, Kuhendil ise Kandahar valiliği

⁴⁹ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 100, 101.

⁵⁰ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 164.

⁵¹ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 230-231.

⁵² M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 164.

⁵³ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 241, 242.

yapmışlardır.⁵⁴ İran ve Afgan orduları arasında 1818 yılında meydana gelen savaş nedeniyle Feth Han ve Şah Mahmud Herat'ı ele geçirip burada vali bulunan Şah Mahmud'un öz kardeşi Hacı Firuz'un özerk yönetimine son vermeyi kararlaştırmışlardır. Bu harekât esnasında Firuz'un gelini ve Şah Mahmud'un kızı da sarayda diğer bazı kadınlar gibi Dost Muhammed'in tecavüzüne maruz kalınca Şah Mahmud ve oğlu Kamran, Feth Han'ı öldürtmüş, Dost Muhammed ise kaçmıştır. Bu basit görünen olay ardından Barakzay ileri gelenleri bulundukları bölgelerde Şah Mahmud otoritesine karşı cephe almışlar ve devlet parçalanmıştır.⁵⁵

Keşmir'e kaçan Dost Muhammed topladığı ordu ile 1818 yılında Mahmud'u Kâbil yakınlarında mağlup etmiş ve şehri ele geçirmiştir. Ancak Herat dışındaki Afgan topraklarında hüküm süren Barakzay hanedanı Keşmir ve Multan gibi eyaletleri Sihlerin saldırıları sonucu kısa sürede kaybetmişler ve Belh'teki hâkimiyetleri de sona ermiştir.⁵⁶ Şah Mahmud elinde kalan Herat için oğlu Kamran ile mücadele etmiş ve burada ölünce Kamran bölgenin hâkimi olmuştur. Bu dönemde, Afganistan'da güçlenen Barakzay Kabilesi bölgesel liderler, iktidarlarını meşrulaştırmak için Sadozay ailesi şehzadelerinden faydalanmışlardır.⁵⁷ Kamran Kâbil'deki Dost Muhammed'i tahttan indirerek mirası addettiği Afganistan iktidarına tekrar sahip olmaya ant içmiştir. İran Şahı da, bir zamanlar ülkesinin doğu vilayeti olan Herat karşılığında Dost Muhammed'i devirmek için Kamran'a yardım teklif etmiştir.⁵⁸

Dost Muhammed'in iktidarı döneminde kardeşleri ile çekişmeler ve Şüca Ül-Mülk tehdidi devam etmiştir. Bu dönem ayrıca Afganistan işlerine İngilizlerin müdahil olmaya başladıkları ve Afganistan üzerinde İngiliz-Rus mücadelesinin başladığı dönem olmuştur. 1837 yılında İranlıların Herat'ı kuşatmalarında Rus desteğinden şüphelenilmesi İngilizleri tedbir almaya yöneltmiştir.⁵⁹ İngilizlerin

⁵⁴ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 164.

⁵⁵ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 242, 243; Savaş, "Kafir Kale Savaşı" olarak anılmaktadır. Bkz: Tony Jaques, **Dictionary of Battles and Sieges**, 1st Publishing, Greenwood Press, U.S.A., 2007, s. 501.

⁵⁶ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 164.

⁵⁷ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 242, 243, 244.

⁵⁸ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 168.

⁵⁹ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 164.

endişeleri temelsiz değildir. Zira İran Ordusunun otuz bin kişi ile Horasan üzerine yürüyüp Herat'ı kuşatmasından sonra Rus Çarı'nın maiyetinden Kont Simoniç, İranlı Muhammed Şah'a eşlik etmiştir. Öte yandan Polonyalı bir generalin komutası altında bulunan ve Ruslardan müteşekkil bir alay da kuşatmaya katılmıştır. Bu olayla birlikte Rus Çarı'nın Afgan emiri Dost Muhammed ile yakınlaşma çabaları İngilizleri harekete geçirmiştir.⁶⁰ Ancak İran Şahı'nın büyük umutlarla 1837 yılında başlattığı Herat kuşatması başarıya ulaşamamış ve İranlılar şehri ele geçirememişlerdir.⁶¹

İran Şahı'nın Herat'ı alamamasının önemli nedeni, savaşa dolaylı olarak İngilizlerin de müdahil olmasıdır. Kuşatılan Herat şehrinde İngiliz subay Eldred Pottinger Kamran Şah'ın veziri Yar Muhammed'e savunma sistemi konusunda danışmanlık yaparken, İran tarafında ise Kont Simoniç ile birlikte “tarafsız gözlemci” olarak İran Şah'ının karargâhına katılan John McNeill, kuşatmanın kaldırılması yönünde Şahı etkilemeye çalışmıştır.⁶² Böylelikle İngiltere ve Rusya Afganistan topraklarında ilk kez karşı karşıya gelmişlerdir.

Herat'ta dayanma gücünün sınırlarını zorlayan Sadozay Hanedanının on ay süren kuşatmadan sonra İran Şahı'na boyun eğmekten kurtulmalarının diğer bir nedeni de, bu dönemde İngilizler tarafından Basra Körfezinde bulunan Hark Adası'nın işgal edilmesidir.⁶³ Herat'a doğrudan kuvvet göndermenin risklerini değerlendiren İngiltere, 19 Haziran 1937'de İran Körfezindeki Hark Adası'na asker çıkararak İran Şahı'na güç gösterisinde bulunmuştur. Bu girişim Şahın kararını etkilemiş ve kuşatmanın İran tarafından 9 Eylül'de kaldırılmasını sağlamıştır.⁶⁴

Herat'ın İranlılar tarafından Rusların desteği ile kuşatılması sonucu İngiltere hükümetinin algıladığı tehdit I. İngiliz-Afgan Savaşı'nın en önemli nedenidir.

⁶⁰ Stephen Tanner, **Afganistan: A Military History From Alexander The Great to the War Against Taliban**, Revised Edition, USA, De CapoPress, 2009, s. 136.

⁶¹ R. N. Frye, “Harat” **The Encyclopedia of Islam**, Vol. III, Edited by, B. Lewis, vd., Netherlands, 1986, s. 178.

⁶² Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 180, 184.

⁶³ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 242, 254, 255.

⁶⁴ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 183-185.

Böylelikle İngilizler, Rusya destekli İran tarafından ele geçirilmesinden önce Afgan topraklarına hâkim olmayı amaçlamışlardır.⁶⁵

Hindistan Genel Valisi Auckland tarafından 1 Ekim 1838 yılında Simla kentinde yapılan açıklamada, Afganistan’a müdahalenin sebepleri ortaya konmuş ve Hindistan’ın refahının, İngilizlerin batı sınırlarında güvenilir bir müttefikin bulunmasına bağlı olduğu ilan edilmiştir.⁶⁶ “Simla Manifestosu” İngiltere’nin bir niyet beyanıdır. Bu açıklama ile İngiltere, bölgedeki çıkarları açısından tehdit olarak gördüğü Dost Muhammed’in iktidardan uzaklaştırılarak yerine Şah Şüca’nın getirilmesi düşüncesini ortaya koymuştur.⁶⁷

Bu maksatla Şah Şüca’ya ait bir birlik ve Hintli askerlerin de bulunduğu İngiliz Ordusu 1839 yılında ileri harekâtla Bolan Boğazı’ndan geçmek suretiyle Kuvetta istikametinden Kandahar’a, Sih Mihrace Racit Sing’in askerleri başındaki Şah Şüca’nın oğlu Timur da Hayber-Celalabad yoluyla Pencab’dan Kâbil’e ilerlemiştir.⁶⁸ Dost Muhammed, Kandahar istikametinde ilerleyen birliğin Gazne’yi ele geçirilmesi üzerine kardeşi Neveb Cabbar Han’ı anlaşıma yapmak üzere İngilizlere göndermiştir. Dost Muhammed bu bağlamda İngiliz yetkililere Şah Şüca’nın başbakanı olabileceğini bildirmiş ancak bu teklif reddedilmiştir.⁶⁹ Bunun üzerine Dost Muhammed ilk önce Hindukuş bölgesine daha sonra da Türkistan’da Buhara’ya kaçmıştır. Afganistan’a giren İngiliz kuvvetleri ise başta Kandahar ve Kâbil olmak üzere Gazne, Celalabad ve Bamyân’da konuşlanmışlardır.⁷⁰ Dost Muhammed 1840 yılı Kasım ayında İngilizlere teslim olmuş ve Hindistan’a gönderilmiştir.⁷¹

Afganistan’ın idaresi konusunda İngilizler ve Pencab’ın Sih mihracesi Rancit Sing ile imzaladığı anlaşma⁷² sonrası İngiliz desteğini alarak iktidarı ele geçiren Şüca

⁶⁵ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 258.

⁶⁶ **The First Anglo-Afghan War**, The American University, Foreign Area Studies, Edited By: Richard F. Nyrop, Donald M. Seeking, 1986, <http://www.gl.iit.edu/govdocs/afghanistan/Afghanistan-Chapter1.pdf>, Erişim Tarihi: 25.02.2013, s. 27.

⁶⁷ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 190.

⁶⁸ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 258,

⁶⁹ Percy Sykes, **A History of Afghanistan**, Vol. II, Macmillan & Co., London, 1940, s. 12

⁷⁰ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 165; Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 261.

⁷¹ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 237.

⁷² Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 256.

Ül-Mülk'ün dönemi karışıklıklarla geçmiştir.⁷³ Her ne kadar İngilizler Şah Şüca'nın iktidarının meşruiyetini sağlamak için sert tedbirler almış ve rüşvetle ikna gibi metotlar denemiş olsa da, ülkedeki İngiliz varlığı ile onların Afgan kültürüne aykırı yaşam biçimine karşı beslenen hoşnutsuzluk, zamanla halk arasında ayaklanmaların filizlenmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda ilk kalkışma, 1841 yılında İngiliz siyasi görevlisi Yarbay Alexander Burnes ve yardımcılarının kaldığı ve İngiliz işgal gücünün maddi kıymetlerinin bulunduğu eve yapılan saldırıdır. Evde bulunanların linç edildiği, hazinenin yağma edildiği bu olaydan sonra büyüyen ayaklanma, Dost Muhammed'in oğlu Ekber Şah'ın isyanın liderliğini alması ve anlaşma yapma bahanesi ile çağırılan Kâbil'deki İngiliz misyonunun şefi William Hay Macnaghten'in Ekber Şah tarafından öldürülmesinden sonra bir İngiliz trajedisine dönüşmüştür.⁷⁴

Percy Sykes, İngilizlerin Kâbil'deki varlıklarının tehlikeye girmesini başlangıçta İngiliz askeri birliklerinin bulunduğu ve güvenlikleri açısından kritik bir öneme sahip olan Bala Hisar Kalesi'nin Macnaghten tarafından Şah Şüca'ya devredilmesine bağlar.⁷⁵ Nitekim Kâbil'de 1841 yılında başlayan olaylar, İngiliz kuvvetlerinin sivil ve askeri yöneticilerinin pasif, kararsız tavırları ve emir-komuta zafiyeti nedeniyle genel bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Bu olaylar sonucunda kendi ordugâhına hapsedilen İngiliz Ordusunu kurtarmak ve Afganistan'dan çekilmesini sağlamak için 11 Aralık 1841 tarihinde İngilizler ve Afganistan'daki kabile liderleri arasında bir anlaşma yapılmış, 1842 yılı Ocak ayında ise bir kısım değişikliklerle anlaşma yinelenmiştir. İngiliz kafilesi anlaşmadan beş gün sonra 6 Ocak 1842 günü muharip askerler, geri hizmet sınıfı mensupları ve siviller olmak üzere yaklaşık 16.500 kişilik mevcuduyla hareket etmiştir. Yol ve kış şartlarının elverişsizliği ile özellikle Galzayların saldırıları sonucu bir kişi hariç İngiliz birliği tamamen yok edilmiştir.⁷⁶ Kendi kuvvetleri ile kalan Şüca Ül-Mülk ise 1842 yılında Kâbil'de öldürülmüştür.⁷⁷

⁷³ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 165.

⁷⁴ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 237-243, 253-256.

⁷⁵ Percy Sykes, **a.g.e.**, s. 27.

⁷⁶ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 263-266, 267.

⁷⁷ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 165.

Kâbil'den çekilen İngiliz birliğinin imha edilmesi İngiltere Hükümetinin Afganistan politikasında değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Artık Hindistan'ı korumak için Afganistan'ı işgal etme politikasından vazgeçilmiştir.⁷⁸ Ancak, İngiliz askeri tarihi açısından “küçük düşürücü” sayılan⁷⁹ bu hezimetin sorumluları olan Afganların “cezalandırılması” düşüncesi de ortaya çıkmıştır. Bu maksatla Kandahar ve Celalabad'da bulunan İngiliz birlikleri tarafından Kâbil tekrar ele geçirilmiş ve şehir kısmen tahrip edilmiştir. Kâbil'den kaçan Ekber Şah ise Hindukuş bölgesine çekilmiştir.⁸⁰

Bu “cezalandırma” düşüncesi çerçevesinde, XVII. yüzyılda mühendis ve vali Ali Merdan Han tarafından Moğol mimarisi esintileri ile Bağdat, Şam, Kahire gibi Müslüman şehirlerindeki benzerleri model alınmak suretiyle yaptırılan Kâbil'in ünlü çarşısı İngilizler tarafından yıkılmıştır. Bu ise uzun yıllar sürecek tarihsel bir öfkenin kaynağı olmuştur.⁸¹ İngiliz kuvvetleri başlangıçta Afgan gücünün bir göstergesi olan Bala Hisar kalesini tahrip etmeye karar vermişlerdir. Ancak İngilizlere sadakatlerini sürdüren kişilerce, bu kalenin tahrip edilmesi sonucu şehrin savunmasında zafiyet oluşacağı yönündeki endişelerin dile getirilmesi üzerine fikir değiştirmişler ve Kâbil kapalı çarşısını iki gün boyunca patlayıcılar kullanmak suretiyle yakıp yıkmışlardır.⁸²

Afganistan'da hâlâ bir güç olarak varlığını devam ettiren ve babası Dost Muhammed ile anlaşmazlığa düşen Ekber Han bir Hindu doktor tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.⁸³ Afganistan'da ortaya çıkan iktidar sorunu, İngilizlerce Dost Muhammed'in yeniden Afganistan'a gönderilmesi suretiyle çözülmeye çalışılmıştır. İkinci saltanatı süresinde İngilizlerle iyi geçinen Dost Muhammed, 1850'den sonra Belh, Hulm, Kunduz ve Bedeşan'ı, ele geçirmiştir.⁸⁴ Kardeşi

⁷⁸ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 269.

⁷⁹ Percy Sykes, **a.g.e.**, s. 33.

⁸⁰ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 269.

⁸¹ Tarık Ali, “Afganistan: İyi Savaş Serabı Görmek”, **New Left Review**, 2008 Türkiye Şeçkisi, İstanbul, Ekim 2009, s. 18.

⁸² Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 276, 277.

⁸³ Percy Sykes, **a.g.e.**, s. 63.

⁸⁴ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 165.

Kuhendil'in ölümünden sonra 1853'te Kandahar ve 1854 yılında da Herat'ı alarak Afganistan'ın tamamına hükmeder hale gelmiştir.⁸⁵

Dost Muhammed 1955 yılında Hindistan'daki İngiliz otoritesi (East Indian Company) ile bir ittifak anlaşması yapmıştır.⁸⁶ Dost Muhammed, İran'daki Kacar Hanedanı döneminde 1855 yılında Herat'ı ele geçirmek amacıyla Afganistan'a giren İran Ordusuna karşı İngilizlerden yardım talep etmiş ve İngiliz desteği sonucu 1857 yılından İran Ordusu Herat'tan çekilmek zorunda kalmıştır. Dost Muhammed 1855 yılı anlaşmasının yanı sıra Herat'ı almasından sonra 1857 yılında İngilizlerle bir anlaşma daha yapmıştır. Bu anlaşmalarla Dost Muhammed İngilizlerin kendisini "Afganistan Hükümdarı" olarak tanımlarını sağlamış, ayrıca parasal destek de elde etmiştir.⁸⁷ Öte yandan, İngiltere ve İran arasında Mart 1857 tarihinde yapılan Paris Anlaşması ile İran, başta Herat olmak üzere Afganistan toprakları üzerinde iddia etmiş olduğu haklardan vazgeçmiştir.⁸⁸

Dost Muhammed'in ölümünden sonra yerine geçen Şir Ali, diğer kardeşleri arasında cereyan eden iktidar mücadelelerinden galip çıkarak Afganistan'ı tamamen hâkimiyeti altına almış ve İngiliz Hükümeti tarafından da hükümdar olarak tanınmıştır.⁸⁹ İlk hâkimiyet mücadelesini kazanan Şir Ali, kardeşleri ve kardeşi Efdal'in oğlu Abdurrahman ile daha sonra giriştiği hâkimiyet mücadelesinde, 1865 yılında Kâbil ve Kandahar'ı kaybetmiş ve Herat'ta tutunmak zorunda kalmıştır. Ancak oğlu Yakup Han ile birlikte 1868 yılında Kandahar ve Kâbil'i tekrar ele geçirmişlerdir. Abdurrahman Han ise kaçarak Ruslara sığınmıştır. Hâkimiyetini Hindistan'daki İngiliz Valisine bildiren Şir Ali, silah ve para yardımı sağlamasının yanı sıra İngiltere nezdinde kabul görmüş, böylelikle siyasi durumunu da pekiştirmiştir.⁹⁰

⁸⁵ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 270, 271.

⁸⁶ Percy Sykes, **a.g.e.**, s. 65.

⁸⁷ George Childs Kohn, "Persian-Afghan War of 1855-57", **Dictionary of Wars**, 3rd Edition, Infobase Publishing, U.S.A., 2007, s. 404; Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 270, 271.

⁸⁸ Lawrence H. Dawson, **Historical Allusions: A Concise Dictionary of General History**, 3rd Impression, W. M. Brondson & Son, Great Britain, t.y., s. 146.

⁸⁹ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 165.

⁹⁰ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 413, 415.

Ancak, Sistan sınırı konusunda İran ile yaşanan anlaşmazlığın çözülmesi için İngiliz subaylarının hakemliğini kabul eden Şir Ali, 1873 yılında hakem kararı gereği anlaşmazlığa konu toprakların çoğunun ve daha verimli olan bölümünün İran'a verilmesi ile hayal kırıklığına uğramıştır. Bundan sonra Ruslarla temaslara başlayan Şir Ali, 1876 yılında Türk-Rus Savaşı sırasında II. Abdülhamit'in, "Ruslarla ilişkilerini keserek Hive ve Buhara'nın kurtarılması için girişimde bulunması, İngiltere ile diplomatik ilişkiler kurması" tavsiyeleri ile Afganistan'a gönderdiği elçi Ahmed Hulusi Bey'i soğuk karşılamış ve olumsuz cevapla geri göndermiştir.⁹¹

Orta Asya'daki Rus ilerlemesinin ortaya çıkardığı tehdit ve Afgan Emirinin siyasi olarak Rusya'ya yaklaşması İngilizleri bazı tedbirler almaya ve Afganistan nezdinde girişimlerde bulunmaya yöneltmiştir. Mevcut sorunların çözülmesi için 1874 yılından itibaren yapılan İngiliz-Afgan görüşmeleri sonuç getirmemiş, İngiliz öneri ve vaatleri Şir Ali'yi tatmin etmemiştir. Öte yandan, Rusların 1878 yılında Afganistan istikametinde kuvvet kaydırması, Kâbil'e gelen bir Rus heyetinin iyi karşılanması ancak İngilizlerin Kâbil'e heyet gönderme taleplerine Şir Ali tarafından cevap dahi verilmemesi İngilizlerin tepkisini artırmıştır.⁹²

İngilizler gönderdikleri heyetin Afganistan'a kabul edilmemesini bir onur meselesi yapmışlar ve tepkileri II. İngiliz Afgan Savaşı'na neden olmuştur. Ancak bu savaşın asıl nedeni Rusların Türkistan topraklarını ele geçirip Afganistan sınırına kadar gelmeleri ve Hindistan için tehlike arzetye başlamalarıdır. Bu çerçevede başlatılan askeri harekât ile İngiliz birlikleri Celalabad şehrini almış ve Kâbil'e yaklaşmışlardır. Ayrıca Kandahar da İngilizler tarafından ele geçirilmiştir.⁹³

Şir Ali 1878 yılında başlayan II. İngiliz-Afgan Savaşı'nda İngilizlerin Kâbil'e girmesi ile Mezar-ı Şerif'e kaçmış ve orada ölmüştür.⁹⁴ Onun yerine geçirilen oğlu Yakup İngilizlerle Gendemek Barış Anlaşması'nı imzalamış ve bu anlaşmanın hükümleri gereğince Bolan geçidi ve Kuram Vadisi bölgesindeki bir kısım araziyi İngilizlere (Hindistan'a) bırakmıştır.⁹⁵ 1879 yılı Mayıs ayında imzalanan Gendemek

⁹¹ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 165; Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 438.

⁹² Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 429, 431, 442- 444.

⁹³ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 404, 450, 451.

⁹⁴ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s. 165.

⁹⁵ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s.166.

Anlaşması'nın Afganistan için doğurduğu önemli sonuçlardan biri, Kâbil'de daimi bir İngiliz heyetinin bulunacak olmasıdır. Zira bu husus Yakup Han tarafından anlaşma çerçevesinde kabul edilmiştir.⁹⁶ Öte yandan bu anlaşmanın en önemli sonucu Afganistan'ın dış politika açısından İngiltere'ye tabi hale gelmesidir. Dolayısıyla Afganistan yapacağı her dış politika girişimi için İngiltere tarafından denetlenecektir.⁹⁷

Ancak birkaç ay sonra Kâbil'de bulunan İngiliz heyetinin tamamının çıkan bir isyan sonucu öldürülmesi ile başlayan karışıklıklar, Yakup Han'ın tahttan indirilmesi ve Hindistan'a sürgüne gönderilmesi ile sonuçlanmıştır. Şir Ali'nin diğer oğlu Eyyub'un Herat'ta bir ordu toplayıp Kandahar'ı ele geçirme çabaları da İngilizler tarafından bertaraf edilmiş ve Afganistan idaresi Abdurrahman'a teslim edilmiştir.⁹⁸ Kâbil yakınlarındaki Zemla Köyü'nde İngiltere yönetimi ile Abdurrahman Han'ın yaptığı anlaşma, Afganistan için yeni bir siyasi sürecin esasını teşkil etmiştir.⁹⁹ Abdurrahman Han, 1880 yılında Afganistan'ın yeni emiri olmuştur.¹⁰⁰

Barakzayların Muhammedzay sülalesine mensup Emir Abdurrahman Han, kabileler arası çekişmelere ve ülkedeki kargaşalığa son vererek Afganistan'da birlik sağlamıştır.¹⁰¹ Onun iktidara gelmesinden önce, Hindukuş Dağlarının kuzeyi ve Herat'ın doğusunda kalan Türkistan; Hindukuş Dağlarının güneyinden başlayarak İndüs Nehri'ne kadar uzanan Kabulistan; güney ve güneybatıya uzanan Zabulistan olarak bölgelere ayrılmış olan Afganistan toprakları Abdurrahman Han'ın egemenliğine girmiştir.¹⁰² Kâfiristan (Nuristan) bölgesi de 1896 yılında Emir Abdurrahman tarafından alınmak suretiyle Afganistan birliği sağlanmıştır.¹⁰³

⁹⁶ Demetrius C. Boulger, **India in the Nineteenth Century**, London Horace Marshall & Son, Delhi, 1901, s. 281.

⁹⁷ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 451.

⁹⁸ M. Longworth Dames, **a.g.m.**, s.166.

⁹⁹ Allan, Nigel J. R., "Defining Place and People of Afghanistan", **Post-Soviet Geography and Economics**, No. 8, 2001, s. 551.

¹⁰⁰ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁰¹ Mehmet Fazlı, **Afganistan'da Bir Jöntürk, Mısır Sürgününden Afgan Reformuna**, 1. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2007, s. 44.

¹⁰² Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁰³ Sandy Gall, **Afghanistan, Travels with the Mujahideen**, London, English Library Paperback Edition, 1989, s. 45.

Abdurrahman Han'ın yirmi bir yıl süren emirliği Afganistan için bir siyasi istikrar dönemi olmuş, devlet sistemi sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Ölümü üzerine Afganistan emiri olan büyük oğlu Habibullah dönemi Afganistan'da modernleşme devrinin başlangıcı olmuştur. Özellikle Kâbil'de gerçekleştirilen alt yapı çalışmaları ve açılan fabrikalar ile şehir daha modern bir görünüm almış, çağdaş eğitim veren okullar bu dönemde açılmıştır.¹⁰⁴

Habibullah Han, Afganistan ve İngiltere arasında Abdurrahman Han döneminde imzalanmış olan anlaşmanın, İngiltere lehine değiştirilerek yenilenmesi çabalarına karşı mücadele etmiştir. Ancak bu sürecin mimarı İngiliz Genel Valisi Lord Curzon, İngiltere Hükümetinin tam desteğini alamayınca anlaşma Habibullah Han'ın istediği şekilde 31 Mart 1905 tarihinde imzalanarak yenilenmiştir. Bu anlaşmaya göre Habibullah, Afganistan'ın “müstakil padişahı” kabul edilmiştir. Ancak ülke İngiliz kontrolü altında kalmaya devam ediyor ve Afganistan'ın başka bir devletle temas kurmasına izin verilmiyordu.¹⁰⁵

Öte yandan, İran ve Afganistan'ı nüfuz bölgeleri olarak paylaşma konusunda Rusya ile İngiltere arasında 1907 yılında imzalanan anlaşmada Afgan Hükümeti anlaşma dışında bırakılmıştır. Ayrıca Afganistan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün göz ardı edilmesi Afganistan için siyasi bir darbe olmuştur. Habibullah Han bu anlaşmanın kesinlikle kabul edilmeyeceğini açıklasa da devlet adamı olarak saygınlığı zedelenmiştir.¹⁰⁶ İngiltere ve Rusya arasında 1907 yılında yapılan anlaşma sonucunda, Tibet ile Afganistan'ın tarafsız oldukları kabul edilmiştir. Ancak bu anlaşmada Afganistan'ın bağımsızlığı hiç tartışılmamış ve Afganistan İngiltere'nin kontrolünde kalmaya devam etmiştir.¹⁰⁷

Habibullah Han'ın iktidar yılları aynı zamanda, Rusya ve İngiltere arasında kurulan statükonun Afganistan'da yarattığı edilgenlik ve baskı durumu nedeniyle milliyetçilik ve bağımsızlık akımlarının ülkede güç kazandığı bir dönem olmuştur. Afganistan'da çıkarılan “Sirac ül-Ahbar-i Afganiye” adlı ilk siyasi gazetenin imtiyaz

¹⁰⁴ Abdülvehab Tarzi, “Efganistan (Son Devir)”, **İA**, C. IV, MEB, İstanbul, 1993, s.168.

¹⁰⁵ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s.168.

¹⁰⁶ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s.168, 169.

¹⁰⁷ Debabrata Sen, **Basic Principles of Geopolitics and History**, 1st Edition, Concept Publishing Company, Delhi, 1975, s. 181.

sahibi ve yazarlarından Mahmud Tarzi, Türkçeden birçok kitap tercüme edilmesini ve Emir Habibullah'a yapmış olduğu telkinlerle Afganistan'a bir grup Türk doktor, mühendis ve sanatçıların gelmesini sağlamıştır.¹⁰⁸ Tarzi'nin milliyetçi ve modernist bir anlayışta yayın yapan gazetesi, özellikle İngiltere karşıtı yazıları ile dikkati çekmiştir.¹⁰⁹

I. Dünya Savaşı sırasında 28 Ağustos 1915 tarihinde Afganistan tarafsızlığını resmen ilan etmiştir. Ancak Afganistan'ın savaşa girmesini sağlamak için görevlendirilen Alman Yüzbaşı Oskar Niedermayer'in başkanlığında bir heyet Afganistan'a gönderilmiştir. Halife'nin mektubunu Afgan emirine götüren Yüzbaşı Kazım Bey, Hintli Raca Mahendra Pratap ve Mevlevi Bereketullah'ın da bulunduğu heyet 7 Eylül 1915'te Kâbil'e gelmiştir.¹¹⁰ Heyette ayrıca Alman Von Hentig, Herr Rhor, Doktor Becker ile Abdurrahman ve Abdüsseyhan adında Amerika'dan gelen iki Hintli de bulunmaktadır.¹¹¹ Niedermayer bölgede daha önce de bulunmuştur. 1912 yılında İran ve Hindistan'da bir nevi keşif görevi yürütmek üzere "Almanya'nın Lawrence'ı" olarak görevlendirilmiştir. Niedermayer hem coğrafya eğitimi görmüş Farsçaya hâkim bir Doğu bilimcisidir.¹¹²

Emir Habibullah Han bu heyet Herat'a geldiğinde Hindistan Genel Valisine durumu bir mektupla bildirmiştir. Kâbil'de heyetin geliş sebebini öğreneceğini ifade eden Habibullah Han, niyetleri ne olursa olsun bu heyetin Afganistan'ın tarafsızlığını

¹⁰⁸ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s.169.

¹⁰⁹ Anthony Arnold, **Afghanistan, The Soviet Invasion in Perspective**, Hoover Press Publication, 2nd Printing, U.S.A., 1982, s. 4.

¹¹⁰ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s. 169; Bu heyet aslında Afganistan için görevlendirilen ikinci heyettir. İlk heyet Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Bahriye Binbaşısı Hüseyin Rauf Bey'i görevlendirilmesiyle 1914 yılı Ağustos ayında oluşturulmuş daha kalabalık bir gruptur. Bu görevin de yine Almanlarla beraber icra edilmesi planlanmış ve Almanlar Bağdat'ta heyete katılmışlardır. Niedermayer ve Von Hentig de yine bu projede görev almışlardır. Bu ilk görev ikincisine göre daha iyi planlanmış ve hazırlığı iyi yapılmış olsa da Rauf Bey müfrezesi İran'dan öteye geçememiş ve 1915 yılı Eylül ayında görev iptal edilmiştir. Bkz. İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10573.pdf>, Erişim Tarihi: 25.02.2013

¹¹¹ M. Kazım, "İstanbul'dan Hindistan'a", **Son Posta Gazetesi**, 12 Haziran 1931, s. 5.

¹¹² Enver Altaylı, **Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu**, 1. B., Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 114.

etkilemeyeceği konusunda da teminatta bulunmuştur.¹¹³ Heyetin Afgan Emiri Habibullah ile ilk görüşmeleri dört buçuk saat sürmüştür. Bu görüşmede heyetin Afganistan’a geliş sebebi anlatılmıştır. Bu ilk görüşmede Habibullah, ülkesinin İngiltere ve Rusya arasındaki hassas durumundan bahsetmiş ve Almanya’dan büyük bir kuvvet gelmedikçe tarafsızlığını sürdürmek zorunda olduğu cevabını vermiştir.¹¹⁴

İngilizler, kendileri için bir kâbus olan bu girişime karşı hem tehdit hem de vaat mekanizmalarını kullanmışlardır. Habibullah ise tüm vaatlerine ve yönlendirmelerine karşılık Türk-Alman heyetini uzun süren görüşmelerle iki ay kadar oyalamıştır. Habibullah Han bu heyet ile yaptığı görüşmelerde savaşa girmek için askeri kuvvet isteği de dâhil olmak üzere çeşitli talepler ileri sürmüştür. Sonuç olarak heyet, Afganistan’ın savaşa girmesini sağlayamamıştır.¹¹⁵ Ancak bu Türk-Alman heyeti Afganistan siyasetine önemli bir etki yapmıştır. Bu heyetçe gerçekleştirilen girişim, İngiltere’nin dış ilişkilerini yönetmek bakımından Afganistan üzerinde sahip olduğu tahakkümün sona ereceğinin ilk belirtilerinden biri olmuştur.¹¹⁶

Habibullah Han Afganistan’ın tam bağımsız bir devlet haline gelmesi için yoğun çaba göstermiş ve I. Dünya Savaşı dönemindeki girişimleri İngilizlerin “savaştan sonra meselenin iyi bir şekilde çözüleceği” vaadi ile karşılık bulmuştur. Ancak 20 Şubat 1919 tarihinde bir suikast sonucu öldürüldüğünden Afganistan’ın İngiliz vesayetinden kurtuluşunu görememiştir.¹¹⁷

1919 yılında Habibullah Han’ın suikast sonucu öldürülmesinde şüpheler Genç Afganlar üzerine yoğunlaşmıştır. Zira Afgan Emirine yönelik 1918 yılındaki suikast girişimi Habibiye Koleji’nden bir öğrenci tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu okulda

¹¹³ Percy Sykes, **a.g.e.**, 256.

¹¹⁴ M. Kazım, “İstanbul’dan Hindistan’a”, **Son Posta Gazetesi**, 11 Temmuz 1931, s. 6.

¹¹⁵ Peter Hopkirk, **İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, Çev. Mehmet Harmancı, 1.B., Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul, 1995, s. 206-207.

¹¹⁶ L.W. Adamec, **The A to Z of Afghan Wars**, Revolutions and Insurgencies, 2nd Edition, Scarecrow Press, U.S.A, 2005, s. 163, 164.

¹¹⁷ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s. 170.

ise o dönem “Genç Afganlar” olarak bilinen entelektüel örgütlenme önemli bir nüfuza sahipti.¹¹⁸

Öte yandan Habibullah Han’ın öldürülmesinin sebebi ve faileri ile ilgili başka rivayetler de ortaya atılmıştır. Hatta Habibullah Han’ın eşi Ulya Hazret’in adının karıştığı kıskançlık meselesi de gündeme gelmiştir. Bu bağlamda akla daha yakın olan rivayete göre; Bereketullah ve Mohanda Pratap’ın liderliğinde Kâbil’de kurulan “Hindistan Geçici Hükümeti” ve Afganistan’da topladığı taraftar kitlesi bu dönemde İngiltere’ye savaş açılması yönünde çalışmalar yaparken bu konuda en büyük engel olarak Afgan emirini görmüşlerdir. Bu nedenle savaş karşıtı politika güden Habibullah Han’a yapılan suikast Afganistan’daki savaş taraftarları ile ilişkilendirilmiştir.¹¹⁹

C. Afganistan’da Rus-İngiliz Mücadelesi ve “Büyük Oyun”

1. Rusya-Afganistan İlişkilerinin Tarihi Kökeni

Ruslar tarafından 1552 yılında Kazan’ın alınmasından 1920 yılında Kızıl Ordu tarafından Buhara’nın ele geçirilmesine kadar geçen süre, Ruslar ve Müslümanlar

¹¹⁸ Leon B. Poullada, **a.g.e.**, s. 45; *Sirac-ül Ahbar* Gazetesi Habibullah döneminde yayımlanmaya başladığında “Genç Afgan Partisi”nin görüşlerini dile getirdiği bir yayın olmuştur. Afgan soyluları ve bazı aydınların Mahmud Tarzi’nin fikirleri etrafında bir araya gelmesi ile oluşan ve açık olarak faaliyet gösteren bu düşünce platformu, modern anlamda bir siyasi parti değildir. Amanullah da tahta çıkmadan önce bu grubun mensuplarından biri olmuştur. Ancak Habibullah’ın I. Dünya Savaşı’nda tarafsız kalma kararının ardından, İslam Halifeliğini temsil eden Osmanlı İmparatorluğu’nun İngiltere’ye karşı savaşa girmesini önemseyen İngiliz aleyhtarı Genç Afganların bir kısmı gizli faaliyetlerine başlamışlardır. Bkz. **a.g.e.**, s. 44; Oleg Sarin’e göre; Genç Afganlar hareketinin ideologu olan Mahmud Tarzi, 1905-1907 yıllarındaki “Rus Burjuva-demokratik devrimi” ve Hindistan’da gerçekleşen “Ulusal Kurtuluş Hareketi”nden etkilenmiştir. Sarin bu değerlendirmeyi Genç Afganların Hint devrimcileri ile birlikte Çar II. Nikola’ya gönderdikleri ve İngiltere’ye karşı yardım istedikleri mektupla bir anlamda ilişkilendirmiştir. Bkz: Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **The Afghan Syndrom, Soviet Unions Vietnam**, Presidio Press, U.S.A., 1993, s. 4; Ancak Sarin’in bu değerlendirmelerde, Mahmud Tarzi’nin Jön-Türk hareketinin geliştiği bir dönemde uzun süre Türkiye’de yaşadığını ve Türkiye’deki “Young Turks” hareketinden etkilenmiş olabileceğini göz ardı ettiği görülmektedir.

¹¹⁹ Mehmet Cevat, **Afganistan**, y.y., Ankara, 1934, s. 103, 106; Amanullah Han’ın Annesinin ismi *Ulya Hazret-i Sirac-ül Havatin* olarak da geçer. Bkz. Aliye Yılmaz, “Amanullah Han’ın İslahatları ve Atatürk”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2010, Sayı: 21, s.156.

arasında neredeyse kesintisiz devam eden mücadele ve çatışma dönemi olmuştur.¹²⁰ Orta Asya, Ruslar tarafından aynı dönemdeki Fransız ve İngiliz tarzı sömürgeciliğe benzer usullerden yararlanmak suretiyle işgal edilmiştir.¹²¹

Orta Asya ile XVI. yüzyılın başından itibaren ilgilenmeye başlayan Rusya'nın ilk girişimleri resmi devlet politikası olarak yürütülmemiş, daha ziyade o çağda birçok sömürgeci devletin başvurduğu ya da teşvik ettiği türde, Güney Rusya sakinleri, özellikle Rus Kazakları tarafından özel keşif-yoklama seferleri olarak gerçekleştirilmiştir. İlk resmi görevlendirme I. Petro zamanında 1716-1717 tarihlerinde Orta Asya'da altın bulma amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda Bekoviç Hive'ye, Likaref ise Kara İrtiş'e gönderilmiştir. 1732 yılında Küçük Orda'nın Ebulhayır Han zamanında Rusya'ya tabii olması ile Rusya Orta Asya'nın ele geçirilmesi yönünde önemli bir adım atmıştır.¹²²

Çar I. Pavel 1800 yılında Don Kazaklarından oluşan büyük bir birliği Küçük Orda üzerinden Güney Asya istikametine hareket ettirmiştir. Seferin amacı İngilizlerin Hindistan'dan çıkarılmasıdır. Bu dönemde yapılan Rus-Fransız anlaşması ile iki ülke ordularından oluşan müşterek kuvvetin Esterebad'dan hareket edip Horasan ve Afganistan üzerinden Hindistan'a ulaşması planlanmış ancak bu harekât gerçekleştirilememiştir.¹²³

Rusya'nın Orta Asya'daki diğer bir teşebbüsü de yine XIX. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Kafkasya Rus Askeri Karargâhı'nın bulunduğu Tiflis'ten 1819 yılı yaz aylarında, Askeri Vali General Yermolov'un talimatıyla Hive'ye hareket eden Yüzbaşı Muraviev'in yolculuğu, Türkistan'daki hanlıkların bağımsızlıklarını bir süre sonra yitireceklerinin ilk işareti niteliğindedir.¹²⁴

Öte yandan Kafkasya'da I. Petro döneminde başlayan yayılma Azerbaycan ve Gürcistan'ın işgalinin ardından Çar I. Nikola döneminde de devam etmiştir. İran'ın

¹²⁰ Jean-Paul Roux, **Orta Asya, Tarih ve Uygarlık**, 2.B, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 401; Olivier Roy, **Yeni orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, Metis Yayınları, 2. B., İstanbul, 2005, s. 59, 63.

¹²¹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 2005, s. 66.

¹²² Theo. F. Rodenbough, **Afghanistan and the Anglo-Russian Dispute**, G. P. Putnam's Sons, The - Nicherbocher Press, New York 1885, s. 2.

¹²³ Theo. F. Rodenbough, **a.g.e.**, 1885, s. 3, 4.

¹²⁴ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 77, 88.

Rusları Güney Kafkasya'dan çıkarmak amacıyla ilan ettiği savaş sonunda 1928 yılında imzalanan Türkmençay Anlaşması ile İran, Kafkaslarda Aras Nehri'nin sol kıyısından itibaren kuzeye doğru uzanan toprakları Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır.¹²⁵ Rusya böylelikle bölge hâkimiyetine yönelik önemli bir avantaj daha elde etmiştir.

1840'lı yıllardaki gelişmeler Rusya'nın Orta Asya egemenliğine yönelik çabalarına önemli katkılar yapmıştır. Bu dönemde 1845-1846 yıllarında Orenburg ve Ural kaleleri kurulmuştur. Böylelikle Rusya "askeri sömürgeleştirme" uygulamasını benimsemeye başlamış ve bunu ilk olarak Orenburg bölgesinde hayata geçirmiştir. Yine 1846 yılında Büyük Orda Rusya'ya tabi olmuştur. Rusya'nın bölgedeki askeri varlığına hizmet edecek Siri Derya Kalesi de bu dönemde kurulmuştur. 1850'li yılların başında askeri seferlerin yanı sıra daimi garnizonların kurulması çalışmaları devam etmiştir.¹²⁶

Kırım Savaşı (1854-1856) yenilgisi Rusya tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eder. Bu yenilgiden sonra Ruslar yüzlerini Orta Asya'ya çevirerek yayılcı gayretlerini bu bölgede yoğunlaştırmışlardır.¹²⁷ Orta Asya'ya yönelik yoğun gayretler Kırım Savaşı sonrasında başlamakla birlikte, 1861 yılında serflüğün kaldırılması ile hız kazanmıştır.¹²⁸

Rusya'nın Orta Asya'ya dönüşü siyasi olduğu kadar da ekonomik niteliklidir. Hatta Orta Asya'daki büyük hammadde potansiyeli bu politikayı Rusya açısından zorunlu kılmıştır. "Demiryolu Emperyalizmi" döneminde geniş Asya toprakları demiryolu ağını genişletmek suretiyle Rusya'ya bağlanacaktır.¹²⁹ Orta Asya'ya yönelik mücadele, Rusya için askeri ve politik bir yayılma alanı sağlamasının yanı sıra, artan üretimi için pazar sağlayacak ve böylelikle ticari maksatlarına hizmet edecekti.¹³⁰

¹²⁵ A. Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, TTK, Ankara, 1948, s. 299, 323.

¹²⁶ Theo. F. Rodenbough, **a.g.e.**, s. 4, 5.

¹²⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, 18. B., İstanbul, 2012, s.117, 118.

¹²⁸ Rafis Abazov, **Historical Dictionary Of Turkmenistan**, Scarecrow Press, U.S.A., 2005, s. viii.

¹²⁹ Ahmed Raşid, **Orta Asya'nın Dirilişi**, I.B., Cep Kitapları, İstanbul, 1996, s. 67.

¹³⁰ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 102.

Rusya 1850'li yıllarda ekonomisinin bir duraklama içinde olduğunu ve nüfusun refah gücünü artırmada ülke içi kaynaklarını akılcı ve etkin kullanamadığının farkına varmıştı. Hem zenginleri daha etkin vergilendirmek, hem de imparatorluğun ulaşım zorlukları nedeniyle yararlanamadığı bölgeleri ekonominin hizmetine katmak maksadıyla başlatılan, demiryolları ağının uzak bölgelere kadar uzatılması projesi, 1860'lı yıllarda ve özellikle 1870'li yıllarda çok büyük bir merhale kat etmiştir. Trans-Sibirya Demiryolu'nun yapımı bu dönemde gerçekleşmiş, diğer yandan demiryolu hatları Karadeniz kıyılarına ve Kafkasya'ya ulaşmıştır. Özellikle Hazar Bölgesine kadar giden hatlar Rusya'nın Orta Asya hâkimiyetini kolaylaştırmıştır.¹³¹

Rusya'nın Orta Asya'yı ele geçirme maksatlı girişimlerini kolaylaştıran ve çeyrek asırda böylesi geniş bir alanda egemenlik sağlamasına katkı yapan diğer etkenler ise; bu dönemde Türkistan'da bulunan Hokand ve Hive Hanlıkları ile Buhara Emirliğinin içinde bulunduğu tutucu düşünce sistemi, Ortaçağ devlet yapıları ile gelişmeye tamamen kapalı zihniyeti ve bu hanlıkların birbirleri arasında süregelen güç mücadeleleridir.¹³²

Hokand Hanlığının Siri Derya üzerindeki Ak Mescit Kalesi'nin, Ruslar tarafından 1853 ele geçirilmesi, Türkistan'daki Hanlıkların Ruslar tarafından ele geçirilmesinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Ardından Türkistan'a sahip olmak amacıyla askeri ve diplomatik çalışmalarını yoğunlaştıran Rusya bölgede adım adım ilerlemiştir. Ruslar Türkistan şehrini 1864, Taşkent'i 1865, Semerkand'ı ise 1868 yılında ele geçirmişlerdir. Böylelikle Buhara Hanlığı Rus himayesi altına girmiş, Hokand Hanlığı ise bağımsız kalmakla beraber Rus nüfuzunu kabul etmiştir. Daha sonra 1873 yılında Hive, Rus himayesini kabul ederken 1876 yılında Hokand'ın içinde bulunduğu karışıkları bahane eden Rusya, Hanlık yönetimini kaldırarak yerine Fergana eyaletini kurmuştur. Rus etki alanında son Türk devleti de artık yok edilmiştir.¹³³ Böylelikle Rusya kısa sürede Türkistan'ı egemenliği altına almış, ancak yayılma ve işgalin tamamlanması 1879 yılına değin sürmüştür. Direnişi

¹³¹ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar**, Çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, 1.B., İstanbul, 2011, s. 485, 487.

¹³² A. Nimet Kurat, **a.g.e.**, s. 346-347.

¹³³ A. Nimet Kurat, **a.g.e.**, s. 349-351.

kırılamayan Merv ise ancak 1884 yılında işgal altına alınabilmiştir.¹³⁴ Ruslar Merv'in ele geçirilmesine çok önem vermişlerdir. Zira Merv Afganistan'a çok yakındır. Merv'in Ruslar tarafından alınması Hindistan'daki İngiliz yönetimini de alarma geçirmiştir. İngilizler Rusların güneye doğru hareketlerinin devam edeceğini değerlendirmişlerdir. 1885 yılında Rusya ve Afganistan Pancdeh Vahası anlaşmazlığı nedeni ile karşı karşıya gelmişlerdir. Yapılan görüşmeler sonunda iki devlet Amu Derya Nehri'nin sınır olması konusunda anlaşmışlar ancak Afganistan bu şekilde Pancdeh bölgesini kaybetmiştir. Öte yandan Rusya'nın 1890'dan sonra güneye inme çabaları da devam etmiştir.¹³⁵

2. Rusya'nın Afganistan'a İlgisinin Doğuşu

Rusya 1686 tarihinde Polonya ile yaptığı "Sonsuz Barış Anlaşması" ile ilk defa Avrupa'daki ittifaklar sistemine dâhil olmuştu. Osmanlı İmparatorluğuna karşı Avusturya ve Venedik'in de içinde bulunduğu bu siyasi birlik Rusya'ya bir Avrupa devleti olma şansı vermiştir. Öte yandan yapılan ittifak bu Avrasya devletinin güvenliği için önemli bir fırsat sağlamıştır. Coğrafyası ve kaynakları nedeniyle sahip olduğu stratejik avantajlarını artırmak ve bir Avrupa devleti olabilmek için Rusya'nın, Baltık Denizi ve Karadeniz'e çıkması gerekiyordu. Kuzey Avrupa'da İsveç, güneyde de Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele ederken¹³⁶ I. Petro döneminden (1682-1725) itibaren Rusya, Hint Okyanusu'na ve böylelikle sıcak denizlere ulaşmayı milli bir strateji olarak belirlemiştir. Bu bağlamda Rusya'nın emperyalist maksatlarla XIX. yüzyılda Orta Asya'yı ele geçirmesi, bu büyük planın bir aşaması olarak genel kabul görmektedir.¹³⁷

Rusya'nın, Türkistan Hanlıklarını ele geçirmesinden yaklaşık yarım asır önce, Herat 1837 yılında İran Ordusu tarafından kuşatılmıştır.¹³⁸ Rusların Afganistan'a yönelik ilk girişimleri bu olay vesilesi ile gerçekleşmiş ve İran Ordusunun yanında kuşatmaya katılan bir alay ile Ruslar İran Şahı'nın Herat'ı alması için destek

¹³⁴ Jean-Paul Roux, **a.g.e.**, s. 400, 401.

¹³⁵ Scott B. Bailey, "Great Game", **Encyclopedia of the Age of Imperialism, 1800-1914**, Edited By: Carl Cavanagh Hodge 1st publishing, Greenwood Press, U.S.A., 2008, s. 287, 288.

¹³⁶ Geoffrey Hosking, **a.g.e.**, s. 255-262.

¹³⁷ Nabi Misdaq, **Afghanistan: Political Frailty And External Interference**, 1st Publishing, Routledge, U.S.A., 2006, s. 290.

¹³⁸ R. N. Frye, **a.g.m.**, s. 178.

vermişlerdir.¹³⁹ Bu olay aynı zamanda “Büyük Oyun” mücadelesinin başlangıcı olması ve Rusların İngilizlerle ilk kez Afganistan’da karşı karşıya gelmeleri¹⁴⁰ bakımından da önem arz eder.

Rusya’nın XIX. yüzyılda Afganistan’a yönelik politikalarını belirleyen iki önemli etkenden biri Hindistan’daki İngiliz siyasi varlığının sürdürdüğü politikalar, ikincisi ise Rusya’nın Kırım Savaşı’nda almış olduğu yenilgidir. İngiltere’nin kuzeye doğru Hindistan dışındaki ülkelerde siyasi ve ekonomik etki alanı oluşturmaya dönük gayretleri ile Rusya’nın bölgedeki çıkarları çatışmıştır. Kırım Savaşı’ndan sonra ekonomik gereksinimlerden kaynaklanan Orta Asya’yı ele geçirme politikası ise onu Afganistan ile sınırdaş durumuna getirmiştir. Bir zamanlar Göktürkler ve Sasaniler gibi iki büyük güç ve uygarlık arasında sınır oluşturan Amu Derya bir kez daha bu işlevini tekrar etmiş ve Rusya ile Afganistan arasına sınır çekmiştir.

3. İngiltere’nin Afganistan’a İlgisinin Nedenleri

İngilizlerin Asya’da uzun sürecek varlıkları 1783 yılında, en önemli sömürgesi olan Amerika’yı kaybettikten sonra başlar. İngilizlerin daha zengin bir ülke olan Hindistan topraklarındaki hâkimiyetleri, başlangıçta “East Indian Company” adlı bir ticaret şirketi vasıtası ile gerçekleşmiştir. Rusya Osmanlı Devleti’ne doğru, güneye ve Asya bozkırlarına yayılırken İngiltere, daha az kanlı olan ve yeni keşfettiği fetih yöntemini kullanıyordu. Öyle ki sözkonusu şirket sayesinde 1832 yılına kadar birkaç bin İngiliz yüz milyonluk Hindistan üzerinde etkili bir kontrol tesis etmeyi başarmıştır.¹⁴¹

İngiltere Hindistan’daki ilk yıllarında siyasi olarak bölgedeki varlığını bir takım anlaşmalar yapmak suretiyle pekiştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda 1801 yılında İran ile yaptığı anlaşma ile hem Afganistan, hem de Hindistan’a yönelik muhtemel bir Fransız tehdidine karşı İran desteğini sağlamıştır. Zira bu dönemde, İngilizlere karşı Napolyon Bonaparte ve Rus Çarı I. Pavel’in, “birlikte İran üzerinden

¹³⁹ Stephen Tanner, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁴⁰ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 180-184.

¹⁴¹ Stephen Tanner, **a.g.e.**, s. 131.

Hindistan’a yürüme” planı, İngilizleri Hindistan’daki varlıkları bakımından endişeye düşürmüştür.¹⁴²

İngiltere aynı amaçla 1809 yılında, Şah Şüca’nın idaresi döneminde Peşaver’de Afganistan’la da bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma da Fransa’nın Hindistan’a karşı bölgedeki hareketlerini kısıtlamaya yöneliktir. İran’ın Kafkaslarda beliren Rus tehlikesine karşı beklediği desteği İngiltere’den görememesi üzerine 1807 yılında Fransa ile bir anlaşma yapması nedeniyle, 1801 İngiliz-İran Anlaşması hükümleri geçersiz kalmıştır. Ancak Fransa ile Rusya’nın 1807 yılında yaptıkları barış anlaşmasından sonra 1809 yılında ikinci bir İngiliz-İran anlaşması imzalanmıştır. İngiltere’nin genel politik yaklaşımı, Afganistan’da Hindistan’a tehdit oluşturabilecek birleşik ve güçlü bir devletin ortaya çıkmaması, Sadozay ve Barakzay kabileleri arasında bölünmüş bir siyasi otoritenin hüküm sürmesi yönünde olmuştur.¹⁴³ Gütülen bu politika, tehdit algılamaları ve anlaşmalar doğrultusunda İngiltere ve Rusya’nın bölgedeki rekabeti şekillenmeye başlamıştır.

Rusya’nın özellikle Kırım Savaşı yenilgisi sonrasında Orta Asya topraklarında yayılması Afganistan’ın uluslararası alandaki önemini artmıştır. Türkistan’daki Türk devletlerini yıkarak Afganistan sınırlarına kadar gelen Rusya, İngiltere için bir kaygı unsuru ve bölgedeki doğal rakibi haline gelmiştir.¹⁴⁴ Afganistan transit yolları, Rusya’nın Orta Asya’da Afganistan’a doğru ilerlemesi nedeniyle, İngiltere’nin Asya’daki sömürgeci yayılmacılık siyaseti açısından tarihte ilk defa olumsuz stratejik özelliğe bürünmüştür.¹⁴⁵

4. Rusya ve İngiltere: Afganistan Üzerinde “Büyük Oyun”

Dönemin iki büyük gücünden Rusya Orta Asya’da, İngiltere ise Afganistan içlerinde ilerleyince karşı karşıya gelmişlerdir. İki ülke arasında başta Afganistan olmak üzere Doğu Türkistan, İran ve Orta Asya toprakları üzerindeki siyasi çekişme daha sonra “Büyük Oyun” olarak nitelenmiştir. İngiltere’nin Afganistan üzerindeki

¹⁴² Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 234, 235.

¹⁴³ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 236-238, 254.

¹⁴⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁴⁵ Stephen Tanner, **a.g.e.**, s. 132.

emelleri, Orta Asya'nın Rus hegemonyası altına girmesinde çabuklaştırıcı etki yapmıştır.¹⁴⁶

Rusya ve İngiltere'nin XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Orta Asya'nın güneyinde karşı karşıya gelmeleri, ekonomik ve ticari nedenler ile ürünlerine pazar arayışlarından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁷ İngiltere üstün deniz gücü sayesinde Dünya'nın diğer bölgelerinde ucuza bir sömürgecilik politikası yürütmüştür. Öte yandan, İngiliz çıkarları için artan önemi nedeniyle, “maliyeti ne olursa olsun” Hindistan'ın elde tutulması yönünde ortaya çıkan ulusal fikir birliği ve Avrupalı işadamlarının Uzakdoğu ile ticarete atfettikleri önem İngiltere'nin Hindistan politikasına yön vermiştir.¹⁴⁸

İngiltere 1800'lü yılların başından itibaren Hindistan ve Afganistan'a yönelik tehdit değerlendirmeleri yapmaya başlamıştır. İran ve Orta Asya ülkelerine değişik kisveler altında gönderilen İngilizler, en büyük tehdit olarak görülen Rusya'nın, olası bir Hindistan seferindeki hâl tarzlarını, takip edebileceği güzergâhı, ulaşım üslerini tahlil etmeye çalışmışlardır.¹⁴⁹

Vamberry'ye göre Rusların Hindistan'a yönelmelerinin birden çok nedeni vardır. Öncelikle Ruslar, Asya'da egemenlik altına aldıkları topraklara Hindistan gibi zengin bir ülkeyi katmak istemektedirler. Ayrıca Vamberry, Rusların Akdeniz ve Boğazlarda, hatta Avrupa'da kendi planlarını gerçekleştirmek için İngilizleri bu bölgede “terbiye etmeyi” tasarladıkları düşüncesini ileri sürmüştür.¹⁵⁰

İran'ın 1837 yılında Herat'ı kuşatmasındaki Rus dahli ve Rusya'nın Afganistan ile yakınlaşma çabalarının güdülediği İngilizlerin 1839 Afganistan Harekâtı Dost Muhammed'i emirlikten etmiş, yerine İngilizler tarafından uzun süredir korunan Şah Şüca getirilmiştir. Daha sonra İngilizlerin Kâbil'i de kapsayan Afganistan'ı işgalleri “Büyük Oyun” sürecinin büyük bir darbesini teşkil etmiştir. İngilizler böylelikle hem

¹⁴⁶ Ahmed Raşid, **a.g.e.**, 1996, s. 29, 30.

¹⁴⁷ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 96.

¹⁴⁸ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı: 1789-1848**, V Yayınları, Çev. Jülide Ergüder, Alâeddin Şenel, I.B., Ankara, 1989, s. 196.

¹⁴⁹ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 67-75, 89-98.

¹⁵⁰ Arminius Vamberry, **Sketches of Central Asia**, Wm. H. Allen & Co., London, 1868, s. 407.

Ruslara karşı önleyici hareket etmişler hem de eski “İpek Yolu” üzerine ulaşmışlardır.¹⁵¹

Öte yandan, artan Rus tehdidine karşı bir güvenlik duvarı oluşturmak amacıyla Hive, Buhara ve Hokand Hanlıkları arasında bir ittifak sağlamak için bizzat İngiltere tarafından 1840 yılının sonlarında başlatılan arabuluculuk girişimi yine bu dönemin dikkat çekici olaylarından biridir. Tasarlanan bu ittifaka Afganistan’ın da katılmasıyla oluşturulacak güvenlik alanı, Kuzey Hindistan’daki İngiliz varlığını Rusya’ya karşı rahatlatmış olacaktı. Ancak bu teşebbüs, sözkonusu hanlıklar arasında devam eden rekabet ve hanlıklarda oluşan, “kendilerine yönelik Rus tehdidinin azaldığı” algısı nedeniyle bir sonuca ulaşamamıştır.¹⁵²

İngiltere’nin Afganistan’ı işgalinin 1842 yılında bir trajedi ile sonlanması, Asya Müslüman devletlerinin işlerine müdahil olma konusunda isteksizliğe neden olmuştur. Bu bağlamda İngiltere’nin bölgeye yönelik yeni politik yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Pasif ve tedbiri esas alan politik tutum “masterly inactivity”, olarak adlandırılmıştır. Buna karşı savunulan diğer tutum ise “forward” politikasıdır.¹⁵³

İlk yaklaşımı savunanlar, Hindistan topraklarında barış ve huzurun sağlanması, aynı zamanda Afgan kabilelerinin bağımsızlıklarına ve topraklarına saygılı olunarak bu kabilelerin Rusya’ya karşı olası bir mücadelede kendi taraflarında tutulması görüşündedirler. Aktif yaklaşımı benimseyenler ise Afganistan’da Kuetta’dan başlayarak kuzey ve kuzeydoğu istikametlerinde Kâbil’e uzanan bölgede nüfuz sağlayarak Rusya’ya karşı üstün duruma gelinmesini savunuyorlardı. Pasif yaklaşımı benimseyen Hindistan’daki İngiliz Genel Valisi Lawrence, Afganistan’daki iktidar kavgalarına müdahale etmeyerek iktidara geleni tanıma ilkesini uygulamıştır. Lawrence bu meyanda, 1867 yılında Orta Asya’daki Rus ilerlemesine karşı kendisinden yardım talep eden kimi Türk ülkelerinin isteklerini de geri çevirmiştir.¹⁵⁴

İngiltere, Rusya’nın güneye doğru ilerlemesine karşı tedbir olarak bağımsız ama tamamen kendi nüfuz alanında olan bir Afganistan’ın varlığından yanaydı.

¹⁵¹ Stephen Tanner, **a.g.e.**, s. 136-139.

¹⁵² Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 233- 235.

¹⁵³ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 286; H. Bayur, *Masterly inactivity* için “üstadane faaliyetsizlik” , *forward* için “ileri” karşılıklarını kullanmıştır. Bkz. H. Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 399.

¹⁵⁴ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 399-400, 415.

Ancak bu politika, Afgan karşı koyması nedeniyle özellikle II. İngiliz-Afgan Savaşı'nda başarısız olmuş ve terkedilmiştir. İngiltere için felaket olan bu savaştan sonra Afganistan'a yönelik saldırgan ancak yararsız olan politikasından vazgeçen İngiltere'nin yeni politik yaklaşımı "bağımsız ve kendisine dost bir Afganistan" olmuştur.¹⁵⁵

Ancak, İran Ordusunun 25 Ekim 1856'da Herat'ı kısa süren bir kuşatmadan sonra ele geçirmesi, Dost Muhammed'in daha önce yapmış olduğu uyarılara rağmen İngilizler için bir sürpriz olmuştur. İran'ın ele geçirdiği bu şehrin Hindistan'a yapılabilecek bir saldırıda hareket üssü olabileceği endişesi, İngilizleri 1837 yılındaki Herat kuşatmasında olduğu gibi tedbir almaya sevk etmiştir. İngilizler doğrudan Herat'a müdahale yerine körfeze deniz ve kara birliklerinin gönderilmesi yolu ile bir kez daha "gunboat diplomasisi" uygulama yönünde karar almışlardır. Ancak bu defa Hindistan Hükümeti bir "savaş durumu" da ilan etmiştir. Bu bağlamda, ağır bir bombardımanın ardından İngiliz güçlerinin Buşehir'i ele geçirmeleri, 1856 yılının Eylül ayında Şah ve ordusunun bir kez daha Herat'tan geri çekilmesini sağlamıştır.¹⁵⁶

Öte yandan Rusya, Türkistan'da ilerleyişi esnasında 1864 yılında Çimkent'in ve daha sonra Taşkent ve hatta Semerkant'ın ele geçirilmesinin ardından İngiltere'nin tepkisine karşı "bölgenin zorunluluktan dolayı ele geçirildiği ancak daha ileriye gidilmeyeceği" yönünde açıklama yapmış ve böylelikle İngiltere'yi siyasi açıdan pasifize etmiştir. Hatta Ruslar Hive'nin alınmasından önce, birliklerin Hivelilerin "cezalandırılması" ardından geri çekileceklerine dair İngiltere'ye güvence

¹⁵⁵ Debabrata Sen, **a.g.e.**, s. 181.

¹⁵⁶ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 288, 289; *Gunboat Diplomacy*, İngiltere Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlığı yapmış olan Lord Palmerston tarafından 1846 yılında "*Nerede bir Britanya uyruğu tehlikede ise orada Britanya çıkarları için bir Britanya savaş gemisi olmalı*" şeklinde ifade edilmiş ve bu anlayışa yönelik dış politika Britanya Hükümeti tarafından Cebelitarık'da "Don Pasifico", Çin'deki "Arrow" gibi vakalarda da Palmerston'un kendisi tarafından uygulanmıştır. Yaygın kullanımıyla, genel olarak güçlü bir devletin çıkarlarını sağlamaya yönelik olarak küçük bir devlet üzerinde askeri güç tehdidi ile baskı kurmasıdır Bkz. Jocelyn Hunt, **Britain, 1846-1919**; Routledge, Great Britain, 2003, s. 16, 17 ve "Gunboat Diplomacy", <http://www.thefreedictionary.com/gunboat+diplomacy>, Erişim Tarihi: 07.05. 2012

bile vermişlerdir. Bu bağlamda İngiltere Rusya'nın Orta Asya'da yayılmasını değil Afganistan'da etkili olmasını önlemeye çalışmıştır.¹⁵⁷

İngiltere'nin Rusya'ya karşı Kaşgar üzerinde de çalışmalar yaptığı, Yakub Han ile oraya gönderdiği İngiliz büyükelçisi Forsyth vasıtasıyla temasa geçtiği görülmektedir. Görünüşte ticari amaçlı olan ve İngiliz malları için bir pazar daha bulma maksadı güden bu teşebbüsün asıl maksadı Orta Asya'da sürekli ilerlemeye devam eden Ruslara karşı Kaşgar'da nüfuz kazanmak ve Rusların bu topraklardaki nüfuzuna engel olmaktır.¹⁵⁸

İngilizlerin Hindistan Hükümeti vasıtasıyla Kaşgar ile ilgili girişimleri devam ederken, Rusya 8 Haziran 1872 tarihinde Kaşgar Hükümeti ile bir ticaret anlaşması imzalayarak ticari ve siyasi imtiyazlar elde etmeyi başarmıştır. Kaşgar pazarlarına giren Rus mallarının değerleri üzerinden en fazla % 2,5 gibi düşük bir oranda vergilendirilmesi gibi ticari ayrıcalıklar sağlanması, aslında İngiltere'ye karşı kazanılan siyasi bir başarı olmuştur.¹⁵⁹

İngiltere, Rusya'nın güneye doğru yayılmasına karşı bazı tedbirler almaya çalışmıştır. 1873 yılında iki ülke arasında varılan anlaşma İngiltere'ye bu bağlamda önemli bir avantaj sağlamıştır. Bu anlaşma ile Amu Derya Nehri nihai Rus sınırı olarak tanınmış ve Afganistan'ın tamamıyla Rusya'nın etki alanı dışında kaldığı Rus Hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Ancak bundan sonra Afgan Emirinin, kararsız politik tutum içinde bulunan İngiltere yerine, dinamik bir politika sürdüren Rusya'ya yaklaşması nedeniyle, İngiltere bu hayati önemi haiz bölgede otoritesini pekiştirmeyi amaçlamış ve ikinci Afganistan seferine çıkmıştır.¹⁶⁰

Rusya'nın Türkistan'ı ele geçirerek Afganistan'a iyice yaklaşması da İngiltere'nin harekete geçmesinin bahanesi olmuştur.¹⁶¹ Böylelikle 1878 yılı Kasım ayında başlayan II. İngiliz-Afgan Savaşı 1879 Ocak ayında Kandahar'ın İngilizler

¹⁵⁷ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 408-409, 415.

¹⁵⁸ Mehmed Atıf, **Kaşgar Tarihi, Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garibesi**, 1. B. Haz. İsmail Aka vd. Eysi Yayınları, Kırıkkale, 1998, s. 308; *Forsyth* adı metinde *Foryth* olarak geçmiştir.

¹⁵⁹ Demetrius Charles Boulger, **The Life Of Yakoob Beg; Athalık Ghazi, and Badaulet**, WM H ALLEN & CO, London, 1878, s. 219.

¹⁶⁰ George E. Kirk, **A Short History of the Middle East**, 2nd Printing, Frederic A. Praeger Publishers, New York, 1965, s. 87.

¹⁶¹ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 404.

tarafından ele geçirilmesi ile devam etmiştir. Afgan yönetiminin Kâbil’de kalmasını kabul ettiği İngiliz heyetinin tamamının 1879 yılı Eylül ayında öldürülmesi sonucunda İngiliz Ordusu Kâbil’e girerek Şir Ali’nin iktidarına son vermiş, yerine ise yeğeni Abdurrahman Han geçirilmiştir. Bilahare, Afganistan ile Hindistan arasındaki sınırın “Durand Hattı” ile belirlenmesinden sonra Hayber Geçidi’nin doğusunda kalan topraklar Hindistan’ın eline geçmiştir.¹⁶²

Bununla birlikte Ruslar 1885 yılında Afganistan’da bulunan Pancdeh Vahalarını ve daha sonra da Yukarı Pamir bölgesini ele geçirmişlerdir.¹⁶³ Rusya’nın sınırına yakın bu bölgeleri ilhakı, bu yeni durumla birlikte endişeleri daha da artan İngiltere’yi Rusya ile savaşın eşiğine getirmiştir. Genç Ortadoğu otoritesi Curzon, 1889 yılında, Rusların Hindistan istikametindeki bu hamlelerinin fetih maksatlı değil, fakat Britanya’nın dikkatini, asıl hedefleri olan Balkanlardan uzaklaştırma maksatlı olduğu şeklinde ılımlı bir görüş ifade ederken, üç yıl sonra Hindistan Müsteşarlığına atandığında söylemini değiştirmiştir. Curzon, “İran Körfezi’nden Rusya’ya kadar herhangi bir gücün ayrıcalık elde etmesini, Britanya’ya karşı kasıtlı bir aşağılama, statükonun kasten bozulması ve uluslararası bir savaş provokasyonu saydığını” ifade etmiştir.¹⁶⁴

İngiltere, Rusya’nın Hindistan’ın kuzey sınırlarına yaklaşması ile ortaya çıkan tehdidi bertaraf etmek için uzlaşma yolu aramıştır. İki ülke arasında 1907 yapılan anlaşma sayesinde İngiltere hem Rusya’yı Afganistan’dan uzaklaştırmış hem de Hindistan’ın güvenliğini sağlamıştır.¹⁶⁵ 1898 yılında Laodun Yarımadası ile Port Arthur’u “geçici” olarak ele geçirmesi ve Kore’yi işgale yeltenmesi üzerine¹⁶⁶ Japonya ile yaptıkları 1904-1905 savaşında yenilen ve itibarı sarsılan Rusya, güvenlik kaygılarının da zorlamasıyla zaten anlaşmaya hazırdı. Yapılan anlaşma ile Rusya, Afganistan’ın İngiliz etki alanında olduğunu kabul ederken, İngiltere ise

¹⁶² Jean-Paul Roux, **a.g.e.**, s. 401; Abdurrahman Han, 22 Temmuz 1880 tarihinde Britanya Hükümeti tarafından resmen Afgan emiri olarak tanınmıştır. Bkz. Percy Sykes, **a.g.e.**, s. 137.

¹⁶³ Olivier Roy, **a.g.e.**, 2005, s. 59, 65.

¹⁶⁴ George E. Kirk, **a.g.e.**, s. 88; 1899 yılında Hindistan Genel Valiliğine atandığında İngiltere’nin ve kamuoyunun Lord Curzon’dan beklentisi yüksek olmuştur. Bu bağlamda Emir Abdurrahman ile daha önceden tanışıyor olmalarının Britanya ve Afganistan arasında artan sorunların azaltılmasında önemli bir etken olacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bkz: The Mercury, 29 December 1898, s. 2.

¹⁶⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.118.

¹⁶⁶ Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s. 369, 370.

Afgan Emirini “Rusya’ya karşı herhangi hasmane bir harekete teşvik etmemeyi” taahhüt etmiştir.¹⁶⁷ Bu anlaşma ile Afganistan’ın Rus etki alanı dışında olması ve İngiltere’ye bağımlı kalması taraflarca kabul edilmiştir.¹⁶⁸

İngiltere, Afganistan ve İran’ın iki nüfuz alanı olarak paylaşıldığı bu İngiliz-Rus anlaşmasının ardından Afganistan Hükümetine, tabiyeti altındaki Hint prensleri ile eşit seviyede muamele etmeye devam etmiştir. İki güçlü ülkenin uzun yıllardır hâkimiyet mücadelesi sürdürdükleri bölge üzerinde çıkarları doğrultusunda anlaşmış olmaları ise Afganistan ile İran’da hayal kırıklığı ve tepki ile karşılanmıştır.¹⁶⁹

Rusya ve İngiltere arasında yaklaşık bir asırdır devam eden “Büyük Oyun”u bitirdiği izlenimi veren bu anlaşma, aynı zamanda Almanya’nın doğuya doğru yayılmasının engellenmesine hizmet edecektir.¹⁷⁰ Sonuç olarak “Büyük Oyun” sürecinde birbirleri ile sürekli çekişen İngilizler ve Ruslar, Afganistan için doğrudan savaştan daima kaçınmışlar ve Afganistan’ın bir devlet olarak varlığını devam ettirmesi siyasetine bağlı kalmışlardır.¹⁷¹

Ancak iki emperyalist devletin bu politikalarının bedelini yine Afganistan ödemiştir. Zira “Büyük Oyun” mücadelesinin yoğun olarak yaşandığı XIX. yüzyılın büyük bir bölümünde Afganistan, özellikle İngiltere’nin müdahil olduğu hanedan savaşları, İngiltere ile savaşlar ve Rusya ile çekişmeler yaşamak zorunda kalmıştır. Afganistan’ın idarecileri bu dönemde ya Rusya ya da İngiltere’den destek bulmak amacıyla bu ülkelere yakın politikalar benimsemeye eğilimli olmuşlardır. Özellikle, Rusya’ya bir anlamda üstünlük sağlayan İngiltere, Afganistan’ın iç işlerine uzun yıllar müdahil olmuş ve bu ülkeyi kontrolü altında tutmuştur. İngiltere’nin XIX. yüzyılın sonunda Afganistan’da başlayan tahakkümü ve dayatmaları, Afganistan’ı yıllarca meşgul edecek sorunlara kaynak teşkil etmiştir. Afganistan ve Hindistan arasında 1893 yılında İngiltere marifetiyle çizilen ve Peştun kabileleri siyasi olarak birbirinden ayıran “Durand Hattı” sadece bir sınır çizgisi olarak kalmamış, Afganistan’ın XX. yüzyıldaki politik çizgisine de önemli etkiler yapmıştır.

¹⁶⁷ George E. Kirk, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁶⁸ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 520.

¹⁶⁹ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s.168.

¹⁷⁰ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1999, s. 520.

¹⁷¹ Jean-Paul Roux, **a.g.e.**, s. 399.

I. BÖLÜM

ALTMİŞ YIL BAĞIMSIZLIK

(1919-1979)

A. Amanullah Han dönemi

Habibullah Han'ın öldürülmesi üzerine Afganistan'da kısa ve kansız bir taht mücadelesi yaşanmıştır. Habibullah Han'ın kardeşi Nasrullah, Celalabad'da kendisini Afgan Emiri olarak ilan edince, Kâbil Valisi olan Amanullah Han devlet hazinesi ve ordunun verdiği güçle amcasını tutuklatmış ve hapsetmiştir.¹⁷² Amanullah Han 27 Şubat 1919 tarihinde emirliğini ve Afganistan'ın diğer tüm bağımsız devletler gibi “tam bağımsız” bir devlet olduğunu ilan etmiştir.¹⁷³ Amanullah Han, Hindistan'daki İngiliz Genel Valisine 3 Mart 1919 tarihinde gönderdiği mektupla Afgan emiri oluşunu haber vermiş, ülkesi için “hür ve müstakil bir Afgan Hükümeti” tabirini kullanmak suretiyle Afganistan üzerinde İngiliz egemenliğini tanımadığını bildirmiştir.¹⁷⁴ Ancak Amanullah Han, babasının bir suikast ile öldürülmesinin ardından zor bir dönemde Afgan iktidarına gelmiştir. Amanullah Han bu suikastın yükünü uzun süre taşımak zorunda kalacaktır.

Zira Habibullah Han'ın ölümünde karısı Ulya Hazret'in dahli olduğu rivayetlerinin yanı sıra bu suikastle Amanullah Han'ı ilişkilendiren bazı savlar da ileri sürülmüştür. Öte yandan suikastte bir yabancı ülke etkisi olup olmadığı da merak konusu olmuştur. Zira 1920 yılının başında Lenin'in elçisi olarak Kâbil'de bulunan Fedor F. Raskolnikov tarafından 1929 yılında bu iddiayı destekleyen bir açıklama yapılmıştır.¹⁷⁵ Raskolnikov'a göre Habibullah, “Ekim Devrimi ve I. Dünya Savaşı'nın Afganistan'ın uluslararası durumunda yaptığı değişiklikleri anlayamamış ve İngiliz Genel Valisi önünde eğilmeye devam etmiştir”.¹⁷⁶

¹⁷² Daniel Gomà, **Historia de Afganistán. De los Orígenes del Estado Afgano a la Caída del Régimen Talibán**, Universitat de Barcelona, UE, 2011, s. 105,106.

¹⁷³ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s.170.

¹⁷⁴ Mehmet Cevat, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁷⁵ Anthony Arnold, **a.g.e.**, 1982, s. 5, 6.

¹⁷⁶ F. Raskolnikov, “Civil War in Afghanistan”, **The Living Age**, May 1929, <https://docs.google.com/viewer?url=http://64.62.200.70/PERIODICAL/PDF/LivingAge-1929may/47-52/>, Erişim Tarihi: 07.02.2013, s. 209.

I. Dünya Savaşı, yeni yüzyıla yayılacak şekilde Dünya'nın siyasi ve toplumsal yapısına etki eden değişimlere neden olmuştur. Fransız İhtilalının ardından gelişen liberalizm ve özellikle milliyetçilik hareketleri ile 1870'lerde Alman ve İtalyan birliklerinin sağlanması Avrupa'nın siyasi görünümünü değiştirmiştir. Böylelikle Avrupa devletleri arasında yeni bir denge sistemi ortaya çıkmış, bu tarihten sonra Balkanlar, Avrupa siyasi mücadelesinin ana merkezi haline gelmiştir.¹⁷⁷ Bu savaş ilk dünya savaşı olmasının yanı sıra yüz yıldır yaşanan en uzun süreli ve en büyük çaplı savaştır. İsviçre, İspanya, Hollanda, üç İskandinav ülkesi hariç Avrupa Kıtası'ndaki devletlerin büyük çoğunluğu savaşa dâhil olmuşlardı. Bu savaşta yaşanan diğer bir farklılık da öteki kıtalardan getirilen askerlerin ilk defa Avrupa ordularında savaşmaları olmuştur. Bu savaşın bir de deniz boyutu vardır ve denizlerdeki savaşlar I. Dünya Savaşı'nın küreselliğini pekiştirmiştir.¹⁷⁸

I. Dünya Savaşı kalıcı ve önemli sonuçlar doğurmuştur. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları savaş sonunda artık yoktur. Dahası Rusya'ya Bolşevik İhtilalından sonra yeni bir siyasi rejimin yönetimi gelmiştir. Artık savaşların yaşanmaması ve barışın korunması için Milletler Cemiyeti'nin kurulması benimsenmiştir. Diğer bir önemli sonuç ise ABD'nin kendini Avrupa'nın sorunlarından geri çekmesi olmuştur. Öte yandan Avrupa siyasi haritasının yeniden belirlenmesi ile yeni bir döneme girilmiştir.¹⁷⁹

İngiltere ve Fransa'nın ekonomileri savaş nedeniyle çökme durumuna gelmiştir. Ancak bu ülkelerin savaş sonunda toprak kazanımları da olmuştur. Bununla birlikte, savaşın başlamasından önce Dünya'nın karasal yüzeyinin % 84'ünü kontrol eden Avrupa imparatorluklarının yıkılması nedeniyle, sömürgeleri dâhil bu imparatorlukların toprakları paylaşılırken¹⁸⁰ galip devletlerden olan İngiltere'nin de sömürgelerindeki gücü kan kaybetmiştir.

¹⁷⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.131, 132.

¹⁷⁸ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991, Aşırılikler Çağı**, 1.B., Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 35, 36.

¹⁷⁹ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, Çev. Alâeddin Şenel, İmge Yayınevi, 6. B., Ankara, 2002, s. 676-678.

¹⁸⁰ William Kelleher Storey, **The First World War: A Concise Global History**, 1st Edition, Rowman & Littlefield Publishers, U.S.A., 2009, s. 8.

Afganistan savaşı katılmamakla birlikte bu küresel olayın siyasi etkilerinden uzak kalamamıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Afganistan'da İngiltere karşıtlığı daha da artmıştır. İngiltere'nin savaş öncesinde Afganistan'a vaat ettiği bağımsızlığın gerçekleşmemesinin yarattığı hayal kırıklığı ve Osmanlı İmparatorluğunun, İngiltere'nin de içinde bulunduğu galip devletler marifetiyle parçalanması İngiltere aleyhtarlığına katkı yapmıştır.¹⁸¹

İngiltere galip devletler safında yer alsa da I. Dünya Savaşı'ndan büyük askeri ve ekonomik kayıplarla çıkmıştır. Savaş süresince Avrupa Kıtası'na odaklanan ve sömürgelerinden görece uzaklaşan İngiltere'nin savaş sonrasında toparlanma çabaları, sömürge politikalarını ikinci plana bırakmasına neden olmuştur.

Öte yandan, İngiliz otoritesine karşı 1857 tarihinde çıkan Sipahi ayaklanmasından beri Hindistan'da ayaklanmalara ve tepki olaylarına tanık olan İngilizler, Hintliler arasında gelişen milliyetçi düşüncelerin alabileceği boyutu değerlendirememişlerdir. Ancak 1919'dan sonra hız kazanan milliyetçilik akımının aleyhlerine dönüşü ile çok zor bir durumda kalmışlardır.¹⁸² Bütün bu gelişmeler bağımsızlık sürecinde Afganistan'ın lehine etki göstermiştir. Bu süreçte Afgan Emiri Amanullah Han'ın yetiştirme tarzı ve siyasi kişiliği de belirgin rol oynamıştır.

Amanullah Han İslam Dünyasının hareketlendiği bir dönemde doğmuş ve yetişmiştir. Bu dönemde bir yandan Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğunda gelenekten kopuşun bir örneğini sergilerken, Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani ve Seyid Ahmed Han gibi İslam reformcuları, Afrika'nın kuzeyinden Hindistan Kıtası'na yayılan geniş alanda "İslam'ın Rönesansı" haber vermişlerdi.¹⁸³ Amanullah Han Afganistan'da Mahmud Tarzi'nin önderliğini yaptığı "Genç Afganlar" hareketinden de etkilenmiştir.¹⁸⁴ Düşünce dünyası bu siyasi değişim ortamında şekillenen Amanullah Han'ın önüne çıkan fırsatları

¹⁸¹ Abdul Samad Ghaus, **The Fall Of Afghanistan**, 1st Edition, Pergamon-Brassey's International Defense Publishers, Great Britain, 1988, s. 30.

¹⁸² René Grousset, **Asya'nın Uyanışı**, Haz. Sadettin Gömeç, Akçağ Yayınları, 1.B., Ankara, 1999, s. 63.

¹⁸³ Leon B. Poullada, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁸⁴ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 5.

değerlendirerek öncüllerinden farklı bir politika sergileyeceği daha iktidarının ilk günlerinde ortaya çıkmıştır.

Amanullah Han, Afganistan tarihindeki Emir Abdurrahman, Mahmud Tarzi, Muhammed Davud gibi Afgan milliyetçiliğinin önde gelen temsilcilerindendir. Hatta reformist kişiliği ile Amanullah Han, daha sonraları Afgan Marksistleri tarafından da model olarak olarak alınacaktır.¹⁸⁵

Amanullah Han'ın İngiliz vesayetini reddederek Afganistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından III. İngiliz-Afgan Savaşı çıkmıştır.¹⁸⁶ Zira 3 Mart 1919 tarihinde İngiliz Genel Valisine yazdığı mektubundaki “Hür ve Bağımsız Afganistan” ibaresi İngiltere nezdinde kabul görmemiştir. Hindistan'daki İngiliz Genel Valisinin 15 Nisan 1919 tarihinde yazdığı cevabi mektubunda, Emir Abdurrahman ve Habibullah Han zamanında yapılan anlaşmalar hatırlatılarak Afganistan'ın kayıtsız şartsız bağımsızlığının kabul edilmediği Amanullah Han'a bildirilmiştir.¹⁸⁷

Bayur'a göre savaşın iki temel nedeni vardır. Öncelikle Habibullah Han zamanında izlenen İngilizlere yakın politika nedeniyle sınır bölgelerindeki aşiretler arasında ortaya çıkan hoşnutsuzluklar giderilmeye çalışılacaktır. Diğer neden ise Amanullah Han'ın iktidarını sağlamlaştırmaya çalışmasıdır. İngiliz ve Hint birliklerinin I. Dünya Savaşı'ndan zayıf çıkmış olmaları ve o dönemde Pencab'daki halk hareketleri Amanullah Han'ın kararına müsbet etki yapmıştır. Savaş daha önceki İngiliz-Afgan savaşlarından farklı bir seyir izlemiştir. Bu defa ilk hareket Afganistan'dan gelmiş ve Afgan birliklerinin 3 Mayıs 1919 tarihinde Hayber Boğazı'nı geçmeleri ile savaş başlamıştır. Ancak iyi teşkilatlanmamış ve eğitilmemiş Afganistan Ordusu kayda değer bir başarı elde edememiştir. İngiliz Ordusu bazı bölgelerde boğucu gaz kullanmaktan çekinmemiştir. Amanullah Han, İngiliz uçaklarının Kâbil'i bombalaması ardından barış istemek zorunda kalmıştır. Barış

¹⁸⁵ Ralph H. Magnus, Eden Naby, **Afghanistan: Mullah, Marx, and Mujahid**, Westview Press, U.S.A., 1998, s. 99.

¹⁸⁶ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s.171.

¹⁸⁷ Mehmet Cevat, **a.g.e.**, s. 129, 130.

yapılması, diğer kaygıları nedeniyle politik bakımdan güç durumda olan İngiltere'nin de çıkarına olmuştur.¹⁸⁸

Amanullah Han 8 Ağustos 1919'da Revalpindi'de imzalanan beş maddelik geçici barış anlaşması ile amacına ulaşmıştır.¹⁸⁹ Böylelikle III. İngiliz-Afgan Savaşı'nın sonunda ülkesini siyasi olarak İngiltere'nin güdümünden çıkartmış ve egemenliğini sağlamıştır.¹⁹⁰ Ateşkes anlaşması niteliği taşıyan bu anlaşmadan sonra, 22 Kasım 1921 tarihinde İngiltere ve Afganistan arasında imzalanan "Kâbil Anlaşması" ile taraflar birbirlerinin bağımsızlığına saygı göstermeyi kabul etmişlerdir.¹⁹¹ Bu yeni durumda İngiltere tarafından Afganistan'a yapılmakta olan parasal yardıma da son verilmiştir.¹⁹²

İngilizler tarafından Afganistan üzerinde II. İngiliz-Afgan Savaşı'ndan (1878-1880) sonra kurulan siyasi hâkimiyet, III. İngiliz-Afgan Savaşı'nın sonunda Amanullah Han'ın ülkesini siyasi olarak İngiltere'nin denetiminden çıkarıp egemenliğini sağlaması ile son bulmuştur. Böylelikle İngiltere'den uzaklaşan Afganistan, yeni kurulan Sovyet rejimine yakınlaşmaya başlayacaktır.¹⁹³ Bu ise Afganistan'da bir Rus nüfuz döneminin başlaması demektir. Ancak Afganistan'ın bağımsızlığını kazanması, İngiltere'nin Afganistan meselelerine tamamen kayıtsız kalacağı anlamına da gelmemektedir.

1. Bolşevik İhtilali ve Afganistan

1917 Bolşevik İhtilalinin temelinde tarihsel nedenler ile kronikleşmiş toplumsal ve ekonomik sorunlar vardır. Ancak bardağı taşıran son damlalar da 1917 yılının ilk aylarında yaşanmıştır. Halkın gözündeki saygınlığını yitiren Çarlık rejiminin sonunun geldiği artık görülüyordu. Öte yandan 1917 yılında giderayak rejim tarafından "Savaş Endüstrisi Komitesi"nin işçi üyelerinin tutuklanmaları, kıtlık

¹⁸⁸ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 501, 531, 532; Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası üzerindeki Etkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974, s. 335.

¹⁸⁹ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 532, 533; Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 32.

¹⁹⁰ Jean-Paul Roux, **a.g.e.**, s. 402.

¹⁹¹ Ludwig Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. 50.

¹⁹² René Grousset, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁹³ Jean-Paul Roux, **a.g.e.**, s. 402.

çıkacağına dair söylentilerin artması gibi olaylar rejime karşı yapılan protestoların yoğunluğunu ve sıklığını artırmıştır.¹⁹⁴

Çarlık yönetimine karşı 1917 yılında başlayan ihtilal süreci, I. Dünya Savaşı'nın "en zayıf halkası" Rusya'da çarlık dönemine son vermiştir. İktidarı ilk devralan ise Geçici Hükümet olmuştur. Bu yeni hükümet anayasal bir devlet düzeni kurulması konusunda çalışmalara başlanmasını planlıyordu. Ancak savaşı sürdürme kararı Geçici Hükümetin belki de en önemli hatası olacaktı. Zira 1917 yılı kasım ayında yaşanan ikinci bir devrim ile Bolşeviklerin iktidarı başlamış ve Rusya tarihsel bir dönüm noktasını geçmiş oluyordu.¹⁹⁵ Geçici Hükümetin başarısız yönetim sürecinde gerçekleşen Ekim Devrimi ile iktidarı ele geçiren Bolşevikler, kaynak ve gayretlerinin büyük bir kısmını ülkede başlayan iç savaşa ve siyasi meselelere yöneltmek zorunda kalmışlardır.

Bu süreçte Komünist Enternasyonalin birinci toplantısı 1919 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda Doğu meseleleri çok önemli bir yer tutmamıştır. Sovyet yönetiminin dış politikasına yön verecek bir ilke olarak bu dönemde "Dünya Devrimi" ön plana çıkmıştır.¹⁹⁶ Ancak aynı yıl Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'daki dış politikası, bir yandan Doğu'nun gerçekleri ile uyumlu "Dünya Devrimi" çabası, diğer yandan ise Asya'da varlığını sürdüren sömürgeci güç İngiltere'ye karşı verilen bir mücadele halini almıştır.¹⁹⁷ Zira XIX. yüzyılın başından itibaren bölgede gerçekleşen gelişmeler İngiltere'nin lehinedir. Bu durum ise Sovyet Rusya'yı memnun etmemektedir.

Yüzyılın başında Rusya ve İngiltere arasında 1907 yılında imzalanmış olan anlaşma ile Rusya, İngiltere'nin güney İran ve Afganistan üzerindeki etkisini tanımak durumunda kalmıştır. Ancak iki taraf arasındaki bölgesel mücadele

¹⁹⁴ Geoffrey Hosking, **a.g.e.**, s. 536.

¹⁹⁵ William H. McNeill, **a.g.e.**, s. 769, 770.

¹⁹⁶ E. H. Carr, **Bolşevik Devrimi, 1917-1923**, C. III, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 1. B., İstanbul, 2004, s. 222.

¹⁹⁷ E. H. Carr, **a.g.e.**, s. 224.

tamamen sona ermemiştir.¹⁹⁸ Bu anlaşma ile o dönemde hem Rusya hem de İngiltere kendi paylarına rahat birer nefes almıştır.¹⁹⁹

Öte yandan 1917 yılına gelindiğinde, Çarlık Rusyası'nın imzalamış olduğu 1907 anlaşması, Bolşevik yönetim tarafından tek taraflı olarak iptal edilmiştir.²⁰⁰ Bölgedeki “Büyük Oyun”un henüz bitmediği Bolşevik yönetimi liderlerinin açıklamalarında kendini göstermiştir. Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin'in 13 Eylül 1919 tarihinde “Türkiyeli işçi ve köylülere” yapmış olduğu çağrıda, İngiltere'nin diğer bazı İslam ülkelerinin yanı sıra Afganistan'daki nüfuzundan duyulan rahatsızlık dile getirilmektedir.²⁰¹

Dahası, Çiçerin ile 4 Haziran 1920 tarihinde görüşen Cemal Paşa ve Bahattin Şakir'in Afganistan ve İran'ı İngilizlerden kurtarmak için buralarda devrim yapılması önerisi Rus makamları nezdinde kabul görmüştür.²⁰² Öte yandan, Orta Asya Müslümanlarına yönelik politikalar belirlemeye çalışan Sovyet Rusya yöneticileri, başlangıçta Rusya'da yaşayan Türk aydınlarının düşüncelerinden de çokca yararlanmışlardır. Lenin, Mevlevi Bereketullah ve Taşkentli Tatar Komünisti Yusufov'un, “Komünistlik açısından Kur'an'ın yorumlanması suretiyle Müslümanlara yaklaşılması” görüşlerinin gerçekliği ve uygulanabilirliği hakkında Zeki Velidi Togan ile görüşmüştür. Togan'ın bu tezlere yaklaşımı ise olumsuz olmuştur. Togan'a göre Orta Asya'da din eksenli siyaset yapılması Sovyet Rusya'ya başarı sağlamayacaktır. Bu bölgede milliyet fikri merkeze alınmalı ve Rus emperyalist uygulamaları sona erdirilmelidir.²⁰³

Mirseyit Sultangaliyev de benzer düşünceleri taşıyordu. Örneğin Şubat İhtilaliyle Rusya'da bütün halkların ve dinlerin eşit olduklarının ilan edilmesi Sultangaliyev ve çevresi için yeterli olmamıştır. Onlar Türk halklarının sadece dinde

¹⁹⁸ David Schimmelpenninck Van Der Oye, “Russian Foreign Policy: 1815-1917”, **The Cambridge History of Russia**, Vol. II, Edited By: Dominic Lieven, Cambridge University Press, United Kingdom, 2006, s. 569.

¹⁹⁹ Peter Hopkirk, **a.g.e.**, 1995, s. 53.

²⁰⁰ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 54.

²⁰¹ Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, 2. Baskı, Boyut Yayınları, İstanbul, 2000, s. 125.

²⁰² Stefanos Yerasimos, **a.g.e.**, s. 150.

²⁰³ Zeki Velidi Togan, **Hâtıralar**, Türk Diyanet Vakfı, 1. B., Ankara, 1999, s. 221, 222.

birlik oldukları gibi bir anlayışa karşı çıkmışlardır. Din toplumları birbirine bağlayan önemli bir faktördür, ancak Galiyev Türklük kavramının sadece dinsel bir çerçeve içinde düşünülemeyeceğini savunmuştur.²⁰⁴

Sultangaliyev Doğu ülkelerinde halkı sosyal ihtilale hazırlamak gerektiği ve bunun da milli istiklâl hareketine dayanacağı düşüncesindedir. Bu şekilde başlayacak olan ihtilâl, ona göre Hindistan, Japonya, Afrika ve Latin Amerika'ya ulaşacaktır. Sultangaliyev ihtilalin gerçekleştirilmesini sadece sınıf mücadelesi ile sınırlamamak gerektiğini Lenin'e ve Stalin'e de izah etmiştir.²⁰⁵

Doğu halklarının Sovyet Devrimine bakışlarının odak noktasını ise Bolşeviklerin sömürgecilik karşıtı söylemleri oluşturmaktadır. Bu konuda diğer bir örnek gayrimüslim Hintli lider Mahendra Pratap'tır. Hindistan'ı İngiliz egemenliğinden kurtarma mücadelesi veren Pratap ve arkadaşları Müslümanlarla birlikte hareket etmeye çalışıyorlardı. Mahendra Pratap'ın Sovyetlerin bu mücadelede neler yapması gerektiği konusundaki yazıları da Lenin'in Togan ile istişare ettiği konular arasında yer almıştır.²⁰⁶

Bolşeviklerin Doğu milletlerine yönelik politikalarında Afganistan özel bir yer ve öneme sahip olmuştur. Afganistan Rusya'nın Orta Asya üzerinden Hint Okyanusu'na çıkmasına imkân verecek güzergâh üzerinde bulunuyordu. Ancak Rusya XIX. yüzyılda bu projede İngiltere tarafından engellenmiştir. Yeni Rus devleti ise öncekiler gibi Rusya'nın tarihsel "güneye inme" amacını yeni bir felsefe ile sürdürmeye çalışmıştır. Ayrıca bu dönemde Sovyet yönetimi, söylemleri ile sömürge idarelerine karşı bağımsızlık mücadelesi veren devletleri cesaretlendiriyordu. Bu bağlamda İngiliz hâkimiyetine karşı Afganistan'da bir "kutsal bir savaş"ın çıkması bekleniyordu.²⁰⁷

Afganların Bolşevik devrimine bakışı da sömürgeciliğe karşıtlık bağlamında şekillenmiştir. Afganistan'da Sovyet Devrimine gösterilen ilgi, onun yeni bir sosyal ve ekonomik düzen önermesinden ziyade, sömürge dönemi politikalarına maruz

²⁰⁴ Renad Muhammedi, **Sırat Köprüsü, Sultangaliyev**, Çev. Mustafa Öner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993, s. 61, 62.

²⁰⁵ Renad Muhammedi, **a.g.e.**, s.165.

²⁰⁶ Zeki Velidi Togan, **a.g.e.**, s. 241, 242.

²⁰⁷ David J. Dallin, **Soviet Foreign Policy After Stalin**, Bradford & Dickens, London, 1962, s. 311.

kalan ülke halklarının bir anlamda bağımsızlık fikirleri ile kesişen antiemperyalist söyleminden kaynaklanmıştır.

Sarin'e göre Çarlık yönetiminin sona erdiği 1917 Şubat Devrimi Afganistan'daki devrim yanlılarını etkilemiş ve ümitlendirmiştir. Afganlar daha Mayıs 1917'de Rusya'ya bir mektup göndererek İngiltere'ye karşı yeni hükümetten destek istemişlerdir. Ancak Rusya'daki Geçici Hükümet bu isteği reddetmiştir. Bolşevik İltilali'nden sonra Rusya'nın Afganistan'a karşı tavrı değişince Afganistan ile yakınlaşma girişimleri başlamış, ancak Emir Habibullah bu dönemde Rusya ile ilişkilerini geliştirme yönünde istekli olmamıştır. 1918 yılının sonunda Rus tarafının benzer bir yaklaşımla "iyi komşuluk ve dostça ilişkilerin iki ülke arasında geliştirilmesi" konusunda çaba göstermesine rağmen Afgan Hükümeti nezdinde bu girişim de kabul görmemiştir.²⁰⁸

Bununla birlikte, birçok Asya ülkesinde geçerli olduğu gibi Afganistan'da da Bolşevik Devrimi'ne fikirsel yakınlık duyan bir kesimin olduğunu söylemek mümkündür. 1918 yılında Afganistan'dan da kendi ülkelerindeki komünist nitelikli örgütleri temsilen gelen delegeler "Büyük Sovyet Cumhuriyeti ve Lenini selamlamaya" gelmişler ve gerçekleştirilen Bolşevik kongrelerine katılmışlardır.²⁰⁹ Amanullah Han'ın iktidara gelmesinden sonra ise Afganistan'da Bolşeviklere yönelik resmi bakış açısında değişiklikler olmuştur.

Lenin Afganistan ile iyi ilişkiler kurmaya dikkat etmiştir. Afganistan'ın bağımsızlığını 1919 yılında Dünya'da ilk olarak tanıyan Bolşevik rejim olmuş ve Afganistan nezdinde yeni girişimler başlatılmıştır. 1920 yılında Afganistan'a gelen Bolşevik Rusya'nın temsilcisi, bağımsızlığını yeni kazanan bu ülkeye silah yardımı ve bir milyon altın rubleden oluşan finansal destek sözü vermiştir.²¹⁰

Sovyet Rusya'nın bu dönemde Türkiye ve İran'ın yanı sıra Afganistan ile imzaladığı anlaşmalar, komşuları ile ilişkilerini güçlendirmeye verdiği önemden kaynaklanmıştır. Bu anlaşmalarda tartışmalı sınır ve mülkiyet meseleleri karara bağlanmıştır. Karşılıklı tanıma ve karşılıklı yardım prensipleri de bu anlaşmalarla

²⁰⁸ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 4, 5.

²⁰⁹ M. A. Landau-Aldanov, **Lenin**, E. P. Dutton & Company, New York, 1922, s. 18.

²¹⁰ Stephen Tanner, **a.g.e.**, s. 221.

ilan edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1920'li yılların ortalarında güney sınırlarının güvenliği için bu ülkelerle vardığı yeni mutabakatlar politik ve ekonomik niteliklidir.²¹¹

Lenin, Türkiye ile yaptığı anlaşmada bile sadece Karadeniz'in güvenliğini garantiye almayı değil aynı zamanda İran ve Afganistan'daki İngiliz emperyalizmine karşı güçlü bir silaha sahip olmayı amaçlamıştır.²¹² Bu çerçevede Sovyet Rusya'nın çevresindeki Müslüman ülkelerle yakın diplomatik ilişkiler kurma politikası doğrultusunda Afganistan ile yakınlaşması, ona hem kendi ülkesi içindeki Müslümanları yatıştırma hem de Asya'daki varlığı devam eden İngiltereye karşı üstünlük sağlama avantajına hizmet edecektir.²¹³

Amanullah Han ve Afganistan Bolşevik liderleri nazarında önemli bir yere sahipti. Bu nedenle Amanullah Han'ın ülkesinde yürüttüğü reformlar Bolşevikler nezdinde övgü ile karşılanıyordu. Öte yandan Afganistan'a hâkim olan İngiltere kaygısı, Sovyet yönetimince kullanılabilecek bir koz oluşturunuyordu. Bu dönemde birçok Sovyet yöneticisi Hindistan'da olası bir devrim düşüncesini taşıyordu. Sovyet Rusya ve Hindistan arasında kalan Afganistan, Hindistan'daki Britanya İmparatorluğu'nun hassas yerlerinden biriydi ve emperyalist İngiltere'ye karşı kullanılabilecek ülkeydi.²¹⁴ Bu bağlamda Afganistan'ın önemi artıyordu. Böylelikle Afganistan bir anlamda yeniden "Büyük Oyun" sürecindeki rolüne dönüyordu.

Bolşevikler sadece Afganistan değil tüm Doğu milletlerini etkileme yönünde gayret sarfetmekteydiler. Bu dönemde Sovyet Rusya Milletler Komiserliğinin Doğu Müslümanlarına yönelik yayınlamış olduğu beyanat, Kazım Karabekir Paşa vasıtasıyla Türk Milli hükümetine ulaştırılmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde 11 Mayıs 1920 tarihinde okunmuştur. Doğu'nun Müslümanları, Türkler, Araplar, İranlılar ve Hindular'a hitaben yayınlanan metinde, Doğu'nun paylaşımı savaşlarının ve İngiliz seferlerinin artık sonu geldiğinden bahisle hükümet idarelerinin milletlere

²¹¹ A. S. Orlov vd., **İstoriya Rasii**, İzdaniye Vtaroye, Moskva, Prospekt, 2001, s. 382, 384.

²¹² Jorge Blanco Villalta, **Atatürk**, Çev. William Campbell, TTK, Reimpression, Ankara, 1982, s. 271.

²¹³ Abdul Sabahuddin, **History of Afghanistan**, 1st Edition, Global Vision Publishing New Delhi, 2008, s. 78.

²¹⁴ Mustafa Chokaiev, "Bolşevikler ve Afganistan", Çev. Eşref Bengi Özbilen, **Türkistan**, Sayı: 9, 1990, s.14, 15.

gececeği, Müslümanların dini, milli, medeni hak ve özgürlükleri ile ibadethanelerinin Sovyet rejimi tarafından korunacağı bildirilmiştir.²¹⁵

Aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmelerde, Ali Şükrü Bey, İngiltere’de Türk-Rus yakınlaşmasından duyulan rahatsızlık ve bunun engellenmesi yönünde gerekli propagandanın yapılması görüşlerinin ortaya çıktığından bahsetmiş, Hamdullah Suphi Bey ise Bolşevik kuvvetlerinin Türkiye’nin ülkesindeki işgalcileri kovmada en doğal müttefiki olacağını ifade etmiştir. Bu görüş Meclis üyelerinin alkışları ile desteklenmiştir.²¹⁶

Bu bağlamda daha büyük bir heyecan Eylül 1920’de Bakü’de yapılan I. Doğu Halkları Kurultayı esnasında yaşanmıştır. Kurultayın ilk günü Yahudi Zinovyev’in yaptığı konuşmada İngiliz emperyalizmine karşı cihat için çağrı yapması, delegelerin heyecanlanarak silahların fora edildiği alkışlı, haykırışlı bir tezahurata neden olmuştur.²¹⁷ Birinci Doğu Halkları Kurultayı 1-7 Eylül 1920 tarihleri arasında Bakü’de gerçekleştirilmiştir. Bu kurultay hem ilk olması hem de Batı emperyalizmine karşı Doğu halklarını bir araya getirmesi nedeni ile önem arz etmiştir.²¹⁸

Doğu Halkları Kurultayı İkinci Komünist Enternasyonal’ın bir uzanımı niteliğindedir. Ayrıca Sovyet yönetiminin kurultay ile sömürge idaresi altındaki halkların davalarını resmen desteklediğini göstermesi ile dikkati çeker. Öte yandan Sovyet-İngiliz ilişkilerine etki etmesi nedeniyle önem arz eder. Zira bu dönemde iki ülke arasında, görüşmeleri devam eden ticaret anlaşmasının imzalanması ile Rusların “Doğu’da İngiliz karşıtı politikalarını sona erdirmeleri” arasında bağ kurulmuştur.²¹⁹

Mustafa Çokayev’e göre; Bakü Doğu Halkları Kurultayının yapılmasına kaynaklık eden düşünce, Bolşeviklerin Avrupa’daki ihtilalci düşünceden ümitlerini

²¹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt I, İçtima Senesi 1, On Dördüncü İçtima, 11.05.1336, s. 256, 257.

²¹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt I, İçtima Senesi 1, On Dördüncü İçtima, 11.5.1336, s. 258, 260.

²¹⁷ E. H. Carr, **a.g.e.**, s. 246.

²¹⁸ Yavuz Aslan, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı** (1-7 Eylül 1920-Bakü), 1. B., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.13,14.

²¹⁹ Stephen White, “Communism and the East: The Baku Congress”, **Slavic Review**, Vol.33, No.3, Sep., 1974, 1920, s. 493.

kesmeleri ile ilişkilidir. Bu durum onların Doğu'ya dönmelerine neden olmuştur.²²⁰ Bu bağlamda tarih tekerrür etmiştir. Bolşevikler de Batı'dan aldıkları her darbe sonrası Doğu'ya dönen emperyal Ruslar gibi çareyi Doğu memleketlerinde aramayı amaçlamışlardır.

Kurultaya çoğunluğu Doğu milletlerinden olmak üzere toplam 1891 delege katılmıştır. Öte yandan Polonyalı, Çek ve Alman delegelerin de kurultayda yer aldığı, İngiltere, ABD, Hollanda, Bulgaristan, Japonya, Macaristan, Fransa ve Avusturya'dan katılan bazı delegelerin kurultayın Başkanlık Kuruluna şeref üyesi olarak teklif edildikleri görülmektedir. Afganistan'dan Azim, Ağa Zade, Kara Taciye'f adlı delegelerin kurultaya katıldıkları anlaşılmaktadır.²²¹ Hindistan delegelerinden biri olarak kurultaya katılan Abdürrab Bark da Afgan asıllıdır.²²²

Kurultayın 2 Eylül 1920 günü yapılan ikinci oturumu Karl Radek'in konuşmasıyla başlamıştır. Bu vesile ile İngiliz emperyalizmine, sömürgelerdeki ayaklanmalara değinen Radek, sömürüden kurtulmak maksadıyla Doğu'nun işçi ve köylülerinin Sovyet Rusya ile birleşmelerini salık vermiştir.²²³ Bu dönemde İngiliz emperyalizmine karşı söylemlerin en fazla etki ettiği ülkelerden biri de Afganistan'dır.

Bununla birlikte, Sovyet Rusya ve Afganistan arasında Amanullah Han'ın iktidara gelişi ile başlayan olumlu hava ve "emperyalizme karşı ortaklık" politikasının sorunsuz olarak sürmeyeceği kısa sürede anlaşılmıştır. Zira birbirlerinden farklı beklentiler içerisinde olan iki ülkenin, İngiltere karşıtlığı politikası dışında çıkarları çatışacaktır.

²²⁰ Mustafa Chokaiev, **a.g.m.**, s. 14.

²²¹ **Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, Bakü 1920 (Belgeler), 3. B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s. 13, 34, 177, 178.

²²² Abdullah Battal Taymas, **Rus İhtilali'nden Hatıralar 2/ Ben Bir Işık Arıyordum**, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2000, s. 218, 219; Bayur'a göre Abdürrab, Ruslar tarafından Komünizm propagandası yapması maksadıyla Afganistan'a gönderilmiştir. Arkadaşları ile birlikte Hindistan'a yönelik kışkırtma faaliyetleri içerisinde bulunmuşlar ancak Afganistan'da da benzer faaliyetler yürütünce bazı arkadaşları ile birlikte bu ülkeden çıkarılmışlardır. Bkz. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1974, s. 338.

²²³ **Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, Bakü 1920 (Belgeler), s. 56-64.

2. Siyasi Gelişmeler

Bağımsızlığını kazanmasını müteakip Amanullah Han tarafından Sovyet Rusya'ya Muhammed Veli Han'ın başkanlığında bir heyet gönderilmiştir. Bu heyet Lenin tarafından iyi karşılanırsa da iki ülke arasında yapılacak anlaşmaya yönelik görüşmelerin kısa zamanda sonuca ulaşamadığı görülmektedir. Bu durum, ülkelerin birbirlerinden isteklerinin taraflarca kabul edilmemesinden kaynaklanmıştır. Afganistan Rusya'dan, kendi toprakları saydığı ve XIX. yüzyılda işgal edilen Kuşk ile Merv'i geri istemiş, Ruslar da Kâbil'deki Hint ihtilalcilere hareket serbestisi sağlanması ve Rusya himayesinde hareket etmeleri konusundaki taleplerinde ısrarcı olmuşlardır.²²⁴ Ancak Amanullah Han Rusların Hindistan konusundaki taleplerine, en son yaşanan Abdürrab ve arkadaşları meselesinden dolayı sıcak bakmamıştır.²²⁵

Bununla birlikte, 28 Şubat 1921 yılında imzalanan Rus-Afgan Dostluk Anlaşması'nda, taraflar Buhara ve Hive'nin bağımsızlıklarını tanıyacıkları konusunda anlaşırken, Rusya Afganistan sınırında işgal ettiği toprakları geri vermeyi taahhüt etmiştir.²²⁶ Siyasi taahhütler, konsoloslukların açılması, sınır işleri gibi diplomatik konular anlaşmanın önemli maddelerini teşkil etmiştir. Ayrıca Bolşevik Rusya tarafından Afganistan'a para yardımı yapılması, Kâbil-Kandahar ve Herat-Kuşk şehirleri arasında telgraf hatlarının yapımının üstlenilmesi, Afganistan'a çeşitli alanlarda uzmanlar gönderme taahhütleri bu anlaşmada yer almıştır.²²⁷

Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hughes, Başkan Harding'e 18 Temmuz 1921 tarihinde gönderdiği mektupta, bu anlaşmanın mahiyeti konusunda değerlendirmede bulunmuştur. Hughes'e göre, Sovyet Rusya ile Afganistan arasında yapılan bu anlaşma ABD'nin Afganistan'la ilgili girişimlerini engelleyecek bir sebep teşkil etmeyecektir. Hughes, o güne değin ABD'nin İngiltere üzerinden Afganistan'la ilişkilerini yürüttüğünden bahisle, bağımsızlığını kazanmış olsa bile Afganistan'ın hâlâ İngiliz nüfuz alanında olduğu düşüncesindedir.²²⁸

²²⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1955, s. 191.

²²⁵ Bkz. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1974, s. 338.

²²⁶ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s.171.

²²⁷ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 501, 534.

²²⁸ Afganistan, Exchange Of Letters Between President Harding and Amir Amanullah Khan of Afghanistan, s.258,

Afganistan ile Sovyet Rusya arasında 28 Şubat 1921 tarihinde imzalanan anlaşmanın en önemli maddelerinden biri, Rusya'nın XIX. yüzyılda işgal ettiği sınır bölgelerindeki toprakları iade etmeyi kabul etmesiydi. Ancak Rusya bu taahhüdünü yerine getirmemiştir. Dahası aynı anlaşmada iki devletin bağımsızlığını tanıdıkları Buhara'yı işgal etmiştir. Rusya'nın bu tavrı Amanullah Han'ı yeniden İngilizlere yöneltmiştir.²²⁹ Rusya'nın da İngiltere faktörü nedeniyle anlaşma taahhütleri doğrultusunda adım atmaktan bir süre geri durduğu anlaşılmaktadır. Afganistan yönetiminde şüphe ve güvensizlik yaratan bu tavır, iki ülke arasındaki ilişkilerin anlaşmaya rağmen bir süre belirsiz bir nitelik almasına sebep olmuştur.²³⁰

Rusların anlaşma hükümlerine uymamaları ve Buhara'yı işgal etmelerinden rahatsız olan Amanullah Han, kalıcı barış antlaşması sürecinin başlatılması için İngiliz hükümetine çağrıda bulunmuştur. Ancak anlaşmaya giden süreç uzamıştır. İngiliz tarafının Afganistan'ı hâlâ eşit ve egemen bir devlet olarak görmemesi gecikmenin sebeplerinden biridir. Diğer sebep ise Afganistan'ın doğu ve güney sınırı ötesinde Afgan kabilelerinin yaşadığı ve İngiliz denetimi altında bulunan bölgelerle ilgili anlaşmazlıklardır. Afganistan yeniden Rusya kartını ele almış ve Rus sınırı bölgesindeki topraklarını geri alamamasına rağmen tekrar bu devlete yaklaşmıştır. Bu süreçte, daha önce yapılmış olan Rus-Afgan Dostluk Anlaşması Afgan Hükümeti tarafından onaylanmıştır. Afganistan'ın bu tavrı İngiltere tarafından protesto edilmiş, ancak iki ülke arasındaki anlaşmazlık konuları Afganistan'ın lehine çözülerek 15 Kasım 1921 tarihinde Afgan-İngiliz Dostluk Anlaşması imzalanmıştır.²³¹

Rusya ve Afganistan arasındaki ilişkilerde gerilim yaratan diğer bir neden de Sovyetlerin Orta Asya politikasıdır. Sovyet Rusya'nın Orta Asya'daki şiddet politikaları o coğrafyada yaşayan Türkleri direnmeye sevk etmiştir. Artan Kızıl Ordu baskısı nedeniyle bu bölgede yaşayan insanların bir kısmı Afganistan'a geçmek durumunda kalınca Amanullah Han onları geri çevirmemiştir. Bu durum iki ülkenin

www.images.library.wisc.edu/FRUS/EFacs/1921v01/reference/frus.frus1921v01.i0007.pdf, Erişim Tarihi: 10.04.2013

²²⁹ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s. 171.

²³⁰ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 258.

²³¹ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s.171, 172.

ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.²³² Böylelikle Sovyet Rusya ve Afganistan arasındaki ilişkilere şüphe ve güvensizlik hâkim olmuştur.

Ayrıca bu dönemde Rus devlet adamları Amanullah Han'ın bir İslam birliği kurmak amacıyla hareket ettiği düşüncesine sahiptiler. Daha açık bir ifade ile Ruslara göre Afgan Emiri Türkistan, Buhara ve Belucistan'ı ülkesinin topraklarına katmak suretiyle Asya'da büyük bir imparatorluk kurmak istiyordu. Bu gayesini anlayan İngilizler de Amanullah Han'ı teşvik ederek Rusya'ya karşı bir koz olarak kullanmaya çalışıyorlardı.²³³

Amanullah Han ve İslam birliği konusunda ortaya çıkan bu kaniya, Cemal Paşa da Taşkent'te bulunduğu dönemde vakıf olmuştur. Bu düşünceye göre, Amanullah Han önce İngilizlere karşı bağımsızlığını kazanmış ve doğu sınırlarını garantiye almıştır. Amacı doğrultusunda Rusya ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmakta ve uygun zaman geldiğinde Rusya kontrolündeki bu bölgelerde büyük bir ayaklanma çıkarmayı amaçlamaktadır.²³⁴ Gazneliler ve Babürlüler zamanında Hindistan'a akınlar yapıldığında Türkler ve Afganların gerçekleştirdiği geleneksel birliği, Buhara ve Afganistan arasında yeniden sağlama ülküsüne Amanullah Han'ın annesinin önemli etkisi olmuştur.²³⁵

İslam Birliği konusu, Amanullah Han'ın akrabası ve Taşkent konsolosu olan Edip Han tarafından da kısmen doğrulanmıştır. Edip Han, Buhara ve bölgedeki diğer önemli merkezleri almak istediklerini ancak Cemal Paşa'nın Rusya'da olmasının bunun gerçekleştirilmesini güçleştirdiğini, bu yüzden Cemal Paşa Taşkent'e gelince kısa sürede Afganistan'a geçmesini sağladığını ifade etmiştir.²³⁶ Cemal Paşa Afganistan İçişleri Bakanı Şüca'üd Devle ile görüştüğünde de benzer sözler duymuştur. Afgan Bakan, Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzi'nin etkisi ile Afganistan'ın dışişleri politikasında değişiklikler olduğunu, İngilizlerle bir ittifak anlaşması yapmayı planladıklarını, bu ülkenin Türkistan, Buhara ve Fergana'da büyük bir ayaklanma çıkarması için Afganistan'a önemli miktarda silah ve para

²³² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 265.

²³³ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 192.

²³⁴ Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1974, s. 339.

²³⁵ René Grousset, **a.g.e.**, s. 100.

²³⁶ Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1974, s. 339.

yardımı yapacağını ifade etmiştir.²³⁷ Bu çerçevede Amanullah Han, Buhara'da Ruslara karşı direniş devam ederken Amu Derya sınırına Nadir Han komutasında askeri kuvvet göndermiştir. Eş zamanlı olarak Buhara ve Hive'nin tanınması için İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Ancak Buhara direnişine liderlik eden Enver Paşa'nın Ruslar tarafından öldürülmesi Amanullah Han'ın Orta Asya'ya doğru genişleme düşünce ve planlarına ciddi bir darbe olmuştur.²³⁸

Bu bağlamda Amanullah Han'ın iktidarı döneminde Sovyet-Afgan ilişkileri, Afganistan'ın Sovyet Rusya nezdindeki önemine göre dalgalı bir seyir izlemiştir. Sovyet liderliği Afganistan'ı hem İngiltere'ye karşı bir tehdit unsuru, hem de Sovyet Müslümanları ile ilgili yaklaşımlarında bir araç olarak görmüştür. Afganistan ise gayretlerini Amu Derya boyunca uzanan ve XIX. yüzyılda Rusya'ya kaptırdığı topraklarını tekrar kazanma üzerine yoğunlaştırmıştır.²³⁹ Ancak bu dönemde Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler bir şekilde devam etmiştir. İki ülke arasında 1921 tarihli anlaşmadan sonra ikinci bir anlaşma daha imzalanmıştır. 1926 yılında akdedilen bu tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması ile Taşkent ve Kâbil arasında hava ulaşım hatları tesis edilmiştir.²⁴⁰

Rusya ve İngiltere arasında bir denge politikası izlemek zorunda kalan Amanullah Han'ın, iktidarının son yıllarında Afganistan'ı hem emperyalist İngiltere hem de Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırma çabaları dikkati çekmektedir. Bu politika doğrultusunda seçtiği destekçi ise başka bir Avrupa ülkesi olmuştur. Bu bağlamda Almanya ile başlayan diplomatik yakınlaşma, Amanullah Han'dan sonra gelen Afgan kralları döneminde de devam etmiştir.²⁴¹

3. Afganistan-Türkiye İlişkileri ve Cemal Paşa'nın Afganistan'daki Faaliyetleri

Amanullah Han dönemi dış politikasında Türkiye ile ilişkiler de önemli bir yer tutmuştur. Türk Milli Hükümeti Afganistan'a ve Afganistan meselelerine büyük önem vermiştir. Kuruluşunun ilk yılından itibaren Anadolu'daki Milli Hükümetin

²³⁷ Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1974, s. 345.

²³⁸ Percy Sykes, **a.g.e.**, s. 296.

²³⁹ Abdul Sabahuddin, **a.g.e.**, s. 78.

²⁴⁰ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 26; 1926 yılında Afganistan ile Almanya arasında da bir anlaşma yapılmıştır. Bkz. Percy Sykes, **a.g.e.**, s. 300.

²⁴¹ Allan, Nigel J. R., **a.g.m.**, s. 556.

Afganistan ile siyasi ve askeri temaslarının başladığı görülmektedir. İki ülke devlet adamlarının politik yaklaşımları ve beklentileri ilişkilerin gidişatına olumlu etki etmiştir.

Azerbaycan ve Afganistan, Milli Hükümetin yurtdışında temsilcilik açtığı ilk ülkelerdir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin daha ilk açıldığı dönemde, 1920 yılı Ağustos ayında Abdurrahman (Samadani) Bey Milli Hükümetin temsilcisi olarak Afganistan'a gönderilmiştir.²⁴² Öte yandan Afganistan Emiri bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndererek Afgan Ordusunun yetiştirilmesi için bir askeri heyet gönderilmesini istemiştir.²⁴³

Anadolu ve Türk Milli Hükümeti 1920 yılının sonunda Türk Milli Mücadelesinin zor günlerini yaşarken, Amanullah Han'ın arzu ve müracatları doğrultusunda Afganistan Ordusunun yeniden düzenlenmesi ve iyileştirilmesi için Milli Ordudan Afganistan'a subayların gönderilmesi gündeme gelmiştir. Milli Müdafa Vekâleti tarafından bütün cephelere gönderilen bir emirde; Afganistan'a görevlendirilmek üzere hizmet ve görgü bakımından temayüz etmiş, yüzbaşı ve yarbay rütbeleri arasında muharip birer subayın seçilerek bildirilmesi istenmiştir.²⁴⁴

Bu dönemde Türkiye (Milli Hükümeti) ile Afganistan arasında, iki ülke heyetlerinin Moskova'da bir araya gelmesiyle 1 Mart 1921 tarihinde bir anlaşma imzalanmıştır.²⁴⁵ Anlaşma görüşmelerine İktisadi İşler Bakanı Yusuf Kemal ile Eğitim İşleri Bakanı Dr. Rıza Nur, Afganistan adına ise General Muhammed Veli Han katılmışlardır. 21 Ocak 1921 ve 1 Mart 1921 tarihinde yapılan görüşmeler

²⁴² Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 40; Abdurrahman Samadan (Samadani) Afgan asıllı bir Türk Subayıdır. 1920 yılı Ağustos ayından 25 Haziran 1922 tarine kadar Kâbil'de Milli Hükümetin temsilcisi olarak görev yapmıştır. Bkz: "Büyükelçilik", <http://kabil.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx>, Erişim Tarihi: 27.12.2012; Afganistan'a gönderilen ilk Türk Büyükelçisi ise Fahreddin (Türkkan) Paşa'dır. Fahreddin Paşa 26 Haziran 1922 tarihinde Kâbil'e gelerek görevine başlamıştır. Bkz. Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s. 172; "Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz", <http://kabil.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>, Erişim Tarihi: 06.02.2013

²⁴³ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 69-71; Kaynakta Amanullah Han'ın mektubu için *13 Mahı Esed 1299 (1921)* tarihi verilmiştir. Ancak bu tarihin miladi karşılığı Temmuz-Ağustos 1920 olmalıdır.

²⁴⁴ Gnkur ATASE Arşivi, İSH., K:1423, G: 59, B: 59-1

²⁴⁵ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 535; Amanullah Han'ın resmi ziyaretle Türkiye'ye geldiğinde "Türkiye ve Afgan arasında Muhadenet ve Teşrik-i Mesai Muahedenâmesi" adında ikinci bir anlaşma imzalanmıştır. Bkz, Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 599.

sonucunda imzalanan on maddelik bu anlaşma ile Türkiye Afganistan'ın bağımsızlığını tanımış, askerlik ve eğitim işlerine destek sağlamak amacıyla öğretmenler ve subaylar göndermeyi taahhüt etmiştir. Anlaşma 21 Temmuz 1921 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştır.²⁴⁶ Bu anlaşma ve Afganistan ile İran arasında Mart 1921'de akdedilen anlaşma, İngiltere'ye karşı bu üç ülkenin birbirlerine biraz daha yaklaşmasını sağlamıştır. Bu şekilde ortaya çıkan “Müslüman birliği” Asya'da Afganistan'ın önemini artırmıştır.²⁴⁷

Amanullah Han'ın Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı bir mektup TBMM Genel Kurulunda 16 Nisan 1922 tarihinde okunmuştur. Bu mektupta Afgan Emiri, Milli Hükümetin temsilcisinin Afganistan'a varmasından duyduğu memnuniyeti dile getirirken, iki ülkenin ortak bağlara sahip olduğundan bahisle Türk subaylarının Afganistan'a yapmış oldukları katkıları övmüştür.²⁴⁸ Cemal Paşa da kendi inisiyatifi ile Afganistan'a gitmiş ve bu ülkeye faydalı olmuş Türk subaylarından biridir. Cemal Paşa, Amanullah Han'ın hüsnü kabulü ile sadece Afganistan'ın dâhili işlerinde ve askeri alanda değil, Rusya ile Afganistan arasında bir dönem irtibatı sağlamak suretiyle de bu ülkeye hizmet etmiştir.

Cemal Paşa, Enver ve Talat Paşalar ile 7/8 Kasım 1918 gecesi Boğaz'dan U-67 tipi bir Alman denizaltısında İstanbul'dan ayrılmış ve ertesi gün Ukrayna güneyindeki Evpatorya'ya ulaşmıştır. Cemal Paşa buradan sonra Almanya başta olmak üzere bir süre bazı Avrupa ülkeleri ve Rusya'da kalmış,²⁴⁹ nihayet Afganistan'a gelmiştir.

Enver Paşa, “Ali” adıyla Cemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta ona geleceğe dönük planlarından bahsetmiştir. Bu fikirlerinde öne çıkan düşünce “İslam milletlerinin kurtarılması” çerçevesinde şekillenmiştir. Enver Paşa bu amaç için mücadele ederken sosyalistlerle ortak çalışmayı, memleketlerin içişlerinde din esaslarına karışılmaması kaydıyla sosyalizm ilkelerini kabul etmeyi, İslam

²⁴⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt 11, İçtima 2, Elli Üçüncü İçtima, 21.07.1337, s. 319.

²⁴⁷ René Grousset, **a.g.e.**, s.104.

²⁴⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt 16, İçtima 2, Yüz Altmışınçı İçtima, 16.02.1338, s. 282.

²⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 505, 536.

devletlerini kurtarmak için gerektiğinde güç kullanma ve ihtilal de dâhil olmak üzere her türlü vasıtanın kullanılmasını benimsediğini ifade etmiştir.²⁵⁰

Bu genel amacın gerçekleştirilmesi için Enver Paşa'nın Türkistan, Halil Paşa'nın Doğu Türkistan'da ihtilal yapması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Cemal Paşa'ya biçilen görev ise Hindistan'da bir ihtilal yapmasıdır. Böylelikle İngilizlere karşı bir İslam ayaklanması başlatılacaktır. Cemal Paşa uhdesine aldığı bu görevini, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 11 Haziran 1920 tarihli mektubunda bildirmiştir. Cemal Paşa bu süreçte Afgan Emiri ile görüşme yapacağını, ancak asıl amacının Hindistan ihtilalcileri ile temas kurarak Hindistan'da büyük bir ihtilal teşkilatı hazırlamak olduğunu ve bu hareketin başında da kendisinin bulunacağını vurgulamıştır.²⁵¹

Cemal Paşa aynı mektupta, Mustafa Kemal Paşa tarafından kurye ile gönderilmiş olan, Talat ve Enver paşalar ile kendisinin “Türkiye Büyük Millet Meclisi adına herhangi bir siyasi girişimde bulunmama” konusundaki tebligatı aldığından bahsetmiştir. Dahası Talat Paşa'nın daha önce söylemiş olduğu “Türkiye'ye ülke dışında destek sağlamak için her türlü siyasi girişimde bulunmaya yetkiliyiz” sözleri nedeniyle ikileme düştüğünü ifade etmiştir.²⁵²

Cemal Paşa'nın 29 Ağustos 1920 tarihinde Taşkent'ten maiyeti ile birlikte ayrılmadan önce Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta tüm iyi niyeti ile Hindistan meselesini kendisine vazife edindiği anlaşılmaktadır. Bir yandan İngilizler ve Afganistan hakkında edindiği siyasi ve askeri bilgileri Mustafa Kemal Paşa'ya aktarırken diğer yandan bölge ile ilgili değerlendirmeleri ve planları hakkında onu haberdar etmiştir. Cemal Paşa bu süreçte öncelikle Afgan Emiri Amanullah Han'ı Hindistan'da yapılacak bir ihtilale ikna etmeyi amaçlamıştır.²⁵³

Mustafa Kemal Paşa tarafından Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya Ocak 1921'de gönderilen bir yazı Cemal Paşa ve faaliyetleri ile ilgili düşüncelerini ortaya koymaktadır. Söz konusu yazıda Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın o güne kadar

²⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s. 520.

²⁵¹ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s. 559, 560.

²⁵² Hüseyin Cahit Yalçın, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 348.

²⁵³ Gnkur ATASE Arşivi, ATAZB, K:38, G:17, B: 17-2.

dürüst davrandığından bahisle, aynı doğrultuda hareket etmesi durumunda kendisine destek verileceğini ifade etmiştir. Fahrettin Paşa'nın Afgan elçiliğine görevlendirildiğine de değinen Mustafa Kemal, Cemal Paşa'nın durumunu güçlendirmek için Afganistan'daki çalışmalarını millete anlatacağını bildirmiştir.²⁵⁴

1921 yılında Afganistan'dan gelen haberlerden Cemal Paşa ve maiyetinin bu ülkede “hummalı bir faaliyet” içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemde Afgan Ordusunun yeniden düzenlenildiği ve mevcudunun 40 bine ulaştığı, para, silah ve mühimmat bakımından bir sorunun olmadığına değinilirken, Cemal Paşa ve Afgan Emiri arasındaki işbirliğine de vurgu yapılmıştır.²⁵⁵

Cemal Paşa 1920 yılından sonra Afganistan içişlerinde ve Afgan Ordusunun yetiştirilmesi konularında Amanullah Han'a danışmanlık, Ruslarla olan ilişkilerinde ise aracılık yapmıştır. Özellikle Rusya ve Afganistan arasında yapılan anlaşmada Rusların vermeyi taahhüt ettikleri malzemelerin sağlanması için Çiçerin ve Troçki ile görüşmelerde bulunmuştur. Hatta Rus tarafına, taahhütlerin yerine getirilmemesi durumunda Afganistan'ın dış politikada kendisine başka bir yön çizeceğini de bildiren Cemal Paşa, Afganistan'ın bir dışişleri yetkilisi gibi hareket etmiştir.²⁵⁶

Türkistanlı aydınlar ise Cemal Paşa'nın girişimlerine şüphe ile yaklaşmışlardır. Cemal Paşa'nın Afganistan'daki çalışmaları sonucunda “Hindistan'da İngilizlere karşı bir isyan çıkaracağı ve Türkistan'daki Basmacıları da Sovyetlerin desteğiyle kendi kuracağı İslam ordusuna alarak İngiltere egemenliğine karşı savaşaacağı” şeklinde algılanan düşünceleri, Sovyetlerdeki Türk aydınları nezdinde gerçekçi bulunmamış ve kabul görmemiştir. Türkistan Milli Birliği'nin Zeki Velidi (Togan) imzası ile Kâbil'deki Cemal Paşa'ya gönderdiği mektupta; Sovyet sistemi temelinde Doğu Buhara'da kurulacak milli hükümetin başta Afganistan olmak üzere komşu devletlerle iyi ilişkiler geliştirme amacıyla hareket edeceği bildirilmiştir. Türkistan'ın geleceği ve Orta Asya politikalarının İslam âleminin kurtuluşu amacına göre şekillendirilmemesi hatırlatılmıştır. Buna ilave olarak Türkistan ile yapılacak

²⁵⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s. 367.

²⁵⁵ Gnkur ATASE Arşivi, İSH., K:1174, G:25, B:25-1

²⁵⁶ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.279, 283.

temaslarda yetkili başvuru makamının sadece Türkistan Milli Komite Merkezi olduğu Cemal Paşa'ya bildirilmiştir.²⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın 1921 yılı Aralık ayında Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Cemal Paşa'nın mektuplarındaki üslubundan ve TBMM'ne yönelik takındığı tavırdan duyduğu rahatsızlığı ifade ettiği görülmektedir. “Ben Milleti İttihat ve Terakki bayrağı altına davet edemem” diyen Mustafa Kemal, Cemal Paşa'nın nasihat vermek yerine Milli Hükümetin bakış açısına ve talimatlarına göre hareket etmekle faydalı olabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca Cemal Paşa fikirlerini değiştirene kadar kendisi ile temas etmeyeceğini ifade etmiştir.²⁵⁸ Bu dönemde Cemal Paşa'nın Afganistan'daki durumunu güçleştiren gelişmeler de vardır. Bu bağlamda Afganistan dış politikasında değişiklikler ile özellikle Afgan devlet adamlarında İngilizlere yönelik sempati ve siyasi eğilim artmaya başlamıştır.

Rusya ile 28 Şubat 1921 tarihinde yapılan anlaşmanın Kandahar ve Gazne konsoloslukları ile ilgili maddesinin değiştirilmesi konusunda Cemal Paşa'nın aracılık yapmasını isteyen ve İngiliz anlaşmasına sıcak bakan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi'nin ifadesine göre “Afganistan için Türkiye bitmiştir”. Tarzi, Cemal Paşa'ya Türkiye'nin bulunduğu zor durumdan kurtulabilmesi için İngilizlerle bir anlaşma yapması tavsiyesinde de bulunmuştur.²⁵⁹ Mahmut Tarzi'nin bu tutumunda Kâbil'deki İngiliz temsilcisi Henri Dobbs'un girişimleri etkili olmuştur. Dobbs, Cemal Paşa'nın Afganistan'daki başlattığı girişimleri de engellemeye çalışmıştır.²⁶⁰

Cemal Paşa bu dönemde, İngiltere ile bir anlaşma planlayan Amanullah Han'ı önce Ruslar ile anlaşma yapması konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Amanullah Han'ın yakın çevresinde artan İngiliz eğilimi ve Afgan Emiri'nin bir Rus anlaşmasına karşı sürekli bahaneler ileri sürmesiyle ortaya çıkan ortam Cemal Paşa'yı rahatsız etmiştir. Cemal Paşa uzun bir aradan sonra görüştüğü Amanullah Han'a sitemlerini iletirken ilk defa Afganistan'dan ayrılma konusunu dile getirmiştir. Enver Paşa, 1921 yılı Temmuz ayında Cemal Paşa'ya bir telgraf göndererek

²⁵⁷ Zeki Velidi Togan, **a.g.e.**, s. 322, 323.

²⁵⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s. 367.

²⁵⁹ Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1974, s. 343, 344.

²⁶⁰ Feridun Kandemir, **Cemal Paşa'nın Son Günleri**, Haz: İbrahim Öztürkçü, 1. B., Yağmur Yayınları, İstanbul, 2012, s. 42.

görüşmek istediğini bildirmiştir. Bu vesile ile Afgan-Rus sınırına gitmeye karar veren Cemal Paşa, Amanullah Han ile yaptığı görüşme sonucunda seyahatini Moskova ve Avrupa'yı da kapsayacak şekilde uzatmaya karar vermiştir.²⁶¹

Cemal Paşa, Rusya ve Avrupa'dan silah ve askeri malzeme temin etmek maksadıyla Afganistan'dan ayrılmıştır.²⁶² Önce Moskova'da Çiçerin ve Troçki ile görüşerek Afganistan'da kuracağı tümen için silah ve malzeme yardımı sözü almıştır. Ancak Cemal Paşa'nın Moskova'da bulunduğu dönemde Enver Paşa'nın Fergana'ya geçerek açıkça Ruslara karşı tavır alması nedeni ile Cemal Paşa güç durumda kalmış ve Rus yetkililer ile arasında bir güven sorunu ortaya çıkmıştır. Cemal Paşa daha sonra Almanya ve Fransa'da temaslarda bulunduğu, Afgan Ordusu için silah ve harp malzemesi ile başta demiryolu ve madencilik alanlarında Afganistan'da yatırımlar yapılmasını sağlamaya çalışmıştır.²⁶³

Yedi ay boyunca Avrupa'da kalan Cemal Paşa olumlu bir sonuç elde edemeyince Rusya'ya dönmek zorunda kalmıştır.²⁶⁴ Bu dönemdeki Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa tarafından, Cemal Paşa'nın Afganistan'dan ayrılmasından sonra burada göreve devam eden Bedri Bey'in Cemal Paşa kadar nüfuz sağlayamadığı, Cemal Paşa'nın ise yeniden Afganistan'a döneceği değerlendirilmesi yapılmıştır.²⁶⁵

Cemal Paşa da Amanullah Han'a yazdığı ve Afganistan dışında kaldığı süredeki çalışmalarını anlattığı mektubunda Afganistan'a döneceğini yazmıştır. Avrupa'dan Moskova'ya döndükten sonra Cemal Paşa yeniden Sovyet devlet adamları görüşmeler yapmış ancak aradaki güvensizlik ortadan kalkmamıştır. Ruslar Afganistan için Cemal Paşa'ya herhangi bir yardım yapmayacaklarını söylemişlerdir. Cemal Paşa Afganistan'a dönmek üzere 5 Temmuz 1922 akşamı Moskova'dan ayrılarak Tiflis'e gelmiştir.²⁶⁶

²⁶¹ Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s. 42, 44-46.

²⁶² Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s. 678.

²⁶³ Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s. 48, 50, 97, 98.

²⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s. 678.

²⁶⁵ Gnkur ATASE Arşivi, ATAZB, K: 38, G: 27, B: 27-2

²⁶⁶ Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s. 61, 109.

Şevket Süreyya Aydemir'e göre Cemal Paşa, bu dönemde Afganistan'a gitmek için mevcut şartları elverişli görmediğinden Tiflis'e gelmiştir. Buradan Anadolu'ya geçip sessiz sedasız yaşamaya devam etme niyetindedir. Bunun için Mustafa Kemal'in iznini almaya çalışmış ancak cevap alamadan 21 Temmuz 1922 tarihinde Ermeni teröristler tarafından vurularak öldürülmüştür.²⁶⁷

Sovyet Rusya, Bolşevik ihtilâlinde sonra Doğu milletlerinin kendi nüfuzu altında kalmasına ihtiyaç duyduğundan, bazı vaatlerle Cemal Paşa'yı Afganistan'da uzun süre oyalamış, böylelikle Afganistan'ın kendi etki dairesinde kalmasını ve İngiliz-Afgan anlaşmasının geciktirilmesini sağlamıştır.²⁶⁸ Bu tutum ile Ruslar, Cemal Paşa'nın İngiltere karşısı duruşundan ve onun Afganistan'daki faaliyetlerinden kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmayı bilmişlerdir.

Cemal Paşa'nın Afganistan'dan ayrılmasından sonra da Türk-Afgan ilişkileri iyi düzeyde devam etmiştir. Afganistan'da yönetime gelmesiyle birlikte Türkiye'ye çok önem vermiş olan Amanullah Han, 10 Ekim 1922 tarihinde düzenlediği bir ziyafetle Türk ordusunun zaferini kutlamıştır. Bu programa Afganistan devlet erkânı, Türk Büyükelçisi Fahrettin Paşa ve Kâbil'deki Türk vatandaşları katılmışlardır. Ayrıca diplomatik misyonlardan Rusya, İtalya, İran ve Buhara elçileri de bu ortamda hazır bulunmuşlardır. Farsça'nın yanında bir de Türkçe konuşma yaparak zaferi kutlayan Afgan Emiri, Mustafa Kemal Paşa'ya Afganistan'ın en büyük nişanını vermek istediklerini açıklamıştır.²⁶⁹

1926 yılına kadar Afganistan Emiri olarak anılan Amanullah Han, yaptığı değişiklikle "kral" unvanını almıştır.²⁷⁰ Afgan Kralı, eşi Kraliçe Süreyya ile birlikte 1928 yılının Mayıs ayında Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapmıştır. Türkiye'de Afgan Kralı'nın gelişine ziyadesiyle önem verilmiş, Atatürk de bu ziyaretten çok memnun kalmıştır. Kralın Türkiye'deki ziyaret programı büyük bir titizlikle planlanmıştır. Amanullah Han için Orgeneral Fahrettin Altay mihmandar, Korgeneral Naci Eldeniz ise ikinci mihmandar olarak görevlendirilmişlerdir.²⁷¹

²⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s. 678.

²⁶⁸ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 297.

²⁶⁹ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 115.

²⁷⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 265.

²⁷¹ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, 1. B., Eylem Yayınları, Ankara, 2008, s. 422

Kral ve heyetinin Sovyet Rusya ziyaretinin ardından Türkiye'ye gelmesi planlanmıştır. Kral, eşi ve maiyetini karşılamak için Orgeneral Fahrettin Altay, Korgeneral Naci Eldeniz, protokol görevlileri ve yaverler, *Peyki Satvet* ve *Peyki Şevket* torpidolarının refakatinde İzmir Vapuru ile 14 Mayıs 1928 günü Sivastopol'a hareket etmişler ve 17 Mayıs günü bu şehrin limanına ulaşmışlardır. Türkiye'ye gelişlerini müteakip Kral ve heyeti İstanbul programını icra etmişler, 28 Mayıs'ta ise Ankara'ya geçmişlerdir. Kral Amanullah Han Ankara'da Atatürk tarafından karşılanmıştır.²⁷²

Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti esnasında 25 Mayıs 1928 tarihinde imzalanan Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması 13 Aralık 1928 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye Afganistan'ın eğitim ve adalet sistemine, ordusunun yetiştirilmesine destek verme taahhüdünü bu anlaşma ile yinelemiştir.²⁷³ Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti anlaşmanın bu niteliğine 22 Haziran 1938 tarihinde TBMM Genel Kurulunda, 1928 tarihli anlaşmanın uzatılmasının onaylanması münasebeti ile yaptığı konuşmada değinmiştir.²⁷⁴

Batı ülkeleri ise iki ülke arasında gelişen ilişkilere başka bir cepheden bakmışlardır. Özellikle Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın ardından Türkiye'nin Afganistan'a olan ilgisi farklı bir şekilde ele alınmıştır. Batılı yazarlar, sözkonusu anlaşmadan hareketle Türkiye'nin sömürgeci bir zihniyetle hareket ederek Afganistan'ı kontrolü altına alacağına dair yorumlar yapmışlardır.²⁷⁵

4. Modernleşme Çabaları ile İç ve Dış Gelişmeler

Amanullah Han'ın ülkesini modernleştirme çabalarında, kendi ailesinin yanı sıra Nadir Şah'ın da mensubu olduğu Musahiban Ailesi, eşi Kraliçe Süreyya'nın ailesi olan Tarzi Ailesi ve Gulam Nabi'nin Çarki Ailesi önemli rol oynamışlardır. Özellikle Annesi Ulya Hazret, Amanullah'ın karakter olarak şekillenmesine yön verirken,

²⁷² Fahrettin Altay, *a.g.e.*, s. 423, 424.

²⁷³ *T.C. Resmi Gazete*, 13 Kanunuevel 1928, s. 6211.

²⁷⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: V, Cilt 26, İçtima: 3, Yetmiş Dokuzuncu İnıkad, 22.06.1938, s. 254.

²⁷⁵ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 200.

Abdurrahman Han'ın sürgün etmesi nedeniyle bir süre ailesi ile birlikte İstanbul'da yaşamış olan Mahmud Tarzi de Amanullah Han'ın politik tavrına etki etmiştir.²⁷⁶

Bu dönemde Mahmud Tarzi tarafından çıkarılan Sirac-ül Ahbar gazetesi, çağdaşlaşmanın “Afgan milliyetçiliğinin temel unsurlarından biri olduğu” görüşünü merkez almıştır. Ayrıca gazete, çerçevesini de çizdiği modern Afgan milliyetçiliğinin hedefleri ve ilkeleri üzerinde yayınlar yapmıştır.²⁷⁷ Mahmud Tarzi, gazetesinde yoğun olarak Avrupa kökenli emperyalizme karşı düşünceler dile getirmiştir. Öte yandan muhafazakâr Müslüman liderlerin değişime karşı takındıkları tutum da Tarzi'nin eleştirdiği konulardandır.²⁷⁸

Amanullah Han'ın başlattığı modernleşme çabalarında reformlar sosyal, politik, dinsel ve ekonomik alanlara yayılmıştır. Batı giyim tarzının benimsenmesi, çok eşlilik ve köleliğin kaldırılması, kadın haklarının sağlanmasının yanı sıra eğitim, kültür ve yargı alanlarındaki yenilikler ülkenin modernleşmesi istikametinde benimsenen reformlardan bazılarıdır.²⁷⁹

Eğitim işleri hassasiyetle ve ciddiyetle ele alınmış, çağdaş eğitim veren yeni liselerin açılmasının yanı sıra göçebe yaşam tarzı süren halk için gezici okullar uygulaması da başlatılmıştır. İlk defa bu dönemde kız okulları açılmış, Afgan öğrenciler yüksek öğrenim için Avrupa ülkelerine ve Türkiye'ye gönderilmeye başlanmıştır. Eğitim sahasında yapılan yeniliklerden başka devlet teşkilatı ve yargı sistemi ile ordunun modernleştirilmesi için bu dönemde bazı adımlar atılmıştır.²⁸⁰

Amanullah Han Rusya'dan gelen uçaklar ve pilotlardan yararlanmak suretiyle 1921 yılında Afgan Hava Kuvvetlerinin kurulmasını sağlamıştır. Personel eğitimi için daha sonra seçilen ülkeeler ise Türkiye, İtalya ve Fransa olmuştur.²⁸¹ Amanullah Han'ın ülkesinin modernleşmesi yolunda Amerika'dan da destek beklentileri

²⁷⁶ Leon B. Poullada, **a.g.e.**, s. 36.

²⁷⁷ Vartan Gregorian, **The Emergence of Modern Afghanistan**, Stanford University Press, U.S.A., 1969, s. 178.

²⁷⁸ Louis Dupree, **Afghanistan**, Princeton University Press, 3rd Printing, New Jersey, 1980, s. 439.

²⁷⁹ Bkz: Leon B. Poullada, **a.g.e.**, s. 70-79.

²⁸⁰ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s. 172, 173.

²⁸¹ **Afghanistan: A Country Study**, Edited By Richard F. Nyropand Donald M. Seekings, January 1986, www.gl.iit.edu/govdocs/afghanistan/Afghanistan-Chapter1.pdf, Erişim Tarihi: 07.02.2012, s. 44, 45.

olmuştur. Amanullah Han, General Muhammed Veli Han'ı 1921 yılında olağanüstü elçi sıfatıyla ABD'ye göndermiş, ABD Başkanı'na hitaben yazdığı mektupta tahta çıkışını bildirerek iki ülke arasında iyi ilişkilerin tesis edilmesi düşüncelerini ifade etmiştir. Başkan Harding ise cevaben yazdığı mektupta, ülkeler arasında dostça ilişkiler ve işbirliği konusuna olumlu yaklaşmış, ancak bir diplomatik temsilcilik açılması konusu daha sonraki bir zamana bırakılmıştır.²⁸²

Afganistan, Amanullah Han döneminde 1923 yılında ilk yazılı anayasasına sahip olmuştur.²⁸³ Ayrıca medeni hakların önce bir kararname ile daha sonra da anayasal güvence altına alınması, vatandaşların kayıt ve kimlik kartı işlemlerinin yürürlüğe konması, Yasama Meclisinin kurulması, laik ceza kanunu, medeni kanun ve ticaret kanunlarının uygulanacağı mahkeme sisteminin kurulması bu dönemdedir. Ayrıca Amanullah Han “kan parası” uygulamasının yanı sıra kabile liderleri ve Kraliyet ailelerinin imtiyazları ile ödeneklerini de iptal etmiştir.²⁸⁴

Bu bağlamda, Amanullah Han'ın Afganistan'ı kısa sürede modernleştirmeye yönelik gayret ve çalışmaları, ülkenin toplumsal yapısında önemli nüfuzu olan mollaların tepkisi ile karşılaşmıştır. Bu tepkilerin şiddetle ilk tezahürü 1924 yılı Mart ayında Host şehrinde yaşanmıştır. Dinsel güdülerle başlayan isyan kısa süre içinde Emir Yakub Han'ın oğlu Abdülkerim'in ülke yönetimine talip olarak olaylara destek vermesi ile siyasi bir nitelik almıştır.²⁸⁵

Amanullah Han iktidarına ve modernleşme çabalarına ilk tehdit olan bu ayaklanmada, Savunma Bakanı Nadir Şah, asi aşiretlerle görüşme yaparak anlaşmaya varma düşüncesini savunmuştur. Ancak Amanullah Han ayaklanmayı silahla bastırmayı tercih etmiş ve isyancıları mağlup etmeyi başarmıştır Kâbil yakınlarına kadar yaklaşmış olan isyancıların aralarında çıkan anlaşmazlık Amanullah Han'ın başarısına olumlu katkı yapmıştır. Bununla birlikte Amanullah Han, isyancıları

²⁸² Afganistan, Exchange of Letters Between President Harding and Amir Amanullah Khan of Afghanistan, s. 261. www.images.library.wisc.edu/FRUS/EFacs/1921v01/reference/frus.frus1921v01.i0007.pdf, Erişim Tarihi: 10.04.2013

²⁸³ Dilip Hiro, **Between Marx and Muhammad**, Harper Collins Publishers, Paperback Edition, London, 1995, s. 230.

²⁸⁴ Abdul Sabahuddin, **a.g.e.**, s. 80.

²⁸⁵ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s.173.

tamamen etkisiz hale getirmek yerine genel af ilan etmiştir.²⁸⁶ Bu isyanın ardından ülkedeki hoşnutsuzluk ve aleyhteki propagandaya rağmen modernleşme programına devam etmiştir.

Amanullah Han'ın ülkesindeki birçok yeniliğe devlet teşkilatı ve orduyu güçlendirmeden başlaması, reform ve modernleşme çabalarını sağlam temellerden mahrum bırakmıştır. Yaradılıştan savaşçı niteliklerine rağmen eğitim ve disipline pek gelemeyen ordu, günün savaş teknolojisine göre teçhiz de edilmemiştir.²⁸⁷ Hatta Cemal Paşa'nın Afganistan'da bulunduğu dönemde Afgan Ordusunun yeniden düzenlenmesi çalışmaları çerçevesinde oluşturulan örnek alay, Amanullah Han tarafından kendisine darbe yapılacağı endişesi ile dağıtılmıştır. Bu da Afgan Ordusunun yeniden düzenlenmesi ve güçlendirilmesi çalışmalarına darbe vurmuştur.²⁸⁸

Mahmut Tarzi Afganistan'daki reformların Türkiye örneğine göre yapılması gerektiği düşüncesindedir. Ona göre sosyal ve politik alanda girilen modernleşme çabalarının tedrici olarak uygulamaya konulması tercih edilmelidir. Ayrıca modernleşme çabalarında merkezi hükümetin işlevi önemlidir. Bu bağlamda Tarzi, kralın dikkatini güçlü bir ordunun reformlar sürecindeki önemine çekmiştir.²⁸⁹

Amanullah Han tarafından devletin bağımsızlığının sağlanmış olması ile Afganistan'da bir ulus-devlet yaratılmasının ilk adımları atılmaya başlanmıştır. Ancak tüm iyi niyetine rağmen Amanullah Han, toplumunu ulus devlet için gereken bir ideoloji çerçevesinde toplayamamıştır. Modern bir Afganistan yaratmak için Batı'yı taklit ederek uygulamaya koyduğu sosyal reformların yarattığı hoşnutsuzluklar nedeniyle Afgan lideri halk desteğini de kısa sürede yitirmiştir.²⁹⁰

1927 yılına gelindiğinde, Afgan aydınlarının da ülkelerinin gelecekleri ile ilgili endişeler taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bu insanlar ülkede ıslahat yapılmasının gerekliliğine inanmakla beraber, Amanullah Han'ın devlet işlerinden uzaklaşmaya

²⁸⁶ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 597-598.

²⁸⁷ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 594, 595.

²⁸⁸ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 357.

²⁸⁹ **Afghanistan: A Country Study**, **a.g.e.**, s. 44.

²⁹⁰ Hafızullah Emadi, **State, Revolution, and Superpowers in Afghanistan**, Praeger Publishers, New York, 1990, s. 1, 3, 4, 6.

başladığı düşüncesiyle bunun pek mümkün olmayacağı kanaatine sahiptirler. Öte yandan bu dönemde Afganistan’da bir cumhuriyet rejiminin kurulması gerektiğini savunan bir grup ortaya çıkmıştır. Ancak bu fikre karşı olan diğer bir grup Amanullah Han’a etkide bulunarak, Afgan Hükümetinde bazı değişiklikler yapması yönünde karar almasını sağlamışlardır.²⁹¹

Atatürk de 1928 yılında Türkiye’ye gelen Amanullah Han’a usulü dairesinde tavsiyelerde bulunmuştur. Kralın ülkesinde yapmakta olduğu yenilikleri “takdir ve memnuniyetle izlediğini” ifade eden Atatürk, onun dikkatini Afganistan’ın siyasi yapısına ve toplum yapısındaki muhafazakârlığa çekmeye çalışmıştır. Atatürk bu bağlamda Afgan Kralı’na, reform süreci ve Afganistan’ın hassas durumu ile ilgili uyarılarda bulunmuştur.²⁹² Amanullah Han’ın kısa sürede dost olduğu ve “ağabeyim” diye bahsettiği Atatürk’ün bu bağlamdaki en önemli tavsiyesi, Afgan Kralı’nın önce güçlü bir ordu kurması, daha sonra inkılâp ve reformları hayata geçirmesi olmuştur.²⁹³ Amanullah Han 1928 yılında Dünya gezisinin ardından ülkesine “Afganistan’ın Atatürk’ü” olma düşüncesi ile dönmüştür.²⁹⁴

Yurt dışı seyahatinden döndükten sonra tutucu çevrelerin tepkilerini artıracak şekilde yenilik çabalarına devam eden Amanullah Han’ın otoritesine karşı ikinci büyük isyan ülkenin doğu bölgesindeki illerde çıkmıştır. İlk olarak Hayber geçidine yakın sınır boylarında Şinvari Kabilesi, ardından da Hokyani Aşireti ayaklanmış ve ayaklanma kısa sürede yayılmıştır.²⁹⁵

5. Beççe-i Saka Olayı

Farsça bir tabir olan Beççe-i Saka “sucunun oğlu” anlamına gelir. Bu lakabı ile bilinen Habibullah Kalakani, aslen bir taciktir ve Cemal Paşa’nın Afgan Ordusunun ıslahı çalışmaları çerçevesinde Ziya Bey tarafından kurulan ancak Amanullah Han’ın

²⁹¹ Gnkur ATASE Arşivi, ATAZB, K:38, G:55, B: 55-1, 55-2, 55-3

²⁹² Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 175, 176.

²⁹³ Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri**, Veli Yayınları, İstanbul, 1984, s. 51.

²⁹⁴ Joseph J. Collins, **Understanding War in Afghanistan**, 1st Printing, National Defense University Press, Washington D.C., 2011, s. 18.

²⁹⁵ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 600-601.

kendisine darbe yapacağı endişesi ile lağvettiği örnek alayda onbaşı olarak görev yapmıştır.²⁹⁶

Bu dönemde Amanullah Han'ın Hindistan, Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere, SSCB, Türkiye ve İran'ı kapsayacak şekilde 1927 yılında başlayan uzun yurtdışı gezisi nedeniyle ülkesinden uzak kalması yenilikçi çabalarda duraksama yaratmıştır. Celalabad'da 1928 yılının Kasım ayında yerel nitelikte başlayan ancak mollalar ve yabancı devletlerin ajanları tarafından istismar edilen Şinvari isyanı, kısa süre içinde ülkenin doğusunda yayılmıştır.²⁹⁷

Kuzeyden başkente doğru ilerleyen ve tüm isyancıların lider olarak desteklenen çete reisi Beççe-i Saka'nın, 13 Ocak 1929 tarihinde Kâbil yakınlarındaki hükümet güçlerinin mevzilerine yapmış olduğu ikinci saldırıda başarılı olması üzerine Amanullah Han görevinden feragat ederek tahtı kardeşi İnayetullah Han'a bırakmıştır. Kâbil'e giren ve İnayetullah Han ile maiyetini Erk Kalesi'nde kuşatan Beççe-i Saka Afganistan yönetimini zorla ele geçirmiştir. Kuhistan bölgesinden Şircan adlı bir şahıs tarafından hükümet kurulsa da bu yönetim uluslararası alanda tanınmamıştır.²⁹⁸ Amanullah Han ise önce Kandahar'a geçmiş ve burada tekrar iktidarı ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak başarısız olunca önce Hindistan'a daha sonra da İtalya'ya gitmiştir.²⁹⁹ Böylelikle Amanullah Han'ın iktidar dönemi ve Afganistan'ın modernleşme süreci sona ermiştir.

Beççe-i Saka "Hadim-i Din-i Resulullah, Emir Habibullah" unvanı ile kendisini Afgan Emiri ilan etmiştir.³⁰⁰ Böylelikle, XII. yüzyıldaki Gor hanedanlarından asırlar sonra Afganistan yönetimini ele geçiren ilk Tacik olarak tarihe geçmiştir. 1924 yılında Host isyanına da katılmış olan Habibullah, Kâbil'e yaptığı saldırıyı zekice, Şinvari isyanı arkasına ve ordunun büyük bir kısmının firar ettiği döneme denk getirmiştir.³⁰¹

²⁹⁶ Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1974, s. 343.

²⁹⁷ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s. 173, 174.

²⁹⁸ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s. 174, 175; Abdul Sabahuddin, **a.g.e.**, s. 81.

²⁹⁹ Abdul Sabahuddin, **a.g.e.**, s. 81.

³⁰⁰ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 603.

³⁰¹ **Afghanistan: A Country Study**, s. 47.

Amanullah Han'ın yurt dışı seyahatinden döndükten sonra tutucu çevrelerin tepkilerini artıracak şekilde yenilik çabalarına devam etmesi, ilk olarak Hayber geçidine yakın sınır boylarında Şinvari Kabilesi, ardından da Hokyani Aşiretinin ayaklanmaya katılması ve ayaklanmanın kısa sürede yayılması Amanullah Han'ın iktidarının sonunu hazırlamıştır. Öte yandan, aşiret kuvvetlerinden oluşan ve kendi beyleri liderliğinde hareket eden ordunun emir-komuta yapısındaki bu zafiyet birliklerin sebat edememesine neden olmuştur.³⁰²

Bu dönemde Atatürk'ün talimatıyla Afgan Ordusunun yetiştirilmesi için görevlendirilmiş olan Kazım Paşa ve heyeti de Afganistan'da bulunmaktadır. İsyancılar ile ordunun karşı karşıya geldiği savaşta, cepheyi denetlemekte olan Kazım Paşa, karşılaştığı mollalardan kralın tahtı terk ettiğini öğrendikten sonra Kâbil'e hareket etmiştir. Daha sonra, yeni idarenin talebi doğrultusunda Afganistan'dan ayrılarak Rus Türkistan'ı üzerinden heyeti ile birlikte Türkiye'ye dönmüştür.³⁰³

Kazım Paşa Türkiye'ye döndükten sonra Afganistan'daki gelişmelerle ilgili bir açıklama yapmıştır. Türk Askeri Heyeti Başkanı olarak ne Habibullah Kalakani ile ne de tahtını bıraktıktan sonra Kandahar'da bulunan Amanullah Han ile temas etmediğini ifade etmiştir. Kazım Paşa'nın beyanatına göre Afganistan'dan ayrıldığı dönemde Kâbil'i terk etmiş olsa da Amanullah Han'ın hâlâ mücadele ettiği ve hatta başarı yönünde ilerlediği anlaşılmaktadır.³⁰⁴ Ancak Afganistan'ın kuzeyinde ve güneyinde Beççe-i Saka kuvvetlerine karşı elde edilen bazı başarılarla rağmen Amanullah Han'ın ani bir kararla Afganistan'ı terk ederek Hindistan'a kaçması ona bağlı kuvvetler üzerinde olumsuz etki yapmıştır.³⁰⁵ Böylelikle ülkede ibre Beççe-i Saka lehine dönmüştür.

Bu büyük ayaklanma tarihi kabile çatışmalarının bütün klasik bileşenlerini yeniden ortaya koymuştur. Kabilelerin oluşturduğu ve bir lider ya da amaca sadakatın sağlanamadığı Afgan toplumunda, kabilevi ihtilaflar bir kez daha kendini göstermiştir. Afganistan 1919 yılında hukuki anlamda bağımsız bir devlet haline

³⁰² Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 600,601.

³⁰³ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 602, 605.

³⁰⁴ Hâkimiyeti Milliye, 29 Nisan 1929, s. 1.

³⁰⁵ Leon B. Poullada, **a.g.e.**, s. 185, 186.

gelse de ülkenin “ulus devlet” olarak varlığı söz konusu ayaklanma ile tehlikeye girmiştir.³⁰⁶

Beççe-i Saka’nın Afganistan yönetimini elegeçirmesi üzerine Türkiye ve Sovyetler Birliği elçileri ile İran Maslahatgüzarı yeni yönetimle resmi değil ancak özel temasları devam ettirmek üzere Kâbil’de kalmışlar, başta İngilizler olmak üzere diğer batılı diplomatik temsilcilikler ise ülkeden tamamen çekilmişlerdir.³⁰⁷

Hikmet Bayur 30 Haziran 1928 tarihinde Kâbil’e büyükelçi olarak atanmıştır.³⁰⁸ Büyükelçi Bayur, 3 Ağustos 1929 günü Afgan Emiri Habibullah ile bir görüşme yapmış ve Türk Dışişleri Bakanlığına bu görüşmeye dair bir rapor göndermiştir. Raporda verilen bilgilerden Habibullah’ın zeki ve kurnaz bir kişi olduğu, ancak Afgan Emiri olarak ülkesini ilgilendiren siyasi konularda bilgi sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. Görüşme esnasında Amanullah Han döneminde ordunun ihmal edildiğine, rüşvet ve hırsızlığın arttığına değinen Afgan Emiri, kendisinin yetmiş bin kişilik bir ordu kurduğunu, devlet gelirlerini bunun için sarf ettiğini, rüşvet ve hırsızlığa mani olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁹

Uluslararası kabul görmeyen ve tanınmayan Afganistan’daki bu yönetim uzun ömürlü olmamıştır. Paris’te büyükelçilik görevinde bulunmuş olan eski Afganistan Savunma Bakanı ve Musahip Ailesi’nin en büyüğü Nadir Han, İngilizlerin desteğini alarak Host bölgesinden Afganistan’a gelmiştir. Galzaylar ve ülke sınırları dışında yaşayan Veziri Kabilesinin de desteğini sağlayan Nadir Han, teşkilatlandığı kuvvetler ile Beççe-i Saka birliklerini mağlup etmiş ve 9 Ekim 1929 tarihinde Kâbil’e girmiştir.³¹⁰

B. Nadir Şah Dönemi

Hindistan’da doğan ve 1905 yılında Afganistan’a geldiğinde yirmi beş yaşında olan Nadir Şah, Habibullah Han döneminde başkomutanlık, Amanullah Han döneminde Host’ta kolordu komutanlığı yapmış ve Afgan-İngiliz Savaşı’na

³⁰⁶ Leon B. Poullada, *a.g.e.*, s. 212.

³⁰⁷ Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, 1987, s. 605.

³⁰⁸ T.C. Kâbil Büyükelçiliği, “Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz”, www.kabil.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx, Erişim Tarihi: 10.12.2012

³⁰⁹ **BCA**, 030-0-010-000-000-257-731-21

³¹⁰ Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, 1987, s. 605.

katılmıştır. Nadir Şah, 1921-1924 yılları arasında da Afganistan Savunma Bakanlığı yapmıştır.³¹¹

Savunma Bakanı olduğu dönemde, Afgan Ordusu teşkilat yapısında gerçekleştirmek istediği radikal değişiklikler konusunda Amanullah Han ile fikir ayrılığına düşen Nadir Şah, 1924 yılında Paris Büyükelçiliği görevi ile Afganistan'dan ayrılmıştır. Yeniden ve kargaşa ortamında Afganistan'a döndüğünde Beççe-i Saka'nın idaresine son vermiş ve Afganistan iktidarını devralmıştır.³¹² Afganistan'dan ayrıldıktan sonra ülkesine dönüp dönmeme konusu gündeme gelen Amanullah Han ise Nadir Han'ın Kâbil'i almasından memnuniyet duyduğunu ve Nadir Han'ın krallığında Afganistan'ın Roma Büyükelçiliği görevini üstlenebileceğini ifade etmiştir.³¹³

Beççe-i Saka iktidarına karşı mücadeleye başladığı zamandan itibaren kabileleri teşkilatlandırma aşamasında Afgan tahtına talip olmayacağını dile getiren Nadir Şah 16 Ekim 1929 tarihinde Kâbil'e gelmiştir. Bu dönemde ülke idaresi açısından ilginç bir olay yaşanmıştır. Afganistan'ın yönetimi ile ilgili düzenlenen toplantı esnasında kendisine Afgan tahtı teklif edildiğinde Nadir Şah bir süre kararsız kalmış, daha sonra toplantıda hazır bulunan Rus Maslahatgüzarını bulunduğu yere çağırarak bu konuda "Türk Büyükelçisinin ne düşündüğünü" gidip ona sormasını rica etmiştir. Rus diplomat Nadir Şah'ın istediğini bildirdiğinde ise Türk Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bayur'un "halkın sesi, Allah'ın sesi" cevabı üzerine Nadir Şah tahtı kabul ettiğini ilan etmiştir.³¹⁴

Nadir Şah, çoğunluğu kendi akrabalarından olmak üzere on kişilik bir kabine belirlemiştir. Çağrısı üzerine 1930 yılında toplanan Loya Cirge, Nadir Şah'ın krallığını onaylamış ve Kral'a yasama görevlerinde yardımcı olması amacıyla 105 üyeli Ulusal Konseyi oluşturmuştur. Zamanla bu konsey kralın kararlarını otomatik olarak onaylar hale gelmiştir.³¹⁵ Kral olduktan sonra Amanullah Han döneminde başlatılan reformların çoğunu iptal eden Nadir Şah, tüm çabalarına rağmen iktidarı

³¹¹ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 609.

³¹² **Afghanistan: A Country Study**, s. 46.

³¹³ Akşam, 13 Teşrinievvel 1929, s. 1.

³¹⁴ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 608.

³¹⁵ **Afghanistan: A Country Study**, s. 48.

döneminde orduyu güçlendirememiştir. Öte yandan bu dönemde sağlanan yasal zemin sayesinde dini ve feodal liderlerin otoritesi artmıştır.³¹⁶

Nadir Şah döneminde kabul edilen Afganistan'ın 1931 Anayasası, Afgan devleti ve toplum hayatında din ve dinsel liderlerin rolünü resmileştirmiştir. 1931 Anayasasının 1'inci maddesinde devletin resmi dininin İslamiyet olduğu, kralın Müslüman ve Hanefi Mezhebinden olması gerektiği, 7'inci maddesinde adının Cuma hutbelerinde geçmesi ve 75'inci maddede gayri Müslimlerin bakan olamayacağı karara bağlanmıştır.³¹⁷

Amanullah Han döneminde dini ve bölgesel liderlerde artan hoşnutsuzluğu yatıştırmak için taviz veren ve 1931 Anayasası'ndaki düzenlemelerle dinsel esaslara vurgu yapan Nadir Şah, bir önceki dönemin aksine zoru gerektirmeyen daha ılımlı bir moderleştirme programı uygulamaya çalışmıştır. Bu dönemde bir bankacılık sistemi oluşturulmaya ve uzun vadeli ekonomik planlamalar yapılmaya başlanmıştır. Beççe-i Saka idaresi döneminde kapatılan okullar tekrar açılmıştır. Ülkede başlatılan karayolları yapım projesi kapsamında, çalışmaların en önemli kısmı olan Hindukuş Dağlarından geçen yolun yapılması tamamlanmıştır.³¹⁸

Nadir Şah dönemindeki Afgan Devleti, “anayasal monarşi” olarak görünmekle beraber daha çok askeri bir diktatörlük olarak değerlendirilir. Ülkenin iç ve dış sorunlarının çözümünde temkinli bir yol izleyen³¹⁹ Nadir Şah'ın iktidarı dönemi, bölgesel otoriteler arasında paylaşılmış siyasi gücün yeniden merkez idarede toplanması çabaları bakımından önem arz eder. Nadir Şah, büyük-büyük amcası Dost Muhammed gibi Afganistan'da siyasi birliğe önem vererek³²⁰ 1973 yılına kadar sürecek göreceli bir istikrar döneminin temellerini atmıştır.

Bu dönem Afganistan-Türkiye ilişkileri açısından incelendiğinde; Amanullah Han dönemine kıyasla Muhammed Nadir Şah'ın iktidara gelişi ile iki ülke arasındaki ilişkilerde bir soğukluk yaşanmaya başladığı görülür. Atatürk, Amanullah Han

³¹⁶ **Afghanistan: A Country Study**, s. 48.

³¹⁷ **The Constitution of Afghanistan**, 31st October 1931, www.mpil.de/shared/data/pdf/constitution_1931-1310_et_scanned.pdf, Erişim Tarihi: 28.12.2012

³¹⁸ **Afghanistan: A Country Study**, s. 48.

³¹⁹ Jean-Paul Roux, **a.g.e.**, s. 403.

³²⁰ **Afghanistan: A Country Study**, s. 49.

döneminde başlayan reformların askıya alınması ve gerici kesimlere ödünler verilmesi nedeniyle yeni yönetime bir süre mesafeli davranmıştır. Ancak Nadir Şah'ın Atatürk'e yönelik samimi mesajları ve yeniliklere devam etme niyetini sergilemesi ile Türk-Afgan ilişkilerinde yeniden bir yakınlaşma başlamıştır.³²¹

Muhammed Nadir Şah, 16 Ekim 1929'da tahta çıkmasından iki hafta sonra Atatürk'e bir telgraf çekerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıldönümünü kutlamıştır. Nadir Şah da Amanullah Han gibi Türkiye'yi kardeş bir devlet olarak görmeye devam etmiş, Atatürk ile yakınlaşmaya çalışmıştır. Nadir Şah'ın iktidarının ilk dönemlerinde Türkiye'ye yönelik bu tür girişimlerde bulunması, reform çabalarına daha ılımlı ve kontrollü bir şekilde yeniden başlaması, Türkiye ile ilişkilerin gelişmesine imkân sağlamıştır.³²²

Ülke yönetiminde muhafazakâr bir anlayış benimseyen Nadir Şah'ın hükümdarlık dönemi de iktidar sorunları ile geçmiş, ülke içinde huzursuzluklar ve hoşnutsuzluklar eksik olmamıştır. Bu dönemde, Şinvari ve Kûhistani isyanları yanında 1931 yılında Türkistan ve Bedehşan'da ayaklanmalar çıkmıştır. Nadir Şah'ın kendisine komplo kurmakla suçladığı ve Amanullah Han'a yakınlığı ile bilinen Gulam Nabi Han'ı idam ettirmesi üzerine ülkenin güneyinde yaşayan Dari Hel Kabilesi isyan etmiştir.³²³

Türkiye'de dokuz ay gibi kısa bir süre büyükelçilik yaptıktan sonra Afganistan'a çağrılan Gulam Nabi Han'ın 1931 yılında Nadir Şah tarafından öldürtülmesi ile Afganistan'da tekrar bir kargaşa dönemi başlamıştır. 1933 yılı Haziran ayında Nadir Şah'ın Afganistan'ın Berlin Büyükelçisi olan kardeşi Serdar Muhammed Aziz Han'ın bir suikast sonucu öldürülmesi³²⁴ bu sürecin diğer önemli olayıdır.

Atatürk, Afganistan tahtını bıraktıktan sonra Avrupa'da yaşarken Türkiye'ye gelip gitmeye devam eden Amanullah Han ve bu ziyaretleri kendi iktidarına karşı olabileceği düşüncesi ile farklı yorumlayan Nadir Şah arasında kalmıştır. Ancak iki

³²¹ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 3.

³²² Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 233.

³²³ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s. 175.

³²⁴ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 262; Serdar Aziz Han *Genç Afganlar* örgütünden bir suikastçi tarafından öldürülmüştür. Bkz: Ralph H. Magnus, Eden Naby, **a.g.e.**, s.101.

ülke lideri arasında diplomatik nezaket devam etmiş, karşılıklı ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Nadir Şah geriye çağırdığı Büyükelçi Gulam Nabi Han yerine Sultan Ahmet Han'ı büyükelçi olarak görevlendirmiştir. Sultan Ahmet Han 1921-1926 yılları arasında da Ankara'da Afganistan'ı temsil etmiş ve Atatürk'ün de takdirlerine mazhar olmuştur. Nadir Şah böylelikle Türkiye'ye jest yapmaya çalışmıştır.³²⁵

Öte yandan Nadir Şah, ülkesi üzerinde Rus ve İngiliz nüfuzuna engel olmak için bu iki ülke vatandaşlarının Afganistan'da çalışmalarına ve ülkenin gelişmesine yönelik herhangi bir çalışmaya iştirak etmelerine engel olmaya yönelik bir politika gütmeye çalışmıştır. Afganistan'ın gelişmesi yönünde “seçici modernleşme” yolunu benimsemiş ve destek talep edeceği ülkeleri, Afganistan toprakları üzerinde herhangi bir emeli olmayan ülkeler arasından seçmeye gayret göstermiştir. Almanya, Japonya, İtalya ve Fransa, gibi ülkeler arasında, II. Dünya Savaşı'na doğru Almanya'nın Afganistan için önemi çok artmıştır. ABD de Nadir Şah'ın işbirliği yapmak istediği ülkeler arasındadır. Ancak Afgan Kralı Afganistan'la hâlâ diplomatik temas kurmayan ABD'nin ilgisini çekmeyi başaramamıştır.³²⁶

Nadir Şah 8 Kasım 1933 tarihinde Kâbil'de bir suikast sonucu öldürülmüştür.³²⁷ Bu tarih Gulam Nabi Han'ın öldürülmesinin yıldönümüdür. Katil Muhammed Halik, Gulam Nabi Çarki'nin oğludur.³²⁸ Çarki ailesi bu şekilde, Gulam Nabi Han'ın Nadir Şah tarafından öldürülmesinin intikamını almak istemiştir. Bu suikast, Afganistan'da kabile bağlılıklarının ne kadar baskın olduğunu ve ülkeyi yöneten iktidarların hâlâ ne kadar zayıf ve kırılgan temellerde bulunduğunu bir kez daha göstermiştir.

Amanullah Han'ı modernleşme yolunda teşvik eden ve ülkesinde uygulaması gereken yöntem konusunda da tavsiyelerini eksik etmeyen Atatürk, Nadir Şah'ın iktidara gelmesinden bir süre sonra başlattığı ılımlı yenileşme çabalarını da desteklemiştir. Ancak birbiri arkasına iki Afgan kralının da doğal olmayan nedenlerle

³²⁵ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 245, 251.

³²⁶ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 51, 52.

³²⁷ Abdülvehab Tarzi, **a.g.m.**, s. 175.

³²⁸ Vartan Gregorian, **a.g.e.**, 339.

iktidardan uzaklaştırılması, Atatürk'e Afganistan konusunda iki kez hayal kırıklığı yaşatmıştır.³²⁹

C. İkinci Dünya Savaşı Sonrasına Kadar Zahir Şah Dönemi

1. Yeni Yönetimin Niteliği ve Devletleşme Çabaları

Nadir Şah'ın 8 Kasım 1933'te öldürülmesinin ardından oğlu Zahir Şah Afganistan'da iktidarı devralmıştır. Zahir Şah babasının büyükelçiliği döneminde Fransa'da lise eğitimi, Afganistan'a döndükten sonra da askeri eğitim görmüştür. Babasının iktidarı döneminde, 1932-1933 yılları arasında Savunma Bakanlığı³³⁰ ve ayrıca Eğitim Bakanlığı görevinde bulunmuştur.³³¹

Nadir Şah tarafından veliaht olarak tayin edilmemiş olması nedeniyle başlangıçta iktidarın meşruiyeti konusunda tereddüte düşen Türkiye, Zahir Şah'ın yönetiminin tanınması konusunda Sovyet Rusya ve İran ile birlikte hareket etmeye karar vermiştir. Bu iki ülkenin tanıma yönündeki olumlu niyetlerinin yapılan yazışmalardan anlaşılması üzerine Türkiye Zahir Şah'ın tahta çıkışını 15 Kasım 1933 tarihinde bir telgrafla kutlamış³³² ve yeni yönetimi tanımıştır.

Zahir Şah sabırlı kişiliği ile kırk yıl süren krallık döneminin otuz yılında -yirmi yıl amcaları ve son on yıl kuzeni Muhammed Davud Han- Kraliyet Ailesinden güçlü danışmanlarının vesayeti altında iktidarını sürdürmek durumunda kalmıştır. Afganistan'ın son kralı ancak iktidarının son yıllarında Afganistan'ı kendi kararları ile idare edebilmiştir.³³³ Radikal reformcu olmayan amcaları Muhammed Haşim Han 1929-1946 yılları arasında, Şah Mahmud ise 1946-1953 yılları arasında başbakan olarak Afganistan politikasını belirlemede etkili olmuşlardır. Her ikisi de devlet ve toplum arasında adı konmamış bir uzlaşma politikası sürdürmüşler, ekonomik ve finansal alanda her iki tarafın da kabul edeceği aşırı olmayan reformlar yürütmüşlerdir.³³⁴ "Kâbil Fatihi" unvanı ile anılan üçüncü amcası Şah Veli ise

³²⁹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 263.

³³⁰ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 269.

³³¹ Louis Dupree, *a.g.e.*, s. 477.

³³² Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 269, 270.

³³³ *Afghanistan: A Country Study*, s. 49, 50.

³³⁴ Amin Saikal, William Maley, *Regime Change in Afghanistan*, Westview Press, U.S.A., 1991, s.16.

merkezde görev almayıp Afganistan'ı İngiltere, Fransa ve Pakistan'da elçi olarak temsil etmiştir.³³⁵

Türk Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal'ın da yakın dostu³³⁶ ve Zahir Şah'ın hayattaki en büyük amcası olan Muhammed Haşim Han 1946 yılına kadar başbakanlık görevini sürdürmüş, ondan sonra ise bu görevi en küçük kardeş Şah Mahmud devralmıştır. Nadir Şah'ın öldürülmesinden hemen sonra kontrolü ele alan Musahip kardeşler, II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar hükümet programlarında orduyu güçlendirme ve ekonomiyi geliştirmenin yanı sıra ulaşım ve haberleşme konularına odaklanmışlardır. Dış yardım gereken bu alanlarda Sovyetler Birliği veya İngiltere'den başka seçenek arayan Amanullah Han ve Nadir Şah gibi Muhammed Haşim de uzaktaki bir devlete, Almanya'ya yönelmiştir.³³⁷

2. Dış Politikanın Genel Karakteri

Zahir Şah döneminin ilk yıllarında Afganistan'ın dış politikası temkinli bir dışa açılım karakteri gösterir. Bir yandan dış politikada çeşitli ülkelerle diplomatik ilişkiler geliştirilirken, aynı zamanda uluslararası alanda devlet olarak daha çok kabul görme çabaları üzerine yoğunlaşmıştır. Fakat bu dönemde SSCB ve İngiltere dışında bir alternatif arayan Afganistan'ın Almanya'ya politik eğilimi de artmıştır. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı döneminde tarafsızlık politikası sürdüren Afganistan, 1950'lerden sonra bir Soğuk Savaş ürünü olan Bağlantısızlık Hareketi içerisinde yer almıştır.

3 Temmuz 1933 tarihinde “Tecavüzün Tarifi Hakkında Anlaşma” Türkiye, Estonya, Letonya, Lehistan (Polonya), Romanya, SSCB ve İran ile Afganistan

³³⁵ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 477.

³³⁶ M. Rıza Berkin, “Ölümünün 50. Yılında Memduh Şevket Esendal”, www.memduhsevketesendal.net/hakkinda/RIZA%20BERKIN.doc, Erişim Tarihi: 24.03.2012

³³⁷ **Afghanistan: A Country Study**, s. 50; Almanya Afganistan'da sağladığı nüfuzu II. Dünya Savaşı döneminde, Barbarasso Harekâtı'nın ardından Sovyetler Birliği'ne karşı kullanmaya çalışmıştır. Alman Ordusunun Sovyet topraklarında elde ettiği başarıların verdiği ilhamla Türkistan'ın özgürlüğüne kavuşturulması yolunda Afganistan'da bulunan Türkistanlılar tarafından “La Merkeziye-i Hükümet-i Türkistan” kurulmuştur. Bu teşkilat, Sovyet topraklarında faaliyetlerde bulunması ve isyanlar çıkarması amacıyla Afganistan Hükümeti'nin de iştiraki ile Almanlar tarafından desteklenmiştir. Bu operasyona “Hansa” kod adı verilmiştir. Bkz. A. Ahat Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, Emre Yayınları, 1.B., İstanbul, 2003, s. 622-624.

tarafından Londra’da imzalanmıştır. Bu anlaşma ile taraflar barışın korunması ve devletlerin toprak bütünlüğü esasları çerçevesinde, devletler arasında hangi fiillerin bir diğerine saldırı anlamına geleceği konusunda uzlaşmaya varmışlardır.³³⁸

Afganistan, Türkiye’nin de girişim ve destekleri ile 27 Eylül 1934 tarihinde Milletler Cemiyeti’ne üye olmuştur.³³⁹ Böylelikle Afganistan için yeni bir dönem başlamıştır. Afganistan Başbakanı Mehmet (Muhammed) Haşim Han, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’a bir mektup göndererek Afganistan’ın Milletler Cemiyeti’ne üye olmasında Türkiye’nin sağladığı desteğe teşekkür etmiştir. Mehmet Haşim Han, samimi duygularına ve iki ülke arasındaki kardeşlik ve dostluk temalarına yer verdiği mektubunda, Türkiye’nin kendilerine yapmış olduğu rehberliğin devam etmesini beklediklerini ifade etmiştir.³⁴⁰ Bu siyasi gelişme ile Amanullah Han’ın diğer ülkelerle ilişkileri geliştirmek amacıyla, önce Muhammed Veli Han, sonra da kendi gezisi ile başlatmış olduğu diplomasi atılımı Zahir Şah döneminde daha kurumsal ve uluslararası bir seviyede gerçekleştirilmiştir.

Milletler Cemiyeti üyeliğinden sonra 1936 yılında ABD ile bir dostluk anlaşması imzalamış olsa da³⁴¹ Zahir Şah’ın iktidara geldiği 1933 yılından sonra Afganistan’ın genel dış politika eğilimi, diğer Ortadoğu ülkelerine benzer şekilde İngiltere ve Sovyetler Birliği’ne karşı Nasyonal Sosyalist Partisi (Nazi) Almanya’sına yakınlaşma olarak tezahür eder.³⁴² Amanullah Han döneminde başlayan Rusya ve İngiltere dışında alternatif bir üçüncü ülkeye yönelme ve Almanya ile temas kurma girişimi Zahir Şah döneminde daha belirgin hale gelmiştir.

Afganistan 1935 yılına doğru fabrika ve hidroelektrik santralleri kurma çalışmalarında yardım sağlamaları için Almanya’dan uzmanlar ve işadamlarını davet etmiştir. Japonya ve İtalya’dan da bu dönemde yardım kabul eden Afganistan’ın 1940 yılına doğru en yakın dostu Almanya olmuştur.³⁴³ Bu yakın ilişkiler sonucu

³³⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt 19, İçtima: 3; On Yedinci İnikat, 23.12.1933, s. 105, 113, 121.

³³⁹ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 293.

³⁴⁰ **DBA**, Afganistan Fonu, Afganistan Başbakanı Mehmet Haşim Han’ın Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’a Gönderdiği Teşekkür Mektubu, No. 1279, 4.3.1935.

³⁴¹ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 26.

³⁴² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 911.

³⁴³ **Afghanistan: A Country Study**, s. 50.

1930'lu yılların sonunda Almanlar Kâbil'deki en kalabalık yabancı devlet heyetlerinden biri haline gelmişlerdir. Afgan Hükümeti nezdinde etkileri artmış olan Almanlar, Kâbil'de bir de Alman Okulu açmışlardır.³⁴⁴

Öte yandan, İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'ı işgal etmesi³⁴⁵ ve yayılmacılık-sömürgecilik amacına yönelik beyanatlarında Asya'nın da konu edilmesi, Doğu Akdeniz coğrafyasında bir İtalyan tehdidini ortaya çıkarmıştır. Bu tehdit algısı nedeniyle İran'ın girişimleri sonucu Türkiye, İran ve Irak arasında 2 Ekim 1935 tarihinde İsviçre'nin Cenevre kentinde bir ön anlaşma yapılmıştır. İran ve Irak arasındaki Şattülarap sınır anlaşmazlığının çözüme kavuşturulmasından sonra da Afganistan, Irak, İran ve Türkiye arasında beş yıl geçerli olmak üzere 8 Temmuz 1937 Tahran'da Sadabad Paktı imzalanmıştır.³⁴⁶

Bir giriş bölümü ve on maddeden oluşan bu anlaşma 14 Ocak 1938 tarihinde TBMM tarafından onaylanmış ve 1 Haziran 1938'den itibaren yürürlüğe girmesi öngörülmüştür.³⁴⁷ Anlaşma ile Asya'dan Önasya'ya uzanan bir güvenlik sistemi meydana getirilmiştir. Taraf ülkeler birbirlerine saldırmama, içişlerine karışmama ve ortak sınırlara saygı gösterme konularında anlaşmaya varmışlardır. Ülkeler ayrıca ortak çıkarlarla ilgili konularda birbirlerine danışmayı, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ve Kellogg-Briand Paktı'na bağlı kalmayı benimsemişlerdir.³⁴⁸

Balkan Paktı gibi bir ittifak antlaşması olmayan Sadabad Paktı'nın Ortadoğu'da saldırgan devlete karşı caydırıcı bir etki yapması öngörülmüştür.³⁴⁹ Öte yandan Sadabad Paktı "Akdeniz Paktı" ile aynı nitelik taşımaktadır. Zira Akdeniz

³⁴⁴ Merih Baran Erbuğ ile kişisel görüşme, 18 Kasım 2012

³⁴⁵ İtalya'nın 5 Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'ı işgalinin nedeni temelde demografik ve ekonomik sorunlarıdır. İtalya I. Dünya Savaşı'ndan önce olduğu gibi artık ABD'ye göçmen gönderemeyince artan nüfus problemine çözüm olarak sömürgelerine nüfusunun bir kısmını yerleştirerek artan nüfus problemine bir çözüm arama yoluna gitmiştir. Ayrıca gelişmekte olan ekonomisinin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri sağlayabilmek için işgal harekâtına girişmiştir. Bkz: Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Yayınları, 21. B., 2012, s. 51, 52.

³⁴⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 427; Bu anlaşmaya *Sadabad Misakı*, *Doğu Antantı*, *Yakın Şark Paktı*, *Asya Paktı* gibi başka adlar da verilmiş ancak "Sadabad Paktı" adı tarihsel kabul görmüştür. Bkz. Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 337

³⁴⁷ **T.C. Resmi Gazete**, 27 Kânunusani 1938, Sayı: 3819, s.9300.

³⁴⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 427, 428 .

³⁴⁹ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 108.

Paktı da İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine başlatılan bir girişimdir. Böylelikle Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya gibi üç Akdeniz devleti bu girişime önderlik eden İngiltere ile 1936 yılında karşılıklı olarak askeri ve güvenlik taahhütleri altına girerek bir güvenlik sistemi oluşturmuşlardır.³⁵⁰

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 22 Haziran 1938 tarihinde TBMM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada, Sadabad Paktı'nın "Asya'yı ortak bir kardeşlik vatani" haline getirdiğinden söz etmiştir. Sovyet Rusya ve İngiltere'nin paktın imzalanmasına yönelik yaklaşımlarının olumlu olduğunu, hatta paktın onların da çıkarlarına uygun olduğunu dile getiren Aras, sözkonusu anlaşmanın Dünya'nın bu bölgesinde barışın sağlanmasına ciddi bir katkı yapacağını ifade etmiştir.³⁵¹

Sadabad Paktı Afganistan'ın taraf olduğu ilk bölgesel ittifak anlaşmasıdır. Her ne kadar İtalya'ya karşı oluşturulmuş olsa da Afganistan'ın pakta katılmasında kendine özgü nedenleri de vardır. Afganistan'ın bu pakta katılmasına İran, SSCB ve İngiltere devletleri ile ilgili meseleler etki etmiştir. Bu anlaşma ile Afganistan'ın, bir yandan Sovyet ve İngiliz baskılarını artmakta olan İslami dayanışma çerçevesinde dengelemeyi, diğer yandan da komşusu İran'ın Herat ve Sistan bölgesi üzerindeki toprak taleplerini sona erdirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.³⁵²

Bu bağlamda, Afganistan özellikle SSCB, Fransa ve İngiltere arasında 1939 yılında Moskova'da gerçekleştirilen "Avrupa'da Saldırganlığa Karşı Karşılıklı Yardım Görüşmeleri" sürecinin başarısızlıkla sonuçlanmasını kaygı ile karşılamıştır. Zira Kâbil, bir Alman-İngiliz savaşı çıkması durumunda miğfer devletler tarafında bulunacak SSCB'nin Kuzey Afganistan'ı işgal ve ilhak edeceğini, böyle bir durumda İngiltere'nin ise Sovyetlerin bu girişimini durdurmayacağını düşünmektedir. Dahası ülkede Alman ve Rus ordularının Hindistan'a Afganistan üzerinden saldırımları durumunda Afganistan'ın tamamen harap olacağına dair endişeler de ortaya çıkmıştır.³⁵³

³⁵⁰ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 104.

³⁵¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt 26, İçtima: 3, Yetmiş Dokuzuncu İnikad, 22.06.1938., s. 254.

³⁵² Abdul Samad Ghaus, *a.g.e.*, s. 56.

³⁵³ Abdul Samad Ghaus, *a.g.e.*, s. 58.

25 Haziran 1938 tarihinde yürürlüğe giren ve bir “bölge anlaşması” olarak nitelenen Sadabad Paktı Anlaşması, yıllar sonra da Türkiye ve Afganistan’ın taraf olduğu en önemli uluslararası anlaşmalardan bir olarak görülmüştür.³⁵⁴ Öte yandan 1940 yılında yayımlanan bir gazete haberine göre, saldırmazlık anlaşması niteliğinde olan Sadabad Paktı’nın askeri bir ittifaka dönüştürülmesi ve Mısır’ın da bu güvenlik sistemine katılması konusu, Afganistan ve İran tarafından Irak’a teklif edilmiştir.³⁵⁵

Afganistan’ın dış ilişkilerine, Amanullah Han’dan itibaren sürdürülen “Sovyet Rusya ve İngiltere arasında denge politikası” yön vermiştir. Bu çerçevede Afganistan, 1940 yılında başlayan II. Dünya Savaşı’nda tarafsızlık politikası sürdürmeyi tercih etmiş ve Kral Zahir Şah ülkesinin tarafsızlığını 17 Ağustos 1940 tarihinde ilan etmiştir.³⁵⁶

2.1. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

Nadir Şah’ın 1931 yılında İngiliz yardımını kabul etmesinden sonra kullanılmayan dış yardım seçenekleri 1930’lu yıllarda Afganistan Hükümeti tarafından tekrar araştırılmaya başlanmıştır. Rusya ve İngiltere Afganistan’a yardım sağlamaya istekli olmuşlar ancak Haşim Han, Amanullah Han’ın Sovyetlere yaklaşmasının doğurduğu sonuçları değerlendirerek iki ülke dışındaki seçenekleri dikkate almıştır. Bu çerçevede Afganistan 1935 yılına kadar dâhilde tepki çekmeyecek ülkeler olan Almanya, İtalya ve Japonya’dan yardım almayı kabul etmiştir.³⁵⁷

Bununla birlikte Afganistan ve Sovyetler Birliği arasında 1919 yılından itibaren devam eden diplomatik ilişkilerde 1921 ve 1926 yıllarında imzalanan anlaşmaların yanı sıra, takip eden yıllarda da çoğunluğu teknik konularda olmak üzere çeşitli anlaşma ve protokoller yapılmıştır. Bu bağlamda 1931 yılında iki ülke arasında 1926 yılındaki gibi bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır.³⁵⁸ Ayrıca Afganistan’a Sovyet topraklarında transit hakkı tanıyan bir

³⁵⁴ DBA, Afganistan Fonu, “Türkiye-Afganistan Münasebetleri”, 13.7.195?, s. 1.

³⁵⁵ Cairns Post, 26 January 1940, s. 7.

³⁵⁶ Afghanistan: A Country Study, s. 74, 75.

³⁵⁷ Louis Dupree, a.g.e., s. 478.

³⁵⁸ Robert M. Slusser, Jan F. Triska, A Calendar of Soviet Treaties: 1917-1957, Stanford University Press, U.S.A, 1959, s. 462.

ticaret anlaşması 1936 yılında imzalanmıştır. Aynı yıl 1931 yılında imzalanmış olan Sovyet-Afgan ikili paktı 1946 yılına kadar uzatılmıştır.³⁵⁹

II. Dünya Savaşı devam ederken Sovyetler Birliği ve İngiltere 1941 yılı Ekim ayında, Afganistan'dan diplomatik görevliler dışındaki bütün Miğfer Ülkeleri vatandaşlarını sınırdışı etmesini talep etmişlerdir. Haşim Han İngiliz ve Rus ultimatomlarını geleneksel Afgan misafirperverliğine ve tarafsızlığına bir hakaret olarak nitelemiştir. Ancak Afganistan Hükümeti sonuçta bütün savaşan ülkelerin diplomatik statüyü haiz olmayan vatandaşlarının ülkeyi terk etmelerine karar vermiştir.³⁶⁰

Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam eden ve "görelî güçsüzlük" olarak tanımlanan dış politika yaklaşımını sürdürürken daha çok devlet olarak varlığını pekiştirmeye ve ülke içi meselelere yoğunlaşmıştır.³⁶¹ Dolayısıyla bu dönemde diğer birçok ülke gibi Afganistan'la olan ilişkilerinin de sınırlı düzeyde seyrettiği görülmektedir. İki ülke arasında ilişkilerin karakterini belirleyen diğer bir husus da Afganistan'ın tutumudur. Afganistan bu dönemde, tarihsel tecrübeleri çerçevesinde SSCB ile ilişkilerini düşük düzeyde tutma eğilimi sergilemiştir.

2.2. Türkiye ile İlişkiler

Türkiye ile Afganistan arasında Amanullah Han zamanında yoğunlaşan ilişkiler, Afganistan'ın modernleşmesine ve devletin temel kurumlarının oluşturulmasına katkı çerçevesinde Türkiye'nin verdiği desteklerle pekişmiştir. Diğer taraftan bu destekler uluslararası arenada Afganistan'ın bağımsız bir devlet olarak kabul görmesi, komşuları ile sorunlarının çözülmesi bağlamında da devam etmiştir. Bununla birlikte, Nadir Şah ve Zahir Şah dönemlerinde Türkiye-Afganistan ilişkilerinin Amanullah Han'ın son yıllarındaki kadar samimi bir çerçevesi olmamıştır.

İran ve Afganistan arasında uzun süreden beri devam eden sınır anlaşmazlığı meselesi, iki ülke tarafından 1934 yılında Türkiye'nin hakem ülke olarak kabul

³⁵⁹ Vartan Gregorian, **a.g.e.**, s. 375, 376.

³⁶⁰ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 480, 481.

³⁶¹ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 39.

edilmesi üzerine Orgeneral Fahrettin Altay başkanlığındaki Türk hakem heyetinin çalışmaları sonucu 1935 yılında çözüme bağlanmıştır.³⁶²

Afganistan ve İran, aralarındaki Musaabad sınır anlaşmazlığının çözümü için Türkiye’yi hakem tayin etme konusunda bir anlaşma yapmışlar ve Türkiye’nin tayin edeceği hakemin yapacağı incelemelerden sonra vereceği kararları kabul edeceklerini Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine bildirmişlerdir. Atatürk ise bu görev için 1934 yılında Orgeneral Fahrettin Altay’ı görevlendirmiştir.³⁶³ Orgeneral Altay ile maiyetindeki altı subay, bir astsubay ve beş nefere bu görev esnasında kullanılmak üzere diplomatik pasaport verilmesine dair kararname Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından imzalanmıştır.³⁶⁴ Fahrettin Paşa, heyeti ile beraber yaptığı çalışmada İran Şahı Rıza Pehlevi ve Afganistan Kralı Zahir Şah ile görüştüktan sonra itilafı sınır bölgesinde incelemelerde bulunmuştur.³⁶⁵ Fahrettin Altay Paşa, düzenleme yapılan sınır hattındaki sınır taşlarının yeni yerlerini, tartışmaya neden olmayacak şekilde belirlemiştir. İran tarafı 1934 yılı Aralık ayı sonunda Türk tarafına, Kâbil’de imzalanan protokola konu sınır düzenleme işlemi çerçevesinde, “Macklin Hudut Hattı” olarak tabir edilen sınır üzerinde yapılan değişikliklerle ilgili ayrıntıları içeren bir bilgi notu göndermiştir. Bilgi notu İran Büyükelçisi tarafından elden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’a verilmiştir.³⁶⁶

Nihayet yapılan sınır düzenlemesi Afganistan ve İran tarafından kabul edilerek iki devlet arasında süregelen sınır anlaşmazlığı dört ay gibi kısa bir sürede çözüme bağlanmıştır.³⁶⁷ Görevin bitimini müteakip heyeti ile Sovyetler Birliği’ne geçen Fahrettin Paşa, Moskova’da Karahan ve General Vorosilov ile görüşme imkânı bulmuştur.³⁶⁸ Afganistan ve İran’ın ortak kararlar sınır anlaşmazlığı konusunda güven duydukları Türkiye’yi hakem tayin etmelerinin yanısıra Fahrettin Paşa ve heyeti tarafından bu meselenin benzer çalışmalara kıyasla kısa sürede çözüme bağlanmış

³⁶² Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 331.

³⁶³ Fahrettin Altay, **a.g.e.**, s. 461, 462.

³⁶⁴ **BCA**, 030-0-18-01-02-48-62-011

³⁶⁵ Fahrettin Altay, **a.g.e.**, s. 464, 467.

³⁶⁶ **DBA**, Afganistan Fonu “İran Büyükelçisi Tarafından Tevfik Rüştü Aras’a Elden Verilen Bilgi Notu” 30.12.1934.

³⁶⁷ Fahrettin Altay, **a.g.e.**, s. 473, 474.

³⁶⁸ **Ulus**, 31 Sonkanun 1935, s. 1.

olması Türkiye Cumhuriyeti için uluslararası bir başarı olmuştur. Böylelikle Türkiye bölge ve Dünya politik arenasında saygınlığını artırmıştır.

Bu dönemde Türkiye ve Afganistan arasında özellikle eğitim alanında işbirliğinin geliştiği görülmektedir. İki ülke arasında yapılan anlaşmalar gereği Kurmay Yarbay Ahmet Hilmi Erbuğ'un da bulunduğu bir askeri heyet 1937 yılında Afganistan'a gönderilmiştir. Ayrıca bir milli eğitim heyeti de Afgan eğitim sistemine katkı yapmak üzere bu ülkeye görevlendirilmiştir. Türk askeri heyeti mensupları, Afganistan Harp Okulu'nda ders vermelerinin ötesinde yazdıkları kitaplar ile ülkenin askeri literatürüne de katkıda bulunmuşlardır. Afganistan 1937 yılına kadar subay yetiştirilmek üzere Türkiye'ye öğrenci göndermiş, bu öğrenciler ise Harp Okulu'nu bitirmeyi müteakip ülkelerine dönerek kendi ordularında görev almışlardır. Memduh Şevket Esendal'ın Afganistan Büyükelçisi olduğu bu dönemde (1933-1941) Kâbil'de görevli bulunan Türkler yüz kişiyi geçmiştir.³⁶⁹

Memduh Şevket Esendal hem Afganistan Kraliyet Ailesi ve devlet yöneticileri hem de Afgan halkı ile dostluk ilişkileri kurmuştur. Çoğunlukla her hafta Başbakan ya da Dışişleri Bakanı ile bir araya gelip görüşmeleri, resmi ilişkilerin ötesinde, sevgi ve saygı temelinde şekillenen bir alışkanlık olmuştur.³⁷⁰ Gerçekten de Büyükelçi Esendal, Afgan tarafının isteği ile Afganistan'ın içişleri ve dışişleri politikalarında etkili olmuştur. Bütün bu destekleri nedeniyle Afgan yöneticileri Memduh Şevket Esendal'a çok değer vermişlerdir.³⁷¹

Memduh Şevket Esendal Afganistan'da büyükelçilik yaptığı dönemde (1933-41) sadece Türk kökenlilerle değil aynı zamanda Hazaralarla, onların sorunlarıyla ve Doğu Türkistan meselesiyle de ilgilenmiştir. Hazaralarla yaptığı görüşmelerde onların Türk kökeninden olduğuna vurgu yapan Esendal, Hazaralarla Türkler arasında yakınlık kurmaya çalışmıştır. Ayrıca kişisel dostluğu sayesinde Afganistan Başbakanı Serdar Haşim Han ile yaptığı görüşmeler sonucu, Sovyetler Birliği'nin

³⁶⁹ Merih Baran Erbuğ, **Kaybolan Yıllar (Mülazim Ahmet Hilmi'nin Sarıkamış-Sibirya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı)**, 1. B., Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 124; Merih Baran Erbuğ ile kişisel görüşme, 18 Kasım 2012

³⁷⁰ Memduh Şevket Esendal, **Kızıma Mektuplar**, Haz. Muzaffer Uyguner, 1.B., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s. 44, 141.

³⁷¹ **DBA**, Afganistan Fonu, Bilgi Notu, "Afganistanla Olan Kültürel Münasebatımız ve Oradaki Prestijimiz", 14.6.1950, s. 3.

baskılarından kaçan ve hem eğitim, hem de yetenekleri ile göz dolduran Özbek ve Türkmenlerin Sovyetler Birliği Hükümetinin ısrarlarına rağmen iade edilmelerine engel olmuş ve Kunduz bölgesine yerleştirilmelerini sağlamıştır. Bu insanlar yıllar geçtikçe Kunduz'da astragan kürklerinin üretimini geliştirmişler ve Afganistan ekonomisine girdi sağlamışlardır. Bu bağlamda Esendal, Afganistan'ın kuzeyindeki Türk varlığının artmasına ve Güney Türkistan kavramının pekişmesine katkıda bulunmuştur.³⁷²

Türkiye'nin Afganistan'a diğer bir desteği yüksek öğrenim alanındadır. 1936-1942 yılları arasında Afganistan Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği görevinde bulunmuş olan Mehmet Ali Fuat Dağpınar'ın³⁷³ 9 Haziran 1938'de Afgan Hükümeti tarafından yetkilendirilmesi ile Kâbil Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi kurulmuştur. Fakülte eğitime başladığında, Mehmet Ali Dağpınar'ın yanı sıra Fakültenin ilk öğretmenleri arasında Prof. Zühdü Berke, Prof Şakir Tural, Kurmay Albay Hilmi Erbuğ da bulunmaktadır. Prof. Dağpınar 1943 yılına kadar bu fakültenin dekanlığını yapmıştır.³⁷⁴

Yine bu dönemde Kâbil Tıp Fakültesi, Türkiye'den Afganistan'a görevli olarak giden ve Kraliyet Ailesinin doktorluğunu yapan Rıfkı Urga ile Rebiî Hikmet Barkın gibi birkaç Türk doktoru tarafından kurulmuştur.³⁷⁵ Bu hizmetleri karşışığında Kâbil Üniversitesi Tıp Fakültesi önünde Dr.Rıfkı adına bir kitabe yapılmıştır.³⁷⁶ Memduh Şevket Esendal'ın Afganistan'daki büyükelçilik dönemi Türkiye'nin Afganistan'daki saygınlığının daha da artması bakımından parlak bir dönem olmuştur. Esendal Afganistan'ın iç ve dış siyasetinde bu dönemde önemli rol oynamıştır.³⁷⁷

Zahir Şah döneminin ilk yıllarında Türkiye ve Afganistan arasında sürdürülen diplomatik ilişkilere paralel olarak ülkeler arasında üst düzey ziyaretler de

³⁷² M. Rıza Berkin, **a.g.m.**

³⁷³ **DBA**, Afganistan Fonu, Bilgi Notu, "Afganistanla Olan Kültürel Münasebatımız ve Oradaki Prestijimiz", 14.6.1950, s. 3.

³⁷⁴ Aydın Dağpınar, **Founding Dean of the Faculty of Law and Political Sciences, Kabul, Afghanistan**, 1. B., Akademi Yayınları, Ankara, 2012, s. 7, 54.

³⁷⁵ Merih Baran Erbuğ, **a.g.e.**, s.124; Merih Baran Erbuğ ile kişisel görüşme, 18 Kasım 2012

³⁷⁶ Orhan Kavuncu, **Güzel Türkistan**, 1. B., Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009, s.116.

³⁷⁷ **DBA**, Afganistan Fonu, Bilgi Notu, "Afganistanla Olan Kültürel Münasebatımız ve Oradaki Prestijimiz", 14.6.1950 Tarihli Belge, s. 3.

gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda 1936 yılı iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştiği verimli bir yıl olmuştur. Afganistan Dışişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammed Han 1936 yılı Ocak ayında, Savunma Bakanı ve aynı zamanda kralın da amcası olan Mareşal Şah Mahmut Han Ekim ayında Türkiye’yi ziyaret etmişlerdir.³⁷⁸

3. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Kurulan Yeni Dünya Düzeni ve Afganistan

Alman askeri diktatörlüğü Avrupa için büyük bir tehdit oluşturmakla birlikte II. Dünya Savaşı’nın sonunda tamamen çökmüştür. Ancak bu kez, Avrupa’yı ve Dünya’yı tehdit eden bir başka güç olarak Sovyet Rusya tarih sahnesine çıkmıştır. Doğu Avrupa ülkeleri komünist rejimleriyle Sovyetler Birliği’ne tabi hale gelirken, Avrupa asırlar sonra Dünya’da bir güç merkezi olma özelliğini kaybetmiştir. Böylelikle Dünya yeni iki büyük gücün mücadele sahnesi olmuştur. II. Dünya Savaşı’nın bitişi “Soğuk Savaş”ı haber verirken Fransa ve İngiltere’nin sömürgeleri bağımsızlıklarını kazanmaya başlamışlardır.³⁷⁹ Bu bağlamda Afganistan için II. Dünya Savaşı’nın önemli sonucu, ABD’nin yeni ve umut vaat eden küresel aktör olarak Dünya sahnesine çıkması olmuştur. İngiltere artık Dünya’ya hükmetmeyecek ve “küresel sorumlulukları” daha fazla üstlenemeyecektir.³⁸⁰

Modern çağın ortasında altı yıl süren ve Dünya’da birçok ülkeyi etkileyerek büyük yıkımlara yol açan II. Dünya Savaşı’ndan sonra, uluslararası ilişkilerde hâkim olan, “hemen barışa doğru bir eğilim ortaya çıkacağı” beklentisi gerçekleşmemiştir. Dahası bu savaş, büyük devletler ve onların liderlik ettiği bloklar arasında çekişmeyi ve Dünya genelinde mahalli çatışmaların yaşanmasına neden olan yeni bir güç anlayışını ortaya çıkarmıştır.³⁸¹

3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası ve Soğuk Savaş’a Geçiş Dönemi:1945-1947

II. Dünya Savaşı Avrupa’nın sahip olduğu “güç merkezi” olma özelliğini yitirmesine neden olmuştur. Böylelikle ABD ve SSCB’nin önderliğinde beliren ve birbirine zıt iki ideoloji esasına dayandırılan “iki kutupluluk” Dünya politik literatürüne girmiştir. Ancak iki kutupluluk Dünya uluslararası siyaseti için yeni

³⁷⁸ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 303, 320, 321.

³⁷⁹ R. R. Sellman, **The Second World War**, W. & J. Mackay & Co., Great Britain, 1994, s. 97.

³⁸⁰ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 65.

³⁸¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 511, 512.

değildir. Dünya bu olguyu, İngiltere-Fransa arasında XVIII. yüzyılda iki kutupluluğa dayanan denge durumunda, ayrıca Üçlü İttifak (Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan ve İtalya Krallığı) ile (İngiltere, Fransa ve Rusya'nın öncülük ettiği) üçlü itilaf arasında oluşan durumda olmak üzere daha önce de tecrübe etmiştir.³⁸²

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru gerçekleştirilen Yalta Konferansı'ndan itibaren Stalin, Doğu Avrupa'yı SSCB'nin nüfuz alanı olarak Avrupa devletleri ve ABD'ye kabul ettirmeye çalışmıştır.³⁸³ Sovyetlerin bu bölgedeki ülkelerde etkin olma çabalarına rağmen II. Dünya Savaşı'nın bittiği 1945 yılı ile 1947 yılı arasında sosyalist ve kapitalist dünya arasındaki güç mücadelesinin niteliği ve asıl tarafları henüz kesin olarak ortaya çıkmamış durumdadır. Ancak 1947 yılında ABD tarafından yapılan bir hamle, XX. yüzyılın ikinci yarısının politik kaderini belirlemiştir.

ABD Başkanı Truman 12 Mart 1947 günü Kongre'nin ortak oturumunda bir konuşma yapmıştır. ABD dış politikasında üstlenilecek yeni bir tutumun beyanı olan bu konuşmada Truman, “Silahlı azınlıklara ya da dış baskılara boyun eğmeye direnen özgür halklara destek olmak Amerika Birleşik Devletleri'nin politikası olmalıdır” ifadesiyle³⁸⁴ Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak ekonomik yardımlarda kullanılmak üzere Kongre'den 400 milyon dolar talep etmiştir. Truman ayrıca bu ülkelerce talep edildiğinde gönderilmek üzere asker ve sivil personel desteği için de Kongre'den izin istemiştir.³⁸⁵ Bu konuşma ile ifade edilen düşünceler ise “Truman Doktrini” olarak adlandırılmıştır.³⁸⁶

Truman bu konuşma ile ülkesinin barış zamanı politikasının yeni mecrasını ortaya koymuştur. Böylelikle ABD Başkanı, önceki dönemlerin aksine ABD'nin Avrupa ve Dünya meselelerinden kendisini yalıtmayacağını, silahlı güç kullanma

³⁸² Oral Sander, **a.g.e.**, s. 201, 202.

³⁸³ Fraser J. Harbutt, **The Iron Curtain: Churchill, America and the Origins of Cold War**, 1st Publishing, Oxford University Press, New York, 1986, s. 89.

³⁸⁴ Graham Evans, Jeffrey Newnham, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 1.B., Çev. H. Ahsen Utku, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007, s. 609, 610.

³⁸⁵ **Ayin Tarihi**, 1947/Mart, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>, Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2012

³⁸⁶ Elizabeth Edwards Spalding, **The First Cold War Warrior: Harry Truman, Containment, and the Remarking of liberal Internationalism**, The University Press of Kentucky, U.S.A., 2006, s. 61.

gerekse de komünist yayılmanın karşısında olunacağını ilan etmiş oluyordu. Truman'ın konuşmasında Türkiye ve Yunanistan'a yardım konusu dile getirilmiş olsa da ABD'nin komünist yayılmaya karşı yapacağı yardımlar bu iki ülke ile sınırlı kalmayacaktır. Bu konuşma aslında Soğuk Savaş'ın ilanı olmuştur.³⁸⁷ Öte yandan Truman Doktrini ABD tarafından Marshall Planı'nın uygulanmasına iyi bir zemin hazırlamıştır.³⁸⁸ Marshall Planı ise ABD'nin Soğuk Savaş döneminde ele aldığı Avrupa'ya yönelik önemli projelerinden biri olmuştur.³⁸⁹

Soğuk Savaş terimi Amerikalı Gazeteci H. B. Swope tarafından üretilmiş,³⁹⁰ gazeteci Walter Lippman sayesinde de genel kabul görmüştür. Bu tanımlama 1947 yılına kadar uluslararası politik literatüre yerleşmiştir.³⁹¹ Soğuk Savaş süreci, uluslararası ilişkilerin niteliği açısından zaman zaman devletler arasındaki gerilimlerin neredeyse savaşa varacak kadar arttığı, bazen de bloklar arasında diyaloglarda diplomasiğin ön plana çıktığı, başta savaş ve silahlanmaya karşı uluslararası çözümler arandığında barış ümitlerinin belirlediği inişli ve çıkışlı dönemlerle dalgalı bir seyir takip etmiştir.

Soğuk Savaş öncelikle; bölgesel olanlar hariç sıcak savaşın yaşanmadığı, iki büyük devlet etrafında bir araya gelen devletlerin oluşturduğu iki kutup arasında ilişkilerin güç ile yürütüldüğü ve uluslararası ilişkilerin temeli olan diplomasiğin işlevini büyük oranda yitirdiği bir dönem olarak görünür.³⁹² Ancak Soğuk Savaş mütemediyen devam eden bir düşmanlık, gerilim ve çekişme dönemi de değildir. Uzun Soğuk Savaş süresinde detant dönemleri de yaşanmıştır.³⁹³

SSCB ve ABD arasında II. Dünya Savaşı'ndan sonra giderek hızlanan siyasi ve askeri çekişmelerin öne çıktığı “Soğuk Savaş” sürecinde, başlangıçta Avrupa

³⁸⁷ Graham Evans, Jeffrey Newnham, **a.g.e.**, s. 609, 610.

³⁸⁸ Robert H. Ferrell, **Harry S. Truman and the Cold War Revisionists**, University of Missouri Press, U.S.A., 2006, s. 2.

³⁸⁹ John Gimbel, **The Origins of the Marshall Plan**, Stanford University Press, U.S.A., 1976, s. 4.

³⁹⁰ Graham Evans, Jeffrey Newnham, **a.g.e.**, s. 557.

³⁹¹ Fred Halliday, **Yeni Soğuk Savaş**, Çev. İlker Özünlü, 1. B., Belge Yayınları, İstanbul, 1985, s. 10.

³⁹² Oral Sander, **a.g.e.**, s. 224.

³⁹³ Graham Evans, Jeffrey Newnham, **a.g.e.**, s. 557.

lkelerinin sınırlarının yeniden belirlenmesi meselesi üzerine odaklanılmıştır.³⁹⁴ II. Dünya Savaşı'nın bitimi ve Soğuk Savaş ile Dünya'nın yeniden şekillenmesi bu tarihten sonra uluslararası ilişkilere yön vermiştir. Dünya politikalarında o zamana kadar çok belirleyici olmayan ABD ile uluslararası alanda çekingen politikalar takip eden SSCB, siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan iki süper güç olarak Dünya sahnesine çıkmışlardır. Böylelikle iki ülke uluslararası alanda politika belirleyici devletler haline gelmişlerdir.³⁹⁵

Soğuk Savaş'ın getirdiğı diğeri önemli bir gelişme ise bazı istisnalar dışında smrgeciliğın sona ermesi ve sömürge yönetimleri altındaki ülkelerin bağımsız hale gelmeleri olmuştur. Ayrıca SSCB'nin önemli siyasi bir aktör olması ile "ideoloji ve doktrin" unsurları uluslararası ilişkilerde belirginlik kazanmaya başlamıştır. Diğeri önemli bir gelişme de uluslararası ilişkilerde bir "alan genişlemesi" durumunun gerçekleşmesidir. Dünya politikası o güne kadar devam eden "Avrupa merkezli" olma özelliğini kaybetmiştir. Alan genişlemesi Asya, Afrika ve Latin Amerika kıtalarına, hatta Dünya'nın dışına bir yayılma göstererek uzay çalışmaları mücadelesini getirmiştir. Soğuk Savaş ile birlikte ortaya çıkan en önemli gelişmelerden biri ekonomik çıkar algılarındaki değışikliktir. Bu bağlamda ekonomik mülahazalar devletlerarası ilişkilerde çok fazla belirleyici hale gelmişlerdir.³⁹⁶

3.2. Soğuk Savaş: Paktlaşma ve Küresel Krizler Dönemi: 1947-1962

Soğuk Savaş'ın başlangıç dönemleri bu uzun askeri-politik sürecin belki de en hareketli evresidir. Bu dönem uydu ülke kazanma çabalarının arttığı, uluslararası ilişkilerde yeni doktrinlerin geliştirildiğı, bloklaşmaya yönelik anlaşmaların akdedildiğı ve safların belirginleştiğı bir dönem olmuştur. Bölgesel görünmekle birlikte, iki kutbu karşı karşıya getiren ve küresel niteliğ'e bürünen birçok kriz bu dönemde yaşanmıştır.

Afganistan II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerinden büyük ölçüde uzak kalmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen Hindistan'ın ikiye

³⁹⁴ P. Kennedy, **Büyük Glerin Yükseliş ve kşleri**, 3.B., Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s. 437.

³⁹⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 511, 512.

³⁹⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 513, 514.

bölünmesinin etkilerinden masun kalamamıştır.³⁹⁷ Afganistan açısından bu dönemde önem kazanan ve dış politikasını etkileyen üç önemli süreç ortaya çıkmıştır. İlki Pakistan'ın bağımsızlığını kazanması ve Peştunistan sorunu, diğeri Afganistan'ın bağlantısızlık politikası, son olarak da ekonomik ve askeri olarak Sovyetler Birliği ile yaklaşmasıdır. Bu süreçler çoğunlukla eş zamanlı yaşandığı için bir arada yönetilmesi gerekmiş, hatta iç içe geçmiş ve biri diğerini etkilemiştir.

Bu dönemde Afganistan'da ekonomik toparlanma ve siyasi gelişme yönünde cılız gayretler belirmeye başlanmıştır. Başbakan Haşim Han II. Dünya Savaşı döneminden ekonomik bakımdan gerileyerek çıkan ülkesinde bazı reformların yapılması gerektiği düşüncesindeydi. Ancak girişimlerinde çok başarılı olamamış ve sağlık nedenleriyle başbakanlığı 1946 yılında kardeşi Şah Mahmud Han'a bırakmıştır.³⁹⁸

Göreve gelmesinden sonra bir sosyo-ekonomik gelişme programı açıklayan Şah Mahmut Han'ın iktidar dönemi ise iki yenilik ile dikkati çeker. Ülkede yönetenlerle yönetilenler arasında uzlaşma gayretleri ile açıklık ve liberalizme yönelme bu dönemde görülmeye başlamıştır. Başbakan 1947 yılında ABD'ye yaptığı ziyaret dönüşünde, halka dönerek reform programına ve hür toplum çabasına destek aramış, böylelikle Kraliyet Ailesindeki rakiplerine etki etmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde kurulan “Viş Zalmayan” (Uyanan Gençlik) hareketinin aydınları ile Batı eğitimi görmüş Afganlar ve Peştunların cesaretlendirdiği Şah Mahmut, görece özgür bir seçim için küçük, ancak Afgan tarihinde ilk olması bakımından önemli çalışmalar yapmıştır.³⁹⁹ Şah Mahmut Han bu dönemde ileri görüşlülüğünün yanı sıra ülkedeki tüm siyasi mahkûmları serbest bırakması ile Batı basınının dikkatini çekmiştir.⁴⁰⁰

Şah Mahmud Han'ın 1946 yılı Mayıs ayında yapmış olduğu açıklama ülkenin dış politika tutumu açısından belirleyici niteliktedir. Şah Mahmut başta komşu ülkeler olmak üzere tüm ülkelerle dostça ilişkiler geliştirme amacında olduklarını

³⁹⁷ John Cooley, **Unholy Wars, Afghanistan, America and International Terrorism**, 3rd Edition, Pluto Press, Canada, 2002, s. 2.

³⁹⁸ Fazal-ur-Rahim Marwat, “The End of an Era”, <http://www.afghanforums.com/archive/index.php/t-9717.html>, Erişim Tarihi: 29.12. 2012

³⁹⁹ Fazal-ur-Rahim Marwat, **a.g.m.**

⁴⁰⁰ **DBA**, Afganistan Fonu, “Times Muhabirinin Bildirdikleri”, 26-27.8.1946

ilan etmiştir. Öte yandan Afganistan 1946 yılında Sovyetler Birliği ile bir sınır anlaşması imzalamıştır.⁴⁰¹ Moskova'da 13 Haziran'da sınırın bir bölümünün belirlenmesi için çalışacak karma komisyon kurulması ve komisyonun anlaşmaların yürürlüğe girmesinden itibaren üç ay içinde 1885-1888 İngiliz-Rus Sınır Komisyonu belge ve haritaları esas alınarak çalışmaya başlaması hususunda anlaşmaya varılmıştır.⁴⁰² Bu anlaşma ardından Amu Derya Nehri'nin sınır özelliği tanımlanmış ve üzerindeki 1191 adanın aidiyeti belirlenmiştir. Anlaşmanın özelliği savaş sonrası Sovyet Rusya'nın Afganistan'a yönelik tutumunu göstermesi bakımından önemlidir. Afganistan'ın en azından sempatisini kazanmaya yönelik bu tutum değişikliği Sovyetlerin tedricen bu ülkeyi etki altına alma girişimlerinden bir olmuştur.⁴⁰³

Bu dönemdeki bazı gelişmeler SSCB'nin dışa dönük politikasında yeni eğilimler ortaya çıkarmıştır. 1948 yılında savunma nitelikli Batı Avrupa Birliği ve 1949 yılında Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) kurulmuş ve ardından iki blok arasında Soğuk Savaş'ta Kore'de ilk sıcak çatışma yaşanmıştır. Kuzey Atlantik İttifakı'na karşı Varşova Paktı bu evrenin hemen ardından 1955 yılında kurulmuştur.⁴⁰⁴

Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere ve Lüksemburg arasında müşterek bir savunma sistemi meydana getirmek, ayrıca ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği yapmak amacıyla 17 Mart 1948'de imzalanan Brüksel Anlaşması NATO'ya doğru atılmış ilk adımdır. Bu anlaşmanın diğer bir özelliği, Prag darbesi ardından Çekoslovakya'nın Sovyet güdümüne girmesine, ABD'nin yönlendirmesiyle gösterilen tepkiden kaynaklanmış olmasıdır. Bu bağlamda NATO 4 Nisan 1949 tarihinde on üç ülkenin katılımı ile kurulmuştur.⁴⁰⁵ NATO'nun kuruluşunun asıl mimarlarından biri İngiliz İşçi Partisi'ne mensup Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'dir. İlginç olan ise NATO ittifakının, İtalya hariç anlaşmaya taraf diğer bütün ülkelerin Sosyalist partileri tarafından desteklenmiş olmasıdır. Bu tavır "ilkelerden kitlesel bir

⁴⁰¹ Fazal-ur-Rahim Marwat, **a.g.m.**

⁴⁰² Robert M. Slusser & Jan F. Triska, **a.g.e.**, s. 213.

⁴⁰³ Fazal-ur-Rahim Marwat, **a.g.m.**,

⁴⁰⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 541, 542, 546.

⁴⁰⁵ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 264, 265.

kaçış” değil, fakat Rus bölgesel yayılmacılığını caydırmaya yönelik bir uzlaşma olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰⁶

Sosyalist dünyanın Varşova Paktı ise 14 Mayıs 1955 tarihinde Sovyetler Birliği ve yedi Doğu Avrupa ülkesinin katılımı ile NATO’ya karşı bir savunma örgütü olarak kurulmuştur. Ancak Sovyet Lideri Kruşçev’in asıl amacı bu paktı bir anlamda blok içi bir emniyet sistemi olarak kullanmaktır. Bu bağlamda SSCB bağımsız ve ulusçu nitelikli politikası ile Sovyet etkisinden uzaklaşan Yugoslavya örneğini bir daha başka herhangi bir blok ülkesi ile yaşamayı istememektedir.⁴⁰⁷

Ancak bloklar arası mücadelede termonükleer savaş doktrinin önemi artmaya başlamıştır. Bu bağlamda Kruşçev döneminde, Sovyetler Birliği askeri doktrini, konvansiyel kuvvetlerin gerekirse azaltılıp nükleer roketlerin geliştirilmesi çalışmalarının yanı sıra bölgesel savaşlarla daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Sosyalist askeri doktrinine göre, modern şartlarda bir sosyalist ordunun uluslararası rolü ve işlevi daha da artmıştır. Dolayısıyla Sosyalist devlet ve sosyalist ordunun görevi, “diğer sosyalist devlet ve ordular ile beraber sadece kendi ülkelerini değil tüm sosyalist sistemi savunmak” şeklini almıştır.⁴⁰⁸

Bu bağlamda Varşova Paktı’nın kurulmasından sonra Sovyetler Birliği’nin takındığı tutum nedeniyle Sosyalist Blok’taki iki Avrupa ülkesinde yaşanan krizleri incelemekte fayda vardır. Polonya’da 1956 yılında Poznan’da işçiler, düşük ücretler ve kötü yaşam koşulları nedeniyle bir ayaklanma başlatmışlardır. Kısa sürede yayılan bu hareket siyasi bir nitelik kazanmış ve hükümet hedef alınmıştır. Daha önce Moskova karşıtlığı ile bilinen Gomulka’nın PKP Genel Sekreteri seçilmesi üzerine SSCB harekete geçmiş ve Moskova yanlısı Polonyalıların iktidarda olmasını, bu sağlanmazsa askeri müdahalede bulunacağını bildirmiştir. Ancak Gomulka’nın Doğu Bloku’ndan ayrılmayacaklarını taahhüt etmesi ve bu doğrultuda verdiği diğer

⁴⁰⁶ Giles Radice, **Democratic Socialism**, 1st Publishing, Longmans, Green & Co., London, 1965, s. 118, 119.

⁴⁰⁷ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 271, 272.

⁴⁰⁸ David Holloway, **The Soviet Union and the Arms Race**, 2nd Edition, Yale University Press, Great Britain, 1984, s. 39, 81.

güvenceler nedeniyle Moskova yönetimi Polonya'ya askeri müdahalede bulunmamıştır.⁴⁰⁹

Macaristan'da ise 1953 yılından itibaren Başbakan Imre Nagy ve Parti Başkanı Matyas Rakosi “kollektif önderlik” ile ülkeyi yönetiyorlardı. Ancak liberal eğilimli Imre Nagy, 1955 yılında Sovyetlerin de onayı ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Rakosi'nin Nagy ve siyasi muhalifleri tutuklatması ise Parti içinde ve halkta tepkilere neden olmuştur. Bu dönemde, Rakosi'nin yardımcısı Göra'nın isteği ile Macaristan'daki krize Sovyetler'in müdahil olmasının ardından, 22 Ekim 1956 tarihinden itibaren üniversite öğrencileri ve işçilerin, Sovyet müdahalesine karşı ve Imre Nagy lehine gösterileri başlamıştır. Budapeşte'deki gösterilerde polis tarafından işçilere ateş açılmış ve Sovyet askeri birlikleri tanklar eşliğinde göstericilere müdahale etmişlerdir. Devam eden olaylar Sovyet Birlikleri tarafından 11 Kasım'da kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Ardından iktidara Sovyet yanlısı Janos Kadar getirilmiştir.⁴¹⁰ Sovyetler Birliği, Polonya ve Macaristan'daki ayaklanmalara farklı müdahale yaklaşımı sergilemiş olsa da kesin olarak benimsediği tutum ve verdiği mesaj, bu ülkelerin kendi denetim alanından çıkmalarına izin vermeyeceği olmuştur.

SSCB ve ABD gibi küresel güçlerden herhangi birinin liderlik ettiği paktlara dâhil olmamayı tercih eden Afganistan ise bu dönemde Üçüncü Dünya ülkelerinin genel eğilimi olarak ortaya çıkan “bağılantısızlık” tutumunu seçmiştir. Şah Mahmud Han'ın 1946 yılında yaptığı bir konuşmadaki “tarihimizde ilk defa, bizim dağ geçitlerimizi imparatorluklarına giden yol olarak kullanan büyük devletlerin tehditlerinden uzağız” tespiti, Afganistan tarihindeki büyük devletlerle ilişkilerin ve bu ülke yönetiminin geleceğe bakışının çok kısa bir ifadesi olmuştur.⁴¹¹

⁴⁰⁹ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 382, 383.

⁴¹⁰ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 383-385; 1945-1948 yılları arasındaki dönemde Macaristan Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Rakosi, Komünistler ve Sosyal Demokratların bir çatı altında birleşmesinden sonra ortaya çıkan Macaristan İşçi Partisi'nin 1953-1956 yılları arasında Birinci Sekreterliği görevini yürütmüştür. Bkz: Heino Nyssönen, “Rákosi Mátyás (Róth Mátyás) (1892-1971)”, **Europe Since 1945: An Encyclopedia**, Vol. II, (K-Z), Editor: Bernard A. Cook, Taylor & Francis e-Library, New York, 2005, s. 606, 607.

⁴¹¹ Fazal-ur-Rahim Marwat, **a.g.m.**

3.2.1. Afganistan'ın Bağlantısızlık Politikası

II. Dünya Savaşı sonrasındaki Dünya'da, devletler kısa süre içinde düşman kamplara ayrılmış ve bir Soğuk Savaş ortamı ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin küresel politika sahnesinden geri çekilmesi ve ortaya çıkan boşluğun ABD tarafından doldurulması Afganistan için başta umut verici olmuştur. Ancak Soğuk Savaş gerginliği arttıkça ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı benimsediği ve onun Asya'da ilerlemesini önlemeye yönelik politikaları, bir anlamda Afgan devlet adamlarını hayal kırıklığına uğratmıştır. Zira ABD'nin bu maksat için oluşturmaya öncülük ettiği askeri paktlar sistemi, "Hindistan'ın merkez alınarak Rusların çevrelenmesi" gibi Afgan devlet adamlarının aşına oldukları alışılmış politikadan farklı bir yaklaşımdır.⁴¹²

Afganistan II. Dünya Savaşı'ndan herhangi bir yara almadan çıkmıştır. Ancak savaş öncesi başlatılan sosyo-ekonomik gelişme çabaları yetersiz olduğu için savaşın hemen sonrasında ülke aşırı derecede geri kalmış durumdadır.⁴¹³ II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişim rüzgârları esmeye başlamışsa da, Başbakan Şah Mahmud'un artan siyasi liberalleşme taleplerini demokratik kanallara yönlendirme çabaları yetersiz kalmıştır.⁴¹⁴

Bu dönemde, hanedan ailesi içinde meydana gelen kriz sayesinde Muhammed Davud'un başbakanlık için önü açılmıştır.⁴¹⁵ Musahiban ailesinin 20 Eylül 1953 tarihinde yaptığı toplantıdan sonra Muhammed Davud Başbakanlığa görevlendirilmiştir. Bu değişim, çağdaş Afganistan için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zahir Şah ise temsili bir hükümdar durumuna getirilmiştir. Amanullah Han gibi kendine güveni ile ön plana çıkan Davud Han daha otokratik bir yönetim anlayışındaydı. Bu bağlamda, Nadir Şah ve Haşim Han'ın katı yönetim geleneğine

⁴¹² Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 65.

⁴¹³ Rouhollah K. Ramazani, **The Northern Tier, Afghanistan, Iran and Turkey**, D. Van Nostrand Company, New Jersey, 1966, s. 124.

⁴¹⁴ Peter Tomsen, **The Wars of Afghanistan**, Public Affairs, U.S.A., 2011, s. 89.

⁴¹⁵ Rouhollah K. Ramazani, **a.g.e.**, s. 108.

uyum gösteriyordu. Davud Han ekonomik ve sosyal reformları çabuklaştırmayı düşünürken politik serbestleşmeyi ertelemeye kararlıydı.⁴¹⁶

Zahir Şah tarafından kırk üç yaşında Başbakanlığa atanan Muhammed Davud daha önce çeşitli illerde valilik, Paris Büyükelçiliği, İçişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı yapmış, son olarak Merkezi Kuvvetler Komutanlığı görevinde bulunmuştur.⁴¹⁷ Muhammed Davud ekonomik gelişmeyi artırmanın bir yolu olarak devletçilik ya da planlı ekonomik modele yönelmiştir. Bu konuda Maliye ve Milli Ekonomi Bakanı General Abdül Malik'in Davud üzerinde belirleyici etkisi olmuştur. Abdül Malik bir süre bulunduğu Türkiye'nin planlı ekonomi tecrübesinden etkilenmiştir. Ancak Türkiye'den farklı şartlara sahip Afganistan'da aynı sistemin uygulanabilmesi için hem ekonomik alt yapıya hem de teknik desteğe ihtiyaç duyulmuştur.⁴¹⁸ Bu doğrultuda Nadir Şah zamanından beri gündemde olan ABD seçeneği yeniden ele alınmış, ekonomik ve askeri yardım konusunda bir kez daha ABD'ye başvurulmuştur. Bu dönemde ABD'nin politik desteğinin sağlanması konusu gündeme getirilmemiştir. Böylelikle Muhammed Davud yönetimi, Sovyet yardımına yönelmeden önce ABD nezdinde bir kez daha şansını denemiştir.⁴¹⁹

Afganistan'ın II. Dünya Savaşı'nda sürdürdüğü tarafsızlık politikası, savaştan sonra meydana gelen bloklaşma ve Dünya'da oluşan siyasi konjonktüre göre değişikliğe uğramıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Soğuk Savaş'ın başlangıcında iki kutuplu bir bloklaşmanın başladığı Dünya'da, bu iki bloka da katılmayan devletlerin bir araya gelmesiyle uluslararası ilişkilerde “Bağlantısızlar” olarak yeni bir politik tutum ortaya çıkmış ve terminolojiye de yeni bir kavram girmiştir.

Bağlantısız devletleri ifade etmek için “Üçüncü Dünya” tabiri de kullanılmış ve bağlantısızların “tarihsel işlevi” 1950'den 1990 yıllarına kadar sürmüştür. Diğer iki

⁴¹⁶ Peter Tomsen, **a.g.e.**, s. 89, 90; Rouhollah K. Ramazani, **a.g.e.**, s. 108; Başbakan Davud'un 1953 yılındaki ilk kabinesinde; **Ali Muhammed** Başbakan yardımcılığına, **Muhammed Arif** Savunma Bakanlığına, **Muhammed Naim** Dışişleri Bakanlığına, **Abdül Malik** Maliye Bakanlığına, **Abdül Hekim** Bayındırlık Bakanlığına, **Abdül Macid** Eğitim Bakanlığına, **Gulam Faruk** Sağlık Bakanlığına, **Muhammed Yusuf** Madencilik Bakanlığına, **Şemsüddin Mecruh** Kabile İşleri Bakanlığına, **Mir Muhammed Yusuf** Tarım Bakanlığına, **Selahaddin Selçuki** Basın Bakanlığına atanmışlardır. Bkz. Ludvig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. xxxi.

⁴¹⁷ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 79.

⁴¹⁸ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 507.

⁴¹⁹ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 79.

blok kadar Dünya siyasetinde etkili olamasalar da Bağlantısızlık politikasını benimseyen ülkeler az gelişmişlikten kurtulmak için bir mücadele başlatmışlardır.⁴²⁰ Afgan Kraliyet Ailesinin gençleri de Bağlantısızlık hareketinden etkilenmişlerdir. Zira bu genç nesil, Afrikalı ve Asyalı ülkeler tarafından geliştirilen bağlantısızlık yorumunun Afganistan'ın hedef ve çıkarları ile daha uyumlu olduğunu düşünmüşlerdir.⁴²¹

Bağlantısızlık hareketi Bandung Konferansı ile adını duyurmuştur. Endonezya'nın başlattığı girişimle Bandung Konferansı 1955 yılında 18-24 Nisan tarihleri arasında Endonezya'nın Bandung kentinde gerçekleştirilmiştir. “Asya-Afrika Konferansı” adı verilen bu toplantıda, iki blok dışında kalmış olan ülkeler bu bloklara alternatif yeni bir anlayış oluşturmamışlardır. Ancak uluslararası politikada “bağlantısızlık” olarak yeni bir kavram ortaya çıkmış ve Dünya’da üçüncü bir grup meydana gelmiştir.⁴²² Çin ve Hindistan arasında 1954 yılında Tibet nedeniyle yaşanan çatışma sonrası iki ülke arasında kabul edilen “barış içinde bir arada yaşama” ilkesi Bandung Konferansı'na da yön vermiş⁴²³ ve bu ilke uluslararası siyaset açısından Bandung ile özdeşleşmiştir.

Bandung Konferansı'ndan sonra Yugoslavya'nın başkenti Belgrad'da 1961 yılında “Bağlantısızlar Hazırlık Konferansı” düzenlenmiş, 1970 yılında ise Zambia'nın başkenti Lusaka, Bağlantısızların üçüncü toplantısına ev sahipliği yapmıştır. Bu toplantının sonunda “Barış, Bağımsızlık, İşbirliği ve Uluslararası İlişkilerin Demokratikleştirilmesi Üzerine Lusaka Deklerasyonu” yayımlanmıştır.⁴²⁴

Afganistan'ın NATO ya da Varşova Paktı'na katılmayıp bağlantısızlık yönünde bir dış politika tercih etmesi SSCB'nin yanı sıra ABD ile de ilişkilerini geliştirebilecek bir konumda kalmasını sağlamıştır. Bu politika Afganistan tarihinde Rusya ve İngiltere gibi iki büyük güç arasında kaldığı “Büyük Oyun” sürecini hatırlatmaktadır. Ancak bu yeni dönemde SSCB'nin her zaman ABD'ye göre bir adım daha ileride olduğu görülmektedir. Afganistan'ın bu dış politika tercihi,

⁴²⁰ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 427, 428.

⁴²¹ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 79.

⁴²² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 750, 751.

⁴²³ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 431, 432.

⁴²⁴ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 433, 435.

ekonomik ve sosyal kalkınma için gereken finansal ve teknik desteği hem SSCB hem de Batı ülkelerinden sağlamasına imkân vermiştir. Özellikle SSCB ve ABD Soğuk Savaş ortamında düşman kampa geçmemesi için bu ülkede projelere katılmışlar ve yardım sağlamışlardır. SSCB sivil ve askeri alanda destek sağlarken ABD sadece sivil projelere destek vermiştir.

Muhammed Davud'un dış politikada izlediği bağlantısızlık politikası Afganistan'ın ekonomik yardım elde etme çerçevesinde hem Doğu hem Batı ülkeleri ile irtibatta kalmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve Şah Rıza Pehlevi gibi o da ülkesinde birçok sosyo-ekonomik değişiklikler yapmıştır. Ancak Afganistan'daki siyasi değişiklikler, sosyal ve ekonomik değişiklikler gibi olmamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan beri Afgan aydınları tarafından dile getirilen "hanedanın yönetimden çekilmesi" talepleri tam olarak karşılanmamış, Davud yürütme erkinin başı olma özelliğini sürdürmüştür.⁴²⁵

3.2.2. Afganistan-Pakistan İlişkileri, Peştunistan Meselesi ve Büyük Devletler

Bağlantısızlık hareketinin yanı sıra Afganistan'ın II. Dünya Savaşı'ndan sonra dış politikasına yön veren diğer önemli bir konu Pakistan'la olan ilişkileri ve Peştunistan sorunudur. Bu diplomatik görünümlü sorun, Afganistan'a uzun yıllar siyasi, sosyal ve ekonomik zararlar vermiş ancak çözüme ulaşılmadan kronikleşmiştir. Sorunun ortaya çıkışı Pakistan'ın 1947 yılında bağımsızlığını kazanmasından daha gerilere uzanmaktadır.

II. Dünya Savaşı sonuna kadar Hindistan'da kalmak suretiyle bu bölge politikalarını neredeyse iki yüz yıldır etkileyen İngiltere, Dünya'nın değişen siyasi konjonktürüne bağlı olarak ve ülkelerin artan bağımsızlık mücadeleleri nedeniyle sömürgeci politikalarını devam ettiremeyeceğini anlamış, çıkarlarına uygun ekonomik, ticari ve kültürel anlaşmalar yaparak bu bölgeden fiziki olarak ayrılmaya karar vermiştir.⁴²⁶

İngiltere'de 26 Temmuz 1945 tarihinde İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle Başbakan Churchill ve Hindistan Bakanı Amery görevi bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu yeni durum Hindistan'da memnuniyetle karşılanmıştır. 15 Mart

⁴²⁵ Rouhollah K. Ramazani, *a.g.e.*, s. 108.

⁴²⁶ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s. 70.

1946 tarihinde bir grup İngiliz bakan incelemelerde bulunmak için Hindistan'a giderken yeni başbakan Atlee'nin yaptığı açıklama, Hindistan'ın bağımsızlığının yaklaştığının habercisi olmuştur. Bu süreçte Hindistan'daki Kongres Partisi ve Müslüman Derneği fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Zira Kongres Partisi Hindistan'ın bölünmeyip Müslümanları da içine alacak federal bir devlet olarak kurulması düşüncelerinde sebat etmiştir.⁴²⁷

Haziran 1947 tarihine kadar Hindistan'da artan şiddet olayları İngiltere'yi de etkilemiş ve bir an evvel bu topraklardan ayrılma kararı ortaya çıkmıştır.⁴²⁸ Ancak bölgenin ekonomik kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda harcayan İngiltere, Hindistan, Pakistan ve Afganistan'a dayatmış olduğu etnik, kültürel ve siyasi düzenlemeler nedeniyle bu ülkeleri uzun yıllar meşgul edecek sorunlarla baş başa bırakmıştır.

Bunlardan en önemlisi, Pakistan ve Hindistan arasında gelişen ve savaşlara varan bir anlaşmazlık nedeni olan Keşmir sorunudur. Diğerleri ise Afganistan ve Pakistan arasında politik sorunlara ve sürtüşmeye neden olan, Pakistan sınırları içerisinde yaşayan Afgan sınır kabilelerinin durumu⁴²⁹ ya da diğer bir adıyla "Peştunistan" sorunudur. Peştunistan anlaşmazlığının kökeni, Hindistan'daki Britanya idaresinin girişimiyle, İngiliz diplomat Mortimer Durand tarafından Hindistan ile Afganistan arasında çizilen sınır meselesine dayanmaktadır. 1893 yılında belirlenen ve "Durand Hattı" olarak bilinen sınırın geçerliliği, 1921 tarihli İngiliz-Afgan (Revalpindi) Anlaşması'nda iki tarafça da benimsenmiştir. Bu çerçevede İngiltere Afganistan'dan, Hindistan'ın Kuzeybatı Sınır Eyaleti'ne herhangi bir müdahalede bulunmasından kaçınması istemiştir.⁴³⁰ Bu sınır nedeniyle Afganistan'daki Peştunların etnik akrabaları Hindistan (sonra Pakistan) sınırları içerisinde kalmıştır.

⁴²⁷ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 632, 635-637; Kongres Partisi (Hindistan Milli Kongresi) Hindistan'da I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş iki büyük siyasi partiden biridir. Diğer parti ise Müslüman Birliği'dir. Bkz: Stanley Wolpert, **The Last Years of the British Empire in India**, Oxford University Press, New York, 2006, s. 2.

⁴²⁸ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 67.

⁴²⁹ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 658-659.

⁴³⁰ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. 328; "Peştunistan Meselesi" konusunda ayrıca bkz. Aparna Pande **Explaining Pakistan's Foreign Policy**, Taylor & Francis e-Library, s. 63.

İngiltere tarafından 18 Temmuz 1947 tarihinde çıkarılan kanunla Hint Yarımadası 15 Ağustos 1947 tarihinden itibaren Pakistan ve Hindistan olarak ikiye bölünmüş ve her birine “bağımsız dominyon” statüsü verilmiştir. Bu statüye göre iç işleri ve dışişlerinde bağımsız hale gelen iki devlet, İngiltere Kralı’nı bir üst otorite, yani hükümdarları olarak tanımaya devam edeceklerdi. Yine bu kanunla Batı Pencap, Doğu Bengal, İngiliz Belucistanı ve Sind ile birlikte, halk oylamasının olumlu çıkması durumunda Peştunların yoğun olarak yaşadıkları Kuzey Batı Sınır Eyaleti’nin Pakistan’ı oluşturması öngörülmüştür.⁴³¹

İngilizler Hindistan’dan ayrılmadan önce Pakistan ve Afganistan arasında sorun yaratacak Peştunistan meselesini çözme girişiminde bulunmamışlardır. Ghaus, bu konuda İngiltere’nin, Müslüman Birliği’nden etkilenmiş olabileceği ya da Peştunlar ve sınır meseleleri konusunda İngilizlerin bilgi eksikliklerinin olduğu gibi değerlendirmelerde bulunmuştur. İngilizlerin sorunu çözümsüz bırakmalarının diğer bir çıkış noktası da Pakistan için üretilen siyasi ideolojidir. Zira İngilizler bu ideolojinin Peştunlar da dâhil bu ülkedeki farklı etnik yapıdaki tüm Müslümanların bir arada yaşamasına yeterli olacağını zannetmişlerdir.⁴³² Ancak XVI. yüzyıldan itibaren Hindistan Alt Kıtası’nda ticari, askeri ve siyasi varlık gösteren, Orta Asya dâhil geniş bir bölgede araştırmalar ve stratejik planlamalar yapan İngiltere’nin Peştunlar ile Hindistan-Afganistan arasındaki sınır meselelerinde yeterli bilgiye sahip olmadıkları hususu pek akla yatkın gelmemektedir. Peştunistan sorununun çözülmeden bırakılması, Britanya İmparatorluğu’nun Dünya’nın diğer bazı yerlerdeki uygulamaları ile benzerlikler göstermektedir. İngiltere tarafından bu mesele çözülmeden bırakılırken Peştunlar bir tarafa, Afganistan faktörü de göz ardı edilmiştir.

Afganistan daha 1944 yılında, İngiltere’nin Hindistan’dan ayrılmasının belirtileri ortaya çıktığında Hindistan’daki İngiliz yönetimi ile temasa geçmiştir. Afganistan, Durand sınırının ötesinde yaşayan Peştunların geleceğini ilgilendiren bir değişiklik olması gündeme geldiğinde kendisine danışılmasını talep etmiştir. İngiliz

⁴³¹ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, 1987, s. 654, 655.

⁴³² Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 68.

yetkililer ise “Durand Hattı’nın uluslararası bir sınır olduğunu”, bu nedenle Afganistan hâkimiyetinin bu sınır ötesine geçemeyeceğini bildirmişlerdir.⁴³³

Afganistan, İngiltere’nin Hindistan’dan çekilmesi (1947-1948) ile kendini yeni bir politik durumla karşı karşıya bulmuştur. Doğrudan maruz kaldığı İngiliz gücünün etkisi, yerini başlangıçta Amerikan gücüne bırakmıştır. Bir yandan da Sovyetler bölgesinde yeniden güç kazanmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği için Afganistan, “başka yabancı bir gücün uzaklaştırılması gereken bir bölge” olarak görülmüştür. Bu nedenle SSCB, özellikle Afganistan’ın kuzey bölümünün gelişmesine yönelik projeler tasarlamış, 1947 yılından sonra başka ülkelerin bu bölgedeki teşebbüslerine ise karşı çıkmıştır.⁴³⁴

Pakistan’ın 1947 yılında bağımsızlığını kazanmasından itibaren Afganistan ve Pakistan arasındaki temas, Peştunistan sorunu nedeniyle düşmanlık ilişkileri üzerine kurulmuştur.⁴³⁵ Peştunistan sorunu, Pakistan’la gergin ilişkiler sürdüren Afganistan’ı üç önemli mesele ile ilgilenmeye yöneltmiştir: Bunlardan ilki Pakistan ile arasındaki sorun bağlamında kendisine yönelik uluslararası siyasi desteğin artırılması, ikincisi Afgan Ordusunun modernize edilmesi ve güçlendirilmesi, son olarak da ülkenin ticari faaliyetleri için Pakistan dışında alternatif transit yolların bulunmasıdır. Bu bağlamda SSCB ve ABD, destek arayışları için başvurulacak iki önemli ülke olmuştur. Bu dönemde Afgan devlet adamları, Sovyetler Birliği ile tesis edilecek iyi ilişkilerin, ülkelere bazı yardımların sağlanması, transit kolaylıklar ve ticaretin gelişmesinin yanı sıra Afganistan’a başka yararlarının olacağını değerlendirmişlerdir.⁴³⁶

Pakistan ile kötü giden ilişkilerde kendi tezlerine siyasi destek arayan Afganistan, ekonomik ve askeri bakımdan da ABD’nin yardımını talep etmiştir. Bu girişimde Afganistan’ın ABD’den, “Peştunistan’ın kendisine verilmesini sağlaması” gibi bir beklentisi olmamıştır. Afganistan daha ziyade ABD’nin Pakistan’a etki etmesini ve böylelikle iki taraf için de “onurlu bir çözüm” için görüşmeler ortamını

⁴³³ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 66.

⁴³⁴ David J. Dallin, **a.g.e.**, s. 311; Afganistan ve Fransa arasında 1952 yılında yapılması planlanan petrol arama anlaşması SSCB’nin itirazları nedeniyle imzalanamamıştır. Bkz. **a.g.e.**

⁴³⁵ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. 328.

⁴³⁶ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 74.

sağlamasını ümit etmiştir.⁴³⁷ Ancak ABD, Afganistan’a ve onun politikalarına SSCB’nin aksine Afganistan bakış açısıyla yaklaşmamıştır.

Öte yandan Afganistan’ın Peştunistan sorunu çerçevesinde farklı politikalar izlediği de görülmektedir. Bu bağlamda bağımsız bir Peştunistan kurulması için propaganda ve kışkırtma faaliyetlerine de girişmiştir. Pakistan ise Afganistan’ın bu bölgeye bağımsızlık verilmesi yönündeki taleplerini reddetmiştir. Afganistan, Kuzeybatı Sınır Eyaleti içerisinde yaşayan Peştunların, kendi geleceklerini tayin için adil bir halkoylamasına tabi tutulmadıkları gerekçesi ile Pakistan’ın Birleşmiş Milletlere üye kabul edilmesi sürecinde karşı oy kullanmıştır.⁴³⁸

Afganistan, Pakistan’ın Kuzeybatı Sınır Eyaleti’ndeki Peştunlara, kendi geleceklerini belirleme yönünde bir seçenek sağlanmadığı tezi ile bu eyalette yapılan halkoylamasını geçersiz saymış ve Durand Hattı’nın doğu ve güneyindeki Peştunların kendi kaderlerini tayin edebilmelerini talep etmiştir. Afganistan Radyosu’nun yaptığı yayınlarda, halkoylamasının yanı sıra bu bölgedeki yerel kabile meclislerinin hukuki olmadığı ve geçirdiği siyasi sürece atıf yaparak “Pakistan’ın ülke olarak yapaylığı” başlıca tartışma konularını teşkil etmiştir.⁴³⁹

Ancak Afganistan BM’de kullandığı karşı oyu aynı yıl içerisinde geri çekmiştir. Bu tutumu ile Peştunistan sorununu Pakistan’la diplomatik usuller çerçevesinde müzakere etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda iki ülke arasında kurulan diplomatik ilişkiler sonucu 1948 yılında büyükelçiler göreve başlamıştır. Bununla birlikte, özellikle kabilelere yönelik Afganistan propagandasının devam etmesi bu yeni süreci olumsuz etkilemiştir. Pakistan ise Afganistan Radyosu yayınlarına karşılık 1949 yılında Özgür Afganistan Radyosu’nu kurmuş ve yayınları ile sınırları içerisindeki Peştun kabileleri kendi tezleri doğrultusunda etkilemeye çalışmıştır. Pakistan bir yandan da kabilelerin sosyal ve ekonomik taleplerini dikkate almış ve onların yaşadıkları bölgeye yardımlarını artırmıştır.⁴⁴⁰

Pakistan tarafından Afganistan’a karşı başlatılan diğer bir girişim de Eski Afgan Kralı Amanullah Han’ın üvey kardeşi Emin Can ile ilgilidir. Kabileleri

⁴³⁷ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 75, 76.

⁴³⁸ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. 328.

⁴³⁹ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 68, 69.

⁴⁴⁰ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 491, 492.

yatıştırmaya çalışan⁴⁴¹ Emin Can aynı zamanda Pakistan'ın desteği ile kabileler bölgesinde kısa sürede bir askeri güç oluşturmuş ve Afganistan sınır karakollarına saldırı hazırlıkları yapmaya başlamıştır. Bu girişim başarısız olsa da Pakistan'daki kışkırtıcılar tarafından yönlendirilen bazı kabile silahlı güçleri 1949 yılında Celalabad'daki askeri garnizonun bir kısmını yakmayı başarmışlardır.⁴⁴²

Bütün bunlara rağmen Pakistan Hava Kuvvetlerinin sınır boyundaki ayaklanma bölgeleri ve ayaklanma olması muhtemel yerlere yaptığı hava saldırıları kabilelerin Pakistan'a olan düşmanlığını artırmıştır. Ayrıca Peştunistan taraftarı basın organlarına yapılan baskılar ve Peştun bağımsızlık liderlerinin tutuklanması, bölgedeki ılımlı Peştunların da Pakistan ile işbirliğinden uzaklaşmalarına neden olmuştur.⁴⁴³

Bu dönemde ciddi bir olay yaşanmış ve Afganistan'ın Pakistan sınırına yakın Mogulgay Köyü 1949 yılında Pakistan uçaklarınca bombalanmıştır. Pakistan'daki Peştun kabileler bölgesine yakın olan bu köyün Pakistan uçaklarına hedef olması iki ülkeyi silahlı çatışmanın eşiğine gelmiştir. Bu çerçevede Afganistan Ulusal Meclisi, İngiltere ile 1921 yılında yapılan anlaşmanın kabilelerle ilgili kısmını tanımadığını 1949 yılında ilan etmiştir.⁴⁴⁴

Afganistan ayrıca 1893 yılında belirlenen Durand Hattı'nı, 1905 tarihli İngiliz-Afgan Anlaşmasını, 1919 Revalpindi Anlaşması ve Peştunların statüsü ile ilgili diğer düzenlemeleri de tanımadığını resmen açıklamıştır. Bu bağlamda diğer önemli bir gelişme ise Afgan Afridi Kabilesinin Pakistan tarafında Tira Bağ'da bir Peştunistan Meclisi oluşturmak için 12 Ağustos 1949 tarihinde toplanması olmuştur.⁴⁴⁵ Afridi Kabilesinin merkezi olan Tira Bağ'da yapılan ve diğer kabilelerin de katıldığı bu toplantıda Peştunistan'ın kuruluşu ilan edilmiş ve bir de milli bayrak belirlenmiştir.⁴⁴⁶ Razmak'ta ise daha büyük bir meclis toplanmış ve Peştunistan

⁴⁴¹ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 491.

⁴⁴² Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 73.

⁴⁴³ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 492.

⁴⁴⁴ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. 328.

⁴⁴⁵ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 492.

⁴⁴⁶ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 71.

Başkanı seçilmiştir.⁴⁴⁷ Afganistan da bu gelişmeler üzerine Peştunistan'a tam destek vereceğini açıklamıştır. Ayrıca Afganistan'da 31 Ağustos tarihinin her yıl "Peştunistan Günü" olarak kutlanması yönünde bir karar alınmıştır.⁴⁴⁸

Afganistan-Pakistan arasındaki Peştunistan anlaşmazlığında ABD'nin yanı sıra Mısır ve Türkiye arabuluculuk yapma teklifinde bulunmuş ancak iki taraf da bunu kabul etmemişlerdir. Pakistan 1950 yılında kabile saldırılarına misilleme olarak Afganistan'ın petrol ithalatını üç aylığına durdurmuştur. Pakistan bu kararına esas olarak Afganistan kamyonlarının Pakistan güvenlik kurallarına uymadıklarını gerekçe göstermiştir.⁴⁴⁹

Pakistan'ın diğer komşusu Hindistan ise Afganistan'ın Peştunistan konusundaki taleplerine verdiği gayri resmi desteği 1950'li yılların başında sona erdirmiştir. Bu Afganistan için siyasi bir kayıp olmuştur. Böylelikle Afganistan, Pakistan ile politik mücadelesinde tek başına kalmıştır. Öte yandan 1950-1951 yıllarında yaşanan kabile olayları iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına neden olmuştur. Büyükelçiler ülkelerine dönmüşler ve diplomatik ilişkiler maslahatgözarlar tarafından yürütülmeye başlanmıştır. İki ülke arasında gerginliği artıran diğer bir olay da Pakistan Başbakanı Liyakat Ali Han'ın 1951 yılı Ekim ayında Pakistan'da sürgünde yaşayan bir Afgan tarafından öldürülmesi olmuştur. Pakistanlılar başlangıçta Afgan Hükümetinin bu olayla ilişkisi olduğunu düşünmüşlerse de Afganistan'ın suçla ilgisi olmadığı yönündeki açıklaması resmi olarak Pakistan tarafından kabul edilmiştir. Pakistan'ın girişimleri ile 1952 yılında büyükelçiler tekrar görevlerinin başına geçmişlerdir.⁴⁵⁰

İki devlet arasında görece diplomatik yumuşama umutları belirmişken 1953 yılında Muhammed Davud'un başbakanlığa getirilmesi Afganistan ve Pakistan ilişkilerini yeni bir sürece taşımıştır. Muhammed Davud'un göreve başladığında ilk eleştirdiği konulardan biri, Şah Mahmud Hükümeti tarafından Peştunistan meselesine yeterince radikal yaklaşılmaması olmuştur.⁴⁵¹ Pakistan yönetimi ise Davud Han'ı

⁴⁴⁷ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 492.

⁴⁴⁸ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 71.

⁴⁴⁹ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 493.

⁴⁵⁰ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 491, 493.

⁴⁵¹ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 499.

Peştunistan meselesinde en katı yaklaşım sergileyen Afgan devlet adamı olarak değerlendirmiştir.⁴⁵²

Çizildiği zamandan itibaren Durand Hattı Afganistan'daki bütün iktidarlar tarafından ele alınan ve sorgulanan bir konu olmuştur. Ancak bu konu Peştunistan sorununun kökeni olarak Davud yönetiminin üzerinde yoğunlaştığı esas meselelerden birini teşkil etmiştir. Hindistan ile belirlenmiş bir sınırın, daha sonra ortaya çıkan bir ülkeye hukuken aktarılamayacağı Afganistan tarafından dile getirilen temel eleştiri unsurlarından biri olmuştur.⁴⁵³

Afganistan'ın sosyal ve ekonomik modernleşmesini hızla gerçekleştirmeyi planlayan Davud Han, Amanullah Han'ın başarısızlığına düşmemek için ilk önce zayıf Afgan Ordusunun güçlendirilmesini ve modernleştirilmesini planlamıştır. Peştunistan meselesi, Afgan toplumunun gözünde askeri düzenlemelerin meşruiyetini sağlamak için uygun bir dayanak noktası teşkil etmiştir.⁴⁵⁴ Ancak Davud Han'ın Peştunistan meselesini yeniden canlandırması, ülkesini Pakistan ile tekrar bir çatışma sürecine sokmuştur. Dolayısıyla bu durum, en önemli ticari kanalı Pakistan olan Afganistan'da ekonomik bakımdan olumsuz etkiler yapmıştır. Afganistan'da bir yandan enflasyon hızla yükselirken, ülkede ciddi petrol sıkıntısı baş göstermiştir.⁴⁵⁵

İki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar gerginleştiği ortamda Pakistan'ın 1955 yılında ilan ettiği ve Batı Pakistan'ı tek bir idari bütünlük haline getiren “Tek Birim Planı” Pakistan'ın iç ve dış siyasetindeki sorunları artırırken, bu girişim Afganistan Hükümetince de tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca halk da kararı protesto etmiştir. Kalabalık bir grup Kâbil'deki Pakistan Büyükelçiliğine saldırarak bayrağını yakmış, Celalabad ve Kandahar'daki Pakistan Konsoloslukları da saldırılara hedef olmuştur. Buna karşılık Peşaver'deki Afgan Konsolosluğu da Pakistanlıların saldırısına uğramıştır. Başbakan Davud “Tek Birim Planı” ile ilgili kararı protesto etmiş, Afgan Ordusu tarafından ihtiyat askerleri silâh altına çağırılmıştır. Ancak taraflar herhangi bir çatışma durumu yaşamadan, meydana gelen olayları Türkiye, İran, Irak, Suudi

⁴⁵² Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 110.

⁴⁵³ Nabi Misdaq, **a.g.e.**, s. 77.

⁴⁵⁴ Ralph H. Magnus, Eden Naby, **a.g.e.**, s. 103.

⁴⁵⁵ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 233.

Arabistan ve Mısır'dan oluşan uluslararası bir komisyona havale etmeyi kararlaştırmışlardır.⁴⁵⁶

Bu sorunlu dönemde Afganistan Sovyetler Birliği'nin yardımına başvurmuş ve Sovyet yönetimi 1955 yılı Mayıs ayında bu ülkeye bir heyet göndermiştir. Aynı yıl Haziran ayında iki ülke arasında "ticaret mallarının transit geçişi" ile ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. Pakistan tarafından Afganistan ticaretine uygulanan engellemeler bu şekilde aşılmaya çalışılmıştır. Bu anlaşma aynı zamanda Afganistan'ın uluslararası alandaki pozisyonunu güçlendiren bir girişim olmuştur.⁴⁵⁷

Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın Afganistan ve Pakistan'ı görüşmeler yapmak üzere bir araya getirme yönündeki ısrarlı gayretleri sonucunda, 1955 yılında Pakistan Devlet Başkanı General İskender Mirza ve Afganistan Kralı Zahir Şah karşılıklı olarak birbirlerine resmi ziyarette bulunmuşlardır. Ayrıca Afganistan Başbakanı Muhammed Davud, Pakistan Başbakanı Suhraverdi'nin daveti üzerine bu ülkeye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu görüşme sonucunda yayımlanan ortak bildiride, özellikle iki tarafın Peştunistan meselesini görüşmeler vasıtasıyla barış zemininde çözmeyi kabul ettikleri vurgulanmıştır. Böylelikle ilk defa Peştunistan'ın adının geçtiği bir doküman Pakistan tarafından resmen kabul edilmiştir.⁴⁵⁸

Bu dönemde Muhammed Davud'un söylemlerinde değişiklikler olduğu görülmektedir. Davud, Afganistan'ın güçlenmesinin Pakistan'ı güçlendireceği düşüncesindedir. Bu görüşünü Pakistan tarafına da ifade etmiş, Pakistan Başbakanı Suhraverdi'yi de Afganistan'a davet etmiştir. Ancak Afgan heyeti ülkelerine döndükten sonra Pakistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün, iki ülke arasında henüz cereyan etmiş görüşmelerin yarattığı olumlu havaya ters düşen ve dostane olmayan beyanatına Afganistan tarafı bir anlam verememiştir.⁴⁵⁹

Türkiye'nin bu dönemde Peştunistan meselesi nedeniyle, Afganistan ve Pakistan arasında bozulan ilişkilerin düzelmesine özel bir ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Türkiye iki ülke arasındaki sorunların çözümüne yönelik olarak farklı platformlarda da girişimlerde bulunmuş ve arabuluculuk görevlerini yerine

⁴⁵⁶ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 538.

⁴⁵⁷ Y. V. Gankovskiy (Redaktör), **İstoriya Afganistana**, Mısl, Moskva, 1982, s. 273, 274.

⁴⁵⁸ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 89.

⁴⁵⁹ **BCA**, 030-01-00-00-16-85-2-3

getirmeye çalışmıştır. Zaten bu dönemde Afgan Hükümetinin özellikle beklentisi bu yöndedir. Bu husus, Başbakan Adnan Menderes'in Afganistan'ı ziyareti esnasında yapılan resmi görüşmelerde Afganistan Hükümetince özellikle talep edilmiştir.⁴⁶⁰

Türkiye'nin Londra Büyükelçisinin girişimi ile 1956 yılında Pakistan Başbakanı ve Afganistan Büyükelçisi bir araya getirilerek görüşmeleri sağlanmıştır. Afganistan Büyükelçisi daha sonra Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü'ye teşekkür ederken, görüşmenin iyi niyet, anlayış ve dostluk havasında geçtiğini, bu vesile ile yapılan fikir alışverişinin yakın zamanda yapılacak ziyaretlerden önce çok faydalı olduğunu ve memnuniyetini dile getirmiştir.⁴⁶¹

Üçüncü ülkeler tarafından sorunun çözümüne yönelik olarak başlatılan girişimler ile Peştunistan meselesi bu dönemde uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Sovyetler Birliği Peştunistan anlaşmazlığında Afganistan'ı desteklemeye devam etmiştir. Ancak Amerikan destekli SEATO'nun 1956 yılında yaptığı "Durand Hattı'na kadar olan saha Pakistan toprağıdır ve Anlaşma sahası içerisindedir" açıklaması⁴⁶² sorunun çözümüne katkı yapmaktan ziyade daha da kronik hale gelmesine neden olmuştur.

SEATO'nun Durand Hattı'nı Afganistan-Pakistan arasında uluslararası sınır olarak kabul ettiğini ilan etmesine rağmen iki ülke arasındaki sükûnet 1958 yılı son aylarına kadar devam etmiştir. Görece sakin geçen bu dönemdeki temasların sonucunda 1958 yılında iki ülke arasında bir transit anlaşması imzalanmıştır. Afganistan ve SSCB arasında gelişen ilişkiler ile Sovyet siyasi ve askeri desteğinin Afganistan-Pakistan arasındaki süreç üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Sovyet faktörü, Pakistan'ın Afganistan ile olan ilişkilerini gözden geçirmesini sağlamış ve Pakistan yönetiminin daha uzlaşmacı bir tutum içine girmesine neden olmuştur.⁴⁶³

Ancak 1958 yılının Ekim ayında General Muhammed Eyüp Han darbe ile Pakistan yönetimini ele geçirmiştir. Muhammed Davud iki ülke arasındaki diyalogu sürdürme temennisi ile kardeşi ve Dışişleri Bakanı Muhammed Naim'i Eyüp Han'a

⁴⁶⁰ BCA, 030-01-00-00-20-114-10-5

⁴⁶¹ DBA, Afganistn Fonu, T.C. Londra Büyükelçiliği Tarafından gönderilen 2.7.1956 tarihli Gizli şifre Mesajı.

⁴⁶² Ludwig W. Adamec, *a.g.e.*, 2012, s. xxxiii, 328.

⁴⁶³ Abdul Samad Ghaus, *a.g.e.*, s. 89.

göndermiştir. Bu görüşmede Pakistan'ın yeni devlet başkanı, iki ülke arasındaki meselelerin barışçı yollardan çözülmesi konusu yerine, Pakistan'ın üstün askeri gücü ve “Kâbil'i birkaç saat içerisinde ele geçirebileceği” üzerinde konuşmayı tercih edince görüşmeden olumlu bir sonuç alınamamıştır. Böylelikle iki ülke arasında yaratılan uzlaşma havası sona ermiş ve ilişkilerdeki bahar havası tersine dönmüştür.⁴⁶⁴

Eyüp Han'ın Afganistan'a yönelik bu tutumunun, Pakistan'ın yeni dış politik yaklaşımı ile tutarsızlık arz ettiği görülmektedir. Zira Eyüp Han göreve geldiğinde, 7 Ekim 1958 tarihinde yapılan açıklamada, “Pakistan'ın bütün uluslarla dostane ilişkiler kurmak istediği” Dünya'ya duyurulmuştur. Ancak Pakistan'ın yeni yönetiminin Afganistan ile eski politik yaklaşımları sürdürme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Pakistan devlet adamları, Afganistan'ın yanı sıra bu ülke üzerinden maruz kalınabilecek tehditler konusunda bu dönemde endişe duymaya başlamışlardır. Sovyetlerin Afganistan'daki faaliyetleri bu bağlamda Eyüp Han yönetimini rahatsız etmiştir.⁴⁶⁵

1960 yılında Pakistan'ın Afganistan'a yakın sınır bölgesi Bajaur'da bazı rakip kabileler arasında çatışmalar çıkmıştır. Pakistan'ın bu olayları bastırmak için savaş uçakları ve silah kullanmasından sonra gerilen ilişkiler, yeni ancak olumsuz gelişmelere neden olmuştur.⁴⁶⁶ Özellikle Pakistan'ın 1961 yılında Celalabad ve Kandahar konsolosluklarını kapatma kararı alması ve Afganistan'ın da kendi ülkesindeki konsolosluklar ile ticari temsilciliklerini kapatmasını talep etmesi⁴⁶⁷ Afganistan için ağır bir darbe olmuştur.

Muhammed Davud Han Pakistan'ın tutumundan daha katı bir yaklaşım sergileyerek Pakistan'la ilişkileri sona erdirmiştir. İki ülke arasındaki sınır da böylelikle kapanmıştır. Davud'un diplomatik ilişkileri kesme ve sınırı kapatma kararının bedeli, bütçe gelirlerinin % 40'ını gümrük vergilerinden elde eden

⁴⁶⁴ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 90.

⁴⁶⁵ Altaf Gauhar, **Ayub Khan: Pakistan's First Military Ruler**, Oxford University Press, Karachi, 1996, s.136.

⁴⁶⁶ Angelo Rasanayagam, **Afghanistan, A Modern History**, I. B. Tauris & Co., Great Britain, 2005, s. 36.

⁴⁶⁷ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 90.

Afganistan için ağır olmuştur. Dolayısıyla 1961'den sonra iki yıl Afganistan bu gelirlerden mahrum kalmıştır. Öte yandan Eisenhower'ın 1959 yılında Afganistan'ı ziyaretinden sonra hızlanan ABD yardım projeleri sınırın kapalı olması nedeniyle sekteye uğramıştır. Kâbil-Kandahar yolu yapımı ile Kâbil Üniversitesinin yeni fakülte binasının yapımı projeleri durdurulmuştur. Öte yandan Afganistan, ABD tarafından karşılıksız olarak gönderilen ve Pakistan'daki depolarda tutulan binlerce ton buğdaydan da mahrum kalmıştır.⁴⁶⁸

Peştunistan meselesinin etkisinin sadece Afganistan-Pakistan ilişkileriyle sınırlı kalmadığı, konuya başta SSCB ve ABD gibi ülkeler ile SEATO gibi uluslararası bir paktın da müdahil olduğu görülmektedir. İki ülke arasındaki bu sorunun geleceğe yansıyan asıl önemli sonucu, Afganistan'ın uluslararası politikada kendi tezlerine yeterli desteği bulamadığı Batı Dünyası yerine siyasi, ekonomik ve askeri bakımdan Sovyetler Birliği'ne yönelmek zorunda kalması olmuştur. Coğrafi ve siyasi avantajlarını iyi kullanan SSCB, ekonomik, askeri ve sosyal projeler ile Afganistan'da etkili hale gelmiş ve neredeyse yarım asır bu ülkede yürütülen politikalarda söz sahibi olmuştur.

3.2.3. Sovyetler Birliği'nin Afganistan ile Yakınlaşması ve ABD

ABD 1951 ve 1954 yıllarında Afganistan'ın silah yardımı konusundaki taleplerini, Pakistan ile arasındaki Peştunistan meselesini çözmesi ile ilişkilendirerek reddetmiştir.⁴⁶⁹ Peştunistan belirsizliğinden ve ABD'nin Pakistan'a yaptığı yardımlardan rahatsızlık duyan Afganistan, tekrar SSCB'ye eğilim göstermeye başlamıştır. İki ülke arasında 1950 yılında bir mal değişimi anlaşması imzalanmıştır. Sovyetler Birliği değişim yapılacak mallar için kapitalist ülkelerden daha yüksek bir kur oranı sunarak Afganistan'ı etkilemiştir. Bu anlaşma Afgan ticari mallarına Sovyet topraklarında serbest geçiş hakkı vermiştir. Böylelikle Afganistan, SSCB'ye bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Zira daha önce Batı ülkelerinden ithal edilen mallar artık SSCB tarafından sağlanacaktır.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Angelo Rasnayagam, **a.g.e.**, s. 36.

⁴⁶⁹ Henry S. Bradsher, **Afghanistan and the Soviet Union**, Duke University Press, U.S.A., 1985, s. 20.

⁴⁷⁰ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 493, 494.

Afgan-Rus yakınlaşmasından rahatsız olan Pakistan, Afganistan'a karşı sınırında uyguladığı kısıtlayıcı tedbirleri kaldırmış, ancak Afgan-Rus ilişkilerine istediği yönde etki edememiştir. Dahası 1952 yılına kadar SSCB ve Afganistan arasındaki ticaret iki katına çıkmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği Afganistan'dan yeni elde ettiği imtiyazın ardından Kâbil'de bir ticaret temsilciliği kurmuştur. Sovyet petrol jeologları, mühendisleri, veterinerleri ve tarım uzmanları yoğun olarak bu dönemde Afganistan'a girmeye başlamışlardır.⁴⁷¹

Afganistan'ın askeri yardım taleplerini reddeden ABD ise bu dönemde Kâbil yönetimine daha çok sivil işlerde ve projelerde destek vermiştir. Öte yandan Afgan devlet adamları, sadece SSCB'ye ekonomik bakımdan bağımlı olmanın getireceği zararların da farkındaydılar. Bu nedenle Afganistan hem sosyo-ekonomik gelişme hem de bağlantısız bir politika için ABD'ye ihtiyaç duymuştur. Afganistan'ın bağımsız hareket etme politikasını olumlu bulan ABD, bir yandan sosyo-ekonomik projelere destek verirken diğer yandan Afganistan'ın Müslüman komşuları iyi ilişkiler kurmasını arzu etmiştir. ABD böylelikle hem Afganistan'ı belli bir rotada tutmaya çalışmış, hem de bölgede kendi hedeflerini elde etmeyi amaçlamıştır.⁴⁷²

ABD'nin Hilmend hidroelektrik, sulama ve arazi ıslahı projesi gibi bazı projelerin yürütülmesinde ve bu projelerle ilgili Afgan teknisyenlerinin eğitiminde Afganistan'a desteği olmuştur. Kandahar'dan Spin Buldak'a uzanan yolun yenilenmesi de bunlardan biridir. Ayrıca, iki ülke arasında, Herat ile İran yakınında bulunan İslam Kale arasındaki karayolunun inşası için 7,7 milyon, Kandahar Havaalanının yapımı için 14 milyon dolarlık ABD kredisi sağlanması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Afganistan'ın 1950-1963 yılları arasında ABD'den aldığı krediler toplamı 235 milyon dolara ulaşmıştır.⁴⁷³

ABD bağlantısız bir politika takip eden Afganistan'a sadece sivil işlerde kredi sağlamayı ve teknik yardımda bulunmayı tercih etmiş⁴⁷⁴ askeri yardımda bulunmamıştır. Ancak Afganistan'ın, ABD tarafından askeri yardım dışında sağlanan diğer yardımlardan da memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ankara'daki

⁴⁷¹ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 494.

⁴⁷² Rouhollah K. Ramazani, **a.g.e.**, s. 127, 128.

⁴⁷³ Rouhollah K. Ramazani, **a.g.e.**, s. 128, 129.

⁴⁷⁴ Peter G. Franck, **a.g.e.**, s. 48-50.

Afganistan Büyükelçisi, “Dört Nokta Programı” çerçevesinde ABD’den yardım alamadıkları konusunu bir vesile ile Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü’ye açmış ve bir anlamda bu konuda ABD nezdinde Türkiye’nin aracılığını istemiştir.⁴⁷⁵

Muhammed Davud’un başbakanlığı döneminde, ABD Başkan Yardımcısı Nixon 1953 yılında Afganistan’a bir ziyaret yapmıştır. Ekonomik yardım için söz veren Nixon’un, Afgan tarafına “Peştunistan politikasından vazgeçmelerini” tavsiye etmesi görüşmelerin seyrini değiştirmiştir. Nixon’un Afganistan’ın Peştunistan ile ilgili taleplerinin haklılığının olmadığı, bu taleplerin Pakistan’la sürtüşmeye neden olduğu konusunda yaptığı değerlendirmeler Afgan yetkililerde hoşnutsuzluk yaratmış ve görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamıştır.⁴⁷⁶

ABD’nin sürekli Pakistan faktörünü ön planda tutarak Afganistan’ın ısrarlı yardım taleplerine ret cevabı vermesi ya da Afganistan’ın kabul edemeyeceği bazı şartlar ileri sürmesi sonucunda Afganistan yetkilileri Pakistan’ın rızası olmadan ABD’den destek alamayacaklarını anlamışlardır. Bu da Afganistan tarafından Peştunistan meselesi terk edilmedikçe ABD desteğinin mümkün olamayacağını ortaya koymuştur. Bu durum Muhammed Davud döneminde Afganistan’ın SSCB seçeneğine daha güçlü sarılması sonucunu ortaya çıkarmıştır.⁴⁷⁷

Sovyetler Birliği açısından bakıldığında Stalin’in ölümü ardından bir değişim döneminin başladığı görülür. 1950’li yılların başında Sosyalist blokta meydana gelen hareketlilik; ekonomik şartların iyice kötüleşmesi nedeniyle komünist yönetimlere karşı 1953 yılında Çekoslovakya’da Pilsen Ayaklanması, Doğu Berlin Ayaklanması, 1956 yılında Polonya Poznan Ayaklanması, Macar Milli Ayaklanması, Romanya’da meydana gelen gelişmeler Sovyetler Birliği’nin uluslararası alandaki politikalarını

⁴⁷⁵ **DBA**, Afganistan Fonu, “Dördüncü Nokta Yardımı hakkında Muharrem Nuri Birgi Tarafından 1.7.1952 tarihinde Yazılan Not”; *Dördüncü Nokta Yardımı*, ABD Başkanı Truman’ın 1949 yılında yaptığı Kongre konuşmasında duyurduğu bir girişimdir. Soğuk Savaş’ın başlangıcında ABD dış politikasına yeni bir yön vermeyi amaçlayan Truman’ın söz konusu konuşmasında bahsettiği NATO’nun kurulması, BM’nin desteklenmesi, Marshall Yardımı gibi bir dış politika girişimi olan Dördüncü Nokta Yardımı ile gelişmekte olan ülkelere teknik yardım sağlanmak suretiyle ekonomik gelişmelerine katkı yapılması, böylelikle bu ülkelerin komünizmin etkisine kapılmasının engellenmesi amaçlanmıştır. Bkz. Glenn Hastedt, “Point Four Program”, **Encyclopedia of American Foreign Policy**, Facts On File, U.S.A., 2004, s. 395.

⁴⁷⁶ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 80.

⁴⁷⁷ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 78, 79.

gözden geçirmesini gerektirmiştir. Stalin'in 1953 yılında ölümü ile başlayan iktidar mücadelesinden SSCB'nin yeni lideri olarak çıkan Kruşçev, Şubat 1956'da yapılan SBKP'nin 20. Kongresinde radikal değişimin ilk sinyallerini vermiştir.⁴⁷⁸

Kruşçev, 25 Şubat 1956 tarihinde SBKP'nin 20. Kongresinin gizli oturumunda yaptığı konuşmasında Stalin döneminin artık kapandığını “birey kültürünü kaldırmalıyız” sözleri ile duyuruyordu. Kruşçev'e göre Stalin gerçekleri algılayamıyordu. Sovyet dış politikası ise onun kuşkuculuğu ve kendini beğenmişliğinden olumsuz etkileniyordu. Stalin, halktan kopmuştu ve ülkenin gerçeklerini görmekten de uzaktı.⁴⁷⁹

SBKP 20. Kongresinde kabul edilen ilk ideolojik değişiklik “barış içerisinde bir arada yaşama” yaklaşımının benimsenmesi olmuştur. Bu yaklaşım “sosyalizm ile kapitalizm arasında savaşın kaçınılmaz olduğu” düşüncesinin reddedilmesi anlamına geliyordu. İkinci ideolojik değişiklik ise ilki ile bağlantılıdır ve “emperyalizm ortamında savaşları önlemenin mümkün olduğu” düşüncesine dayanır. Üçüncü önemli değişiklik ise “sosyalizme farklı yollardan da ulaşmanın mümkün olabileceğidir”.⁴⁸⁰

Bu yaklaşım sosyalizmde tek modelin artık Sovyet modeli olmadığı sonucuna ulaştırmaktadır. Bu bağlamda Sovyetler Birliği dış politikasındaki değişim daha geniş ve pragmatik bir alan yaratacaktır. SSCB böylelikle sosyalist olup olmadığına bakmadan bağlantısızlar ile temasa geçme niyetini ortaya koymuştur. Bu yeni yaklaşımın sloganı ise “bize karşı olmayan bizimle” şeklinde ifadesini bulmuştur.⁴⁸¹

Sovyet nükleer gücündeki düzenli artış onun dış politikasında derin değişiklikler meydana getirmiştir. 1950'lerde SSCB'ye yapılacak bir saldırı artık saldırgana yarardan çok zarar getirecek bir girişim olacaktır. Bu yeni durumda Kruşçev ve Mao'nun yolları ayrılmıştır. Mao, SSCB'nin sahip olduğu güç sayesinde artık ABD'den korkmasına gerek kalmadığını savunurken, Kruşçev ise Sosyalist ve Kapitalist dünya arasında bir savaşın kaçınılmaz olmadığını ve Sosyalist dünyanın

⁴⁷⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 563-585.

⁴⁷⁹ Brian Mac Arthur, **Tarihe Yön Veren 20. Yüzyıl Konuşmaları**, Çev. Özden Arıkan, Sabah Kitapları, 1.B., İstanbul, 1995, s. 215, 219.

⁴⁸⁰ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 377, 378.

⁴⁸¹ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 379.

barışçıl bir rekabet ile kapitalizmi alt etmeye odaklanması gerektiğini düşünmektedir.⁴⁸²

Bandung Konferansı'ndan sonra Üçüncü Dünya ülkelerindeki bağımsızlık hareketlerine destek vermenin ülkesine getireceği faydaları da idrak eden SSCB, dış politikasında yaptığı değişimlerle içinde bulunduğu tecrit durumundan kurtulmaya başlamıştır. Yine de Samir Amin'e göre Sovyetler Birliği'nin bu çerçevedeki girişimleri ve Üçüncü Dünya ülkelerine müdahaleleri, “devrim ihraç” ederek bu ülkeleri denetimi altına alma çabası değil, ABD ve kapitalist dünyaya karşı bir savunma amacı gütmektedir.⁴⁸³

Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ülkelerine destekleri iki şekilde tezahür eder: ilki, yabancı idare ya da yerel diktatörlüklere karşı mücadele eden güçlerin eğitilmesi, silah-araç ve malzeme sağlanmasıdır. Dünya gündemine daha fazla konu olmuş destek biçimi ise, “karşı devrimci” güçlerin saldırısına uğrayan veya saldırı tehdidine maruz kalan devletlerin Sovyetler Birliği tarafından savunulmasıdır. Angola, Etiyopya, Güney Yemen, Afganistan, Küba ve Nikaragua'ya yapılan bu tarz yardımlar Batı Dünyasında “yayılmacı ve illegal” olarak nitelenmiştir.⁴⁸⁴

Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında 1950 yılında imzalanan ekonomi anlaşması ardından iki ülke arası ticaret hacmi iki yıl içerisinde iki katına çıkmıştır.⁴⁸⁵ Ancak Sovyetler Birliği ile Afganistan arasındaki ekonomik ilişkilerdeki asıl artış 1955 yılından sonra gerçekleşmiştir.⁴⁸⁶

Muhammed Davud 1953 yılında Afganistan'da başbakanlığa getirildikten sonra on yıl sürecek iktidarında Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya başlamış ve bu dönem, Sovyetler Birliği'nden sağlanan askeri ve ekonomik yardımların da etkisiyle

⁴⁸² Jonathan Steel, **The Limits of Soviet Power**, Penguin Books, Revised and Updated Edition, Great Britain, 1985, s. 18.

⁴⁸³ Samir Amin, **Üçüncü Dünya Demokrasi ve Sosyalizm**, I.B., Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s. 97.

⁴⁸⁴ F. Halliday, **a.g.e.**, s. 202, 204.

⁴⁸⁵ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 26, 27.

⁴⁸⁶ M. Siddieq Noorzoy, “Soviet Economic Interests and Policies in Afghanistan”, **Afghanistan, The Great Game Revisited**, Edited by: Rosanne Klass, Freedom House, New York, 1990, s. 74.

Sovyetlerin Afganistan'daki nüfuzunun arttığı bir dönem olmuştur.⁴⁸⁷ Davud Han bu politikasının ilk önemli karşılığını 1954 yılında almıştır. Afganistan SSCB'den, Kâbil ve Pul-i Kumri'de tahıl ambarları ile ekmek fırınları inşasında kullanılmak üzere 3,5 milyon dolar borç temin etmiştir.⁴⁸⁸

Ayrıca Sovyetler Birliği tarafından asfalt fabrikası inşası ve Kâbil caddelerinde kaldırım yapımı projesi için 1954 yılı Ağustos ayında Afganistan'a 2,1 milyon dolarlık bir borç daha verilmiştir. Daha önce ABD'li Import-Export Bank bu projeye finansman sağlamayı reddetmiştir. ABD tarafından reddedilen diğer bir proje de çimento fabrikaları inşasıdır. Bu girişim için ise, yine 1954 yılında Çekoslovakya'dan 5 milyon dolarlık bir borç alınmıştır. Ekonomik işbirliği sayesinde SSCB ve Afganistan arasında daha yakın ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Afganistan'a Batı Dünyasının ilgisizliğinden kaynaklanan boşluk böylelikle Sovyetler Birliği tarafından doldurulmuştur.⁴⁸⁹

Afganistan'ın Sovyetler Birliği ile yakınlaşmasının ardında yatan nedenlerin siyasi ve ekonomik zorunluluklardan kaynaklanmış olduğu, Başbakan Adnan Menderes'e Afganistan'ı ziyareti esnasında başta Muhammed Davud olmak üzere Afgan Kralı ve Dışişleri Bakanı tarafından da ifade edilmiştir.⁴⁹⁰ Afganistan iki taraftan birini seçmemiştir. Bir anlamda diğerinin kucağına itilmiştir. Afganistan tarafı aslında Rusya'ya dönük tek taraflı bir politika değil, ABD ile ilişkilerini de devam ettirmek ve iki taraflı bir politika izleme arzusunda olmuştur.⁴⁹¹

Dupree'ye göre Afganistan ilk Sovyet yardımını kabul ettiğinde, gelişmekte olan ülkelere sızmaya çalışan SSCB için iyi bir deneme alanı olmuştur. Zira Sovyetlerle sınır komşusu olma özelliğini de taşıyan Afganistan, böyle bir deney için uygun şartlara sahiptir. Peştunistan konusu da Sovyet girişimi için çok uygun bir fırsat yaratmıştır. Afganistan ve Pakistan ilişkilerinde istikrarsızlık ve iki ülke

⁴⁸⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 911.

⁴⁸⁸ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 507.

⁴⁸⁹ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 82.

⁴⁹⁰ **BCA**, 030-01-00-00-16-85-2-4

⁴⁹¹ **BCA**, 030-01-00-00-16-85-2-10

arasında düşmanlık yaratılabilmesi için üçüncü tarafın küçük bir çabası yeterli olmuştur.⁴⁹²

Afganistan ve SSCB arasında siyasi ve ekonomik ilişkiler kolaylaştıkça yoğunlaşmış, 1950 tarihli transit anlaşmasının yenilenmesi konusunda Afganistan tarafının talebi üzerine, 1955 yılı Ağustos ayında yeni bir Afgan-Rus Takas Protokolü yapılmıştır.⁴⁹³ 1950-1955 yılları arasında Sovyet teknik ve ekonomik desteği bu dönemde Afganistan'ın yurtdışından aldığı yardımların % 70'ine ulaşmıştır.⁴⁹⁴

Afganistan ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin gelişmesi sadece Afganistan'dan kaynaklanmış değildir. Bu yeni durumda aynı zamanda, Stalin dönemine göre daha açık ve farklı yürütülen Kruşçev dönemi dış politikasının da etkileri vardır. Bu dönem Batı ve Batı'nın eski sömürgesi ülkelere karşı yürütülen politikaların değişmeye başladığı yıllardır. Bir "Barışçı rekabet doktrini" girişimi olarak bu dönemde Kruşçev tarafından Başbakan Bulganin ile birlikte Burma, Hindistan ve Afganistan ziyareti gerçekleştirilmiştir.⁴⁹⁵

Kruşçev Güney Asya'da bir seri ülkede temaslarda bulunduktan sonra Afganistan Hükümetinden aldığı davet üzerine 1955 yılı Aralık ayında Başbakan Bulganin ile birlikte Afganistan'a gelmiş ve burada dört gün kalmıştır.⁴⁹⁶ Kralın davetini memnuniyetle kabul eden Kruşçev açısından bu ziyaret Sovyetler Birliği için iyi bir fırsat olmuştur. Zira Kruşçev'e göre son zamanlarda ABD'nin Afganistan'a krediler sağlaması, alt yapı çalışmaları ve ülkenin doğal kaynaklarının çıkarılması konusunda bu ülkede girişimlerde bulunması aslında Afganistan'ı ABD yanlısı bloğa çekme amacından kaynaklanıyordu. Yine bu değerlendirmeye göre Afganistan, Sovyetler Birliği'ne komşu olması nedeniyle "emperyalist ülkelerin ilgisini" çekiyordu. Bu durum ise SSCB için bir baş ağrısı olmaya başlamıştı.⁴⁹⁷

⁴⁹² Louis Dupree, *a.g.e.*, s. 518, 519.

⁴⁹³ Louis Dupree, *a.g.e.*, s. 507.

⁴⁹⁴ Y. V. Gankovskiy, *a.g.e.*, s. 275.

⁴⁹⁵ Edward Crankshaw, *Khrushchev, A Career*, The Wiking Press, New York, 1966, s. 212, 213.

⁴⁹⁶ David J. Dallin, *a.g.e.*, s. 307.

⁴⁹⁷ Nikita Sergeevich Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev: Statesman*, 1953-1964, Vol. III, The Pennsylvania State University Press, U.S.A., 1999, s. 763.

Kruşçev, 1955 yılı Aralık ayında gerçekleşen bu ziyarette, Afganistan'a yapılacak yardımların 1954 yılında SSCB'den aldığı 3,5 milyon dolarlık kredi ile sınırlı kalmayacağını göstermiştir. Ziyarette 100 milyon dolar tutarında yeni ekonomik ve askeri yardım paketinin yanı sıra Kruşçev tarafından Afgan yönetimine yol, geçit, köprü gibi inşaat çalışmalarına başlanacağı müjdesi verilmiştir. Bu projeler arasında Salang geçidi, Begram ve Şindend hava üsleri inşası da yer almıştır.⁴⁹⁸ Yapılan diğer yardım ve açılan kredilerin yanı sıra Sovyet uzmanları da Afganistan ekonomisinde etkili olmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Afganistan, 1956 yılında ilk beş yıllık kalkınma planına Sovyet danışmanlarının tavsiyeleri ile başlamıştır.⁴⁹⁹

Öte yandan Kruşçev'in Kâbil ziyaretinde Afgan Ordusuna yapılacak Sovyet yardımı konusunda iki ülke arasında bir mutabakata varılmıştır. Buna göre 1956 yılı başından itibaren Sovyet askeri heyeti Afganistan'a gelerek daha büyük ve modern bir Afgan Ordusu için incelemelerde bulunmak suretiyle eğitim ve teçhizat ihtiyaçlarını tespit edeceklerdir.⁵⁰⁰

Kruşçev, Afganistan'ın SSCB için bir tehdit arz etmediğini, ancak dostça ilişkiler kurulmamış olsaydı toprakları başka ülkeler tarafından kullanılabilirdi diye düşünüyordu.⁵⁰¹ Bu bağlamda, Kruşçev ve Bulganin Kâbil görüşmelerinde Afganistan'ın tarafsızlık ve bağlantısızlık siyasetinin önemine vurgu yapmışlardır. Muhammed Davud ise “hiçbir tehlikenin Afganistan üzerinden SSCB'yi tehdit edemeyeceğini” ancak ülkesinin içişlerine karışılmamasının önem arz ettiğini ifade etmiştir. Kruşçev ve Bulganin tarafından, Afganistan'ın büyük güçlere yönelik hâlihazırdaki politik tutumunun devam ettirilmesine defaten vurgu yapılmıştır.⁵⁰²

Afganistan liderlerinin ve halkının bazı “düşman” devletlerin etkisiyle Sovyetler Birliği'ne cephe alması ve devlet politikasının SSCB aleyhine bir mecraya girmesi ihtimali üzerinde duran Kruşçev, bu tehlikenin önüne geçmek için

⁴⁹⁸ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 73.

⁴⁹⁹ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 84.

⁵⁰⁰ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 84.

⁵⁰¹ Nikita Sergeevich Khrushchev, **a.g.e.**, s. 779.

⁵⁰² Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 86.

Afganistan’a “hediye niteliğinde verdiklerinden” daha fazla harcama yapmak düşüncesinde olmuştur.⁵⁰³

Kruşçev’in 1955 yılındaki Afganistan ziyaretini bir milyon dolarlık bir gelişme kredisi anlaşması izlemiştir. Devam eden dönemde Kâbil Havaalanı inşası, Kâbil’den başlayan ve Saleng geçidinden geçerek Sovyet sınırına kadar ulaşan karayolunun yapılması gibi bir takım ortak projelere de başlanmıştır. Bu ziyaretin diğer bir sonucu da iki ülke arasında 1926 yılında yapılmış olan “Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması”nın on yıl daha uzatılması olmuştur. Bu dönemde ABD’nin “Peştunistan” konusunda Pakistan’ı desteklemesi ve 1954-55 yıllarında Afganistan’a silah satışını reddetmesi Afganistan’ın Sovyetlere yaklaşmasının önemli nedenlerinden biri olmuştur.⁵⁰⁴

Kruşçev’in ziyareti ile Afganistan’ın Bağdat Paktı askeri ittifakına katılmasını engellemeye çalışan Sovyetler Birliği, 15 Aralık 1955 tarihinde Afganistan-Pakistan ilişkileri konusunda yeni bir hamle yapmıştır. Sovyet Başbakanı Bulganin Pakistan’da Peştunların yaşadıkları bölgede Afganistan’ın talep ettiği tarafsız bir halkoylaması talebini desteklediklerini açıklamıştır.⁵⁰⁵

1956 yılı Ocak ayında Sovyetler Birliği tarafından Afganistan’a verilecek 100 milyon dolarlık uzun vadeli kredinin geri ödenmesi usul ve şartlarını belirleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya istinaden Afgan-Sovyet müşterek projeleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bunların başlıcaları Pul-i Khumri ve Naghlu’da iki hidroelektrik santralının yapımı, Kızıl Kale’den Kâbil’e uzanan ve Saleng tüneli yapımını da kapsayan karayolunun inşası, Bagram Havaalanı ile Kâbil Havaalanı geliştirilmesi projeleridir. Ayrıca Celalabad, Pul-i Khumri ve Naghlu’da sulama barajları ve kanallarının inşası, Kâbil’de bir maden tetkik laboratuvarı, bazı fabrika ve köprülerin inşası gibi daha küçük çaplı projeler de yürütülmüştür.⁵⁰⁶

İki ülke arasındaki gelişmeler çerçevesinde, bu dönemde bazı Afgan diplomatların ülkelerinin Sovyet yörüngesine girme eğiliminden endişe duydukları anlaşılmaktadır. Londra’daki Afganistan Büyükelçisi, Türk Büyükelçisi Ürgüplü’ye;

⁵⁰³ Nikita Sergeevich Khrushchev, **a.g.e.**, s. 779.

⁵⁰⁴ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 26, 27.

⁵⁰⁵ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 508.

⁵⁰⁶ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 508, 509.

“ülkesinin Rusya’nın nüfuzu altına girmesinden endişe duyduğunu, tehlikenin devam ettiğini, ancak Pakistan’la yaşanan sorunların çözülmesi ve ABD vasıtası ile bu sorunun ortadan kaldırılmasını ümit ettiğini” ifade etmiştir. Büyükelçi süreçteki desteklerinden dolayı Türkiye’ye de minnettar olduklarını bildirmiştir.⁵⁰⁷

Afganistan’da gelişen Rus nüfuzu ile ilgili Türkiye’nin de bu dönemde benzer endişeler taşıdığı anlaşılmaktadır. 1956 yılı Nisan ayında Türkiye’nin Kâbil Büyükelçisi Orgeneral Zekai Okan, ABD Maslahatgüzarı ile yaptığı görüşmede bu konuyu dile getirmiş ve Afganistan’daki görevlerinin bu ülkede “Rus nüfuzunun gelişmesini takip ve mümkün olursa önlemek olduğunu” ifade etmiştir.⁵⁰⁸

Bu dönemde Başbakan Davud Han’ın da Afganistan’daki Rus nüfuzundan endişeler duyduğu anlaşılmaktadır. Türkiye’nin Kâbil Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir yazıda, Davud Han’ın ABD Maslahatgüzarı ile yaptığı bir görüşmede, her ne kadar Kâbil Havaalanının yapımı için Ruslara söz verseler de pist dışındaki tesislerin yapımının ise Amerikalılar tarafından üstlenilebileceğini söylediği bildirilmiştir. Davud Han, SSCB ile Afganistan arasında ekonomik alanda imzalanmış olan anlaşmanın siyasi nüfuza dönüşmesine fırsat vermeyeceğini de ifade etmiştir.⁵⁰⁹

Ancak bu dönemde Sovyetlerin Afganistan’a yönelik girişimlerinin belli bir istim elde ettiği ve Sovyet liderliğinin bu başarıdan faydalanma eğiliminde olduğu görülmektedir. Kruşçev, Afganistan Kralı ile yapmış olduğu bir görüşmede Sovyetler Birliği’nin petrol ve doğal gaz çıkarılması konusunda gelişmiş olduğundan bahisle, Afgan topraklarındaki yeraltı kaynaklarının çıkarılmasını da SSCB’nin üstlenebileceği fikrini ileri sürmüştür. Afgan yönetimi ise Rusların Afganistan’da maden aramasına izin vermiş ve yapılan çalışmalar sonucunda doğal gaz yatakları bulunmuştur. Kral Zahir Şah’ın 1957 yılında Moskova’ya yaptığı ziyaretten sonra Afganistan’da Rus petrol arama ekiplerinin sayısı artmıştır. Rusların yapmış

⁵⁰⁷ DBA, Afganistan Fonu, T.C. Londra Büyükelçiliği Tarafından Gönderilen 2.7.1956 Tarihli Gizli Şifre Mesajı.

⁵⁰⁸ DBA, Afganistan Fonu, “Amerika Maslahatgüzarı ile Yapılan Mülakat Hk.” T.C. Kâbil Büyükelçiliği Tarafından gönderilen 19.4.1956 tarih ve 98/78 No.lu Yazı.

⁵⁰⁹ DBA, Afganistan Fonu, a.g.b., 19.4.1956, No. 98/78.

oldukları çalışmaların karşılığının Afganistan tarafından doğal gazla ödenmesi konusunda iki taraf arasında bir de mutabakat yapılmıştır.⁵¹⁰

1959 yılında Moskova’da iki ülke arasında teknik ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmada 680 km uzunluğundaki Kuşka-Herat-Kandahar otoyolunun yapımına Sovyet desteği sağlanması kabul edilmiştir. Bu dönemde Afganistan’ın Bulgaristan, Polonya, Çekoslovakya ve Demokratik Almanya gibi diğer sosyalist ülkelerle ilişkileri de gelişmeye başlamıştır.⁵¹¹

Diğer taraftan Muhammed Davud yönetimi, Afganistan’ın Bağdat Pakti’na katılmaması nedeniyle Amerikalıların Afganistan’a askeri yardım vermeyi reddettiklerini açıklamıştır. Bazı ABD’li diplomatlara göre ise durum farklı şekilde yorumlanmıştır. Bu değerlendirmelere göre; Afganistan pakta katılma konusunda istekli olmakla birlikte, ABD’den askeri yardım almasının ardından olası bir Sovyet işgaline karşı korunma garantisi de istemiştir. Ancak ABD böyle bir garantiye sıcak bakmamıştır. Öte yandan, ABD tarafından bu garantinin verilmeyişinin, Afganistan Hükümeti tarafından Sovyetler Birliği’nin askeri yardımını haklı çıkarmak için kullanıldığı değerlendirmeleri de yapılmıştır.⁵¹² Bu gelişmelere rağmen Afganistan ve ABD arasındaki ilişkilerin normal seyrinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira Başbakan Muhammed Davud 1958 yılında ABD’ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Muhammed Davud ziyareti esnasında 25 Haziran günü ABD Temsilciler Meclisi’nde bir de konuşma yapmıştır.⁵¹³

Kruşçev 1960 yılının Şubat ayında başladığı ikinci uzun Asya ziyareti esnasında Hindistan, Burma, Endonezya’nın yanı sıra Mart ayında Afganistan’ı da ziyaret etmiştir. 1955’te bu ülkelerde yaptığı temaslarda olduğu gibi bu ziyaretinde de komünist olmayan gelişmekte olan ülkelerde Sovyet sosyalizminin başarılarının

⁵¹⁰ Nikita Sergeevich Khrushchev, **a.g.e.**, s. 779; Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 494.

⁵¹¹ Y. V. Gankovskiy, **a.g.e.**, s. 276.

⁵¹² Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 510, 511.

⁵¹³ “House Receptions”, <http://history.house.gov/Institution/Foreign-Leaders/House-Receptions/>, Erişim Tarihi: 12.03.2013

reklamını yapmayı amaçlayan⁵¹⁴ Kruşçev, Kâbil'in Gazi Stadyumunda yaklaşık 30.000 kişiye hitaben yaptığı yirmi dakikalık konuşmasına halkın büyük sevgi gösterisi içinde başlamıştır. “Hepimizin ilk görevi Soğuk Savaş’ı ve güce dayalı siyaseti bitirmek” diyen Sovyet lideri, “Afganistan ve Sovyetler Birliği’ni yüksek dağlar ayırsa da bu dağların ayıramadığı iki halk arasındaki dostluğun en yüksek dağlardan daha yüce olduğunu” dile getirmiştir.⁵¹⁵

SSCB ve ABD, Soğuk Savaş’ın gergin rekabet ortamının aksine Afganistan’da yürütülen yardım ve destek projeleri çerçevesinde işbirliğinde de bulunmuşlardır. SSCB Kâbil Havaalanının iniş pistleri ile binalarını inşa ederken Amerikalılar elektrik ve iletişim sistemini kurmuşlardır. Öte yandan SSCB kuzeyden başlayarak, ABD ise güneyden başlamak suretiyle karayolu yapımı ile ilgilenmiş, bu yolların bir yerde buluşuyor olması iki tarafı ortak çalışmaya yönlendirmiştir. Afganistan’ın kuzeyinde SSCB’nin, güneyinde ise ABD’nin yapmış olduğu hava fotoğrafı çalışması birleştirilmiş ve iki taraf için de kullanılabilecek şekilde düzenlenmiştir.⁵¹⁶

Sovyetler Birliği’nin Afganistan’daki siyasi nüfuzunun artması meselesi İngiltere’nin de ilgi alanındadır. İngiltere yaklaşık on yıl önce fiziki bakımdan ayrıldığı bölgedeki gelişmeleri, özellikle Büyük Oyun’daki rakibi Rusya’nın halefi Sovyetlerin bölgedeki faaliyetlerini Dünya’nın mevcut konjonktürü çerçevesinde izlemeye devam etmektedir. 1958 yılında Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mareşal Voroşilov ve Türkiye Cumhurbaşkanı (Celal Bayar) farklı zamanlarda Afganistan’a ziyaretlerde bulunmuşlardır. 1958 tarihli bir İngiliz belgesinde, iki ülke devlet Başkanlarının ziyaretleri ile ilgili bilgi verilirken daha çok Sovyet Devlet Başkanı ziyaretinin Afganistan’daki etkileri üzerinde durulmuştur.⁵¹⁷

Rapora göre, Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mareşal Voroşilov 1958 yılında Afganistan’a yaptığı resmi ziyarette, bir buzkaşı müsabakası esnasında Batı’nın politikalarını şiddetle eleştirmiş, özellikle ABD’yi Uzak Doğu’da yürüttüğü politikaları nedeniyle suçlamıştır. Ziyarete yoğun ilgi gösteren Afgan basını “Afgan-

⁵¹⁴ William J. Thompson, **Khrushchev: A Political Life**, First St. Martin’s Griffin Edition, St. Martin’s Press, New York, 1997, s. 218.

⁵¹⁵ Kentucky New Era, Mar., 1960, Vol. 72, No. 92, s. 1.

⁵¹⁶ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 529.

⁵¹⁷ DBA, Afganistan Fonu, “Marshal Voroshilov’s State Visit to Kabul-October 1958”, 20.10.1958.

Rus ilişkilerinde yeni bir sayfanın açıldığı” temasını işlemişlerdir. Ayrıca, Sovyet Devlet Başkanı, Kâbil Belediyesine iş makineleri gönderme sözü vermiş, Kâbil Üniversitesi Tıp Fakültesine ise 1500 adet kitap hediye etmiştir. Ancak raporu gönderen İngiliz Büyükelçiliği ziyaretin basın tarafından abartıldığı ve önemli bir gelişmeye işaret etmediği kanaatindedir. Afgan tarafı Sovyet heyetini en iyi şekilde ağırlamak için çaba göstermiştir. Ancak Türk Cumhurbaşkanı ve heyeti ziyaretlerinde Afganlardan daha içten ve sıcak kabul görmüştür.⁵¹⁸

Sovyetler Birliği yürüttüğü Afganistan politikasında, bu ülke ve halkına dostça yaklaşan özellikle Türkiye gibi Batı ülkelerinin Afganistan’daki etki ve nüfuzlarını bitirerek onları bu ülkeden uzaklaştırmak gayretlerine de önem vermiştir. Bu bağlamda, Davud Han döneminde Türk uzmanların Afganistan’dan gönderilmesinden sonra Afgan Ordusu ve polis teşkilatı için gerek duyulan eğitimciler Sovyetler Birliği tarafından görevlendirilmeye başlanmıştır. Bu iki kurum dışında Sovyet ekonomistleri, mühendisleri ve diğer uzmanları 1960 yılından itibaren Afganistan’da önemli mevkileri doldurmaya başlamışlardır. SSCB, Afganistan ile ilgili önemli bilgilere böylelikle nüfuz etmeyi başarmıştır.⁵¹⁹

Soğuk Savaş’ın getirdiği kamplaşma 1950’li yıllardan itibaren Türk-Afgan ilişkilerinde bir soğumaya neden olmuştur. Türkiye’nin 1936-1942 yılları arasında Afganistan’da sağladığı prestij, siyasi gelişmeler bağlamında bu dönemde azalmaya başlamıştır.⁵²⁰ Afganistan’daki Türk nüfuzunun azalmasında siyasi konjonktürün yanı sıra az da olsa Türkiye’nin de kusuru olduğu iddia edilmiştir. Zira Afganistan’ın talep ettiği nitelikli personel seçimine Türkiye’nin daha az özen gösterdiği değerlendirilmiştir. Bu dönemde Afganistan’a çağrılan Fransız uzmanlar da Türkler ve onların yapmış oldukları işlerle ilgili bir karalama kampanyasına girişmişlerdir. Ancak Türkiye’ye karşı hissedilen yakınlık ve sıcaklık böylesi dönemlerde de sürmüştür. 1950’li yılların başında asker ve sivillerden oluşan Türk eğitim heyeti Afganistan’da görev yapmaya devam etmiştir. Yine aynı dönemde 25 Afgan subay

⁵¹⁸ DBA, Afganistan Fonu, a.g.b., 20.10.1958.

⁵¹⁹ Baymirza Hayit, **Sovyetler Birliği’ndeki Türklüğün ve İslâm’ın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 252, 253.

⁵²⁰ DBA, Afganistan Fonu, Bilgi Notu, “Afganistanla Olan Kültürel Münasebatımız ve Oradaki Prestijimiz”, 14.6.1950 Tarihli Belge, s. 3, 4.

ve dört veterinerin Türkiye’de ülkeleri adına eğitime devam ettiği görülmektedir.⁵²¹ Ancak Türkiye’nin NATO’ya üye olması ve Afganistan’ın SSCB’den askeri yardım alması nedeni ile Türkiye-Afganistan arasındaki askeri ilişkiler sona ermiştir.⁵²²

Bununla birlikte, 1950’li yıllarda Afgan ve Türk devlet adamları birbirlerine karşılıklı ziyaretler yapmaya devam etmişlerdir. Muhammed Davud Han ve Adnan Menderes’in ziyaretlerinin yanı sıra bu dönemde Afganistan Kralı 1957 yılında Türkiye’ye gelmiştir. Kral Ankara’ya geldiğinde “İkinci vatanım Türkiye’ye ayak basmakla mes’ut ve müftehirim” açıklamasını yapmıştır.⁵²³ Cumhurbaşkanı Celal Bayar da 1958 yılı Eylül ayında Afganistan’a bir iade-i ziyaret gerçekleştirmiştir.⁵²⁴

Ancak Soğuk Savaş mantığı bu resmi ziyaretlerin dahi farklı yorumlanmasına neden olmuştur. 25 Mayıs 1928 yılında imzalanan Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması’nın ardından Batı basınında Türkiye’nin “sömürgecilik emelleri ile hareket ettiğine”⁵²⁵ benzer bir değerlendirme de Ankara’daki Suriye Büyükelçisinin hükümetine yazdığı bir raporda dikkat çekmektedir. Başbakan Adnan Menderes’in 1956 yılında kalabalık bir heyetle Afganistan ziyareti için Türkiye’den ayrıldığına değinen Suriyeli Büyükelçinin yorumuna göre; Türkiye önce Pakistan ile yakınlaşmayı başarmış, ardından gayretlerini Afganistan’a yöneltmiştir. Büyükelçi raporunda; Türkiye’nin Libya, Fas ve Tunus’u da kendi politik alanına katacağı, bu ülkelerle anlaşmalar yapmak suretiyle Mısır ve Mısır ile birlikte hareket eden diğer Arap ülkelerini “çevrelemeye çalışacağını” iddia etmiştir.⁵²⁶

Öte yandan Afgan devlet adamları, Türkiye’nin Afganistan’ın aleyhine bir politika güdeceği endişesinde olmamışlardır. 1957 yılında Türkiye’yi ziyareti esnasında Davud Han, iki ülkenin siyasi pozisyonları ne olursa olsun, bunun Afganistan ve Türkiye arasındaki dostane ilişkileri değiştirmeyeceğini ifade etmiştir. Çünkü Davud Han’a göre iki ülke arasında ilişkiler, “iki milletin kalbinde yerleşmiş

⁵²¹ **DBA**, Afganistan Fonu, 21.6.1950 Tarihli Belge, Afganistan Fonu, s. 1, 2; **DBA**, Afganistan Fonu, **a.g.b.**, 14.6.1950, s. 3.

⁵²² Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 89.

⁵²³ *Milliyet*, 27.08.1957, s. 1.

⁵²⁴ *Milliyet*, 12.09.1958, s.1, *Miliyet*, 13.09.1958, s. 1.

⁵²⁵ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 200.

⁵²⁶ **BCA**, 030-0-001-000-000-62-380-28

bir inancın sonucudur.”⁵²⁷ Bu çerçevede, Afganistan’ın Türkiye’den farklı alanlarda gördüğü destekleri uluslararası platformda karşılıksız bırakmadığı görülmektedir. Afganistan Birleşmiş Milletler’de Kıbrıs meselesi görüşülürken Türkiye’nin tezini desteklemiş, Dışişleri Bakanı Pejvak’ın Türkiye’ye yönelik dostane konuşması Türk tarafını çok memnun etmiştir.⁵²⁸

3.3. Yumuşama ve Gerilimleri Azaltma Dönemi: 1962-1969

Küba’daki Füze Krizi ya da diğer bilinen adıyla “Ekim Füze Krizi”nde, daha önce sürekli olarak direkt çatışmadan kaçınmaya çalışan nükleer yeteneğe sahip iki süper güç, ABD ve SSCB ilk defa direkt olarak karşı karşıya gelmişlerdir. Ortaya çıkabilecek nükleer bir savaş ortamı ile Dünya kendisini neredeyse yok olmanın eşiğinde bulmuştur. Böylece büyük bir tehlike durumuna gelinmiş olması, Dünya’nın geleceğinin nasıl hassas dengeler üzerine kurulmuş olduğunu ve bu denge durumunun hemen bozulabileceğini ortaya koymuştur. Bu süreç, başta iki süper güç olmak üzere tehlikenin boyutunun ne olduğunu tüm Dünya ülkelerinin anlamalarını sağlamıştır. Böylelikle Füze Krizi, iki devlet arasında başlayacak olan “yumuşama” olgusunun zeminini oluşturması bakımından önem kazanmıştır.⁵²⁹

Bu krizle nükleer bir felaketin çok yakın olduğunun ortaya çıkması, iki süper gücün liderlerine nükleer silahların sınırlandırılması fikrini ilham ederek silahsızlanma ve nükleer silahların kontrolü konusunda Kruşçev ile Kennedy’nin görüşmelerini sağlamıştır. Bu tür görüşmeler için iki ülke liderleri arasında tesis edilen kırmızı telefon hattı⁵³⁰ ülkeler arasındaki sorunların diplomasi yoluyla çözülmesinin tarihsel simgesi olmuştur.

1969 yılında başlayacak detant evresine uzanan bu dönemde, kırmızı telefon hattının çekilmesinin yanı sıra 1963 yılında “Nükleer Denemeleri Yasaklama Anlaşması” yapılmış ve 1967 yılına kadar bir dizi zirve görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Ancak ABD’nin 1965 yılında başlayan Vietnam Savaşı ve Dominik Cumhuriyeti’ne müdahalesi, 1967 Arap-İsrail Savaşı, 1968’de Varşova

⁵²⁷ BCA, 030-01-00-00-16-85-2-11

⁵²⁸ BCA, 030-01-00-00-16-85-2-2

⁵²⁹ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 322, 323; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 724.

⁵³⁰ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 734, 735.

Paktı güçlerinin Çekoslovakya'ya girmesi, ABD'de Nixon'un başkanlığa gelişi ne kadar iki blok arasında gerilimleri tahrik etmiştir.⁵³¹

Dünya'da politik yumuşamanın başlamasından kısa bir süre sonra Afganistan da yeni bir döneme adım atıyordu. 1964 Anayasası'nın ilan edilmesi ile ülkenin siyasi hayatından Kraliyet Ailesinin geri çekileceği, siyasi faaliyetlerin artacağı ve Marksistlerle siyasi İslamcıların saflarının iyice belirginleşeceği bu süreçte ülke içi ekonomi ve siyasette SSCB yine en etkili ülke olmaya devam edecektir.

Öte yandan SSCB, Çin ile mücadelede daha etkili olabilmek için Afganistan'a rağmen, 1960'lı yılların ortalarından itibaren Pakistan'a karşı benimsediği katı tutumunu da yumuşatmaya başlamıştır. Sovyet yönetimi eski söyleminin aksine, bu dönemde Peştunistan meselesinde daha tarafsız bir politika sürdürmeyi benimsemiştir.⁵³²

3.3.1. Afganistan'da Yeni Bir Dönem: Anayasal Monarşi

Pakistan ile Peştunistan meselesine bağlı olarak yaşanan sorunlar 1961 yılında Davud Han'ı diplomatik ilişkileri kesip sınırı kapatma noktasına getirmişti. Bu dönemde Pakistan üzerinden ticaret yapılamaması ile tamamıyla SSCB'ye bağımlı kalmış, nihayetinde artan sorunlar nedeniyle Davud Han 1963 yılında başbakanlık görevinden istifa etmeye mecbur olmuştur.⁵³³

Muhammed Davud Han, Pakistan ile kilitlenen diplomatik ilişkilerin yeniden ele alınması için böyle bir karar vermek durumunda kalmıştır. Böylelikle iki ülke arasındaki sınırın açılması için Afganistan'ın bir tutum değişikliğine girdiğini Pakistan'a göstermek ve yeni hükümete manevra alanı sağlamak amacıyla Krala istifasını sunmuştur.⁵³⁴ Nitekim Davud'un istifasının ardından iki ay içerisinde sınır kapısı yeniden açılmış ve Afganistan ile Pakistan arasında yeniden diplomatik temaslar başlamıştır.⁵³⁵

⁵³¹ Fred Halliday, **a.g.e.**, s. 14.

⁵³² Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 63.

⁵³³ Abdul Sabahuddin, **a.g.e.**, s.104.

⁵³⁴ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 94.

⁵³⁵ Anthony Arnold, **a.g.e.**, 1982, s. 42.

1953 yılında başbakanlığa atanan Muhammed Davud, özellikle ekonomik gelişme alanında Afganistan'da önemli adımlar atmıştır. Ancak Peştunistan konusundaki inatçılığı, Pakistan ile olan sınırın kapanmasına ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Başbakan Muhammed Davud'un görevden ayrılmasından sonra Kral Zahir Şah, Madencilik ve Sanayi Bakanı Dr. Muhammed Yusuf'u başbakan olarak görevlendirmiştir. Muhammed Yusuf kabinesi 14 Mart 1963 tarihinde Kral tarafından onaylanmıştır.⁵³⁶

Muhammed Davud'un kansız ve herhangi bir suçlamaya maruz kalmadan başbakanlıktan çekilmesi, Afganistan politik sistemindeki dönüşümünün ilk habercisi olmuştur. Bu sadece başbakanlıkta gerçekleşen bir değişim değil aynı zamanda "geleneksel politik modelden kopuş" anlamına da geliyordu. Zira Kraliyet Ailesi mensuplarının yürütme erki üzerinde otuz yıldan fazla devam eden hâkimiyetleri böylelikle sona eriyor ve bir anlamda Afganistan'da "Sessiz Devrim" yaşanıyordu.⁵³⁷

Öte yandan Kral Zahir Şah, Muhammed Davud Han'ın istifasını ülke yönetimini kendi eline almak bakımından bir fırsat olarak görmüştür. Kraliyet Ailesinden başbakanların yönetimde ön planda olduğu geçmiş otuz yılın aksine, Zahir Şah bu dönemde kendi otoritesini sağlamaya karar vermiştir. Bu süreçte Kralın güvencesi ise monarşiye sadık ordu olmuştur.⁵³⁸

Kral Zahir Şah'ın 1963 yılı Eylül ayında ABD'ye yaptığı resmi ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁵³⁹ Öte yandan Brejnev'in 1963 yılı Ekim ayındaki Afganistan ziyareti ve Kâbil Politeknik Enstitüsünün inşaatının temel atma törenine katılması, ardından Kral Zahir Şah'ın 1964 yılında Çin'e yapmış olduğu resmi ziyaret gibi diplomatik temaslar⁵⁴⁰ ile bu dönemde Afgan Kralının büyük devletler nezdindeki girişimlerinin arttığı görülmektedir. Bu yoğun diplomatik temaslar, güçlü bir başbakandan sonra ülkesinde liderliğini pekiştirmeye çalışan Zahir Şah'ın bu yöndeki çabalarına katkı yapsa gerektir.

⁵³⁶ Louis Dupree, *a.g.e.*, s. 560-562.

⁵³⁷ Rouhollah K. Ramazani, *a.g.e.*, s. 107, 108.

⁵³⁸ Dilip Hiro, *a.g.e.*, 2003, s. 194.

⁵³⁹ Mohammad Khalid Ma'arof, *Afghanistan in World Politics: A Study in Afghan-U.S. Relations*, Gian Publishing House, Delhi, 1987, s. 60, 61.

⁵⁴⁰ Ludwig W. Adamec, *a.g.e.*, 2012, s. xxxviii, xxxix.

3.3.2. Afganistan'ın 1964 Anayasası ve Siyasi Akımlar

Yeni hükümetin görevine başlamasından sonra Kral Zahir Şah, 1963 yılı Mart ayı sonunda daha liberal bir anayasa hazırlanması için yedi kişiden oluşan bir anayasa komisyonu atamıştır. Anayasa komisyonu, Muhammed Davud'un görevde iken Krala sunmuş olduğu anayasa taslağı üzerinde çalışmaya başlamıştır. Anayasa hazırlık çalışmaları 1964 yılı Şubat ayında tamamlanmış ve yeni anayasa 19 Eylül 1964 tarihinde Loya Cirge tarafından kabul edilmiştir. Muhammed Yusuf Hükümetinin en önemli başarısı, 1964 yılında Afganistan'ın yeni anayasasının ilan edilmesi olmuştur.⁵⁴¹

Yeni Afganistan Anayasasının “Devlet” başlığı altındaki 1'inci maddesi Afganistan'ın bir “Anayasal Monarşi” olduğunu ve egemenliğin halka ait olduğunu ilan etmektedir. Anayasanın “Halkın Temel Hakları ve Ödevleri” bölümünde, başta düşünce özgürlüğü olmak üzere birçok bireysel hak ile toplanma ve parti kurma gibi siyasi haklar anayasal teminat altına alınmıştır.⁵⁴²

1964 Anayasası ile getirilen diğer önemli bir değişiklik ise Kraliyet Ailesinin siyasi hakları ile ilgilidir. Yapılan yeni düzenleme aslında kısıtlamaya yöneliktir. Kraliyet Ailesi bireylerinin herhangi bir siyasi partiye üye olmaları, Başbakan, Meclis Başkanı, Yüksek Mahkeme Başkanı olmaları Anayasanın 24'üncü maddesi ile yasaklanmıştır.⁵⁴³ Bu bağlamda, Kraliyet Ailesinin teorik ve pratik olarak siyasi alandan uzaklaştırılması, Afgan toplumunun değişen karakteri ile koşut modern bir anayasanın kabulü Afganistan'daki “Sessiz Devrim”in sonuçlarından bazılarıdır.⁵⁴⁴

Anayasa aynı zamanda Afganistan'da “Alt Meclis” ve “Üst Meclis” olmak üzere iki kamaralı bir parlamento oluşturulmasını öngörmüştür. Buna göre hepsi seçimle gelecek 216 üye Alt Meclisi (Halk Meclisi-Volesi Cirge) teşkil ederken, bir kısmı seçimle gelen, bir kısmı da Kral tarafından atanan 84 üye Üst Meclisi (Yaşlılar Meclisi-Meşrano Cirge) oluşturacaktı. Bu çerçevede, Afganistan'ın ilk serbest

⁵⁴¹ Louis Dupree, *a.g.e.*, s. 566, 574.

⁵⁴² Bkz. John C. Griffiths, *Afghanistan*, 1st Publishing, Pall Mall Press, London, 1967, s. 147, 151-155.

⁵⁴³ John C. Griffiths, *a.g.e.*, s. 151.

⁵⁴⁴ Rouhollah K. Ramazani, *a.g.e.*, s. 110.

seçimleri, siyasi partilerin yokluğunda 1965 yılı Ağustos ve Eylöl aylarında gerçekleştirilmiştir. Seçim sonuçları ise 1 Ekim tarihinde ilan edilmiştir.⁵⁴⁵

Model olarak ABD Anayasasının esas alınması ile hazırlanan ve Loya Cirge tarafından onaylanan bu demokratik anayasa, “Afgan toplumu için fazla ilerici olduğu” dūřunesiyle Zahir řah tarafından tam olarak uygulanmasa da, 1965 ve 1969 yıllarındaki seçimlere esas teşkil etmesi bakımından önem arz eder. Sovyet işgali döneminde Afganistan Devlet Başkanı olan Babrak Karmal da 1965 yılı seçimleri ile muhafazakârların çoğunluğu oluşturduğu meclise girmiştir.⁵⁴⁶

Afganistan siyasi tarihine “anayasal monarşi” olarak geçen bu dönemde toplum düzeninde hukuk kavramı ön plana çıkmış, kanun sınırları içerisinde yaşam özgürlüğü ve devlet müdahalesine karşı güvence sağlanmıştır. Bireylerin yargılanmadan hüküm giyemeyeceği esası benimsenmiş ve teorik olarak Afganistan tarihinde ilk defa hükümet otoriter olmaktan, devlet görevlileri de halk üzerindeki patron konumlarından uzaklaşmışlardır.⁵⁴⁷

Öte yandan bu dönemde, 1963-1973 yılları arasında ekonomik gelişme yavaşlamış ve ABD ile SSCB’nin Afganistan’a yaptıkları yardımlarda dūřuř olmuştur. Bu durum öncelikle Soęuk Savař şiddetinin azalmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca SSCB ve ABD’nin bu dönemde Afganistan’da mücadele etmekten kaçındıkları görülmektedir. Dahası, Çin’in Pakistan zerindeki etkisini azaltmak amacıyla SSCB’nin bu dönemde Pakistan’a olan ilgisinin arttığı ve Peřtunistan meselesini dile getirmekten kaçındığı görülmektedir.⁵⁴⁸

3.3.2.1. Sol Görüşlü Siyasi Akımlar

Aslında Afganistan’daki ilk siyasi hareketlenmeler II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Kandahar’da 1947 yılında, aralarında Nur Muhammed Taraki’nin de bulunduğu yazarlar tarafından *Uyanan Gençlik* (Viş Zalmayan) adında bir örgüt kurulmuştur. Kurucuların ortak özelliği, yazarlıklarının dışında Peştun milliyetçisi olmalarıdır. Afganistan’ın ilk siyasi oluşumlarından biri

⁵⁴⁵ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 587, 589, 590.

⁵⁴⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 912.

⁵⁴⁷ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 12.

⁵⁴⁸ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 100.

olan bu hareket, sosyal reform talepleri ile öne çıkmıştır. Eğitimde yenilik, yolsuzluklara çözüm bulunması, sosyal refahın sağlanması bunlardan bazılarıdır.⁵⁴⁹

Uyanan Gençlik hareketi siyasi alanda bazı anayasal reform talepleri dile getirmiştir. Bu hareketin Afganistan siyasi hayatına etkileri olduğu kesindir. Zira Başbakan Şah Mahmud'un bu dönemde demokratikleşmeye yönelik bazı çabaları olmuş, parlamento seçimlerinde göreceli bir serbestlik sağlanmıştır. Bu çerçevede 1949-1952 arasında 7'nci Dönem Parlamentonun % 30'u liberal milletvekillerinden oluşmuştur. Aynı dönemde göreceli bir basın özgürlüğü de sağlanmıştır.⁵⁵⁰

Bu dönemde Dr. Abdurrahman Mahmudi tarafından demokratik sınırlar içerisinde en radikal reform programını savunan *Nida-yı Halk* adında bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Mahmudi aynı zamanda, daha çok Kâbil Üniversitesi öğrencileri arasında kabul gören *Halk* adında bir siyasi partinin kuruluşunu da ilan etmiştir. Bir dönem Serdar Muhammed Davud tarafından desteklenen Uyanan Gençlik hareketi⁵⁵¹ ve Kâbil Üniversitesinde kurulan öğrenci birliği 1952 yılındaki parlamento seçimlerinden önce Şah Mahmud Hükümeti tarafından yasaklanmıştır.⁵⁵²

Afganistan'da "Liberal Yedinci Parlamento" döneminin bireyleri ve grupları, 1920'lerdeki "Genç Afganlar" ile 1964 Anayasası ile başlayan "Yeni Demokrasi" sürecindeki siyasi partilerin mensuplarını birbirine bağlayan bir köprü işlevi görmüştür.⁵⁵³ Hiro'ya göre 7'nci Parlamento başka bir siyasi gelişmeye de neden olmuştur. Bu dönemde "geleneksel-dinci" gruplar ile "milliyetçi-reformistler" arasındaki farklılıklar daha da belirginleşmiştir.⁵⁵⁴

Anayasal Monarşi döneminde Zahir Şah'ın başlattığı Afgan demokratikleşme süreci içerisinde, ülkenin kaderine etki edecek siyasi oluşumlar ve partiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde kurulan Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin Afgan siyasi hayatında ortaya çıkışında Sovyet desteğinin olduğu görülür. Diğer birçok politik gruplaşmanın yanı sıra bu parti, bir Sovyet uzantısı olarak önem

⁵⁴⁹ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. 447.

⁵⁵⁰ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 2003, s. 190.

⁵⁵¹ Ralph H. Magnus, Eden Naby, **a.g.e.**, s. 101.

⁵⁵² Dilip Hiro, **a.g.e.**, 2003, s. 191.

⁵⁵³ Ralph H. Magnus, Eden Naby, **a.g.e.**, s. 101.

⁵⁵⁴ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 2003, s. 190.

kazanmış ve ileride ülke yönetiminin Marksist görüşlülerce devralınmasında önemli bir rol üstlenmiştir.⁵⁵⁵

Aslında Afganistan'a Marksizm'in gelişi 1950'li yıllarda başlamış ve 1960'larda liberalleşme döneminde hızlanmıştır. Sol partilerin ortaya çıkışında, ideolojiden çok Sovyetler Birliği'nin askeri, ekonomik ve eğitim alanlarında Afganistan'a yakın olması en büyük etken olmuştur. ADHP'yi ortaya çıkaran aydınlar için de aynı hususun geçerli olduğu görülmektedir.⁵⁵⁶ Sovyetler Birliği'nin, ADHP ile kuruluşundan itibaren ilgilendiği anlaşılmaktadır. Babrak Karmal'ın Kâbil'deki Sovyet Büyükelçisi Alexander Puzanov ile yakınlığı bu dönemde dikkat çekmektedir.⁵⁵⁷

1 Ocak 1965 tarihinde Nur Muhammed Taraki bazı sol görüşlülere bir araya getirerek Afganistan Demokratik Halk Partisi'ni kurmuştur. Kendisi parti genel sekreteri olarak seçilmiş, genel sekreter yardımcılığına ise Babrak Karmal getirilmiştir. Bu oluşumun önde gelen isimleri Nur Muhammed Nur, Anahita Ratibzad ve Hafızullah Emin de partinin merkez komite üyesi olarak seçilmişlerdir.⁵⁵⁸ Kuruluş toplantısında; Marksist-Leninist devrim ilkelerini Afganistan şartlarına uydurmak, Afganistan'da "genel gerçeklik esaslarına dayalı sosyalist bir toplum oluşturmak" ADHP'nin hedefi olarak belirlenmiştir.⁵⁵⁹

1965 yaz aylarında yapılan seçimlerde siyasi partiler henüz yasal durumda olmasalar da aktif faaliyet sürdürmekteydiler.⁵⁶⁰ Bu seçimlerde ADHP'nin üyelerinden Babrak Karmal, Nur Muhammed Nur, Fezanul Hak Fezan ve Anahita Ratibzad Parlamantonun alt kamarası olan Volesi Cirge (Halk Meclisi) üyeliklerine seçilmişlerdir. Ancak ADHP Genel Sekreteri Nur Muhammed Taraki ve Hafızullah Emin seçimde başarısız olmuşlardır.⁵⁶¹

⁵⁵⁵ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 97.

⁵⁵⁶ Ralph H. Magnus, Eden Naby, **a.g.e.**, s. 106.

⁵⁵⁷ Ralph H. Magnus, Eden Naby, **a.g.e.**, s. 113.

⁵⁵⁸ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 96.

⁵⁵⁹ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 44.

⁵⁶⁰ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 11.

⁵⁶¹ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 96.

Bu dönemde başbakanlık için görev alan Dr. Muhammed Yusuf'un yeni kabinesinin güven oylamasının yapılacağı 24 Ekim 1965 tarihinde, Babrak Karmal ve arkadaşlarının teşviki ile Kâbil Üniversitesi öğrencileri Parlametonun Halk Meclisi'ni işgal etmişlerdir. Bu eylemle bağlantılı olarak 25 Ekim günü Kâbil'de yapılan gösterilerde, Dr. Yusuf'un evinin etrafında bulunan öğrencilerin üzerine güvenlik güçlerinin ateş açması sonucu ölen ve yaralananlar olmuştur. Kâbil Üniversitesi öğrencileri *Sehum-i Akrib* olarak anılan bu olayı, takip eden günlerde oturma eylemi, anma yürüyüşü ve grev gibi etkinliklerle protesto etmişlerdir.⁵⁶²

Halk Meclisi ile önemli sıkıntılar yaşamasının yanı sıra hükümetinin rüşvet ve yolsuzluklara karıştığına dair suçlamalara maruz kalan Başbakan Dr. Muhammed Yusuf, öğrenci olaylarının meydana gelmesi üzerine istifa etmiştir. Onun yerine Muhammed Meyvandval Başbakan olarak hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ancak Şura ile hükümet arasındaki gerginlikler sona ermemiştir.⁵⁶³

1964 Anayasasının sağladığı basın özgürlüğüne bağlı olarak 1965 yılı Temmuz ayında basın yasasının yürürlüğe girmesinden sonra Afganistan'da *Halk*, *Peyam-i Emroz*, *Mardum*, *Afgan Millet*, *Vahdet* ve *Müsavat* adlarıyla haftalık özel gazeteler yayımlanmaya başlamıştır. Daha sonra 1968 yılında *Perçem* ve *Şule-i Cavid* gibi gazeteler de yayın hayatına girmiştir.⁵⁶⁴ 1967 yılı Ocak ayında yayımlanmaya başlayan *Müsavat* gazetesi Muhammed Meyvandval'ın "Demokratik Kalkınma Partisi"nin yayın organı olması ile dikkat çekmiştir.⁵⁶⁵

Nur Muhammed Taraki tarafından yayımlanan "Halk" gazetesi sol düşüncüyü benimsemiş Afganları zamanla çevresinde toplamıştır.⁵⁶⁶ Halk gazetesinin ilk iki sayısında Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin programı yayımlanmıştır.⁵⁶⁷ Başyazılarındaki sivri üslubu ve makaleleri, Halk gazetesinin İran'da yasaklanmış Tudeh Partisi etkisinde kaldığını göstermektedir. Bu durum dergiye atfedilen önemli

⁵⁶² Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 592, 595-597.

⁵⁶³ John C. Griffiths, **a.g.e.**, s. 94.

⁵⁶⁴ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 601, 602, 615.

⁵⁶⁵ Y. V. Gankovskiy, **a.g.e.**, s. 291; *Müsavat* gazetesine göre Demokratik Kalkınma Partisi'nin esas amacı; ekonomik, sosyal dönüşüm, kültürel ve dinsel alanlarda reformların yolunu açmaktır. Bkz. **a.g.e.**

⁵⁶⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 912.

⁵⁶⁷ Y. V. Gankovskiy, **a.g.e.**, s. 295.

bir kusur sayılamasa da Taraki'nin arkadaşlarının uyarılarına konu olmuştur. Bu kişiler derginin üslubunun daha çok “Afgan gerçekleri ile bağdaşması gerektiği” konusunda Taraki'ye tavsiyelerde bulunmuşlardır. Ancak dergi beş sayı yayımlandıktan sonra kapatılmıştır.⁵⁶⁸ Halk gazetesinin 1966 yılı Mayıs ayında kapatılması, Afganistan siyasi hayatını uzun yıllar etkileyecek bir gelişmeye sebebiyet vermiştir. Bu olaydan sonra Afgan sol hareketi bölünmüştür.⁵⁶⁹

Babrak Karmal'ın 1966 yılında Halk grubuna yönelik olarak; “gereğinden fazla solcu olmak yerine, değişim sistemi içerisinde çaba harcayan Krala bağlılıklarını ilan etmesi” yönündeki çıkışı, Karmal grubuna “Kraliyet Komünist Partisi” unvanını kazandırmıştır. Ancak bu düşünce ifadesi Karmal'ın güttüğü bir amaca dayanıyordu. Zira Karmal, Marksistlerin güçlerini iktidardakiler ile işbirliği yaparak tedricen artırması gerektiğine inanıyordu.⁵⁷⁰

Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin 1967 yılında Taraki ve Karmal'ın başını çektiği iki rakip gruba bölünmesinden sonra her iki grup da kendisini Afganistan Demokratik Halk Partisi olarak ilan etmiş, ayrı merkez komiteleri ve parti örgütleri oluşturmuşlardır. ADHP'nin bu iki hizbi, 1977 yılında gerçekleşen birleşmeye kadar SSCB yörüngesinde ayrı ayrı faaliyet göstermişlerdir.⁵⁷¹

1968 yılı Mart ayında Süleyman Layık ve Mir Ekber Hayber editörlüğünde “Perçem” adlı bir haftalık gazete yayımlanmaya başlamıştır.⁵⁷² Babrak Karmal grubunun Marksist-Leninist ideolojiyi perde gerisinde kullanan bu ılımlı gazetesi, 1969 seçimleri öncesine kadar yayımlanabilmiş ve diğer bazı dergiler ile birlikte hükümet tarafından kapatılmıştır. Kısa süre yayın hayatında kalmasına rağmen dergi, Afganistan siyasi hayatında Karmal taraftarlarının “Perçem” grubu olarak anılmasını sağlamıştır.⁵⁷³

⁵⁶⁸ John C. Griffiths, **a.g.e.**, s. 102.

⁵⁶⁹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 912.

⁵⁷⁰ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 49.

⁵⁷¹ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 96.

⁵⁷² Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. 334.

⁵⁷³ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 96.

Ghaus'a göre ADHP'nin bölünmesinin önemli nedeni Taraki ve Karmal arasında uzun süreden beri devam eden kişisel düşmanlıktır.⁵⁷⁴ Hatta iki hizip, ideolojik söylem bir yana daha çok iki rakip kabile gibi birbirleriyle mücadele etmişlerdir.⁵⁷⁵ Bölünmede Sovyet etkisi olduğundan da bahsedilmektedir. Bu yaklaşıma göre; Afganistan'daki komünistlerin bir kısmının muhalefette, diğer bir kısmının ise iktidardaki kraliyet tarafında bulunması ve böylelikle her durumda sol hareketin kazanmasını sağlamak için KGB ajanları tarafından ikiye ayrılma teşvik edilmiştir.⁵⁷⁶ Sovyetleri bu doğrultuda güdüleyen ise Afganistan şartlarında bir komünist partinin, Endonezya Komünist Partisi örneğinde olduğu gibi Müslüman nüfusun tepkisi ile kapanabileceği endişesi olmuştur. Kendine farklı bir yol seçen Babrak Karmal'ın, bu çerçevedeki Sovyet yönlendirmelerinden etkilenmiş olması muhtemeldir.⁵⁷⁷

Oğuz'a göre, ADHP içinde Perçem ve Halk olarak meydana gelen bölünme ve görüş ayrılığı ideolojik farklılıklardan kaynaklanmamıştır. Anlaşmazlık, parti yapısının nasıl olması gerektiği konusunda beliren fikir ayrılıklarından dolayı çıkmıştır.⁵⁷⁸ Ancak bölünmenin bir ideolojik boyutunun da varlığından bahsedilebilir. Bu bağlamda Halk grubu bir "işçi-köylü ittifakı" devrimini esas alırken, Perçem grubu aydınlar, ulusal burjuva ve şehirli orta sınıf ile askerleri de ihtiva eden daha geniş tabanlı bir cephe oluşturulmasını savunuyordu.⁵⁷⁹ Ancak bu dönemde Afganistan Ordusundaki subaylar, sosyalistlikten ziyade daha milliyetçi ve Sovyet taraftarı olmaktan ziyade Afgan taraftarı olduğu için çoğunlukla Halk grubu çevresinde toplanmışlardır. Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş olan subaylar da aynı eğilimi paylaşmışlardır.⁵⁸⁰

⁵⁷⁴ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 96.

⁵⁷⁵ Hamid Hussain, "Ethnic Factor in Afghanistan", www.mediamonitors.net/hamidhussain2.html, Erişim tarihi: 30.12.2012

⁵⁷⁶ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 49.

⁵⁷⁷ Anthony Arnold, **Afghanistan's Two-Party Communism: Parcham and Khalq**, 1st printing, Hoover Press Publication, U.S.A., 1983, s. 34, 35.

⁵⁷⁸ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 81.

⁵⁷⁹ **The World Guide 1999-2000**, s. 85.

⁵⁸⁰ Louis Dupree, "The Marxist Regimes and The Soviet Presence in Afghanistan: An Ages-Old Culture Responds to Late Twentieth-Century Aggression" **Revolutions and Rebellions in**

Halk gazetesinin kapatılmasından sonra 1968 yılı Mart ayında içerik ve ideolojik yaklaşım bakımından Halk gazetesine yakın *Seda-i Avam* adlı bir gazete yayımlanmaya başlamıştır. Bu gazete Halk gazetesinin çok etkisinde kalmıştır. Gazete üslup olarak da Halk gazetesinin siyasi terminolojisini de kullanmıştır.⁵⁸¹ Halk grubundan 1968 yılında ayrılan Çin taraftarı sol görüş mensupları ise *Şule-i Cavid* adı ile yayımlamaya başladıkları gazete etrafında bir araya gelmişlerdir. Bölünmenin diğer bir sonucu ise kırsal kesimlerde Mao tarzı bir kalkınma sistemi benimseyen ve Tahir Bedahşi'nin liderlik ettiği *Sitem-i Milli*'nin ortaya çıkması olmuştur. Bu grup da Perçem hizbinden ayrılmıştır.⁵⁸² Tacik bölgelerinden Bedehşan'da yayılan ve Şiilerin oluşturduğu bu grup “Büyük Peştunistan” düşüncesine karşıydı. Marksist-Leninist görüşteki *Şule-i Cavid* ise bir adım daha ileri giderek Afgan toplumu üzerindeki Peştun egemenliğini reddediyordu.⁵⁸³

Bu dönemde ADHP dışında, İslam Birliği, Yeni Demokratik Halk Partisi, Halkın Sesi, Sosyal Demokrat Parti, Milli Birlik, Demokratik Kalkınma Partisi, Ulusal Baskı Partisi gibi partiler ve siyasi oluşumlar da ortaya çıkmıştır. Bu partiler içerisinde İslam Birliği ve ADHP yurt dışından da destek görmüşlerdir. Dış yardım alamayan partiler ise Afganistan siyasi hayatında çok fazla etkin olamamışlardır.⁵⁸⁴

Afganistan Demokratik Halk Partisi, hizipleşmelere rağmen 1967-1970 döneminde önemli ölçüde siyasi güç kazanmıştır. Bu dönemde, 1969 yılı seçimlerinde partinin önde gelen iki mensubu, Perçem kanadından Babrak Karmal ve Halk kanadından Hafızullah Emin milletvekili olarak meclise girmeyi başarmışlardır.⁵⁸⁵

Aynı dönemde Dünya'da gelişen bazı krizler, gençlik hareketleri ya da diğer bir adıyla 1968 olayları üzerinde etkili olmuştur. O yıl içinde vuku bulan Çekoslovakya'daki “Prag Baharı”, Çin'de 1966 yılından beri devam eden “Kültür Devrimi”, Fransa'da De Gaulle Hükümetine karşı Mayıs-Haziran isyanları,

Afghanistan, Editors: M. Nazif Shahrani & Robert L. Canfield, Institute of Oriental Studies, California, 1984, s. 61.

⁵⁸¹ Y. V. Gankovskiy, **a.g.e.**, s. 296, 297.

⁵⁸² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 912.

⁵⁸³ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 33.

⁵⁸⁴ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 12.

⁵⁸⁵ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 31, 32.

ABD'deki "Kara Milliyetçilik", savaş karşıtı hareket, üniversiteler ve liselerdeki öğrenci olayları 1960'lı yılların ortasından itibaren artan öğrenci karşı kültürüne uygun zemin oluşturmuştur.⁵⁸⁶ Afganistan'da da 1968 yılı yaz döneminde büyük çaplı kargaşalıklar yaşanmaya başlamıştır. Özellikle öğrenci-işçi gösterileri, Kâbil ve diğer bazı kentlerdeki grevler 1969 yılında da devam etmiştir. Ülkede hoşnutsuzluk yaratan sorunların güdülediği öğrenci eylemlerinin, Dünya genelinde devam eden öğrenci olaylarından etkilenmiş olabileceğini söylemek mümkündür.⁵⁸⁷

3.3.2.2. İslami Akımlar

Afganistan'daki siyasi İslam, Mısır'daki Müslüman Kardeşler kaynaklı gelişmiştir. Bu hareket, Afgan kültürel geleneğinden tamamen kopuşu beraberinde getirmiştir. İslamcılar, geleneksel toplumun "modernist" alanında yetişmiş aydınlardır. Siyasi İslam hareketini başlatan "Profesörler" medresede değil devlet okullarında yetişmişler ve eğitimlerini Mısır'daki El Ezher Üniversitesi'nde tamamlamışlardır. 1958 yılından itibaren belirginleşen Afganistan siyasi İslam hareketi Gulam Muhammed Niyazi tarafından desteklenmiş ve korunmuştur. Profesörler arasında Niyazi'den başka Rabbani ve Tavana da vardır. Ayrıca üniversite dışından Sibgetullah Müceddidi ve Minhacuddin Gahiz de hareket içerisinde yer almışlardır.⁵⁸⁸ Mısır'da El Ezher Üniversitesi'nde eğitim gören ve Müslüman Kardeşler etkisinde kalan Profesör Gulam Muhammed Niyazi'nin Kâbil İlahiyat Fakültesi'nin başında bulunduğu dönemde, Hintli Seyit Ebu Ala Mevdudi ve El Ezher'den gelen öğretim elemanları da dersler vermişlerdir.⁵⁸⁹

1958 yılında hükümet ve dindar çevreler arasında sert bir çatışma yaşanmış, Muhammed Davud yönetimi tarafından Müceddidi dâhil birçok İslamcı tutuklanmıştır. Bu durum hareketi kısmen gizli faaliyet göstermeye sevk etmiştir. Bu dönemde *Cemiyet-i İslami* adını alan hareket daha çok öğrenciler arasında kültürel faaliyetler yürütmeyi amaçlamıştır. Bu oluşumun diğer bir girişimi de yabancı

⁵⁸⁶ Anthony Oberschall, **Social Movements: Ideologies, Interests, and Identities**, 2nd Paperback Printing, Transaction Publishers, New Jersey, 1997, s. 303.

⁵⁸⁷ Louis Dupree, **a.g.e.**, s. 619-621.

⁵⁸⁸ Olivier Roy, **Islam and Resistance in Afghanistan**, Cambridge, Press Syndicate of the University of Cambridge, 1986, s. 69.

⁵⁸⁹ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 2003, s. 195.

İslamcı yazarlardan yapılan çeviriler olmuştur.⁵⁹⁰ Kâbil Üniversitesindeki Mısırlı ve Hintli profesörler ile Sibgetullah Müceddidi'nin önderliğindeki bir kültür oluşumu sayesinde tercümesi yapılan, Mısırlı İslami teorisyen Seyyid Kutb ve Hintli Mevdudi'nin eserleri özellikle öğrenciler tarafından okunur olmuştur. Geleneksel ulema ve köy mollaları çerçevesinde algılanan “gerici inancın” aksine bu eserlerde İslam'ın modern bir ideoloji olduğuna vurgu yapılmıştır.⁵⁹¹

Geleneksel muhafazakârlık, siyasi güçten ziyade şeriata odaklanıyor ve şeriatın uygulanması amacını güdüyordu. İslamcılık ise iktidarı ele geçirdikten sonra toplumun her açıdan, yaşam tarzı ve kurumları ile yeniden şekillendirilmesini amaçlayan bir siyasi ideoloji olarak kendini gösteriyordu.⁵⁹² Bu bağlamda, İslami hareketin Afganistan'da şekillenmesinin ardından, kısa sürede geleneksel ulema ile İslamcı gençlik arasında sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Öğrenci gençlik hareketi mollalara karşı tavır alırken onların profesörleri ise daha ılımlı bir yaklaşımla din adamlarından uzaklaşılmasını gerektiğini düşünmüşlerdir.⁵⁹³

İlahiyat Fakültesi tarafından yayımlanan *Mecelle-yi Şeriat* dergisi “yeni nesil İslamcı çevre” için verimli bir tartışma mecrası sağlamıştır. 1965 yılına kadar büyüyen İslamcı öğrenciler grubu yaptıkları bir gösteride dağıttıkları *Cihat Yolu* adlı bir broşür ile dikkati çekmişlerdir. 1968 yılında *Gahiz* (Sabah) adlı yayın çıkmaya başlamıştır. Marksizm karşıtı bu yayın, İslam yanlısı *Genç Müslümanlar* adlı örgüt ve diğer köktendinciler için uygun bir fikir ortamı yaratmıştır.⁵⁹⁴ Bu dönemde, Afganistan politik hayatına uzun süre etki edecek simalar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Politeknik'ten (Ahmed Şah) Mesut, Mühendislik Fakültesinden

⁵⁹⁰ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 70; Cemiyet-i İslami aynı zamanda *Tahrik-i İslami* ve *Nihzat-ı İslami* olarak da anılmıştır. Bkz. **a.g.e.**

⁵⁹¹ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 2003, s. 195; Seyyid Kutb'dan tercüme edilen ilk kitap Mevlevi Halis tarafından 1960 yılında *İslam ve Adalet-i İçtimai* adı ile yayınlanmıştır. Bkz. Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 70.

⁵⁹² Olivier Roy, **Afghanistan: From Holy War to Civil War**, Darwin Press Inc., New Jersey, 1995, s. 39.

⁵⁹³ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 72.

⁵⁹⁴ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 2003, s. 195; *Gahiz* gazetesi, Minhacuddin Gahiz tarafından çıkarılmıştır. Gülbeddin Hikmetyar, *Gahiz* gazetesini örgütsel bir girişim değil bireysel bir girişim olarak değerlendirmekte ve yetersizliğini eleştirmektedir. Ona göre bu yayın anti-komünist bir tavır sergilemiş olsa da devlet yönetimine karşı daha sert bir tutum içerisinde olamamıştır. Bkz. Mahmud Osmanoğlu, **Cihadın On Yılı**, I. B., Rehber Yayınları, Ankara, 1990, s. 74.

Gülbeddin Hikmetyar gibi harekete önderlik edecek kişiler İslami kesime katılmışlardır.⁵⁹⁵

Kâbil’de karşıt gruplar, Genç Müslümanlar örgütüne *İhvan* (kardeşler) adını vermişlerdir. Bu hareket içerisindeki muhafazakâr ve ılımlı eğilimler, 1976 yılına kadar siyasi olarak ittifak halinde kalmayı tercih etmişlerdir. Öğrenciler Peştun milliyetçiliğine karşı tavır alırken, Afganistan’daki yabancı nüfuzunu da zaman zaman protesto etmişlerdir. Bu bağlamda hem Sovyetler Birliği hem de Batı ülkeleri tepkilerden paylarına düşeni almışlardır. Komünizme karşı katı bir duruş sergileyen İslamcı öğrenciler özellikle Maoist grup ile şiddetli çatışmalar yaşamışlardır.⁵⁹⁶ Genç Müslümanlar Örgütü, Gulam Muhammed Niyazi’nin denetiminde hareket eden İslami muhafazakârların “halka dönük yüzü” olmuştur. Gülbeddin Hikmetyar liderliğindeki Genç Müslümanlar Örgütü mensupları ise, Kâbil Üniversitesi Öğrenci Konseyinde 1970’li yılların başında yapılan seçimde çoğunluğu ele geçirmişlerdir.⁵⁹⁷

İslamcı öğrenciler Afganistan’da aleni olarak faaliyet göstermişlerdir. Ancak bazı üniversite profesörleri daha gizli bir örgütlenme çerçevesinde bir araya gelmişlerdir. Bir şura tarafından yönetilen bu örgütlenmeye başkanlık eden kişi “Emir” olarak adlandırılmıştır. 1972 yılına kadar Gulam Muhammed Niyazi, Şura’nın bu görevini yürütmüştür. Aynı yıl hareketin tüzüğü çıkartılmış ve buna göre Şura Rabbani’nin başkanlığında oluşmuştur. Bazı din adamları ve köylülere de yer verilen Şura’da Seyyaf, Habiburrahman ve Tavana çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Örgütte bir askeri kanat oluşturulmuş ve şura sekreteri bu bölümün sorumlusu olarak atanmıştır. Şura beşer kişilik hücrelerden oluşan piramit şeklinde bir yapılanmayı esas almıştır. 1975 yılında şura sekreterliğine Gülbeddin Hikmetyar getirilmiştir.⁵⁹⁸

1970 yılından itibaren üniversite dışında da yayılmayı amaçlayan örgüt, Afganistan Ordusu içerisinde hücreler kurmaya yönelmiştir. 1972 yılında ise savunduğu “toplumun manevi uyanışı” düşüncesini terk ederek “siyasi güç kazanma” amacını benimsemiştir. İslami gruplar bu dönemde Kraliyet Ailesinin

⁵⁹⁵ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 71.

⁵⁹⁶ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 71, 74.

⁵⁹⁷ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 233; Dilip Hiro, **a.g.e.**, 2003, s. 195, 197.

⁵⁹⁸ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 73.

Afganistan'daki hâkimiyetine karşı muhalefetlerini artırmışlardır. Üniversitede karşı çıkılan diğer bir siyasi güç ise ADHP'nin başlattığı Marksizm akımı olmuştur.⁵⁹⁹

Gülbeddin Hikmetyar'ın ifadesiyle Kâbil Üniversitesindeki İslami hareket (Hizb-i İslami) kendisiyle birlikte 1969 yılında on iki kişi tarafından başlatılmıştır. Zahir Şah yönetiminin son yıllarında hem Kâbil Üniversitesi hem de Politeknik Enstitüsünde İslamcı öğrenciler üçe iki oranında çoğunluğu elde etmiş durumdadırlar. Hikmetyar'a göre üniversitelerde başlayan İslami hareketin nihai hedefi mevcut yönetimin yıkılması suretiyle yerine İslami bir rejim kurulmasıdır.⁶⁰⁰

Bu dönemde başta Kızılbaşlar olmak üzere üniversite çevresindeki Şi'i gençlerin de siyasi oluşumlar meydana getirdikleri görülmektedir. Kızılbaşların Kâbil'deki dinsel liderleri Va'iz ve Kandahar'da Muhseni siyasallaşma sürecinde etkili olmuşlardır. Genç Şi'iler de Sünni örgütlerin aksine gizli İslami örgütler meydana getirmişlerdir.⁶⁰¹

3.4. Detant Dönemi: 1969-1979

Dünya'da iki rakip blok arasında 1969 yılına kadar kötüleşen siyasi ilişkiler, aynı yıl Nixon'un ABD Başkanlığına seçilmesi ile seyir değiştirmiş ve detant dönemi başlamıştır. Bu dönemde ABD ile SSCB ve iki rakip blok arasında barışın sağlanmasına yönelik diplomatik girişimler ön plana çıkmıştır.⁶⁰² ABD ve SSCB'nin 1970'lerde yaşadıkları ekonomik ve siyasi sorunlar nedeniyle, iki ülkenin devlet başkanları karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ve diplomatik alanda yumuşama eğilimini benimsemişlerdir.⁶⁰³ Bu dönem Soğuk Savaş'ın hem "karşı tezi" hem de bir "gelişim evresi" olarak kabul görmesiyle de dikkat çekmektedir.⁶⁰⁴ Farklı bakış açılarından değerlendirilse de Detant Dönemi küresel ilişkilerde Soğuk Savaş kalıplarından farklı yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır.

⁵⁹⁹ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 233.

⁶⁰⁰ Mahmud Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 75, 76. 98.

⁶⁰¹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 74.

⁶⁰² Fred Halliday, **a.g.e.**, s. 14.

⁶⁰³ Branislav L. Slantchev, "National Security Strategy: The Rise and Fall of Detente, 1971-1980", December 25, 2009, s. 5, www.slantchev.ucsd.edu/courses/nss/lectures/19-detente-malaise.pdf, Erişim Tarihi: 17.11.2012

⁶⁰⁴ Graham Evans, Jeffrey Newnham, **a.g.e.**, s. 151.

Nixon ve Brejnev tarafından 26 Mayıs 1972 tarihinde imzalanan “Stratejik Silahların Sınırlandırılması Anlaşması” bu dönemin önemli bir sembolü haline gelirken⁶⁰⁵ Detant Dönemi silahlanma yarışından bir uzaklaşma da sağlamış, dahası silahların sınırlandırılması konusunda taraflarca bazı girişimler başlatılmıştır. Detant Dönemi, rakip blok devletlerinde II. Dünya Savaşı’ndan itibaren süregelen zihniyette değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Artık blokların temsil ettiği farklı sosyal düzenlere daha hoşgörü ile bakılmaya başlanmış, zayıf noktalar daha az istismar edilir hale gelmiştir. Öte yandan detant döneminde ortaya çıkan uzlaşma havası Üçüncü Dünya ülkeleri çatışmalarında da etkisini göstermiştir.⁶⁰⁶ Bu dönemde gerilimlerin azalması ve yumuşama sadece ABD ve SSCB gibi iki büyük devlet ve ilişkileri çerçevesinde gelişen bir süreç olarak kalmamış, etkileri ile küçük devletleri de kapsamıştır.⁶⁰⁷

3.4.1. Afganistan’da Monarşinin Sonu ve Cumhuriyet Dönemi

Dünya Soğuk Savaş’ın rakip iki bloku arasında Detant Dönemini yaşarken Afganistan’da Zahir Şah’ın kırk yıl süren inişli çıkışlı iktidarı (1933-1973) Muhammed Davud’un devlet darbesi ile sona ermiştir. Afganistan gibi farklı etnik aidiyetlerin ön planda olduğu bir ülkede, birliği sağlayabilen krallık rejimi kaldırılarak cumhuriyet ilan edilmiş ve Muhammed Davud tekrar yönetime gelmiştir.⁶⁰⁸ Rejim değişikliği, birkaç ölüm olayı dışında kansız gerçekleşmiştir. Bu dönemde Avrupa’da bulunan Kral Zahir Şah, yönetim değişikliği nedeniyle İtalya’da sürgünü kabullenmek durumunda kalmıştır.⁶⁰⁹

Afganistan’ın yeni lideri, 17 Temmuz 1973 günü sabahın ilk saatlerinde Afgan Devlet Radyosu’nda yaptığı konuşmasında; eski yönetimden “sahte demokrasi” olarak bahsetmiş, demokratikleşme politikasını kişi ve sınıf çıkarlarına dayalı olarak yürüten geçmişteki bu “kokuşmuş rejime” son vermeyi kararlaştırdıklarını açıklamıştır. İlk Afgan Cumhuriyeti böylelikle doğmuş, Muhammed Davud da devlet başkanı unvanını almıştır.⁶¹⁰

⁶⁰⁵ Branislav L. Slantchev, **a.g.m.**, s. 5.

⁶⁰⁶ Fred Halliday, **a.g.e.**, 1985, s. 19.

⁶⁰⁷ Graham Evans, Jeffrey Newnham, **a.g.e.**, s. 151.

⁶⁰⁸ Jean-Paul Roux, **a.g.e.**, s. 416.

⁶⁰⁹ Anthony Arnold, **a.g.e.**, 1982, s. 55.

⁶¹⁰ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 105, 106.

Davud'un yapmış olduğu darbe ÷lkede daha önce gör÷lmemiş bir siyasi boşluk yaratmıştır. Zira farklı etnik, dinsel ve kabilevi unsurlar barındıran Afganistan'da, tek yasal meşruiyete sahip otorite olan monarşiyeye darbe ile son verilmiştir.⁶¹¹ Ancak Ghaus'a göre Muhammed Davud'un tekrar iktidara gelişi, ÷lkede güçlü bir lidere ihtiyaç olduğunu düşünenler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Davud'un bu siyasi girişiminin halk tarafından kabul görmesinin diğeri bir nedeni de önceki başbakanlığı döneminde kaydedilen ekonomik gelişmelerdir. Bu bağlamda, Davud'un ikinci iktidarının ilk günlerinde, geçmişte yaptığı gibi aksayan ekonomiyi düzeltebileceğı düşüncesi, halkta bu yönde bir beklenti ortaya çıkarmıştır.⁶¹²

Kolay ve kansız gerçekleşen bu yönetim değışikliğı ile Muhammed Davud'u tekrar iktidara getiren nedenler Zahir Şah dönemi sosyal, siyasi ve ekonomik sorunları ile ilişkilidir. Zahir Şah tarafından 8 Aralık 1972 tarihinde başbakanlığa getirilen Musa Şefik hükümetinin de tüm iyi niyetlerine rağmen sorunların çözümünde başarı sağlayamaması, herhangi bir tepki ve direnişle karşılaşmadan yönetimin Muhammed Davud'un eline geçmesine katkı yapmıştır. Saltanat ve liberal eğilimli politikacıları bertaraf eden bu darbe, böylelikle meydana gelen boşluğun Marksistler tarafından doldurmasına zemin hazırlamıştır.⁶¹³

Bu darbenin diğeri bir nedeni olarak da, Kral Zahir Şah tarafından İran ile yapılan bir anlaşma gösterilmektedir. Muhammed Davud'a göre, Kral bu anlaşma ile Afganistan'ın milli çıkarlarına ihanet etmiştir. Zira bu anlaşma ile İran, uzun süren kuraklık döneminde Hilmend Nehri sularından daha fazla yararlanma şansını elde etmiştir.⁶¹⁴

Muhammed Davud 1973 darbesini gerçekleştirirken esas olarak Afgan Ordusu içindeki komünist düşünceye sahip subayların desteğine dayanmıştır.⁶¹⁵ Aslında Davud'u iktidara getiren ideoloji değil askeri güç olmuştur. Kendisine sadık ve çoğunluğu Sovyet taraftarı olan ordu mensuplarının yanı sıra, sol düşünceye eğilimi

⁶¹¹ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **Out Of Afghanistan**, Oxford University Press, New York, 1995, s. 14.

⁶¹² Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 107.

⁶¹³ Richard S. Newell, **Muhammed Musa Şefik Hükümeti, Afgan Demokrasisinde Son Perde**, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1984, s. 1, 10.

⁶¹⁴ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 14.

⁶¹⁵ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 187.

olmayan General Abdül Müstagni, Albay Gulam Server ve Binbaşı Abdülkadir Nuristani gibi subaylar da darbeye destek vermişlerdir.⁶¹⁶ Diğer taraftan ideolojik sebeplerden dolayı ADHP'nin Halk grubu darbeyi desteklememiştir. Babrak Karmal'ın liderlik ettiği Perçem grubu ise monarşiyi sona erdiren bu rejim değişikliği sürecinde Muhammed Davud'a destek vermiştir.⁶¹⁷

Muhammed Davud'un 1973 yılında iktidara gelişi ile Afganistan'da "geleneksel güçlü adam" yönetimine dönmüştür.⁶¹⁸ Zahir Şah döneminde çıkarılan 1964 Anayasası askıya alınmış ve hükümetin görevlerini yerine getirmek üzere bir merkezi komite oluşturulmuştur.⁶¹⁹ Özgür basın faaliyetleri ve siyasi hakların görece serbest olarak kullanıldığı anayasal güvence dönemi böylelikle sona ermiştir.⁶²⁰

Muhammed Davud yönetime geldikten sonra iktidarını güçlendirmek ve kişisel güvenliğini sağlamak için bazı yöntemler uygulamaya başlamıştır. İçişleri Bakanı Nimetullah Pejvak, birçok genç Perçem taraftarına polis memuru olarak görev vermiştir. Bu Perçem taraftarlarından Kâbil'deki 160 kişilik grup, iktidarının ilk günlerinde Muhammed Davud'a destek olmuşlardır.⁶²¹ Bu durum Perçem yanlılarının Afganistan'ın devlet yapısında yer edinmeleri bakımından önem arz etmiştir.

Sonuçta Muhammed Davud, ikinci kez yönetime geldiğinde 1953-1963 döneminin aksine, Sovyet yanlısı ADHP'nin komünist Perçem hizbi ile iktidarı paylaşmak zorunda kalmıştır.⁶²² Davud'un bu şekilde yönetimi ele geçirmesi de "Afganistan tarzı bir sola açılım" dönemine girilmesine neden olmuştur. Davud başlangıçta, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapmış ve hükümetinde bazı sol eğilimlilere yer vermiştir. Öte yandan Rabbani, Seyyaf ve Pir Geylani gibi İslami kesimde öne çıkan liderleri devlet mekanizmasından uzak

⁶¹⁶ Anthony Arnold, **a.g.e.**, 1982, s. 57.

⁶¹⁷ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 33.

⁶¹⁸ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 53.

⁶¹⁹ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 106.

⁶²⁰ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 13.

⁶²¹ Anthony Arnold, **a.g.e.**, 1982, s. 57.

⁶²² M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 13.

tutmayı tercih etmiştir.⁶²³ Bu bağlamda Hikmetyar'a göre Davud, İslami hareketi ezmek için komünistlerle işbirliği yapmıştır.⁶²⁴

Neticede Muhammed Davud, desteğini gördüğü Komünist subayların bazılarına hükümette yer vermek durumunda kalmıştır. Öte yandan Kâbil'de Marksist-Leninist düşünce taşıyan işsizlere bakanlıklarda iş verilmeye başlanmıştır. Bu kişiler Eğitim Bakanlığı ile Turizm ve Enformasyon Bakanlıklarında kendilerine yer bulmuşlardır. Ancak kısa süre zarfında, devlet yönetim kadrolarını dolduran sol görüşlülerin miktarı tehlikeli boyutlara ulaşmıştır.⁶²⁵

Yönetim değişikliğinin Sovyet yanlısı komünist görüşlülere dayanmış olması bir başka olumsuzluğa da neden olmuştur. Yeni iktidar böylelikle önceki döneme hâkim olan hanedanın hizmet ve desteğinden de mahrum kalmıştır. Bu yeni durum aynı zamanda Davud'u İslam Birliği'nin muhafazakârları ile liberaller ve demokratlardan da uzaklaştırmıştır.⁶²⁶ Davud, önceki hükümette Eğitim Bakanlığı yapan Dr. Abdül Macid dışında hiç kimseye yeni hükümette görev vermemiştir. Davud'un küçük kardeşi Naim de bu dönemde kendisine yakın çalışmaya devam etmiştir. Hükümetin teşkilinde, on dört üyeden oluşan yeni kabinenin en az sekiz koltuğunu ADHP üyesi kişiler ya da bu partinin sıkı taraftarları doldurmuştur.⁶²⁷

Darbe sorunsuz gerçekleşmiş olsa da iktidarın sonraki günleri sükûnet içerisinde geçmemiştir. Yeni rejimin daha ilk günlerinde hükümet karşıtı üç darbe girişimi ortaya çıkartılmıştır. Bu olaylar Perçem grubundan Faiz Muhammed'in bakan olduğu İçişleri teşkilatınca abartılmış olmakla beraber, olaylarda eski başbakanlardan Muhammed Haşim Meyvandval'ın adının geçmesi dikkat çekmektedir.⁶²⁸ Eski hesapların kapatıldığı izlenimi veren bu süreçte, 22 Eylül 1973 günü Afganistan Hükümeti bir açıklama yapmış ve Muhammed Haşim Meyvandval, Nangarhar eski Valisi Han Muhammed, Emekli General Abdülrezzak başta olmak üzere bazı kişilerin 20 Eylül 1973 tarihinde tutuklandığını duyurmuştur. Bu kişiler

⁶²³ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 4.

⁶²⁴ Mahmut Osmanoglu, **a.g.e.**, s. 78.

⁶²⁵ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 187.

⁶²⁶ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 13.

⁶²⁷ Anthony Arnold, **a.g.e.**, 1982, s. 56.

⁶²⁸ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 188.

yeni rejime karşı, “Pakistan’ın tahriklerinin de tespit edildiği” bir darbeye teşebbüs etmekle suçlanmışlardır.⁶²⁹

Eski Başbakan ve Demokratik Kalkınma Partisi Başkanı Meyvandval ve arkadaşları ile İslam Birliği’nin bazı önde gelen yöneticilerinin tutuklanıp bazılarının öldürülmesi, Davud döneminde siyasi hareketlenmelere neden olmuştur.⁶³⁰ Muhammed Haşim Meyvandval da tutuklu bulunduğu sürede hapisshane de öldürülmüştür.⁶³¹ İslami kesimin hedef alınmasına karşı İslami kanadın ilk tepkileri 1975 yılında görülmüştür. Davud ise İslami düşüncedekilerin hükümete karşı tavır almaları nedeniyle Marksistlerle yapmış olduğu yönetim ortaklığını ve Sovyetlere dönük politikalarını gözden geçirmek durumunda kalmıştır.⁶³²

İktidara geldikten sonra Devlet başkanlığı, Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı gibi önemli makam ve görevleri uhdesine almış olan Muhammed Davud, kısa bir süre sonra sessizce sol eğilimlileri hem hükümetten hem de ordu içindeki görevlerinden uzaklaştırmaya başlamıştır.⁶³³ 1975 yılı sonuna kadar Afgan hükümetinde ve devlet yönetimindeki komünist etkisi büyük oranda kırılmıştır.⁶³⁴ Örneğin İçişleri Bakanı ve Perçem grubu mensubu Faiz Muhammed 1976 yılında büyükelçi olarak Endonezya’ya gönderilmiş, sol eğilimlilerin sonuncusu olan Hasan Şark da aynı görevle Japonya’ya atanmıştır.⁶³⁵

Muhammed Davud, iktidarını sağlamlaştırmak için sadakatinden şüphelendiği ve kritik makamlarda bulunan sol eğilimli subayları da benzer taktiklerle görevlerinden alıp yurtdışına göndermiştir. Bu subaylardan biri de Perçem grubu mensubu olan ve yaklaşık iki bin kişilik Cumhuriyet Muhafızları Birliğine komuta eden Yüzbaşı Ziya Muhammedzay Ziya’dır. Ziya bir yıl içerisinde sırayla binbaşılığa

⁶²⁹ The Kabul Times, 22.09. 1973, s. 1.

⁶³⁰ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 13.

⁶³¹ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. 278.

⁶³² M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 13.

⁶³³ Martin Ewans, **Afghanistan: A New History**, Curzon Press, Great Britain, 2001, s. 130.

⁶³⁴ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 190.

⁶³⁵ Anthony Arnold, **a.g.e.**, 1982, s. 62.

ve ardından yarbaylığa terfi ettirilmiş, ancak daha sonra Delhi'ye askeri ataşe olarak görevlendirilmiştir.⁶³⁶

Komünistleri bertaraf eden ve liderleri Meyvandval'ın öldürülmesi ile güç kaybeden Müsavat partisi dışında, Davud'un tek adam otoritesine giden süreci engelleyen yegâne örgütlenme olarak Kâbil Üniversitesindeki İslami köktendinciler kalmıştır.⁶³⁷ Davud'un siyasi örgütlere karşı tutumu onları küçük birimler halinde yeraltı faaliyetlerine yönelmeye zorlamıştır.⁶³⁸ Bu dönemde İslami hareketin giderek büyümesi, Komünist faaliyetlerin halkta kutuplaşma yaratması ve Müslümanlık bilincini uyandırmasından da kaynaklanmıştır.⁶³⁹

Aslında Muhammed Davud iktidara geldiğinde “Afganistan'ı İslami esaslara geri döndürmek için iktidarı ele geçirdiğini” açıklamıştır. Ancak şeriatın uygulanması yerine ADHP içindeki Perçem grubunun desteğini almak için toprak reformu çalışmalarına başlamıştır. İslami kesim Davud'un otoritesi için bir tehdit oluşturuyordu. Bu hareketin “gelenekçiler” ve “yeni köktendinciler” olarak bölünmüş olması da Davud'un İslami kanat üzerinde baskı kurmasını kolaylaştırıyordu⁶⁴⁰

Öte yandan, Muhammed Davud'un ikinci iktidarı döneminde diğer devletlerin Afganistan meselelerine olan ilgilerinin arttığı görülmektedir. 1973 yılından sonra başta İran olmak üzere Pakistan, S. Arabistan, Çin, Hindistan, Ortadoğu ve Körfez ülkeleri Afganistan'da gizli çalışmalar başlatmışlardır. Özellikle İran SAVAK'ı ve CIA, Afgan İslami örgütleri ile işbirliği içerisinde olmuşlardır. Farklı tarafları birlikte çalışmaya iten ise hepsinin ortak özelliği olan Sovyet karşıtlığıdır. Bu bağlamda, Müslüman Kardeşler örgütünün yanı sıra Vehhabi düşüncesini temsil eden Dünya Müslümanlar Birliği (Rabıtat-ül Alem el İslami) ile irtibatları olan Afgan İslami grupları, Afganistan'da faaliyet göstermeye başlayan Arap köktendinci gruplarından da destek görmüşlerdir.⁶⁴¹

⁶³⁶ Anthony Arnold, **a.g.e.**, 1982, s. 63.

⁶³⁷ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 2003, s. 197.

⁶³⁸ Mahmut Osmanoglu, **a.g.e.**, s. 78.

⁶³⁹ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 51.

⁶⁴⁰ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 234.

⁶⁴¹ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s.16.

İslami kesimin ileri gelenleri 1974 yılı Haziran ayında, şeriata dayalı bir İslam Cumhuriyetini müzakere etmek için Kâbil’de toplanmışlardır. Böylesi bir faaliyetten rahatsız olan Davud yönetimi ise burada toplanan iki yüz İslamcıyı tutuklamıştır. Gülbeddin Hikmetyar hemen, Rabbani ise bir süre sonra Pakistan’a kaçmıştır. Pakistan’a giden bu liderler, 1975 yılı Ağustos ayında Afganistan’da silahlı bir isyan girişimi gerçekleştirmişlerdir. Ancak başarısız olan bu eylemin ardından Rabbani ve Hikmetyar yollarını ayırarak kendi partilerini kurmuşlardır. Hikmetyar’ın partisi *Hizb-i İslami*, Rabbani’nin partisi ise *Cemiyet-i İslami* adını almıştır.⁶⁴²

3.4.2. Pakistan ile İlişkiler

Peştunistan meselesindeki hassasiyeti ile bilinen Muhammed Davud’un ikinci kez iktidara gelmesi Pakistanlı liderleri rahatsız etmiş olsa da, yeni rejim 22 Temmuz 1973 tarihinde Pakistan tarafından tanınmıştır. Ancak 1974 yılının başına kadar, Belüçistan’daki ayaklanma ve Kuzey Batı Sınır Eyaleti’nde artan kargaşalıklardan iki ülke ilişkileri bariz olarak etkilenmiştir. Bu nedenle Butto’nun öncülük ettiği ve Pakistan tarafından Lahor’da 21 Şubat 1974 tarihinde düzenlenen İslam Zirvesi’ne Muhammed Davud katılmamış, devlet başkanı temsilcisi olarak Abdurrahman Pejvak’ı göndermiştir.⁶⁴³

1974 yılında Türkiye ve İran’ın iki ülke arasındaki sorunlara arabulucu olarak müdahil oldukları görülmektedir. Afganistan ve Pakistan arasındaki görüşmelerin düşük düzeyde, hatta gayri resmi dahi olsa başlaması amacıyla yürütülen arabuluculuk süreci, 1975 yılında temasların başlaması kararı alınması ile sonuçlanmıştır. Türkiye ve İran 1975 yılında da arabuluculuklarını devam ettirmişlerdir. Uzun bir döneme yayılan ve yavaş ilerleyen bu girişimler sonuç vermiştir. 1976 yılında Kuzey Afganistan’daki deprem ve sel felaketlerinin mağdurları için Pakistan tarafından önerilen insani yardım, Muhammed Davud’un talimatı ile kabul edilmiştir. Aynı yıl Muhammed Davud’un daveti üzerine, Pakistan Başbakanı Butto 7 Haziran’da Kâbil’e gelerek Davud ile görüşmeler yapmıştır.⁶⁴⁴

⁶⁴² Dilip Hiro, *a.g.e.*, 1995, s. 234, 235.

⁶⁴³ Abdul Samad Ghaus, *a.g.e.*, s. 110, 112, 116.

⁶⁴⁴ Abdul Samad Ghaus, *a.g.e.*, s. 121, 125, 127.

Pakistan Başbakanı Butto, Afganistan ziyaretinde ilk görüşmelerden sonra Kâbil'e 245 km uzaklıktaki Bamyân Eyaletine gitmiştir. Butto Bamyân Vadisi'ndeki arkeolojik sahadaki tarihi heykellerin bulunduğu yerleri gezmiş ve tekrar Kâbil'e dönmüştür.⁶⁴⁵ Kâbil'de Gülhane Sarayı'nda gerçekleştirilen ve samimi bir havada geçen son tur görüşmelere Davud ve Butto'nun yanı sıra Afganistan tarafından başbakan yardımcıları, Dışişleri Bakanlığı görevlileri katılmışlardır. Pakistan tarafından ise dışişleri ve savunmadan sorumlu Devlet Bakanı ile diğer bazı görevliler toplantıda hazır bulunmuşlardır.⁶⁴⁶

İyimser bir havada geçen görüşmeler sonunda iki ülke arasındaki ilişkiler ciddi gelişme göstermiştir. Afganistan'a yönelik köktendinci saldırılar durmuş, Pakistan üzerinden gerçekleşen Afgan transit ticareti artış göstermiştir. Ayrıca Pakistan Hava Kuvvetleri uçaklarının Afgan hava sahasını ihlalleri sona ermiş ve iki ülke arasında "Kâbil Ruhu" ortaya çıkmıştır. Görüşmelerin ikinci turu ise Pakistan'ın daveti üzerine İslamabad, Lahor ve Murree'de 20-24 Ağustos 1976 tarihinde gerçekleştirilmiştir.⁶⁴⁷

İki lider son olarak 9 Haziran 1977 tarihinde Pakistan Genelkurmay Başkanı Ziya Ül-Hak'ın askeri darbe ile yönetimi ele geçirmesinden bir ay kadar önce Butto'nun İran ziyareti dönüşünde uğradığı Kâbil'de görüşmüşlerdir. Muhammed Davud yönetimi geçmişteki Pakistan askeri rejimleri ile olan ilişkileri çerçevesinde bu iktidar değişikliğini kaygı ile karşılamıştır. Ancak zaman içerisinde Davud ve Ziya ül-Hak arasında temaslar kurulmuş, Pakistan'ın yeni yönetimi "Kâbil Ruhu"nu koruma ve daha da geliştirme yönünde irade beyanında bulunmuştur. General Ziya, Ekim 1977'de Kâbil'e resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Muhammed Davud ise bir sonraki yıl 5 Mart'ta Pakistan'a resmi ziyaret yapmıştır.⁶⁴⁸

3.4.3. İran ve Diğer Ülkelerle İlişkiler

Muhammed Davud ülkedeki cumhuriyet döneminde, Afganistan'ın ekonomik yardım seçeneklerini artırmak ve bağlantısız İslami duruşunu tekrar vurgulamak için de girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede İran ve önemli Arap ülkeleri ile ilişkileri

⁶⁴⁵ The Kabul Times, 10.06.1976, s. 1.

⁶⁴⁶ The Kabul Times, 10.06.1976, s. 1.

⁶⁴⁷ Abdul Samad Ghaus, *a.g.e.*, s. 133, 134.

⁶⁴⁸ Abdul Samad Ghaus, *a.g.e.*, s. 140, 141.

geliştirmeye gayret göstermiştir. Yeni yönetimin ilk aylarında Hilmend Nehri yatağının değişmesi sonucu ortaya çıkan arazi anlaşmazlığı silahlı çatışmaya dönüşmüş, ancak Afganistan ve İran sorunu barışçı yollarla çözmeye karar vermişlerdir. Bu olumlu hava Davud dönemine yayılmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler çok iyi bir seviyeye gelmiştir. Davud 1975 yılında İran'ı ziyaret etmiş ve bu ziyarette, demiryolu yapımı ile Afganistan'ın yedi yıllık kalkınma planındaki bazı projeler için İran tarafından Afganistan'a 2 milyar dolar kredi verilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁶⁴⁹

Bu dönemde İran'ın bölgedeki politikasında bir değişiklik göze çarpar. İran Şahı 1970 yılında petrol fiyatlarının yükselmesine denk gelen dönemde, komşu ülkelerdeki Sovyet etkisine son verip "Pers İmparatorluğu'nun modern uyarlamasını" yaratmaya girişmiştir. Buna paralel olarak 1974 yılından itibaren Kâbil yönetimini, Batı eğilimine ve Tahran merkezli bölgesel ekonomik ve güvenlik yapılanmasına çekme çalışmalarına başlamıştır. Bu girişimi destekleyen ABD yönetimi, Batı eğilimli olmasa da Afganistan'ın Sovyet güdümünden uzak ve tarafsız bir ülke haline getirilmesini amaçlamıştır.⁶⁵⁰

Tahran yönetimi ekonomik ve ticari ilişkilerde Afganistan'da Sovyetlerin yerini almak için çalışmalarını hızlandırmış, 2 milyar dolarlık kredinin 40 milyon dolarlık ilk bölümü 1974 yılında Afganistan'a gönderilmiştir. Öte yandan İran Radyosu tarafından Afganistan'a yönelik olarak Dari dilinde yayın yapılmaya başlanmıştır. İran İstihbarat Teşkilatı SAVAK, CIA ile müşterek çalışarak Tahran'ın Afganistan'daki etkisini artırma çalışmalarına girişmiştir. Bu çalışmalar Davud'un siyasi duruşunu ve dış politika tercihini doğal olarak etkilemiştir.⁶⁵¹ Bu çerçevede İran Şahı 1976-1977 yıllarında Afganistan lideri Muhammed Davud'u, Sovyetler Birliği safında yer almaktan vazgeçmesi ve ülkesindeki sol eğilimli gruplara karşı cephe alması konusunda ikna etmiştir.⁶⁵²

⁶⁴⁹ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 148, 149.

⁶⁵⁰ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 15, 16.

⁶⁵¹ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 16.

⁶⁵² Vladislav M. Zubok, **Un Imperio Fallido, La Unión Soviética Durante La Guerra Fría**, CRITICA Yayınları, Barselona, 2008, s. 389.

Bu dönemde Muhammed Davud Libya, Yugoslavya, Hindistan, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Mısır'ı da ziyaret ederek bu ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Muhammed Davud'un iktidarı devraldığı dönemde, ABD ve Afganistan arasındaki kısa süreli tedirgin ilişkilere rağmen iki ülke arasında diplomatik ilişkilerde zamanla iyileşme gerçekleşmiştir. ABD Afganistan'ın bağımsızlığına ve bağlantısızlığına önem verdiğini, Kâbil'deki büyükelçisi vasıtasıyla Afgan Hükümetine bildirmiştir. ABD tarafından, esaslı bir kalkınma yardımı yapılmasının, Afganistan'ın bu siyasi duruşunu sürdürmede yardımcı olacağı konusunda bir irade beyanında da bulunulmuştur.⁶⁵³

3.4.4. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

Sovyet yönetimi, Muhammed Davud'un ikinci ve tek başına iktidar döneminin başladığı 1973'ten önce herhangi bir ittifaka dâhil olmayan Afganistan'ın muhafazakâr hükümetleri ile iyi ilişkiler içinde olmaya çalışmıştır. Bir komünist Afganistan hedefleyen Sovyetler Birliği, Sovyet yanlısı kesimi güçlendirmek için bu ülkedeki faaliyetlerini sürdürmüştür.⁶⁵⁴

Afganistan'da krallık rejiminin Sovyetler Birliği taraftarı subayların desteklediği darbe ile yıkılarak cumhuriyetin ilan edilmesi ve devlet başkanlığına Sovyet yanlısı olarak bilinen Muhammed Davud Han'ın gelişi, Kremlin'in hesaplarına göre Afganistan'da Sosyalist bir rejimin kurulması açısından önemli bir başarı olmuştur. Bu değerlendirmeye göre; gerçekleşen ilk adım, sosyalist ihtilal için uygun şartları oluşturacaktı.⁶⁵⁵ Muhammed Davud'un iktidara gelişi Brejnev yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmış ve 20 Temmuz 1973 tarihinde yeni rejimi tanıyan ilk ülke SSCB olmuştur. Moskova'nın sergilediği bu tutum çerçevesinde, Afganistan'daki yönetim değişikliğinden memnuniyet duyduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵⁶

Afganistan'daki yönetim değişikliği solcu grupların aktif bir girişimi olmasa da, Sovyet yönetiminin Davud'un planları konusunda bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Sovyetlere göre Muhammed Davud'un iktidara gelişi ABD

⁶⁵³ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 151-153.

⁶⁵⁴ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s.15.

⁶⁵⁵ Baymirza Hayit, **a.g.e.**, s. 253.

⁶⁵⁶ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 159.

tarafından güçlü bir itiraz ile karşılanmayacaktır. Zira Davud önceki iktidar döneminde komünist olmayan bir duruş sergilemiş, bağlantısız politika yürüterek hem SSCB'yi hem de ABD'yi Afganistan'a yardım konusunda cesaretlendirme politikası gütmüştür. Öte yandan SSCB, Davud'un çevresindeki Marksistler sayesinde Afgan meselelerindeki Sovyet nüfuzunun büyük ölçüde artacak olmasına daha fazla önem vermektedir.⁶⁵⁷

Muhammed Davud'un Moskova'ya 1974 yılında gerçekleştirdiği resmi ziyarette yapılan üst düzey görüşmelerde, Afganistan'ın bağlantısızlık politikası Brejnev ve diğer Sovyet devlet adamları nezdinde övgüye mazhar olmuştur. Sovyet devlet adamları tarafından, Afganistan'ın bu politik duruşunun SSCB için önemli olduğu dile getirilmiştir. Bu çerçevede Kruşçev'in Afganistan'ın bağlantısızlığı ile ilgili söyleminin devam ettiği anlaşılmaktadır. Görüşmelerde iki ülke arasındaki dostluğa, işbirliğine ve barış içinde bir arada yaşama ilkesine de vurgu yapılmıştır. Sovyetler Birliği bu görüşmelerde Afganistan'ın uygulamaya koyacağı "Yedi Yıllık Kalkınma Planı"na katılmaya hazır olduğunu açıklamıştır.⁶⁵⁸

Ancak zamanla iktidarını sağlamlaştıran Davud, ülkesinde komünist olmayan tek parti sistemine yönelmiştir. Moskova ile olan ilişkilerini dengelemek için Perçem grubu ile ittifak yaptığı değerlendirilen Davud, bir süre sonra devlet yönetiminden komünistleri uzaklaştırarak batılıları ve Japonları bazı madencilik ve endüstri projelerine iştirak etmeleri için ülkesine davet etmiştir. Bu durum Moskova'nın bakış açısına etki etmiş, Sovyet yönetimi Davud'u "çıkarıcı bir milliyetçi" olarak görmeye ve güvenilmez bulmaya başlamıştır.⁶⁵⁹ Bu dönemde iki ülke arasındaki ayrışmayı körükleyen başka gelişmeler de olmuştur.

Muhammed Davud, 1969 yılında Brejnev tarafından başlatılan "Asya Kolektif Güvenlik Sistemi" ile ilgili olarak 1974 yılında bir açıklama yapmıştır. Söz konusu girişim Sovyetler Birliği tarafından aslında Çin'e karşı başlatılmıştır. Ancak bu sistemde öngörülen "Asya'daki sınırların yeniden tasdik edilmesi" konusu Afganistan'ı rahatsız etmiştir. Muhammed Davud, Afganistan-Pakistan arasındaki

⁶⁵⁷ Anthony Arnold, **a.g.e.**, 1982, s. 58.

⁶⁵⁸ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 164.

⁶⁵⁹ Amin Saikal, William Maley, **a.g.e.**, s. 25.

sınırı kabul etmek anlamına geleceğinden, planda öne çıkan “sınırların dokunulmazlığı konusunda memnun olmadıklarını” açıklamıştır.⁶⁶⁰

Öte yandan Sovyet yönetimi 1976 yılının ortalarına kadar, ADHP’nin rakip Halk ve Perçem hiziplerini biraya getirmek için çaba sarf etmiştir. Rusların bu girişiminin ardında Afgan partisi için gelecekte düşünülen bazı görevler vardır. 1976 yılının ikinci yarısından itibaren, Rusların Afganistan’daki yıkıcı faaliyetleri ile ilgili istihbarat raporları gelmeye başlamıştır. Bu bilgilere doğrudan tepki vermeyen Muhammed Davud “bekle ve gör” tutumunu benimsemeyi uygun görmüştür. Ancak zaman geçtikçe Rusların faaliyetlerinden iyice rahatsız olan Davud meseleyi Brejnev ile görüşmeyi düşünmüştür.⁶⁶¹

Öte yandan, Muhammed Davud bu dönemde bir tedbir olarak Afgan Ordusunda görevli alt düzey Sovyet askeri danışmanlarının sayılarını azaltmıştır. Sovyet yapımı askeri malzemenin eğitimi için Hindistan ve Mısır’a personel göndermeye başlayınca, doğal olarak bu durum Sovyetlerin tepkisini çekmiştir. Bu dönemde Sovyet yardımı azalmış ve Afganistan’daki Sovyet uzmanları çalışmalarında daha isteksiz davranmaya başlamışlardır.⁶⁶²

Muhammed Davud SSCB’nin daveti üzerine 12-15 Nisan 1977’de Moskova’ya yaptığı ikinci resmi ziyarette, Afganistan’da artan Sovyet gizli faaliyetleri ile ilgili Brejnev ile özel bir görüşme yapmayı planlamıştır. Heyetler arası görüşmeler devam ederken Brejnev kaba bir üslupla, Afganistan’da ikili ve çok taraflı projelerde çalışan “bazı NATO ülkeleri vatandaşlarının son zamanlarda artış gösterdiği” konusunu gündeme getirmiştir. Bu tür görevlilerin daha önce Kuzey Afganistan’da çalışmalarına Afgan Hükümetinin engel olduğunu, ancak şimdi aynı titizliğin gösterilmediğini ifade etmiştir. Sözlerinin sonunda ülkesinin bu durumdan rahatsızlık duyduğunu belirten Brejnev, bahse konu şahısların Afganistan’dan çıkarılmasını istemiştir. Davud ise Brejnev’in söylediği sözleri “kabul etmeyeceğini” ifade etmiştir. Afganistan Cumhurbaşkanı salonu terk ederken arkasından yetişen Brejnev

⁶⁶⁰ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 63.

⁶⁶¹ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 171-174.

⁶⁶² Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 60, 65.

baş başa görüşmeyi hatırlatmış, Davud ise artık bu görüşmeye gerek kalmadığını bildirmiştir.⁶⁶³

Görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmış olmasında Brejnev'in diğer eleştirilerinin ve imalı taleplerinin de etkisi olmuştur. Brejnev, Davud'un oluşturduğu yeni kabine ile ilgili rahatsızlıklarını da dile getirmiştir. Dahası kabine üyelerinin bazılarının yabancı devletler için çalıştıklarını da söylemiş ve bu konuda ABD'yi ima etmiştir. Brejnev hükümette halkı daha iyi temsil edebilecek kişilere görev verilmesi üzerine de konuşmuştur. Bu sözlerinde de ADHP üyelerini kastetmiştir. Brejnev Afganistan'a karşı sergilediği dayatmacı yaklaşıma rağmen, Bağlantısızlar grubunun SSCB'ye eğilimini artırmaya yönelik olarak Küba tarafından gerçekleştirilen girişimlerin Davud tarafından eleştirmesinden de rahatsızlık duymuştur.⁶⁶⁴

Brejnev'in sergilediği dayatmacı tutum ve tavırdaki esas nokta, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ın politikasını etkilemeye hatta kontrol etmeye çalışmasıydı. Ancak Davud'dan gördüğü tepkiye bakıldığında, Brejnev'in Afgan liderini yanlış değerlendirdiği ve sergilediği yaklaşımın Afganistan'da sonuç getirmediği anlaşılmaktadır. Muhammed Davud bu görüşmede maruz kaldığı muameleye sert tepki göstermiş, "Afganların kendi evlerinin hâkimleri olduğu ve hiçbir yabancı ülkenin onların işlerini nasıl yürütecekleri konusunda bir şey söyleyemeyecekleri" sözlerini sarf etmiştir.⁶⁶⁵ Brejnev ve Davud bir kez daha görüşmemişlerdir. Bununla birlikte, ertesi gün Sovyet ve Afgan heyetleri arasındaki görüşmeler daha önceden planlandığı gibi devam etmiş, Sovyetlerin Afganistan'daki projelere iştiraki de sürmüştür. Ancak iki ülke arası ilişkiler önemli bir yara almıştır.⁶⁶⁶

3.4.5. Afganistan'da 1977 Anayasasının Kabulü ve Değişen Dengeler

Muhammed Davud, 1977 yılında Loya Cırge'yi toplamıştır. Meclisin, hazırlanan yeni anayasayı onaylamasını ve Afganistan Devlet Başkanını seçmesini isteyen Davud, böylelikle iktidarının ve rejiminin meşruiyetini pekiştirmeyi amaçlamıştır. Loya Cırge doğal olarak Afganistan'ın 1977 Anayasasını onaylamıştır. Devlet Başkanı olarak ise yedi yıllığına Muhammed Davud seçilmiştir. Ancak bu

⁶⁶³ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 174, 178,179.

⁶⁶⁴ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 65, 66.

⁶⁶⁵ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 66.

⁶⁶⁶ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 179, 180.

siyasi manevra Davud'un aleyhine olmuş ve onun imajını zedelemiştir. Bu yeni dönemde tek parti sistemi getirilmiştir. Tek parti ise lider kadrosu bürokratlardan oluşan Milli Devrim Partisi'dir. Ayrıca siyasi faaliyetler kanunla yasaklanmış, güvenlik güçlerinin yetkileri ise artırılmıştır.⁶⁶⁷

Yeni Afgan Anayasasının 1977 yılında kabulü ile oluşturulan bakanlar kurulunda solculara görev vermeyen Davud, bu defa Sovyetler Birliği'ne olan bağımlılığı azaltma çareleri aramıştır. Bu bağlamda Afganistan dış politikasında köklü bir değişikliğe gitmiştir. Bu çerçevede ABD ile yakın ilişkileri olan Pakistan ve İran'a yönelmiş, 1978 yılı Mart ayında Afganistan ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Yine bu dönemde Sovyetler tarafından verilen eğitime bir alternatif olarak, daha fazla Afgan genci ABD, Mısır ve Hindistan'a askeri eğitim için gönderilmeye başlanmıştır.⁶⁶⁸

Bununla birlikte, Davud'un dış politikadaki yeni yaklaşımı ülke içinde sorunları gidermeye yetmemiştir. Öte yandan, Davud'un keyfi uygulamaları ve işsizlikteki görülmemiş artış ülkedeki huzursuzlukları körüklemiştir. Hükümetin muhalif düşünce ve barışçıl eylemleri şiddetle bastırması gibi uygulamaları nedeniyle Davud yönetimi toplumun tüm kesimlerinden tepki görmeye başlamıştır.⁶⁶⁹

Muhammed Davud, İslami kesimi susturduktan sonra tekrar Perçem'i hedef almıştır. Bu durum Halk ve Perçem gruplarının Temmuz 1977'de yeniden birleşmesi sonucunu doğurmuştur.⁶⁷⁰ Davud tarafından Kasım 1977'de aşırı muhafazakârların denetiminde yeni bir kabine oluşturulması, sol muhalefet içerisinde daha fazla hoşnutsuzluk ve tepkiye sebebiyet vermiştir. Bu tepki daha sonra ortaya çıkacak krizin başlangıcı olmuştur.⁶⁷¹

Muhammed Davud, Perçem ve Halk hiziplerinin 1977 yılı Temmuz ayında tekrar birleşmelerinin ardından Dışişleri Bakan Yardımcısı Ghaus'a; Afganistan'ın 1950 yılında Sovyetler tarafından sağlanan büyük ekonomik ve askeri yardımı kabul etmesine göndermede bulunarak söylediği "*Kumarı kaybettik, elimizi oynadık ama*

⁶⁶⁷ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 13.

⁶⁶⁸ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 87-91.

⁶⁶⁹ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 96.

⁶⁷⁰ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 236.

⁶⁷¹ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 34.

kaybettik. Önünde sonunda küçük bir azınlık silah zoruyla iktidarı ele geçirir ve tüm halka hükmeder. Afganistan'ın Müslüman halkı hiçbir zaman kendi isteği ile komünizmi kabul etmez fakat ben kan nehirlerinin aktığını görüyorum” sözleri ile hem hayal kırıklığını ifade etmiş hem de Afganistan'ın geleceği ile ilgili sanki kehanette bulunmuştur.⁶⁷²

Muhammed Davud ilk Afganistan Cumhuriyeti'nin kurucusu olan devlet adamıdır. İktidara gelişinde kendisini destekleyen sol eğilimlileri yönetimden uzaklaştırması, 1977 yılında yeni anayasanın kabulü ve Davud'un devlet başkanı seçilmesi ile oluşan geniş tabanlı bir kabine beklentilerinin aksine hareket ederek bazı hatalar yapmıştır. Kabinenin siyasi oluşumunun daha geniş bir yelpazeye hitap edeceği açıklanmış olmasına rağmen gerçekleşen bu olmamıştır. Muhammed Davud tam aksine tek adama, hatta “geleneksel bir kabile liderine” dönüşmüştür. Davud'un bu tutumu Halk ve Perçem hiziplerinin yeniden birleşmesinde önemli bir etken olmuştur.⁶⁷³

Davud'un kabineyi Mart 1977'de açıklamasından sonra Halk grubu Afganistan Ordusunda yaptığı çalışmaları artırmıştır. Bu çerçevede askeri kadroların partide toplanmasına hız verilmiştir. Halk grubunun lideri Taraki bu dönemde Davud ile görüşmek için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Ancak bu girişimler Davud'un etrafındaki kişiler tarafından engellenmiştir. Afgan aydınları arasında ve Kâbil Üniversitesi çevresinde Nur Muhammed Taraki'nin, demokratik usullerle ya da kanunsuz olarak Davud'un yerine geçmesi konusu tartışılmaya başlanmıştır. Afganistan'da 1977 yaz aylarında cumhuriyete olan desteğin ciddi oranda azaldığı görülmektedir.⁶⁷⁴

Davud'a yönelik tepkilerin diğer bir kaynağı da ilk iktidar dönemine (1953-1963) nazaran ikinci dönemde ekonomik olarak yeterli başarı gösterilememiş olmasıdır. Afganistan fakir bir durumdadır. Kuraklığın ardından 1972 yılından sonra yağışların ve tarımsal ürünlerin artması ekonomiyi bir nebze düzeltmiş ancak yeterli olmamıştır. Dönemin geneline bakıldığında ülkedeki insanların yaşam standartları yükselmemiştir. Bu bağlamda, bazı göstergeler ülkenin geri kalmışlığının derecesine

⁶⁷² Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 194.

⁶⁷³ Louis Dupree, **a.g.m.**, s. 60.

⁶⁷⁴ Louis Dupree, **a.g.m.**, s. 61.

işaret etmektedir. Örneğin Afganistan’da ortalama insan ömrü Dünya’da en aşağı düzeyde kalırken bebek ölümleri en yüksek oranında seyretmiştir. Sonuç olarak politik bakımdan baskıcı bir tutum sergilenen Davud’un ikinci iktidarı, ekonominin düzeltilmesi yönünde bekleneni verememiştir.⁶⁷⁵ Seyid Ahmet Geylani’ye göre Davud’un darbe ile işbaşına gelmesi “Taraki Darbesine” ve Sovyet işgaline kapı açmıştır. Afganistan böyle bir kaderi yaşamak zorunda kalmıştır.⁶⁷⁶

Afganistan için “altmış yıllık bağımsızlık” dönemi, zaman zaman cılız modernleşme girişimlerinin olduğu ancak genel olarak siyasi bakımdan istikrarsızlıkla tanımlanabilecek bir dönemdir. Afganistan 1919 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkede derin etkilere neden olan birçok dönüm noktasından geçmiştir. Bunların içinde gölgede kalan, ancak etkisi gelecek yıllara yayılan en önemli dönüm noktası belki de XX. yüzyılın son çeyreğinde Halk ve Perçem gruplarının yeniden bir çatı altında ve bir amaç doğrultusunda birleşmesidir.

Muhammed Davud’un bu gelişmeye dikkat çekmesi de gelecek endişelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak kaygı duyan sadece Davud olmamış, birçok Afgan devlet adamı, siyasi ve dini lider de ülkelerinin geleceğine yönelik benzer endişeleri hissetmişlerdir. Sonraki yıllarda meydana gelen gelişmeler de bu endişeleri haklı çıkaracaktır. Zira Afganistan adım adım savaş ve kargaşa ortamına sürüklenecektir. XIX. yüzyıldaki “Büyük Oyun” sürecinde Afganistan meselelerinin en önemli aktörü İngiltere iken bu işlevi XX. yüzyılda Sovyetler Birliği üstlenmiştir. Sovyetler Birliği özellikle Afganistan’daki nüfuzunu ekonomik yöntemlerle ve yıllar boyu ülkesinde eğittiği Afganlara dayandırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda ADHP de Sovyet yönetimi için önemli bir dayanak unsuru olmuştur. Ancak Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında ortaya çıkan ve Afgan idarecilerinin engelleyemediği bu tür bir ilişki Afganistan’ın yararına olmayacaktır. Zira olaylar birbirini tetikleyecek ve bu sürecin devamında Afganistan tarihinin en uzun süren işgallerinden biri yaşanacaktır.

⁶⁷⁵ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 59

⁶⁷⁶ Artyom Borovik, **The Hidden War**, 1st Edition, International Relations Publishing House, U.S.A., 1990, s. 145.

II. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ'IN SONU, YENİ SOĞUK SAVAŞ'IN BAŞLANGICI: SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN AFGANİSTAN'I İŞGALİ

A. Detantta Sona Doğru

ABD ve SSCB'nin politik tutumlarında 1970'lerde başlayan karşılıklı yumuşama, 1972 yılındaki SALT-I Anlaşması ile ilk meyvesini vermiştir. Bu dönemin önemli aktörleri ise Nixon ve Brejnev'dir. Ancak İsrail ile Mısır, Irak, S. Arabistan, Ürdün ve Suriye'den oluşan Arap ittifakı arasında 1973 yılında başlayan Yom Kippur Savaşı, iki süper gücü ulusal çıkarları temelinde yeniden karşı karşıya getirmiştir. Böylece yeni bir krizin eşiğine gelindiğinde Sovyetler Birliği Arap ülkeleri tarafında yer almıştır. ABD ise İsrail'i desteklemekle birlikte, ekonomisinin ucuz petrol ihtiyacı nedeni ile ateşkes için İsrail'e baskı yapmış ve çatışmalar durmuştur.⁶⁷⁷

Ancak SSCB ve Küba'nın Angola'daki iç savaşa müdahalesi, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin yeniden soğumasına neden olmuştur.⁶⁷⁸ Öte yandan Brejnev, SBKP'nin 1976 yılındaki kongresinde, “detant sürecinin Sovyetleri Üçüncü Dünya ülkelerinden uzaklaştıracağı” endişesine kapılan komünistleri memnun edecek bir açıklama yapmıştır. Brejnev'i politikaları nedeniyle eleştiren bu “şahinler grubu”, Genel Sekreterin, “detantın komünist ülkelere olan Sovyet desteğini sınırlamayacağı” açıklaması ile rahatlamışlardır.⁶⁷⁹

Bütün bu gelişmeler Nixon ve Kissenger'in “Sovyetleri yönetme rüyası”nı sonlandırmıştır. 1977 yılında, dış politika konusunda tecrübesiz olarak değerlendirilen Jimmy Carter'ın ABD başkanlığına seçilmesinin yanı sıra ekonomik sorunların da etkisi ile detant, yeniden iki ülke arasında mücadeleye doğru evrilmiştir. Detant bu dönemde “kirli bir kelime” haline gelmiştir.⁶⁸⁰

1978 ve 1979 yılları süper güçler için uluslararası diplomasi açısından hareketli geçen yıllardır. Bu bağlamda ABD, 1978 yılının Kasım ayında İran Körfezi

⁶⁷⁷ Branislav L. Slantchev, **a.g.m.**, s. 7.

⁶⁷⁸ Branislav L. Slantchev, **a.g.m.**, s. 8.

⁶⁷⁹ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 141.

⁶⁸⁰ Branislav L. Slantchev, **a.g.m.**, s. 8.

konusunda Brejnev'in yaptığı uluslararası anlaşma teklifini reddetmiştir. Çünkü ABD, bu anlaşmanın Sovyetlerin Körfez bölgesinde söz sahibi olmasını meşrulaştıracağından endişe duymaktadır. Sovyet etki alanının askeri ya da politik olarak her türlü yayılma teşebbüsü ABD'nin çıkarlarına aykırı görülmüştür.⁶⁸¹

Ortadoğu'daki Arap-İsrail çatışmasının Camp David Anlaşması ile sona erdirilmesinde ABD yönetiminin üstlendiği rol ve bu rolün sağladığı kendine güven, Carter'ı Sovyetlerin Afrika'daki nüfuzu konusunda da bir şeyler yapmaya yönlendirmiştir. Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski'nin tavsiyeleri ile Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ve Afrika'daki nüfuzuna karşı "Çin kartının" oynanması benimsenmiştir. Ancak Brzezinski'nin Çin'e giderek başlattığı diplomatik girişim ABD yönetiminin aleyhine gelişmiştir. Zira Çin bu görüşmelerin gölgesinde "ABD Kartını" kullanarak 1979 yılında Vietnam'ı işgal etmiştir. Çin başarılı bir diplomasi sergilemek suretiyle Dünya kamuoyunda "ABD'nin bu işgali onayladığı" izlenimini yaratmayı başarmıştır. Bu gelişme Sovyetler Birliği'nin tepkisine ve SALT sürecinin durmasına neden olmakla⁶⁸² birlikte SALT-II Anlaşması yedi yıl süren görüşmelerin ardından 1979 yılı Haziran ayında imzalanmıştır.⁶⁸³

Ancak 1979 yılı sonlarında İran'da başlayan rehineler krizi, aynı dönemde enerji sorunu, ekonomide durgunluk ve enflasyon gibi önemli sıkıntılar yaşayan ABD için baş ağrıtan bir diplomatik sorun haline gelmiştir. Zira 4 Kasım 1979 tarihinde 66 ABD'linin rehin alınması ABD kamuoyunda derin etkiler yaratırken⁶⁸⁴ ABD yönetiminin atacağı diplomatik adımları da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu kriz bir anlamda ABD karar mekanizmasının diğer Dünya olaylarına zamanında ve uygun şekilde tepki vermesine mani olmuştur.

İran'da rehineler krizinin başlamasından iki ay sonra gerçekleşen Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ise ABD ve Sovyetler arasında 1970'lerde başlayan ancak son dönemde sekteye uğrayan detant sürecinin kesin olarak sona ermesine

⁶⁸¹ David Holloway, **a.g.e.**, s. 98.

⁶⁸² Branislav L. Slantchev, **a.g.m.**, s. 8.

⁶⁸³ Amy F. Woolf, Mary Beth Nikitin, Paul K. Kerr, "Arms Control and Nonproliferation: A Catalog of Treaties and Agreements", Congressional Research Service, March 7, 2012, s. 4, www.fas.org/sgp/crs/nuke/RL33865.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2013

⁶⁸⁴ David Farber, **Taken Hostage: The Iran Hostage Crisis and America's First Encounter With Radical Islam**, Princeton University Press, U.S.A., 2005, s. 1.

neden olmuştur. Süper güçler arasında yeniden bir Soğuk Savaş dönemine girilmiştir. Detant sürecinin başlattığı “rakiplerin zayıf taraflarının istismar edilmemesi” anlayışı bir kenara bırakılmıştır. Bu anlayıştan kaynaklanan olumlu tutum tersine şekillenmeye başlamıştır.

B. İşgal Öncesi Afganistan

Afganistan’da 1973 yılında Muhammed Davud’un monarşi yönetimine son vermek suretiyle gerçekleştirdiği rejim değişikliği ilk günlerde daha iyi bir yaşam için yeni ümitlere vesile olmuştur. Ancak Davud bir anlamda Afganistan’daki ayrışmanın da fitilini ateşlemiştir. Bir taraftan ülkede Sovyet nüfuzu artarken diğer yandan siyasi kamplaşmalar rejimi tehdit etmeye başlamıştır.

1978 yılındaki Savr İnkılâbı ve ardından başlayan iç karışıklıklar Afganistan’da uzun sürecek istikrarsızlık ve savaşların habercisi olmuşlardır. Daha iyi bir yaşam için girişilen bu tepeden inmecî siyasi hareket, Afganistan’ın kendine özgü dinamiklerinin yanı sıra ülkenin siyasi ve sosyoekonomik olarak Marksist bir devrime hazır olmaması nedeniyle toplum sathına yayılamamıştır. Sosyalist gelişme modelinde benimsenen reformların Afganistan örneğinde uygulanması girişimleri romantik ancak hayal kırıklığı yaratan projeler olarak tarihe geçmiştir.

1. Savr İnkılâbı ve Taraki Dönemi

Muhammed Davud iktidarının son döneminde, İslami örgütler tarafından 1977 yılında Kâbil’de bazı terör eylemleri gerçekleştirilmiştir. Mir Ekber Hayber de bu süreçte bir saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir.⁶⁸⁵ 17 Nisan 1978 tarihinde üst düzey Perçem grubu teorisyeni Mir Ekber Hayber’in Kâbil’de öldürülmesi üzerine ADHP hükümeti suçlamış ve bu suikastın sol akımları sindirme kampanyasının bir parçası olduğunu ilan etmiştir. Komünist kesim Hayber’in ölümünü kendi siyasi amaçları doğrultusunda hükümet karşıtı gösteriler düzenleyerek kullanmayı amaçlamıştır. Kâbil’de gerçekleştirilen bir kitle gösterisinden sonra Hayber toprağa verilmiştir. Cenaze töreninde Hafızullah Emin’in yanı sıra başta Taraki ve Karmal

⁶⁸⁵ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 14.

olmak üzere birçok ADHP mensubu konuşmalar yapmış ve hepsi de Davud yönetimini suçlamıştır.⁶⁸⁶

Cenaze töreninin ardından Davud yönetimi bütün gösterileri yasaklamış ve siyasi tutuklamalar başlamıştır. Tutuklamalarda öncelikle ADHP ileri gelenleri hedef alınmıştır. Ancak Mir Ekber Hayber'in cenaze töreniyle başlayan hükümet karşıtı protestolarda halk tepkisinin arttığı dönemde, rejimi açısından büyük bir hata yapan Davud, Perçem ve Halk hiziplerinin önde gelenlerini tutuklatmasına rağmen Hafızullah Emin'i istisnai olarak ev hapsinde tutmaya karar vermiştir. Bu durum Emin'e kısa süre içerisinde hükümete karşı bir darbe planlama imkânı tanımıştır.⁶⁸⁷

Perçem gazetesi editörü ve Afganistan Demokratik Halk Partisi MK üyesi olan Mir Ekber Hayber'in⁶⁸⁸ ölümü, Afganistan'daki sol görüş cephesinde büyük bir tepkiye sebebiyet vermiş ve ülkede yaşanacak uzun kargaşa döneminin ilk kıvılcımı olmuştur. Muhammed Davud ise Hayber'in ölümünün sorumlusu olarak görülmüştür. Rejimin gösterilere sert misillemede bulunması ve başta Nur Muhammed Taraki olmak üzere ADHP mensuplarının 26 Nisan'da tutuklanmaları, Marksist kesimi plansız ve hazırlıksız bir girişime yönlendirmiştir.⁶⁸⁹ Ev hapsinde tutulan Hafızullah Emin ise, tutuklanma beklentisindeki Marksist subaylarda ortaya çıkan gerilimi sol kesimin amacı lehine iyi kullanmış ve onları Davud iktidarına karşı darbeye yönlendirmeyi başarmıştır.⁶⁹⁰

Zira Hafızullah Emin'in Afgan Ordusunda görev yapan subaylar üzerindeki nüfuzu daha eskiye dayanmaktadır. Aslen öğretmen olan Emin, Kâbil'deki İbn-i Sina Lisesi'nde öğretmenlik ve okul müdürlüğü yaptığı dönemde, çoğunluğu kırsal kesim kökenli birçok Afgan gencini etkileme imkânı bulmuştur. Ayrıca siyasete atıldıktan sonra parti ile ordu arasında irtibat görevini yürütmesi⁶⁹¹ de Emin'in ordu mensupları üzerinde nüfuz kazanmasını sağlamıştır.

⁶⁸⁶ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 196.

⁶⁸⁷ Abdul Samad Ghaus, **a.g.e.**, s. 197.

⁶⁸⁸ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 34.

⁶⁸⁹ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 5.

⁶⁹⁰ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 97, 98.

⁶⁹¹ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 32.

Ev hapsinde bulunduğu kısa süre içerisinde rejime karşı yapılacak ihtilalin planını hazırlayan Hafızullah Emin, talimatlarını bu siyasi harekete katılacak kişilere ulaştırmıştır. İhtilal 27 Nisan 1978 günü sabah başlamıştır.⁶⁹² İhtilal Afgan takvimine göre Saur (savr) ayında gerçekleşmiş ve bu siyasi hareket ADHP tarafından “Savr İnkılâbı” (Nisan Devrimi) olarak adlandırılmıştır.⁶⁹³ Bu tarihin Afganistan’da kullanılan takvime göre karşılığı ise 7 Saur 1357’dir.⁶⁹⁴

Nur Muhammed Taraki, Savr İnkılâbı’nın bir “halk devrimi” olduğu görüşündedir. Ancak Marksistler tarafından ülke yönetiminin devralındığı bu olaylara sivil halk katılımı hiç olmamış, Afgan Ordusunun da sadece küçük bir kısmı katılmıştır.⁶⁹⁵ İhtilalin önde gelen askeri liderleri Albay Aslam Vatanyar ve Albay Abdulkadir Dagarval’dır.⁶⁹⁶ Hafızullah Emin’in bu ihtilali ordu mensuplarının liderliğine dayalı olarak yapmış olması Afganistan gerçekleri ile uyumludur. Zira Emin’e göre Sovyet ideolojisinde öne sürülenin aksine, Afganistan’da işçiler ve köylüler devrim yapacak durumda değillerdi. Sadece ordu mensupları, komünist ideolojiyi daha fazla benimsemiş olmakla birlikte, daha modern ve seküler bir anlayışa sahiplerdi.⁶⁹⁷ Afganistan’daki bu ihtilale katılan askeri güç ile ilgili farklı bilgiler olmasına rağmen Bradsher’e göre, ihtilalciler tarafından 600 asker, 60 tank ve 20 savaş uçağı hükümet güçlerine karşı kullanılmıştır.⁶⁹⁸

Hafızullah Emin’in harekete sevk ettiği ordu birliklerinden 15. Tugay Kâbil Havaalanını ele geçirmiştir.⁶⁹⁹ Muhammed Davud’un tutuklanmış olan ADHP liderleri konusunda bakanlar kurulu toplantısı yaptığı esnada,⁷⁰⁰ Cumhurbaşkanlığı Sarayı önce Afgan Hava Kuvvetlerine ait uçaklarca bombalanmış, ardından bir grup asker tarafından işgal edilmiştir. Sarayda bulunan Cumhurbaşkanı Muhammed

⁶⁹² Joseph J. Collins, **The Soviet Invasion of Afghanistan**, Lexington Books, U.S.A., 1986, s. 49.

⁶⁹³ Barnett R. Rubin, **The Fragmentation of Afghanistan**, Yale University, Michigan, 1995, s. 105.

⁶⁹⁴ Aleksandr Lyahovskiy, **Tragediya i Doblest Afgana**, <http://lib.rus.ec/b/216411/read>, Erişim Tarihi: 03.01.2013

⁶⁹⁵ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 107.

⁶⁹⁶ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 136.

⁶⁹⁷ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 33, 34.

⁶⁹⁸ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 76.

⁶⁹⁹ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 34.

⁷⁰⁰ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 136.

Davud Han ve aile mensupları bu askerler tarafından öldürülmüşlerdir.⁷⁰¹ Öldürülenler arasında Davud'un kardeşi Muhammed Naim, Savunma Bakanı Gulam Haydar Resuli, İçişleri Bakanı Abdülkadir Nuristani ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Seyid Abdulilallah da bulunmaktadır.⁷⁰²

Rejime karşı düzenlenen darbede, Afgan Ordusunda Davud yanlısı olanlar ile ADHP yanlıları arasında çıkan çatışmalarda yaklaşık bin kişinin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir.⁷⁰³ Ancak her şeye rağmen ordunun ihtilalcilere karşı yeterli tepki gösterememesi de dikkat çekmektedir. Ordu birlikleri ADHP mensuplarının Davud yönetimi tarafından hapsedilmesini kutlarken askeri hazırlık durumu ve disiplinden uzaklaşmışlardır. Davud'dan aldığı talimat ile askeri birlikleri ihtilalcilere karşı harekete geçirmeye çalışan Genelkurmay Başkanı da tüm gayretine rağmen başarılı olamamıştır. İhtilalciler hava üstünlüklerini iyi kullanmışlardır. Davud'a bağlılığını sürdüren ve Herat'taki Şindend Havaalanından Kâbil semalarına gelen uçaklar ise kısa sürede yakıt problemi nedeni ile üslerine geri dönmek zorunda kalmışlardır.⁷⁰⁴

Bu rejim değişikliği Afganistan tarihinin önemli kilometre taşlarından biridir. Ancak gölgede kalmış olsa da bu olay nedeniyle bir değişiklik daha gerçekleşmiş ve Afganistan tarihinde ilk defa ülkenin iktidarı Dürrani Peştunlarından, Afgan toplumunun aşağı orta sınıfından gelen Galzay Peştunlarına geçmiştir.⁷⁰⁵ Halk grubunda Paktia Peştunları da bulunuyordu. Bu bağlamda Halk grubunun temsil ettiği siyasi ideolojinin yanı sıra rejimin kabilevi bir özelliği olduğunu da söylemek mümkündür. Muhammed Davud döneminin Muhammedzay hâkimiyetinden iktidarı

⁷⁰¹ Baymirza Hayit, **a.g.e.**, s. 254; Kâbil dışındaki Pul-i Şarki bölgesinde bir askeri üste 2008 yılında bir toplu mezarda yapılan kazılarda, diş yapısı sayesinde Davud'un bedeni teşhis edilmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan Kralı tarafından Davud'a hediye edilen küçük bir altın Kuran-ı Kerim de Davud'un bedeni yanında bulunmuştur. Bkz. "Body of Afghan Leader Identified", **BBC News**, 4 December 2008, www.news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7764852.stm, Erişim Tarihi: 18.11.2012

⁷⁰² L.W. Adamec, **a.g.e.**, 2005, s.xlvii.

⁷⁰³ Joseph J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 49.

⁷⁰⁴ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 136.

⁷⁰⁵ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 98.

devralan bu etnik yapı⁷⁰⁶ Marksist de olsa hâlâ kabile kimliğinin Afganistan'daki siyasi belirleyiciliğini gösteriyordu.

Yeni hükümet, Davud rejimi süresinde yaşadıkları sıkıntılardan bunalmış olan halk tarafından ilk günlerde desteklenmiştir. Kâbil'de güçlü destek gösterileri görülürken kırsal kesimdeki halk da yeni hükümete sempati ile yaklaşmıştır. Sadece Celalabad kentinde ihtilale karşı tavır alındığı görülmüştür.⁷⁰⁷

Sovyetler Birliği'nin herhangi bir dahli yokmuş gibi görünen Afganistan'daki Savr İnkılâbı, ülkede Sovyet yanlısı Marksist-Leninist bir hükümeti işbaşına getirmiştir.⁷⁰⁸ Batılı araştırmacıların darbeye Sovyet parmağı olduğuna dair değerlendirmeleri kesin olarak kanıtlanamamıştır. Sovyetlerin doğrudan etkisi olmasa da Afgan Ordusunun Sovyetler tarafından eğitilmiş ve teçhiz edilmiş olmasının darbenin altyapısını teşkil ettiğini düşünenler de vardır.⁷⁰⁹

Afganistan Demokratik Halk Partisi, Marksist subayların gerçekleştirdiği hükümet darbesinin ardından iktidarı devralmakta gecikmemiştir.⁷¹⁰ Yeni rejimde Nur Muhammed Taraki İhtilal Konseyi Başkanlığı ve Başbakanlık, Babrak Karmal Başbakan Yardımcılığı⁷¹¹, Hafızullah Emin ise Başbakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini üstlenmişlerdir.⁷¹² Böylelikle Afganistan'da birbirine düşman iki sol fraksiyon, 1977 yılındaki birleşmeden sonra aynı hükümet çatısı altında da bir araya gelmiştir.

⁷⁰⁶ Barnett R. Rubin, **a.g.e.**, s. 115.

⁷⁰⁷ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 34, 35.

⁷⁰⁸ David Holloway, **a.g.e.**, s. 96.

⁷⁰⁹ Joseph J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 52.

⁷¹⁰ Barnett R. Rubin, **a.g.e.**, s. 111.

⁷¹¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 913.

⁷¹² Ludwig, W. Adamec, **a.g.e.**, 2005, s.xlvii. Diğer bakanlar ise: **Aslam Vatanyar**, Başbakan Yardımcısı ve Ulaştırma Bakanı; **Nur Ahmet Nur**, İçişleri Bakanı; **Abdul Kadir**, Milli Savunma Bakanı; **Anahita Ratebzad**, Sosyal İşler Bakanı; **Sultan Ali Keşmand**, Planlama Bakanı; **Süleyman Layık**, Radyo Televizyon Bakanı; **Abdülhekim Şarai**, Adalet Bakanı; **Şah Veli**, Sağlık Bakanı; **Dastagir Pencşiri**, Eğitim Bakanı; **Salih M. Zirai**, Tarım Bakanı; **Abdülkerim Misak**, Maliye Bakanı; **M. Hasan Barek-Şafi**, Kültür ve Enformasyon Bakanı; **Abdülkuddüs Gorbandi**, Ticaret Bakanı; **M. İsmail Daniş**, Maden ve Sanayi Bakanı; **Muhammed Rafi**, Bayındırlık Bakanı; **M. Mansur Haşimi**, Su ve Enerji Bakanı; **Nizamuddin Tahzib**, Kabile İşleri Bakanı; **Mahmud Suma**, Yüksek Öğretim Bakanı olmuşlardır. Bkz. **a.g.e.**

Sovyetler Birliği yeni Afgan hükümetine desteklerini açıklasa da⁷¹³ bu yeni durumu tam olarak karşılayabilecek ve yönetebilecek kadar hazırlıklı değildir. Hatta Sovyet gizli servisi KGB'nin bile darbeyi olup bittikten sonra öğrendiği iddia edilmiştir.⁷¹⁴ Brejnev de 1979 yılı ortalarından Carter ile yaptığı görüşme esnasında Afganistan'daki devrimi radyodan duyduklarını ifade etmiştir.⁷¹⁵ Gene de Savr İnkılâbı Hükümeti, kendisine destek bulma umuduyla Sovyetler Birliği'ne başvurmuştur.⁷¹⁶

Halk ve Perçem gruplarının oluşturdukları Afganistan Demokratik Halk Partisi birlikteliği ve iki fraksiyonun ortak iktidarları, güç ve iktidar kaygıları nedeni ile uzun sürmemiştir. Devlet Başkanı Taraki kısa süre sonra Perçem grubunu tasfiye etme işine girişmiştir. Bu çerçevede, Babrak Karmal büyükelçi olarak Prag'a,⁷¹⁷ Perçem kurucularından Muhammed Necibullah İran'a,⁷¹⁸ diğer Perçem önde gelenlerinden Nur Ahmet Nur Washington'a ve Anahita Ratipzad da Belgrad'a görevlendirilmişlerdir.⁷¹⁹

Halk grubu önderliğinde yapılan Savr İnkılâbı ile iktidarın ele geçirilmesi, XX. yüzyılın son komünist nitelikli devrimidir. Ancak bu siyasi hareket aynı zamanda komünizmin kitlelere karşı uygulanan baskılar olmadan yaşamasının mümkün olmadığını göstermiştir.⁷²⁰ Öte yandan, Temmuz 1979'da Halk grubunun başlattığı Perçem grubunun hükümetten tasfiyesi operasyonu, Anthony Hyman'ın ifadesiyle Afganistan'da “yeni bir darbe” anlamına gelir.⁷²¹

Bu bağlamda Babrak Karmal, büyükelçi olarak görevlendirilmesinden duyduğu memnuniyetsizliği Sovyet yetkililerine bildirmiştir. Bakanlıklarda görev alacak ilk Sovyet danışanlarının V. I. Hazarov liderliğinde Afganistan'a gelişleri

⁷¹³ Barnett R. Rubin, **a.g.e.**, s. 111.

⁷¹⁴ Vladislav M. Zubok, **a.g.e.**, s. 389.

⁷¹⁵ Jimmy Carter, **Keeping Faith: Memoirs of a President**, The University of Arkansas Press, U.S.A., 1995, s. 261.

⁷¹⁶ Vladislav M. Zubok, **a.g.e.**, s. 389.

⁷¹⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 913.

⁷¹⁸ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 165.

⁷¹⁹ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 111.

⁷²⁰ Robert Service, **Comrades, A World History**, 1.B., Pan Books, London, 2007, s. 411, 412.

⁷²¹ Anthony Hyman, “Afghan Resistance: Danger From Disunity”, **Conflict Studies**, No: 161, Great Britain, 1984, s. 7.

vesilesi ile 18 Haziran 1978 tarihinde Taraki, Sovyet Büyükelçisi Puzanov ve Hazarov'un bulunduğu ortamda Karmal, ADHP'nin bir bölünmeye doğru gittiğini vurgulamış ve ülkedeki tüm kontrolün hükümet ve ordunun eline geçeceğine dair uyarıda bulunmuştur.⁷²²

Taraki aslında yönetimden uzaklaştırdığı Perçem mensuplarını hapsetmek suretiyle kontrol altında tutmaya karar vermiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin Kâbil'deki büyükelçisi Puzanov'un girişimleri sonucu onları yurtdışına göndermeye razı olmuştur. Perçem mensupları dört ay sonra kendilerine yapılan "Kâbil'e dönmeleri" çağrısına uymamışlar ve izlerini kaybettirmeyi tercih etmişlerdir.⁷²³

Bu dönemde Taraki'nin Ordu üzerinde nüfuzunu artırmaya yönelik bazı girişimleri de olmuştur. Bu bağlamda ihtilalin önde gelen askerlerinden Abdulkadir yeni rejim döneminde albay rütbesinden tümgeneralliğe terfi ettirilmiş⁷²⁴ ancak daha sonra Savunma Bakanlığı görevine 1978 yılı Ağustos ayında yine Taraki tarafından son verilmiştir. Bu vesile ile Taraki, Savunma Bakanlığı görevini de uhdesine alarak gücünü pekiştirmeye devam etmiştir. İhtilalin diğer güçlü ismi Hafızullah Emin de Başbakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı görevini sürdürmeye devam edecektir.⁷²⁵ Ancak hükümetteki yeniden yapılanma sorunları çözme yönünde umut vermemiştir. Taraki'nin geniş tabana yayılmayan hükümetinin⁷²⁶ karşılaştığı sorunlar ilk günden itibaren artarak devam etmektedir.

Öte yandan, Savr İnkılâbının kısa sürede başlatılmasında önemli rolü olan Hafızullah Emin kurulan yeni yönetimde çok etkili bir konum elde etmiştir. Göreve

⁷²² "Record of Conversations, Soviet Ambassador A. M. Puzanov and Taraki, 18 June 1978", **Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan**, e-Dossier No.4, Woodrow Wilson International Center For Scholars, Washington D.C., 2001, s. 134; http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/e-dossier_4.pdf; Erişim Tarihi: 20.12.2012

⁷²³ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 111.

⁷²⁴ The Kabul Times, 15.06.1978, s. 1.

⁷²⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 914

⁷²⁶ Robert O. Freedman, **Moscow and the Middle East: Soviet Policy Since the Invasion of Afghanistan**, 1st Publishing, Press Syndicate of the University of Cambridge, Great Britain, 1991, s. 71.

gelmesi ile beraber polis teşkilatı ve ordunun önemli görevlerine kendi güvendiği kişilerin atanmasını sağlayarak konumunu pekiştirmiştir.⁷²⁷

Taraki iktidara geldikten sonra bağlantısız bir dış politika takip edeceğini açıklamış olmasına rağmen ⁷²⁸ devlet yönetiminde gerçekleştirdiği güç operasyonundan sonra siyasi istikametini Sovyetler Birliği'ne çevirmiştir. Bu dönemde birçok Sovyet uzman çeşitli alanlarda çalışmak üzere Afganistan'a gelmiş ve çok sayıda Afgan vatandaşı da özellikle eğitim amacıyla Sovyetler Birliği'ne gönderilmiştir. Dönemin diğer önemli bir gelişmesi de 5 Aralık 1978 tarihinde iki ülke arasında "Dostluk, İyi komşuluk ve İşbirliği Anlaşması"nın imzalanması olmuştur. İki ülkenin birbiriyle daha da yakınlaşmasını sağlayan ve yirmi yıl geçerli olması öngörülen bu anlaşmanın 4'üncü maddesi güvenlik konusu ile ilgilidir. Bu madde, Afganistan ve SSCB'ye, toprak bütünlüklerini ve bağımsızlıklarını korumak için gerektiğinde işbirliği yapma ve her iki tarafın da kabulü ile bu konuda tedbirler alma yetki ve yükümlülüğünü getirmiştir.⁷²⁹ Bu gelişmeler çerçevesinde, Taraki rejiminin Sovyetler Birliği tarafından kabul görmesi, tartışmalı da olsa yeni Afgan yönetiminin uluslararası meşruiyetini artırmıştır.

2. Yönetime Karşı Halk Hareketlerinin Başlaması

Nur Muhammed Taraki Perçem grubunu dağıtıp ihtilalin askeri liderlerini bertaraf ederek siyasi gücünü pekiştirmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'ne yaklaşması nedeniyle ülke içinde gittikçe artan yönetim karşıtı direnişle karşı karşıya kalmıştır.⁷³⁰ Şehirli kesimin ihtilali başlangıçta ekonomik sebeplerden dolayı olumlu karşılamasına rağmen Davud döneminde siyasi faaliyetleri artan İslamcı öğrenci örgütleri ile Maoist gruplar rejim değişikliğinin ardından yeraltına inerek faaliyetlerini sürdürmeye başlamışlardır.⁷³¹

Afganistan'da başlayan direniş, sadece rejimin dış politika tercihindan kaynaklanmamaktadır. Afgan toplumsal yapısı ve gelenekleri ile bağdaşmayan başta toprak reformu ve başlık parasının kaldırılması gibi bir takım projelerin, hükümet

⁷²⁷ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 107.

⁷²⁸ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 564.

⁷²⁹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 914.

⁷³⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 914.

⁷³¹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 99.

tarafından ayrıntılı bir hazırlık yapılmadan ve zorla uygulanmaya çalışılması özellikle kırsal kesimde büyük tepki görmüştür.⁷³²

Afganistan'da Komünist rejimin başlattığı reformların genel karakteri ve katı uygulanma yöntemlerinin yanı sıra kısa vadede ortaya çıkan sonuçları da hem Marksist rejim hem de ülke için yıkıcı olmuştur. Reform girişimleri nedeni ile merkezi hükümet otoritesi ile kırsal kesimde otoriteyi temsil eden aile, aşiret ve kabile yapıları zarar görmüştür.⁷³³ Afganistan toplumsal gerçeklerini dikkate almadan girilen reform projeleri bir nebze Amanullah Han dönemi reformlarını hatırlatmaktadır. Geleneksel sosyal bağları aşındıran fakat kısa zamanda daha modern bir yapı kuramayan reform girişimleri, ülkede uzun yıllara yayılacak anarşi ortamının temellerini atmıştır.

Bu reformlar ve rejimce gerekli görülen bazı değişiklikler ile özellikle okullarda Marksist temellere dayanan müfredatın polis zoruyla uygulanmaya çalışılması⁷³⁴ ile sergilenen diktatörlük yönetimi, halkın rejime karşı yaygın ayaklanma hareketlerine girişmesini körüklemiştir.⁷³⁵ Bu bağlamda iktidardaki Halk grubunun Afganistan halkında yarattığı hayal kırıklığı ülkenin kargaşaya sürüklenmesindeki önemli amillerden biri olmuştur.

Halk grubunun reformları şiddetle ve beceriksizlikle yürürlüğe koyma çabası ile birbiri arkasından gelen siyasi temizlik operasyonları Afganistan vatandaşlarında ciddi tepkiye neden olmuştur. Tepkiyi artıran bir diğer neden de Taraki'nin üzerinde bir "kişilik kültürü" yaratılması çabalarıdır.⁷³⁶ Bu çabanın arkasındaki aktör ise Hafızullah Emin'dir. Emin'in bu projesinde, Taraki'nin kişiliğine yüklenen üstün özelliklerle onu insanüstü kılmak ve dünyevi yönetim işlerinden uzaklaştırmak amaçlanmıştır. Taraki'nin Afganistan yönetimindeki etkisi böylelikle sembolik hale

⁷³² Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s.113-117; Taraki rejiminin başlattığı ve sadece "topraksız köylülere toprak dağıtılması" esasına dayanan reformun başarısızlığında, hükümet tarafından Afganistan toprak ve tarım sistemi ile geleneksel sosyal yapının göz ardı edilmesi de önemli bir neden teşkil eder. Ancak reformu başarılı olarak gösteren Afgan Hükümetine göre 132 bin aileye toplam 325 bin hektar toprak dağıtılmıştır. Bkz: Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 36.

⁷³³ Larry P. Goodson, **Afghanistan's Endless War**, University of Washington Press, U.S.A., 2001, s. 56.

⁷³⁴ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 139, 140.

⁷³⁵ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s.15.

⁷³⁶ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 7.

getirilecektir. Bu dönemde Emin, iktidarı tekeline alma çabaları nedeniyle Esadullah Serveri, Aslam Vatanyar, Seyid Muhammed Gulabzoy, Şir Can Mizduryar gibi yakın arkadaşlarından da uzaklaşmıştır.⁷³⁷

Halk rejiminin 1978 yılında SSCB ile yaptığı Dostluk ve İşbirliği Anlaşması da ülkede tepkiye neden olan girişimlerden biridir. Ayrıca Afganistan milli bayrağının diğer komünist ülkelerdekine benzer şekilde kırmızı renkli bayrakla değiştirilmesi de büyük tepki toplamıştır.⁷³⁸ Bütün bu hoşnutsuzluklar kısa sürede rejime karşı siyasi bir tutuma dönüşmüş ve Afganistan'da halk hareketleri rejimin uygulamalarına tepki olarak kendiliğinden başlamıştır.⁷³⁹

Rejimin dayattığı reformların yanı sıra halk hareketlerinin başlamasında devlet güçlerinin de tahrik edici etkileri olmuştur. Bu bağlamdaki bir örnekte güvenlik güçleri Kunar vilayetinde Süleyman Khel köyünü yakmışlardır. 1978 yılı yaz aylarına denk gelen bu olayda, güvenlik güçleri köydeki insanların Hizb-i İslami militanlarından birini sakladıklarını iddia etmişlerdir. Bu tür olaylar yeni yönetimin halk nazarında gücünü artırmak yerine meşruiyetine ve itibarına zarar vermiştir. Rejim böylelikle halkın düşmanlığını üzerine çekmeye başlamış ve onların yönetim muhalifleri tarafına geçmelerine zemin hazırlamıştır. Marksist rejime karşı ilk silahlı karşı koyma ise 1978 yaz aylarında Nuristan'da başlamıştır. Hava bombardımanları ve alınan diğer tedbirlere rağmen merkezi hükümet bir daha bu bölgede eski kontrolünü sağlayamamıştır.⁷⁴⁰

Bu dönemde ABD ve Afganistan ilişkilerini derinden etkileyen bir de önemli olay meydana gelmiştir. Ülkede rejim karşıtı ayaklanmalar devam ederken ABD'nin Kâbil Büyükelçisi Adolph Dubs, 14 Şubat 1979 tarihinde teröristlerce kaçırılarak Kâbil Oteline götürülmüştür. ABD derhal Afganistan Hükümeti nezdinde olaya müdahil olmuş ve Afgan yönetiminden tedbirli hareket edilmesini istemiştir. Teröristler ise Taraki hükümetinden üç siyasi mahkûmun salıverilmesini talep etmişler ve saat 12.30 da taleplerinin karşılanması için on dakika süre vermişlerdir.

⁷³⁷ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 35, 36.

⁷³⁸ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 141.

⁷³⁹ İlhan Sürmeli, Ragıp Duran, **Afgan Direnişçileriyle**, 1.B., Aydınlik Yayınları, İstanbul, 1980, s. 72.

⁷⁴⁰ Edward Girardet, **Afganistan: The Soviet War**, Croom Helm, Great Britain, 1985, s. 113, 114.

Bunun üzerine Afgan güvenlik güçleri tarafından teröristlere yönelik olarak bulundukları otel odasına düzenlenen operasyonda Büyükelçi Dubs da hayatını kaybetmiştir.⁷⁴¹ Önemli bir SSCB uzmanı olarak bilinen Adolph Dubs'un⁷⁴² beklenmedik kaybı ABD'de tepki ile karşılanmıştır. Başkan Carter aynı gün yayımladığı mesajda Büyükelçi Dubs'un öldürülmesinin kendisini "şoke ettiğini" ifade etmiştir.⁷⁴³

Büyükelçi Dubs'un ölümünden kimin sorumlu olduğu kesin olarak ortaya çıkarılamamıştır. Bazı kaynaklar olayın ardında aşırılık yanlısı İslami örgütlerin, bazıları da hükümet muhaliflerinin olduğu değerlendirmesini yapmışlardır. Olayla bağlantılı olarak Şii Müslümanlar ile *İzdah El İslam* adlı örgütün de adı geçmektedir.⁷⁴⁴ Girardet'e göre Dubs'un ölümünden *Sitem-i Milli* adlı Maoist örgüt sorumludur.⁷⁴⁵ ABD Hükümeti, büyükelçisinin böyle bir olayda öldürülmesi üzerine Sovyetler Birliği ve Afganistan'a bir protesto notası göndermiştir.⁷⁴⁶ Ancak ABD'nin, Büyükelçi Dubs'un ölümünden sorumlu olanların ortaya çıkarılması amacıyla soruşturma açılması talebi Taraki hükümeti tarafından reddedilmiştir.⁷⁴⁷ Afganistan yönetimi, bir ön soruşturma ve inceleme yapıldığını, Dubs'un otelde tutulduğu odaya yapılan baskından daha önce kaçırılan kişilerce öldürüldüğünün tespit edildiğini açıklamıştır.⁷⁴⁸

⁷⁴¹ Michael Newton, "Dubs, Adolph, 'Spike': Victim" **The Encyclopedia of Kidnappings**, Facts on File Crime Library, U.S.A., 2002, s. 91.

⁷⁴² Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **Afghanistan-The Bear Trap**, Casemate, Havertown, 2001, s. 26.

⁷⁴³ Jimmy Carter: "Adolph Dubs Statement on the Death of the U.S. Ambassador to Afghanistan." February 14, 1979. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, **The American Presidency Project**. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=31910>, Erişim Tarihi: 26.02.2013

⁷⁴⁴ Michael Newton, **a.g.m.**, s. 91.

⁷⁴⁵ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1985, s.114.

⁷⁴⁶ Milliyet, 16.02.1979, s. 8.

⁷⁴⁷ Jagmohan Meher, **America's Afghanistan War: The Success that Failed**, Kalpaz Publications, India, 2004 s. 64; Necibullah 1992 yılında Dubs olayı için üst düzey bir komisyon kurmayı önermiştir. Necibullah ayrıca ABD'li araştırmacıların Afgan Hükümetinin resmi dokümanlarını görebileceklerini vurgulamıştır. Bkz: Mark Fineman, "Mystery of Envoy's Slaying in Kabul May Yield Secrets: Afghanistan: President Offers an Open Inquiry into 1979 Kidnap-Murder of U.S. Ambassador Adolph Dubs", **Los Angeles Times**, March 28, 1992, www.articles.latimes.com/1992-03-28/news/mn-4287_1_adolph-dubs, Erişim Tarihi: 01.01.2013

⁷⁴⁸ Milliyet, 16.02.1979, s. 8.

ABD makamları, Büyükelçi Dubs'un başarısız bir kurtarma operasyonu sonucu ölümünde Sovyet görevlilerin müdahaleleri olduğuna yönelik tespitler yapmışlardır. Sovyet Ordusunun Afganistan'ı işgalinden sonra olayın sorumluluğu Hafızullah Emin ve Polis şefi Albay Seyid Davud Tarun'a yüklenmiştir.⁷⁴⁹ Ancak Büyükelçinin Afganistan'a atandıktan sonra Hafızullah Emin ile kişisel dostluk geliştirmiş olması⁷⁵⁰ bu iddiaları kısmen mesnetsiz bırakmaktadır.

ABD'nin Sovyetler Birliği'ni Washington'daki Sovyet Büyükelçisi Anatoly Dobrynin nezdinde protesto etmesi ve Sovyet uzmanlarının olaydaki rolleri konusunda açıklama istemesi üzerine Sovyet yönetimi Tass Ajansı üzerinden, "ABD'lilerin iddialarının aksine olayda herhangi bir etki ya da müdahalelerinin olmadığı ve ABD'nin olayı çarpıttığı" yönünde bir açıklama yapmıştır.⁷⁵¹

Dubs'un ölümü ABD-Afganistan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. ABD bu olaydan sonra Afganistan'a yönelik politikasında değişikliğe gitmiştir. Carter yönetimi bir yandan başarısız bir kurtarma operasyonu nedeniyle Dubs'un ölümünden sorumlu tuttuğu iktidardaki Afgan yönetiminden belirgin olarak uzaklaşırken diğer taraftan da rejim muhaliflerine sempati duymaya başlamıştır.⁷⁵² Bu olaydan sonra ABD yönetimi Afganistan'daki mukavemet cephesine yardım sağlamaya yönelmiştir.⁷⁵³

⁷⁴⁹ Marie Broxup, **Sovyetler Afganistan'da, Bir İşgalin Anatomisi**, Çev. Rasih Malyalı, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1984, s. 7, 8; **The New York Times** gazetesi 2001 yılında William L. Harwood tarafından gönderilen bir okuyucu mektubu yayımlamıştır. Harwood, müteveffa eşi Née Marjorie Yamamoto'nun Kâbil'de hemşire olarak görev yaptığı dönemde bu olayın meydana geldiğini, eşinin olay günü Kâbil otelinde bulunduğunu açıklamıştır. Mektupta verilen bilgiye göre; Yamamoto'nun da bulunduğu otel koridorunda Afgan güvenlik personeli, Sovyet danışmanlar ve ABD Büyükelçilik personeli teröristlerle anlaşmaya çalışmışlar ancak birkaç saat süren görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. İlerleme kaydedilememesi üzerine Sovyet danışmanlar Afgan güvenlik güçlerine, Dubs'un da içeride tutulduğu odaya kapalı kapısı üzerinden ateş etmeleri emrini vermişlerdir. Bkz: The Murder of Adolph Dubs: Letters to the Editor, **The New York Times**, December 28, 2001, http://www.nytimes.com/2001/12/28/opinion/28iht-edlet_ed3__59.html, Erişim Tarihi: 26.02.2013

⁷⁵⁰ Jagmohan Meher, **a.g.e.**, s. 64.

⁷⁵¹ "Soviets Deny Role in Death", Lawrence Journal-World, February 16, 1979, s. 2.

⁷⁵² Jagmohan Meher, **a.g.e.**, s. 64.

⁷⁵³ Christian Friedrich Osterman, "Introduction" **New Evidence On the War in Afghanistan**, Cold War International History Project Bulletin, Issue 14/15, s. 139, www.coldwar.hu/html/en/publications/b%E9k%E9s-afghanistan.pdf, Erişim tarihi: 10.04.2013

Bu dönemde Afganistan yönetimi ülke içindeki kargaşa ile başa çıkmaya çalışmaktadır. Nuristan'daki ayaklanmadan sonra rejime karşı direnişin sembolü sayılabilecek önemli bir ayaklanma da Herat'ta çıkmıştır. Mart 1979'da hükümeti protesto gösterileri ile başlayan halk hareketleri kısa sürede geniş katılımlı ve komünist rejim karşıtı bir ayaklanma niteliğini almıştır. 15 Mart 1979'da halkın camilerde toplanarak yürüyüşe geçmesi ile başlayan olaylarda kamu binaları ve şehir tahrip edilmiş, pazarlar yağmalanmıştır.⁷⁵⁴ Göstericiler 21 Mart günü şehrin kontrolünü ele geçirmişler ve siyasi mahkûmları serbest bırakmışlardır. Herat ayaklanmasında Sovyet danışmanları ve aileleri de hedef seçilmiştir. Herat'taki 17. Afgan Tümeni Yüzbaşı İsmail Han'ın liderliğinde isyan etmiştir. Kısa sürede yayılan isyan, ancak Kâbil yönetiminin gönderdiği kuvvetler ve hava akınları ile bastırılabilmiştir.⁷⁵⁵

Herat olaylarında 5 bin ila 25 bin arasında insan hayatını kaybetmiştir.⁷⁵⁶ Resmi açıklamalar ise olaylarda üç bin Afgan vatandaşının öldüğü yönündedir. Herat olayları, rejimin katı tutumuna özellikle Hafızullah Emin'e karşı aslında bir uyarı niteliğindedir. Bu olaydan Sovyetler de gerekli dersleri çıkarmışlar ve Afganistan'a daha fazla teknisyen, danışman ve silah göndermeye başlamışlardır. Bu dönemde Afganistan ve Sovyetler Birliği basınında Herat ayaklanmasını kışkırttıkları iddiası ile ABD, Pakistan İran ve Çin'i suçlayan haberler yayımlanmıştır. Sovyetlerin Afganistan'ın içişlerine karıştığına yönelik ABD tepkileri de aynı dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.⁷⁵⁷

⁷⁵⁴ Rodric Braithwaite, **Afgantsy: The Russians in Afghanistan, 1979-1989: The Russians in Afghanistan 1979-1989**, Oxford University Press, U.S.A., 2011, s. 6; Herat isyanı, Sovyet danışmanların gösteri yapan halka Afgan askerleri tarafından ateş açılmasını emretmeleri üzerine başlamış, sonuçta Sovyet danışmanları ve ailelerinden öldürülenler olmuştur. Bu isyan bütün ülkedeki genel havanın bariz olarak değiştiğini gösteren bir dönüm noktasıdır. Bu safhadan sonra rejime karşı ayaklanma, gösteri ve muhalefet kuvvetle ve sert önlemlerle bastırılmaya çalışılmıştır. Kırsal kesime gönderilen askerleri birliklerde kaçışlardan çekinilmesi nedeniyle bir süre sonra birlikler büyük ölçüde kışlarına geri döndürülse de onların yerini savaş araçları, yani uçaklar ve helikopterler almıştır. Bkz: Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 39.

⁷⁵⁵ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. 200.

⁷⁵⁶ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 108.

⁷⁵⁷ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 101, 150.

Bu dönemde rejim, muhaliflere ya da muhalif olma ihtimali olan halka karşı daha fazla şiddete başvurmaya başlamıştır. Gizli polis *Aksa*, askeri polis *Sarandoy*, hükümetin bu şiddet politikasını yürüten iki kurum olmuştur. Hava kuvvetleri uçakları da isyan bastırma görevlerinde kullanılmışlardır. Yönetime karşı muhalefetin sembolü haline gelen Mart 1979'daki Herat isyanını Nisan ayında Celalabad'da çıkan isyan takip etmiştir. Haziran ayının sonlarında Kâbil'de de ilk ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Jodi-Mevan bölgesinde Hazaraların bir Sarandoy karakolunu ele geçirmeleri ile başlayan direnişleri ise MI-14 silahlı helikopterleri kullanılarak bastırılmıştır.⁷⁵⁸

Bu dönemde halk hareketleri Afganistan'ın diğer bölgelerinde de artış göstermiştir. Marksist rejimin başlattığı uygulamalara karşı Aymakların yaşadığı bölge olan Devletyar ve Çakçaran'da da kendiliğinden bir ayaklanma ortaya çıkmıştır. Bu bölge hükümet kuvvetlerince bombalanmış fakat ayaklanma daha fazla yayılmıştır. Bölge ancak Ruslar tarafından 1980 yılının Ocak ayında ele geçirilebilmiştir.⁷⁵⁹

Rejim karşıtı ayaklanmaların yaygınlaşması ve direnişçiler ile hükümet güçleri arasında başkent Kâbil'e kadar yayılan çarpışmaların şiddetlenmesi üzerine Hafızullah Emin 1979 yılı Mart ayında Başbakanlık görevini üstlenmiş, Taraki ise Emin'in bu hamlesini engelleyecek iradeyi gösterememiştir.⁷⁶⁰ Bu dönemde Taraki yönetimi tarafından ilk defa Sovyetler Birliği'nden askeri destek talep edilmiştir.⁷⁶¹ Kosigin ile 17 Mart 1979 tarihinde Taraki arasında yapılan telefon görüşmesinde, Afganistan Cumhurbaşkanı Sovyetler Birliği'nden ülkesine askeri güç

⁷⁵⁸ Fred Halliday, "War and Revolution in Afghanistan," http://platypus1917.org/wp-content/uploads/readings/hallidayfred_afghanrev1978_NLR10901.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2013, s. 27-30.

⁷⁵⁹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 107.

⁷⁶⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 915; Kaynakların büyük çoğunluğu Hafızullah Emin'in "Başbakanlık" görevine getirildiğinden bahsetmektedir. Ancak Kâbil Gazetesi bu görevi "birinci bakan" olarak vermektedir. Bkz. The Kabul Times, 21.06. 1979, s. 1., Taraki'nin ölümünden sonra Emin'in diğer görev unvanlarının yanı sıra "Başbakan" unvanını da kullandığı anlaşılmaktadır. Bkz: The Kabul Times, 17.12. 1979, s. 1.

⁷⁶¹ Semen Çarnıy, Yuri Paparov, **Tömnaya Starona SSSR**, Sankt Peterburg, İzdatelskiy Dom "Neva", s. 101.

gönderilmesini talep etmiştir. Taraki, Sovyet birliklerinin Herat'ta başlayan isyana müdahale etmek suretiyle “devrimi koruyabileceklerini” ifade etmiştir.⁷⁶²

Taraki daha sonra görüşmeler yapmak üzere Sovyetler Birliği'ne gitmiştir. 20 Mart'ta yapılan görüşmede Başbakan Kosigin, Dışişleri Bakanı Gromiko, Savunma Bakanı Ustinov ve SBKP sekreterlerinden Ponomarev de hazır bulunmuşlardır. Taraki, daha önceki yardım talebi bağlamında Sovyetler Birliği'nden pilotları ile birlikte zırhlı helikopterler istemiş, ancak Sovyet yönetimi pilot gönderilmesi konusuna sıcak bakmamıştır. Bazılarının “İslamcı örgütlere ve Çinlilere sempati duydukları” gerekçesi ile Afgan pilotlarını kullanmama kararında sebat eden Taraki, gerekirse Vietnam, Küba ya da Dünya'nın başka bir yerinden pilot ithal etme düşüncesini ileri sürmüştür.⁷⁶³

Hafızullah Emin'in başbakan olmasından sonra, Afganistan'daki yönetim karşıtı mücadeleyi bastırmayı üstlenen Sovyet askerleri, direnişçilerle çatışmalara da girmeye başlamışlardır. Zira çoğunluğu işgalden sonra Sovyet Ordusuna karşı savaşılan olan mücahit gruplarının başlattığı isyanlar ile başa çıkamayacağını bilen Başbakan Hafızullah Emin bu dönemde Sovyetler Birliği'nden daha fazla yardım sağlama yoluna gitmiştir.⁷⁶⁴

Emin'in başbakanlık görevini üstlendiği ve Herat isyanının devam ettiği bu günlerde Ruslar, Afgan devlet yönetiminde daha aktif rol almaya başlamışlardır. Öyle ki Moskova, Afganistan'daki politikasını koordine etmek üzere Kâbil büyükelçisinden daha fazla yetki verdiği Vassily Safronçuk'u Kâbil'e göndermiştir. Safronçuk'un Halk Sarayı'nda Taraki'ye yakın çalışacak olması⁷⁶⁵ Afgan içişlerine SSCB'nin ne kadar nüfuz ettiğine dair bir fikir vermektedir.

Safronçuk Afgan rejiminin daha esnek politik tutum benimsemesi, komünist olmayanların da hükümete alınması gibi Sovyet telkin ve tavsiyelerini Afgan

⁷⁶² Transcript of Telephone Conversation between Soviet Premier Alexei Kosygin and Afgan Prime Minister Nur Mohammed Tarki, 17 or 18 March 1979. <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB57/r2.pdf>, Erişim: 24 Ağustos 2011

⁷⁶³ “Record of Meeting of A. N. Kosygin, A. A. Gromyko, D.F. Ustinov and B. N. Ponomarev with N. M. Taraki”, No. P499, 20 March 1979, **Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan**, s. 71.

⁷⁶⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 915.

⁷⁶⁵ Fred Halliday, **a.g.m.**, s. 27.

yönetimine getirmiş, ancak bu girişiminde Afgan devlet adamlarını ikna edememiştir. Bu taleplere en başta Hafızullah Emin karşı çıkmıştır.⁷⁶⁶ Böylelikle Taraki ve Hafızullah Emin arasındaki ayrışmanın belirginleştiği bir döneme gelinmiştir. Taraki-Emin çekişmesinin ardında Emin'in Afganistan iktidarına tek başına sahip olma eğilimi ve buna yönelik çabaları yatmaktadır. Emin'in Taraki'den başka ona yakın olan Aslam Vatanyar, Seyid Muhammed Gulabzoy, Esadullah Serveri ve Şir Can Mizduryar'a da cephe aldığı görülmektedir.⁷⁶⁷

Herat isyanının yaşandığı 1979 yılı Mart ayındaki SBKP Merkez Komitesi toplantısında, Afganistan'ın içine düştüğü siyasi durum enine boyuna incelenmiştir. Taraki yönetimine verilen siyasi desteğin yanı sıra Afganistan'a gıda ve askeri malzeme gönderilmesi, Afganistan'dan alınan doğal gazın birim fiyatının artırılması konuları toplantıda gündeme gelmiştir. Bu ülkede asayişin sağlanması amacıyla Sovyet Savunma Bakanlığı ve KGB'den en iyi askeri uzmanların gönderilmesi konusu incelenmiştir. Öte yandan, ABD ve Çin'in Afganistan'ın içişlerine müdahale etmeleri, buna karşı alınabilecek tedbirler ile İran ve Pakistan'ın benzer girişimleri konusunda uyarılmaları da toplantıda görüşülen konular arasındadır.⁷⁶⁸

Bu aşamada Andropov ve Dışişleri Bakanı Gromiko, siyasi nedenlerden dolayı Afganistan'a Sovyet askeri gönderilmesi konusunda tamamen karşı bir tavır sergilemişlerdir. Brejnev de bu savaşa karışmak için henüz “doğru zaman olmadığı” gerekçesiyle onların tutumunu desteklemiştir.⁷⁶⁹ Aralık 1979'da Afganistan'a askeri müdahale kararı verecek olan Sovyet liderlerinin, işgalden yaklaşık bir sene önce böyle bir harekâtın Sovyetler Birliği için taşıdığı risklerin farkında oldukları görülmektedir.⁷⁷⁰

Brejnev 20 Mart 1979 tarihinde Taraki ile yaptığı görüşmede, Afganistan'a asker gönderilmeyeceğini net bir şekilde ifade etmiştir. Ancak o dönemde Sovyet Genelkurmay Başkanlığına çok gizli olarak bir işgal planı üzerinde çalışılması emri

⁷⁶⁶ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 144.

⁷⁶⁷ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, 35.

⁷⁶⁸ “Meeting of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union”, March 17, 1979, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB57/r1.pdf>, Erişim: 13 Mart 2013, s. 1, 10, 11, 19.

⁷⁶⁹ “Meeting of the Politburo ...”, March 17, 1979, s. 16.

⁷⁷⁰ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 5.

de verilmiştir. Bu bağlamda Afganistan’a gönderilmesi ihtimaline binaen iki “Spetsnaz” tümeninin teşkiline başlanmıştır.⁷⁷¹ Her şeye rağmen Sovyet liderliği “Afganistan’ın kaybedilmemesi” konusunda fikir birliği içerisindedir.⁷⁷²

Bu bağlamda Herat isyanından sonra üst düzey Sovyet askerlerinin Afganistan’a yaptıkları ziyaretlerin sıklaştığı görülmektedir. 1979 yılı Nisan ayında Sovyet Silahlı Kuvvetleri Merkez Siyasi Ofisinde görevli General Yemişev Afganistan’a gelmiş ve incelemelerde bulunmuştur.⁷⁷³ Bu ziyaretin ardından Afganistan’a yapılan yardımlar artırılmış ve ilk Sovyet askeri birliği 7 Temmuz 1979 tarihinde Afganistan’a gelmiştir. Bir hava indirme taburu olan bu birlik Kâbil’in yaklaşık 65 km kuzeyinde bulunan Begram Hava Üssünde konuşlanmış ve buranın kontrolünü eline almıştır.⁷⁷⁴

Herat Ayaklanması ve ardından devam eden halk hareketlerine karşı Sovyet ve Afgan hükümetleri bazı tedbirler almaya başlamışlardır. SSCB tarafından Afgan hükümetine ilk etapta on iki adet MI-24 helikopteri ile yüz adet T-62 tankı gönderilmiştir. Bu dönemde Afganistan’da görevli Sovyet askeri danışmanlarının ve Sovyet diplomatik görevlilerinin sayısının artması da dikkat çekmektedir.⁷⁷⁵ Sovyet yönetimi Herat isyanının ardından silah ve malzemenin yanı sıra ADHP’ne ideolojik destek sağlamaya da önem vermiştir. Bu maksatla Safronçuk’tan başka diplomat kisvesi ile birçok KGB mensubu bu dönemde Sovyetler Birliği tarafından Afganistan’a gönderilmişlerdir.⁷⁷⁶

Afganistan’da rejime tepki olarak kendiliğinden başlayan halk hareketlerinin zamanla daha örgütlü hale gelmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde İslami örgütlenmelerin belirginleşmeye başlaması da dikkat çekmektedir. Rejimin komünist nitelikli olması İslami gruplara ve rejim muhalifi Afgan din adamlarına ideolojik bir zemin sağlamıştır.

⁷⁷¹ Semen Çarnıy, Yuri Paparov, **a.g.e.**, s. 101.

⁷⁷² “Meeting of the Politburo ...”, March 17, 1979, s. 8.

⁷⁷³ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 144.

⁷⁷⁴ Scott R. McMichael, **Stumbling Bear: Soviet Military Performance in Afghanistan**, 1st Edition, Brassey’s UK, Great Britain, 1991, s. 2.

⁷⁷⁵ Joseph J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 60.

⁷⁷⁶ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 103.

Taraki'nin yönetime gelmesi ile rejime karşı cihat ilan eden din adamlarına göre "cihat" bütün İslam Dünyasını kapsadığı için tüm Müslümanlar bu mücadeleye katılmalıydı. Ancak Afganistan'da bile üst ve orta sınıfın çok az bir kısmı bu mücadelede yer almıştır. Direnişe katılanların neredeyse tamamı kırsal kesim ve ibadethaneler çevresindeki halktan oluşmaktadır. Cihada katılanlar, Marksist Taraki yönetimini ateist ve İslam karşıtlığı ile suçlayıp direnişin dayanağı olarak da bu temayı işlemişlerdir.⁷⁷⁷

Afganistan'da kargaşa ortamı devam ederken hükümet içinde de çekişmelerin yaşandığı görülmektedir. İktidarın Halk grubu lehine tasfiye edilmesi sonucu, ordu içindeki birçok üst düzey Perçem mensubu subay yeni bir darbe yapacakları suçlamasıyla tutuklanmışlardır. Böylelikle ordunun komuta yapısında da bozulma meydana getirilmiştir.⁷⁷⁸ Afgan Ordusunun ülkede çıkan isyanları bastırmada başarısız olmasının önemli bir nedeni, ülkedeki bu siyasi çekişmeden kaynaklanmaktadır.

Taraki yönetimi, katı reform girişimleri ve vatandaşlara yönelik sistematik şiddet uygulamaları nedeniyle halkı ile yabancılaşmıştır. Bir anlamda Amanullah dönemi tekerrür etmektedir. 1979 yılı yaz aylarında Kâbil Hükümeti kendisini birçok ciddi mesele ile karşı karşıya bulmuştur. Halk hareketlerinin yanı sıra ordu birliklerinin ayaklanması bu dönemde başlı başına bir sorun teşkil etmiştir. Öte yandan, ülkedeki Sovyet sivil ve askeri personelinin sayısındaki artış halk üzerinde tahrik unsuru olmaya devam etmiştir.⁷⁷⁹

Bu zor günlerde Afgan hükümeti mensupları Taraki ve Emin arasındaki gerilimin savaşa dönüştüğüne tanık olmuşlardır. 1979 yılı Temmuz ayında yapılan ADHP politbüro toplantısında Hafızullah Emin ilk defa ve açık olarak hükümetin başarısızlıklarından dolayı Taraki'yi suçlamıştır. Bu çekişme, Emin'in devlet işlerinde akrabalarını kayırma tutumu nedeniyle Taraki tarafından eleştirilmesi ile devam etmiştir.⁷⁸⁰

⁷⁷⁷ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 5, 65, 66.

⁷⁷⁸ Barnett R. Rubin, **a.g.e.**, s. 114.

⁷⁷⁹ Joseph J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 65

⁷⁸⁰ David B. Edwards, **Before Taliban: Genealogies of the Afghan Jihad**, University of California Press, London, 2002, s. 88.

Rejim karşıtı halk hareketlerine askeri isyanların eklenmesi ile Afganistan'da asayiş sorunu kronikleşmiştir. Ağustos ayı başında, Kâbil şehrine hâkim tarihi Bala Hisar Kalesindeki 444. Komando Birliği yönetime karşı ayaklanmıştır. Olaylar, bu birliğe gelerek bazı tutuklamalar yapmaya çalışan Sarandoy mensuplarının tahriki ile başlamıştır. Hükümetin yine hava kuvvetleri kullanmak suretiyle bastırdığı ayaklanmada yüzlerce can kaybı meydana gelmiştir. Bu olaydan birkaç gün sonra da Kandahar'da çatışmalar çıkmış ve bazı Rus askerleri öldürülmüştür.⁷⁸¹

Sovyet Generali Yepişev'in ziyaretinden sonra, Ağustos ayı içerisinde Sovyet Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Pavlovski yaklaşık altmış kişilik heyeti ile Afganistan'a gelmiştir. Ülkenin çeşitli yerlerinde birkaç hafta süren çalışmalar yapan Pavlovski, 1968 yılında Çekoslovakya harekâtının da komutanlığını yapmış olması ile dikkat çekmiştir. Bu ekibin yaptığı çalışma ile işgal planının tamamlandığı değerlendirilmektedir. Zira böylelikle Afganistan arazisi, kritik bölgeler ve muhtemel hedeflerin yerinde görülmesi imkânı elde edilmiştir.⁷⁸²

Sovyet askeri görevlileri ayaklanmalarla baş etme konusunda Afgan hükümetine tavsiyelerde bulunurlarken kendi yönetimlerine de Afganistan'daki mevcut durumun Marksist rejimi çöküşe götüreceği değerlendirmesini yapmışlardır. Sovyet yönetimi, Afganistan Hükümetinin içinde bulunduğu sorunun Hafızullah Emin'in yönetim politikalarından kaynaklandığını, zira Emin'in yumuşama eğiliminden uzak olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda Moskova'ya göre Emin'in görevden uzaklaştırılması zamanı gelmiştir.⁷⁸³

Afganistan Devlet Başkanı Taraki 1979 yılı Eylül ayı başında, Bağlantısızlar Hareketi ile ilgili bir konferansa katılmak üzere Havana'ya gitmiştir.⁷⁸⁴ Taraki, Küba gezisi dönüşünde Moskova'da Brejnev ile 10 Eylül'de bir dizi görüşme yapmıştır.⁷⁸⁵ Sovyet liderliği, iktidarının istikrarı ve selameti için Taraki'ye bazı tavsiyeler ve telkinlerde bulunmuştur. Özellikle Başbakan Hafızullah Emin'i görevden

⁷⁸¹ Fred Halliday, **a.g.m.**, s. 30.

⁷⁸² Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. 2.

⁷⁸³ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 144.

⁷⁸⁴ Hafızullah Emadi, **Politics of the Dispossessed: Superpowers and Developments in the Middle East**, 1st Publishing, Praeger Publishers, U.S.A., 2001, s. 32.

⁷⁸⁵ Fred Halliday, **a.g.m.**, s. 34.

uzaklaştırması konusu bunlardan biridir. Bu tavsiyeler arasında ülkede daha geniş tabanlı bir hükümet kurulması ve iç politikada sürdürülen katı tutumun yumuşatılması da vardır.⁷⁸⁶

Kâbil Hükümetinin “demokratik milliyetçilik” olarak adlandırılan bir programa yönelmesi iki liderin fikir birliğine vardığı konulardan en önemlisidir. Brejnev’e göre Taraki, Perçem grubunu da devlet yönetimine tekrar katmak için gerekli tedbirleri almalı, siyasi tutuklular ve mahkûmlar serbest bırakılmalıdır.⁷⁸⁷ Taraki’nin Moskova temasları esnasında Sovyet makamlarının yönlendirmesiyle Perçem grubu lideri Babrak Karmal ile bir toplantı yapmış olması da dikkat çekicidir. Brejnev’in de katıldığı toplantının konusu, Afganistan’da yeniden Halk-Perçem ittifakının sağlanması ve bir koalisyon hükümetinin kurulması olmuştur.⁷⁸⁸

Bu görüşmelerde, Afganistan’da uzun zamandır devam eden ayaklanmalar ve rejimin halk üzerindeki baskılarından Başbakan Hafızullah Emin’in sorumlu olduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır.⁷⁸⁹ Ayrıca bu temaslar Halk grubuna hâkim Hafızullah Emin’in hükümetten uzaklaştırılmasının habercisi olmuştur.⁷⁹⁰ Böylelikle Moskova’da Hafızullah Emin’e karşı Brejnev-Taraki-Karmal cephesi açılmıştır.

Ancak Taraki’nin Moskova temasları esnasında yanında bulunan Dışişleri Bakanı Şah Veli, gelişmelerden Hafızullah Emin’i bilgilendirmiştir. Görevden uzaklaştırılması konusunda yapılan planlardan haberdar olan Emin erken davranma güdüsüyle kabinedeki dört Taraki yanlısı bakanı azletmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Zaman kaybetmek istemeyen Taraki ise Kâbil’e döndükten üç gün sonra, 14 Eylül günü Başbakan Hafızullah Emin’i bir toplantı için Cumhurbaşkanlığı Sarayı’na çağırmıştır.⁷⁹¹ Hafızullah Emin Saraya gelirken yalnız değildir. Kendisine sadık komando timleri ile bir kısım askeri kuvvet de saraya kadar ona eşlik etmiş ve

⁷⁸⁶ David Holloway, **a.g.e.**, s. 96.

⁷⁸⁷ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 41.

⁷⁸⁸ İlhan Sürmeli, Ragıp Duran, **a.g.e.**, s. 87.

⁷⁸⁹ Hafızullah Emadi, **a.g.e.**, 2001, s. 32.

⁷⁹⁰ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 41.

⁷⁹¹ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 145; Hafızullah Emin’in kendisi hakkında planlananları Taraki’nin yaveri olarak görev yapan bir subaydan öğrendiğine dair başka bir yorum da vardır. Bkz. Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 41.

sarayın etrafını çevirmişlerdir. Bu esnada sarayda dikkati çeken şey telefon hatlarının kesilmiş olmasıdır.⁷⁹²

Hafızullah Emin'in geldiği gün Cumhurbaşkanlığı sarayında gerekli tertibat Taraki'nin Yaveri Binbaşı Tarun tarafından aldırılmıştır. Taraki tarafından Emin'i öldürmekle görevlendirilen Tarun ise Emin lehine çalışmıştır. Tarun o gün olağan dışı bir şeyler olduğunu, saraya girişten itibaren aldığı tertibat ile Hafızullah Emin'e göstermiştir.⁷⁹³ Emin saraya silahsız gelmiştir. İlk olarak kendisine sadık kişilerden Seyid Davud Tarun, içeriye giriş esnasında vurularak öldürülmüştür. Emin kaçarak Savunma Bakanlığına gelmiş ve burada topladığı kuvvetlerle saraya geri dönmüştür. Emin'in talimatı ile bu kuvvet tarafından Taraki tutuklanmıştır.⁷⁹⁴

Hafızullah Emin, Taraki ve Sovyet yöneticilerinin kendisine yönelik kurdukları komploya karşı erken davranarak Taraki'yi bertaraf etmeyi başarmıştır.⁷⁹⁵ Sovyetler Birliği'nin planı, Taraki'nin niyeti hakkında daha önceden bilgi sahibi olduğu anlaşılan Hafızullah Emin tarafından böylelikle bozulmuş ve Hafızullah Emin 1979 yılının Eylül ayında Afganistan yönetiminde tek başına söz sahibi olmuştur.⁷⁹⁶

15 Eylül günü bir Sovyet heyeti Sovyet yönetiminin "acil bir ricasını" iletmek üzere Emin'in makamına gelmiştir. Sovyet heyeti Moskova'nın arzusunun, Taraki'nin hayatının bağışlanması ve devlet başkanlığı makamında tamamıyla sembolik bir statüde kalması olduğunu Emin'e bildirmiştir. Emin sadece "teklifi değerlendireceğini" söylemiştir.⁷⁹⁷ Ancak iki gün sonra 16 Eylül 1979 tarihinde, Taraki'nin sağlık sebeplerinden dolayı görevinden ayrıldığı Kâbil Radyosu vasıtasıyla açıklanmıştır. Bilahare, 9 Ekim'de ise Taraki'nin hastalığı nedeni ile hayatını kaybettiği yine Kâbil Radyosu aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur.⁷⁹⁸

⁷⁹² Y. Yolkov, vd., **The Truth About Afghanistan**, Novosti Press Agency Publishing House, Moscow, 1980, s. 86.

⁷⁹³ İlhan Sürmeli, Ragıp Duran, **a.g.e.**, s. 85.

⁷⁹⁴ Gilles Dorronsoro, **Afghanistan: Revolution Unending**, 1979-2002, 1st Publishing, C. Hurst & Co., India, 2000, s. 90.

⁷⁹⁵ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 5.

⁷⁹⁶ David Holloway, **a.g.e.**, s. 96.

⁷⁹⁷ Peter Tomsen, **a.g.e.**, s. 155.

⁷⁹⁸ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s.lii; Nur Muhammed Taraki Devletbaşkanlığından uzaklaştırılmasından sonra bir süre ev hapsinde tutulmuş ve 8 Ekim 1979 tarihinde yeni yönetimin

Böylelikle Afganistan’da Savr İnkılâbı sembollerinden Taraki’nin liderlik ettiği dönem de kanlı bir şekilde sona ermiştir.

3. Hafızullah Emin Dönemi

Nur Muhammed Taraki’nin Hafızullah Emin tarafından bir oldubitti ile iktidardan uzaklaştırılması Sovyetler Birliği için beklenen bir durum değildir. Afganistan’ın yeni yönetimi Sovyet liderlerini memnun etmemiştir. İlk Sovyet tepkisi Kosigin’den gelmiştir. Bu dönemde Hindistan’a bir ziyaret yapan Kosigin alışlageldiğinin aksine Afganistan’a uğramamıştır.⁷⁹⁹ Öte yandan Büyükelçi Puzanov görevden alınmış ve yerine Tatar asıllı Fikret A. Tabayev 1979 yılında Kâbil’e büyükelçi olarak atanmıştır.⁸⁰⁰

Sovyet liderleri Hafızullah Emin’i güvenilmez buluyorlar ve onun Afganistan’ı Sovyet etki alanından çıkarmasından endişe ediyorlardı.⁸⁰¹ Görünüşte Sovyetler ile Afganistan arasındaki ilişkiler eskisi gibi devam ediyordu. Ancak gerçekte durum tam tersiydi. Sovyet yönetimi Hafızullah Emin liderliğindeki iktidardan uzaklaşıyordu.⁸⁰² Brejnev’e göre, Hafızullah Emin Savr İnkılâbı ilkelerine karşı bir tutum takınmıştır. Nisan Devrimini gerçekleştiren halk, ordu, aydınlar ve din adamlarına karşı şiddetli bir baskı politikası uygulamaktadır. Bu nedenle halk Emin iktidarına karşı başkaldırmıştır.⁸⁰³

Emin’in Sovyetler nazarında artık kabul görmemesinin asıl nedeni ise onun bağımsız bir politika yürütme konusundaki tavrından kaynaklanmaktadır.⁸⁰⁴ Sovyet askeri yardımına mecbur kaldığı dönemde dahi Kâbil Üniversitesi profesörlerini davet ettiği bir akşam yemeğinde, “sağ olduğu sürece Afganistan’da hiçbir yabancı gücün hâkimiyet kurmasına izin vermeyeceğini” ifade etmiştir. Hafızullah Emin

emirleri doğrultusunda A. Hadud, Ruzi ve İkbâl adlı Muhafızların görev aldığı infazda Ruzi tarafından boğularak öldürülmüştür. Bkz: David B. Edwards, **a.g.e.**, s. 89, 90.

⁷⁹⁹ Fred Halliday, **a.g.m.**, s. 34.

⁸⁰⁰ S. Enders Wimbush, Alex Alexiev, “Soviet Central Asian Soldiers in Afghanistan”, **Rand Note**, Santa Monica-Ca, Rand Corporation, N-1634/1, January 1981, s. 8.

⁸⁰¹ David Holloway, **a.g.e.**, s. 96.

⁸⁰² Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 145.

⁸⁰³ L. I. Brejnev, **Afganistan Üzerine**, Tass Demeci, Çev. Hüseyin Akyol, Ser Yayınevi, Ankara, 1980, s. 14, 15.

⁸⁰⁴ Andrei Sakharov, **Memoirs**, 1st American Edition, Alfred A. Knoph, Inc., U.S.A., 1990, s. 507.

Afganistan'ı Sovyet güdümünden uzaklaştırmak için bazı girişimlerde de bulunmuştur. Bu bağlamda, Nisan 1978-Aralık 1979 tarihleri arasında sayıları ciddi bir artışla 5500'ü geçen Afganistan'daki Sovyet danışmanlarının nüfuzlarını azaltmaya çalışması Hafızullah Emin'in cılız kalan girişimlerinden biridir.⁸⁰⁵

Kakar'a göre; ne Emin ne de Afganistan Devrim Konseyi, Moskova'nın bütün ısrarlarına rağmen Sovyet Ordusunun Afganistan'a gönderilmesini istememiştir. Hatta Sovyet uzmanlarının ülkede sayısının artması nedeniyle Sovyetler Birliği'nin Kâbil'deki Büyükelçisi Fikret A. Tabayev'den açıklama istenmiştir. Tabayev ise sınırlarda "emperyalist faaliyetlerin artmasını" gerekçe göstermiştir. Emin böyle bir cevaptan tatmin olmasa da sorunu ileriye götürmemiştir. Hatta Begram Hava Üssü Komutanının, Sovyetlerin Çekoslovakya'dakine benzer bazı faaliyetlerinin tespit edildiğini ve Rusların Afganistan aleyhine bir şeylerin peşinde olduklarını bildirmesi üzerine onu sadece yatıştırmaya çalışmıştır.⁸⁰⁶

Beliren Sovyet tehdidine karşı Hafızullah Emin'in bazı siyasi tedbirlere de başvurduğu görülmektedir. Bu bağlamda Pakistan Dışişleri Bakanı Ağa Şahi ile gerçekleşecek görüşmesine ümit bağlamış ve Sovyetlerin yeni tutumu konusunda sivil ve askeri yöneticileri uyarmak için Savunma Bakanlığı Karargâhında bir toplantı planlamıştır.⁸⁰⁷ Ayrıca 25 Aralık 1979 tarihinde Bakanlar Kurulu Halk Sarayında toplanmıştır. Hafızullah Emin bu görüşme esnasında ülkesinde "emperyalistlerin ve reaksiyoner çevrelerin" artan faaliyetlerinden bahisle, parti ve devlet arasında birlik çağrısı yapmıştır.⁸⁰⁸

Öte yandan Hafızullah Emin kendisinden önceki bazı Afgan liderlerine benzer şekilde, Sovyetlere olan bağımlılığı azaltmak için "Amerika kozunu" kullanmayı düşünmüştür. Emin, ABD ile Afganistan'ın arasındaki ilişkileri geliştirmek istediğini ABD'nin Kâbil'de bulunan maslahatgüzarına bildirmiştir. Bu bağlamda ABD, Afgan Havayollarında kullanılmak üzere bir yolcu uçağı hediye etmiş ve 200 tonluk bir buğday yardımı yapılması için çalışmalara başlanmıştır.⁸⁰⁹

⁸⁰⁵ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 41, 42.

⁸⁰⁶ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 46.

⁸⁰⁷ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 46.

⁸⁰⁸ The Kabul Times, 25.12.1979, s. 1.

⁸⁰⁹ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 128.

Bu dönemde Sovyetleri rahatsız eden başka gelişmeler de olmuştur. Hafızullah Emin son dönemlerinde İslami gruplarla bir uzlaşma arayışına girmiştir. Emin'in yardımcıları ile 4 Ekim 1979 tarihinde yaptığı bir toplantıda İslami partilerle bir ittifak yapılması düşüncesi benimsenmiştir. Hatta Savr İnkılâbı ve tüm sloganlarından vazgeçilerek devlet rejiminde değişiklik yapılması planlanmıştır. Yeni devlet yapılanmasında Emin devlet başkanlığına, Gülbeddin Hikmetyar ise başbakanlığa getirilecektir. Bu planlamaya yönelik olarak Aralık ayının ortalarında Emin'in özel elçisi Roma, Paris ve Karaçi'de CIA yetkilileri ile görüşmek üzere Ariana Hava Yollarına ait özel bir uçakla Kâbil'den ayrılmıştır.⁸¹⁰

1979 yılının son aylarında bazı iç ve dış faktörlerin Afganistan konusunda Sovyet karar mekanizmasını etkilediği görülmektedir. Bunların başında Sovyetlerin Dünya'daki genel durumla ilgili yaptıkları değerlendirmeler gelir. Öte yandan Batı ile olan ilişkiler, Dünya'daki güç meseleleri ve Sovyetlerin rolü de diğer dış faktörlerdendir. İç faktörlerin başında ise Orta Asya'nın Afganistan ile etnik, dinsel ve dil benzerliklerinden kaynaklanan değerlendirmeler vardır.⁸¹¹

Sovyetler Birliği ilk etapta askeri tedbirlerden ziyade, Afganistan'daki durumu daha istikrarlı hale getirmek için politik yolları kullanmaya çalışmıştır. Ancak bu politik gayretlerinin başarıya ulaşmadığını gördüğünde askeri güç gönderme yolunu seçmiştir. Afganistan'ın işgali, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya yönelik olarak güttüğü daha büyük bir projenin bir safhası olarak değerlendirilse de Sovyet karar mekanizması Afganistan'daki olaylara tepki verme konusunda sanki oyuna getirilmiş gibidir.⁸¹² İçinde bulunulan karmaşık süreç Babrak Karmal'a rakibi Hafızullah Emin'i Amerika ile ilişkilendirme gibi bir fırsat sağlamış, bu da Sovyetlerin endişelerini körükleyerek değerlendirmelerinde askeri müdahale eğiliminin öne çıkmasına neden olmuştur.⁸¹³

⁸¹⁰ Y. Yolkov, vd., **a.g.e.**, s. 91, 92; Afganistan Demokratik Cumhuriyeti İçişleri Bakanlarından Seyit Muhammed Gulabzoy bu gelişmeleri 21 Ocak 1980 tarihinde yaptığı basın konferansında dile getirmiştir. Bkz. **a.g.e.**

⁸¹¹ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 127.

⁸¹² David Holloway, **a.g.e.**, s. 97.

⁸¹³ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 5.

Afganistan’a askeri müdahale kararı, Brejnev’in 8 Aralık 1979 tarihinde kendi ofisinde yakın çalışma arkadaşları Andropov, Ustinov, Gromiko ve Suslov’un katıldıkları bir toplantıda verilmiştir. Bu karara uzun bir görüşmenin ardından varılmıştır.⁸¹⁴ Toplantıdan önce Politbüro tarafından KGB, Sovyet özel kuvvetleri ve hava indirme birliklerinin Afganistan’a gizli destek sağlamasına izin verildiğinde Başbakan Kosigin genel bir müdahaleye karşı çıkmıştır. Kosigin Brejnev’in müdahale kararı aldığı toplantıya da katılmamıştır.⁸¹⁵ Ancak işgalden hemen sonra Brejnev’in de karar sürecinde etkisinin olmadığı haberleri basına yansımıştır. Brejnev’in o dönemde sağlık sorunları yaşadığı, bu nedenle süreci tam olarak yönlendiremediği değerlendirilmiştir.⁸¹⁶

Bu bağlamda, ABD’de 1980 yılı Ocak ayı başlarında Afganistan’ı işgal kararının alınmasında Kosigin ve Brejnev’in etkisiz kaldığına dair bir kanı ortaya çıkmıştır. Bu kanıya göre müdahale kararının asıl mimarları Ustinov, Krilenko, Suslov, Andropov ve Gromiko’dur.⁸¹⁷ Bununla birlikte, Sovyet Ordusunun Afganistan’ı işgal etmesine yönelik karar süreci ile ilgili dokümanların neredeyse tamamı Andropov’un talimatı ile imha edildiği için bu kararı almaya etki eden son sebebin ne olduğu bilinmemektedir. Bu konudaki değerlendirmeler genel olarak kişisel kanı niteliğindedir. Örneğin Şebarşin’e göre bu kararın ideologu ve sürecin “Gri Kardinali” Suslov’dur.⁸¹⁸

Sarantakes, bu süreci “tarihin en büyük gizemlerinden biri” olarak tanımlar. 1989 yılında bu konuda resmi bir rapor hazırlayan Yüksek Sovyet’in uluslararası ilişkileri ile ilgili alt komisyon başkanı Arbatov ise sadece “bazı gerçeklere” ulaşabildiğini ancak işgal kararından kimin sorumlu olduğunun kesinleştirilemediğini ifade etmiştir.⁸¹⁹ Öte yandan Brejnev ve ekibinin bu kararı alması, Sovyetler Birliği

⁸¹⁴ Aleksandr Lyahovski, **a.g.e.**

⁸¹⁵ Robert Service, **a.g.e.**, s. 330.

⁸¹⁶ Cumhuriyet, 11.01.1980, s. 3.

⁸¹⁷ Cumhuriyet, 11.01.1980, s. 3.

⁸¹⁸ Semen Çarniy, Yuri Paparov, **a.g.e.**, s. 103.

⁸¹⁹ Nicholas Evan Sarantakes, **Dropping the Torch: Jimmy Carter, The Olympic Boycott and the Cold War**, 1st publishing, Cambridge University Press, U.S.A., 2011, s. 60.

liderlik kademesinde hâlâ Stalin ekolünün devam ettiğini göstermektedir. Bu zor karar Sovyet devlet adamlarının “son spazmlarından biri” olmuştur.⁸²⁰

Afganistan’a askeri müdahalede bulunulması kararı Politbüro tarafından 12 Aralık 1979 tarihinde resmen onaylanmıştır.⁸²¹ Politbüro’nun bu toplantısına Andropov, Gromiko, Ustinov, Suslov, Çernenko, Panomarev, Tihanov, Kirilenko, Grişin ve Pelşe katılmışlardır. Toplantı sonucunda “176 1125” sayılı karar oybirliği ile alınmış tüm üyeler tarafından imzalanmıştır. Bu bağlamda gündeme gelen tedbirlerin uygulanması için Andropov, Gromiko ve Ustinov isimleri ön plana çıkmıştır.⁸²² Ancak SSCB Yüksek Sovyeti ve onun başkanlık heyeti, askeri müdahale kararını görüşme fırsatı bulamamışlardır. SBKP Politbürosu bu kararı alırken bütün üyelerini bir araya getirmeyi bile düşünmemiştir.⁸²³

Brejnev’e bağlılığı ile bilinen dönemin Politbüro üyesi Eduard Şevardnadze’ye göre; bu karar Afganistan’ın geleceği için cesurca atılmış doğru bir adımdır. Böylelikle Sovyetler tarafından Afganistan’da gerçekleştirilmiş olan devrim desteklenmiş olacaktır. Bu karar aynı zamanda Sovyetler Birliği’nin Afganistan vatandaşlarının geleceği ile yakından ilgilendiğinin bir göstergesidir.⁸²⁴

Sovyetler Birliği Afganistan’ı işgal hazırlıkları yaparken hukuken de bu girişimini garantiye almaya çalışmıştır. Bu bağlamda Sovyet Ordusunun Afganistan’a askeri müdahalesinin meşruiyetini desteklemek maksadıyla Sovyetler Birliği yönetimi tarafından işgal öncesinde Afganistan nezdinde bazı girişimlerde bulunulmuştur.

Bu çerçevede Sovyet lideri Brejnev, Sovyet Ordusunun Afganistan’a davet edilmesi konusundaki talebini Hafızullah Emin’e iletmiş ancak bu istek Afgan lideri tarafından reddedilmiştir. Sovyet İçişleri Bakan Yardımcısı General Paputin 28 Ekim 1979 tarihinde Kâbil’e gelmiş ve Hafızullah Emin ile yaptığı görüşmede bu talebi

⁸²⁰ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 4.

⁸²¹ Jyoth Bhusan Das Gupta “The Cold War”, **Science Technology**, Imperialism and War, 1st Impression, Vol. XV, Part I, Edited By, Jyoth Bhusan Das Gupta, India, 2007, s. 834.

⁸²² Aleksandr Lyahovskiy, **a.g.e.**;

⁸²³ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 177.

⁸²⁴ İgor Ligaçev, **Kremlin’in Sırları**, Çev. Bahar Atlamaz, I. B., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 147.

tekrarlamıştır. Paputin, Sovyet Ordusunu davet etmeyi kabul etmemesi durumunda Emin'in istifa etmesini istemiş, Hafızullah Emin ise talepleri reddetmiştir. Sovyetler Birliği'nin Hafızullah Emin'e yönelik baskıları ile ne Sovyet Ordusunun Afganistan'a resmen daveti sağlanmış ne de Emin görevinden uzaklaştırılabilmektedir.⁸²⁵ Ancak Sovyet askerlerinin sayısındaki artış devam etmiş ve 1979 yılı Aralık ayında Afganistan'daki Sovyet askeri gücü yirmi bin kişiye ulaşmıştır.⁸²⁶

Sovyet liderleri Afganistan'ın işgal edilmesi ile bu ülkenin SSCB'yi çevreleme maksadıyla kullanılmasının engelleneceğine inanıyorlardı. Bu bağlamda Afganistan'da konuşlanacak askeri gücün, istikrarsızlaşan bu bölgede Sovyetler Birliği için iyi bir destek sağlayacağını değerlendirmiş olmaları da ihtimal dâhilindedir. Öte yandan Kremlin'e göre işgal, Çin'in Sovyet müttefikleri tarafından çevreleme stratejisine yönelik bir girişim de olacaktır.⁸²⁷ Andican'a göre; Afganistan'ı işgal ederek kendine tabi bir devlet haline getirmeyi planlayan Sovyetler Birliği, Rus dış politikasına I. Petro döneminden beri yön veren "sıcak denizlere ulaşma" idealine böylelikle daha da yaklaşmış olacaktır.⁸²⁸

C. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgali

Detantın son dönemlerinde SSCB, dostluk ve işbirliği politikalarının yanı sıra başka devletlerin içişlerine karışmama ilkesini önemsiyordu. Bu genel politik tutuma rağmen Sovyetler Birliği'nin 1979 yılı Aralık ayında Afganistan'ı işgal etmesi, hem iç kamuoyunda hem de uluslararası alanda şaşkınlık yaratmıştır. Çünkü bir başka ülkeye askeri müdahalede bulunulması, Sovyetler Birliği'nin son dönemde sergilediği dış politika eğilimine ters düşüyordu.⁸²⁹

Sovyetlerin 1979 yılı sonunda başlayan askeri harekâtı ile Kızıl Ordu aslında dördüncü kez Afganistan'a girmiş oluyordu. Sovyetler Birliği 1925 yılında Kızıl Ordu birliklerini Amu Derya Nehri'nin güneyinde kalan *Orta Tagay* adasına çıkarmak suretiyle bir askeri harekât gerçekleştirmiştir. Bu harekât 1919'da

⁸²⁵ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 134.

⁸²⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 915.

⁸²⁷ David Holloway, **a.g.e.**, s. 98.

⁸²⁸ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 715.

⁸²⁹ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 1.

bağımsızlığını kazanmış olan Afganistan'a yönelik SSCB tarafından gerçekleştirilen ilk askeri girişimdir. Kâbil yönetimi ve İngiltere'nin büyük tepki göstermesi sonucu Kızıl Ordu'nun 1926 yılında işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi ile bu harekât sona ermiştir.⁸³⁰

Bu bağlamda ikinci Sovyet işgali ise Beççe-i Saka tarafından henüz tahttan uzaklaştırılan Amanullah Han'ı yeniden iktidara getirmek maksadıyla, Afganistan'ın Moskova Büyükelçisi Gulam Nabi Han'ın SSCB nezdindeki girişimleri ile başlatılan askeri harekât ile gerçekleşmiştir. Bu harekât için Sovyet-Afgan sınırının hemen kuzeyindeki Tirmiz'de hazırlık yapılmıştır. Ağır silahlara ve hava desteğine sahip yaklaşık sekiz yüz kişilik bir Sovyet askeri birliği oluşturulmuş ve bu birliğin personeline Afgan kıyafeti giydirilmiştir. Gulam Nabi Han'ın liderliğindeki harekâta Sovyetlerin Kâbil eski askeri ataşesi Primakov da katılmış ve Beççe-i Saka kuvvetlerine karşı başarı kazanılmıştır. Bu askeri güç tarafından Mezar-ı Şerif kentinin ele geçirilmesine rağmen Amanullah Han'ın Hindistan'a kaçtığı öğrenilince harekât sona erdirilmiş ve birlik Kâbil'e ilerlemekten vazgeçmiştir.⁸³¹

Kızıl Ordu, Basmacı liderlerinden İbrahim Bey Lakay'ı yakalamak üzere 1930 yılında Nadir Han döneminde üçüncü kez Afganistan topraklarına girmiştir. Sınırdan içeriye 65 km kadar ilerleyen Sovyet birlikleri, İbrahim Lakay'ı yakalayamamış ancak Nadir Han, İbrahim Lakay'ı Afganistan topraklarından çıkartarak Sovyet tehlikesini bertaraf etmeye çalışmıştır.⁸³²

Afganistan'da 1979 yılında başlayan işgal ise nitelik, planlama, süre ve sonuçları açısından önceki askeri harekâtlardan farklıdır. Bu kez Afganistan'ın işgali on bir sene önce Sovyet Ordusunun gerçekleştirdiği Çekoslovakya harekâtına benzer şekilde planlanmıştır. Öncelikle General Yepişev ve General Pavlovski harekât öncesinde Afganistan'da keşif görevleri yerine getirmişlerdir. İki harekât arasında özellikle başlangıç safhasında başka benzer hususlar da bulunmaktadır. Moskova tarafından ilk etapta Afganistan'da Komünist olmakla beraber Sovyetlerin güvenmediği bir yönetimin yıkılması amaçlanmıştır. Dikkatle hazırlanmış bir aldatma süreci yürütülmüş ve 1968 yılında olduğu gibi, kritik hedefleri ele geçirme

⁸³⁰ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 60, 61.

⁸³¹ Anthony Arnold, **a.g.e.**, 1982, s. 18, 19.

⁸³² Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 67.

görevi verilen hava indirme birlikleri başkente taşınmıştır. Motorlu Piyade birlikleri de Çekoslovakya'daki harekâta benzer şekilde hareket etmişlerdir.⁸³³

Çekoslovakya'nın 1968 yılındaki işgalinden sonra Sovyetler Birliği tarafından "Brejnev Doktrini" ortaya konulmuştur. Bu doktrine göre; herhangi bir ülkede sosyalizme karşı bir tehdit ortaya çıktığında, bu durum bütün sosyalist ülkelerin meselesidir ve tehdidi bertaraf etmek amacıyla gerekli tedbirleri almak onların görevidir. Doktrin ile bu görev aynı zamanda sosyalist ülkeler için bir hak olarak betimlenmiştir. Böylelikle Moskova bu yaklaşımla sosyalist ülkelere müdahaleyi meşru bir zemine dayandırmaya çalışmıştır.⁸³⁴

Sovyetler Birliği tehdit algısına göre, Afganistan'a yapılan askeri yardımlar ile Nur Muhammed Taraki'nin 1979 yılında gerçekleştirdiği hükümet darbesinden sonra başlayan iç savaş ve parti çekişmelerini sona erdirmeye imkânı kalmamıştı. Bu nedenle Afganistan'a müdahaleyi zorunlu gören Sovyet yönetimi üstün askeri gücü sayesinde hükümet karşıtı mukavemeti kısa sürede bastıracağı kanısı ile işgal harekâtına girişmiştir.⁸³⁵

Afganistan'a müdahalenin ardından, Sovyetlerin bu ülkedeki geleceği ile ilgili Batı'da iki görüş ortaya çıkmıştır. İlk görüş Sovyetlerin mücadelecî ruha sahip Afganların girişeceği bir gerilla savaşına çekileceği ve uzun süre bu savaşı devam ettirmek zorunda kalacağıdır. Diğer görüş ise Sovyet Ordusunun üstün askeri gücü ile yoğun bir harekât yürüterek kısa süre içinde savaşı kazanacağı yönündedir.⁸³⁶ İkinci görüş Sovyet Genelkurmayının değerlendirmesi ile uyuşmaktadır. Zira Sovyet yönetiminin rejime karşı Afganistan'da artan muhalefetin kolaylıkla hakkından gelineceği yanılsamasına kapıldığı, bu çerçevede Sovyet liderlerinin direniş cephesini küçümstedikleri anlaşılmaktadır.⁸³⁷

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal dönemi farklı bakış açılarına göre, farklı şekillerde safhalandırılmıştır. Ancak işgali genel olarak iki temel safhaya ayırarak incelemek mümkündür: İlki işgal ile başlayıp 1986 yılında Babrak

⁸³³ Joseph, J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 77.

⁸³⁴ David Holloway, **a.g.e.**, s. 99.

⁸³⁵ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 715; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 915, 916.

⁸³⁶ Cumhuriyet, 03.01. 1980, s. 6.

⁸³⁷ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 43.

Karmal'ın Afganistan Devlet Başkanlığını bırakmasına kadar geçen dönemdir. Babrak Karmal'dan sonra Afganistan Devlet Başkanlığına Muhammed Necibullah getirilmiştir. Bu dönemde Afganistan'dan çekilme eğilimi Gorbaçov yönetimince Sovyetler Birliği'nde daha güçlü bir şekilde dile getirilmeye başlamıştır. Bu dönem, Sovyet Ordusunun çekilmesi ile biten işgalin ikinci safhasını teşkil etmiştir. Gorbaçov liderliğindeki Sovyetler Birliği'nde *Perestroyka* politikasının ilan edildiği 1986 yılı Afganistan'da Sovyet Ordusu ve Afgan mücahitleri arasında cereyan eden muharebeler için de bir dönüm noktasıdır.⁸³⁸

İlk safhada Sovyet Ordusunun daha taarruzi bir harekât anlayışı ile savaşa yön verdiği görülmektedir. Bu harekât şekline, dönemin Sovyet liderleri olan Brejnev, Andropov ve Çernenko'nun "şahin politikaları" etki etmiştir. İkinci safhada Gorbaçov yönetimi döneminde Sovyet Ordusunun çekilmesi seçeneği ağır basmıştır. 1985 yılından itibaren ABD'nin Afganistan'a olan desteğinin artması, mücahitlerin 1986'dan sonra Stinger füzelerini kullanmaya başlaması Sovyet Ordusunun hava üstünlüğüne ciddi bir darbe olmuş, mücahit gruplar ise ABD ve diğer ülkelerden aldıkları askeri yardım ile belirgin olarak muharebe güçlerini artırmışlardır. Ancak

⁸³⁸ İşgali Sovyet liderlerinin politik tutumlarına göre de safhalara ayırmak mümkündür. Bu bağlamda işgal Brejnev, Andropov, Çernenko ve Gorbaçov yönetimlerini kapsayan dört farklı safhada ele alınabilir. Bu safhalarda birbirinden farklı politikalar yürütülmüştür. Brejnev döneminde Afganistan direnişi önemsenmemiş ve klasik operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Andropov döneminde siyasi girişimlerin ve polis tedbirlerinin yükseldiği bir dönem olmuştur. Çernenko dönemi ise askeri operasyonların şiddeti artmış ancak ustaca yürütülmemiştir. Gorbaçov dönemi ise hem askeri restleşme hem de işgali siyasi olarak yönetme dönemine dönüşmüştür. Bkz. Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 194; Asker kökenli yazarlar ise askeri bakış açısından bu dönemi safhalandırmışlardır. Kıdemli Orgeneral Krivosheev'e göre Afganistan harekâtı dört safhadan oluşmaktadır. İlk safha birliklerin intikal ve tertiplenmelerinin gerçekleştirildiği Aralık 1929 ve Şubat 1980 arasındaki dönemdir. İkinci safha Mart 1980 ile Nisan 1985 arasını kapsamaktadır. Bu safhada; Sovyet birlikleri aktif olarak operasyonlara başlamıştır. Bu safhada Afgan ordusu ile büyük çaplı müşterek harekâtlar da gerçekleştirilmiştir. Üçüncü safha daha çok Sovyet ordusunun Afganistan'da strateji değişikliğine gittiği safhadır. Aktif harekât yerine Afgan birliklerinin Sovyet Hava kuvvetleri ve topçusu ile keskin nişancı birlikleri tarafından desteklenmesi benimsenmiştir. Motorize birlikler tankçı ve hava indirme birlikleri ihtiyat görevleri ile tertiplenerek daha çok Afgan Ordusunun moraliye katkı yapılmasına çalışılmıştır. Dördüncü safha ise Ocak 1987 ve Şubat 1989 arasındaki dönemdir. Bu safhada Afgan Ordusu muharebe görevlerinde, Afgan yönetimi de ulusal uzlaşma politikasında desteklenmiştir. Bu dönem çekilme hazırlıklarının başladığı ve tamamlandığı işgalin son safhası olmuştur. Bkz: G. F. Krivosheev, vd., **Soviet Casualties and Combat Losses in the Twentieth Century**, 1st Publishing, Greenhill Books, London, 1997, s. 286.

ikinci safhanın askeri ve siyasi karakterini belirleyen asıl etken, Gorbaçov yönetiminin Afganistan'dan çekilme yönündeki tutumu olmuştur.⁸³⁹

1. Sovyetler Birliği'ni İşgale Götüren Nedenler

Detant süreci ABD ile olan ilişkilerde yumuşama sağlamasına rağmen 1976 yılında Brejnev tarafından yapılan, “detant politikasının komünist ülkelere olan Sovyet taahhütlerini değiştirmeyeceği” yönündeki açıklaması⁸⁴⁰ Sovyet yönetiminin klasik politikalarından çok fazla sapma göstermediğini ortaya koymuştur. Bradsher, Sovyetler Birliği'ni işgale götüren nedenleri ideoloji, savunma (güvenlik) ve askeri mülahazalar ile Sovyetlerin statüsü ve kaynaklara ulaşım başlıkları altında sıralamıştır. ADHP, 1978 yılında iktidara nasıl ve ne şekilde gelmiş olursa olsun yeni yönetimin Marksist söylemi ve tutumu, SSCB açısından bir prestij meselesi ortaya çıkarmıştır. Sovyet algısına göre, kendi ideolojilerine paralel bir ideoloji benimseyen yeni Afgan yönetiminin başarısız olması, Sovyetlerin başarısızlığı anlamına gelecekti.⁸⁴¹ Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin işgale karar vermesine bir seri nedenin etki ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan bu ülkenin Afganistan'da savaşa çekildiğine yönelik değerlendirmeler de yapılmıştır.⁸⁴²

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinin nedenleri; sosyalist ideoloji, prestij, iç ve dış güvenlik ile Sovyet milli çıkarlarına dayanmaktadır. Collins'e göre nedenler üç ana başlık altında toplanabilir: Bunlardan ilki, Sovyetler Birliği'nin güvenlik endişeleri, prestij kaygısı ve verdiği taahhütler; ikincisi Afganistan'da son zamanlarda meydana gelen olayların zorlayıcı etkileri ve son olarak da SSCB'yi kısıtlayan faktörlerin olmamasıdır.⁸⁴³

8 Aralık 1979 tarihinde Brejnev ve yakın arkadaşlarının yaptıkları toplantıda Andropov ve Ustinov, böyle bir askeri harekât için bazı gerekçeler ileri sürmüşlerdir.

⁸³⁹ Peter Marsden, **The Taliban: War, Religion and the New Order**, Oxford University Press, UK, 1998, s. 35.

⁸⁴⁰ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 141.

⁸⁴¹ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 155-159, 240.

⁸⁴² Rossan den Ouden, Maarten Prak, “Failure in Vietnam and Afghanistan”, A Comparative Analysis of the U.S. and Soviet Interventions, s. 69, Universiteit Utrecht, www.igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2011-0511-200535/Failure%20in%20Vietnam%20and%20Afghanistan.pdf, Erişim Tarihi: 10.04.2013

⁸⁴³ Joseph J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 123.

Bu iki Sovyet devlet adamının savundukları düşüncelere göre; CIA Türkiye’de, Sovyetler Birliği’nin güneyindeki cumhuriyetleri de kapsayan bir “Büyük Osmanlı İmparatorluğu” kurma çalışmaları yapmaktadır. Öte yandan ABD’nin Pershing füzelerini Afganistan’a yerleştirmesi, Afganistan’daki uranyumunun Pakistan ile Irak tarafından nükleer silahlarda kullanılması ihtimali gibi gerekçeler de toplantıda gündeme getirilmiştir.⁸⁴⁴

Afganistan’ın işgali kararı, öncelikle Sovyetler Birliği’nin jeopolitik çıkarları çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çıkarlar uzun ve kısa vadeye yayılmıştır ve SSCB için büyük bir önemi haizdir. Bu bağlamda ilk ve en önemli neden Afganistan’da kurulmuş olan komünist yönetimin devamını sağlamaktır.⁸⁴⁵ Öte yandan Hafızullah Emin faktörü işgal kararına varılmasında önemli bir etken olmuştur. Emin’in Taraki yönetimine son vermesi ve iktidara gelışten bir süre sonra Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin bozulması Sovyet devlet adamlarını endişelendirmiştir.⁸⁴⁶

Sovyet yönetimi Taraki’nin öldürölmesinden sonra Afganistan’da meydana gelen gelişmelerin SSCB’nin aleyhine olduğunu değerdendiriyordu. Emin’in siyasi olarak Batı kampına, özellikle ABD’ye eğilim göstermesi rahatsızlık duyulan konuların başında geliyordu.⁸⁴⁷ ABD maslahatgüzarı ile bir süredir gizli görüşmeler yapan Emin, Sovyetler’e göre Afganistan’da bir diktatörlük kurmuştu. Afganistan lideri bir yandan Sovyet uzmanların Afganistan’da çalışmalarını engellerken, diğerdarafaftan da ülkesindeki İslami örgütler ile bir uzlaşma çabası içerisindeydi.⁸⁴⁸

Sovyetler Birliği’ni bu bağlamda rahatsız eden diğerdar bir husus, kısa süre önce gerçekleşen İran İslam Devrimi idi. Ayetullah Humeyni’nin İslami düşüncelerinin ülkesi içerisindeki Müslümanlar üzerinde etkili olmasından kaygı duyan Sovyet yönetimi, Afganistan’daki İslami hareketin de Afganistan için bir tehdit oluşturduğu

⁸⁴⁴ Aleksandr Lyahovski, **a.g.e.**

⁸⁴⁵ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 4.

⁸⁴⁶ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 32, 33.

⁸⁴⁷ “Personal Memorandum Andropov to Brezhnev, n.d. [early December 1979]”, **Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan**, s. 159.

⁸⁴⁸ “Andropov-Gromiko-Ustinov-Ponomarev Report on Events in Afghanistan on 27-28 December 1979, dated 31 December 1979”, **Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan**, s. 160.

düşüncesindeydi.⁸⁴⁹ İran'dakine benzer bir İslami devrimin Afganistan'da gerçekleşmesi ihtimali Sovyetler Birliği için ciddi endişe kaynaklarından biri olmuştur.⁸⁵⁰

Bu bağlamda Sovyetler Birliği'ndeki İslam dinine mensup halkların Afganistan'daki gelişmelerden etkilenecek Sovyet toprakları içinde dinsel ve ulusal bir harekete başlamaları olasılığının yarattığı kaygılar, işgalin önemli nedenlerinden birini teşkil etmiştir.⁸⁵¹ Sovyetler Birliği devlet adamları Afganistan'da ayaklanmalarla başlayan çatışma ortamını ülkenin bir iç sorunu olarak görmemişler, olayları bölgesel ölçekte ve İran'da gerçekleşen İslam devrimi çerçevesine değerlendirmişlerdir.⁸⁵²

General Ziya Ül-Hak'ın Pakistan'da yönetimi ele geçirmesi ve rejiminin meşruiyetini İslami köktendinciliğe dayandırmaya çalışması, İran'da gerçekleşen İslam devrimi ve 15 Mart 1979 tarihinde Herat'ta çıkan ayaklanma⁸⁵³ Sovyet yöneticilerini tedbir alma yönünde harekete geçirmiştir. Marksist yönetimin ülkede başlayan ayaklanmaları bastıramayacağını anlayan Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı kaybetme korkusu askeri müdahale kararını getirmiştir.⁸⁵⁴ Askeri müdahale örneği olarak Macaristan ve Çekoslovakya harekâtları, Sovyetler açısından iki başarılı askeri harekâttır. Bu iki örneğin de işgal kararının verilmesinde önemli etkileri olmuştur.⁸⁵⁵

Öte yandan, İran'da devam eden rehineler krizi ve Pakistan'da ABD Büyükelçiliğinin yakılmasının Sovyetlerin karar verme sürecini hızlandırdığına dair

⁸⁴⁹ Mir Zohair Husain, "The Ideologization of Islam: Meaning, Manifestations and Causes", **Islam in a Changing World: Europe and the Middle East**, Edited By Anders Jerichow, Jorgen Bæk Simonsen, Great Britain, Curzon Press, 1997, s. 122.

⁸⁵⁰ Elin Woodger, David F. Burg, **1980's**, Infobase Publishing, U.S.A., 2006, s. 4.

⁸⁵¹ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 76-78.

⁸⁵² Jiri Valenta, "Soviet Aims, Policies, and Alternatives in Afghanistan", **Afghan Alternatives: Issues, Options, and Policies**, 2nd Printing, Edited By: Ralph H. Magnus, Transaction, Inc, U.S.A., 1988, s.17.

⁸⁵³ Enrique Baltar Rodriguez, **Afganistán y la Geopolítica Internacional**, 1ra Edición, Plaza y Valdés, S.A. de C.V., México, 2003, s. 46.

⁸⁵⁴ Sultan Akimbekov, "The Conflict in Problems in Afghanistan: Conditions, Problems, and Prospects", **Central Asia, A gathering Storm?**, Edited By Boris Rumer, New York, 2002, s. 72.

⁸⁵⁵ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. 2.

görüşler de vardır. Bu bağlamda bölgeye olası bir ABD müdahalesinden çekinen SSCB, bir anlamda elini çabuk tutmuştur. Afganistan'ın zengin doğal kaynaklara sahip olması da Sovyet işgalinin önemli nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Afganistan'da doğal gaz, petrol, uranyum, demir, bakır gibi önemli doğal kaynakların varlığı, kurulduğundan beri Sovyetler Birliği tarafından bilinmekte ve özellikle Afganistan'daki petrol ve doğal gazın, Hazar Denizi'nin azalan rezervlerine bir alternatif olabileceği değerlendirilmekteydi.⁸⁵⁶

Sovyet birlikleri 1979 yılının Aralık ayında Afganistan içinde ilerlemeye başladığında Dünya kamuoyunda ortaya çıkan merak, Sovyetler Birliği'nin bu hamlesi ile ne yapmaya çalıştığı üzerine yoğunlaşmıştır. Bazıları bu soruya kolay bir cevap bulmuşlar ve Sovyetler Birliği'nin uzun süredir milli hedef edindiği “Sıcak denizlere inme” ve petrol alanlarına ulaşma yönünde tehlikeli bir adım attığı değerlendirmesini yapmışlardır.⁸⁵⁷ Zira o dönemde Sovyet yönetiminde Savunma Bakanlığı yapan Mareşal Dimitri Ustinov, Hint Okyanusu'na ulaşılması gerekliliğini savunanların başında geliyordu.⁸⁵⁸ Andrei Saharov da Afganistan işgalinin asıl nedeninin Sovyet yayılmacılığından kaynaklandığını düşünenler arasındadır.⁸⁵⁹

Bu yaklaşıma göre Afganistan'ın Orta Doğu bölgesine yakın olmakla sahip olduğu stratejik konum işgale bir neden teşkil etmektedir. İşgal ve sonrasında Afganistan'ın Sovyet güdümünde kalması durumunda, Dünya petrol kaynaklarının büyük bir kısmının bulunduğu bölge ülkeleri üzerinde Sovyetlerin nüfuzu daha da artacaktı. Bu durum aynı zamanda Batı ülkelerini enerji kaynaklarından

⁸⁵⁶ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 6, 7.

⁸⁵⁷ Beverley Male, **Revolutionary Afghanistan: A Reappraisal**, Croom Helm, Great Britain, 1982 s. 13; Ancak David N. Gibbs tarafından 2006 yılında yayımlanan bir makalede, İran Körfezi'nin güvenliğinin, SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmekle tehdit altında kaldığı değerlendirmelerinin bir “efsane” olduğunu dile getirmiştir. Gibbs, Sovyet askeri müdahalesinin Afganistan halkına karşı girişilen “beceriksiz bir saldırı” olduğu fikrine katılmakla birlikte, bunun daha genel bir bölgesel saldırı olmadığını ve Batı ülkeleri için bir tehdit oluşturmadığını ifade etmiştir. Bkz: David N. Gibbs, “Reassessing Soviet Motives for Invading Afghanistan”, **Critical Asian Studies**, 38:2 (2006), 239-263, Routledge, Taylor and Francis Group, s. 259.

⁸⁵⁸ Hürriyet, 02.02.1980, s. 6.

⁸⁵⁹ Andrei Sakharov, **a.g.e.**, s. 507.

uzaklaştırmaya katkıda bulunacaktı. Dahası, Sovyetler Birliği, Habeşistan ve Güney Yemen gibi ülkelerdeki üslerinin konumunu güçlendirecekti.⁸⁶⁰

Yine bu düşünceler bağlamında; Sovyetler askeri müdahalede bulunmakla uzun vadeli stratejisi açısından bir hamle daha yapmış ve nüfuz alanını genişletme girişimi başlatmıştır. İşgal edilen Afganistan, stratejik bölgelere ulaşması için Sovyetler Birliği'ne bir "köprübaşı" olarak hizmet edebilecektir.⁸⁶¹ Öte yandan Avakov ise Afganistan'ın işgali konusunda Sovyet yayılmacılığı üzerine bina edilen görüşlere karşıdır. Avakov, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki askeri harekâtının maksadının bu ülkeyi işgal edip İran körfezine ulaşmak olmadığını savunmaktadır.⁸⁶²

Afganistan'da 1979 yılında Herat isyanı ile başlayan çatışma ve kargaşa sürecinde Sovyetler Birliği'nin sergilediği tutum değerlendirildiğinde, Afganistan'ın işgalinin yayılmacılıktan ziyade savunmaya yönelik bir Sovyet girişimi olduğu anlaşılmaktadır. Zira Sovyetler Birliği, askeri müdahaleden önce Afgan rejimini desteklemeye yönelik diğer girişimleri de denemiştir. Sovyet yönetimine hâkim "şahinlere" rağmen işgal kararı ise Afgan hükümetince yardım isteklerinin ilk olarak bildirildiği Mart 1979'da değil dokuz ay sonra verilmiştir. Nihayetinde Hafızullah Emin iktidarına son verilmesi ve Afganistan'da Moskova'ya tabi bir yönetimin kurulması esas alınmıştır.

2. İşgalin ilk safhası ve Babrak Karmal Dönemi

ABD'nin İran'daki rehineler krizi ile meşgul olduğu ve Batı Dünyasında Noel rahatlığının yaşandığı bir dönemde Sovyet askeri müdahalesinin gerçekleştirilmesi dikkat çekicidir. Kış mevsimine girilmiş olması, dağlardaki direnişçilere karşı Afganistan'daki Sovyet Ordusuna taktik avantaj da sağlıyordu.⁸⁶³ Afganistan'ın işgali, ABD açısından elverişsiz ancak Sovyetler Birliği açısından çok elverişli bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu dönem ABD için özellikle dış meselelerden kaynaklanan bir güçsüzlük dönemidir. Aksine aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin askeri gücünü arttırdığı, başta Angola ve Etiyopya olmak üzere Üçüncü Dünya

⁸⁶⁰ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 5.

⁸⁶¹ Sami Kohen, "Rusya Afganistan'da Kozlarını Oynuyor", **Milliyet Gazetesi**, 01.01.1980, s. 5.

⁸⁶² Vladimir Avakov, **Afganistan: On the Road to Peace**, Novosti Press Agency Publishing House, Moscow, 1988, s. 6.

⁸⁶³ Fred Halliday, **a.g.m.**, s. 36.

lkelerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu zamanlama ile Sovyetler Birliği, İran'daki şah rejiminin yıkılmasının Orta Doğu'da yarattığı uygun atmosferi de kendi lehine kullanmıştır.⁸⁶⁴

Sovyet Ordusu işgale yönelik olarak Aralık ayı başından itibaren Afganistan'a askeri birlik sızdırmaya başlamıştır. Bu çerçevede Begram Hava üssüne üç piyade taburu ile bir zırhlı birlik konuşlandırılırken Kâbil Havaalanına da bir piyade taburu yerleştirilmiştir. Sovyetler Birliği işgal hazırlıklarını kendi sınırları içerisindeki Türkistan ve Orta Asya Askeri Bölgelerinde yürütmüştür.⁸⁶⁵ Asıl işgal harekâtı ise 24 Aralık 1979 gününden itibaren Sovyet askeri birliklerinin havadan Kâbil'e taşınması ile başlamıştır.⁸⁶⁶ Aynı gece Sovyet askerlerini Afganistan'a taşıyan uçaklar birbiri arkasına Kâbil Havalimanına inmişlerdir.⁸⁶⁷ Sovyet askeri birlikleri eş zamanlı olarak Afganistan'ın diğer önemli merkezleri olan Herat (şindend), Kandahar ve Celalabad'a da inmeye başlamışlardır.⁸⁶⁸

İntikal safhasında 300'den fazla uçuş gerçekleştiren AN-12 ve AN-22 nakliye uçakları birlikleri ve onların malzemelerini Kâbil Havaalanına taşımışlardır. BMP ve BMD türü zırhlı personel taşıyıcılar da hava yoluyla getirilmiştir. İntikal süresince MIG, SU tipi uçaklar ve MI-24 helikopterlerini kapsayan yaklaşık 400 hava aracı ile hava koruması sağlanmıştır.⁸⁶⁹

Kâbil Havaalanına gelen ilk birlikler 105'inci Sovyet Hava İndirme Tümeni'ne bağlıdır. Aynı zamanda Herat yakınlarındaki şindend Hava ss ile Kandahar ve Begram Hava slerine de Sovyet askerleri indirilmiştir.⁸⁷⁰ öte yandan Tirmiz ve Kuşka'daki sınır kapılarından Afganistan'a geçen Sovyet kara birlikleri Kunduz, Mezar-ı şerif, Herat ve Kandahar gibi Afganistan'ın önemli merkezlerine yönelmişlerdir.⁸⁷¹

⁸⁶⁴ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 84.

⁸⁶⁵ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 146, 147.

⁸⁶⁶ David Holloway, **a.g.e.**, s. 96.

⁸⁶⁷ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 21.

⁸⁶⁸ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. 5.

⁸⁶⁹ David Rees, "Afghanistan's Role in Soviet Strategy", **Conflict Studies**, No. 118, May 1980, s. 3.

⁸⁷⁰ Juan Manuel De Faramnińń Gilbert, Jos  Pardo de Santayana, G mez de Olea, **El Conflicto de Afganist n**, Imprenta del Ministerio de Defensa, Madrid, 2009, s. 29.

⁸⁷¹ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 139.

Havadan askeri birlik nakliyesinin tamamlandığı 27 Aralık 1979'dan itibaren Sovyet birliklerince bazı hükümet binaları işgal edilmiş ve iki Afgan tümeni silahsızlandırılmıştır.⁸⁷² Sovyet Ordusu Çekoslovakya işgaline benzer şekilde süratle hareket ederek Kâbil ve diğer büyük şehirleri, Kâbil Radyosu ve bazı kritik tesisleri ele geçirmişlerdir.⁸⁷³ Bu safhada Afganistan Ordusunun bazı birliklerinin Sovyet işgaline karşı koydukları görülmektedir. Kâbil'deki 8'inci Piyade Tümeni'nin mukavemeti 5 Ocak gününe kadar devam etmiş ve tümen yaklaşık 2.000 personelini kaybetmiştir. Kandahar, Celalabad ve Herat'ta da Sovyet Birlikleri ile Afgan Birlikleri arasında benzer çatışmalar yaşanmıştır.⁸⁷⁴

Öte yandan Hafızullah Emin Sovyetler Birliği için bu dönemde bir sorun kaynağı olarak varlığını sürdürmektedir. 1979 yılı Aralık ayında iktidardaki Hafızullah Emin'i öldürmeye yönelik bazı teşebbüsler gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin niyetini iyice anlayan Emin, Peştunistan meselesinde sürdürdüğü söylemini yumuşatarak Pakistan ile temasa geçmeye çalışmıştır. Ancak bu taktik ona herhangi bir yarar sağlamamıştır. Emin, ülke içinde de uzlaşmaya dönük bazı girişimlerde bulunmuştur. Bazı mahkûmların serbest bırakılması, yeni bir anayasa önerisi ve mollalarla yakınlaşma bunlardan birkaçıdır.⁸⁷⁵

Ancak Moskova'nın istekleri yönünde Sovyet üst düzey asker ve diplomatları tarafından ikna edilemeyen Hafızullah Emin ile ilgilenme görevi KGB'ye verilmiştir. İlk önce Emin'in Rus aşçısı tarafından zehirlenmesi fikri üzerinde durulmuş ancak başarısızlık nedeni ile vazgeçilmiştir.⁸⁷⁶ Saraya aşçı olarak giren KGB elemanı Yarbay Talibov'un Emin'i zehirleme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Emin, Aralık ayı ortalarında sarayda bir suikast girişiminden de kurtulmuştur.⁸⁷⁷ Bu arada Hafızullah Emin Kâbil'deki Sovyet Büyükelçisinin tavsiyesi üzerine Aralık ayının başında şehir içerisindeki ikametgâhından oturmaktan vazgeçip Kâbil dışında iyi korunan Darülamen Sarayına taşınmıştır. Böylelikle Emin bu sarayda şehirden tecrit

⁸⁷² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 916.

⁸⁷³ Lester W. Grau, "Preface", **The Bear Went Over The Mountain**, Translated and Edited By: Lester W. Grau, 2nd printing, National Defence University Press, Washington, 1996, s. xviii.

⁸⁷⁴ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. 8.

⁸⁷⁵ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 146.

⁸⁷⁶ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 144.

⁸⁷⁷ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 135.

edilmiş bir hale getirilmiştir.⁸⁷⁸ Kendisine yönelik tehditlerin farkında olan Hafızullah Emin, bu sarayda güvenliğinin daha iyi sağlanacağını değerlendirmiş olmalıdır.⁸⁷⁹

Öte yandan işgalin resmi olarak başladığı 27 Aralık günü Kâbil'deki haberleşme santrali Sovyet özel birliklerinden *Spetznaz* timleri tarafından imha edilmiş, böylelikle Afgan Ordusu Komutanlık Karargâhı ve İçişleri Bakanlığı ile iletişim kesilmiştir. Eş zamanlı olarak KGB'ye bağlı anti terör timleri Hafızullah Emin'in bulunduğu Darulaman Sarayına saldırmışlardır.⁸⁸⁰ Sovyet askerleri, "yenileri ile değiştirileceği" yalanı ile Afgan askerlerinin silahlarını ellerinden almaya başlamışlardır. General Paputin bu esnada Hafızullah Emin'e giderek Sovyetler tarafından daha önce de iletilen isteklerini tekrarlamıştır. Paputin, Sovyet Birliklerinin Afganistan'a davet edildiğine dair bir belgenin Emin tarafından imzalanmasını istemiştir. Amacına yine ulaşamayan Paputin, çatışmalar başladığında Afgan korumalar tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür.⁸⁸¹

Sovyet özel saldırı kuvveti, sarayda bulunan hiç kimseyi sağ bırakmama emri almıştır. Öyle ki, Afgan üniforması giymiş operasyon komutanı Rus Albay Bayerenov, takviye getirmek için saraydan çıktığında kendi kuvvetleri tarafından vurularak öldürülmüştür.⁸⁸² Hafızullah Emin ise KGB'ye bağlı özel bir tim tarafından öldürülmüştür. KGB timi Emin'in infazının ardından olayı gören herkesi katletmiştir.⁸⁸³ İşgalin ilk günlerinde, Hafızullah Emin'in kendine yakın kişilerle birlikte, Sovyet yetkililerin 27 Aralık günü verdikleri bir partide öldürüldüğüne dair haberler de yayımlanmıştır.⁸⁸⁴

⁸⁷⁸ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. 6.

⁸⁷⁹ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 146.

⁸⁸⁰ Edward Girardet, **Killing the Cranes**, 1st printing, Chelsea Green Publishing Company, U.S.A., 2011, s. 57, 58.

⁸⁸¹ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 140-143; Artyom Borovik'e göre; General Paputin Aralık ayı sonunda Sovyetler Birliği'ne döndükten sonra silahla intihar etmek suretiyle hayatına son vermiştir. Bkz: Artyom Borovik, **a.g.e.**, s. 4; Bu iddiadan Adamec de bahsetmektedir. Bkz: L.W. Adamec, **a.g.e.**, 2005, s. 251.

⁸⁸² Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 144.

⁸⁸³ Andrei Sakharov, **a.g.e.**, s. 507.

⁸⁸⁴ Cumhuriyet, 06.01.1980, s. 3.

Bu esnada Babrak Karmal Tacikistan SSC başkenti Duşanbe’de bulunmaktadır. Karmal, radyo vasıtasıyla yayımlanan konuşmasında Hafızullah Emin döneminin sona erdiğini açıklamış ve “Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devrim Konseyi” adına ordu ve güvenlik güçlerinden asayişî temin etmelerini istemiştir.⁸⁸⁵ Babrak Karmal’ın 27 Aralık 1979 günü akşamı yaptığı bu konuşma Duşanbe Radyosu aracılığı ile birkaç kez yayımlanmıştır.⁸⁸⁶ Bir gün sonra ise yeni kurulmuş olan İhtilal Konseyi Başkanlığına ve Afganistan Demokratik Halk Partisi Genel Sekreterliğine Babrak Karmal’ın getirildiği, görevden uzaklaştırılmış olan Başbakan Hafızullah Emin’in ise “İhtilal Mahkemesi” hükmü ile idam edildiği kamuoyuna duyurulmuştur. Babrak Karmal 1 Ocak 1980 tarihinde Kâbil’e gelmiştir.⁸⁸⁷

Babrak Karmal’ın Afgan halkına hitap eden uzun konuşması 1 Ocak günü *Kabul New Times* gazetesinde yayımlanmıştır. Hafızullah Emin’e “cellât, CIA ajanı, Amerikan emperyalizminin ajanı” gibi sıfatlar yakıştıran Babrak Karmal, Nur Muhammed Taraki’den de “sevgili liderimiz” diye bahsetmiştir. Konuşmasında, Savr İnkılâbı’nın Afganistan için “parlak bir gelecek, özgürlük, eşitlik, demokrasi içeren yeni bir safhaya geçtiğine” vurgu yapmıştır. Karmal yönetim değişikliğinin, Afganistan’daki Peştun, Tacik, Türkmen, Özbek, Beluci ve Nuristani gibi milliyetler arasındaki birliğin pekiştirileceği bir dönüm noktası olduğuna da dikkat çekmiştir. Hafızullah Emin’in, Devrim Konseyi tarafından, “Afganistan halkına karşı işlemiş olduğu suçlar” nedeni ile idam edildiği haberi de aynı gazetede yer almıştır.⁸⁸⁸

1978’deki Savr İnkılâbı’nın aksine, Sovyetler Birliği Afganistan’daki siyasi iktidarı bu kez kendi elleri ile değiştirmiştir. Moskova, öldürülen Hafızullah Emin’in yerine, Sovyet askerleri ile Afganistan’a gelen Babrak Karmal’ı Parti Genel Sekreterliği ve Başbakanlık koltuğuna oturtmuştur.⁸⁸⁹ Nur Ahmet Nur, Tümgeneral

⁸⁸⁵ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 51.

⁸⁸⁶ M. Halim Tanwir, **Afghanistan: History, Diplomacy and Journalism**, 1st Edition, Vo.1, Xlibris Corporation, U.S.A., 2013, s. 315.

⁸⁸⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 916.

⁸⁸⁸ Kabul New Times, 01.01.1980, s. 1.

⁸⁸⁹ Matt, M. Mathews, “We Have Not Learned How to Wage War There”, *The Soviet Approach in Afghanistan, 1979-1989*, **Occasional Paper: 36**, 1st Printing, Combat Studies Institute Press, Kansas, 2011, s. 13.

Abdülkadir, Yarbay Aslam Vatanyar, Yarbay Gül Aka Devrim konseyi Başkanlık heyetinde görev almışlardır.⁸⁹⁰ Oluşturulan kabinede ise Başbakan Yardımcısı Esadullah Serveri, Başbakan Yardımcısı, Sultan Ali Keşmand, Savunma Bakanı Muhammed Rafi, İçişleri Bakanı Seyid Muhammed Gulabzoy ve Dışişleri Bakanı Muhammed Dost yer almışlardır.⁸⁹¹ Ayrıca Dr. Anahita Ratibzad Eğitim Bakanı, Abdül Vekil Maliye Bakanı, Şircan Mezduryar Ulaştırma Bakanı, Faiz Muhammed Sınır ve Kabile İşleri Bakanı, Muhammed Han Celalar ise Ticaret Bakanı olmuşlardır.⁸⁹²

Afganistan'ın yeni yönetimi oluşurken, işgal harekâtını Tirmiz'de planlayan ve Afganistan'daki Sovyet birliklerinin komutanı olan Mareşal Sergey Sokolov'un 28 Aralık 1979 tarihinde Kâbil'e geldiği değerlendirilmektedir. Daha sonra, kendisine ikametgâh olarak seçtiği Çilsitun Sarayında verdiği resepsiyona Babrak Karmal ile ADHP'nin ileri gelenleri de katılmışlardır. Burada Karmal'a Afganistan Devrim Konseyi Başkanı, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi Başkanı, ADHP Genel Sekreteri unvanları ile hitap edilmeye başlanmıştır.⁸⁹³ Yeni hükümete Dünya'dan da kutlama mesajları gelmeye başlamıştır. Başta Brejnev olmak üzere Bulgaristan, Moğolistan, Vietnam, Almanya Demokratik Cumhuriyeti liderleri Karmal yönetimini kutlamışlardır.⁸⁹⁴ Ayrıca Lübnan Komünist Partisi ve Kıbrıs İşçi Partisi de yeni yönetime kutlama mesajları göndermişlerdir.⁸⁹⁵

İşgalin ilk safhasında, Sovyet birliklerinin havadan ve karadan intikali başarıyla gerçekleştirilmiştir. Sovyet Ordusu, AN-12 ve AN-22 tipi uçaklar kullanmak suretiyle birliklerinin büyük bir kısmını beklenenden daha kısa sürede havadan Afganistan'a naklederek etkileyici bir başlangıç yapmıştır.⁸⁹⁶ Öte yandan karayolu üzerinden de sevkiyat devam etmiştir. Tirmiz'den hareket eden 360'ıncı Motorize Piyade Tümeni birlikleri ile Kuşka'dan yola çıkan 66'ıncı Motorize Piyade Tümeni Afganistan'a girmişlerdir. 360'ıncı Motorize Piyade Tümeni Afganistan'da

⁸⁹⁰ Kabul New Times, 01.01.1980, s. 1.

⁸⁹¹ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2005, s. 1 (R.r.)

⁸⁹² Kabul New Times, 01.01.1980, s. 1.

⁸⁹³ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 51, 52.

⁸⁹⁴ Kabul New Times, 01.01.1980, s. 3.

⁸⁹⁵ Kabul New Times, 07.01.1980, s. 4.

⁸⁹⁶ Cumhuriyet, 03.01.1980, s. 6.

Mezar-ı Şerif-Kâbil istikametinde, 66'ncı Motorize Piyade Tümeni ise Herat-Kandahar istikametinde hareket etmiştir. 20 Ocak 1980 tarihinde Sovyetler Birliği'nden gelen yeni birliklerle Afganistan'daki Sovyet işgal gücü 85.000 kişilik bir mevcuda ulaşmıştır.⁸⁹⁷ Sovyet Ordusu personel sayısı 1982 yılına kadar 110.000'e yükselmiştir. Sovyetler bu büyüklükteki bir ordu için "sınırlı sayıdaki askeri kuvvet" tanımını kullanmışlardır.⁸⁹⁸ Afganistan'daki kuvvetlerini böylelikle takviye etmesi, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan kısa süre içinde çekilmeyeceğinin bir işareti olmuştur.

İşgalin ilk döneminde Afganistan'dan ve özellikle Kâbil'den çelişkili haberler verilmektedir. Özellikle Batı basını ve kaynakları Kâbil'in her köşesinin işgal ordusu tarafından kontrol altında tutulduğunu bildirirken, Sosyalist kampa dâhil ülke ve yayın kuruluşlarının muhabirleri aksini söylemektedirler. Ocak 1980 döneminde Kâbil'i ziyaret eden bu muhabirler şehirde bir Sovyet askeri varlığının olmadığını, Afgan Ordusuna mensup askerler ile güvenlik tedbirlerinin artırıldığını, Afganistan'da genel olarak ekonomik ve siyasi durumda iyileşmelerin olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁹⁹ Bu izlenimlerin, Sovyet askerlerinin Kâbil Havaalanı ve Başkanlık Sarayı hariç büyük oranda Kâbil çevresine çekildikleri bir dönemde edinildiği anlaşılmaktadır.⁹⁰⁰

Afganistan'dan Hindistan'a gelen bir diplomatın basına yansıyan açıklamaları ise Afgan askerleri ile ilgili bilgiyi yalanlamaktadır. Bu diplomata göre Sovyet Ordusu başkentin etrafında bir savunma hattı oluşturmuştur ve artık Kâbil'de Afgan askerleri görülmemektedir.⁹⁰¹ Ocak ayının ilk haftasında Kâbil'e gelen Türk gazeteciler de Kâbil'de gözlerden uzak kalmaya çalışsalar da Sovyet askerlerinin bulunduğunu, Kâbil'in ise bir "ölü şehir" izlenimi verdiğini bildirmişlerdir.⁹⁰²

⁸⁹⁷ Sami Karamısır, "Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Afganistan'ın Durumu ve Afgan Cihadı", Mahmud Osmanoğlu, **Cihadın On Yılı**, 1. B., Rehber Yayınları, Ankara, 1990'da EK, s. 362.

⁸⁹⁸ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 9.

⁸⁹⁹ Y. Volkov, vd., **a.g.e.**, s. 97-127.

⁹⁰⁰ M. Ali Birand, "Türkiye Yeni Afgan Rejimi ile ilişkileri Dondurdu", **Milliyet Gazetesi**, 11.01.1980, s. 5.

⁹⁰¹ Cumhuriyet, 01.01.1980, s.11.

⁹⁰² Hürriyet, 07. 01. 1980, s. 1.

Afganistan'a, bu ülke yöneticilerinin daveti üzerine geldiklerini her fırsatta dile getiren Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki varlığı gittikçe daha kalıcı hale gelmiştir. İşgal ile birlikte direnişçilere karşı yürütülen savaş ve bir anlamda da Afgan Hükümetinin idaresi Sovyetler Birliği tarafından devralınmıştır. Zira bakanlıklarda görevlendirilen Sovyet danışmanları ve onların temasta bulunduğu Sovyet Büyükelçiliği vasıtası ile Afgan Hükümeti kısa zamanda Sovyet güdümüne girmiştir. Yine bu çerçevede Sovyetler tarafından Amu Derya Nehri boyunca yapılan karayolu, demiryolu ve köprüler ile ulaşım altyapısı yenilenmiştir. Ayrıca, radar ve uydu istasyonları kurulmuştur. Yeni hava alanları inşa edilmiş, mevcut olanlar ise ihtiyaca göre genişletilmiş veya onarılmıştır.⁹⁰³

Sovyet yönetiminin Afganistan'daki diğer bir girişimi de bu ülkede Sovyet yanlısı bir kadro oluşturmaktır. Bu maksatla başta Eğitim Bakanlığı, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı olmak üzere devletin idare ve karar mekanizmalarına nüfuz edilmiştir. Afgan memurların birçoğunun görevlerini bırakmaları nedeniyle, Sovyetler Birliği bu görevlere Orta Asya milletlerinden kendi vatandaşlarını getirip yerleştirmiştir. Diğer taraftan Sovyet yönetimi görüntüde büyük görevler verse de Afganistan Komünist Partisi mensuplarını etkisizleştirmeye çalışmıştır. Ayrıca bir de "Vatan Cephesi" fikri ortaya atılmıştır. Sovyetler Birliği, aşiret reisleri, din ve kanaat önderleri gibi toplumda saygınlığı olan kişilerin bir araya getirildiği bu oluşumu desteklemek suretiyle iç ve dış kamuoyunda Sovyetlerden bağımsız bir Afgan yönetimi olduğu görüntüsü yaratmaya çalışmıştır.⁹⁰⁴

Bu dönemde ülke yönetiminde bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Afganistan Demokratik Halk Partisi hükümetinin yapısı Sovyet sistemine daha benzer hale getirilmiştir. Politika belirleyici politbüro dokuz üyeden, Devrim Konseyi ise 65 üyeden oluşmuştur. Politbüro ve Devrim Konseyi resmi otorite merkezidir. Ancak yürütme fonksiyonu yedi üyeli sekretarya tarafından yerine getirilmektedir. Bakanlar Kurulu devrim konseyi tarafından atanmaktadır. Bu resmi

⁹⁰³Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 4, 5.

⁹⁰⁴Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 12.

oluşum dışında Babrak Karmal çevresinde bir grup, Başbakan Sultan Ali Keşmand çevresinde ise başka bir grup oluşmuştur.⁹⁰⁵

Sovyetler Birliği Afganistan'da hâkimiyetini artırmak için kendi devlet kurumlarına benzer kurumların bu ülkede kurulmasını sağlamıştır. Bunlardan biri Dr. Muhammed Necibullah'ın direktörlüğünü yaptığı ve KHAD olarak bilinen Afganistan Güvenlik Servisidir. Doğrudan Sovyet Gizli Servisi KGB'ye bağlı olarak çalışan ve on bin resmi görevlisi olduğu tahmin edilen bu örgütün personeli, KGB ve Doğu Almanlar tarafından eğitilmiştir.⁹⁰⁶

KHAD özellikle kabileleri para karşılığı ikna ederek rejim tarafına çekme ve mücahit grupların içine sızma konusunda başarılı olmuştur.⁹⁰⁷ Ayrıca KHAD, Milletler ve Kabile İşleri Bakanlığı ile birlikte yürüttüğü ikna ve sızma faaliyetlerinin yanı sıra propaganda metotlarını da kullanmıştır. Kamuoyunda asılsız haberler yayarak mücahit gruplar arasında sürtüşme yaratmayı ve böylelikle onları halkın gözünde küçük düşürmeyi amaçlamıştır.⁹⁰⁸

2.1. Dünya'da İşgale Tepkiler

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali Batı ülkelerinde doğal olarak tepki ile karşılanmıştır. Zira Sovyetler Birliği böylelikle Ortadoğu petrollerine biraz daha yaklaşmış ve Batı karşısında stratejik avantaj sağlamıştır. İran'da 1979 yılında meydana gelen rejim değişikliğinin bu coğrafyada yarattığı hassasiyet ile ABD'nin Ortadoğu bölgesinde kendine müzahir önemli bir devleti kaybetmesi, SSCB'nin elde ettiği avantajın önemini daha da artırmıştır.⁹⁰⁹ Batı ülkelerinin yanı sıra Sovyet işgali Bağlantısızlar Bloku tarafından da tepki ile karşılanmıştır.⁹¹⁰

Öte yandan, işgale karşı tutumları bakımından Doğu Bloku parçalı bir görüntü sergilemiştir. Çekoslovakya işgali açıkça desteklerken Küba lideri Castro Afganistan işgaline destek anlamına gelebilecek herhangi bir açıklama yapmaktan

⁹⁰⁵ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 12.

⁹⁰⁶ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 12, 13.

⁹⁰⁷ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 161.

⁹⁰⁸ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 15.

⁹⁰⁹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 916.

⁹¹⁰ Nabi Misdaq, **a.g.e.**, s. 156.

kaçınmıştır.⁹¹¹ Ancak Marksist rejimin 1978 yılında iktidara gelmesinin ardından Afganistan ile yakın ilişkiler kurmuş olan Küba, Sovyetler Birliği'nin bu ülkeyi işgalini destekleyen ülkelerden biri olmuştur.⁹¹² Nepal de Sovyet işgalini destekler yönde bir politika benimserken⁹¹³ Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk Sovyet işgaline karşı tavır almışlardır.⁹¹⁴

Sovyet işgaline Sosyalist kamptan gelen tepki sadece bu üç ülke ile sınırlı kalmamıştır. İşgali “çok üzücü” olarak nitelendiren İtalya Komünist Partisi, bu girişimi Afganistan'ın bağımsızlığına karşı bir hareket olarak yorumlamıştır.⁹¹⁵ İtalya Komünist Partisi'nin yanı sıra Hollanda, İngiltere, İspanya, Japonya ve Meksika Komünist partileri de Sovyet işgalinin sona erdirilmesi yönünde tavır almışlardır.⁹¹⁶ İşgale karşı olan partiler arasında Fransız Sosyalist Partisi de vardır.⁹¹⁷ Fransız Komünist Partisi ise işgal yanlısı bir tavır almış ve işgali desteklemiştir.⁹¹⁸ İtalyan Komünist Partisi her ne kadar işgali kınasa da ABD'nin Sovyetler Birliği'ne ekonomik yaptırım uygulaması ve SALT-II görüşmelerinin ertelenmesinden dolayı dünya barışı adına kaygı duyduğunu da açıklamıştır.⁹¹⁹

Bu dönemde, yaklaşan Moskova Olimpiyatlarının işgale tepki olarak protesto edilmesi gündeme gelmiştir. ABD Başkanı Carter, Sovyet askerlerinin bir ay içinde Afganistan'dan çekilmemesi durumunda olimpiyatların başka bir ülkeye alınması ya da ertelenmesi yönünde bir teklif ileri sürmüştür. Carter çekilme olmazsa, bu teklifin

⁹¹¹ İlhan Sürmeli, Ragıp Duran, **a.g.e.**, s. 134.

⁹¹² Richard A. Haggerty, Rex A. Hudson, Tim Merrill, **Cuban Presence and Activities in the Third World**, Federal Research Division, The Library of Congress, Washington, DC, June 1990, s. 9; Jason Rodrigues, “50 Years of Castro”, Guardian, 1 January 2009, <http://www.guardian.co.uk/world/2009/jan/01/fidel-castro-raul-cuba>, Erişim Tarihi: 13.12.2012

⁹¹³ Kabul New Times, 06.01.1980, s. 1.

⁹¹⁴ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 567.

⁹¹⁵ Milliyet, 30.12.1979, s. 3.

⁹¹⁶ İlhan Sürmeli, Ragıp Duran, **a.g.e.**, s. 134.

⁹¹⁷ Milliyet, 15.01.1980, s. 5.

⁹¹⁸ Seyyid Şabbir Hüseyin, Abdülhamid Alvi, Absar Hüseyin Rizvi, **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, Çev. İsmail Bosnalı, Abdullah Arslan, Bürge Yayınları, İstanbul, 1982, s. 17.

⁹¹⁹ Cumhuriyet, 09.01.1980, s. 3.

kabul edilmesi için ABD Olimpiyat Komitesi vasıtasıyla Uluslararası Olimpiyat Komitesi nezdinde girişimde bulunacağını açıklamıştır.⁹²⁰

Diğer bazı ülkeler de Moskova Olimpiyatlarının protesto edilmesine yönelik açıklamalar yapmışlardır. Suudi Arabistan, Moskova Olimpiyatlarına katılmayacağını ilk açıklayan ülkelerden biri olmuştur.⁹²¹ İngiltere Başbakanı Thatcher da Moskova Olimpiyatlarının Afganistan'ın işgaline bir tepki olarak protesto edilmesi gerektiği yönünde bir açıklama yapmıştır.⁹²² Ayrıca Thatcher, Moskova Olimpiyatları yerine kendi ülkesinde yaz olimpiyatları yapılmasını önermiştir.⁹²³

Ağır sıklet boksörü Muhammed Ali de Afganistan halkını kötü günler geçirdikleri bir dönemde yalnız bırakmamak için bütün ülkelerin Moskova'daki olimpiyatları protesto etmeleri için çağrıda bulunmuştur.⁹²⁴ Ayrıca Muhammed Ali 1980 yılı Şubat ayında, Afrika'daki bazı ülkeler nezdinde olimpiyatların protesto edilmesi konusunda ikna çalışmaları yapmak üzere Carter tarafından görevlendirilmiştir.⁹²⁵ Öte yandan Sovyet bilim adamı Andrei Saharov, SSCB Afganistan'daki askerlerini çekmezse Olimpiyatların iptali için olimpiyat komitesinin karar alması ve oyunların devletler tarafından boykot edilmesi yönünde görüş açıklamıştır.⁹²⁶

Olimpiyat Komitesi başkanı Killanin ise yaptığı açıklamada, “politika ve sporun birbirine karıştırılmaması gerektiğini” ifade etmiştir. Killanin, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini protesto için ülkelerin olimpiyatları boykot etmelerini doğru bulmadığını söylemiştir.⁹²⁷ Öte yandan Uluslararası Spor Federasyonları 1980 yılı Nisan ayında aldığı bir kararla, sporcularına olimpiyatlara

⁹²⁰ Terence Smith, “The President Said Nyet”, **The New York Times**, January 20, 1980, http://www.nytimes.com/packages/html/sports/year_in_sports/01.20.html, Erişim Tarihi: 02.01.2013

⁹²¹ İskender Songur, “Suudi Arabistan, Sovyetler Birliği'ni Protesto Amacı ile Olimpiyatlardan Çekildi. B. Amerika Olimpiyat Komitesi Halkın Kararını Bekliyor”, **Milliyet Gazetesi**, 07.01.1980, s.13.

⁹²² Cumhuriyet, 19.01.1980, s. 3.

⁹²³ Cumhuriyet, 24.01.1980, s. 3.

⁹²⁴ Milliyet, 18.01.1980, s. 10.

⁹²⁵ Jimmy Carter, **White House Diary**, 1st Edition, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2010, s. 400

⁹²⁶ Andrei Sakharov, **a.g.e.**, s. 509.

⁹²⁷ Milliyet, 04.01.1980, s. 14.

katılmama yönünde baskı yapan ülkeleri kınamışlardır. İngiltere Prensi Philip'in de yer aldığı konferansta Federasyon bu kararı oybirliği ile kabul etmiştir.⁹²⁸

ABD Olimpiyat Komitesi Başkanı Robert Kano da Killanin gibi olimpiyatların boykot edilmemesi yönünde bir açıklama yaparak bu protestonun Afganistan'daki sorunun çözümüne yönelik bir adım olmayacağını bildirmiştir.⁹²⁹ Ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçerek Carter'ın görüşünü kabul etmiştir.⁹³⁰

Bu çerçevede, Avrupa'da olimpiyatları protesto etmek amacıyla bazı gösteriler de yapılmıştır. Frankfurt, Roma ve Paris'te düzenlenen gösterilere Afgan öğrenciler ve mülteciler de katılmışlardır.⁹³¹ Türkiye'de de Olimpiyatlara katılıp katılmama konusu gündeme gelmiş, dönemin Gençlik ve Spor Bakanı bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı açıklamada konunun Bakanlar Kurulunda görüşüleceğini açıklamıştır.⁹³²

2.1.1. Birleşmiş Milletler Teşkilatındaki Görüşmeler

BM Genel Kurulu, 9 Ocak 1980 tarihli ve 462 sayılı Güvenlik Konseyi kararı üzerine 14 Ocak 1980 tarihinde Afganistan'daki durumu görüşmek için toplanmıştır. Bu görüşmede Afganistan'daki durumdan ciddi şekilde endişe edildiği, tüm halkların kendi geleceğini tayin etme ve herhangi bir dış müdahale olmadan hükümet rejimini seçme hakkına sahip oldukları vurgulanmıştır. BM Anlaşması'na aykırı olarak, devletler tarafından başka devletlerin egemenliği ve siyasi bağımsızlığına karşı kuvvet kullanılmaması gerektiğine değinilmiş ve Afganistan'daki “yabancı silahlı müdahale”nin bitirilmesinin acil bir zorunluluk olduğu ifade edilmiştir. Bu toplantıda aynı zamanda Afganistan kaynaklı büyük mülteci akını, mültecilerin dönüşlerinin sağlanması, insani yardım gibi hususlar da dikkatlere sunulmuş, ancak Sovyetler Birliği'nin adı geçmemiştir.⁹³³

⁹²⁸ The Spokesman-Review, 23.04.1980, s. 89.

⁹²⁹ Cumhuriyet, 25.01.1980, s. 3.

⁹³⁰ Cumhuriyet, 28.01.1980, s. 3.

⁹³¹ Milliyet, 20.07.1980, s. 1, 12.

⁹³² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 34. Birleşim, 09.02.1980, s. 105, 106.

⁹³³ UN General Assembly 6th Emergency Special Session, 7th Plenary Meeting, ES-6/2, 14 January 1980, *The Situation in Afghanistan and its Implications for International Peace and Security*, <http://www.worldlii.org/int/other/UNGARsn/1980/2.pdf>, Erişim Tarihi: 26.02.2013

7 Ocak 1980 tarihinde Bağlantısızlar grubunun “işgali esefle karşıladıklarını” açıklamalarının⁹³⁴ ardından dört bağlantısız ülke tarafından Ocak ayı başında, “bütün yabancı ülkelerin Afganistan’dan çekilmesi” konusunda verilen önerge BM Güvenlik Konseyinde Sovyetler Birliği ve Doğu Almanya’nın aleyhteki oyları nedeniyle kabul edilmemiştir.⁹³⁵ Daha sonra yine Ocak ayında, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgalinin kınanmasına yönelik bir karar tasarısı BM Genel Kurulu’nda görüşülmüş ve oylamaya katılan 152 devletten 104’ünün lehte oyu ile karar kabul edilmiştir.⁹³⁶ Ancak, SSCB’nin de daimi üye olduğu BM Güvenlik Konseyi’nde, 1980 yılında Angola’dan İsrail’e kadar Dünya’daki birçok sorunla ilgili kararlar alınmış olmasına rağmen Afganistan’ın işgali ile ilgili herhangi bir karar çıkmamıştır.⁹³⁷

Soruna çözüm arayışları kapsamında BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim, 11 Şubat 1981 tarihinde Javier Perez de Cuellar’ı özel temsilci olarak atamıştır. Böylelikle soruna BM Genel Kurulunda kabul edilen karar doğrultusunda siyasi çözüm bulunması yönünde bir adım daha atılmıştır. Ancak bu girişimde herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir.⁹³⁸

Birleşmiş Milletler’in yanı sıra diğer bazı uluslararası kuruluşların da işgale yönelik tepki ve tedbirleri gündeme gelmiştir. Dünya Bankası, Afganistan için tespit edilen 227 milyon dolarlık kredinin 115 milyon dolarını keserek tepkisini göstermiştir.⁹³⁹ Avrupa Ekonomik Topluluğu da Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgalini kınamıştır.⁹⁴⁰

⁹³⁴ Nabi Misdaq, **a.g.e.**, s.156.

⁹³⁵ Milliyet, 09.01.1980, s. 6.

⁹³⁶ Hürriyet, 16.01.1980, s.11.

⁹³⁷ UN, **Security Council Resolutions 1980**, <http://www.un.org/documents/sc/res/1980/scres80.htm>, Erişim Tarihi: 26.02.2013, Güvenlik Konseyi 1988 yılında Afganistan konusunda ilk defa bir karar almıştır. Bkz. Security Council Resolutions, <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1988.shtml> ve Resolution 622, 31 October 1988, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/622%281988%29, Erişim Tarihi: 29.02.2013

⁹³⁸ Mohammad Khalid Ma'Aroof, **a.g.e.**, s. 120.

⁹³⁹ Milliyet, 16.01.1980, s. 6.

⁹⁴⁰ Milliyet, 17.01.1980, s. 1.

2.1.2. NATO

NATO Genel Sekreteri Joseph Luns, işgalin ilk günlerinde yaptığı açıklamada Sovyet askeri harekâtının Afganistan'ın içişlerine bir saldırı olduğunu, Sovyetler tarafından BM'nin temel ilkelerinin çarpıtıldığını ifade etmiştir. Genel Sekreter ayrıca BM Güvenlik Konseyinin tüm üyelerini işgali kınamaya davet etmiştir.⁹⁴¹ Afganistan'ın işgali NATO'da en üst düzeyde görüşme konusu olmuştur. Ancak üye ülkeler coğrafi nedenlerden dolayı NATO şemsiyesi altında hareket etme konusuna karşı çıkmışlardır.⁹⁴²

NATO Savunma Bakanları 1980 yılı Mayıs ayında yaptıkları toplantıda, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından ortaya çıkan “yüksek risk durumu” çerçevesinde, Batı ülkeleri savunma sistemlerinin kuvvetlendirilmesine yönelik görüşmelerde bulunmuşlar ve bazı acil tedbirlerin alınmasını kararlaştırmışlardır.⁹⁴³

2.1.3. Avrupa

SSCB'nin Macaristan ve Çekoslovakya işgallerini görmüş olan Avrupa devletlerinin Afganistan'ın işgaline tepkisi genel olarak düşük düzeyde kalmıştır. Hatta Avrupa'daki hava, ABD'nin fazla tepki gösterdiği düşüncesi çerçevesinde şekillenmiştir. Avrupa, Afganistan'ın işgali meselesinde faydacı bir tutum takınmış ve Afganistan yerine uluslararası düzenin bekasını tercih etmiştir.⁹⁴⁴

Öte yandan Avrupa ülkeleri, Afganistan meselesinde Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelmek istememişlerdir. Batı basını da Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine yeteri kadar önem vermemiş, konu kısa süre içerisinde Batılı liderlerin gündeminden düşmüştür. Bu dönemde Avrupa ülkelerinin, Afrika ve Orta Doğu ile sınırlı dar bir alan dışındaki çıkarlarından feragat edip konuyu Amerika ve Rusya'nın idaresine bırakmayı tercih ettikleri görülmektedir.⁹⁴⁵

⁹⁴¹ Milliyet, 30.12.1979, s. 3.

⁹⁴² David Rees, *a.g.e.*, s. 17.

⁹⁴³ Pittsburgh Post-Gazette - May 14, 1980, s. 2.

⁹⁴⁴ Martin Ewans, *a.g.e.*, s. 151, 152.

⁹⁴⁵ Gérard Chaliand, *a.g.e.*, s. 79, 84, 85.

2.1.4. ABD

Amerikan karar mekanizması, Hindistan'ın bağımsızlığını kazanması ve Pakistan'ın ayrılması ile İngiliz yönetiminin bu bölgeyi terk etmesinden sonra bölgedeki stratejik dengeler açısından Afganistan'ın ne derece önem arz ettiğinin uzun süre farkına varamamıştır. Bu durum ise doğal olarak Sovyetler Birliği'nin yararına olmuştur.⁹⁴⁶

Başkan Carter bu dönemde ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin gerçek doğasını tamamen kavramamış olmakla eleştirilmektedir. Carter, iki ülke arasındaki gerilimi azaltmayı ümit etmiş ve dikkatini silahların kontrolü, nükleer silahsızlanma ve insan hakları gibi alanlara vermiştir. Ancak SSCB, 1962 yılındaki “Füzeler Krizi”nden beri askeri gücünü artırmış, konvansiyonel silahlanma yarışında ABD'yi geride bırakmıştır. SSCB, Nixon-Kissinger ikilisi zamanında sahip olmadığı bir statüye kavuşarak bu dönemde bir “Dünya gücü” haline gelmiş ve elde ettiği bu avantajı iyi kullanma amacını gütmüştür.⁹⁴⁷

Sovyetler Birliği'nin Kâbil yönetimi üzerinde etkili olduğu bir dönemde ABD'nin Afganistan'daki Büyükelçisi Adolph Dubs'un 14 Şubat 1979 tarihinde Kâbil'de öldürülmesinin ardından⁹⁴⁸ Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski 1979 yılı Nisan ayından itibaren Afganistan'daki isyancı liderlerle görüşmeler yapmaya başlamıştır.⁹⁴⁹ Bu bağlamda Amerikan istihbaratı Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinden altı ay önce, Kuzey Vietnam'da görev yapmış bir Sovyet generalinin Afganistan'a gittiğini tespit etmiş ve bundan, Sovyetlerin işgal hazırlığı yaptığı sonucunu çıkarmıştır. Uydu fotoğrafları ve muhabere istihbaratı da bu kıymetlendirmeyi desteklemiştir. Ancak o dönemde İran krizi ile meşgul olan Beyaz Saray'da bu değerlendirme sanki beklendiği şekilde ilgi görmemiştir.⁹⁵⁰ İran'daki rehineler krizi ABD'nin bu dönemde çok mesai harcadığı önemli bir mesele olmuş ve 1979 yılı Kasım ayında çok sayıdaki ABD'li diplomatın rehin

⁹⁴⁶ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 6.

⁹⁴⁷ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 11.

⁹⁴⁸ Michael Newton, **a.g.m.**, s. 91.

⁹⁴⁹ Artyom Borovik, **a.g.e.**, s.10, 11.

⁹⁵⁰ Bob Woodward, **Veil, The Secret Wars of The CIA, 1981-1987**, New York, Pocket Books, 1988. s. 95.

alınması ile başlayan krize⁹⁵¹ kısa sürede bir çözüm bulunamamasının ABD kamuoyunda yarattığı tepki Carter yönetimi için bir başağrısı olmuştur.

Öte yandan, Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski, işgalden altı ay önce Sovyetlerin Afganistan'a yönelik bazı girişimleri tespit edildiğinde, olası bir işgal durumunda pasif kalınmamasını Carter'a teklif ettiğini açıklamıştır. Brzezinski'ye göre ABD yeni gelişen bu durumda pasif kalmamıştır.⁹⁵² Carter da 1979 yılı Mayıs ayından itibaren Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da yoğunlaşan faaliyetlerini takip ettiklerini ve olası müdahaleye karşı SSCB'yi uyardıklarını ifade etmiştir.⁹⁵³

ABD bu konuda başka tedbirler de tasarlamaya başlamıştır. Bunun en önemli göstergesi, 1979 yılı Temmuz ayında Carter tarafından imzalanan iki karardır. Afganistan'da rejime karşı başlayan ayaklanmaları desteklemek maksadıyla imzalanan kararların ilkinde, Sovyetlere tabi Afgan yönetimine karşı Afgan isyancıların ülkelerinin hâkimiyetini yeniden kazanmaları konusuna değinilmiş,⁹⁵⁴ ikinci kararda ise "ABD'nin milli güvenlik çıkarları gereği" Afganistan'daki rejim karşıtı direnişi desteklemek için nakit para ve askeri olmayan malzeme yardımı yapılması üzerinde durulmuştur.⁹⁵⁵ Bu bağlamda ABD'nin daha işgalden önce Afganistan'a yönelik bazı yardım ve destek girişimlerine başlamış olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan ABD yönetimi Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a yönelik faaliyetlerini yakından takip etmeye devam etmiştir. Carter, işgalden önceki son aylarda Sovyetlerin Afganistan'a yönelik faaliyetlerinin yoğunlaştığına dair bilgiler

⁹⁵¹ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 149.

⁹⁵² Interview with Dr. Zbigniew Brzezinski-13 / 6 / 97, www.gwu.edu/~nsarchiv/coldwar/interviews/edisode-17/brzezinski2.html, Erişim Tarihi: 04.01.2013

⁹⁵³ Jimmy Carter, **a.g.e.**, 1995, s. 480

⁹⁵⁴ Jimmy Carter Memo, 79-1579, <http://presidentiallibraries.c-span.org/Content/Carter/CarterAfghanistan.pdf>, Erişim Tarihi: 23.04.2013

⁹⁵⁵ Jimmy Carter Memo, 79-1581, <http://presidentiallibraries.c-span.org/Content/Carter/CarterAfghanistan.pdf>, Erişim Tarihi: 23.04.2013

edindiğini ve Afganistan’a doğrudan müdahalede bulunmamaları konusunda ABD yönetimince Brejnev’e uyarı mahiyetinde mesajlar gönderildiğini ifade etmiştir.⁹⁵⁶

İşgal başladığında Camp David’de olan Başkan Carter, “uğursuz olay” diye nitelendirdiği Sovyet askeri müdahalesi nedeniyle derhal ABD’ye dönmüştür.⁹⁵⁷ Carter yönetimi Sovyet işgalini sadece Afganistan’a ve Afganistan halkına yöneltilen bir saldırı olarak değerlendirmemiştir. Sovyetler tarafından yapılan bu hamle aynı zamanda ABD’nin milli çıkarlarına bir tehdit olarak da algılanmıştır. Bu askeri harekât ABD ve müttefiklerini hedef alacak daha ciddi bir saldırının ilk safhası olarak görülmüştür. Buradaki asıl endişe konusu SSCB’nin İran Körfezine hâkimiyeti ile ilgilidir. ABD’yi, kendisi ile birlikte NATO ve Japonya’nın bu bölgede engellenme ihtimali rahatsız etmiştir.⁹⁵⁸ Başkan Carter ise yaptığı değerlendirmede, Sovyet Ordusunun bu defa Varşova Paktı dışında bir ülkeye gerçekleştirdiği askeri müdahalesi ile Körfez bölgesinin tehdit altına girmesi üzerinde durmuştur.⁹⁵⁹

Jimmy Carter “Kırmızı Hat” üzerinden Brejnev ile görüşmüş ve Sovyetlerin Afganistan’da gerçekleştirdikleri askeri harekâtın “barış için açık bir tehdit” olduğunu söylemiştir. Carter ayrıca SSCB’nin birliklerini Afganistan’dan çekmelerini, aksi takdirde iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulacağını ifade etmiştir. Brejnev ise cevabi olarak Sovyet Ordusunun Afganistan Hükümetinin isteği üzerine Afganistan’a girmek zorunda kaldığını ve ülkede asayiş sağlandığında geri çekileceklerini bildirmiştir.⁹⁶⁰

ABD Başkanı Carter’ın 3 Ocak 1980 tarihinde yaptığı istek doğrultusunda SALT-II görüşmeleri ABD Senatosu tarafından ertelenmiştir.⁹⁶¹ Öte yandan, Sovyetlerin Afganistan’ı işgal etmesi ABD’yi iki farklı alanda girişimde bulunmaya sevk etmiştir. Bunlardan ilki ABD askeri durumunun güçlendirilmesidir. Askeri

⁹⁵⁶ Jimmy Carter, **a.g.e.**, 1995, s. 270.

⁹⁵⁷ Jimmy Carter, **a.g.e.**, 1995, s. 480.

⁹⁵⁸ Philip van Slyck, **Strategies for the 1980s**, Freedom House, U.S.A., 1981, s. 5.

⁹⁵⁹ Jimmy Carter, **a.g.e.**, 1995, s. 481.

⁹⁶⁰ Jimmy Carter, **a.g.e.**, 1995, s. 481.

⁹⁶¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 917.

gücün artırılması yeni ittifaklar oluşturmakla sağlanacaktır. Diğer girişim ise Afganistan'ı işgal etmesinden ötürü Sovyetler Birliği'nin cezalandırılmasıdır.⁹⁶²

Carter, Sovyetler Birliği'ni cezalandırmak için diğer devletlerin de desteğinin gerektiği düşüncesini taşımaktadır. Bu bağlamda Carter, Avrupa'daki ABD müttefiklerinin yanı sıra, Romanya ve Yugoslavya yetkilileri ile görüşmeler yapmıştır. Öte yandan kriz bölgesinin hemen yanındaki Pakistan'ın Devlet Başkanı Ziya Ül Hak da Carter'ın görüştüğü liderlerden biridir. ABD Başkanı, Sovyet karşıtı devletler grubuna liderlik etmeye karar vermiştir.⁹⁶³

Carter tarafından Avrupa'ya gönderilen Dışişleri Bakanı Warren Christopher, Afganistan'daki bu önemli gelişmeyi görüşmek üzere NATO Bakanlar Konseyinin toplanmasını istemiştir.⁹⁶⁴ ABD Savunma Bakanı da Sovyetler Birliği'ne karşı takip edilecek ortak tavrı görüşmek üzere Ocak ayının ilk haftasında Çin'e gitmiştir.⁹⁶⁵ Bakan Brown Pekin'de yaptığı açıklamada, Çin ve ABD çıkarlarına yönelik bir tehdit ortaya çıkması durumunda iki ülkenin savunma ve diplomasi konusunda birlikte hareket edeceğini ifade etmiştir.⁹⁶⁶

Brejnev'i Afganistan konusunda yalancılıkla suçlayan Carter⁹⁶⁷, Ocak ayı başında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali konusunda yapmış olduğu bir açıklamada, "barışın II. Dünya Savaşı'ndan bu yana en ciddi tehlike içinde olduğunu" dile getirmiştir. Carter, Çekoslovakya ve Macaristan işgalleri ile kıyasladığı Afganistan işgalini, Sovyetlerin "çok daha zalim bir davranışı" olduğunu vurgulamıştır. Carter ayrıca Pakistan'a silah yardımı yapılacağını, bu amaçla bir birlik oluşturulacağını da açıklamıştır.⁹⁶⁸

Bu arada ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Luns, o dönemde rahatsızlığı devam eden Yugoslavya Devlet Başkanı Tito'nun durumuna göndermede bulunarak,

⁹⁶² Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 193.

⁹⁶³ Jimmy Carter, **a.g.e.**, 1995, s. 482.

⁹⁶⁴ Cumhuriyet, 01.01.1980, s. 1.

⁹⁶⁵ Hürriyet, 07.01.1980, s. 1.

⁹⁶⁶ Milliyet, 07.01.1980. s. 1, 7.

⁹⁶⁷ Cumhuriyet, 02.01.1980, s. 1.

⁹⁶⁸ Cumhuriyet, 10.01.1980, s. 3., 11.01.1980, s. 3.

“Tito ölürse SSCB Yugoslavya’ya saldırır” açıklamasını yapmıştır.⁹⁶⁹ ABD basınında Yugoslavya ve SSCB’yi bu anlamda ilişkilendiren başka haberler de çıkmıştır.⁹⁷⁰ ABD yönetimi ayrıca SSCB’nin İran sınırına askeri yığınak yaptığı konusunda da bir açıklama yapmıştır.⁹⁷¹

Carter 3 Ocak 1980’de Afganistan’ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine tepki olarak Moskova’daki büyükelçisi Thomas Watson’u görüşmelerde bulunmak üzere ABD’ye çağırıştır.⁹⁷² Öte yandan Kiev Konsolosluğunu kapatarak buradaki diplomatik görevlilerini çekme kararı alan ABD, Sovyetler Birliği’nin de New York Konsolosluğunu kapatmasını istemiştir. Ayrıca iki ülke arasında tarım, ticaret ve sağlık konularında yapılması planlanmış olan ortak komisyon toplantıları, ABD tarafından belirsiz bir tarihe ertelenmiştir.⁹⁷³

Carter 4 Ocak 1980 tarihinde yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a askeri müdahalesinden bahsetmiştir. Ancak yapılan askeri yardıma gizliliği nedeni ile değinmemiştir. Carter Afgan direnişçilerine gönderilecek silahların ABD’den gönderildiğinin belli olmaması konusuna odaklanmıştır. Bu bağlamda söz konusu silahların Sovyet yapımı silahlar olması görüşü ortaya çıkmıştır.⁹⁷⁴

ABD diğer yaptırımlara ek olarak önemli bir karar daha almış ve Sovyetler Birliği’ne stratejik özellikli malzeme ve ileri teknoloji satışına son vermiştir.⁹⁷⁵ Sovyetlere yapılması planlanan tahıl satışının 18 milyon tonluk bölümü de iptal edilmiştir. Bunlara ek olarak Carter yönetimi Sovyetler Birliği’ne karşı başka önlemler almayı da planlamıştır. Soya fasulyesi satışının durdurulması, Amerikan sularında Sovyet balıkçılarının avlanma haklarının av tonajı bakımından kısıtlanması, Pakistan’a silah ve gıda yardımının yapılması bu çerçevede ele alınmıştır.⁹⁷⁶

⁹⁶⁹ Milliyet, 20.01.1980, s.1.

⁹⁷⁰ Milliyet, 12.02.1980, s. 3.

⁹⁷¹ Milliyet, 10.02.1980, s. 3.

⁹⁷² Cumhuriyet, 04.01.1980, s. 1.

⁹⁷³ Milliyet, 09.01.1980, s. 1.

⁹⁷⁴ Jimmy Carter, **a.g.e.**, 2010, s. 388.

⁹⁷⁵ Cumhuriyet, 11.01.1980, s. 3.

⁹⁷⁶ Cumhuriyet, 06.01.1980, s. 3.

ABD Başkanı Carter 23 Ocak 1980 tarihinde yaptığı “ulusa sesleniş” konuşmasında, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal ederek sergilediği “askeri saldırganlığın” hem ABD hem de tüm Dünya ülkeleri için ciddi bir tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu hareketin Dünya’da birçok ülkede tepkiyle karşılandığını belirten Carter, Sovyetler Birliği’nin bunun için “bir bedel ödemesi” gerektiğini söylemiştir. Carter Sovyetler Birliği’ne karşı uygulanmaya başlanan yaptırımlardan da bahsetmiş ve ABD’nin Sovyet işgaline yönelik yeni politik yaklaşımını ortaya koymuştur. Buna göre; “herhangi yabancı bir kuvvetin İran Körfezinde hâkimiyet kurmaya yönelik girişimi, ABD’nin hayati çıkarlarına bir saldırı olarak değerlendirilecek ve askeri güç kullanmak da dâhil olmak üzere bu tehdit defedilecektir”.⁹⁷⁷

Carter’ın Kongre’ye hitaben yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında dile getirdiği bu görüşler 1980 yıllarına özgü bir “çevreleme politikası” olarak değerlendirilmiştir.⁹⁷⁸ Bu konuşmada ifade edilen görüşler daha sonra “Carter Doktrini” olarak kabul görmüştür.⁹⁷⁹ “Çok tehlikeli bir blöf” olarak da değerlendirilen bu doktrinin Sovyetler Birliği’ni hedef aldığı açıktır.⁹⁸⁰ Carter’ın konuşmasında, ABD’nin çıkarları gerektirdiğinde askeri güç dahi kullanılabileceğini açıkça ifade etmesi, bu doktrini önceki ABD başkanlarının geliştirdiği doktrinlerden farklı kılmaktadır.⁹⁸¹ Bu yaklaşım, ABD’nin genel olarak Ortadoğu’da ve fakat mevcut durumda Afganistan özelinde üstleneceği rolün niteliğini ortaya koymuştur.

Öte yandan Zbigniew Brzezinski, Sovyet-Afgan ittifakının güç kazanmasının ABD’nin zararına olacağı konusunda Dışişleri Bakanlığını etkilemiş ve belirlenecek

⁹⁷⁷ Jimmy Carter, State of the Union Adress 1980”, January 23, 1980, www.jimmycarterlibrary.gov/documents/speeches/su80jec.phtml, Erişim Tarihi:05. 01. 2013

⁹⁷⁸ The Miami News, January 24, 1980, s. 1.

⁹⁷⁹ Darrell J. Bennett, Jr., From The Carter to The Bush Doctrine: An In-depth Analysis of the US Middle Eastern Policy, Center for the Study of the Presidency, April, 2007, s. 3. <http://www.thepresidency.org/storage/documents/Calkins/Bennett.pdf>, Erişim Tarihi: 26.11.2012

⁹⁸⁰ Joe Stork, Carter Doctrine and the US Bases in the Middle East, Merip Reports, September 1980, s. 3, http://pages.pomona.edu/~vis04747/h124/readings/stork_carter_doctrine.pdf, Erişim Tarihi: 26.11.2012

⁹⁸¹ Lawrence Korb, Ian Moss, “Moving Beyond The Carter Doctrine: Rethinking the US Military Presence in the Persian Gulf”, The Century Foundation, s. 5, <http://old.tcf.org/events/pdfs/ev232/korb.pdf/++atfield++file>, Erişim Tarihi: 26.11.2012

politikalar bakımından ikna etmiştir.⁹⁸² ABD, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi sonucu algıladığı tehdit çerçevesinde, birçok ülke ile daha yakın savunma işbirliği anlaşmaları yapma konusunda çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu konuda ilk etapta gündeme gelen ülkeler Mısır, Pakistan ve Çin'dir.⁹⁸³

İran'daki rejim değişikliği sonucunda ABD yanlısı İran Şahı'nın yönetimden uzaklaştırılması ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile Ortadoğu petrollerine nüfuz edecek kadar yakınlaşması, bölgedeki çıkarlarının tehdit altında olduğunu değerlendiren ABD'nin, tedbir alma gayretlerini ve yeni politika oluşturma çabalarını hızlandırmıştır. Bu bağlamda, Sovyetlerin Körfez petrol bölgesine yapacağı bir saldırıya karşı koyma görevi üstlenecek olan ve "Rapid Deployment Force" adı verilen askeri gücün teşkiline başlanmıştır.⁹⁸⁴

Öte yandan Afganistan'ın işgali ile ABD'nin özellikle Ortadoğu'da daha fazla söz sahibi olma çabaları da yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda ABD Afganistan'ı işgal eden SSCB'ye karşı uluslararası alanda tedbirler almaya çalışmıştır. 1980 yılında Arap-İsrail çatışması sona erdirilerek bölgede istikrar sağlama çabalarının başlatılması bu girişimlerden biridir.⁹⁸⁵

Bununla birlikte, işgalden sonra gerçekleşen açık politika değişiminin yanı sıra ABD'nin Afganistan'a yönelik olarak başlattığı bazı gizli girişimler de vardır ve bu girişimlerin tarihi işgal öncesine uzanır. Afganistan'daki Sovyet karşıtı direnişi desteklemeye yönelik olarak Carter tarafından imzalanan 79-1579 ve 79-1581 sayılı kararlar ABD'nin bu tutumunun örneklerindendir.⁹⁸⁶

ABD'nin Afganistan'daki direnişi destekleme projesi genel olarak "Siklon Operasyonu" olarak adlandırılmıştır.⁹⁸⁷ Siklon Operasyonu adı, II. Dünya Savaşı esnasında, ABD Ordusu tarafından Ocak 1945 döneminde Almanya'da Kaiserslautern ve güney bölgesinde yürütülen gizli bir operasyon için de

⁹⁸² Artyom Borovik, **a.g.e.**, s.10, 11.

⁹⁸³ Daniel Southerland, "New US mood: 'Think Big' on Defense", **The Christian Science Monitor**/ January 9, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0109/010948.html>, Erişim Tarihi: 22.10.2012

⁹⁸⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 916, 917.

⁹⁸⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 917.

⁹⁸⁶ Jimmy Carter Memo, **a.g.b.**, 79-1579; Jimmy Carter Memo, **a.g.b.**, 79-1581.

⁹⁸⁷ Edward Girardet, **a.g.e.**, 2011, s.104.

kullanılmıştır.⁹⁸⁸ Ancak bu defa, Afganistan’a yönelik gizli destek operasyonu için seçilen bu adın, Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı’nın Başkanı William Casey’in “Siklon” lakabından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁹⁸⁹

ABD Hükümeti bu dönemde Afganistan krizine yaklaşım konusunda ikiye bölünmüştür. Bir tarafta, Sovyet birliklerinin Afganistan bataklığında maddi-manevi kayıplar vermesi ve böylelikle “Vietnam’ın intikamının alınması” gerektiğini düşünen “kan dökücüler”, diğer tarafta ise bir seri diplomatik ve askeri baskı yoluyla Sovyetleri Afganistan’dan çekilmeye zorlama taraftarı olan “müzakereciler” yer almaktadır.⁹⁹⁰

CIA Başkanı William Casey ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, Sovyetlerin Afganistan’ı işgal etmesi ile fazla açıldığı ve Afganistan’ın “Sovyet Vietnam’ı” olduğu düşüncesindedirler. Bu ikili, Afganistan’daki durumun Sovyetler Birliği aleyhine şiddetle istismar edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Dolayısıyla ABD’nin Afganistan’a yardım operasyonu çok büyük ve ortak bir girişim olarak ele alınmıştır. Afganistan’daki savaş nedeniyle Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatının silahlarının Sovyet Ordusuna karşı kullanılıyor olması bu bağlamda dikkat çekicidir. Silahlar özellikle Mısır üzerinden aktarılıyordu. Pakistan ise Afgan direnişinin “bacası” durumundaydı. Suudi Arabistan da Afgan mücahitlerine ABD Merkezi Haberalma Teşkilatından daha fazla parasal destek sağlıyordu.⁹⁹¹ Ancak ABD Merkezi Haberalma Teşkilatının bu gizli operasyonu uzun süre gizli kalmamış, 1984 yılında Karmal yönetimince de izlenmiş ve Afgan basınına konu olmuştur.⁹⁹²

Siklon Operasyonundaki diğer önemli bir figür ise kongre üyesi Charles Wilsondur. Charles Wilson, Afganistan’ın bir “Sovyet Vietnam”na dönüştürülmesi akımının mimarlarından biridir. Afgan mücahitlerinin desteklenmesine yönelik

⁹⁸⁸ “Operation Cyclone” Headquarters Seventh Army (US Army), 18 January 1945, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000408887.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2013

⁹⁸⁹ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 79.

⁹⁹⁰ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 6.

⁹⁹¹ Bob Woodward, **a.g.e.**, 1988, s. 68, 99.

⁹⁹² Kabul New Times, 29.02.1984, s. 3.

yaptığı çalışmalarla birçok ABD’li üst düzey devlet görevlisini bu doğrultuda etkilemiş ve ikna etmiştir.⁹⁹³

Ronald Reagan’ın 1981 yılında başkanlığa gelmesiyle ABD’nin Afganistan’ı işgal eden Sovyetler Birliği’ne karşı daha aktif bir politika izlemeye başladığını söylemek mümkündür. ABD, Reagan vasıtasıyla bir yandan Sovyetler Birliği’ne karşı daha iddialı bir söylem geliştirirken diğer yandan da bu ülke ile mücadeleyi dış politikasında merkeze almıştır.

Reagan dönemi dış politikasında özellikle Üçüncü Dünya alanında ABD’nin Sovyetler Birliği ile yaptığı mücadele belirginlik kazanmıştır. Reagan göreve başladıktan sonra, Sovyet yayılmacılığına karşı mücadelede, Sovyetler Birliği’ne karşı Dünya’daki bazı direnişleri ABD menfaatleri lehine kullanma düşüncesi ön plana çıkmıştır. Bu girişimdeki esas nokta direnişlerin Amerikan yardımları ile desteklenmesidir. Söz konusu yaklaşım daha sonra “Reagan Doktrini” adını almıştır.⁹⁹⁴

6 Şubat 1985 tarihinde Reagan’ın ulusa sesleniş konuşmasında, “Tüm demokratik müttefiklerimizi desteklemeliyiz. Ve Sovyet destekli saldırganlığı bertaraf etmek, doğuştan gelen haklarımızı korumak için her kıtada, Afganistan’dan Nikaragua’ya, hayatlarını tehlikeye atanlardan desteklerimizi çekmemeliyiz” sözleri bu doktrinin ifadesi olmuştur.⁹⁹⁵

Kohen’e göre ABD’nin amacı; çıkarlarını sonuna kadar savunma azmi ile gerektiğinde kuvvete başvurarak Sovyetler Birliği, Sovyet destekli güçler ve düşman gördüğü ülke liderlerine boyun eğdirmektir. Bu yeni tutum, ABD tarafından aralarında Afganistan’ın da bulunduğu bazı ülkelerde gerçekleştirilen bir “güç gösterisi” girişimidir.⁹⁹⁶ Huntington’a göre bu doktrin, Sovyetler Birliği’ni hedef almış ve Afganistan zemininde gerçekleşmiştir. Genel olarak Komünist yönetimlere karşı mücadele eden direniş gruplarının desteklenmesi, Vietnam’daki ABD

⁹⁹³ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 63.

⁹⁹⁴ James M. Scott, **Deciding to Intervene: The Reagan Doctrine and American Foreign Policy**, Duke University Press, U.S.A., 1996, s. 14.

⁹⁹⁵ Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, February 6, 1985, www.reagan2020.us/speeches/state_of_the_union_1985.asp, Erişim Tarihi: 5.01.2013

⁹⁹⁶ Sami Kohen, “Reagan Doktrini”, **Milliyet Gazetesi**, 12.04.1986, s. 5.

hezimetine benzer bir sonucun SSCB'ye Afganistan'da yaşatılmasını amaçlıyordu.⁹⁹⁷ Böylelikle ABD uluslararası politikada Reagan Doktrini vasıtasıyla Komünist karşıtı harekete “açık ve yüzüstü” bir Amerikan desteği ilan edilmiştir.⁹⁹⁸

Reagan yönetimi zaten önceki yönetimden Afgan direnişçileri için başlatılan gizli silah yardımı programını devralmıştır.⁹⁹⁹ Daha sonra Afganistan'daki direnişçilere milyonlarca dolar destek sağlanmıştır. Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatının Afgan mücahitlerini eğitmesi, silah yardımı yapılması ve diğer gizli yardımlar böylelikle gerçekleşmeye devam etmiştir.¹⁰⁰⁰ Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatının yürüttüğü bu gizli operasyon, Vietnam Savaşı'ndan sonra en büyük gizli operasyon olmuş ve Charles Wilson'un etkisiyle 1983 yılından itibaren Afgan direnişi için sağlanan ABD kaynakları büyük bir artış göstermiştir.¹⁰⁰¹

2.1.5. Pakistan

Pakistan'ın işgale verdiği ilk tepki, Devlet Başkanı Ziya ül-Hak'ın 28 Aralık 1979 günü Pakistan'daki Sovyet Büyükelçisini makamına çağırarak Sovyetlerin giriştiği askeri müdahale ile ilgili bilgi istemesi olmuştur. Pakistan Hükümeti 29 Aralık'ta Sovyet işgalini endişe ile karşıladıklarını bildirmiş, daha sonra da Ziya ül-Hak tarafından bu ve benzer askeri müdahaleleri kınayan bir açıklama yapılmıştır.¹⁰⁰² Ziya ül-Hak, Afganistan'ın Sovyet sınırları içerisine dâhil olduğu ve Sovyetlerin sınırlarını Pakistan'a kadar genişlettiğine dair manidar bir açıklama yapmıştır.¹⁰⁰³ Bu dönemde Pakistan devlet adamları, Sovyetlerin askeri müdahalesi nedeniyle,

⁹⁹⁷ Samuel P. Huntington, **a.g.e.**, s. 368.

⁹⁹⁸ Charles Krauthammer, “The Reagan Doctrine” **Time**, Apr. 01, 1985, www.upa.pdx.edu/IMS/currentprojects/TAHv3/Content/PDFs/Reagan_Monroe_Doctrine_TIME.pdf, Erişim Tarihi: 05.01.2013

⁹⁹⁹ Christian Friedrich Ostermann, “Introduction”, **New Evidence On the War in Afghanistan**, Cold War International History Project Bulletin, Issue 14/15, s.139, www.coldwar.hu/html/en/publications/b%E9k%E9s-afghanistan.pdf, Erişim Tarihi: 05.01.2013

¹⁰⁰⁰ Peter B. Levy, “Afghanistan”, **Encyclopedia of the Reagan-Bush Years**, 1st Publishing, Greenwood Publishing Group, U.S.A., 1996, s. 10.

¹⁰⁰¹ Bob Woodward, Charles R. Babcock, “Afganistán, la Mayor Operación de la CIA desde Vietnam”, **El País**, 17 FEB 1985, http://elpais.com/diario/1985/02/17/internacional/477442809_850215.html, Erişim Tarihi: 11.10.2012

¹⁰⁰² Seyyid Şabbir Hüseyin, Abdülhamid Alvi, Absar Hüseyin Rizvi, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁰⁰³ Cumhuriyet, 14.01.1980, s. 3.

lkelerinin Hindistan ve Afganistan'daki yeni rejim arasında, siyasi ve askeri açıdan zor durumda kaldığı düşüncesini taşıyorlardı.¹⁰⁰⁴

Ziya l-Hak, 1980 yılı Ocak ayının ilk haftasında, Kızılordu birliklerinin Afganistan-Pakistan sınırını geçmesi durumunda Sovyetler Birliği'ne savaş ilan edeceklerini ilan etmiştir.¹⁰⁰⁵ Pakistan, Afganistan işgalinin bu ilk döneminde Sovyetler Birliği'nin olası bir ilerleyişine karşı bazı askeri tedbirler de almıştır. Bu çerçevede Afganistan sınırına askeri birlik sevkiyatı yapılmış ve hava kuvvetleri alarm durumuna geçirilmiştir.¹⁰⁰⁶ Ancak Ziya l-Hak daha sonra farklı açıklamalar da yapmıştır. 1980 yılı Ocak ayı ortalarında Çin-Pakistan görüşmeleri esnasında dile getirdiği görüşler önceki açıklamaları ile çelişen Ziya, Sovyetler Birliği ile uzlaşma yolları arayacağını ifade etmiştir. Batı lkelerinden Pakistan'a yardımlarını artırmasını isteyen Ziya l-Hak'ın bu açıklaması,¹⁰⁰⁷ söz konusu isteği doğrultusunda Batı ülkelerini bir an evvel harekete geçirmeye yönelik basit oyununun bir parçası olduğu izlenimini vermektedir.

Daha çok faydacı yaklaşım sergileyen Batı lkelerinin yanı sıra, başta Pakistan ve Suudi Arabistan olmak üzere, bölge ülkeleri ile İslam lkeleri Sovyet işgaline tepki göstermişlerdir. Bu girişim söz konusu ülkelerde de endişelere neden olmuştur. Ancak Afganistan'a sınır ülke olması sebebiyle Pakistan daha fazla Sovyet tehdidi algılamıştır. Pakistan'ın diğ er bir endişesi de 1979 yılından itibaren Afganistan'dan kaçarak Pakistan'a sığınan mültecilerin ülke ekonomisine getirdiği ağır yük olmuştur.¹⁰⁰⁸

Pakistan, Afganistan'ı işgal ederek sınırına kadar gelen Sovyetler Birliği'ni ciddi bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Pakistan'ın Sovyet işgali ile algıladığı diğ er tehdit ise ilişkilerinin bozuk olduğu Afganistan ile ilgilidir. Sovyet faktörü nedeniyle Afganistan ile sınır konusundaki tarihi anlaşmazlık, Pakistan'ın bölgesel egemenliği ve Körfez bölgesindeki çıkarları çerçevesinde ciddi bir güvenlik sorununa dönüşmüştür. Afganistan'ın Sovyetler tarafından Pakistan'ı istikrarsızlaştırmak için

¹⁰⁰⁴ Vladimir Avakov, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁰⁰⁵ Hürriyet, 08.01.1980, s.1.

¹⁰⁰⁶ Milliyet, 20.01.1980, s.1.

¹⁰⁰⁷ Cumhuriyet, 21.01.1980, s. 3.

¹⁰⁰⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 917, 918.

kullanacağı algısı, Ziya ül-Hak yönetimindeki Pakistan için çok karmaşık bir dış politika sorunu haline gelmiştir.¹⁰⁰⁹ Öte yandan, Pakistan'ın Hindistan ile iyi gitmeyen ilişkileri de Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinin ardından güvenlik kaygılarının artmasında önemli bir etken olmuştur.¹⁰¹⁰

Pakistan devlet adamları, algıladıkları ciddi güvenlik tehdidi çerçevesinde Afganistan'a yönelik politikalarını düzenlemişlerdir. Ziya ül Hak yönetiminde bu politika, Afgan mücahitlerinin desteklenmesi ve Komünizmin yayılmasının önlenmesi genel yaklaşımı çerçevesinde, Pakistan'ın milli ve stratejik çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir.¹⁰¹¹

Devlet Başkanı Ziya ül Hak, Pakistan İstihbarat Teşkilatı (ISI)'nın Afgan kökenli Başkanı Korgeneral Ahtar Abdurrahman'dan, Sovyet işgali ve Pakistan'ın içine girdiği yeni durumla ilgili bir değerlendirme hazırlamasını istemiştir. Charles Wilson, William Casey ve Zbigniew Brzezinski gibi Afganistan'ın bir "Sovyet Vietnami"na dönüştürülmesi görüşünü benimseyen General Ahtar ise askeri bakış açısı ile yaptığı değerlendirme neticesinde, Pakistan'ın yüksek çıkarlarının Sovyet Ordusuna karşı mücadele edilmesini gerektirdiği ve işgal ordusuna karşı başarı ihtimalinin olduğu konusunda Ziya ül Hak'ı ikna etmiştir. General Ahtar bu çerçevede önemli gördüğü bir konuyu daha ortaya atmıştır. Afgan direnişini desteklemek sadece Pakistan için değil, İslam'ın korunması açısından da elzemdir. Sonuçta Afgan mücahitlerinin Pakistan yönetimince silah, mühimmat, istihbarat, para, eğitim ve operasyonel danışmanlık bakımından desteklenmesi gerektiği görüşü benimsenmiştir.¹⁰¹²

Afganistan'ın desteklenmesi kararının ardında Ziya ül Hak yönetiminin başka beklentileri de vardır. Bu yönetim eski Başbakan Butto'yu idam ettirmesiyle Dünya'nın tepkisini çekmiş ve imajı zedelenmiştir. Afgan direnişi Ziya ül Hak için bir fırsattı. Böylelikle Komünist bir ülkeye karşı savaşın önemli aktörü olmak ve başta ABD olmak üzere Batı'nın sempatisini yeniden kazanmak mümkün olacaktır.

¹⁰⁰⁹ A. Z. Hilali, **US-Pakistan Relationship: Soviet Invasion Of Afghanistan**, Ashgate Publishing Company, Great Britain, 2005, s. 103, 109, 117.

¹⁰¹⁰ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 12, 23, 24.

¹⁰¹¹ A. Z. Hilali, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁰¹² Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 23, 25.

Ayrıca bu politika ile Ziya'nın daha uhrevi bir kazanç peşinde olduğu da anlaşılmaktadır. Bu kriz sayesinde, İslam'ın savunucusu olarak Pakistan Devlet Başkanının Arap ülkeleri nezdinde prestij kazanması da mümkün olabilecektir.¹⁰¹³

ABD ve Suudi Arabistan'a kıyasla Pakistan'ın Afgan cihadına verdiği maddi destek oldukça azdır. Ancak bu ülkenin Afganistan'la sınır olması nedeniyle yaptığı katkı stratejik bakımdan çok önemli olmuştur.¹⁰¹⁴ Öte yandan, Pakistan uluslararası alanda da girişimlerde bulunmuş ve Sovyetler Birliği'nin işgali sona erdirmesi konusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde karar alınmasını sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu girişim bir sonuç vermemiştir. Pakistan ayrıca Suudi Arabistan ile birlikte hareket ederek İslam Konferansı Örgütünü harekete geçirmeye çalışmıştır.¹⁰¹⁵

BM Genel Kurulu'nda kabul edilen kararlarda Sovyetler Birliği'nin adının “işgalci” olarak geçmemesine rağmen İslam Konferansı Örgütü resmen bu tabiri kullanmıştır. Pakistan ve Suudi Arabistan'ın girişimi ile İslam Konferansı Örgütü dışişleri bakanlarının Pakistan'ın İslamabat kentinde 27-29 Ocak 1980 tarihinde yaptıkları olağanüstü toplantıda Sovyetler Birliği “işgalci” olarak nitelenmiştir. Ayrıca İslam Konferansı Örgütü toplantısında, işgal sona erene kadar Babrak Karmal yönetiminin tanınmaması, İslam ülkelerinin Afganistan ile diplomatik ilişkilerini kesmeleri ve işgale karşı direnen mücahitlere gerekli yardımların yapılması konusunda uzlaşmaya varılmıştır.¹⁰¹⁶ Bu toplantıya otuz yedi ülke katılmış ve Afganistan meselesi Kudüs konusunun ardından gündemde ikinci olarak görüşülmüştür.¹⁰¹⁷

Yine İslamabad'da, 16-22 Mayıs 1980 tarihleri arasında İslam Konferansı Örgütü'nün 11'inci olağan toplantısı yapılmıştır. Afganistan'daki soruna “siyasi çözüm” bulunması amacıyla taraflarla görüşmeler yapmak üzere bir “aracılık komitesi” kurulmuştur. Ancak, İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreteri ile İran ve Pakistan dışişleri bakanlarının oluşturduğu bu komitenin çalışmaları sonuçsuz

¹⁰¹³ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 23, 24.

¹⁰¹⁴ Enrique Baltar Rodriguez, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁰¹⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 918, 919.

¹⁰¹⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 919.

¹⁰¹⁷ Hürriyet, 28.01.1980, s. 1.

kalmıştır. Zira Babrak Karmal, yeni Afganistan rejiminin resmi olarak tanınmadığı müddetçe komite ile herhangi bir görüşme yapmayacağını bildirmiştir.¹⁰¹⁸

Öte yandan Pakistan’da kısa zamanda çoğalan medreseler Afgan direnişine katkı yapmış ve savaşın ideolojik boyutunun sadece Afganistan’da değil İslam Dünyasında da zemin kazanmasını sağlamışlardır. Pakistan Cemiyet-i İslami Partisi, 1980’lerde hızla çoğalan medreseler vasıtasıyla “İslam birliği” düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Bu okulların yaydığı fikirler Ziya ül-Hak rejiminin de desteğini alarak Sovyet Ordusuna karşı başlatılan mücadelenin muhafazakâr dinci karakterini pekiştirmişlerdir.¹⁰¹⁹

2.1.6. Suudi Arabistan ve Diğer Arap Ülkeleri

İslam devletlerinde başlangıçta ortaya çıkan ateşli tepkiler, Sovyetler Birliği’nin ne şekilde protesto edilmesi gerektiği konusunda bir uzlaşuya varılamadığından zamanla şiddetini kaybetmiştir. Çünkü birçok Arap ülkesinin Sovyetler Birliği ile ekonomik ve ticari işbirliği devam etmektedir.¹⁰²⁰ Ancak Sovyetler Birliği’ne gösterdiği tepki ve mücahitlere destek sağlama konusunda Arap ülkeleri arasında öne çıkan ülke Suudi Arabistan olmuştur.

Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgalinin ve İslam adına mücahitlerin Sovyet Ordusuna karşı başlattığı cihadın Suudi Arabistan’da güçlü yankı bulması doğaldır. Öte yandan, ABD ile birlikte hareket eden Suudi Hanedanının Afganistan’a destek olma konusunda kendine özel nedenleri de vardır. S. Arabistan’ın böyle bir fırsat sayesinde kendi çıkarları doğrultusunda faydacı bir yaklaşım geliştirdiğini görmek mümkündür. “Cihada destek” söylemi ile ülke içindeki durumunu rahatlatmayı planlayan Suudi rejiminin diğer önemli bir amacı da İslam âleminin liderliği yarışında mesafe kat etmektir.¹⁰²¹ Zira Suudi Arabistan, Afganistan’ın Sovyetler tarafından işgaline karşı bütün İslam ülkelerinin katılacağı bir cephe oluşturma girişimi başlatmıştır.¹⁰²² Afgan direnişçilerine destek konusunda adım atan

¹⁰¹⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 919.

¹⁰¹⁹ Enrique Baltar Rodriguez, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁰²⁰ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁰²¹ Enrique Baltar Rodriguez, **a.g.e.**, s. 53.

¹⁰²² Cumhuriyet, 09.01.1980, s. 3.

Suudi rejimi, ABD tarafından başlatılan silah yardımı operasyonuna katılmaya ve bu projenin maliyetinin yarısını karşılamaya karar vermiştir.¹⁰²³

Suudi Arabistan işgalin hemen ardından SSCB'nin Afganistan'a müdahalesini görüşmek üzere BM Güvenlik Konseyinin toplanması için çağrıda bulunan ülkelerden biridir.¹⁰²⁴ Suudi Büyük Müftüsü (Şeyhülislam) Abdülaziz Bin Baz, Afganistan'da Sovyetlere karşı verilen mücadeleye desteği artırmak ve mücahitlerin bu davaya olan inançlarını pekiştirmek için Filistinli teolog Abdullah Yusuf Azzam'ın Sovyetlere karşı ilan ettiği cihadı desteklemiştir.¹⁰²⁵

Arap ülkelerinden Mısır da işgal karşısı bir tavır almıştır. Mısır, 1980 yılı Ocak ayının başında, Kahire'deki Sovyet Büyükelçiliğinin mevcudunu düşüreceğini ve giriştiği işgal nedeniyle SSCB ile olan ilişkilerini yeniden düzenleyeceğini açıklamıştır. Ayrıca Mısır, Sovyetlerin bu askeri müdahalesinin sadece Afganistan için değil tüm Ortadoğu ülkeleri için bir tehdit oluşturduğundan bahisle işgali kınamıştır. Mısır diplomatik alanda SSCB yanlısı ülkeleri de hedef almıştır. Sovyetlerin bu "saldırgan girişimini" desteklemeleri nedeniyle Yemen'deki Marksist yönetim ve Suriye'deki Baas rejimi ile ilişkilerini keseceğini ilan etmiştir. Mısır, ülkesinde Sovyet işgaline karşı Afgan gönüllülerin eğitilmesi ve Afganistan

¹⁰²³ Christian Friedrich Ostermann, **a.g.e.**, s. 139, 140.

¹⁰²⁴ Cumhuriyet, 01.01.1980, s. 1.

¹⁰²⁵ Anjali Nirmal, N.C. Asthana, **Urban Terrorism: Myths and Realities**, 1st Publishing, India, Pointer Publishers, 2009, s. 106; **Abdullah Yusuf Azzam**, 1979 yılında Afganistan'daki Sovyet işgaline karşı bir fetva yayımlayarak dünyadaki tüm Müslümanlara Cihat çağrısı yapmıştır. Fetva, "Müslüman Toprakların Savunulması, İnançtan Sonraki ilk Sorumluluk" başlığı ile duyurulmuştur. Azzam'a göre Filistin'deki cihat "pratik nedenler" çerçevesinde daha fazla önem arz etmekle birlikte cihada Filistin'den önce Afganistan'da başlanmalıdır. Azzam 1980 yılında Afganistan'daki mücadeleyi desteklemek amacıyla Peşaver'de "Mekteb ül Hidamat" adıyla başka ülkelerden gelen gönüllülerin toplanmalarını ve askeri eğitimlerini koordine eden bir büro kurmuştur. Bu büroya finansal desteği Suudiler sağlamaktadır. Azzam, Hikmetyar ve Resul Sayyaf ile yakın çalışmıştır. Bkz: **a.g.e.**; "Mekteb ül Hidamat"ın 1984 yılında kurulmasında Azzam'ın Suudi Arabistan'daki Kral Abdülaziz Üniversitesinden tanıdığı Usame Bin Ladin de önemli rol oynamıştır. Bkz: Glenn Peter Hastedt, "Bin Laden, Osama", **Spies, Wiretaps, and Secret Operations: An Encyclopedia of American Espionage**, Editör: Glenn Peter Hastedt, Steven W. Guerrier, Greenwood Publishing Group, U.S.A., 2011, s. 85.

mücahitlerine silah yardımı yapılması konusuna olumlu baktıklarını da açıklamıştır.¹⁰²⁶

Mısır'ın diplomatik ilişkilerini keseceğini açıkladığı ülkelerden Suriye ise Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a askeri müdahalesinin meşru olduğu düşüncesindedir. Bu nedenle Suriye, iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliği anlaşması çerçevesinde SSCB'nin Afganistan'a askeri yardımda bulunduğu görüşünü benimseyerek başlangıçta Sovyet işgalini destekleyici bir tavır almıştır.¹⁰²⁷ Ancak Suriye Hükümetinin kısa bir süre bu tutumundan vazgeçtiği görülmektedir. Zira Suriye Başbakanı Abdülrauf El-Kasım, 1980 yılı Şubat ayı sonlarında yaptığı bir açıklamada, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a yaptığı askeri müdahaleyi Suriye'nin desteklemediğini ifade etmiştir.¹⁰²⁸

2.1.7. İsrail

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi İsrail yönetimi tarafından “tehlikeli bir gelişim” olarak algılanmıştır. ABD tarafından dile getirilen, “Sovyetler Birliği'nin yayılmasının Pakistan'a da genişleyebileceği” ve Sovyetlerin İran'a yönelebileceği konusundaki değerlendirmeler bu dönemde İsrail'de de yapılmaya başlanmıştır.¹⁰²⁹ Öte yandan, ABD Kongre üyesi Charles Wilson'un aracılığı ile İsrail'in Filistin Kurtuluş Örgütü'nden ele geçirdiği Sovyet silahlarının Afgan direnişçilerine, özellikle Hikmetyar grubuna Pakistan ve İsrail arasında yapılacak bir işbirliği ile transferi gündeme gelmiştir.¹⁰³⁰

2.1.8. İran

İran Afganistan'ın Sovyet Ordusu tarafından işgal edilmesini kınayan ülkelerden biridir.¹⁰³¹ İran, Sovyetler Birliği'nin bu müdahalesinin iyi komşuluk

¹⁰²⁶ Ruth Walker, “Egypt Considers Break with Soviets over Invasion”, **The Christian Science Monitor**, January 7, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0107/010717.html>, Erişim Tarihi: 22.10.2012

¹⁰²⁷ Cumhuriyet, 01.01.1980, s. 11.

¹⁰²⁸ Cumhuriyet, 22.02.1980, s. 3.

¹⁰²⁹ Francis Ofner, “Begin-Sadat Summit to Keep Wary Eye on Soviet Thrusts”, **The Christian Science Monitor**, January 3, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0103/010348.html>, Erişim Tarihi: 18.10.2012

¹⁰³⁰ George Crile, **Charlie Wilson's War**, Grove Press, U.S.A., 2003 s. 224.

¹⁰³¹ İlhan Sürmeli, Ragıp Duran, **a.g.e.**, s. 133.

prensibiyle bağdaşmadığı ve bütün Müslüman ülkelerin kaygılanmasına neden olduğu değerlendirmesi ile bu ülkeye bir nota vermiştir.¹⁰³²

Humeyni rejimindeki İran Devrim Konseyinin dışişleri sorumlusu Sadık Gotbzade, işgalin ardından meydana gelen olayların, hem İran hem de İslam ülkeleri için bir tehdit oluşturduğu açıklamasını yapmıştır. Öte yandan İran'daki yeni rejimin ileri gelenlerinden Ayetullah Mahmut Şirabi, Afganistan'daki Sovyet karşıtı mücadeleyi desteklemeleri için İslam Dünyasına çağrı yapmıştır.¹⁰³³

İran'da hükümetin işgale karşı takındığı resmi tavrın yanı sıra halk tarafından da protesto gösterileri ve bazı eylemler yapılmıştır. 1 Ocak 1980 günü Tahran'da yaklaşık bin kişilik bir gösterici grubu Sovyet Büyükelçiliğine saldırmıştır. Büyükelçilik güvenlik görevlileri ile gösterici grup arasında çatışma çıkmış, göstericiler Sovyet bayrağını yakmışlardır.¹⁰³⁴ Daha sonra 6 Ocak 1980 tarihinde ise Afganlardan oluşan bir grup, Tahran'daki Afganistan Büyükelçiliğini işgal etmiş ve büyükelçilik çalışanları ile aile fertlerini rehin alarak işgali protesto etmişlerdir.¹⁰³⁵

Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine karşı bir politika benimsemesine rağmen İran Hükümetinin Afganistan'daki savaşın devamında belirli konular dışında bu ülke ile ilgili meselelere müdahil olmadığı görülmektedir. Zira aynı dönemde, 1980 yılında başlayan İran-İrak Savaşı İran'ın dikkatini büyük ölçüde Afganistan'dan uzaklaştırmıştır.

2.1.9. Çin

Çin 30 Aralık'ta yayımladığı bir bildiri ile Sovyet işgalini eleştirmiş ve böylelikle SSCB'ye karşı duruşunu ortaya koymuştur. Çin yönetimi bu girişimin Afganistan'ın içişlerine “iğrenç bir müdahale” olduğunu ve başta Asya ülkeleri olmak üzere tüm Dünya'da barış ve güvenlik için tehdit oluşturduğunu açıklamıştır.¹⁰³⁶

¹⁰³² Milliyet, 30.12.1979, s. 3.

¹⁰³³ Cumhuriyet, 01.01.1980, s. 11.

¹⁰³⁴ Cumhuriyet, 02.01.1980, s. 1

¹⁰³⁵ Cumhuriyet, 09.01.1980, s. 3.

¹⁰³⁶ Seyyid Şabbir Hüseyin, Abdülhamid Alvi, Absar Hüseyin Rizvi, **a.g.e.**, s. 16.

Ergün Balcı'ya göre Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinden en fazla rahatsızlık duyan ülkelerden biri Çin'dir. Afganistan'ın işgali, Vietnam, Kamboçya ve Laos ile güneyden çevrelendiği yönündeki Çin tehdit değerlendirmesini bir anlamda pekiştirmiştir. Bu durum Çin'i ABD ve Pakistan ile birlikte çalışmaya sevk etmiştir.¹⁰³⁷ İşgalin hemen ardından 1980 yılının Ocak ayında ABD Savunma Bakanı Harold Brown'ın Çin'e yaptığı ziyaret neticesinde iki ülke, Afganistan konusunda ortak hareket etme yönünde önemli bir adım atmışlardır. Çin, işgalin başından itibaren Afganistan'daki Maoist Şule-i Cavid ve Sorha'nın yanı sıra İslami grupları Sovyetlere karşı silah ve para ile desteklemeye başlamıştır.¹⁰³⁸

Ocak 1980'de Çin'de, Komünist Partisi yayın organı niteliğindeki "Ta Kung Pao" adlı gazete aracılığıyla, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ın ardından ikinci aşamada Belucistan bölgesini ele geçirip Hint Okyanusu'na çıkmayı planladığı dile getirilmiştir.¹⁰³⁹ Çin ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapılan görüşmelerde Sovyetler Birliği'ni "emperyalist ve sömürücü" bir devlet olarak nitelemiştir.¹⁰⁴⁰ Sovyetler Birliği ve Çin arasında başlamış olan ilişkilerin normalleştirilmesi süreci ise bu dönemde işgal gerekçesiyle askıya alınmıştır.¹⁰⁴¹

İşgal nedeniyle daha ilginç bir gelişme de yaşanmış ve Çin yönetimi ülkesinde bulunan Müslümanlara, Afgan direnişini ve Sovyetlere karşı başlatılan cihadı destekleme çağrısında bulunmuştur.¹⁰⁴² Çin Hükümeti ülkesinde yaşayan yaklaşık yirmi milyon müslümana cihat çağrısı yaparken, Çin İslam Derneği de Sovyet Ordusuna karşı Afganistan'da direnişçiler tarafından başlatılan mücadelenin "Kur'an ilkelerine uygun olduğunu" açıklamıştır.¹⁰⁴³

2.1.10. Hindistan

Hindistan, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline bakışını, 1980 yılı Ocak ayı başında Birleşmiş Milletler'de yapılan Genel Kurul toplantısında ortaya

¹⁰³⁷ Ergun Balcı, "Afganistan ve Ötesi", **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.01.1980, s. 3.

¹⁰³⁸ Y. Yolkov, vd., **a.g.e.**, s. 65, 69.

¹⁰³⁹ **Hürriyet**, 09.01.1980, s. 7.

¹⁰⁴⁰ **Hürriyet**, 12.01.1980, s. 1.

¹⁰⁴¹ **Milliyet**, 20.01.1980, s. 6.

¹⁰⁴² **Milliyet**, 07.01.1980, s. 1.

¹⁰⁴³ **Cumhuriyet**, 07.01.1980, s. 3.

koymuştur. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini destekleyen Hindistan, bu yaklaşıma esas olarak SSCB ve Afganistan arasında yapılmış olan Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması'nı göstermiştir.¹⁰⁴⁴ Ancak bu dönemde seçimleri kazanmış olan Indra Gandhi Afganistan'ı işgal eden Sovyetler Birliği'ni kınamıştır. Öte yandan Gandhi, politika ve girişimleri ile bölge dengesini olumsuz etkilediği gerekçesi ile ABD'yi de suçlamıştır.¹⁰⁴⁵ Indra Gandhi, yabancı devletlerden ziyade Afganistan'da yaşanan krizin çözümünü gene Afgan halkının bulabileceğini düşünmektedir.¹⁰⁴⁶

Hindistan Başbakanı Indra Gandhi, 1980 yılı sonunda yaptığı açıklama ile Afganistan Savaşı konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Gandhi, ABD ve SSCB arasında yeniden başlayan Soğuk Savaş mücadelesinin Dünya'yı bir termonükleer savaş ihtimali ile karşı karşıya bıraktığı konusunda uyarıda bulunmuştur. Gandhi ayrıca, kendi ülkesinin tehdit algılamasının da etkisiyle, Pakistan'ın ABD ve Çin tarafından yapılan yardımlarla bir silah deposu haline gelmesinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir.¹⁰⁴⁷

Diğer ülkelerde olduğu gibi Hindistan'da da işgale karşı bazı protesto eylemleri yapılmıştır. İşgalin hemen ardından Yeni Delhi'de bir grup İranlı ve Afgan öğrenci toplanarak Sovyetler Birliği Büyükelçiliğine yürümüş ve işgali protesto etmişlerdir.¹⁰⁴⁸

Ancak Hindistan, Afganistan'ın işgali nedeni ile Sovyetler Birliği'ne siyasi olarak tepkisini ortaya koysa da 1980 yılından itibaren iki ülke arasındaki yakınlaşmanın arttığı görülmektedir. Brejnev 1980 yılında Hindistan'a yaptığı ziyarette iki ülke arasında hızla gelişen işbirliğine vurgu yapmıştır. 1982 yılı Nisan ayında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin 35'nci yılı kutlaması münasebetiyle Indira Gandhi, Hindistan ve Sovyetler Birliği arasında gelişen işbirliği ve dostluğa

¹⁰⁴⁴ Cumhuriyet, 13.01.1980, s. 3.

¹⁰⁴⁵ Milliyet, 09.01.1980, s. 6.

¹⁰⁴⁶ Cumhuriyet, 11.01.1980, s. 3.

¹⁰⁴⁷ Cumhuriyet, 01.02.1980, s. 3.

¹⁰⁴⁸ Cumhuriyet, 01.01.1980, s. 11.

değirmiştir. Bundan sonra da iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme yönünde bir seyir izlemiştir.¹⁰⁴⁹

2.1.11. Türkiye

Türkiye 143 ülke ile birlikte Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi konusunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından görüşülmesi talebinde bulunmuştur.¹⁰⁵⁰ Güvenlik Konseyinde yapılan görüşmelerde konuşan Türkiye'nin BM temsilcisi Orhan Eralp, Dünya düzeninin korunması açısından detant dönemine ve Türkiye'nin bu konudaki gayretlerine vurgu yapmıştır. Eralp konuşmasında, Sovyetler Birliği'nin bağımsız bir ülke olan Afganistan'dan çekilmesini istemiştir.¹⁰⁵¹ Türkiye Ocak ayının ikinci haftasında Afganistan ile olan ilişkilerini dondurmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin Kâbil Büyükelçisine, yeni Afgan hükümeti ile “resmi herhangi bir temasta bulunmama” talimatı verilmiştir.¹⁰⁵²

Türkiye'de Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesini işgal olarak görmeyen kesimler de vardır. Örneğin Brejnev'in Afganistan işgali konusunda Pravda gazetesine verdiği demeçle ilgili Türkiye'de çıkan bir yayının önsözünde; “Afganistan'da bir işgal ve istila söz konusu değildir. Tam tersine Afganistan'ın iç işlerine yönelik emperyalist saldırıların durdurulmasında Afgan halkına yapılan bir yardımdır söz konusu olan” yorumu yer almıştır.¹⁰⁵³

İlhan Selçuk ise konuya temkinli yaklaşarak, Sovyetler Birliği'nin bu girişimini “Sosyalizm mi yoksa dış politika mı gerektirmiştir” konusunun belli olmadığını vurgulamıştır. Selçuk, Sosyalizm rejimini benimserken bir büyük devletin dümen suyuna girmenin olumsuzluğuna dikkat çekmiş ve ülkelerin ulusal bağımsızlıklarının önemi üzerinde durmuştur.¹⁰⁵⁴

Türkiye işgalin hemen ardından İngiltere Dışişleri Bakanını ağırlamıştır. Konuk bakan 8 Ocak'ta geldiği Türkiye'de Başbakan Süleyman Demirel ve Dışişleri

¹⁰⁴⁹ N. Jayapalan, **Foreign Policy in India**, Atlantic Publishers and Distributors, India, 2001, s. 176, 177.

¹⁰⁵⁰ Milliyet, 05.01.1980, s. 3.

¹⁰⁵¹ Cumhuriyet, 07.01.1980, s. 1.

¹⁰⁵² M. Ali Birand, “Zoraki Misafiri Afganlı İstemiyor”, **Milliyet Gazetesi**, 11.1.1980, s. 1.

¹⁰⁵³ L. I. Brejnev, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁰⁵⁴ İlhan Selçuk, “Afganistan ve Ötesi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.01.1980, s. 2.

Bakanı Hayrettin Erkmen ile Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali konusunda görüşmeler yapmıştır.¹⁰⁵⁵

Bu dönemde gerçekleşen diğer bir gelişme de Türkiye ve ABD arasında yapılan görüşmelerdir. İki ülke arasında, beş yıl süreli bir işbirliği anlaşması imzalanması konusunda 10 Ocak 1980 tarihinde mutabakat yapılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle ABD tarafından uygulanan yaptırımlara karşılık olarak kapatılan ve hâlihazırda “geçici statü” tanımlamasıyla ABD'nin kullandığı üslerin yeniden açılmasına karar verilmiştir. Anlaşmada bu üslerin Afganistan ve İran'a karşı kullanılmayacağı da kayıt altına alınmıştır.¹⁰⁵⁶ Bu mutabakat akdinin ardından 29 Mart 1980 tarihinde Türkiye ve ABD arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) Ankara'da imzalanmıştır.¹⁰⁵⁷

Türkiye 1981 yılı Temmuz ayında Kâbil'deki Büyükelçisini ülkeye geri çağırarak Afganistan ile arasındaki diplomatik ilişkilerin seviyesini düşürme kararı almıştır. Bu çerçevede Büyükelçi İlhan Bakay Kâbil'deki görevinden ayrılmış, yerine ise maslahatgüzar olarak Altan Güven atanmıştır.¹⁰⁵⁸

Öte yandan işgalden yaklaşık bir yıl sonra, 1981 yılı sonunda Devlet Başkanı Kenan Evren, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Adalet Bakanı Cevdet Menteş ile birlikte Pakistan'daki Afgan mültecilerini ziyaret etmiş ve bu vesile ile Pakistan'a mülteciler için insani yardım malzemesi götürülmüştür.¹⁰⁵⁹

Sovyet İşgali Türkiye'de yapılan gösterilerle de protesto edilmiştir. Çin yanlısı sol görüşlü bir grubun Sovyetler Birliği'nin İstanbul Beyoğlu'nda bulunan konsolosluğu önünde yaptığı protesto gösterilerinde, grup ve güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmada bir kişi hayatını kaybetmiş, iki kişi de yaralanmıştır.¹⁰⁶⁰ Öte yandan İstanbul Maltepe Askeri Cezaevi'nde bulunan ülkücü tutuklular Afganistan

¹⁰⁵⁵ Hürriyet, 11.01.1980, s. 1.

¹⁰⁵⁶ Hürriyet, 11.01.1980, s. 1, 6.

¹⁰⁵⁷ Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, Gökhan Erdem, “Chronology of Turkish-American Relations”, Ankara University, s. 251, www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/671/8553.pdf, Erişim Tarihi: 2.12.2012

¹⁰⁵⁸ Milliyet, 14.07.1981, s. 5.

¹⁰⁵⁹ Milliyet, 01.12.1981, s. 3.

¹⁰⁶⁰ Cumhuriyet, 04.01.1980, s. 1.

işgali konusunda bir bildiri yayınlamışlardır. Tutuklular devam eden duruşmalarına işgali protesto etmek amacıyla katılmayacaklarını açıklamışlardır.¹⁰⁶¹

Bu günlerde yine İstanbul'da işgali protesto gösterisi düzenlenmiştir. Çemberlitaş'ta "Türkiye Devrimci Komünist Partisi" mensubu kişilerce yola benzin dökülerek ateşe verilmiştir Olaya müdahale eden güvenlik güçleri ile göstericiler arasında çıkan çatışmada biri er olmak üzere sekiz kişi yaralanmıştır.¹⁰⁶² Ankara'da ise işgali protesto etmek için izinsiz gösteri düzenleyen Milli Selamet Partisi yanlısı 54 kişi gözaltına alınmıştır.¹⁰⁶³

Türkiye'de işgali protesto etmek için büyük şehirler dışında da gösteriler yapılmıştır. Kütahya'da aynı gün farklı semtlerde gerçekleştirilen gösterilerde İslamiyet'e vurgu yapılmıştır. Gösterilerde "Müslüman Afganistan'da Birleşelim", "Rusya Afganistan'dan Defol" gibi pankartlar dikkati çekmiştir.¹⁰⁶⁴

Türkler tarafından Avrupa ülkelerinde de protesto gösterileri yapılmıştır. Almanya'nın Ulm kentinde toplanan Türk işçileri SSCB'nin Afganistan'ı işgalini protesto etmek için yürüyüş düzenlemişlerdir.¹⁰⁶⁵ Öte yandan işgal Berlin, Bonn, Hannover, Hamburg gibi kentlerde yapılan gösterilerle de protesto edilmiştir.¹⁰⁶⁶ Londra'da düzenlenen bir yürüyüşe 200 kadar Türk de katılmış, göstericiler Sovyet Büyükelçiliği önüne geldiklerinde bu ülkenin bayraklarını yakmışlardır. Gösteriye Müslümanlığı seçen Cat Stevens da katılmış ve Türkçe bir Pankart taşımıştır.¹⁰⁶⁷

Moskova Olimpiyatlarının protesto edilmesinin konuşulduğu dönemde, Milli Selamet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan olimpiyatlara katılmama yönünde görüş belirtirken, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Bülent Ecevit, "sanat ve spor faaliyetlerinin siyasi düşüncelerin dışında tutulması gerektiği" düşüncesinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶¹ Milliyet, 05.01.1980, s. 12.

¹⁰⁶² Cumhuriyet, 15.01.1980, s. 1.

¹⁰⁶³ Milliyet, 13.01.1980, s. 5.

¹⁰⁶⁴ Milliyet, 20.01.1980, s. 6.

¹⁰⁶⁵ Hürriyet, 09.01.1980, s. 1.

¹⁰⁶⁶ Milliyet, 07.01.1980, s. 9.

¹⁰⁶⁷ Hürriyet, 09.01.1980, s. 1.

¹⁰⁶⁸ Milliyet, 02.02.1980, s. 11.

1980 yılı Ocak ayında MSP mensubu milletvekilleri tarafından Afganistan mültecilerine yardım maksadıyla 150 bin lira toplanmıştır.¹⁰⁶⁹ İstanbul’da bir dernek tarafından Afgan Mülteciler için yardım kampanyası başlatılmış ve toplanan paranın Pakistan’a gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁷⁰ 1988 yılında Türk Ocakları tarafından bir yardım kampanyası başlatılmış ve bu kampanya “Uzaktaki kardeşler yardım bekliyor” şeklinde basın yolu ile kamuoyuna duyurulmuştur.¹⁰⁷¹

2.1.12. Sovyetler Birliği’nin İşgal Savunusu

Dünya’da oluşan tepkilere karşılık Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ın işgali ile ilgili ilk açıklaması Moskova Radyosu aracılığıyla yayınlanmıştır. Bu açıklamada; Afganistan’a yapılan müdahalenin işgal değil yardım olduğu ve müdahaleye götüren nedenler ortadan kalktığında Sovyet birliklerinin Afganistan’dan çekileceği vurgulanmıştır.¹⁰⁷² Brejnev ise yapılan suçlamalara karşılık, başta ABD olmak üzere Batı ülkelerini Afganistan’da yaşanan gelişmeler konusunda “büyük yalanlar” söylemekle suçlamıştır.¹⁰⁷³

Brejnev, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal ederek yayılmacı emelleri doğrultusunda bölgenin güneyi istikametinde adım attığını yalanlamaktadır. SSCB’nin başka ülkelerin topraklarında gözü olmadığını dile getiren Brejnev, ülkesinin sömürgeci politikalar gütmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁰⁷⁴

Brejnev’e göre; Afganistan’daki olaylarda ve yeni kurulan yönetime karşı başlatılan ayaklanmalarda Afganistan dışındaki devletlerin etkileri vardı ve bu şekilde Afganistan’a karşı “ilan edilmemiş bir savaş” durumu söz konusuydu. Brejnev’in ifadesiyle Sovyetler Birliği, Taraki ve sonraki hükümet tarafından ısrarla yardım talep edildiği için Afganistan vatandaşlarını bir felaketten koruma düşüncesiyle hareket etmişti.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁶⁹ Milliyet, 18.01.1980, s. 7.

¹⁰⁷⁰ Hürriyet, 29.02.1980, s. 7.

¹⁰⁷¹ Milliyet, 24.07.1988, s.12.

¹⁰⁷² Milliyet, 01.01.1980, s. 3.

¹⁰⁷³ Cumhuriyet, 14.01.1980, s. 3.

¹⁰⁷⁴ L. I. Brejnev, a.g.e., s. 17.

¹⁰⁷⁵ **Afganistan Sorunu**, S.S.C.B. Devlet Başkanı L. İ. Brejnev’in Pravda Gazetesinin Sorularına verdiği Cevaplar, Çev. Aydın Enginler, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1980, s. 10.

Güneyindeki komşusu Afganistan'ın "emperyalist bir askeri mevzi" olmasına izin vermeme azminde olan Sovyetler Birliği'nin lideri Brejnev, askeri müdahale kararının dayanağı olarak öncelikle, 1978 yılında SSCB'nin Afganistan ile yapmış olduğu "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması"nı göstermektedir. Brejnev, BM Sözleşmesinde bulunan "her devletin tek başına ya da kolektif savunma hakkını" da diğer bir dayanak olarak sunmaktadır. Sovyet liderine göre bu durum Afganistan'a müdahale değil Afgan hükümetine yardımdır.¹⁰⁷⁶ Dolayısıyla Sovyetler Birliği, hem 1978 anlaşması hem de BM Sözleşmesi'nin 51'inci maddesine göre bu müdahalenin yasal bir girişim olduğunu savunmuştur.¹⁰⁷⁷

Sovyet yönetimi; "Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinin kınanması ve Rus askerlerinin kayıtsız şartsız Afganistan'dan çekilmesi" yönündeki karar tasarısının BM Genel Kurulunda kabul edilmesi üzerine Birleşmiş Milletleri Afganistan'ın iç işlerine karışmakla suçlamıştır.¹⁰⁷⁸ Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi toplantısında konuşan Sovyet Büyükelçisi Oleg Troyanovski, Batı'nın yeni bir soğuk savaş yaratmaya çalıştığını dile getirmiş ve bu tutumları nedeniyle Batılı devletleri suçlamıştır.¹⁰⁷⁹

Sovyet Tass Haber Ajansı ise Ortadoğu ülkelerini ziyaret eden İngiltere Dışişleri Bakanı Carrington'u "Amerikalı Seyyar Satıcı" olarak tanımlamıştır. Ajans, bölgede İran karşıtı bir tutum yaratılmaya çalışıldığını, ayrıca İngilizlerin Ortadoğu ülkelerine silah yardımı yapacağını iddia etmiştir.¹⁰⁸⁰ Sovyetler Birliği yine Tass Haber Ajansı aracılığı ile "Sovyetlerin Tito'nun ölümünden sonra Yugoslavya'yı işgal edeceği" yönünde Batı basınında yayımlanan haberleri de yalanlamıştır.¹⁰⁸¹

Sovyetler Birliği, işgalin meşruiyeti söylemini sonraki yıllarda da mütemadiyen dile getirmiştir. Gorbaçov 1986 yılında Hindistan'daki resmi ziyareti

¹⁰⁷⁶ L. İ. Brejnev, **a.g.e.**, s. 15, 16.

¹⁰⁷⁷ David K. Willis, "Soviets Pack Tough Propaganda with their Afghanistan Punch" **The Christian Science Monitor**, January 3, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0103/010354.html>, Erişim Tarihi: 22. 10. 2012

¹⁰⁷⁸ Hürriyet, 17.01.1980, s. 1.

¹⁰⁷⁹ Cumhuriyet, 07.01.1980, s. 1.

¹⁰⁸⁰ Cumhuriyet, 15.01.1980, s. 3.

¹⁰⁸¹ Cumhuriyet, 18.01.1980, s. 3.

esnasında gazetecilerin sorduğu bir soruya cevaben, Sovyetler Birliği'nin Afganistan Hükümetinin çağrısı üzerine “bu ülkeye sınırlı sayıda birlik göndermiş olduğunu” tekrar etmiştir.¹⁰⁸² Ancak bu konuya belki de en realist yaklaşım Gorbaçov'un uzun yıllar tercümanlığını yapan Pavel Palajçenko'dan gelmiştir: Afganistan Hükümeti gerçekten de Sovyetler Birliği'nden yardım talep etmiştir. Ancak sürecin devamında Afgan devlet adamlarının mevcut yönetimin sona erdirilmesini istemiş olması mümkün değildir.¹⁰⁸³

Öte yandan işgalden önceki aylarda askeri yardım için Afgan Hükümetinin sıkça Sovyetler Birliği'ne müracaat ettiği görülmektedir. Afganistan 1979 yılı 14 Nisan ile aynı yıl 17 Aralık tarihleri arasında Sovyetler Birliği'nden 21 kez askeri birlik, helikopter, polis birlikleri gibi münferit destek taleplerinde bulunmuştur. Hatta Devlet Başkanı Emin'in yakın koruması için Kasım 1979'da iki kez özel güvenlik taburu talep edilmiştir.¹⁰⁸⁴

Sovyetler Birliği'nin, Afganistan'a dışarıdan gelen saldırılara karşı destek olmak maksadıyla ve Afganistan yönetiminden gelen talepler doğrultusunda harekete geçtiği savı bir bakıma doğrudur. Ancak bu tez işgalin meşru nedeni olarak ileri sürüldüğünde yanıltıcıdır. Gerçekten de Nur Muhammed Taraki'nin devlet başkanlığı döneminde kendisi ve Hafızullah Emin, ülkedeki kargaşayı bastırmak için Sovyet askeri yardımını talep etmişlerdir.¹⁰⁸⁵ Ancak Hafızullah Emin'in kendisini öldürecek işgalci bir gücü ülkesine resmen çağırmasının mantıksızlığı da ortadadır.¹⁰⁸⁶

Bu dönemde Batı ülkeleri tarafından başlatılan Moskova Olimpiyatlarının boykot edilmesi çabalarına karşı Sovyetler Birliği'nin de diğer ülkeler nezdinde bazı girişimleri olduğu görülmektedir. Konunun Türkiye örneğinde, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Radianov Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'den randevu alarak

¹⁰⁸² M. S. Gorbachov, **Speeches and Writings**, Vol. 2, 1st Edition, Pergamon Press, Great Britain, 1987, s. 94.

¹⁰⁸³ Pavel Palajçenko, **My Years with Gorbachev and Shevardnadze: The Memoir of a Soviet Interpreter**, Pennsylvania State University Press, U.S.A., 1997, s. 12.

¹⁰⁸⁴ Mark Galeotti, **Afghanistan: The Soviet Union's Last War**, Frank Cass & Co., U.S.A., 2001, s. 8.

¹⁰⁸⁵ David Holloway, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁰⁸⁶ Andrei Sakharov, **a.g.e.**, s. 507.

bir görüşme yapmıştır. Rus Büyükelçi, Moskova Olimpiyatlarının boykot edilmemesini istemiş, böylesi bir protestonun “Sovyet halkını üzeceğini” ifade etmiştir.¹⁰⁸⁷

İşgale karşı tavır alan Andrei Saharov, 8 Ocak 1980 tarihinde Yüksek Sovyet toplantısında gündem konusu olmuş ve Saharov’un SSCB’nin menfaatlerine zarar verdiği ifade edilmiştir.¹⁰⁸⁸ Afganistan’daki Sovyet işgali nedeniyle Moskova Olimpiyatlarının boykot edilmesi gerektiğini savunan Andrei Saharov, Sovyet yönetimi tarafından bu dönemde, “Sovyet devletine karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunduğu” gerekçesi ile tutuklanmıştır.¹⁰⁸⁹ Saharov daha sonra Gorki kentine sürgüne gönderilmiştir.¹⁰⁹⁰ Ancak Saharov, Gorki kentindeki sürgün döneminde de olimpiyatların boykot edilmesi yönünde çalışmalarını devam ettirmiştir.¹⁰⁹¹

Birçok ülkenin Afganistan’ın işgaline karşı sergiledikleri tavır, Sovyetler Birliği’nin diğer bazı alanlarda da tedbir almasını gerektirmiştir. Sovyet yönetimi işgale karşı artan siyasi tepkilerin spor ve kültürel alanlarda da yaygınlaşmasından endişe duymuştur. Bu dönemde Türk basınında çıkan bir habere göre, Sovyet yönetimi Bolşoy Balesinin Norveç turnesini benzer kaygılar nedeniyle iptal etmiştir.¹⁰⁹²

2.1.13. Afganistan’daki Gelişmeler

Sovyet işgali Afganistan’da da doğal olarak tepkiyle karşılanmıştır. Afgan halkının ilk günlerden itibaren şehir merkezlerindeki Sovyet askerlerinin varlığından duydukları rahatsızlık, onlara yönelik bireysel saldırılar olarak tezahür etmiştir. Daha ilk haftada Kâbil’in bazı semtlerinde bu saldırılar yaygın hale gelmiştir. Bu ilk eylemler daha sonra gelecek büyük saldırıların habercisi niteliğindedir. Ardından Kandahar ve Herat’ta çok sayıda Afgan vatandaşının bir araya geldiği protesto eylemlerinde can kayıpları olmuştur. Ayrıca dükkânların kepenkleri kapatılmış,

¹⁰⁸⁷ Milliyet, 01.03.1980, s. 3.

¹⁰⁸⁸ “Andropov and Rudenko to the Central Committee; The Case Against Andrei Sakharov. December 26, 1979, www.yale.edu/annals/sakharov/documents_frames/Sakharov_136.htm, Erişim Tarihi: 15.12.1980.

¹⁰⁸⁹ Cumhuriyet, 23.01.1980, s. 3.

¹⁰⁹⁰ Cumhuriyet, 24.01.1980, s. 3.

¹⁰⁹¹ The Southeast Missourian, 23.01.1980, s. 12.

¹⁰⁹² Milliyet, 10.02.1980, s. 3.

tepkiler çerçevesinde kullanılan İslami söylem ve dualar halk arasında bir dayanışma ruhu ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁹³

İşgale karşı ilk toplumsal eylemlerin gerçekleştirildiği Kandahar ve Herat gösterilerinden başka Kâbil’de 1980 yılı Şubat ayında şehirdeki Sovyet varlığına karşı bir protesto gösterisi yapılmıştır. Yarım milyon insanın katıldığı bu gösteri benzerlerinin en büyük olanıdır. Bu gösterilerde dikkati çeken husus gece dâhil sürekli okunan ezan sesleridir. Babrak Karmal’ın 21 Şubat 1980 günü Kızıl Ordu’nun kuruluş yıldönümüne katılması Afganları daha da kızdırmıştır. Ertesi gün artan gösterilerde silahlı birlikler de göstericilere karşı koymak üzere şehirde tertiplenmişlerdir. Gösteriler öğleden sonra Kâbil’in bazı semtlerinde hem Afgan hem de Sovyet birliklerinin ağır silahlar kullandığı çatışmalara dönüşmüş ve birçok Afgan hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁹⁴

1980 yılı Şubat ayı sonunda Kâbil’de bir genel grev başlatılmış ve memurların da işe gitmemesi nedeni ile resmi daireler uzun süre kapalı kalmıştır.¹⁰⁹⁵ Mart ayında başlayan öğrenci eylemlerinin esas kaynağı ise Kâbil Üniversitesi’dir. Bu eylemler öğrenci birliklerinin idaresi nedeniyle şehirlerdeki protestolara göre daha örgütlü yapılmıştır. Dağıtılan broşürlerde işgal ordusunun Afganistan’dan çekilmesi talep edilmiştir. Bu çerçevede Sovyet Ordusunun çekildiği zamana kadar Afganistan’da mevcut siyasi düşünce farklılıkları unutulurak ortak bir cephe oluşturulması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda *Cephe-i Daniş* dergisi de benzer bir öneri getirmiştir. Dergi, rejim muhalifi örgütler tarafından ortak bir cephe oluşturulması üzerinde durmuştur.¹⁰⁹⁶

Öğrenci eylemleri Nisan sonunda, 1978 darbesinin ikinci yılı kutlamalarından önce tekrar baş göstermiştir. Öğrencilerin şehirdeki tahribat ve gösterilerine karşı polis temkinli davranışa da Ömer-i Şehit Lisesi ve Habibiye Lisesinden toplam beş öğrenci çatışmalarda hayatını kaybetmiştir. Bu cinayetler polis ile beraber hareket eden Perçem grubuna bağlı gençler tarafından işlenmiştir. Öğrencilerin 29 Nisan’da başlattıkları barışçı gösteri de Perçem taraftarlarının kalabalık grup üzerine ateş

¹⁰⁹³ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 113.

¹⁰⁹⁴ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 114-116.

¹⁰⁹⁵ Milliyet, 27.02.1980, s. 3.

¹⁰⁹⁶ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 120.

açması ile kanlı bir şekilde sona ermiştir. Öğrenci olayları ve protestolar Mayıs ayında da devam etmiş ve yüzlerce öğrenci tutuklanmıştır.¹⁰⁹⁷

Haziran ayında Kâbil’de başka dikkat çekici gelişmeler de yaşanmıştır. İngilizce yayımlanan St. Petersburg Independent adlı gazetenin verdiği habere göre Babrak Karmal Haziran ayının ortalarında bir intihar girişiminde bulunmuş ancak korumaları tarafından engellenmiştir. Öte yandan başta 1978 Savr İnkılâbı olmak üzere son dönemde Afganistan siyasi hayatında ortaya çıkan gelişmelerde önemli bir figür olan General Abdülkadir’e yönelik bir suikast girişimi de gerçekleştirilmiştir. Ancak Abdülkadir’in sağlık durumunun iyi olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁹⁸

İşgalin ilk dönemindeki gösterilerden sonra 1983 yılında Afganistan’da bu defa Reagan’ı protesto etmek amacıyla bir gösteri yapılmıştır. Kalabalık bir grubun katıldığı bu protestoya, Reagan’ın Afgan mücahitleri lehine yapmış olduğu konuşma neden olmuştur. Gösteri Kâbil Radyosu tarafından da naklen yayımlanmıştır.¹⁰⁹⁹ Benzer bir gösteri de 1985 yılında Kâbil’de yapılmış ve mücahitlere yardım yapması nedeniyle ABD protesto edilmiştir.¹¹⁰⁰

2.1.14. Dünya’daki Protestolar

1980 yılı Ocak ayı ortalarında, hasta olan Devlet başkanı Tito’nun sağlık durumunun kötüleştiği bir dönemde, Yugoslavya’da Sovyet yayılmacılığından endişe eden Zagreb Üniversitesi öğrencileri Sovyet işgalini protesto etmek amacıyla bir gösteri yapmışlardır. Gösteride özellikle “bugün Afganistan’a yarın bize” sloganları dikkati çekmiştir.¹¹⁰¹

1980 yılının Ocak ayında Yeni Delhi’deki Afgan öğrenciler Sovyet işgaline karşı bir eylem yapmışlardır. Yaklaşık 100 öğrenci Yeni Delhi’deki Afganistan Büyükelçiliğini altı saat süreyle işgal etmişler ve gönderdeki Afganistan bayrağını yırtarak yerine yeşil İslami bayrağı çekmişlerdir. Sovyet işgalini silahsız olarak protesto eden öğrenciler daha sonra büyükelçilik çalışanlarını serbest bırakarak

¹⁰⁹⁷ M. Hassan Kakar, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁰⁹⁸ Evening Independent, 18 June, 1980, s. 3-A

¹⁰⁹⁹ Milliyet, 01.01.1980, s. 5.

¹¹⁰⁰ Milliyet, 08.11.1985, s. 5.

¹¹⁰¹ Hürriyet, 18.01.1980, s. 1.

dağılmışlardır.¹¹⁰² Öte yandan Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Andrei Gromiko'nun Hindistan'ı ziyareti sırasında Sovyet karşıtı bir gösteri gerçekleştirilmiş ve Gromiko protesto edilmiştir.¹¹⁰³

ABD'nin Nebraska eyaletinin Omaha kentinde toplanan Afgan öğrenciler ülkelerini işgal eden Sovyetler Birliği'ni protesto etmişler ve Sovyet bayrağını yakmışlardır.¹¹⁰⁴ Ayrıca, Ocak ayının ortalarında, New York'ta Sovyet Havayolu şirketi Aeroflot'un bürosunun bombalanması sonucu dört kişi yaralanmıştır. Kanada'da ise benzer bir eylem gerçekleştirilmiş ve Montreal'deki Sovyet Konsoloslugu bombalanmıştır.¹¹⁰⁵

Mısır'daki bir sivil toplum kuruluşunun da işgale karşı tavrı aldığı görülmektedir. Bu bağlamda Deniz Ulaştırma İşleri Sendikası, Mısır limanlarında Sovyet bandıralı gemilerin yüklerinin sendika işçileri vasıtasıyla boşaltılmayacağını ve bu gemilerin yüklenmeyeceğini açıklamıştır.¹¹⁰⁶

2.2. Afganistan'daki Sovyet Ordusunun Özellikleri

Afganistan'daki Sovyet işgal gücünün askeri yapısının anlaşılması bakımından Sovyet Ordusunu genel olarak incelemekte yarar vardır. Afganistan'daki Sovyet askeri gücü ağırlıklı olarak Kara Kuvvetleri birliklerinden oluşmuştur. Sovyet Kara Kuvvetleri 1980'li yılların başında 1.825.000 kişilik bir mevcuda sahiptir. Büyük birlik olarak ise Kara Kuvvetlerinde 191 manevra tümeni bulunmaktadır. Bunlardan 134'ü motorize piyade tümeni, 50'si tank tümeni, 7'si hava indirme tümenidir. Manevra tümenlerinden 29'u SSCB'nin Orta Asya coğrafyasında ve Afganistan'da konuşlanmıştır.¹¹⁰⁷ Sovyet askeri birlikleri göreve yönelik teşkilatlandırılmış güçlü birliklerdir. Örneğin bir motorize piyade tümeninin temel

¹¹⁰² "Afghans in New Delhi Seize Embassy in Protest", Edited By: Ruth Walker, **The Christian Science Monitor**, January 3, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0103/010324.html>, Erişim Tarihi: 22. 10. 2012

¹¹⁰³ Milliyet, 15.02.1980, s.1.

¹¹⁰⁴ Milliyet, 06.01.1980, s. 3.

¹¹⁰⁵ Milliyet, 15.01.1980, s. 5.

¹¹⁰⁶ Cumhuriyet, 13.01.1980, s. 3.

¹¹⁰⁷ "The Soviet Army: Operations and Tactics, **FM 100-2-1** Headquarters, Department of The Army", Washington, DC, 1984, s. 1-3, www.fas.org/irp/doddir/army/fm100-2-1.pdf, Erişim Tarihi: 11.01.2013

teşkilat yapısında; üç motorize piyade alayı, bir tank alayı, bir topçu alayı, bir SAM alayı, bir SSM taburu, bir antitank taburu, bir keşif taburu, bir istihkâm taburu, bir muhabere taburu, bir malzeme destek taburu, bir bakım taburu, bir kimyasal korunma taburu, bir sağlık taburu, bir topçu idare bölüğü, bir helikopter kısmı ve diğer destek üniteleri bulunmaktadır.¹¹⁰⁸

Sovyet Ordusunda askeri sınıflar; muharip sınıflar, özel sınıflar ve hizmet sınıfları olmak üzere bölümlere ayrılmıştır. Muharip sınıflar; motorize piyade, tankçı, füze ve topçu, hava savunma, hava indirmedir. Muharebe desteği sağlamak için görevlendirilen özel sınıflar; istihkâm, muhabere, kimya, motorlu ulaştırma, demiryolu ve karayolu sınıflarıdır. Hizmet sınıfları ise sağlık, veteriner, askeri topoğrafya, maliye, adliye, askeri bando, ikmal, yönetim olarak belirlenmiştir.¹¹⁰⁹

Komünist ideolojiden de beslenen Sovyet askeri doktrini; göreve tam hazırlık, sürekli ve güvenilir komuta-kontrol, koordinasyon, sürprizden yararlanma, sıklet merkezi oluşturma, zafer için askeri kaynakların azami kullanılması gibi genel harp prensiplerini esas almıştır. 1970’li yıllarda Sovyet Ordusunda başlayan modernizasyon ile komuta-kontrol, hareket yeteneği, ateş gücü, hava savunma, elektronik savaş ve lojistik destek gibi alanlarda önemli gelişmeler kaydedilmiştir.¹¹¹⁰

Avrupa toplumlarının çoğundan daha çok askeri nitelik taşıyan Sovyet toplumunda askeri hizmet “kutsal bir görev” olarak tanımlanmıştır. Sovyet Ordusunda 18 yaşında askerlik görevine başlayacak olan gençler, aslında 14 yaşında “Komsomol” teşkilatında yer almaya başladıklarında askeri yaşam konusunda bilgi sahibi olma imkânı bulurlar. Komsomol yaz kamplarından başlayan fikirsel aşılama ve eğitimler, Sovyet gençleri askerlik görevine hazırlayan bir basamaktır.¹¹¹¹ Dolayısıyla Sovyet vatandaşı 18 yaşında askerlik çağına geldiğinde en azından psikolojik olarak askerliğe hazır durumdadır.

¹¹⁰⁸ “The Soviet Army: Troops, Organization and Equipment, **FM-100-2-3**” Department of The Army”, Washington, DC, 1991, s. 4-38, www.fas.org/irp/doddir/army/fm100-2-3.pdf, Erişim Tarihi: 11.01.2013

¹¹⁰⁹ **FM-100-2-3**, s. 1-2, 1-3, 1-4.

¹¹¹⁰ **FM 100-2-1**, s. 2-2.

¹¹¹¹ Steven Zaloga, **Inside The Soviet Army**, Osprey Publishing, China, 2005. s. 3.

Sovyet Kara Kuvvetlerinin asıl kaynağını, her yıl askerlik çağına giren ve sayıları 2 milyonu geçen Sovyet vatandaşları oluşturmaktadır. Ordunun lider kademesinde görev yapan subaylar ise başta harp okulları olmak üzere birkaç kaynaktan orduya katılırlar. Ayrıca Sovyet Ordusunda astsubaylar ve diğer askeri personel de görev yapmaktadır.¹¹¹²

Bir askeri gücün görevini yerine getirebilmesi uygun teşkilatlanmaya, komuta kontrol sistemine, iyi yetişmiş personele, göreve uyum gösteren modern harp silah, araç ve gereçlerine, iyi işleyen bir lojistik sisteme bağlıdır. Bütün bu bileşenlerin arasında öne çıkan ise “insan faktörü”dür. Teknolojiyi kullanan ve kurulu askeri alt sistemleri işletenler o ordunun bireyleridir. Diğer etkenler yanında personelin durumu her askeri birliğin başarısına doğrudan etki eder. Personelin durumu ile genel olarak kastedilen; askerlerin göreve uygun olarak donatılmış, eğitilmiş ve belirli askeri uzmanlık alanlarında yetkinleştirilmiş olması ile moral seviyesidir.

Muharebe şartlarında “amaca inanç” morali etkileyen en önemli faktördür. Personelin almış olduğu askeri görevin amacına inanması ve bu amaca bağlanması kendi bakış açısından yaptığı görevi anlamlı kılar. Bu çerçevede ortaya çıkan zorluklara ve ağır savaş şartlarına daha dayanıklı hale gelir. Bu husus sadece askeri birlikler için değil paramiliter güçler için de geçerlidir. Bu bağlamda Afgan mücahitlerinin “cihat uğruna savaştıkları” düşüncesi hiç tükenmeyecek bir moral kaynağı olmuştur. Aksine örnekte; Afganistan’a “uluslararası görevini yerine getirmek” ya da “Afgan halkına yardım etmek” için geldiğine inanan Sovyet askerleri, durumun böyle olmadığını anladıklarında psikolojik rahatsızlıklar, uyuşturucu kullanımı ve benzeri sapmalar yaşamaya başlamışlardır.

Bu bağlamda, Afganistan Savaşı’nda görev yapmış olan Rus Tümgeneral Popov, 1979 yılında Afganistan’a gidene kadar “mağaraların bu kadar derin olabileceğini, tünellerin bu kadar uzun olabileceğini ve Afganların arazide gizlenme konusunda bu kadar yetenekli olabileceklerini” bilmediğini ve Afganistan’daki savaşa psikolojik bakımdan hazırlıklı gelmediklerini ifade etmiştir.¹¹¹³

¹¹¹² FM-100-2-3, s. 2-0, 2-1.

¹¹¹³ Deborah Seward, “Russian Afghan War Vets Predict Tough Campaign”, **The St. Petersburg Times**, 2.10.2001, s. 3.

2.2.1. Kuvvet Yapısı

Sovyet Ordusunun Afganistan'daki personel yönetimi, genel olarak bu ülkede görev verilen askeri ve sivil personelin belirli sürelerde değiştirilmesi esasına dayanmıştır. Bu bağlamda subaylar iki yıllığına, erbaş ve erler ise 18 aylığına Afganistan'a gönderilmişlerdir. Daimi olarak 80.000-104.000 arasında sovyet muharip askeri ile 5000-7000 destek personelinin bulunduğu Afganistan'da, 25 Aralık 1979 ile 15 Şubat 1989 tarihleri arasında görev yapan Sovyet askerlerinin sayısı 620.000'e ulaşmıştır. Öte yandan aynı dönemde 21.000 kişi de Sovyet Ordusu ile birlikte hareket etmiş ve ofis hizmetleri ile bedensel işlerde görevlendirilmişlerdir.¹¹¹⁴ Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki Ordusunun kuvvet yapısı güçlü zırhlı birlikler ile hava kuvvetlerinden meydana gelmiştir.¹¹¹⁵

Sovyet Ordusunun Afganistan harekâtına katılan birliklerini iki kategoride ele almak mümkündür. Bu kuvvetin Mareşal Sergey Sokolov komutasındaki 85.000 kişilik kısmı Afganistan sınırları içerisinde, General Yuri Maksimov komutasındaki 30.000 kişilik bölümü ise Amu Derya Nehri'nin kuzeyinde, yani Türkistan Askeri Bölgesinde konuşlandırılmıştır.¹¹¹⁶

Afganistan'daki işgal 40'nci Ordu komutasında yürütülmüştür. Bu orduya bağlı olarak en az sekiz mekanize tümen ile bazı tugaylarla takviyeli iki paraşüt tümeni görev yapmıştır.¹¹¹⁷ Sınır Muhafız Birlikleri de bazı muharebe görevlerine iştirak etmişlerdir. Fakat savaşın asıl yükü, Afganistan'da dört alayı bulunan 103'üncü Hava İndirme Tümeni üzerinde olmuştur.¹¹¹⁸

Collins'e göre; Afganistan'da kara birlikleri mevcudu 80.000, Hava Kuvvetlerine mensup birliklerin mevcudu ise 10.000 kişidir. Ayrıca 30.000-40.000 mevcutlu genel destek birlikleri de Afganistan'da görev yapmaktadır. Afganistan'a coğrafi yakınlığından kaynaklanan avantajını da kullanan Sovyet Ordusu bu mevcudunu, SSCB'nin güneyindeki askeri üslerinde bulunan, kara ve hava

¹¹¹⁴ G. F. Krivosheev, vd., **a.g.e.**, s. 286.

¹¹¹⁵ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 3.

¹¹¹⁶ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 44.

¹¹¹⁷ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 195.

¹¹¹⁸ Vladislav Tamarov, **Afghanistan: Soviet Vietnam**, Mercury House, California, 1992, s. 19.

kuvvetlerine mensup 50 bin civarındaki askeri ile desteklemektedir.¹¹¹⁹ Sovyet topraklarında konuşlanmış en az üç tümen de böylelikle Afganistan'daki savaşa destek vermekte ve harekâta katılmaktadır.¹¹²⁰

Afganistan'daki Sovyet Ordusu, Orta Asya, Ukrayna, Kafkasya, Beyaz Rusya ve Baltık ülkeleri de dâhil olmak üzere Sovyetler Birliği'nin hemen her tarafından gelen askerlerden oluşmaktadır.¹¹²¹ Sovyet yönetimi, Afgan halkı ile etnik ve kültürel benzerlik taşıyan Orta Asyalı vatandaşlarını da Afganistan Savaşı'nda görevlendirmiştir. Bu kararın alınmasındaki en önemli etken dil ve din benzerliğidir. Sovyetler Birliği'nin amacı, Orta Asya'dan gelen askerler sayesinde işgalin Afgan halkı üzerinde yaratacağı tepkileri azaltmaktır. Bir anlamda Sovyetler Birliği bu askerleri Afganistan'da politik bir silah olarak kullanmayı düşünmüş olmalıdır.¹¹²²

Sovyet Ordusunun bu uygulaması o dönemde Kâbil'de bulunan Türk muhabirlerin de dikkatini çekmiştir. Böylelikle Türkistanlı Sovyet Ordusu askerleri konusu Türk basınında da yer almıştır.¹¹²³ Bu dönemde, subay ve astsubay kadrolarında Rus ve Ukraynalıların görev yaptığı işgal kuvvetinin %30 ila %40'ı Özbek, Türkmen, Tacik kökenli Türkistanlı askerlerden oluşmuştur.¹¹²⁴ Ancak Türkistan kökenli askerler Afgan halkı ile beklenen ve planlanandan daha fazla yakınlık kurunca, Kızıl Ordu yönetimi bu duruma yönelik tedbir almak için harekete geçmiştir.¹¹²⁵

Bennigsen'e göre işgalin üçüncü ayında, Mart 1980'de Sovyet Genelkurmayı kuvvet terkinde değişiklik yaparak bütün Müslüman askerleri muharip birliklerden

¹¹¹⁹ Joseph J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 144.

¹¹²⁰ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 194.

¹¹²¹ Rodric Braithwaite, **a.g.e.**, s. 8.

¹¹²² S. Enders Wimbush, Alex Alexiev, **a.g.e.**, s. V, VI, 4.

¹¹²³ Hürriyet, 12.01.1980, s. 1; Hatta muhabir Serdar Koçak, Mezar-ı Şerif yolu üzerindeki Kahrhane Garnizonundaki bir Sovyet birliğinin resmini çekerken gözaltına alınmış, götürüldüğü askeri birlikte görevli bir Türkmen asker ile karşılaşmıştır. Bkz: Hürriyet, 14.01.1980, s. 1.

¹¹²⁴ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier, **The Afghan War and Soviet Central Asia**, Middle East Technical University, Ankara, 1986, s. 2.

¹¹²⁵ S. Enders Wimbush, Alex Alexiev, **a.g.e.**, s. VI.

ve Afganistan'dan geri çekmiştir. Afganistan'da kalan Özbek ve Tacik askerler ise araç sürücüsü, tercüman ya da işçi taburlarında görev yapan askerlerdir.¹¹²⁶

Daha çok geri hizmette, inşaat birliklerinde, mutfaklarda ve depolarda yürütülen destek hizmetlerinde görev verilen bu Türkistanlı askerler sadece birkaç saat kadar kısa süren silah eğitimi almışlar, tek er ve birlik muharebe eğitimine tabi tutulmamışlardır. Özel birlikler Slav kökenli askerlerden oluşturulmuş, stratejik roket birlikleri ve hava kuvvetleri birliklerinde Türkistanlı askerlere görev verilmemiştir.¹¹²⁷

Öte yandan Rodric Braithwaite Orta Asyalı askerlerin bu kültürel yakınlıkları nedeni ile Afganlarla savaşmak istemedikleri düşüncesine katılmamaktadır.¹¹²⁸ Zira Sovyet Ordusundaki Müslüman askerlerin daha sonraları da muharip birliklerde görev yapmaya devam ettiklerine kaynaklar tanıklık etmektedir. Bu bağlamda 1984 yılı başında, diğer birliklerde görev yapanların yanı sıra Afganistan'da özel birliklerde 6 bin kadar Müslüman asker görevini sürdürmektedir. Söz konusu askerlerin bir kısmı da Afgan üniforması ile görev yapmaktadırlar.¹¹²⁹

Bu konunun önemli bir örneği “Müslüman Taburu” adıyla anılan birliktir. Özellikle Pencşir Vadisi'nde efsaneleşen bu taburun kurulması kararı 1979 yılı Mayıs ayı başında alınmış ve görev Ana Keşif İdaresinden Albay Kolesnik'e verilmiştir. Taburun toplam 600 kişi olan bütün subay ve erleri ile tabur komutanı Orta Asya'daki Cumhuriyetlerdendir. Tabur Özbekistan'ın Çirçik Kasabasında oluşturulmuştur. Taburda farklı askeri sınıflardan personel görev yapmaktadır.¹¹³⁰ 1981-1984 yılları arasında Ahmet Şah Mesut kuvvetlerine karşı başarılı pusu görevleri yapan bu taburun ilk komutanı “Kara Binbaşı” lakabı ile bilinen Kazak

¹¹²⁶ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier, **a.g.e.**, 1986, s. 2.

¹¹²⁷ S. Enders Wimbush ve Alex Alexiev, **a.g.e.**, 1981, s. 11, 12.

¹¹²⁸ Rodric Braithwaite, **a.g.e.**, s. 329.

¹¹²⁹ Yossef Bodansky, “Soviet Military Involvement in Afghanistan”, **Afghanistan, The Great Game Revisited**, Edited by: Rosanne Klass, Freedom House, New York, 1990, s. 257.

¹¹³⁰ “Musulmanskij Batalyon i Spetsgruppa Alfa”,

<http://afga-war-soldiers.narod.ru/s47.html>, Erişim Tarihi: 15.11.2012

asilli Boris Kerimbayev'dir. Ahmet Şah Mesut'un Kara Binbaşı'nın başına 1 milyon dolar ödül koyduğu iddia edilmiştir.¹¹³¹

Sovyet Ordusu personeli Afganistan'da birçok problemle karşılaşmış ve bu sorunlar birliklerin muharebe gücüne olumsuz etki yapmıştır. Askerler arasında moralin düşük olması, uyuşturucu alışkanlığı, bazı ihtiyaç maddelerinin kolay temin edilememesi, tayin yetersizliği ve hastalıkların yaygın olması bu sorunların başında gelmektedir. Sovyet Ordusu mensuplarına, savaşın devamında verilen psikolojik desteğin de çok sınırlı olduğu görülmektedir.¹¹³²

2.2.2. Birliklerin Tertiplenmesi

Afganistan, askeri mülahazalar çerçevesinde Sovyetler Birliği tarafından üç bölümde ele alınmıştır: Bunlar önem sırasıyla stratejik Afganistan, İran'a yakın batı bölgesi ve son olarak Sovyet ilgisinin dışındaki bölgelerdir. İşgal bakımından stratejik olarak değerlendirilen alan, Şibirgan'dan Kunduz'a uzanan kuzey ovaları bölgesi, Tirmiz'den Kâbil'e ve oradan Celalabad'a uzanan stratejik yol güzergâhı, Başkent Kâbil ve Kâbil'in etrafında Logar'a kadar uzanan alandır. Afganistan'ın kuzeyi ile Kâbil'i birbirine bağlayan Saleng tüneli de bu alan içerisinde kalmaktadır. Ayrıca bu saha Hindistan'a kolay geçiş sağlaması bakımından önemlidir. Bu stratejik bölge doğal gaz, petrol ve bakır yataklarına sahip olmasının yanı sıra önemli şehir merkezleri ve yoğun nüfusu ile dikkat çeker.¹¹³³

Stratejik bölge büyük bir Sovyet üssü durumundadır. Ayrıca Sovyetler Birliği için ticari açıdan da büyük öneme sahiptir. 1960 yılında Sovyet araştırma ekipleri tarafından bulunan doğal gaz yatakları Şibirgan/Cevizcan'dadır. Sarı Pul ve Ali Gul'da ise petrol bulunmuştur. Bölgede bakır, altın, demir gibi değerli mineraller de vardır. Sovyetler Birliği'nin bu bölgeye önem vermesinin diğer bir nedeni de kendi

¹¹³¹ Mira Mustafina, "Kara Mayor Boris Kerimbayev. Perviy Komandir Legendarnava Musulmanskava Batalyona Atmeçayet Tolka Adin Prazdnik-23 Fevralya", *Sentraziya*, 23.02.2012, www.centrasia.ru/newsA.php?st=1329979980, Erişim Tarihi: 15.11.2012

¹¹³² Ian F. W. Beckett, *Modern Insurgencies and Counter-Insurgencies*, E-Library Edition, Routledge, Taylor & Francis Group, 2004, s. 211.

¹¹³³ Olivier Roy, *a.g.e.*, 1986, s.189.

yumuşak karnı altında bulunması yani Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'ı güneyden çevrelemesidir.¹¹³⁴

Afganistan'ın stratejik kuzey bölgesinde Sovyet Ordusunun Bagram ve Kilegay gibi önemli iki üssü kurulmuştur. Askeri bakımdan ise bu bölgede Sovyet Ordusu sıklet merkezi oluşturmuştur. Bu bölge Kızıl Ordu'nun yol güzergâhında güvenliği sağlamak amacıyla küçük askeri karakollar kurduğu Afganistan'daki tek bölgedir.¹¹³⁵ Sovyet Ordusunun bu alana yoğunlaşmasının diğer bir nedeni de Herat ve Kandahar'daki birlikleri hariç, Afgan Ordusunun da büyük oranda bu bölgede konuşlanmış olmasıdır. Dolayısıyla Kâbil-Bagram eksenini ile Saleng tünelinin bulunduğu Hindukuş Dağ bloğunun kuzey kısmı Sovyet Ordusu için hayati önemi haizdir.¹¹³⁶

İran'a daha yakın olan ve Herat-Kandahar hattında uzanan batı bölgesi Sovyetler Birliği için stratejik açıdan ikinci öncelikli bölgedir. Sovyet Ordusunun bu bölgeye yönelik olarak Herat vilayetinin güneyindeki Şindend'de konuşlandırılmış büyük bir kuvveti bulunmaktadır. Ancak bu kuvvet kuzeydeki birliklere kıyasla daha az hareketli birliklerden oluşmuştur. Bu bölgede Sovyetlerin güçlü askeri kuvvet bulundurmasının asıl amacı bölgeyi elde tutmak değildir. Buradaki kuvvetin ilk işlevi stratejik önemi olan Şindend Hava Üssünü korumaktır. Zira bu üs İran Körfezini direkt olarak etkileyebilen bir üs özelliğini gösterir. Bu kuvvetin ikinci işlevi ise İran ve Afganistan arasında bir tampon bölge oluşturmaktır. Ayrıca Herat, Şindend ve Kandahar'da Rus tümenleri bulunmaktadır. Bost, Girişk ve Leşkerge'de hava indirme taburları konuşlanmıştır.¹¹³⁷

Sovyet Ordusunun ihmal etmediği diğer bir bölge de yaklaşık 300 km uzunluğundaki Vahan Koridorudur. Sovyetlerin askeri olarak işgal ettikleri ve

¹¹³⁴ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 47.

¹¹³⁵ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 189; Kilegay ya da Deşt-i Kilegay Bağlan eyaleti sınırları içerisinde. Bkz. J. Bruce Amstutz, **The First Five Years of Soviet Occupation**, National Defence University Press, U.S.A., 1986, s.156.

¹¹³⁶ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 47, 48.

¹¹³⁷ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s.190.

yönetimini ele aldıkları bu bölge Bedehşan Vilayeti sınırları içinde kalır.¹¹³⁸ Büyük bir vadi olan Vahan Koridoru Afganistan'ın Çin ile sınırının olduğu bölgedir.

Sovyet Ordusu işgal esnasında Afganistan'ın bazı bölgeleri ile neredeyse hiç ilgilenmemiştir. Siyasi ve askeri açıdan asker bulundurmaya gerekli görmediği ve Sovyetler açısından stratejik önemi olamayan bu bölgenin büyük kısmı, Çakçaran ve Bamyan dışındaki Hazaracat merkezi dağlık bölgesidir. Ruslar bu bölgede askeri harekât yürütmekten kaçınmışlardır. Sadece Nuristan ile Lağman ve Bedehşan'ın bir bölümünde rastgele bombalamalar olmuştur.¹¹³⁹ Merkezi bölge Hazaracat'ın yanı sıra Sovyet ve Afgan Ordusu kontrolünün en zayıf olduğu diğer yerler Pencşir Vadisi ile Nuristan bölgesidir.¹¹⁴⁰

Öte yandan, Pakistan'ın Ketta şehri ve Kandahar arasındaki sınır garnizonu Spin Buldak ile Nemruz'un merkez şehri Kang, Sovyet Ordusu kontrolünde kalmıştır. Ancak Sovyet Ordusu 1984 yılına kadar Pakistan sınırına yakın bölgede askeri harekât yapmaktan kaçınmıştır. Ayrıca, Sovyet Ordusu direniş bölgesinin ortasında Çakçaran'da bir üs kurmuştur. Çakçaran, Gor Vilayetinin merkezi durumundadır ve buradaki Sovyet üssünde zırhlı helikopterlerle takviyeli bir motorize tabur ve Afgan Ordusuna bağlı bir tabur konuşlanmıştır. Burada ayrıca 1500 kadar sivil görev yapmaktadır.¹¹⁴¹

Bu çerçevede Sovyet Ordusunun sıklet merkezinin Kâbil ve çevresinde olduğu dikkat çekmektedir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan içindeki birliklerinin neredeyse yarısı bu bölgede bulunmaktadır. Harekâtı yürüten ana birlik olan 40'ıncı Ordu Komutanlığı Karargâhı ile 108'inci Motorize Piyade Tümeni (MPT) ve 103'üncü Hava Taarruz Tümeni (HTT) Kâbil'de konuşlanmıştır. Kunduz'da 201'inci MPT, Şindend'de ise 5'inci MPT bulunmaktadır. Celalabad'da 66'ıncı Motorize Piyade Tugayı (MPTu), Kandahar'da 70'inci MPTu, Gerdiz'de 56'ıncı Hava Taarruz Tugayı (HTTu) görev yapmaktadır. Ayrıca bazı bağımsız alayların farklı şehirlerde bulunduğu görülmektedir: Mezar-ı Şerif'te 187'inci Motorize Piyade Alayı (MPA), Feyzabad'da 866'ıncı MPA, Gazne'de 191'inci MPA konuşlanmıştır. Ayrıca

¹¹³⁸ J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 156.

¹¹³⁹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s.191.

¹¹⁴⁰ J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 157.

¹¹⁴¹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s.191, 193, 194.

Bagram’da 345’inci Hava Taarruz Alayı (HTA) motorize ihtiyat olarak görevlendirilmiştir. Kuşka, Tirmiz ve Aşkabad’daki motorize piyade tümenleri çoğunlukla eğitim faaliyetleri yürütmekte, Semerkand’daki Motorize Piyade Tümeni zaman zaman Amu Derya Nehri’nin güneyindeki operasyonlar için birliklerini görevlendirmektedir.¹¹⁴²

Öte yandan, Karargâh ve tümen özel taburlarının oluşturduğu bir alay Kâbil Havaalanı bölgesinde, bir alay Afgan Hükümet yerleşkesi yakınında, bir alay Bala Hisar merkezli olarak, diğer alay ise Bagram Havaalanında konuşlanmıştır.¹¹⁴³ Kâbil Sovyet Ordusunun yeterli kontrol kurabildiği yegâne bölgedir. Ancak bu başarıda KHAD’ın da payı vardır. KHAD Kâbil bölgesinde iyi örgütlenmiştir.¹¹⁴⁴

2.2.3. Harp Silah ve Araçları

Afganistan’daki Sovyet Ordusu, ağırlıklı olarak Sovyet Kara Kuvvetleri Komutanlığı envanterinde bulunan harp silah, araç ve gereçlerini kullanmıştır. Ancak bunlar arasında Sovyet silahlı helikopterleri ve kimyasal harp maddeleri Batı ülkelerinin daha çok dikkatini çekmiştir.¹¹⁴⁵ Öte yandan Sovyetler Birliği, Batı ülkelerinde bilinenlerin yanı sıra Afganistan’da yeni bazı araçlarla silah sistemlerini savaş şartlarında deneme-kullanma imkânı bulmuştur.

Sovyet Ordusunun Afganistan’da kullandığı piyade tüfeklerinin “AK” serisi silahlar olduğu görülmektedir. Birlikler ve bazı askeri sınıflar bu silahın farklı

¹¹⁴² Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 45, 46, Bu tertiplenme 1983-1984 döneminde tespit edilmiştir. Ancak savaşın tümü için genel bir bilgi vermektedir. Aynı kaynakta; yaklaşık değerlerle Sovyet MPT 11000, HTT 7000, MPTu 2600, MPA 2000 mevcutlu olarak verilmektedir. Öte yandan Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a gönderdiği bazı birlikler için “hava taarruz birlikleri” ifadesinin kullanılması dikkat çekmektedir. Hava Taarruz birlikleri konsepti Sovyet Ordusunda bu dönemde gündeme gelmiştir. Sovyet Ordusunda hava taarruz tugayları 1979-80 döneminde teşkil edilmeye başlanmıştır. Bu yeni birliklerin teşkil edilmesiyle önceden diğer bazı birliklerce yapılan görevler bu tür birliklere verilmiş ve bu yeni teşkilatlanma ile günün savaş koşullarına uyacak birliklerin oluşturulması amaçlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Roger E. Bort, “Air Assault Brigades: New Element in the Soviet Desant Force Structure”, **Military Review**, October 1983, Vol. LXIII; No.10, s. 22; Ancak, bazı yazarlar tarafından, hava taarruz ve hava indirme birlikleri arasında herhangi bir ayrım yapılmadığı, teşkilat ve görevleri farklı olmasına rağmen bu iki tür birliğin aynı kategoride değerlendirildiği de dikkat çekmektedir..

¹¹⁴³ Vladislav Tamarov, **a.g.e.**, s.19.

¹¹⁴⁴ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 192.

¹¹⁴⁵ J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s.170.

modellerini kullanmışlardır. 40'ıncı Ordu mensubu mensubu askerler AK-47 (7,62 mm) piyade tüfeğini kullanırken, uçar birlikler ve hava indirme birlikleri AKS-74s (5,45 mm), şoförler ve pilotlar ise daha çok AKS-74'ün kısa namlulu tipi olan AKSU (AKSU-74) adlı silahı kullanmışlardır.¹¹⁴⁶

Sovyet birliklerinde, piyade destek silahı olarak RPK hafif makinalı tüfeği, PK makinalı tüfeği, NSV makinalı tüfeği, GP-25 namlu altı bombaatar, RPG roketatarları gibi silahlar da mevcuttur. Öte yandan 7,62 mm kısa namlulu ve susturucu ile kullanılabilen AKMS tüfeği ve Dragunov SVD keskin nişancı tüfeği gibi özel silahlar da Sovyet Ordusunun Afganistan'da kullandığı silahlardandır.¹¹⁴⁷

Afganistan'daki Sovyet topçu sınıfının başlıca silahı 152 mm kundağı motorlu obüslerdir.¹¹⁴⁸ Ayrıca bu savaşta 122 mm D30, 122 mm 2S1, 152 mm 2S3, 152 mm 2S5 obüsleri ve 130 mm M46 sahra topları da kullanılmıştır. Klasik topçu silahlarının yanı sıra Sovyet Birlikleri Afganistan'da, BM serisi (132mm BM-13, 140 mm BM-14 ve BM-16, 140 mm BM 17, 140 mm BM-21-Grad, 220 mm MB-27-Urgan) çok namlulu roketatar sistemlerinden de ateş destek görevlerinde yararlanmışlardır.¹¹⁴⁹

Havanlar Sovyet Ordusunun yoğun olarak kullandığı silahlardandır. Özellikle 82 mm *Podnos* havanı, 82 mm *Vasilyok* havanı, 240 mm M-240 ağır havanı bunlardan başlıcalarıdır.¹¹⁵⁰ M43 120 mm havan ve yeni bir model olan 120 mm kundağı motorlu havan da Afganistan'da Sovyet birliklerinin kullandığı ağır silahlardandır.¹¹⁵¹

Sovyetlerin Afganistan'a ilk getirdiği zırhlı birliklerde T-54 ve T-64 tankları bulunmaktadır. Daha sonra T-62 tankları da getirilmiştir.¹¹⁵² T-62 tankları zırhlı

¹¹⁴⁶ Vladislav Tamarov, **a.g.e.**, s. 21.

¹¹⁴⁷ Eero Kinnunen, Lester W. Grau, "Two Tours in Afghanistan", **Military Review**, May-June 2011, s. 42, 43.

¹¹⁴⁸ J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 170.

¹¹⁴⁹ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. 97.

¹¹⁵⁰ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 117.

¹¹⁵¹ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. 97.

¹¹⁵² Edward Girardet, **a.g.e.**, 1985, s. 12, 23.

tümenlerin esas tankı olmakla birlikte kompozit zırhla donatılmış ve daha gelişmiş yeni T-72 tankları da Afganistan'da kullanılan silahlardandır.¹¹⁵³

Afganistan'da kara birliklerinin harekâtında BMP ve BTR zırhlı personel taşıyıcıları ile BMD zırhlı piyade muharebe araçlarından yararlanılmıştır. Öte yandan ilk defa Afganistan'da savaş şartlarında BMP-2 ve BTR-80 araçlarının denenme imkânı bulunmuştur. Yine ilk olarak Afganistan'da kullanılan silahlar arasında, ASU-74 Hücum Tüfeği, AGS-17 Otomatik Bombaatar, 82 mm havan, BM-22 ÇNRA, Mi-8T Helikopteri, Su-25 Yakın Hava Destek Uçağı da bulunmaktadır.¹¹⁵⁴ Ayrıca MI-24 Saldırı Helikopteri, BM-27 220 mm Roketatar (Uragan), PRO-50 Yangın Başlatıcı Roketatarı (Shmel), RPG-22 Hafif Antitank Roketatarı ve AK-74 Piyade Tüfeği de Afganistan'da savaş alanına yeni sürülen Sovyet harp silah ve araçlarındandır.¹¹⁵⁵

Sovyet Ordusu Afganistan'da işgal ettiği hava üslerinde yaklaşık bir rakamla 300 taktik muharebe uçağı ile 600 helikopter bulundurmuştur.¹¹⁵⁶ MIG, SU ve AN tipi uçaklar ile MI serisi helikopterler Afganistan'da yaygın olarak kullanılan hava araçlarıdır. MI-8 helikopterleri birlik ve lojistik nakliyesi için kullanılmışlardır.¹¹⁵⁷ Hava Kuvvetleri filosundaki MIG tipi avcı uçakları, SU-24 bombardıman uçakları ile MI-24 helikopterlerinin savaşta yoğun olarak kullanıldıkları görülmektedir.¹¹⁵⁸

MI-24 Hind helikopterleri mücahitlerin ağır silah edinmemesi nedeniyle 1983 yılına kadar çok etkili olarak kullanılmışlardır.¹¹⁵⁹ Afganistan'da kullanılan MI serisinin diğer helikopterleri ise MI-2 Hoplite, MI-4 Hound, MI-17 ve MI-26 modeli helikopterlerdir. MIG tipi uçakların MIG-21, MIG-23, MIG-25, MIG-27 modellerinin yanı sıra SU-17, SU-24 avcı uçakları ve TU-16 bombardıman uçakları da Afganistan göklerinde savaşa katılmışlardır. Hava ulaştırma sınıfından AN-12,

¹¹⁵³ Duncan Mil, "Afghan Lesson for Europe's Generals", **New Scientist**, 30 June 1983, s. 934.

¹¹⁵⁴ **The Bear Went Over the Mountain**, s. 203, 205.

¹¹⁵⁵ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. xviii.

¹¹⁵⁶ J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 157.

¹¹⁵⁷ Vladislav Tamarov, **a.g.e.**, s. 21; "MI" serisi helikopterler: MI-6 Hip, MI-8 Hook, MI-24 Hind helikopterleridir. MI-6 65-90 kişi, MI-8 28-32 kişi taşıma kapasitesine sahiptir. Bkz. J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 170.

¹¹⁵⁸ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 10.

¹¹⁵⁹ J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 171.

AN-22 ve AN-26, IL-76 uçakları¹¹⁶⁰ ile Yak tipi uçaklar da Afganistan Savaşı'nda kullanılan uçaklardandır.¹¹⁶¹

Sovyet Ordusu Afganistan'da kitle imha silahları da kullanmıştır. Ruslar tarafından hedef gözetmeden yapılan geniş alan bombalaması (carpet/blanket bombing) da başka bir tahrip ve imha yöntemidir. Bu yöntemle Gazne ve Mukur bölgesindeki köylerin yüzde sekseni tahrip edilmiştir.¹¹⁶²

Öte yandan Sovyet Ordusu, direnişçilerin hareket yeteneğini kısıtlamak ve belli istikametlere yönlendirmek için kırsal kesimde “kelebek mayınları” ve diğer anti personel mayınları kullanmıştır. Özellikle kelebek mayınlarıyla, temas edeni öldürmekten çok sakat bırakmak amaçlanmış ve bu taktik ile belirli oranda başarı sağlanmıştır.¹¹⁶³ Bir kişinin mayına basmak suretiyle yaralanması sonucu kendisi ile ilgilenen birkaç kişi de muharebe dışı kalacaktır. Bu durum taktik açıdan karşı tarafa daha çok fayda sağlamaktadır. Rusların yaygın olarak kelebek mayınları, sese duyarlı Noriega mayınları ve sıçrayan mayınlar kullanmasının diğer bir amacı da sivil yerleşim yerlerinin boşaltılmasını sağlamaktır.¹¹⁶⁴

Sovyet Ordusu Afganistan'da 1980-1985 döneminde 91.000 adet mayın döşemiştir. Bunlardan başka helikopterler vasıtasıyla çok sayıda mayın Afgan topraklarına havadan serpilmiştir. Havadan “Vilyui” mayın serpmesi sistemi ile 1983-1984 yıllarında 1,7 milyondan fazla mayın Afgan topraklarına bırakılmıştır. Bu sayılara Afgan Ordusunun döşediği 200.000 mayını da ilave etmek gerekir. Sovyetlerin kayıtlarında bu mayınlarla ilgili 1266 mayın tarlası gözükmektedir.¹¹⁶⁵

Rusların Afganistan'da zehirli gaz kullandıklarına dair emarelere de rastlanmıştır.¹¹⁶⁶ Y. Bodansky'ye göre, kimyasal silahlar türünden öldürücü olmayan zehirli gazlar daha 1979 Nisan ayında Herat isyanının bastırılması esnasında Sovyet helikopterlerinden fırlatılan roketler vasıtasıyla kullanılmıştır. İşgalden sonra da

¹¹⁶⁰ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. 80.

¹¹⁶¹ www.skywar.ru/afghan5.html, Erişim Tarihi: 25.12.2012

¹¹⁶² M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 131.

¹¹⁶³ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 160.

¹¹⁶⁴ Robert D. Kaplan, **Soldiers of God**, Vintage Books, U.S.A., 2001, s. 2, 4, 5.

¹¹⁶⁵ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 120.

¹¹⁶⁶ Baymirza Hayit, **a.g.e.**, s. 260.

öldürücü veya öldürücü olmayan kimyasal maddelerin hem direnişçiler hem de sivil halka karşı kullanıldığına dair çok sayıda rapor mevcuttur. Sovyetler için Afganistan coğrafyası kimyasal silahların sahra şartlarında insan topluluklarına karşı denenebileceği bir yer olmuştur.¹¹⁶⁷ Sovyet Ordusunun bahse konu kimyasal ajanları işgalin ilk üç yılında kullandığı bildirilmektedir.¹¹⁶⁸ McMichael'e göre Sovyetlerin Afganistan'da kullandığı kimyasal silahların başında tabun ve VX türü sinir gazları, kan zehirleyici maddeler, Napalm, pikrik asit gibi maddeler gelmektedir.¹¹⁶⁹

2.2.4. Muharebe Esasları

Rusların komşuları Afganistan ile yaklaşık yüzyıldır yakından ilgilendiği, özellikle 1950'den sonra madencilikten askerliğe, yol yapımından bürokrasiye birçok stratejik alanda çalışmalar yaptıkları bilinmektedir. Dahası işgal kararı alınmadan önce Vietnam'da ve Doğu Avrupa'da görev yapmış Sovyet generalleri, kimi zaman heyetleri ile birlikte Afganistan'da uzun süren incelemeler yapmışlardır. Bütün bunlara rağmen Sovyet Genelkurmayı tarafından Afganistan'a yönelik harekâtla ilgili bazı değerlendirme hataları yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu değerlendirmeler Sovyet Ordusunun Afganistan'daki harekâtını olumsuz olarak etkilemiştir.

Sovyet Ordusu, Afganistan'daki harekâtı için Macaristan ve Çekoslovakya tecrübelerini esas almıştır. Avrupa ülkelerinde yürütülen bu harekât, ana şehir merkezlerinin askeri güçle işgal edilmesi üzerine yoğunlaşır. Bu tür harekâta halk hareketlerinin bastırılması da doktrinin önemli bir bileşenidir. Bu da harekâta gizli polis ve özel kuvvetler tarafından askeri güce sağlanan destek ile mümkün

¹¹⁶⁷ Yossef Bodansky, **a.g.m.**, s. 259. Ancak bu husus delillendirilememiştir. Martin Ewans Amerikalıların iddialarına rağmen Sovyet Ordusunun Afganistan'daki savaş döneminde hiç kimyasal silah kullanmadığı görüşündedir. Öte yandan Napalm kullanılmıştır. Bkz. Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 158, 163; Joseph J. Collins ise Rusların Afganistan'da kimyasal silah kullandığını dile getirir. Bu görüşünü Sovyet savaş esirlerinin ifadelerine, 1981 ve 1982 yıllarında ele geçen Sovyet gaz maskelerinin inceleme sonuçlarına ve 1980 yılında Afganistan'daki ordunun yeniden yapılanması sürecinde Sovyet Kimyasal Savunma Taburlarının Afganistan'da kalmalarına ve görgü tanığı olarak Hollandalı gazeteci Bernd de Bruin'in verdiği bilgilere dayandırmaktadır. Bkz. Joseph J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 148.

¹¹⁶⁸ J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 170.

¹¹⁶⁹ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s.109.

olmaktadır.¹¹⁷⁰ Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a askeri müdahalesinin başlangıçtaki stratejisi, yüksek ateş desteğine sahip klasik ordunun bu ülkede konuşlandırılması esasına dayanır. Ayrıca Afgan güvenlik örgütü KHAD'ın da Sovyet işgal gücünü desteklemesi benimsenmiştir.¹¹⁷¹ Öte yandan, Doğu Avrupa tecrübesi, Sovyet Ordusunda Afganistan'daki direnişin kısa sürede bastırılacağına dair bir beklenti ortaya çıkarmıştır.¹¹⁷²

Başlangıçta Sovyet Ordusunun, Afganistan coğrafyasına ve mücadelenin genel karakterine uymayan kuvvet profili ile teşkilatının, aslında ordunun bu ülkede uygulamayı düşündüğü strateji ile bağlantılı olduğuna dair değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu strateji temelde Afgan Ordusunu desteklemeyi amaç edinmiştir. Bu bağlamda, Sovyet Ordusu, nüfusun yoğun olduğu yerler ile kritik bölgelerde konuşlanarak direnişe karşı mücadele eden Afgan Ordusunu ateş gücü ve lojistik bakımlardan destekleyecektir.¹¹⁷³

Sovyetler Birliği'nde Afganistan'a müdahale edilmesi tartışmaları devam ederken Sovyet Genelkurmayı Afganistan'a görevlendirilecek birliklerin sadece şehirlerde görev yapması ve bazı kritik tesislerin korunması görevini üstlenmesi, muharebe görevlerinin ise Afgan ordusuna bırakılması gerektiği görüşünü ortaya koymuştur. Nitekim başlangıçta bu yönde bir tertiplenme yapılmıştır.¹¹⁷⁴

Sovyet Ordusunun işgalin ilk günlerinde çatışmalara direkt olarak katılmadıkları ABD haber alma servisleri tarafından da doğrulanmıştır. Aynı kaynaklar mücahitlere karşı savaşın Afganistan Ordusu tarafından yürütüldüğünü, Sovyetlerin lojistik destek sağladıklarını, ayrıca Kâbil ile diğer illerde bulunan birlikler arasındaki ulaşımın sürdürülmesi için karayollarını kontrol altında tuttuklarını haber vermişlerdir.¹¹⁷⁵ Daha sonra Sovyet birlikleri de aktif muharebeye girmeye başlamışlardır.

¹¹⁷⁰ Robert Johnson, **The Afghan Way of War: How and Why They Fight**, North America Edition, Oxford University Press, New York, 2012 s. 209.

¹¹⁷¹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 194.

¹¹⁷² Rossan den Ouden, Marteen Prak, **a.g.t.**, s. 69, 70.

¹¹⁷³ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 157.

¹¹⁷⁴ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 5.

¹¹⁷⁵ Cumhuriyet 10.01.1980, s. 3.

Ancak Afganistan harekâtı için yakın geçmişteki Avrupa tecrübelerinden çokça faydalanan Sovyet Ordusunun, yüzyılın başlarında Korbaşılarla uzun süren mücadelesini ve İngiltere'nin Afganistan tecrübelerini göz ardı ettiği de görülmektedir.¹¹⁷⁶ Bununla birlikte Afganistan'daki şartlar ve çatışmanın karakteri Sovyet doktrininin baş edebileceğinden farklı olarak gelişmiştir. Sovyet Ordusu birliklerinin gerilla ile uzun süreli bir mücadele harekâtı için hem eğitimlerinin hem de tecrübelerinin yetersiz olduğu Afganistan'da ortaya çıkmıştır.¹¹⁷⁷

Geleneksel savaşlar için donatılmış ve eğitilmiş olan Sovyet Ordusunun başlangıçta çok sayıda tank, ağır teçhizat ve malzemelerle Afganistan'a gönderilen birliklerinin bu coğrafya için elverişsiz olduğu görülmüştür. Ağır, hacimli ve manevra kabiliyeti düşük tanklar ile zırhlı araçların, yüksek dağlar, derin ve dar vadilerde kullanılmasının güçlüğü kısa zamanda anlaşılmıştır.¹¹⁷⁸ Daha genel anlamda, Sovyet Ordusunun Afganistan'daki gayri nizami savaş yürütmeye yönelik doktrinsel eksikliklerinin olduğu ortaya çıkmıştır.¹¹⁷⁹

Sovyet Ordusu karar mekanizmasının diğer bir hatalı değerlendirmesi de Afganistan'daki direniş cephesinin yapısı ile ilgilidir. Sovyet Ordusu, direniş unsurlarını büyük birliklerle savaşa tutuşabilecek organize ve birleşik silahlı bir güç olarak görmüştür. Bu nedenle işgal ve tertiplenme tamamlandıktan sonra Sovyet Ordusu tarafından 1980 yılı bahar aylarından başlayarak direniş güçlerini muharebeye çekip onlara ağır kayıp verdirecek şekilde taarruzi bir harekât türünün uygulanması planlanmıştır. Böylelikle "Sovyet Ordusuna direnmenin boşuna olduğu" etkisinin yaratılması amaçlanmıştır. Ancak beklentilerin aksine Afgan mücahitlerinin örgütlü ve birleşik hareket etmemeleri nedeniyle Kızılordu bu amacına ulaşamamıştır.¹¹⁸⁰

Sovyet Ordusu, Afgan Ordusu karar mekanizmasını harekât planlamalarından uzak tutmuştur. Gerekliğinde Afgan subaylarının düşüncelerine başvurulmakla

¹¹⁷⁶ Hans Binnendijk, "Foreword", **The Bear Went Over The Mountain**, Translated and Edited By: Lester w. Grau, 2nd printing, National Defence University Press, Washington, 1996, s. 1x.

¹¹⁷⁷ Robert Johnson, **a.g.e.**, s. 209.

¹¹⁷⁸ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 157.

¹¹⁷⁹ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. 44.

¹¹⁸⁰ Yossef Bodansky, **a.g.m.**, s. 250, 251.

birlikte, savaşın yönetimi tamamıyla Sovyet komuta kademesinin elinde olmuştur. Böylelikle Ruslar, harekât planları ile harekâta yönelik niyet ve maksatlarının gizliliğini devam ettirmeye çalışmışlardır. Bazı operasyonlarda gizlilik ve baskın sağlamak için Sovyet Ordusunun uyguladığı diğer bir yöntem de harekâtın Sovyet sınırındaki üslerden başlatılması ve sevk-idare edilmesidir. Özellikle hava harekâtlarında bu yöneme başvurulmuştur.¹¹⁸¹

Sovyet Ordusu Afganistan'ın yaklaşık beşte birlik kısmını kontrolü altına almıştır.¹¹⁸² Bu bağlamda Fransa'nın Cezayir'de, ABD'nin de Vietnam'da yaptığı hatayı tekrarlamamış ve bütün Afganistan topraklarını ele geçirip kontrol altında tutmaya çalışmamıştır. Böylelikle muazzam bir askeri ve ekonomik yük altına girmeyen Sovyetler Birliği, işgalin başlangıcında Afganistan'a göndermiş olduğu 85 binlik askeri gücü ile şehirleri ve ana yolları kontrol altında tutmayı tercih etmiştir.¹¹⁸³

Bu amaç doğrultusunda Sovyet Ordusunun, Afganistan'a giriş yapılan Tirmiz ve Kuşka şehirlerinden itibaren anayollar civarında kontrol sağladığı görülmektedir. Bu yol şebekesi Afganistan'ın bütün önemli şehir ve bölgelerine ulaşmaktadır: Tirmiz'den başlayan yol Kunduz üzerinden Kâbil, Celalabad ve Kandahar'a kadar uzanırken, Kuşka'dan başlayan yol Herat üzerinden Ferah ve Kandahar'a varmaktadır.¹¹⁸⁴

Bu Sovyet stratejisi 1980-1984 yıllarına yayılmış ve önemli ulaşım merkezlerinin elde bulundurulması, azami helikopter kullanımı ve en az riskle bölgedeki direniş merkezlerinin tahrip edilmesi gibi bazı uygulamaları benimsemiştir.¹¹⁸⁵ Ayrıca bu kapsamda büyük şehirlerin ve trafiği yoğun yolların yakınlarında kuvveti 15 ila 40 Sovyet askerinden oluşan daimi karakollar kurulmuştur. Görevleri bölgeyi kontrol altında tutmak ve yol koruma görevleri

¹¹⁸¹ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 10, 11.

¹¹⁸² Joseph J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 145.

¹¹⁸³ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 62.

¹¹⁸⁴ Rossan den Ouden, Marteen Prak, **a.g.t.**, s. 63.

¹¹⁸⁵ Joseph, J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 139.

yapmaktır. Bu karakollar aynı zamanda topçu ileri gözetleyicisi görevini yerine getirerek topçu ateşlerini de yönlendirmişlerdir.¹¹⁸⁶

Afganistan'daki işgal için kritik olması nedeniyle şehirler, askeri tesisler, ulaştırma hatları ve kavşakları kontrol altında tutma yolunu seçen Sovyetler Birliği'nin fazlaca askeri yükümlülük altına girmemek için kendini kısıtladığı görülmektedir. SSCB'nin bu tavrının tezahürü olarak birçok şehirde mücahit gruplara mensup silahlı direnişçilerin gündüz şartlarında dahi rahatça dolaşabildikleri görülmüştür.¹¹⁸⁷ Ancak bu değerlendirme bağlamında, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da belirlediği önceliklere göre gerçekleştirdiği tertiplenme durumunu ve sıklet merkezi önceliğini dikkate almak gerekir. Afganistan'da Sovyetler Birliği tarafından stratejik olarak önemsiz olarak değerlendirilen bölgelerde Sovyet Ordusunun kontrol sağlamada isteksiz davrandığı bilinmektedir.

Afganistan'da inşa ettiği güçlü ve korunaklı askeri üslerden ağır silahlarla birliklerine yüksek ateş desteği sağlayarak mücahitler üzerinde ve sivil yerleşim yerlerinde ağır tahribat yapmanın yanısıra yoğun hava desteği kullanma yaklaşımını benimseyen Sovyet gücünün¹¹⁸⁸ ayaklanmaları bastırma doktrini çerçevesinde aynı zamanda bölgelerin birbiri ile irtibatını kesmeye ve her bölgeyi diğerlerinden yalıtmaya çalıştığı görülmektedir.¹¹⁸⁹

İşgal dönemine bakıldığında; Sovyet Ordusu Afganistan'da büyük çaplı operasyonlar, küçük çaplı operasyonlar, arama tarama görevleri ve pusu faaliyetleri olmak üzere genel olarak dört tür görev icra etmiştir.¹¹⁹⁰ Büyük çaplı operasyonlar Sovyetlerin kuvvetçe rahat bir durumda olduğu stratejik alan olarak adlandırılan bölgenin yanı sıra Herat ve Kandahar arasındaki bölgede gerçekleştirilmiştir. İlk dönemde bu operasyonlar ile mücahit güçlerin ana ikmal yollarından uzaklaştırılması amaçlanmıştır. Kunar, Gazne, Pencşir, Paktiya bu operasyonlara sahne olan bölgelerden bazılarıdır.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁶ Vladislav Tamarov, **a.g.e.**, s. 20, 21.

¹¹⁸⁷ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 8, 3.

¹¹⁸⁸ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 3.

¹¹⁸⁹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 181.

¹¹⁹⁰ Vladislav Tamarov, **a.g.e.**, s. 20.

¹¹⁹¹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 197.

İşgalin ilk iki yılında Sovyet Ordusunun klasik bir taktiğe bağlı kaldığı görülmektedir. Bu dönemde uygulanan “karadan direkt olarak hedefe gitme” taktiği faydadan çok zarar getirmiş ve birçok can kaybına sebep olmuştur. Daha sonra havadan ve karadan ateşlerle intikal edilecek bölgenin yumuşatılması tarzında bir uygulamaya gidilmiş ancak bu da mücahitlerin saldırılarını engelleyememiştir.¹¹⁹²

Bu çerçevede Sovyet işgal gücü, özellikle Afganistan’ın doğusunda, Peştun bölgesinde şehirlerden uzak yerlerde Afgan askerlerinin görev yaptığı garnizonlar kurulmasını sağlamıştır. Sovyet danışmanlarının da görev yaptığı ve helikopterlerle ikmal yapılabilen bu garnizonlar doğal olarak mücahit saldırılarına hedef olmuştur. Böylelikle Sovyet Ordusu direnişçilerin silah, mühimmat ve kuvvetlerini bu askeri garnizonlarla mücadeleye karşı kullanmasını sağlayarak şehirlere yönelik direnişçi tehdidini azaltmaya çalışmıştır.¹¹⁹³

Sovyet Ordusu işgalin ilk aylarında bazı vilayetler bölgesinde önleyici operasyonlara başlamıştır. Bu bahar operasyonları ile mücahitlerin Pakistan’dan Afganistan’a geçiş yaparken kullandıkları yolların kapatılması ve geçişlerin engellenmesi amaçlanmıştır. Kunar Vadisi’nde bulunan Asmar sınır garnizonu bu operasyonların esas merkezini teşkil etmiştir. Asmar garnizonu işgal gücü tarafından ele geçirilmiş ancak sınır geçişleri önlenememiştir.¹¹⁹⁴

“Avrupa ovalarında yaşanacak III. Dünya Savaşı için düzenlenmiş ve eğitilmiş olan Sovyet Ordusu” 1980 yılının yaz mevsimi başlarken Afganistan gerçeğine uygun şekilde askeri kuvvet yapısını değiştirmeye başlamıştır.¹¹⁹⁵ Zira garnizonlarında kalmayı amaçlayan Sovyet birlikleri direnişçilerin sürekli saldırıları nedeniyle muharebeye çekilmişlerdir.¹¹⁹⁶ 1980 yılı yaz aylarında birlik yapılarında yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Öte yandan, helikopterler direnişçilere yönelik taarruzlarda ve ulaştırma hizmetlerinde daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Başlangıçta getirilen ve Afganistan coğrafi şartlarında çok fayda sağlamayan tanklar ile ağır teçhizatın bir kısmı değişen muharebe şartlarına bağlı olarak geriye

¹¹⁹² M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 132.

¹¹⁹³ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 10.

¹¹⁹⁴ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 131.

¹¹⁹⁵ Joseph, J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 77, 168.

¹¹⁹⁶ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 5.

gönderilmiştir. Bu dönemde birliklerin tertiplenmesinde de değişiklikler yapılmıştır.¹¹⁹⁷

Birlik yapılarındaki düzenlemelerin yanı sıra Sovyet Ordusu 1981 yılından itibaren direnişçilerle mücadele tarzında değişikliğe gitmiş ve stratejik bölgelerin temizlenmesine odaklanmıştır.¹¹⁹⁸ Mücadelede daha esnek hale getirilen taktikler gerilla savaşının doğasına uydurulmaya başlanmıştır. Bu aşamada hem ateş desteği hem de birlik nakliyesinde hava araçlarından yoğun olarak yararlanılmaya başlanmıştır. Arazide hedefe intikal safhasında, birliklerin zaman ve güç kaybetmeden hedef bölgesine ya da mücahitler gerisine hava araçları ile indirilmesi gibi taktikler daha çok uygulanır olmuştur.¹¹⁹⁹

Sovyet Ordusu 1982 yılından itibaren bir hava doktrini geliştirmeye başlamıştır. Bu doktrinde köylerin yoğun olarak bombalanmasına MI-24 helikopterlerinin saldırıları eşlik etmiştir. Aynı zamanda mekanize birlikler de karada tarama harekâtı icra etmişlerdir.¹²⁰⁰

Sovyet Ordusu, 1983 yılında bir yandan gerilla savaşına karşı mücadelesini sürdürürken diğer yandan da Mezar-ı Şerif, Herat ve Kandahar gibi şehirleri tahrip etmeye devam etmiştir. Buna rağmen şehirlerin bir kısmında mücahitlerin kontrolu ellerinde bulundurdıkları görülmektedir. Sovyet Ordusu 1983 yılının sonlarında, çoğu karayolları üzerindeki birlikler olmak üzere, Afganistan'ın tüm vilayetlerinde varlık göstermeye başlamıştır.¹²⁰¹

Bu yılda gerçekleşen önemli bir gelişme daha vardır. 1983 yılında Sovyet Ordusu Ahmet Şah Mesut ile altı ay süreli bir ateşkes anlaşması yapmıştır. Böylelikle Sovyetler Birliği Pencşir bölgesinde rahatlayarak kuvvetlerini Kandahar ve Herat bölgesine yoğunlaştırma imkânı bulmuştur. Bu anlaşma dönemi, Mesut'a kuvvetlerini dinlendirme fırsatı verirken aynı zamanda dış yardım sağlamak için de

¹¹⁹⁷ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 159.

¹¹⁹⁸ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 197.

¹¹⁹⁹ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 159.

¹²⁰⁰ G. D. Bakshi, **The First Faultline War**, 2nd Edition, Lancer Publishers & Distributors, New Delhi, 2002, s. 63.

¹²⁰¹ J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 133.

uygun bir dönem olmuştur.¹²⁰² Öte yandan, anlaşmanın yapılmasında Sovyet Ordusunun 1982'den sonra geliştirdiği hava doktrini de etkili olmuştur.¹²⁰³

Sovyet Ordusu 1984 yılında da hava gücünden azami faydalanma yoluna gitmiştir.¹²⁰⁴ Afganistan'ın genelinde Sovyet Ordusunun arama ve akın harekâtları devam etmiştir. Bu dönemde herhangi önemli bir olay meydana gelmemiştir. Ancak Sovyetler birkez daha Pencşir Vadisi'ne saldırmışlardır. Kâbil ise direnişçilerin roket saldırılarına daha fazla maruz kalmıştır.¹²⁰⁵

Ahmet Şah Mesut'a bağlı mücahit grubunun bulunduğu Pencşir Vadisi, Sovyet birliklerinin çoğunlukla büyük çaplı operasyon yaptığı bölgelerden biridir. Bu bölgeye yapılan ilk dört operasyon hava bombardımanlarının ardından, zırhlı araçlarla bir koldan gelen kara birlikleri tarafından icra edilmiştir. 1984 yılına kadar yapılan diğer üç operasyon ise farklı bir şekilde planlanmış ve zırhlı birlikler tarafından desteklenen uçarbirlik harekâtı uygulanmaya başlamıştır.¹²⁰⁶ Ancak Pencşir Vadisi'nde yapılan operasyonlar Sovyet Ordusunun en çok zorlandığı operasyonlardır. Sovyet askerlerinin bu operasyonlar esnasında soğuktan donarak öldükleri ve Sovyet mayınları nedeniyle zayıt verdikleri olmuştur. 1984 yılı bahar aylarında yapılan bir operasyonda sadece tek bir tabur 70 askerini kaybetmiştir.¹²⁰⁷

Klasik savaş anlayışının Afganistan'daki savaşta beklenen faydayı sağlamadığını gören Sovyet Ordusu karada sürdürdüğü savaşta, Amerika'nın Vietnam Savaşı'nda kullanmış olduğu "bul ve imha et" taktiğini kullanarak Afgan direnişçileri ile mücadele etmeye başlamıştır. Bununla birlikte zafere ulaşana kadar yıpratma savaşı yapmayı planlayan Sovyet birlikleri, bu taktik ile Afganistan arazisinin engebeli yapısı ve Afganların araziye çok mahir kullanmalarından dolayı mücahitler üzerinde belirgin bir üstünlük sağlayamamışlardır.¹²⁰⁸

¹²⁰² Robert F. Bauman, "Compound War Case Study: The Soviets in Afghanistan", **Compound Warfare: That Fatal Knot**, Editor: Thomas M. Huber, U.S. Army Command and General Staff College Press, U.S.A., 2002, s. 291.

¹²⁰³ G. D. Bakshi, **a.g.e.**, s. 63.

¹²⁰⁴ G. D. Bakshi, **a.g.e.**, s. 63.

¹²⁰⁵ J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 133.

¹²⁰⁶ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 199.

¹²⁰⁷ Artyom Borovik, **a.g.e.**, s. 119.

¹²⁰⁸ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 10, 21.

İşgalden bir süre sonra, sınırlı mevcudu, eğitim yetersizliği ve direnişçilere yardım ettikleri düşüncesiyle Afgan Ordusunun araziye sürülüp mücahitlerle savaşması uygulamasından vazgeçen Sovyet Ordusu¹²⁰⁹ 1983 yılından itibaren kara harekâtlarının sorumluluğunun büyük bir bölümünü yeniden Afgan Ordusuna bırakmıştır. Öte yandan Sovyet Ordusu, 1984 yılı baharından itibaren özel birlik harekâtını, direniş cephesine karşı kullanılacak ana muharebe şekli olarak benimsemiştir.¹²¹⁰

Özelliği itibarıyla iyi planlanan, hava desteğiyle süratli ve etkili olabilen, iyi koordine edilen bu muharebe şekli, mukavemet cephesine büyük bir darbe olmuştur. Bu dönemde Sovyet Ordusunun uyguladığı savaş, doğru istihbarata dayalı ve inisiyatif kullanabilen küçük birliklerce yürütülen bir mücadele şeklini almıştır. Azami ateş desteğinin yanı sıra harekât esnekliği bu tarz muharebenin etkisini artırmıştır. Direniş cephesi bu nedenle 1986 yılına kadar çok fazla kayıp vermiş ve birçok üslenme bölgesini yitirmiştir.¹²¹¹

Afganistan'da özel birlik harekâtı yürüten "Spetsnaz" birlikleri yedi tabura kadar artırılmıştır. Bu yaklaşık 1750 kişi demektir.¹²¹² Özellikle 1984 yılından sonra yoğun olarak kullanılmaya başlayan bu birlikler başta direnişçi ikmal konvoylarının yok edilmesi olmak üzere etkili görevler yapmışlardır. Çoğunlukla gece ve üç kişilik timlerle görev yapan Spetsnaz birlikleri direnişçi bölgelerinde dikkate değer görevleri icra etmişlerdir.¹²¹³

Sovyet Ordusu direnişçilerle mücadelede üstünlük sağlamak için hava gücü ve karadan kullanılan ağır silahlarla elde ettiği yüksek ateş gücü ile sonuç almaya çalışmıştır. Bu dönemde özellikle MIG tipi avcı uçakları, SU-24 bombardıman uçakları ve MI-24 helikopterleri yoğun bir şekilde kullanılmıştır.¹²¹⁴

Hava taarruzlarında MI-24 helikopterleri ile SU-25 ya da MIG avcı uçakları birlikte kullanılmışlardır. Özellikle zırhlı araç konvoylarının saldırıya uğraması

¹²⁰⁹ Matt, M. Mathews, **a.g.e.**, s. 26.

¹²¹⁰ Yossef Bodansky, **a.g.m.**, s. 255.

¹²¹¹ Yossef Bodansky, **a.g.m.**, s. 255.

¹²¹² Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 56.

¹²¹³ Yossef Bodansky, **a.g.m.**, s. 257.

¹²¹⁴ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 10.

durumunda MI-24 helikopterleri süratle olay yerine müdahale ederek direnişçileri etkisiz hale getirmeye çalışmışlardır.¹²¹⁵ Afganistan'daki Sovyet helikopterleri, taarruzdaki kara birliklerini destekleme, silah ve ikmal maddesi taşınması, keşif görevleri, yaralı tahliyesi gibi birçok görev türünde etkili olarak kullanılmışlardır.¹²¹⁶ Komuta-kontrol ve ateş destek görevlerinde de yoğun olarak kullanılan helikopterler¹²¹⁷ Sovyet birliklerini karadaki riskli yollara bağlı kalmaktan kurtarmışlardır.

Sovyetlerin ilk başta, 1979-80 yılı döneminde Afganistan'a gönderdiği helikopter birlikleri özellikle dağ uçuşlarında çok tecrübeli pilotlara sahip birliklerdir. Helikopter kullanımının Afganistan'daki avantajları ortaya çıkınca daha fazla helikopter birliği, ancak daha az tecrübeli ya da tecrübesiz pilot ve teknik personel gönderilmeye başlanmıştır. Bu nedenle, yoğun helikopter kullanımında helikopter kayıplarının % 75'inin nedenini pilotaj hataları ya da teknik arızalar teşkil etmiştir. Fakat sorti sayısı ve uçuş zamanları dikkate alındığında kayıplar ihmal edilebilir düzeydedir.¹²¹⁸

Mücahitler tarafından "Stinger" füzelerinin kullanılmaya başlanması sonucu, Sovyet Ordusunun Afganistan'daki en büyük kozu olan hava gücü ile elde ettiği durum üstünlüğünün kayba uğradığı görülmektedir.¹²¹⁹ Öte yandan Sovyetlerin ateş üstünlüğü ve özel birlik operasyonlarıyla da büyük zayıflar veren mücahitler için Stinger füzeleri taktik ve psikolojik bir kurtarıcı işlevi görmüş, böylelikle bir anlamda Afganistan Savaşı'nın seyri değişmiştir.

Stinger füzelerinin sebep olduğu zararlar nedeniyle Sovyet Ordusu bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Hava nakliye görevleri gece saatlerine kaydırılmış, pilotlar ışıksız ortamda inişi öğrenmişlerdir. Öte yandan helikopter iniş yöntemlerinde değişikliğe gidilmiş, helikopterlerden "aldatma maksatlı alev fırlatma" gibi tedbirlerin uygulanmasına başlanmıştır.¹²²⁰ Hava araçları ya çok alçak

¹²¹⁵ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 63.

¹²¹⁶ J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 170.

¹²¹⁷ Joseph J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 147.

¹²¹⁸ Yossef Bodansky, **a.g.m.**, s. 250, 252.

¹²¹⁹ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 715, 716.

¹²²⁰ Stephen Tanner, **a.g.e.**, s. 267.

ya da çok yüksekten uçmaya başlamışlardır. Tehlikeli bölgelerde Stinger füzesinin ateşlendiğini fark eden pilotlar sağa-sola sert manevralar yaparak kurtulmaya çalışmışlardır.¹²²¹ Bu bağlamda Sovyet işgal gücü MI-24 ve MI-25 helikopterlerini daha az kullanır olmuştur. Jetler ise genel saldırı ve bombardıman maksatları için daha fazla kullanılmakla birlikte MI-8 ve MI-17 helikopterleri daha çok birlik sevkiyatı için kullanılmaya devam edilmiştir.¹²²²

Sovyet kara birlikleri mayınlardan korunmak için de bazı tedbirler uygulamışlardır. Mücahitler tarafından döşenen çok sayıda metal ve plastik muhafazalı mayına karşı, üzerinde mayın uzmanlarının bulunduğu kulesiz tanklar ya da zırhlı personel taşıyıcıları konvoylar önünde hareket etmişlerdir.¹²²³ Bu arada Sovyet Ordusu tarafından 1980 ve 1985 yılları arasında 23.000 mayın etkisiz hale getirilmiş, 56.000 adet anti personel ve anti tank mayını ele geçirilmiştir. Ele geçirilen patlayıcı sayısı ise 68 tondur.¹²²⁴

Afganistan'da edinilen tecrübeler doğrultusunda, esas muharip birlik olarak tümenlerdeki taburlar 1985 yılına kadar, daha esnek ve bağımsız muharebe edebilecek şekilde takviyeli tabur gücünde muharebe grupları olarak düzenlenmişlerdir. Böylelikle muharip birlik komutanlarına daha fazla yetki ve inisiyatif verilmiştir. Bu aslında Sovyet Ordusunun Afganistan'da kazandığı yeni bir taktik yetenektir. Zira Kızılordu Afganistan'daki bu tarz muharebede küçük rütbeli subayların ve astsubayların önemini fark etmiştir.¹²²⁵

Sovyetler Birliği'nin aktif muharebe yöntem ve taktiklerinden başka direnişçilerin savaşma azmini ve halkın direnişe katkısını azaltmak için kullandığı yöntemler de vardır. Bu bağlamda KGB'nin yönlendirmesi doğrultusunda işgal gücünün önemli bir kısmı kontrgerilla operasyonları ile görevlendirilmiştir.¹²²⁶

Sovyet işgal gücünün özel operasyonlarının bir sonucu olarak özel birliklerin uyguladıkları “cezalandırma yöntemleri” özellikle sivil halk üzerinde yıkıcı etkiler

¹²²¹ Mahmood Ahmed, *Stinger Saga*, Xlibris Corporation, 2012, s. 51.

¹²²² Sandy Gall, *a.g.e.*, s. 146.

¹²²³ Vladislav Tamarov, *a.g.e.*, s. 74, 76.

¹²²⁴ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, *a.g.e.*, s. 120.

¹²²⁵ Yossef Bodansky, *a.g.m.*, s. 250, 251, 252.

¹²²⁶ Edward Girardet, *a.g.e.*, 1984, s. 11.

yapmıştır. Direnişçilere yardım ettiği iddiasıyla köylerin, içinde yaşayan insanlarla birlikte yok edilmesi ve direnişçilere yardım edemeyecek hale getirilmesi Sovyet birliklerinin başvurduğu bir uygulamadır. Irza geçme, sivil halkın vahşice öldürülmesi, insanların helikopterlerden atılması gibi yöntemler, sivil halkı sindirmek ve cezalandırmak için Sovyet birlikleri tarafından uygulanmıştır.¹²²⁷

Sindirme operasyonları kapsamında, sivil halkı moral bakımından yıkmak ve korkutarak direnişçilere yapılan yardımları engellemek için direnişin etkinliğinin az olduğu bölgelerde, Sovyet güçleri tarafından düzenli olarak küçük çaplı operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Birliklerinin saldırıya uğraması durumunda ise Sovyet askerleri, civardaki yerleşim yerlerinde yaşayan insanlara ait ekinleri, mahsulleri yakmak, hayvanlarını öldürmek suretiyle hem gözdağı hem de ekonomik zararlar vermişlerdir.¹²²⁸ Böylelikle hem saldırının öcünü almışlar, hem de direnişçilerin sivil halk arasında kolaylıkla gizlenmelerini, onlardan bilgi ve lojistik destek almalarını engellemeye çalışmışlardır.

Bu sivil tahribatın diğer amacı kırsal kesimi yaşanmaz hale getirerek sivil halkı mücahitlerin barınma ihtimali olan bölgelerden uzaklaştırmaya, Pakistan'a ya da hükümet kontrolü altında yaşayabilecekleri şehirlere göç etmeye zorlamaktır.¹²²⁹ Sovyetler Birliği böylelikle göç ve mülteci hareketi yaratmak suretiyle stratejik hedefine ulaşmıştır. Sovyet Ordusu nüfustan arındırılan bölgelerde, direnişçilerin yardım ve destek görmesi gibi hayati önemi haiz avantajlarını ortadan kaldırarak¹²³⁰ taktik üstünlük de sağlamıştır.

Daha çok şehirlerde, özellikle Kâbil'de denetim kurmayı tercih eden Sovyet işgal gücünün, direnişçileri belli alanlardan uzak tutmak için başlattığı projelerden biri de tüccar ve esnaflara yönelik olarak tasarlanan özel kimlik kartı uygulamasıdır. Böylelikle direnişçiler, yoğun kalabalığın olduğu ticaret merkezi ve pazarlardan, dolayısıyla şehirlerden uzak tutulmaya çalışılmıştır.¹²³¹

¹²²⁷ Yossef Bodansky, **a.g.m.**, s. 256, 257.

¹²²⁸ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 11, 12.

¹²²⁹ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 99, 162.

¹²³⁰ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 64.

¹²³¹ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 66.

2.2.5. Propaganda, Psikolojik Harekât ve Halka Yönelik Faaliyetler

Afganistan'ı işgalin ardından Sovyet propagandası üç farklı hedef kitleye yöneltmiştir. İlki Dünya kamuoyu, ikincisi Afganistan halkı ve son olarak da Sovyet iç kamuoyudur. Propaganda harekâtında farklı hedefler için farklı temalar üzerinde çalışıldığı, ancak bazı temaların ortak kullanıldığı görülmektedir. Psikolojik harekât faaliyetleri için asıl uygulama sahası ise Afganistan olmuştur. SSCB Ordusu psikolojik harekât faaliyetleri ile Afganistan'da mücahitlere karşı yürüttüğü harekâtı desteklemeyi amaçlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin daha işgalden önce başta Afganistan olmak üzere Pakistan ve Çin'e yönelik de propaganda hazırlığı yaptığı anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesinin 18 Mart 1979 tarihli toplantısında propaganda konusuna değinen Leonid Zamyatin, bu ülkelere yönelik propaganda materyallerinin hazırlanmış olduğuna dikkat çekmiştir.¹²³²

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali konusunda yukarıda bahsedilen üç hedefe yönelik olarak kullandığı önemli propaganda temalarından biri, “meşru Afgan Hükümetinin daveti üzerine Sovyet birliklerinin Afganistan'a gönderildiği” savıdır. Sovyet söylemine göre, Sovyet askeri gücü Afgan güvenlik güçlerine destek vererek Afgan Hükümetine yardımcı olmak maksadıyla hareket etmektedir.¹²³³ Sovyetler Birliği'nin Dünya kamuoyuna yönelik kullandığı bu tema Afganistan'a müdahalesinin yasal olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu iddiasını 1978 tarihli Sovyet-Afgan Dostluk Anlaşması'na ve BM Sözleşmesi'nin 51'inci Maddesine dayandıran Sovyetler Birliği, “Müslüman Afganların askeri müdahale sayesinde emperyalizmin saldırısından kurtulduğunu” savunmuştur. Bu bağlamda Moskova, Müslümanlığın “gerçek koruyucusu” olduğunu iddia etmiştir.¹²³⁴ Yeni Afgan yönetimi de işgalin ilk

¹²³² “Transcript of CPSU CC Politburo Discussions on Afghanistan 17-19 March 1979”, **Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan**, s. 142.

¹²³³ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 5.

¹²³⁴ David K. Willis, “Soviets Pack Tough Propaganda with their Afghanistan Punch” **The Christian Science Monitor**, January 3, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0103/010354.html>, Erişim Tarihi: 22.10.2012

günlerinden itibaren Sovyetlerin bu propagandasını güçlendirecek açıklamalar yapmaya başlamıştır.¹²³⁵

Sovyetler Birliği'nin İslam ülkelerine yönelik propaganda faaliyetlerinin bu dönemde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak bu çerçevede 1980 yılı Eylül ayında Taşkent'te düzenlenen İslam konferansı başarılı olmamıştır.¹²³⁶ Zira başta Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri, Mısır ve İran gibi yirmi beş İslam ülkesi Afganistan işgalini protesto etmek maksadıyla konferansa katılmamışlardır. Konferansa yedisi Müslüman olmayan 33 ülke katılmıştır.¹²³⁷

Taşkent Zirvesi başarılı olmasa da 1986 yılında "Sovyet Müslümanlık Kurumu" Dünya Müslüman Toplumu'nun bir heyetini ağırlamıştır. Yine 1986 yılının Ekim ayında Bakü'de üç günlük bir İslam konferansı düzenlenmiş ve bu konferansa altmış ülkeden 850 delege katılmıştır. Barış ve İslam konusuna odaklanılan bu konferansta, 1980 Taşkent başarısızlığının aksine SSCB'nin imajını düzelttiği görülmektedir.¹²³⁸

Sovyetlerin Dünya kamuoyuna yönelik diğer bir propaganda teması ise "Basmacılar"dır. Ruslar, 1918-1934 yılları dönemine yayılan Türkistan Milli Mücadelesinde Korbaşılara yaptığına benzer şekilde, Afganistan'da işgale karşı çıkan ve mücadeleye başlayan mücahit grupları da "Basmacılar" olarak adlandırarak onları Dünya kamuoyuna eşkıyalar olarak tanıtmaya çalışmıştır.¹²³⁹ Böylelikle Ruslar propaganda malzemesi olarak bölgenin yakın tarihi ile ilgili temaları da kullanarak Batı'nın dikkatini çekmeyi başarmışlardır. Nitekim ABD'de yayımlanan bir çalışmada Basmacılar ve Mücahitlerle ilgili bir inceleme yapılmış ve Sovyetlere karşı savaşıyan iki ayrı silahlı güç arasındaki benzerlikler ve farklılıklara dikkat çekilmiştir.¹²⁴⁰

¹²³⁵ David Rees, **a.g.e.**, s. 3.

¹²³⁶ Olivier Roy, **a.g.e.**, 2005, s. 207.

¹²³⁷ Alexandre Bennigsen vd., **Soviet Strategy & Islam**, The Macmillan Press, Hong Kong, 1989, s. 59.

¹²³⁸ Alexandre Bennigsen vd., **a.g.e.**, 1989, s. 68, 69.

¹²³⁹ Baymirza Hayit, **a.g.e.**, s. 260.

¹²⁴⁰ Bkz: Keith D. Dickson, "The Basmachi and The Mujahidin: Soviet Responses to Insurgency Movements", **Military Review**, Vol. LXV, No. 2, February 1985, s. 41, 42.

Sovyet Ordusu tarafından mücahitlerin “haydut” ve “hırsız” olduğu teması da kullanılmıştır. Mücahitlerin kendilerini “ABD dolarları, İngiliz poundları ve Pakistan rupilerine sattıkları” da iddia edilmiştir.¹²⁴¹ Sovyetler tarafından kullanılan diğer bir propaganda temasına göre; Afganistan’da Sovyet Ordusuna karşı yürütülen direniş cihat değil, aksine ABD’nin dış politikasının Afganistan’daki bir tezahürüdür. Bu bağlamda, mücahitlerin de kutsal savaşçılar olmadıkları, sadece “ABD’nin maşası” oldukları söylemi yayılmaya çalışılmıştır.¹²⁴²

Afganistan’ın Sovyetler Birliği tarafından işgalinden sonra başlayan savaş, kamuoyuna bilgi aktarma işlevini yerine getiren gazeteciler açısından izlenmesi çk zor bir savaş olmuştur. Sovyet işgal gücü, çk az sayıda bağlantısız ülke gazetecisi haricinde, Batılı gazetecilerin savaşı Sovyet cephesinden izlemelerine izin vermemiştir.¹²⁴³ Böylelikle Sovyetler Birliği, gazetelerin hkmete sansüre tabi tutulduğu Afganistan’da, radyo ve televizyon vasıtasıyla klasik propaganda yöntemlerini kullanarak kendi düşünce ve icraatı doğrultusunda Afgan toplumunda kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.

Afganistan basın yayın sisteminin geliştirilmesi amacıyla Sovyetler Birliği, Doğu Almanya ve Çekoslovakya gibi ülkeler destekleyici çalışmalar yapmışlardır. Bu bağlamda özellikle Afgan Radyo ve Televizyonu ile yazılı basınına yeni cihazlar sağlanmıştır. Eğitim faaliyetleri ile bu alanda uzmanlaşmış kuruluşlar Afganistan’da görülmeye başlamıştır. Devlet propagandası için ise 1982 yılından itibaren daha gerçekçi bir yaklaşım benimsenmiştir.¹²⁴⁴

Afganistan’da görevlendirilen Peştun ve Dari dillerine hâkim Sovyet uzmanları, Afganistan’ın çk kültürlü ve çk milletli sosyal yapısını istismar etmek ve direnişçilere karşı uygulanacak politikaların belirlenmesi maksatlarıyla, Afgan devlet arşivlerinde ve kütüphanelerinde toplumun etnik yapısı, din, gelenek, görenekler ile örf ve adetleri üzerine yoğun çalışmalar yapmışlardır.¹²⁴⁵ Bu tecrübeler

¹²⁴¹ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 216.

¹²⁴² Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 41.

¹²⁴³ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 2.

¹²⁴⁴ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 13.

¹²⁴⁵ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 13.

ve kültürel yaklaşım, savaşın başarısı için propaganda faaliyetlerini ve temalarını yönlendirmiştir.

Bu çerçevede, Afgan Radyo ve Televizyonu da Sovyet propaganda vasıtası olarak kullanılmıştır. Afganistan halkının büyük bir kısmının, hatta direnişçilerin takip ettiği radyo yayınları ile daha dar bir kesime ulaşan televizyon yayınları Sovyetlerin denetimi ile altındadır. Afgan halkınca kabul gören dinî ve kültürel programların yanı sıra gençler, işçiler ve çiftçilere yönelik temalar Sovyet bakış açısıyla aktarılmıştır. Komünist düşünce ve propaganda içeren filmler ile Sovyet-Afgan dostluk temaları sıklıkla kullanılmıştır. Öte yandan mücahit ailelerine hitap eden ve direniş gruplarını zayıflatmayı amaçlayan kurgusal haber programları da bu dönemin halk üzerinde çok da etkili olmayan programları arasındadır.¹²⁴⁶

Sovyetler Birliği'nin yaptığı girişimler ile sinemanın da Sovyet propagandası için bir araç olarak seçildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Afganistan'da izlenen birçok sinema filmi Sovyetler Birliği tarafından sağlanmıştır. Bu bağlamda 17 Aralık 1979 tarihli "The Kabul Times" gazetesinde, Kâbil'deki Sovyet Büyükelçisi Fikret Tabayev'in, Planlama İşleri Bakanı Sıddık Alemyar'ı ziyaretinde altı adet devrim konulu film hediye ettiği haberi yer almıştır.¹²⁴⁷ Öte yandan "Bolşevik Devrimi'nin 66'ıncı Yıldönümü" öncesi Afganistan'da Sovyet Filmleri Festivali düzenlenmiştir. Yapılan konuşmalarda, sinemanın sosyal hayatın gelişmesine sağladığı katkılar vurgulanmıştır. Festivalin açılış filmi olarak ise "Ekim'de Lenin" adlı film gösterilmiştir.¹²⁴⁸

Afgan toplumunu "Sovyet sever" hale getirmek, halkı kontrol altında tutmak ve kamuoyunu Sovyet düşüncesi paralelinde şekillendirmek maksadıyla Sovyet inisiyatifi ile meydana getirilen oluşumlar arasında; "Afgan-Sovyet Dostluk Derneği", "Afgan Gençliğinin Demokratik Kurulu", "Afgan Demokratik Kadınlar Kurulu", "Yazarlar ve Şairler Birliği" gibi kuruluşlar bulunmaktadır. Bunun yanı

¹²⁴⁶ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 14; Bu konuda görüşme yapılan ve o dönemde Afganistan'da yaşamış olan bir Özbek Türk'ünün anlattıkları bu tespitleri yalanlar niteliktedir. Zira televizyon vasıtasıyla yapılmaya çalışılan propaganda teknik yetersizlikler nedeniyle Afganistan geneline şamil olmamış ve geniş bir alanda izlenememiştir.

¹²⁴⁷ The Kabul Times, 17.12. 1979, s. 1.

¹²⁴⁸ Kabul New Times, 31.10. 1983, s. 1.

sıra başta bakanlıklar olmak üzere üniversiteler ve liselerde nüfuz sağlamak için “dostluk odaları” açılması sağlanmıştır. Çok sayıda öğrenci siyasi ve askeri eğitim için Sovyetler Birliği’ne gönderilmiş, bunların ailelerine de maddi yardımlar yapılmıştır.¹²⁴⁹

Diğer bir Sovyet yanlısı dernek ise 1983 yılında kurulmuştur. “Genç Yazarlar Derneği” adlı bu oluşum, devrimi savunan sembolik söylemlerle halkı etkilemeye çalışmıştır. Sözcüleri “Bütün kalemler ve silahlar devrimin barbar düşmanlarına yöneltilmelidir, bu yeni edebiyatımızın sosyal sorumluluğudur” sloganı bunlardan biridir.¹²⁵⁰ Böylelikle Sovyetler Birliği, Afgan halkına yönelik propagandalarında yine Afganlardan yararlanmıştır.

Eğitim sistemine de el atan Sovyetler Birliği, Afganistan’da Sovyet yanlısı Afganlar yetiştirmek için çeşitli çalışmalar yapmış ve bazı düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Afgan okullarında Sovyet öğretmenlerin görevlendirilmesi, zorunlu Rusça eğitiminin uygulanmaya başlanması, Afgan tarihini anlatan ders kitaplarının Sovyet tarzında yeniden yazılması, Sovyet öğretmenlerin de katıldığı Afgan halkına yönelik okuma yazma kampanyaları bu çalışmalardan bazılarıdır.¹²⁵¹

Ruslar kendi lehlerine kamuoyu oluşturmak için her türlü propaganda temasını kullanmaya çalışmışlardır. Bunlardan biri de Ali Şir Nevai’dir. Herat’ta doğmuş olan Ali Şir Nevai, Sovyet Orta Asya’sı ve Afganistan arasındaki kültürel benzerliği ön plana çıkarmak için Sovyetler tarafından propaganda malzemesi yapılmıştır.¹²⁵²

Öte yandan siyasi partiler ve aşiretler gibi kurumlar ile direnişin askeri yapısını birbirinden uzaklaştırmak ve görüş ayrılıkları çıkarmak amacıyla yönelik olarak, Afganistan’da Sovyet Ordusu tarafından ödüllendirme, gıda vb. yardımlar yapma, ya da tehdit etme, korkutma kışkırtma gibi yöntemler de kullanılmıştır.¹²⁵³ Bu bağlamda Ruslar, ülkenin doğusundaki dağlık bölgelerdeki kabile liderleri ile ittifak sağlamada bazı başarılar elde etmişlerdir. Nangarhar’da Şinvari Aşireti,

¹²⁴⁹ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 13.

¹²⁵⁰ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 13.

¹²⁵¹ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 13, 14.

¹²⁵² Olivier Roy, **a.g.e.**, 2005, s. 228, 229.

¹²⁵³ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 11.

Paktia’da ise Mangal ve Caci aşiretleri para ile denetim altına alınmışlardır. Bu politika paralelinde, Afgan rejimi de Kabile İşleri Bakanlığının çalışmaları ile aşiretleri kendi safında tutmaya çalışmıştır. Kimi zaman başarılı olan bu politika, aşiret ittifaklarının geleneksel olarak kırılğan olduğu ülkede zaman zaman da geri tepmiştir. Paktia’da 1980 yılında Kabile İşleri Bakanı Faiz Muhammed aşiret liderleri ile görüşmeler yaptığı sırada öldürülmüştür.¹²⁵⁴

Sovyetler Birliği kendi kamuoyuna yönelik olarak uzun süreli bir sansür uygulamış ve Afganistan konusunda resmi bilgilendirme mekanizmasını kullanmıştır. Savaşa giden askerlerin “ülkenin güney sınırlarını korumakla görevlendirildiği” teması sıklıkla işlenmiştir. Afganistan’da hayatını kaybeden askerlerin mezar taşlarında açıklayıcı herhangi bir bilgi yerine sadece “öldü” kelimesi yazılmıştır. Mücahitler tarafından yakalanan Sovyet askerleri için “savaş esiri” tabirinin kullanılması yasaktır. Bunun yerine “haydutların eline düştü” gibi ifadeler kullanılmıştır.¹²⁵⁵

2.3. Afganistan Ordusu ve Güvenlik Birimleri

Afganistan Ordusunda uzun zamandan beri yaşanan sorunlar işgal ile birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Halk ve Perçem siyasi hizipleşmesinin yanı sıra komünist yönetimin uygulamalarına karşı büyüyen muhalefet ayrışmayı kronikleştirmiştir. Halkın rejime yönelik ayaklanmalarında, ordu mensupları kendi halkına karşı silah kullanmak durumunda kalınca, mesleki bağı yerine çoğu zaman halkının yanında olmayı tercih etmişlerdir. Bu bağlamda ordudan kaçışlar artmıştır. Ancak Afganistan’da rejime bağlı ordu kaçışlara ve diğer olumsuz etkilere rağmen ortadan kalkmamış, mücahitlerle savaşa devam etmiştir.

Afgan Ordusu başlangıçta Sovyet işgaline topyekün karşı koymuş bir ordu değildir. Zaten ordunun bir kısmı daha sonra mücahitler tarafına geçmiş ya da orduda Rus karşıtı, mücahit yanlısı eğilimler ortaya çıkmıştır. Afgan Ordusunun bu tavrı Perçem-Halk ayrışmasından da kaynaklanmıştır. Ordu içerisinde Perçem yanlısı subaylardan daha fazla sayıda bulunan Halk mensubu subayların hepsi işgali desteklememiştir. Ordu içerisinde işgale karşı çıkan diğer bir grup da komünist

¹²⁵⁴ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 65.

¹²⁵⁵ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 166.

olmayan subay ve diğer personeldir. Bu durum doğal olarak Sovyetleri rahatsız etmiştir.¹²⁵⁶

Afgan Ordusundan kaçışlar 1979 ve 1980 yıllarında artış göstermiştir. Bu dönemde Sovyet danışmanlarının Afgan Ordusuna bağlı birliklerde kontrolü ele geçirmeleri büyük sayılarda firarlara neden olmuştur.¹²⁵⁷ Birliklerden firarlar bireysel olduğu kadar gruplar halinde de gerçekleşmiştir. Hatta bazı durumlarda tüm birliğin silah bırakıp kaçtığı olmuştur. Örneğin işgal esnasında Bağlan'da bulunan tümenin tüm personeli firar etmiştir. Yine Meydan Şehir bölgesinde konuşlu bulunan iki bin personele sahip bir tugayın, firarlar nedeniyle Mart ayında sadece dört yüz askeri kalmıştır.¹²⁵⁸

Birliklerin topluca rejime karşı tavır almaları Afganistan Ordusu açısından ciddi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Mart ayında Herat'ta meydana gelen olaylarda 17'nci Piyade Tümeni isyan etmiştir.¹²⁵⁹ 14'üncü Afgan Mekanize Tümeni ile Kandahar'da bulunan 15'inci Tümen de isyan eden birliklerdendir.¹²⁶⁰ Kakar'a göre bu ayaklanmalar ve kaçışlar sonucu, 1978 yılının başlarında yüz bin civarında personeli bulunan Afgan Ordusu 1980 yılı mayıs ayında neredeyse on bine kadar düşmüştür. Bu da Afganistan'daki Karmal yönetimini tamamen işgal ordusuna bağımlı hale getirmiştir. Rejim, orduda çoğunluğu oluşturan ve işgale karşı çıkmamış olan Halk yanlısı subaylara da güvenmemektedir. Bu nedenle Halkçı subayların Perçemcilerle değiştirilmesini planlanmış ancak birliklerin isyana meyletmesi ile rejim bu konuda başarı sağlayamamıştır.¹²⁶¹

Ordu birlikleri ile merkezi hükümet arasındaki sürtüşmenin örneklerinden biri de Host'ta yaşanmıştır. Burada bulunan tümenin subayları işgalden bir ay sonra rejime meydan okumuşlar ve “eğer tümene Rus ya da Perçem mensubu subaylar

¹²⁵⁶ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 135.

¹²⁵⁷ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 100.

¹²⁵⁸ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 136.

¹²⁵⁹ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. 200.

¹²⁶⁰ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. 8.

¹²⁶¹ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 136.

gönderilirse mücahitlere katılacakları” uyarısını yapmışlardır. Kâbil’e daha yakında bulunan Karga Tugayında da benzer bir tutum ortaya çıkmıştır.¹²⁶²

Afgan Ordusundan kaçışlar ve direniş cephesine geçişler SSCB’de endişe kaynağı olmuştur. Orduya ait silahları direnişçilerin eline geçmesi endişesinden kaynaklanan bu korku, 1980 yılında hava savunma ve tanksavar silahlarının hepsinin Afgan Ordusuna bağlı birliklerden alınmasına neden olmuştur.¹²⁶³ Bu dönemde rejim tarafından Halkçı subayların kontrolündeki birliklerin konuş yerleri de değiştirilmiştir. Bu bağlamda 4’üncü ve 15’inci Zırhlı Birlikler Mukur ve Herat’a gönderilmişlerdir. Mart 1980 dönemine kadar Kâbil’de sadece 3000 Afgan askeri kalmış, şehir içi ve etrafında Sovyet birlikleri tertip almaya başlamışlardır.¹²⁶⁴ Sovyetlerin Afgan Ordusunu silahsızlandırma çalışmaları 1981 yılının Ocak ayına kadar devam etmiştir.¹²⁶⁵

Ordudan kaçışlar doğal olarak mücahit gruplara yaramıştır. Kaçanların büyük bir kısmı mücahitlere katılırken birçok silah ve mühimmat da direniş cephesine aktarılmıştır. Örneğin Kunar Eyaletinde konuşlu bulunan Asmar Tugayı’nın rejime isyan etmesi ile bir anda üç bine yakın silah mücahitlerin olmuştur. Bu çerçevede benzer bir katılım Hilmend’de gerçekleşmiştir. Mücahitler safına geçen yaklaşık yedi yüz asker, uçaksavarlar ve havanlar da dâhil birçok silahı yanlarında götürmüşlerdir. Bir başka olay Bağlan’a bağlı Nahrin kasabasında beş bin kalaşnikof tüfek ve mühimmatının mücahitlere götürülmesi ile gerçekleşmiştir.¹²⁶⁶

Ordudan kaçışlara çözüm olarak rejim tarafından asker alma faaliyetlerine ağırlık verilmeye başlanmıştır. Karmal yönetimi bir yandan teşvik ile diğer taraftan zorla Afgan Ordusuna asker toplamaya çalışmıştır. Bu proje çok başarı sağlamamıştır. Hatta Mücahitlere katılımları artırmıştır. Hükümet bu nedenle yedek askerleri orduya çağırmaya başlamıştır.¹²⁶⁷ Askere alma yaşı 18-25 iken daha geniş bir yelpazede 15-55 yaşlarını kapsayacak şekilde uygulanmıştır. Askerden kaçanlara

¹²⁶² M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 136.

¹²⁶³ Joseph J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 142.

¹²⁶⁴ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 169.

¹²⁶⁵ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 169.

¹²⁶⁶ İlhan Sürmeli, Ragıp Duran, **a.g.e.**, s. 22, 117, 119.

¹²⁶⁷ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 170.

ağır cezalar getirilirken askerlik için gönüllü olanlara maddi teşvikler sağlanmıştır.¹²⁶⁸

Öte yandan Karmal döneminde hükümetin alternatif çözümler üretmeye çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda ordu yapısı dışında özellikle kabilelerden silahlı güçler teşkiline gidilmiştir. Babrak Karmal ADHP Merkez Komitesinin 13'üncü toplantısında mahalli silahlı güçler ile kabile silahlı güçlerini gündeme getirmiş ve bunları "devrimin askerleri" olarak tanımlamıştır. En doğru zamanda böyle bir sistemin kurulmuş olduğuna değinen Karmal, bu paramiliter güçlerin vilayet, ilçe ya da köylerdeki parti komitelerinin kontrolünde görev yapmalarının planlandığını vurgulamıştır.¹²⁶⁹

Öte yandan 1983-1984 döneminde Afganistan Ordusuna bağlı piyade tümenleri on bir ayrı şehirde konuşlanmışlardır. Ancak bu tümenlerin hepsi eksik güçtedirler. Bu bağlamda 7'nci ve 8'inci Tümenler Kâbil'de, 18'inci Tümen Mezar-ı Şerif'te, 20'nci Tümen Nahrin'de, 9'uncu Tümen Esadabad'da, 11'inci Tümen Celalabad'da, 12'nci Tümen Gerdiz'de, 25'inci Tümen Host'ta, 14'üncü Tümen Gazne'de, 15'inci Tümen Kandahar'da, 17'inci Tümen Herat'ta konuşlanmışlardır. Herat, Host, Esadabad ve Nahrin'de sadece Afgan Tümenleri görev yapmakta diğer bölgelerde Sovyet ve Afgan birlikleri bir arada bulunmaktadır.¹²⁷⁰

Bu dönemde Afgan Ordusunun en etkili olduğu yer Paktiya bölgesidir. Burada yaşanan yoğun çatışmalara Sovyet Ordusunun müdahalesi olmamış, mücadele direnişçiler ve hükümet birlikleri arasında cereyan etmiştir.¹²⁷¹ 1985 yılı Ağustos ve Eylül aylarında Paktiya'ya yönelik büyük çaplı operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Bu operasyonlarda önemli kayıplar veren mücahitler bazı ikmal depolarını da kaybetmişlerdir.¹²⁷²

Rejimin devamını sağlamak için Karmal yönetiminin başvurduğu diğer bir girişim de ordunun dışındaki güvenlik birimlerini güçlendirmek olmuştur. Bu

¹²⁶⁸ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 57.

¹²⁶⁹ Kabul New Times, 04.03.1984, s. 2.

¹²⁷⁰ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 45; Bu tespit 1983-1984 dönemine ait olsa da Afgan Ordusunun savaşın devamındaki konuş durumu ile ilgili genel bir bilgi sunmaktadır.

¹²⁷¹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 193.

¹²⁷² Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 140.

bağlamda, Sovyet işgalinin ardından Afganistan devlet yapısında yapılmaya başlanan değişiklikler güvenlik kuruluşlarına da sirayet etmiştir. Komünist iktidarın Halk grubu döneminde faaliyet gösteren AGSA (Afganistan Çıkarlarını Koruma Dairesi) daha sonra KAM (İşçilerin İstihbarat Dairesi) olarak yapılandırılmıştır. Ardından bütün personeli Perçem mensubu olan KHAD (Devlet İstihbarat Servisi) kurulmuştur. Bu birim, Ordu ve Polis Teşkilatı (Sarandoy) ile birlikte güvenliğin üçüncü ayağını teşkil etmiştir.¹²⁷³ Öte yandan, yapılan planlama gereği polis gücünün mevcudunun 1983 yılı içerisinde 60 bine çıkartılması öngörülmüştür.¹²⁷⁴

Dr. Muhammed Necibullah'ın emrindeki KHAD, zamanla rejimin temel dayanaklarından biri haline gelmiştir. Sayısı 20 bine ulaşan ve Doğu Almanlar tarafından eğitilen bu teşkilat hükümetten yüksek ödenek almaktadır. Her eyalette teşkilatlanarak direniş cephesi ile ilgili haber toplama çalışmalarını sürdürmektedir.¹²⁷⁵ KHAD'ın temel faaliyetlerinden bir diğeri de direniş cephesi içerisindeki çekişmeleri körüklemektir. Bunu yaparken ideolojik farklılıklar yerine mahalli ve toplumsal nedenleri esas almıştır. 1980 yılından itibaren farklı bölgelerdeki nüfuzlu liderler ile temasa geçen KHAD, anlaşmalar yaparak direnişçilerin o kabile topraklarını kullanmalarını engellemeye çalışmıştır.¹²⁷⁶

KHAD bu dönemde sadece Afganistan sınırları içerisinde değil Pakistan'da da örgütlenmiştir. Batı'nın Afganistan'a açılan kapısı durumunda olan ve birçok politikacı, asker, gizli servis elemanı ile gazetecinin gelip gittiği Pakistan, KHAD'ın önemli faaliyet alanlarından biri olmuştur. Özellikle Peşaver gibi Pakistan'a yakın merkezlerde KHAD'ın varlığı kolayca hissedilmiştir.¹²⁷⁷

2.4. İşgale Karşı Direniş Cephesi

Afganistan'da rejime karşı ilk direnişler Sovyet Ordusunun Afganistan'ı işgalinden önce başlamıştır. Muhammed Nur Taraki Hükümeti döneminde, 1978

¹²⁷³ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 153, 154.

¹²⁷⁴ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s.12.

¹²⁷⁵ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s.12.

¹²⁷⁶ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 194-196.

¹²⁷⁷ Doris Lessing, **The Wind Blows Away Our Words**, 1st Publication, Picador Pan Books, London, 1987, s. 45, 46.

yılında patlak veren ilk mukavemet kısa sürede ülke geneline yayılmıştır.¹²⁷⁸ Roy ise Afganistan’da mücahit hareketinin kökeninin 1960’lı yıllara kadar uzandığı düşüncesindedir. Bu dönemde İslami uyanış başlamıştır ve sosyolojik niteliği olan mücahit hareketi bu uyanışın tek çağdaş örneğidir. Bu hareket dayanağını köylü kesiminden alırken 1978 yılında gerçekleşen Savr İnkılâbı ile Sovyet işgalinin hareket üzerinde şekillendirici etkisi olmuştur.¹²⁷⁹

Afgan direnişçileri, “Halk” ve “Perçem” grupları arasında geçmişten gelen çekişme ve sürtüşmenin savaş zamanında da devam etmesinden faydalanmayı bilmişlerdir. İki farklı grup, birbirlerinin faaliyetleri ile ilgili direnişçilere bilgi vermek suretiyle karşısındakini zayıflatmaya ve ona üstün gelmeye çalışmış, bundan ise en çok kazançlı çıkan mücahitler olmuştur.¹²⁸⁰

Mücahit terimi “cihat” kelimesinden kaynaklanmaktadır. Afganistan bağlamında “mücahit”, Afganistan’da Sovyet Ordusuna ve iktidardaki komünist rejime karşı cihat anlayışı içerisinde savaşanları ifade etmek için kullanılmıştır.¹²⁸¹ Ancak bu terimin Afganistan’da Sovyet işgali ile ortaya çıkmadığı ve eskiden beri var olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁸² Sovyet işgali ile yaygınlaşan ve daha kapsayıcı bir anlam kazanan mücahitlik, Afganların yanı sıra mücadeleye destek olmak için Afganistan’a gelerek savaşan diğer Müslüman ülke vatandaşlarını da içeren bir terim olmuştur. Bununla birlikte literatürde “Afgan Mücahitleri” tabiri daha çok kullanılmıştır.

Afganistan’da ilan edilen cihat geçmişteki benzer çağrılar gibi etki yapmış ve yeni işgalci güç Sovyetler Birliği’ne karşı da işe yaramıştır. Geleneksel farklılıklar ve çekişmeleri bir kenara bırakan partilerin, Sovyetlere karşı aynı amacı benimsedikleri görülmektedir. Cihat, Afgan direnişine yeni bir meşruiyet ölçütü kazandırmıştır. Savaşan mücahitler yanında göç etmek zorunda kalan sivil halk da cihat kapsamındaki “hicret”i yerine getirmişler ve böylece bu “kutsal davaya” dâhil

¹²⁷⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 914, 915.

¹²⁷⁹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1995, s. 29.

¹²⁸⁰ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 12.

¹²⁸¹ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 27.

¹²⁸² Bkz. Seyid Ahmed Barelvi ve Mücahit Hareketi (1826-1831), Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 56; ayrıca bkz. M. Kazım, “İstanbul’dan Hindistan’a” **Son Posta Gazetesi**, 11.07.1931, s. 6.

olduklarını göstermişlerdir.¹²⁸³ İslam âlemine hitabeden cihat çağrısına sadece Müslümanlar değil Afganistan'daki Sih ve Hindu azınlıklar da katılmışlardır.¹²⁸⁴

İşgale karşı ilan edilen kutsal savaşa katılmak üzere Arap ülkeleri, Pakistan, Türkiye ile Orta ve Doğu Asya'dan Afganistan'a gelerek mücahit gruplara katılanlar da olmuştur.¹²⁸⁵ Direnişe destek vermek üzere Arap ülkeleri ile diğer Müslüman ülkelerden gelenlerin sayısı 25.000 civarındadır. Bunların çoğunluğu Ürdün'deki kamplarda eğitime başlamış ve Pakistan İstihbarat Teşkilatı tarafından da eğitilmişlerdir.¹²⁸⁶ Böylelikle mücahit tanımlaması hem Afganlar hem de Afganistan'da savaşmak için Pakistan ve İran'a gelenleri de kapsayacak şekilde genişlemiş,¹²⁸⁷ sonuçta Afgan olmayan mücahitler Afganistan'daki savaşın uluslararası nitelik kazanmasına katkıda bulunmuşlardır.

Afganistan'da direniş cephesi bir anda oluşmamıştır. 1979 yılında yönetime karşı kendiliğinden ortaya çıkan protestolar döneminin teşkilatsız direniş cephesi, zamanla mücahit gruplardaki yapısal düzenlemeler, silah, para, lojistik destek elde edilmesi ve yeni katılımlarla şekillenerek daha belirgin hale gelmiştir.

Sovyet işgalinin gerçekleştiği 1979 yılı Aralık ayı sonunda Afganistan'ın büyük bölümü merkezi yönetime karşı isyan etmiş durumdaydı. Bu dönemde işgalin ilk etkileri ortaya çıkmıştır: İsyan henüz katılmamış subaylar, aydın orta sınıf ve kuzey bölgelerindeki Peştunlar direniş saflarına geçmişlerdir. Dahası, eski bir Maoist örgüt olan Sitem-i Milli de direniş cephesine dâhil olmuştur. Ayrıca Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslami dışında Peşaver'de faaliyet gösteren partiler bu dönemde güçlenmeye başlamışlardır.¹²⁸⁸

Direnin Cephesinin zaman içerisinde nitelik değiştirdiği ve güçlendiği görülmektedir. Eğitimsiz ve tecrübesiz mücahitlerin eski nesil silahlarla Sovyet işgaline karşı başlattıkları ve birkaç yıl içerisinde değişime uğrayan mücadelenin,

¹²⁸³ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1995, s. 66.

¹²⁸⁴ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 144.

¹²⁸⁵ Laura Mansfield, **His Own Words: Translation and Analysis of the Writings of Dr. Ayman Al Zawahiri**, TLG Publications, U.S.A., 2006, s. 22.

¹²⁸⁶ Samuel P. Huntington, **a.g.e.**, s. 369.

¹²⁸⁷ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 28.

¹²⁸⁸ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 118.

hem Sovyet hem de batılıların beklentilerinin aksine, iddialı ve inatçı olduğu anlaşılmıştır. Bu irade ve dayanıklılığın, en başta dini inançtan kaynaklandığı gözlemlenmiştir.¹²⁸⁹

Direnış Cephesinin kısa zamanda güç kazanmasındaki diğerk önemli etken de Pakistan'ın ulusal güvenlik değerklendirmeleri bağlamında işgale ve Sovyetlere karşı aldığı tavidır. İşgalin ardından Pakistan Kuvvetler Arası İstihbarat Teşkilatı (ISI) direnişini desteklemek maksadıyla kendi bünyesinde bir teşkilatlanmaya gitmiş ve sadece Afganistan'a yönelik faaliyet gösterecek bir alt birim oluşturulmuştur. ISI'nin Afganistan Bürosu Başkanlığına Tuğgeneral Muhammed Yusuf tayin edilmiştir. Bu bölümün sorumluluğı sadece Afgan mücahitlerinin eğitimi değildir. Büroya aynı zamanda, çeşitli kaynaklardan temin edilen silah ve malzemenin mücahitlere teslimi, Afganistan'da mücahitlerin gerçekleştireceğı operasyonların planlanması gibi görevler de verilmiştir.¹²⁹⁰

Afganistan'da direniş geniş bir alana yayılmıştır. Ancak Kâbil civarı ve Pencşir Vadisi'ni kapsayan "Merkezi Afganistan" ile Afgan Türkistanı, Sovyet işgaline karşı Afganistan'da başlayan mücadelenin merkezleri olmuşlardır.¹²⁹¹ Afganistan'da işgale karşı savaşan mücahitlerin kesin olarak sayılarını vermek mümkün olmasa da, 28 eyalette üç yüz cepheye yayılan mücadelede, 80 bin ila 150 bin direnişçinin mücadeleye katılmış olduğu tahmin edilmektedir.¹²⁹² Kesin bir sayıya ulaşmak güçtür, zira mücahitlerin bir kısmı aynı zamanda günlük hayatta başka işler de yapmaktadırlar. Ayrıca savaşın yoğunluğunun azaldığı durumlarda birçoğı İran ve Pakistan'daki mülteci kamplarına geçmiş sonra geri dönmüşlerdir.¹²⁹³

Mücahit genel tanımlaması içerisinde, daimi olarak savaşılanların yanı sıra yarı zamanlı olarak direnişçilere destek veren savaşçılar da girmektedirler. İkinci gruptaki direnişçiler mahalli bir mücahit birimi tarafından örgütlenmektedir. Gerektiğinde

¹²⁸⁹ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 4, 15.

¹²⁹⁰ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 1, 2.

¹²⁹¹ Baymirza Hayit, **a.g.e.**, s. 258.

¹²⁹² Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 15, 16.

¹²⁹³ Shaista Wahab, Barry Youngerman, **A Brief History of Afghanistan**, Infobase Publishing, U.S.A., 2007, s. 171.

savaşacak şekilde hazırlanmakla beraber bölgelerinde toprağı ekip dikmeye devam etmektedirler. Aktif direnişçiler de mahalli düzeyde örgütlenmişlerdir. Daimi gruplar mahalli üslerle irtibatlı olarak faaliyet göstermektedirler. Grupların mevcutları yirmi ila elli arasında değişmektedir. Genel olarak mücahitler köy kökenli ve genç kişilerdir. Öte yandan grup liderlerini diğer mücahitlerden ayıran husus genellikle statülerinden değil askeri rollerinden kaynaklanmaktadır. Onlar da mücahitlerin tabi olduğu yaşam şartlarını sürdürmektedirler.¹²⁹⁴

Mevcut direniş yapısı dâhilinde Afgan kadınlarından da aktif olarak mücadeleye katılanlar olmuştur. Bu bağlamda Kâbil, kadınların faydalı görevler yaptıkları bir şehir haline gelmiştir. Kâbil'deki yer altı örgütlenmesinde kadınlar; düşmanla işbirliği yapanların tespit edilmesi, şüphelilerin takip edilmesi ve bağlantı kurdukları kişilerin ortaya çıkarılması, kaçırma ve suikast eylemleri, Afgan yönetim birimlerinden direnişçilere bilgi sağlama gibi faaliyetlerde görev almışlardır. Kunduz'da öğretmenlik yaparken işgale karşı Çukur Kışlak adlı köyde erkek direnişçilerle birlikte silah ve patlayıcı eğitimi vermek için bir okul kuran ve daha sonra Kâbil'de önemli görevler gerçekleştiren Tecvar Sultan (Tecvar Kakar) bu kadınlardan sadece biridir. Afganistan'da, özellikle Kâbil'de birçok kadın direnişçilere yardım ettiği iddiası ile tutuklanmış ya da öldürülmüştür.¹²⁹⁵

Afganistan'ın etnik yapısının çeşitliliği işgale karşı başlayan direnişin tarzında da belirleyici olmuştur. Zira direniş, coğrafi şartların da etkisiyle farklı etnik bütünlüklerin kendi hâkimiyet bölgelerini savunma mücadelesi verdiği bir savaşa dönüşmüştür. Afganistan'daki mukavemet unsurlarının yönlendirildiği siyasi merkezler ise Pakistan ve İran'da kurulmuştur. Peştun ve Tacik gruplar ile Türkler Pakistan'ın Peşaver şehrini, Şii inancına mensup Hazaralar ise İran topraklarını tercih etmişlerdir.¹²⁹⁶ Bununla birlikte, Peşaver'deki parti üsleri ile Afganistan dâhilinde savaşan mücahit grupları arasında, savaşın doğası itibarıyla sıkı ve güçlü bir iletişim sürdürülmesi çoğu zaman mümkün olamamıştır.¹²⁹⁷

¹²⁹⁴ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 172- 174.

¹²⁹⁵ Doris Lessing, **a.g.e.**, s. 145-149.

¹²⁹⁶ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 715, 716.

¹²⁹⁷ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 16.

Etnik farklılıklar ve aşiret yapısı ile Afganistan'daki arazi ve bitki örtüsünün değişkenliği; mücahit grupların teşkilatlanması, muharebe düzenleri, kuvvetlerin imkân ve kabiliyetlerine de etki etmiştir. Öte yandan mücahit gruplarda liderlik, çoğu zaman görevlerin yerine getirilmesinde belirleyici bir faktör olarak ön plana çıkmıştır. Liderlik faktörü mücahit grupların muharebe etkinliği ve başarılarında çarpan etkisi yapmıştır.¹²⁹⁸

Şehirlerin hemen dışında faaliyet gösteren mücahit gruplar daha fazla sayıda hedeflere eylem yapabilmektedirler. Düşman devriyeleri, kamu binaları ve hükümete ait karakollar bunlardan bazılarıdır. Kırsal kesimdeki mücahitler ise daha farklı bir tarz benimsemişlerdir. Daha az sayıda hedefe yönelmenin yanı sıra bölgelerindeki hükümete ait karakollarla zaman zaman adı konmayan bir anlaşma içerisinde bulunmuşlardır. Bu durum kırsal kesimde otoritenin sağlanması bakımından politik bir önem arz etmiştir. Öte yandan mücahitlerin, sayıları 4000 civarında bulunan mahalli üs bölgelerini muhafaza ettikleri görülmektedir. Askeri bakımdan önemsiz olan üsler dahi politik maksatlarla işletilmeye devam edilmiştir.¹²⁹⁹

Öte yandan, Afganistan'da Sovyet işgaline karşı savaşan mücahit gruplara lojistik destek sağlayan ve onların siyasi temsilciliğini üstlenmiş olan mücahit partilerin meşruiyeti bir anlamda Pakistan'a bağlıdır. ABD ve diğer ülkeler tarafından işgale karşı mücadeleyi desteklemek üzere gönderilen yardımların mücahit partiler tarafından alınabilmesi Pakistan tarafından resmen tanınmaları şartına bağlanmıştır.¹³⁰⁰ ISI'de Afganistan Bürosunu yöneten M. Yusuf'a göre bu tedbir, artan yolsuzluklar nedeniyle uygulanmaya başlanmıştır. ISI bir dönem doğrudan mücahit komutanlara silah ve malzeme teslimatı yaparken daha sonra bu konuda sadece Peşaver'deki mücahit partileri muhatap almaya başlamıştır.¹³⁰¹

Ancak Pakistan tarafından belirlenen bu yardım sistemi sadece savaşan mücahitleri değil çatışma ve savaş nedeniyle Pakistan'a geçerek kamplarda yaşamak zorunda kalan mültecileri de olumsuz etkilemiştir. Zira mültecilere yapılacak gıda ve benzeri yardımlarda da ISI'nin Afgan mücahit partilerini muhatap alması, yardıma

¹²⁹⁸ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 2.

¹²⁹⁹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 175, 176.

¹³⁰⁰ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 716.

¹³⁰¹ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 38.

muhtaç Afgan mültecilerini partilerden birini seçmeye mecbur bırakmış, parti çatısı altına girmeyenler ise sorunlarla karşılaşmışlardır.¹³⁰²

Mücahitler Sovyet ve Afgan ordularından başka rejimi destekleyen bazı kabilelerle de savaşmak zorunda kalmışlardır. Bunların başında Afridi Kabilesi gelir. Afridiler Darra kökenli silah ticaretini ellerinde tutmuşlardır. KHAD tarafından da kendilerine silah sağlanan bu kabile mensupları sık sık mücahitlerle çatışmışlardır.¹³⁰³

2.4.1. Direniş Cephesini Oluşturan gruplar

1979 yılı yaz mevsimine kadar Pakistan’da yerleşik altı Afgan Sünni partisi bulunuyordu.¹³⁰⁴ Daha sonra partilerin sayısı yediye çıkmıştır. Bu direniş partileri ve liderleri; *Hizb-i İslami* (Gülbeddin Hikmetyar), *Cemiyet-i İslami* (Burhaneddin Rabbani), *Hizb-i İslami* (Yunus Halis), *Mehaz-ı İslami* (Pir Seyit Ahmet Geylani) *Cephe-yi Necat-ı Milli* (Sibgetullah Müceddidi), *Harekât-ı İnkılab-ı İslami* (Muhammed Nabi Muhammedi) *İttihad-ı İslami* (Abdurresul Sayyaf)’tır. Roy, ilk üç partiyi “Sünni İslami partiler” ikinci üç partiyi ise “Sünni geleneksel partiler” olarak adlandırmıştır.¹³⁰⁵

Muhafazakâr partiler; Gülbeddin Hikmetyar’ın liderliğindeki Hizb-i İslami, Yunus Halis liderliğindeki Hizb-i İslami ve yukarıda bahsedilen Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Cemiyet-i İslami, 1960’lı yıllarda Afganistan Demokratik Halk Partisi’nin kurulmasına karşı çıkmış olan *İslam Gençlik Hareketi* kökenlidirler.¹³⁰⁶ Cemiyet-i İslami aynı zamanda 1972 yılında Kâbil’de gayri resmi olarak oluşmuş ilk İslami nitelikli partidir.¹³⁰⁷

M. Ewans, Abdürresul Sayyaf’ın liderliğini yaptığı *İttihad-ı İslami Bara-i Azadi* (Afganistan’ın Kurtuluşunun İslami Birliği) adlı partiyi de muhafazakâr partilerden saymaktadır.¹³⁰⁸ Bu partinin ortaya çıkışı farklı bir süreç sonunda

¹³⁰² Doris Lessing, **a.g.e.**, s. 76.

¹³⁰³ Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 83.

¹³⁰⁴ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 242.

¹³⁰⁵ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 219.

¹³⁰⁶ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 16.

¹³⁰⁷ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 30.

¹³⁰⁸ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 155.

gerçekleşmiştir: 1981 yılında Müceddidi, Geylani ve Muhammedi birleşik bir konsey kurarak biraraya gelmişler ve Abdürresul Sayyaf'ın başkanlığında bir “şemsiye örgüt” oluşturulmuştur. Ancak Abdurresul Sayyaf, bir süre sonra diğer bazı Afgan grupları yanına çekmeyi başarmış ve bu üst yapıyı kendi partisi haline dönüştürmüştür.¹³⁰⁹ Böylelikle Pakistan'da konuşlu parti sayısı yediye yükselmiştir. Bu partiler daha sonra “Yediler Grubu” (Güruh-i Heftgenah) olarak adlandırılmışlardır.¹³¹⁰ Pakistan yedi Peşaver partisini tanımış, yeni ortaya çıkan ve nisbeten küçük partileri ise bu yedi partiden birine katılmaları doğrultusunda yönlendirmiştir.¹³¹¹

Yedi partinin içinde Mevlevi Muhammed Nebi (Nabi Muhammedi) liderliğindeki *Harekât-ı İnkılab-ı İslami*, Seyit Ahmet Geylani'nin liderlik ettiği *Merkez-i (Mehaz) Milliye-i İslami* ve Sibgetullah Müceddidi liderliğindeki *Cephe-i Milliye-i Necat-ı Afganistan* (Afgan Milli Kurtuluş Cephesi) ılımlı görüşe sahip partiler olarak değerlendirilmişlerdir.¹³¹²

Sufi Nakşibendî anlayışına sahip Müceddidi tarafından 1980 yılında kurulmuş olan parti gelenekçi bir çizgi takip etmiştir. Harekât-ı İnkılab-ı İslami'nin gücünün kaynağı ise ADHP yönetimine karşı ilk ayaklanmaları öğrencilerle birlikte başlatan din adamları ve köy mollaları olmuştur.¹³¹³ Başlangıçta Harekât-ı İnkılab-ı İslami, bu partiler arasında en güçlü olan partidir. Temelde muhafazakâr partilerle aralarında, “Afganistan'da kurulacak rejimin ne olacağı” konusunda fikir ayrılıkları olan ılımlı

¹³⁰⁹ Dilip Hiro **a.g.e.**, 1995, s. 246; Abdürrab Resul Sayyaf uzun yıllar Mısır'da kalmış bir İslam hukuku profesörüdür. S. Arabistan'ın Taif kentinde 1980 yılında gerçekleştirilen İslam Konferansı Örgütü zirve toplantısında yaptığı konuşmadan itibaren S. Aradistan İstihbarat Teşkilatının gözdesi olmuştur. Bkz: Steve Coll, **Ghost Wars**, Penguin Press, U.S.A., 2004, s. 82, 83.

¹³¹⁰ Hafızullah Emadi, **Culture and Customs of Afghanistan**, Greenwood Press, U.S.A., 2005, s. 71.

¹³¹¹ Angelo Rasanayagam, **a.g.e.**, s. 103; J. Bruce Amstutz'a göre Pakistan 1981 yılında altı Afgan direniş partisini tanıırken diğer küçük grupları bu partilerle birleşme konusunda yönlendirmiştir. 1983 yılında ise bir değişikliğe gitmiş ve beş Hazara Partisini de tanımıştır. Böylece Pakistan tarafından tanınan partilerin sayısı 11'e çıkmıştır. Bkz. J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 107, 108.

¹³¹² Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 16.

¹³¹³ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 31.

partiler, muhafazakârlar kadar iyi teşkilatlanamamışlar ve işgale karşı savaşta onlar kadar etkili olamamışlardır.¹³¹⁴

Harekât, özellikle işgalin ilk döneminde sahip olduğu gücü 1981 yılından itibaren yitirmeye başlamıştır. Bu durum parti içindeki dil farklılığından da kaynaklanmıştır. Tacik dilini konuşan Ferah bölgesindeki Nurzaylar Cemiyet-i İslami'ye katılırken, Peştun dili konuşan kabileler Harekât içinde kalmışlardır.¹³¹⁵ Mehaz-ı Milli-yi İslami ise sufi eğilimli Pir Geylani'nin önderlik ettiği ve Afganistan'ın güneyindeki Peştun kabileler arasında destek bulan bir oluşumdur. Liberal ve ılımlı Pir Geylani'nin Afganistan'ın eski kralı Zahir Şah ile olan sıhriyeti Mehaz-ı Milli'yi krallık yönetiminin savunucusu haline getirmiştir.¹³¹⁶

Pakistan Hükümetinin de resmen tanıyarak destek verdiği Peşaver'deki partilerin altısı Peştunların çoğunlukta bulunduğu ve onlar tarafından yönetilen partilerdir. Türkler ise çoğunluğunu Taciklerin oluşturduğu ve Tacik kökenli Burhaneddin Rabbani tarafından yönetilen Cemiyet-i İslami partisi bünyesinde faaliyet göstermişlerdir.¹³¹⁷ Afganistan işgaline karşı mücadele eden bu partiler direnişin siyasi üst otoritesini oluştururken her biri ayrıca askeri komiteler de kurmuşlardır.¹³¹⁸

Direnişçi Şii Partiler ise; *Şura-yı İnkılab-ı İttifak-ı İslami* (Seyit Beheştî), *Sazman-ı Nasr* (konsey yönetiminde), *Harekât-ı İslami* (Şeyh Asıf Muhsini) ve *Sipah-ı Pasdaran* (Ekberi ve Sadiki) partileridir.¹³¹⁹ Bunlara ilaveten Şeyh Vusuki liderliğinde *Hizbullah* da Şii partilerdendir.¹³²⁰ Şura-i İnkılab-ı İttifak-ı İslami, Seyit Beheştî liderliğinde 1979-1982 yıllarında Hazaracat'ta egemen olmuştur.¹³²¹

¹³¹⁴ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 16. Muhafazakâr ve ılımlı partiler arasındaki temel ayrılık Afganistan'da kurulacak yönetim biçimi konusundaki farklı düşüncelerden kaynaklanmıştır. Bu bağlamda İslam cumhuriyeti, meşrutiyet ya da laik cumhuriyet seçenekleri gündeme gelmiştir. İslam cumhuriyetinin niteliği konusunda da muhafazakârlar arasında bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bkz. **a.g.e.**, s. 16.

¹³¹⁵ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 129.

¹³¹⁶ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 33.

¹³¹⁷ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 716.

¹³¹⁸ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 39.

¹³¹⁹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 141, 219, 220; Olivier Roy, **a.g.e.**, 1995, s. 45.

¹³²⁰ Hafizullah Emadi, **a.g.e.**, 2005, s. 72.

¹³²¹ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 63.

Afganistan’da Şii direniş Hazaraların öncülüğünde yürütülmüştür.¹³²² Üç Hazara partisi, Şura, Nasr ve Harekât-ı İslami, İran’da merkezler açarak siyasi faaliyetlerini buradan yürütmüşlerdir.¹³²³

Sipah-i Pasdaran, İran Pasdaran’ı tarafından 1982 yılında Nasr ve Şura’dan ayrılan gruplarla kurulmuştur.¹³²⁴ Hazara Partileri Şura, Nasr ve Pasdaran, İran’ın yönlendirmesi ile 1989 yılında bir üst yapı şemsiyesi altında birleşmiş ve böylelikle *Hizb-i Vahdet* ortaya çıkmıştır. Harekât-ı İslami’nin Hazaraları bu birliğe katılırken, Şeyh Asaf Muhseni ve bu partide çoğunluktaki Şii Kızılbaşların katılmamış olması dikkat çekicidir.¹³²⁵

Peştun, Hazara ve Kızılbaşlar dışında diğer bazı etnik gruplar da işgale karşı örgütlenmişlerdir. Nuristanilerin oluşturmuş olduğu *Cephe-i Nuristan* Lağman, Peç ve Kamdeş alt gruplarından oluşmuş, örgütsel anlamda bölgesel bir direniş grubudur. Kamdeş grubunun karargâhı Peşaver’de olsa da grubun etkinliği Kamdeş’in ötesine geçmemektedir.¹³²⁶

Öte yandan işgalin ardından Sovyet Ordusunun Afganistan’dan çıkarılması ile birlikte Afganistan Ulusunun birliğinin sağlanmasına öncelik veren milliyetçi direniş örgütleri de ortaya çıkmıştır. İslamcı ve sol eğilimli grupların siyasi görüşlerinden farklı bir politika belirleyen milliyetçi direnişçiler Afgan Ulusunun dayanışmasını esas almışlardır. Peşaver’deki bazı camiler bu amaç doğrultusunda yapılan toplantıların merkezi olmuştur. Mülteciler tarafından Veziristan ve Tal’da da bezer toplantılar gerçekleştirilmiştir.¹³²⁷

Ayrıca mücahitler arasında *Arap Afganlar* olarak tanımlanan grup, Sovyet işgaline karşı dinsel bir görev duygusu uyandırmıştır. Bu ise Afganistan halklarının uzun zamandan beri eksikliğini duyduğu bir bilinçtir. Arap Afganlar, “İslam’ın düşmanlarına” karşı şeriat temelinde şekillenen bir anlayış geliştirmişlerdir.¹³²⁸

¹³²² Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 139.

¹³²³ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 17.

¹³²⁴ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1995, s. 96.

¹³²⁵ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1995, s. 21, 45, 95, 97.

¹³²⁶ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 58.

¹³²⁷ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 96, 97.

¹³²⁸ Laura Mansfield, **a.g.e.**, s. 22.

Sovyetlere karşı savaşan Arap Afganların sayısının 3000-5000 arası olduğu tahmin edilmektedir.¹³²⁹ Arap Afganlar, Peşaver’de Abdullah Azam’ın temsil ettiği Müslüman Kardeşler Örgütü ile Dünya Müslümanlar Birliği’nin tesislerini merkez edinmişlerdir.¹³³⁰ Çoğunlukla Suudi Arabistan, Mısır, Tunus ve Cezayir gibi Arap ülkelerinden gelenlerin oluşturduğu bu grubun Sovyet işgalinden sonra faaliyet alanını genişlettiği görülecektir.¹³³¹

Afganistan’da geleneksel ve İslami partilerin yanı sıra direniş cephesinde yeralan başka gruplar da vardır. Radikal devrimci ideolojilere sahip direnişçi örgütlerden en bilineni Kâbil ve diğer bazı şehirlerde örgütlenmiş olan *SAMA* (Afganistan Halkının Kurtuluşu Örgütü)’dır. Diğer direnişçi gruplara nazaran etkinliği az olan SAMA, 1978 yılında Şule-i Cavid’in eski üyeleri tarafından kurulmuştur. Bu grubun en tanınmış kurucularından olan Abdülmecid Kalakani Kâbil’de 1980 yılında tutuklanmış ve rejim tarafından öldürülmüştür.¹³³² SAMA özellikle 1980 yılı Şubat ayında Babrak Karmal hükümeti ve Sovyet işgaline karşı öğrenci olayları ve protesto gösterilerini örgütlemesi ile gündeme gelmiştir.¹³³³

Küçük bir grup olan *Mücahit İsyancılar Cephesi* ideoloji bakımından birleşmiş bir ulusal cepheyi savunan SAMA ile paralellik gösterir. Mücahit İsyancılar Cephesi, gelişmiş bir İslam anlayışı içerisinde beş direniş örgütünün birleşmesini savunur. Peştunların oluşturduğu ve kısaca *Afgan Milli* olarak bilinen *Sosyalist Afgan Halkının Milli İslami Devrimi* adlı örgüt ise Peşaver’i karargâh olarak kullanmıştır. Bu grup Nangarhar vilayetinde bir büro kurma girişimi nedeniyle Yunus Halis’in grubu tarafından yok edilmiştir.¹³³⁴

Bu dönemde devrimci niteliklerini ön plana çıkarmaya çalışan diğer örgütlerden *AHKAR*, Arnavutluk lideri Enver Hoca’nın ideolojisi doğrultusunda faaliyet göstermiştir. Pathanlar içerisinde Pakistan’da aktif olan *Millet* ise bilimsel

¹³²⁹ John Prados, **Safe For Democracy, The Secret Wars of the CIA**, Ivan R. Dee Publisher, U.S.A., 2006, s. 489.

¹³³⁰ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 131.

¹³³¹ Mahmud A. Faksh **The Future of Islam in the Middle East: Fundamentalism in Egypt, Algeria, and Saudi Arabia, 1st Publishing**, Praeger Publishers, U.S.A., 1997, s. 35.

¹³³² Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 59.

¹³³³ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 118.

¹³³⁴ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 59.

sosyalizmi esas almıştır. Tahir Bedahşi liderliğindeki “Sitem-i Milli”, daha evrensel bir yaklaşımla Afganistan’daki etnik halklar arasında eşitliği savunmuş ve etnik ayrımcılığın karşısında olmuştur.¹³³⁵ Sitem-i Milli Özbeklerin de katıldığı partilerden biridir.¹³³⁶

Tahir Bedahşi bastırılan Afgan halklarının Peştun hâkimiyetinden kurtulması konusuna daha çok önem vermiştir. Babası Özbek olmasına rağmen Tacik kimliği ile ön plana çıkmış ve Tacik-Özbek birliği için çaba harcamıştır. Sitem-i Milli bir süre sonra ılımlı ve muhafazakâr olmak üzere iki eğilime ayrılmış, muhafazakâr grubun liderliğini Abharuddin Bav’ess üstlenmiştir.¹³³⁷

Peşaver’deki partilerin Afgan direnişine silah aktarmaya başlamasından sonra Afganistan topraklarında savaşılan mücahit gruplar destek alabildikleri partilere yaklaşmayı tercih etmişlerdir. Yardım kesildiğinde doğal olarak başka partilere geçişler olmuştur. Ancak bu karışık duruma rağmen partilerin genel olarak faaliyet gösterdikleri alanlar da ortaya çıkmıştır.¹³³⁸

Afganistan’daki mücahit partiler, güttükleri ideoloji, liderlerinin karizması ve yönetim becerileri ile birbirlerinden ayrılmışlardır. Ancak partilerin başarısını etkileyen en önemli husus dış dünyadan temin ettikleri parasal destek ve silah yardımlarıdır. Bu imkâna erişememiş partiler Afganistan’daki direniş mücadelesi sırasında ve sonrasında sınırlı faaliyet gösterebilmişler ya da yok olmuşlardır. Afganistan Savaşı’nda Batı basınında en çok ön plana çıkan Peştun partisi ise Gülbeddin Hikmetyar’ın liderliğindeki Hizb-i İslami partisidir.

Hikmetyar’ın Hizb-i İslami partisi ve onun öncülü “İhvan” ideolojik ilhamını 1927 yılında Mısır’da kurulmuş olan “Müslüman Kardeşler” örgütünden almıştır.¹³³⁹ Bu parti örgütlenmede Sovyet modelini benimsemiş ve hücre sistemine dayanan bir

¹³³⁵ İlhan Sürmeli, Ragıp Duran, **a.g.e.**, s. 70.

¹³³⁶ Olivier Roy, “Ethnic Identity and Political Expression in Northern Afghanistan”, **Muslims in Central Asia**; Expression of Identity and Change, Ed. By: Jo-Ann Gross, Duke University Press, U.S.A., 1992, s. 81.

¹³³⁷ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 56.

¹³³⁸ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 33.

¹³³⁹ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 243.

yapı kurmuştur.¹³⁴⁰ Bir İslami devrim amaçlayan Gülbeddin Hikmetyar'ın Hizb-i İslami Partisi, işkence ve öldürmeler de dâhil olmak üzere partiye muhalefet edenlere karşı çok katı yöntemler kullanmayı esas almıştır. İşgalin ilk yıllarında Sovyetler ve Babrak Karmal, direniş cephesinde sadece bu gruptan bahsetmektedirler.¹³⁴¹

Gücü, Hikmetyar'ın dogmatik hırsı ve yüksek örgütlenme yeteneğinden kaynaklanan Hizb-i İslami Partisi, Herat'a kadar uzanan bir komuta teşkilatlanması, mücahit toplama merkezleri, tıbbi tesisler, eğitim kampları, depo ve büroları ile neredeyse Kâbil Hükümetine alternatif bir hükümet yapılanması meydana getirmiştir.¹³⁴²

Afganistan'da direnişin başarısını etkileyen önemli faktörlerden biri de Pakistan'dır. Coğrafi yakınlığı, Afganistan ile olan sınır bölgesinde Peştunların yaşıyor olması, Afgan mültecilerinin büyük bölümünün bu ülkeye sığınması, Sovyetlere karşı bu bölgede siyasi ve askeri-lojistik üs özelliklerini taşıması, Batı ülkeleri ve özellikle ABD nezdinde Pakistan'ın önemini artırmıştır.

Pakistan Hükümetinin ise mücahit gruplar üzerinde bir denetim sistemi kurmuş olduğu görülmektedir. Pakistan başlangıçtan itibaren Afganistan'da yürütülen direnişi kontrol altına almak suretiyle bu savaştan kendi milli çıkarları doğrultusunda yararlanmayı amaçlamıştır. Bu konuda, Afganistan ile sınır komşusu olma avantajının yanı sıra Batı ve Arap ülkelerinden yapılan yardımların mücahitlere aktarılmasındaki aracılık özelliği Pakistan'a güç sağlamıştır.¹³⁴³

Pakistan'ın bu amaç için kullanabileceği çok önemli avantajı, silahlı mücahit gruplarının siyasi temsilcileri olan partilerin Pakistan'ın Peşaver kentinde yerleşik olmalarıdır. Pakistan Devlet başkanı Butto 1970'li yılların ortalarından itibaren Muhammed Davud rejiminden kaçanların kurdukları partilerin Peşaver'de yerleşmelerine müsaade etmiş ve bunları Davud yönetimine karşı desteklemiştir. Butto'dan sonra iktidara gelen ve direniş partileri ile ideolojik düşünce yakınlığı olan

¹³⁴⁰ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 31.

¹³⁴¹ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 56.

¹³⁴² Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 244, 245.

¹³⁴³ Enrique Baltar Rodriguez, **a.g.e.**, s. 56.

Ziya ül Hak da gereğinde politik bir araç olarak kullanmak maksadıyla bu oluşumları kontrollü şekilde desteklemiştir.¹³⁴⁴

Direnişi olumsuz etkileyen önemli bir faktör de farklı mücahit parti ve gruplar arasındaki çekişmeler ile ortak düşmana karşı tek vücut olarak hareket edememeleridir. Bu bağlamda, Sovyet işgaline karşı ortak bir amaç benimsemelerine rağmen mücahit grupların ve bunları temsil eden partilerin neden birbirlerinden ayrı hareket ettikleri ve bir çatı altında birleşemedikleri sorusu akla gelmektedir.

Burhaneddin Rabbani'nin ifadesiyle rejime karşı direniş gösteren grupların ilk birleşme girişimi 1979 yılı Ağustos ayında gerçekleşmiştir. Bu çerçevede *Peyman-ı İttihad-ı İslami* (Ulusal İslami Cephe) kurulmuştur. Bu çatı altında Yunus Halis'in Hizb-i İslami partisi, Sigbetullah Müceddidi'nin Ulusal Kurtuluş Cephesi, Mevlevi Muhammedi'nin İslam Devrimi, Rabbani'nin Cemiyet-i İslami partileri bir araya gelmişlerdir.¹³⁴⁵ Peyman-ı İttihad-ı İslami'nin lideri liberal İslam hukuku uzmanı Seyit Ahmet Geylani'dir. Peygamber soyundan geldiğini iddia eden Geylani iki ay kadar reform vaatlerinden etkilendiği Nur Muhammed Taraki'nin danışmanlığını da yapmış, sonra onun muhalifleri safına katılmıştır.¹³⁴⁶

Pakistan'da 1980 yılında Seyyaf liderliğinde bir araya gelmeye karar veren partilere Hikmetyar katılmamıştır. Bu birlik girişimi yürümemiş, dahası Afganistan direniş hareketinin iki kampa ayrılmasına neden olmuştur. Böylelikle belirgin olarak İslamcılık ve kralcılık eğilimleri ortaya çıkmıştır. Hikmetyar İslamcı kesimde ön plana çıkarken Geylani ikinci eğilimin liderliğini yapmıştır.¹³⁴⁷

Sabık Afgan Kralı Zahir Şah'ın birleşme yönündeki gayretleri de bir sonuç getirmemiştir.¹³⁴⁸ 1980 yılında Hikmetyar hariç Pakistan'daki beş direniş partisinin birlik sağlama çabalarının ardından 1981 yılında da benzer girişimler gerçekleştirilmiştir. Nisan ayında din âlimlerinin oluşturduğu bir meclis tarafından yapılan çağrı ve baskı ile *Yedi Parti Koalisyonu* ortaya çıkmıştır. Bu koalisyona Hikmetyar, Yunus Halis ve Rabbani'nin partilerinin yanı sıra diğer ılımlı gruplardan

¹³⁴⁴ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 28, 29.

¹³⁴⁵ İlhan Sürmeli, Ragıp Duran, **a.g.e.**, s. 58.

¹³⁴⁶ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 219.

¹³⁴⁷ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 122-124.

¹³⁴⁸ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 156.

da katılımlar olmuştur. Daha istikrarlı görünmesine rağmen bu grup Afganistan’da çok destek bulamamıştır.¹³⁴⁹

Afganistan’daki direniş gruplarının en önemli ortak özelliği İslam inancına sahip olmalarıdır. Bu inançtan kaynaklanan “işgalci güce karşı cihat anlayışı” farklı mücahit partileri için bir asgari müşterek ya da ortak bir zemin sağlamıştır. Ancak partiler arasında birlik oluşturma gayretlerinin başarılı olmadığı görülmektedir. Pakistan kendi politikası ve çıkarları gereği mücahit partiler arasında birlik kurulmasına karşı olmuştur.¹³⁵⁰

Bu konuda ISI Afganistan Bürosu Başkanı Muhammed Yusuf farklı düşünmektedir: Yusuf’a göre; Pakistan, mücahit partiler arasında 1984 yılının başında bir tür birlik oluşturma girişimi başlatmış, hatta bu maksada etki etmek için Suudi Arabistan İstihbarat Teşkilatı Başkanı Prens Türki’yi davet ederek girişime katkıda bulunmasını sağlamıştır. Ancak Afgan grupların uzlaşmaz tavrı üzerine Ziya ül Hak direktif vererek bir “yedi parti ittifakı” sağlamaya çalışmıştır.¹³⁵¹ Öte yandan P. Marsden’e göre Pakistan Hükümeti, mücahit partiler arasında ayrılığı desteklerken ülkesindeki mülteciler arasında da bir bölünme yaratmaya çalışmıştır. Bu maksatla partilerin mülteci kamplarında bürolar açmalarını telkin etmiş ve desteklemiştir. Bu uygulama partilerin Afganistan’da savaşacak elemanları temin etmesine yaramıştır.¹³⁵²

Birleşik bir cephe oluşturulması yönündeki diğer ilginç bir girişim de Şule-i Cavit’den ayrılanların kurduğu “Afganistan Halkları Devrimci Örgütü” tarafından başlatılmıştır. Bu örgüt çok tanınmayan İslam Savunma Cemiyeti, Milli Kurtuluş Örgütü, Cihat Örgütü gibi İslami özellikli oluşumlarla birleşik bir askeri platform oluşturmuştur.¹³⁵³ 1985 yılında “Birleşik Askeri Cephe” kurulmuş ancak kısa sürede dağılmıştır. KHAD ve Pakistan’ın birleşme karşıtı çabalarının yanında Gülbeddin Hikmetyar’ın uzlaşmaz tavrı birleşmenin önünde engel olarak kalmıştır.¹³⁵⁴ Yine

¹³⁴⁹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 123, 124.

¹³⁵⁰ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 156.

¹³⁵¹ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 39, 40.

¹³⁵² Peter Marsden, **a.g.e.**, s.34.

¹³⁵³ İlhan Sürmeli, Ragıp Duran, **a.g.e.**, s. 89.

¹³⁵⁴ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 166.

1985 yılında bu defa Suudilerin konuya el attıkları ve direniş partilerini birleştirme yönünde gayret sarfettikleri görülmektedir. Bu girişim sonucu bütün partileri kapsayan geniş bir birlik kurulmuş ve öncekilere göre daha etkili olmuştur.¹³⁵⁵ İran da Şii partileri birleştirme yönünde çalışmalar yapmış ve daha önce değinildiği gibi 1989 yılında Hizb-i Vahdet ortaya çıkmıştır.¹³⁵⁶

2.4.2. Afganistan'daki Türk Unsurların İşgale Karşı Tutumları ve Azad Beg

Batı algısında Afganistan'daki direnişin asıl aktörleri Peştunlar ve Taciklerdir. Bu iki halk, Afganistan'da sayıca çok olmaları ve özellikle Peşaver'de siyasi olarak örgütlenmiş temsilcilerinin bulunması nedeni ile Batı medyasında ve Afganistan'a yönelik değerlendirmelerde ön plana çıkmıştır. Pakistan'ın Peşaver'deki bu siyasi oluşumları tanınması ve işgal döneminde onlarla irtibatını sürdürmesi ile bir anlamda meşruiyet kazanan bu partiler genelde bir etnik unsuru temsil etseler de diğer etnik kökenlerden mücahitleri de bünyelerinde barındırmışlardır.

Türklerin yoğun olarak yaşadığı Afganistan'ın kuzey bölgesi ya da Afgan Türkistanı, coğrafi şartlardan dolayı Sovyet işgalini başlangıcından itibaren en fazla hisseden bölgedir. Sovyetler Birliği'ne yakın olması, Sovyetlerden başlayan ve Kâbil'e uzanan ana ikmal yolunun bu bölgeden geçmesi Sovyetlerin bu bölgeyi stratejik açıdan önemsemelerine neden olmuştur. Dolayısıyla Afgan Türkistanı Sovyetler Birliği'nin stratejik olarak birinci öncelik verdiği ve askeri bakımdan sıklet merkezi oluşturduğu alan içerisinde kalmıştır. Böylelikle Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kuzey Afganistan işgal boyunca hep istim üzerinde bulunmuştur.

Bu bağlamda Sovyet tehdidini ve alabileceği boyutu en iyi değerlendirenler Kuzey Afganistan'daki Türkler ve Tacikler olmuştur. Yaşadıkları bölgelerin Sovyet egemenliğine girmesi konusunda sahip oldukları tehdit algısı, onların Sovyet Ordusuna karşı verilen mücadelede daha akılcı davranmalarına etki etmiştir. Dolayısıyla bu bölgede yaşayan Türkler, Tacikler ve Peştunların direniş için ortak amaçta birleşmeleri zor olmamıştır.¹³⁵⁷

¹³⁵⁵ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 124.

¹³⁵⁶ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1995, s. 21.

¹³⁵⁷ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 21.

Kuzey Afganistan'da Bedeşan, Bağlan, Belh ve Kunduz gibi şehirlerde Sovyet birliklerine karşı yoğun bir gerilla mücadelesi yürütülmüştür. Direniş güçleri özellikle askeri üsler, endüstriyel alanlar, doğal gaz ve petrol tesisleri ile yolları hedef almışlardır.¹³⁵⁸ Afgan Türkistanı'nda sekiz vilayette işgale karşı mücadele, yoğun olarak bu bölgede yaşayan Türkler tarafından sürdürülmüştür. Ancak işgalin ilk zamanlarında bir siyasi yapıda örgütlenemeyen Türklerin büyük bir kısmı, daha önce de değinildiği gibi Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Cemiyet-i İslami Partisine, küçük bir bölümü de diğer partilere katılmak zorunda kalmışlardır.¹³⁵⁹

Öte yandan, Türk kökenli mücahitlerin pratik zorunluluklardan dolayı işgale karşı diğer partiler şemsiyesi altında mücadele etmek durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Zira Afgan direnişi için gönderilen yardımları dağıtan Pakistan, sadece yedi partiyi muhatap kabul etmiş ve diğer silahlı mücahit gruplarının bu yedi partiden birine katılmaları durumunda yardım alabileceklerini açıklamıştır.¹³⁶⁰

Afganistan'da Sovyet işgaline karşı Türk siyasi örgütlenmesinin temeli, Muhammed Davud Han döneminde imamlık yapmış olan Mevlevi Muhammed Tahir adlı bir Türk'e dayandırılır. Muhammed Tahir, verdiği vaazlarda hükümeti eleştirmesi nedeniyle hapse girmiş ve Babrak Karmal döneminde serbest kalmıştır. Muhammed Tahir Pakistan'da kurulan mücahit partiler içerisinde Özbek ve Türkmenlerin temsil edilemeyeceği kanaatine varmış ve Türkleri temsil eden bir parti kurmaya karar vermiştir.¹³⁶¹

Afganistan'daki Türkleri bir siyasi birlik çatısı altında toplamaya yönelik ilk ciddi girişim Pakistan'ın Peşaver kentinde 1981 yılında Tahir Mutahhar, Abdül Mennan, Abdülkerim Mahdum ile Nurettin Talkani önderliğinde gerçekleşmiş ve "Türkistan Mücahitleri Kongresi" düzenlenmiştir. Kongre çalışmalarında ortaya çıkan görüş ayrılıkları kesin bir sonuca ulaşılmasını engellemiştir. Fikirsiz

¹³⁵⁸ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 21.

¹³⁵⁹ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 718.

¹³⁶⁰ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 29.

¹³⁶¹ Rauf Beg, **Adı Afganistan'dı, Talibanların Eline Nasıl Düştü**. Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2001, s. 58-60; Mevlevi Muhammed Tahir aynı kaynaktan; "M. Muhammed Muttahuri", "Mevlana Muhammed", "Mevlevi Tahir Muttahar", "Mevlevi Methur", "Mevlevi Tahir Methur" olarak da geçmektedir. A. A. Andican ise bu ismi "Tahir Mutahhar" olarak vermektedir. Bkz. A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 720.

anlaşmazlığa, ayrı bir Türk partisinin kurulup kurulmaması tartışmaları ile Pakistan'dan destek alma konusundaki endişeler yol açmıştır.¹³⁶²

Ancak ilk kongrede varılan uzlaşma gereği yine 1981 yılında düzenlenen ikinci kongrede delegeler tarafından, *Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam İttihadı* adında bir parti kurulmasına karar verilmiştir. Abdülkerim Mahdum partinin geçici başkanlığına, Azad Beg ise başkan yardımcılığına getirilmiştir.¹³⁶³ Azad Beg Pakistan'da dünyaya gelmiş ve hukuk eğitimi görmüştür. Annesi son Hokand Emiri Hudayar Han'ın torunudur.¹³⁶⁴ Kongrede Abdülkerim Mahdum'un başkanlığa getirilmesi, askeri tecrübesi olan birinin bu oluşumun başına getirilmesi düşüncesinde olan Azat Beg'in girişimleri ile gerçekleşmiştir.¹³⁶⁵

Roy'a göre; Azad Beg bu girişim ile ilk safhada Kuzey Afganistan'da yaşayan bütün Türkleri bir siyasi çatı altında toplamayı amaçlamıştır. Bu hareketin ikinci safhası ise Türkistan'a yöneliktir. Kuzey Afganistan'dan sonra Sovyet sınırlarında bulunan Türkistan'ın kurtarılması nihai amaçtır. Peşaver'de kurulan bu partiye Pakistan Hükümetinin de yardımları olmuştur.¹³⁶⁶

Azad Beg 1988 yılında görüştüğü Türk gazetecilere, amaçlarının "Kuzey Afganistan halkının refahı" olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda "direnişi böldüğü" suçlamalarına maruz kaldığı bir dönemde daha detaylı bir açıklama yapmaktan kaçınmıştır. Ancak partisine ait okulda mücahit gençlere Türkçe, Türk tarihi ve Türklük bilinci üzerine eğitim verilmeye devam edilmiştir.¹³⁶⁷

Azad Beg Pakistan'daki saygın konumu ile Pakistan Hükümetinden önemli miktarda silah ve mühimmat temin ederek bunları Kunduz, Şibirgan ve Meymene'deki güçlere ulaştırmıştır. Daha sonra sağlanan bir miktar mühimmatın, geçici olarak bekletildiği Cemiyet-i İslami'ye ait depolardan alınması esnasında çıkan anlaşmazlık sonucu Mevlevi Tahir Mehter öldürülmüş, Kerim Mahdum ise

¹³⁶² A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 718, 719.

¹³⁶³ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 719.

¹³⁶⁴ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 60.

¹³⁶⁵ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 61.

¹³⁶⁶ Olivier Roy, **a.g.m.**, 1992, s. 79.

¹³⁶⁷ Metin Çorabatır, "Kuzey Vilayetleri Türkmenlerinin Amacı ÖZERKLİK" **Milliyet Gazetesi**, 29.08.1988, s. 4.

Azad Beg'e muhalefet etmiştir. Bu basit görünen olay Afganistan'daki Türk siyasi hareketini yaralamıştır.¹³⁶⁸

Partiye yönelik diğer darbe de Peştun gruplardan gelmiştir. Afganistanlı Türklerin böyle bir parti kurmasından rahatsız olan Peştun partileri aleyhte propagandalar yapmaya ve Türkler arasında ikilik çıkarma faaliyetlerine başlamışlardır. Bu etkilerle Abdülkerim Mahdum, Türk partisini Pir Seyit Geylani liderliğindeki Peştun çoğunluğun bulunduğu partiye yaklaştırmaya çalışmıştır. Böylelikle Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam İttihadı partisinin iki Türk lideri arasında bir çekişme başlamıştır. Azad Beg'e rağmen partide söz sahibi olamayacağını anlayarak kendi düşünceleri doğrultusunda ayrı bir yapılanmaya gitmeye çalışan Abdülkerim Mahdum, 1982 yılında Afganistan'ı terk edip Türkiye'ye göç edince partinin liderliğini Azad Beg devralmıştır.¹³⁶⁹

Öte yandan, Peştun grupların ISI ve CIA üzerinde aleyhte yaptıkları etkiler, Azad Beg'in partisine yapılan yardımların durdurulması ile sonuçlanmıştır. Gülbeddin Hikmetyar özellikle Azad Beg'in siyasi İslam karşıtı tutumundan rahatsız olmuştur. Diğer bir rahatsızlık konusu ise Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam İttihadı partisinin esas olarak Türk ve Tacik kökenlilerden oluşmasıdır.¹³⁷⁰ Bu çerçevede, Azad Beg, hem parti içinde çıkan ayrılıklar hem de güçlü dış etkilerden dolayı partinin geleceği açısından zor bir sürece girmiştir.

Abdülkerim Mahdum'un ayrılması ile partinin tüm sorumluluğunu Azad Beg üstlenmiştir. Öncelikle parti içinde yeni düzenlemeler yapmış ve hareketin Dünya'da tanınması için başta Baymirza Hayıt olmak üzere bazı Türkistanlı fikir adamları ile irtibat kurmuştur. Azad Beg bu dönemde Pakistan Devlet Başkanı Ziya ül Hak'ın bazı danışmanlarından da destek görmüştür. Ayrıca işgale karşı mücadele devam ederken Semengan'da bir karargâh teşkil edilmesini sağlamış ve bölgedeki Türk kökenli askeri liderleri parti çatısı altında bir araya getirmiştir.¹³⁷¹ Azad Beg'in

¹³⁶⁸ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 61, 62.

¹³⁶⁹ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 721.

¹³⁷⁰ Enver Altaylı, **a.g.e.**, s. 396.

¹³⁷¹ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 62, 63.

Afganistan'daki siyasi faaliyetleri ve mücadelesi, o dönemde Almanya'da yaşayan Baymirza Hayit tarafından da desteklenmiştir.¹³⁷²

Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam İttihadı partisinin girişimleri ile Semengan-Tatar'daki karargâhın yanı sıra Bamyân-Kûh-i Merd'de ve Aybek'te iki karargâh daha kurulmuş, "İmam Buhari" ve "Tirmizi" adlı kolordular teşkil edilmiştir. Böylelikle Faryab, Cevizcan, Semengan ve Belh bölgelerinde işgale karşı mücadele eşgüdüm içerisinde sürdürülmüştür. Bu yapı dâhilinde işgale karşı savaşan Türkler Afganistan mücadelesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Türk mücahit liderlerinden Aşur Pehlivan Cevizcan bölgesinde, Mevlevi Abdulkuddüs ve Tatar Mevlevi İslam Semengan bölgesinde, Haliddin Kunduz bölgesinde, Ayıt Murat Bağlan bölgesinde başarılı mücadeleleri ile tüm direniş cephesinin dikkatlerini çekmişlerdir.¹³⁷³ Basmacı isyanının önde gelen liderlerinden İbrahim Lakay Bey'in yeğeni olan Haliddin'in, Afganistan sınırının ötesinde Sovyet topraklarında dahi eylemler yapabilmesi, Azad Beg'e bağlı askeri liderlerin bu mücadelede ne kadar etkin olduklarının sadece bir göstergesidir.¹³⁷⁴

Azad Beg 1988 yılında Türkiye'ye gelmiştir.¹³⁷⁵ Türkiye ziyareti ve daha sonra gerçekleştirilen ABD'deki temasları Azad Beg'in ve Afganistan'daki partisinin siyasi gücünü pekiştirmiştir.¹³⁷⁶ Ayrıca Azad Beg'in ABD ziyareti partinin geleceği açısından da olumlu etkiler yapmıştır. Bu bağlamda Afganistan'da savaşan partiye bağlı gruplara yeniden silah yardımı sağlanmıştır.¹³⁷⁷ Afganistan direnişinin kaderini değiştiren silahlardan sayılan Stinger füzelerine sahip olmak da Azad Beg grubunun askeri gücünü artırmıştır.¹³⁷⁸

Olivier Roy'a göre; Pakistan, Sovyetlere ve Kâbil rejimine karşı kullanmak amacıyla Azad Beg'in liderliğindeki partiye çokça para ve silah yardımı yapmıştır. Afganistan'da Sovyetlerle mücadelede Azad Beg hareketine katılan Türk kökenli mücahit liderlerin yanı sıra başka partilerin çatısı altında bulunan Türk mücahit

¹³⁷² Orhan Kavuncu ile kişisel görüşme, 24 Kasım 2012

¹³⁷³ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 722.

¹³⁷⁴ Enver Altaylı, **a.g.e.**, s. 394.

¹³⁷⁵ Orhan Kavuncu ile kişisel görüşme, 24 Kasım 2012

¹³⁷⁶ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 63.

¹³⁷⁷ Enver Altaylı, **a.g.e.**, s. 396.

¹³⁷⁸ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 63.

liderler de Türklüklerini ön plana çıkararak bu silah yardımlarından yararlanmışlardır.¹³⁷⁹

Kuzey Afganistan İttihadi İslami Partisi çalışmaları çerçevesinde Azat Beg sayesinde Afganistan'daki Türk varlığı tüm Türk Milletinin dikkatini çekmiştir.¹³⁸⁰ Azad Beg 1988 yılında Türkiye'ye geldiğinde, Afganistan'da sürdürülen mücadele konusunda Türk Ocakları'nda yaptığı konuşmasında Türklük ve İslam'a vurgu yapmıştır. Bu ziyaretten sonra 1988 yılında Türk Ocakları tarafından bir yardım kampanyası başlatılmıştır. Kampanya sonunda 32.000 dolar yardım toplanmış ve bu para 1989 yılı Ocak ayında Peşaver'de Azad Beg'e teslim edilmiştir.¹³⁸¹ Afganistan Türklerine yardım kapsamında yaklaşık 18.000 dolar da bilahare banka havalesi ile gönderilmiştir.¹³⁸²

Ancak Afganistan'daki Türk direnişinin ivme kazandığı dönemde Türk partisi aleyhinde Peştun cephesinin yanı sıra Sovyetler tarafından da bazı söylemler üretilmeye başlanmıştır. Sovyetler, partinin Afganistan'dan sonra Türkistan'ı etkileyebileceği endişesini taşıırken, parti yapılanmasında Türk kimliğinin temel nitelik olması nedeniyle direniş cephesinin diğer grupları tarafından partiye yönelik olarak “milliyetçilik yaptığı ve cihadı böldüğü” suçlamaları yapılmıştır.¹³⁸³ O. Roy da bu söyleme paralel bir görüş benimsemiş ve Azad Beg hareketini, Kâbil rejimi tarafından diğer radikal mücahit partiler arasında ortaya çıkması sağlanarak direniş cephesini bölme amaçlı kullanılacak bir girişim olarak görmüştür.¹³⁸⁴ Türkiye'deki muhafazakâr kesimin de bu tenkit akımına kapıldığı görülmektedir. Nitekim Türkiye'de, Türk Ocakları'nın 1988 yılındaki kampanyası nedeniyle “Afganistan cihadında ırkçılık yapıyor, bu kampanya cihadı bölüyor” gibi eleştiriler yapılmıştır.¹³⁸⁵

¹³⁷⁹ Olivier Roy, **a.g.m.**, 1992, s. 80, 81.

¹³⁸⁰ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 56, 60.

¹³⁸¹ Orhan Kavuncu ile kişisel görüşme, 24 Kasım 2012

¹³⁸² Orhan Kavuncu, **Güzel Türkistan**, Türk Ocakları Ankara Şubesi, s.157, www.turkocagi.org.tr/kitaplar/O.Kavuncu-Turk_Dunyasi.pdf, Erişim Tarihi: 21.03.2013

¹³⁸³ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 723.

¹³⁸⁴ Olivier Roy, **a.g.m.**, 1992, s. 81.

¹³⁸⁵ Orhan Kavuncu ile kişisel görüşme, 24 Kasım 2012

Bu bağlamda yapılan eleştiriler Afganistan’da sadece söylemde kalmamıştır. Azad Beg’e bağlı direnişçilerle diğer radikal mücahit gruplar arasında çatışmalar da yaşanmış ve Kadı İslamuddin adlı Özbek mücahit Lider Azad Beg grubunun kuzeydoğu Afganistan’da yayılmasını durdurmuştur.¹³⁸⁶

Daha küçük Türk direniş grupları da Kuzey Afganistan’da Sovyet işgaline karşı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özbek Veli Beg, kendi namına 1986 yılına kadar 300 kişilik bir grup oluşturmuştur. Faaliyet sahası olarak seçilen bölge Amu ve Kurgan Tüb arasındaki bölgedir. Veli Beg Grubu, Sovyet stratejik hedeflerinin bulunduğu hemen kuzeydeki bölgede eylemler yapmak ve propaganda faaliyetleri yürütmek üzere ISI tarafından da desteklenmiştir.¹³⁸⁷ Fergana kökenli olup Kunduz’da yaşayan mücahitler ise 1978 yılında Taraki rejiminin öldürdüğü dini liderlerinin anısına Seyid Harun Grubunu kurmuşlardır. Bu grup da Kunduz-Bağlan bölgesinde direniş faaliyetlerini sürdürmüştür.¹³⁸⁸

Afgan Türkistanı’nın Pakistan’a uzaklığı bu bölgede Sovyet askeri gücüne karşı mücadele eden mücahitler için pek çok bakımdan olumsuzluklar ortaya çıkarmıştır. Pakistan üzerinden gelen yardımların bölgeye çok zor ulaşması, Sovyet askeri gücünün artan baskılarından geçici olarak kurtulmak için Pakistan’a geçmek gibi diğer mücahit grupların kolaylıkla uygulayabildiği yöntemlerin bu bölgedeki mücahit gruplar için neredeyse imkânsız oluşu, Afgan Türkistanı mücahitlerinin katlanmak zorunda kaldıkları en önemli zorlukların başında gelmiştir.¹³⁸⁹

2.4.3. Direniş Gruplarının Yapısı, Faaliyet Alanları ve Mücadele Esasları

Mao Tse-Tung, gerilla savaşını, “topyekün savaşın bir safhası ve devrim nitelikli mücadelenin bir hali” olarak görür. Bu bağlamda bu tür silahlı mücadelenin bağımsız bir savaş gibi ele alınmasına karşındır. Mao’ya göre, “gerilla savaşı baskı yapan güç ile buna maruz kalan arasındaki çatışmanın kaçınılmaz sonucudur.” Bu savaşın hedefleri ve niteliği kendine has özellikler gösterir. Mao, gerilla savaşını

¹³⁸⁶ Olivier Roy, **a.g.m.**, 1992, s. 81.

¹³⁸⁷ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 193, 194, 200-205.

¹³⁸⁸ Audrey C. Shalinsky, **Long Years Of Exile**, University Press of America, U.S.A., 1994, s. 110

¹³⁸⁹ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 716, 717.

“güçlü bir saldırganı karşı askeri bakımdan zayıf bir ülkenin kullanabileceği bir silah” olarak değerlendirir.¹³⁹⁰

Ernesto Guevara’ya göre; bir halkın kurtuluş mücadelesindeki gerilla savaşı çeşitli özellikler gösterir. Her ülkenin kendi coğrafi ve sosyal koşulları ise benimsenecek gerilla savaşının tarzını ve biçimlerini belirler. Ancak gerilla savaşının temel kuralları bu türdeki herhangi bir savaş için geçerliliğini sürdürür. Guevara’ya göre; gerilla ilk planda, faaliyet gösterdiği bölgede yaşayan halkın desteğine ihtiyaç duyar. Bu destek gerilla savaşının olmazsa olmazıdır. Diğer önemli bir gereklilik de gerillanın savaştığı araziye iyi tanınmasıdır. Araziyi tanımak dendiğinde yaklaşma ve uzaklaşma istikametlerinin tanınması, süratli manevra imkânı veren bölgeler ve gizlenme sağlayan yerlerin bilinmesi gibi faktörler öne çıkar.¹³⁹¹

Genel anlamda Afganistan’daki direniş cephesi, mücadele yöntemleri benzerlik gösterse de teorik ve yapısal olarak Üçüncü Dünya ülkelerinde özgürlük için silahlı mücadele veren örgütlenmelerden farklılıklar gösterir. Afganistan’da direniş kendiliğinden başlamış ancak parça parça ve koordinesiz olarak yayılmıştır. Geleneksel gerilla harekâtı teorisinin aksine mücahit grupların ilk önce halk desteğini kazanmak gibi bir kaygıları olmamıştır. Bu bağlamda başlangıçta toplumsal ve siyasi girişimler üstlenmemiş olan direniş, modern gerilla savaşından ziyade geleneksel bir isyan görünümü arz etmiştir.¹³⁹²

Mücahit gruplar yabancı bir gücün topraklarını egemenlik altına alma çabalarına karşı mücadele etmektedir. Zaten bu özelliği dışında, bu grupların XX. yüzyılın sonlarında Dünyada ortaya çıkan “ulusal kurtuluş cepheleeri” ile benzerlikleri yoktur. Afgan direnişi ideolojik olmaktan öte bireyseldir. Ulusal kurtuluş cepheleerinin söylemlerinde toplumsal reform ve ekonomik gelişme vardır. Bu vaatlerle halk desteğini kazanmaya çalışırlar. Ancak Afgan direnişinin söylemi daha farklıdır. Bu bağlamda İslami vurgular, etnik temalar, merkezi hükümet karşıtlığı,

¹³⁹⁰ “Mao Tse-tung on Guerilla Warfare”, **FMFRP 12-18**, Department of Navy, Headquarters United States Marine Corps, Washington, DC, 1989, s. 41, 42.

¹³⁹¹ Ernesto Guevara, **La Guerra de Guerrillas**, Centro de Estudios Miguel Enriquez-Archivo Chile, s. 5.

www.archivochile.com/America_latina/Doc_paises_al/Cuba/Escritos_del_Che/escritosdelche0045.pdf f, Erişim Tarihi: 10.11.2012

¹³⁹² Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 47, 60.

Rus düşmanlığı öne çıkmaktadır. Bu haliyle Afgan direniş grupları XX. yüzyıl ulusal kurtuluş cephelerinden ziyade, Asya ve Afrika'daki sömürgecilere karşı mücadele veren XIX. yüzyıl direniş yapılarını anımsatmaktadır.¹³⁹³

Ahmet Şah Mesut'un ifadesiyle, Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen mücadelenin dört safhası vardır. İlki "hazırlık" safhası, ikincisi ise "dağlık alanlarda ve ovalarda mücahitlerin örgütlenmesi safhasıdır. Üçüncü safha "saldırı" safhasıdır ki kendisiyle mülâkatın yapıldığı dönemde Afgan mücadelesi bu safhadan geçmektedir. Son safha ise "mobilizasyon" safhasıdır ve bu safhada tüm halk mücadeleye katılacaktır.¹³⁹⁴ Bu bağlamda Mesut'un kentlerdeki gerilla savaşının safhalarını Afganistan şartlarına uydurduğu anlaşılmaktadır. Zira kent gerilla savaşının beş safhası silahlı propaganda, örgütsel büyüme, gerilla saldırısı, kitlelerin hareketlendirilmesi ve şehir ayaklanmaları safhasıdır.¹³⁹⁵

Gerilla savaşının Afganistan örneğinde, ülkenin tarih ve kültüründe yerleşmiş bazı modellerin de esas alındığı görülmektedir. Kabileler arası savaş bunlardan biridir. Bu model daha çok ülkenin güneyinde Peştun halk ve kabileler tarafından kullanılagelmıştır. Bu model savaşçıların tüm zamanlarını savaşa vakfetmelerini gerektirmez. Bir yandan da günlük işlerini yürütürler. Diğer bir model Hazaracat bölgesi ile Kuzeybatı Afganistan'da görülen düzenli ordu sisteminin taklit edilmesidir. Bu modelde düzenli ordu sisteminde olduğu gibi askere alma, daimi subay kadrolarının varlığı, üniforma giyilmesi ve diğer törensel uygulamalar görülmüştür. Hazaracat'ta Şura'nın, kuzeybatı eyaletlerinde Cemiyet'in yönlendirmesi ile benimsenen bu modelde birlikler alay ve taburlar olarak teşkilatlandırılmışlardır. Ülkenin kuzeydoğu bölümünde ise Mao ve Giap'ın teorilerine dayanan bir modele uygun olarak savaş verilmiştir.¹³⁹⁶

¹³⁹³ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 219.

¹³⁹⁴ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 129.

¹³⁹⁵ Brian Michael Jenkins, "The Five Stages of Urban Guerilla Warfare: Challenge of the 1970s", The RAND Corporation, 1971, s. 4, 8, 10, 11, 13, www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2008/P4670.pdf, Erişim Tarihi: 12.01.2013

¹³⁹⁶ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 176, 180; **Võ Nguyên Giáp**, Kuzey Vietnamlı asker ve devlet adamı. Çinhindi Savaşı ile Vietnam Savaşında önemli görevlerde bulunmuştur. Bkz. Nguyen Xuan Phong, **Hope and Vanquished Reality**, Xlibris Corporation, U.S.A., 2001, s. 334.

Afganistan arazisi de bu coğrafyaya aşına olan mücahitlere avantaj sağlamaktadır.¹³⁹⁷ Ancak direnişi etkileyen en önemli faktör Afgan mücahidinin kişiliği ile ilgilidir. Mücadele ile dolu tarihleri ve sert coğrafi koşullar, Afganistan’da doğup büyüyen bireylerin fiziksel ve karakter özelliklerini şekillendirmiştir. Zorluklara dayanma gücü, acıya katlanma, korkusuzluk ve cesaret bu özelliklerdendir. Bütün bunlara dinsel inançlar eklendiğinde mücahit çok etkili bir savaşçı olarak Sovyet Ordusunun karşısına dikilmiştir. Şehadet anlayışı ve kutsal davaya hizmet de bir mücahidin motivasyonunu ve moralini yükselten önemli faktörler olmuştur. Peştunlar için diğer bir etken de “intikam” ve “bedel” gibi kavramları da kapsayan geleneksel Afgan ahlâk sistemi Peştunvali’dir.¹³⁹⁸

Afganlardaki özgürlük duygusunu, savaşçılık ruhunu ve herhangi bir yabancı işgaline karşı alacağı tavrı Mehaz-ı Milli’ni kurucusu Seyit Ahmet Geylani kısa ve öz olarak bir Rus gazeteciye, “*Fakat herkes bilmeli ki, kim Afganistan üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışırsa, sizinle savaştığımız gibi onunla da savaşırız*” sözleri ile ifade etmiştir.¹³⁹⁹

Geleneğe sıkı bağlılık direniş örgütlerini olumsuz olarak da etkilemektedir. Afgan toplumunun sosyal yapısı gereği direniş grupları aile, kabile ya da dinsel lidere bağlılık temelinde oluşmuştur. Bu nedenle direniş grupları modern bir örgütlenme şeklini ve bunun öngördüğü modern anlamdaki disiplini gereksiz bulur. Öte yandan taktik planlama ile stratejik planlama birbirine karıştırılmaktadır. Düşmana teslim olmayı utanç sayan ve ona karşı bir tür kahramanlık ve hiddetle, geleneksel kabile savaşçıları gibi savaşan direnişçilerin, işgalin ilk yıllarında etkili askeri yapıya sahip olamadıkları görülmektedir.¹⁴⁰⁰

Afgan direnişinin şekillenmesi ve idamesinde Pakistan’ın etkisi yadsınamaz. Pakistan kendi tehdit algılamaları ve stratejik çıkarları gereği Sovyetlere karşı yürütülen mücadelede mücahitlere destek olmaya karar vermiştir. Pakistan zamanla birçok ülkenin desteğinin mücahitlere aktarılması bakımından kilit bir rol üstlenmiştir. Sınırın diğer tarafında kendilerine lojistik destek, korunma, tıbbi yardım

¹³⁹⁷ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 64.

¹³⁹⁸ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 32, 33.

¹³⁹⁹ Artyom Borovik, **a.g.e.**, s. 144.

¹⁴⁰⁰ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 53, 68.

ile istihbarat ve harekât desteği sağlayan Pakistan'ın olması, mücahitlerin muharebe gücüne olumlu katkı yapmıştır. Operasyonel ve lojistik destek faaliyetleri yürüten ISI bünyesinde kurulan Afganistan Bürosu, Afgan mücahitlerini eğitmeye başlamıştır. 1984 ile 1987 arasında ISI personeli tarafından eğitilen mücahitlerin sayısı 80.000'e, eğitim verilen kampların sayısı ikiden yediye ulaşmıştır. ISI aynı zamanda mücahit eğitimcileri de eğitmiş, mücahit partilerle yaptığı anlaşmalar çerçevesinde mobil eğitim timleri kurarak Afganistan'da mücahit gruplara yerinde eğitim vermeye başlamıştır.¹⁴⁰¹

Bazı Sovyet belgelerinden, başta ABD olmak üzere 1980 yılından itibaren Afganistan mücahitlerinin eğitimlerini desteklemek için Mısır ve Çin'in de Pakistan'a eğitici gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, 1980 yılı Mart ve Nisan aylarında ABD'nin "Uluslararası Polis Akademisi" ve Teksas'taki "Ayaklanma Okulu"ndan 100 eğitici gönderilmiştir.¹⁴⁰²

ABD başlangıçtan itibaren silahların dağıtılması, operasyonların planlaması ve mücahitlerin eğitilmesi süreçlerine katılmak istemiştir. Ancak ISI, mücahitlerin eğitimini tamamen kendisi üstlenmiş, Amerika, Çin ve diğer ülkelerin mücahitleri eğitmesine karşı çıkmıştır. ISI zamanla Afganistan'daki 29 vilayette operasyon planları duruma gelmiştir.¹⁴⁰³ Bununla birlikte silahların temin edilmesinde daima CIA söz sahibi olmuştur. Özellikle Pakistan'ın İslamabad kentindeki CIA bürosu bu konuda aktif görev üstlenmiştir. Bu birim bir yandan hangi silahların alınacağına karar verirken diğer yandan da CIA ana karargâhı ile irtibatı sağlamıştır.¹⁴⁰⁴

ISI Afganistan Bürosu dışında da Afgan direnişini destekleyecek birimler oluşturmuştur. Bunlardan biri CIA kaynakları ile alınan yiyecek ve giyecek malzemelerini mücahitlere aktarmakla görevli olan bölümdür. Diğer bir birim ise Afgan mültecileri ve Afganistan'da kalan Afgan köylülerin işlerini takiple görevlendirilmiştir.¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰¹ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 25, 28, 29, 113, 114.

¹⁴⁰² "Report by Soviet Defence Minister Ustinov to CPSU CC on 'Foreign Interference' in Afghanistan, 2 October 1980", **Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan**, s. 176.

¹⁴⁰³ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 29, 115.

¹⁴⁰⁴ Steve Coll, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁴⁰⁵ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 29.

İşgalin ilk döneminde direniş gruplarının tertiplenmeleri şu şekilde gerçekleşmiştir: Sovyet Ordusunca stratejik olarak kabul edilen kuzey bölgesi etrafında direniş güçlerinden Cemiyet-i İslami ve Hizb-İslami'ye ait grupların üs bölgeleri bulunmaktadır. Mezar-ı Şerif kenti çevresinde Zabiullah Cephesi faaliyet göstermektedir. Bedehşan'ın İskamiş ve Yaftal bölgelerinde Kadı İslamüddin ve Basir Cepheleleri faaliyet göstermektedir. Bu grupların en önemli fonksiyonu düzenli olarak Kunduz ve Feyzabad yolunu kesmek suretiyle Bedehşan bölgesini Sovyet kontrol alanı dışında kalmasını sağlamalarıdır. Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslami Bağlan ve Andarab'ın hâkimiyeti için çekişmektedirler. Kuzey Afganistan'ı Kâbil'e bağlayan yolun batı kesimindeki Gorband Vadisi'nde ise Hizip güçleri hâkimdir. Kuhistan da Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslami güçleri arasında el değiştirmekte, Şamali ise Cemiyet'e bağlı gruplar tarafından kontrol edilmektedir. Kuzeye giden yolun Saleng bölgesinde ise Ahmet Şah Mesut'un Pencşir Cephesi faaliyet göstermektedir.¹⁴⁰⁶ Öte yandan Pir Geylani'nin Mehaz-ı Milli partisi Kandahar'da etkiliyken Yunus Halis'in Hizb-i İslami partisi Pakiya'yı kendisine merkez olarak seçmiştir.¹⁴⁰⁷ Hazaracat bölgesinde ise Şii gruplardan Şura-i İnkılab-ı İttifak-ı İslami hâkimdir.¹⁴⁰⁸

Pencşir Vadisi Kâbil'in kuzeyinde ve Kapisa eyaleti sınırları içerisinde kalmaktadır. Ayrıca Kâbil'in Kuzey Afganistan'la karadan irtibatını sağlayan Saleng geçidine yakın olması Pencşir Vadisi'nin önemini artırmaktadır.¹⁴⁰⁹ Pencşir Vadisi, Hindukuş Dağlarının merkezi bölgesinde 70 mil uzunluğunda kritik bir bölge ve önemli bir koridor olması ile önem arz etmektedir. En önemli giriş yeri vadinin güney ucundadır. Bu giriş Kâbil'in yaklaşık 65 mil kuzeyinde kalmaktadır.¹⁴¹⁰

Mesut'un ifadesiyle Pencşir Vadisi, yani Kâbil'in kuzeydoğusundaki bölge Afganistan Savaşı'nda çok önemli bir stratejik bölgedir. Zira Kâbil'den başlayan ve Saleng Geçidi'ni kullanarak Sovyet sınırına giden tek yol bu bölgeden

¹⁴⁰⁶ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 189, 190.

¹⁴⁰⁷ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁴⁰⁸ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 141-143.

¹⁴⁰⁹ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 20.

¹⁴¹⁰ Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 38.

geçmektedir.¹⁴¹¹ Afganistan’da mücahitlerin sahip olduğu birkaç eğitim yerinden bir tanesi de Pencşir Vadisi’nde bulunmaktadır.¹⁴¹²

Kâbil’in doğusuna ve güneyine doğru yayılan alan diğer bir direniş bölgesini oluşturmaktadır. Kâbil bölgesinde birçok grup faaliyet göstermekle beraber en etkili grup Hizb-i İslami (Halis)’ye bağlı olan Abdül Hak liderliğindeki gruptur. Bu grup daha çok şehir terörü uygulamaktadır.¹⁴¹³ Halis grubunun üssü Nangarhar’da bulunmaktadır. Bu grubun askeri karargâhı da Afganistan-Pakistan sınırının Celalabad’ın güneyindeki kısmında bulunan Tora Bora’da konuşlanmıştır. Stratejik bölgede yer alan Logar sektörü ise diğer bölgelere göre farklılıklar gösterir. Buradaki direniş grupları daha karmaşık bir görüntü arz eder. Bölgede farklı direniş grupları faaliyet göstermekle birlikte tek bir güçlü mücahit lider öne çıkmamıştır. Bölgede en şiddetli çatışmaların yaşandığı yer Paktiya bölgesi ve civarıdır.¹⁴¹⁴

Herat ve Kandahar arasındaki bölge coğrafi ve sosyolojik olarak farklı bir sektör olarak ele alınmalıdır. Çoğunlukla Harekât güçlerinin egemen olduğu bölgede coğrafya ve etnik bağlar bölgedeki direnişin karakterini belirlemiştir. Herat’ta ise Cemiyet-i İslami aktif faaliyette bulunmuştur. Kabileciliğin etkin olduğu Kandahar’da birçok parti faaliyet gösterirken bu bölgede Halis ve Cemiyet grupları da etkili olmuşlardır.¹⁴¹⁵

Mücahit grupların kırsal kesimlerde kontrolü ele geçirmeleri ile bu bölgelerin yönetimi mücahit liderlerin eline geçmiştir. Ülkenin geniş alanlarında kurulan bu üstünlük nedeniyle mücahitlerin sayıları hızla artmıştır. Elde edilen bu avantaj ile mücahitler yeme-içme, barınma ve giyecek ihtiyaçlarını mahalli halkın imkânları ölçüsünde temin etme yoluna gitmişlerdir.¹⁴¹⁶ Fakir halk ise “cihat” şartlarında kendilerine verilen bu görevi yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda görevini yerine getirmeyen halkın mücahitler tarafından cezalandırıldıkları da olmuştur.¹⁴¹⁷

¹⁴¹¹ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁴¹² Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 19, 20.

¹⁴¹³ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 190.

¹⁴¹⁴ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 190.

¹⁴¹⁵ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 191.

¹⁴¹⁶ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁴¹⁷ Abdülhamid Muhaciri, **Bir Mücahidin Cihat Günlüğü**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1988, s. 121, 122.

Toprak sahipleri ve tüccarlar mücahitlere bağışlarda bulunmuşlardır. Devlet memurlarının aylıklarından da mücahitler için vergi kesilmiştir.¹⁴¹⁸ Bu tür olumsuzluklara rağmen halkın çoğunluğu mücahitleri desteklemeye devam etmiştir.¹⁴¹⁹

Mücahit grupların, yapılan bazı hatalara rağmen halk desteğini sağlamak için genel olarak doğru adımlar attıkları ve böylelikle düşmanın propagandasını boşa çıkarmada etkili oldukları görülmektedir. Sovyet birliklerine karşı gerilla taktikleri ile savaştan ve bu tür harekâta elzem olan halk desteğinin önemini zamanla iyi kavrayan mücahitler, halkla ilişkilerini daima iyi seviyede tutmaya çalışmışlardır. Yeri ve zamanı geldiğinde silahları ve faaliyetleri ile ilgili bilgi aktarmak suretiyle halktan daha fazla destek sağlamaya çalışmışlardır.¹⁴²⁰

Gerilla harekâtlarında bazen silahlardan daha önemli olan ve halka doğrudan ulaşmanın en basit yolu medyanın kullanımınıdır. Bu bağlamda o dönemin teknolojik şartları çerçevesinde kullanılabilecek radyo istasyonları ön plana çıkmıştır. ISI Afganistan Bürosu'nun Psikolojik Savaş Birimi tarafından, bu ihtiyaca binaen Afganistan'a yakın bölgelerde üç radyo istasyonu kurulmuş ve işletilmiştir.¹⁴²¹

Verilen gerilla mücadelesinin doğası gereği mücahit grupları Afganistan dâhilinde açık garnizonlar oluşturmaktan kaçınmışlardır. Ancak özellikle dağlık bölgelerde direnişin koordine edildiği karargâhlar ve çoğunluğu geçici olmak üzere üç bölgeleri teşkil edilmiştir. Ahmet Şah Mesut'un Pencşir'deki karargâhı bunlardan biridir. Bu yerler işgal ordusunun denetiminden uzakta ya da baskın harekâtı ile etki altına alamayacağı bölgelerde seçilmektedir.

Afgan Hükümet birliklerinin ve Sovyet Ordusunun anayollar dışında varlık göstermemeleri nedeniyle mücahitler tarafından kontrol altına alınan kırsal kesimdeki Halk ve Perçem gruplarına mensup tüm devlet görevlileri 1980 yılının Mayıs ayında bu bölgeleri terk etmişlerdir. Böylelikle Komünist iktidar, halk desteği ile gücünü pekiştiren mücahitler karşısında etkinliğini kaybetmiştir. Kakar'a göre

¹⁴¹⁸ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁴¹⁹ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 64.

¹⁴²⁰ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 22.

¹⁴²¹ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 29.

Şinvar ile Tehar ve Devletabad'daki bazı Özbek grupları, Roşan ve Şihnan bölgelerindeki İsmaili grupları Kâbil rejimine bağlı kalmaya devam etmişlerdir.¹⁴²²

Profesyonel terör eylemleri 1980 yılının yaz aylarında başlamıştır. Vur-kaç taktikleri olarak bilinen bu mücadele şekli uçaksavar silahlarının edinilmesine kadar devam etmiş, özellikle hava araçlarına karşı kullanılabilecek silahlar elde edilince mücadele daha istikrarlı hale gelmiştir.¹⁴²³ Genel olarak bakıldığında, 1981-1984 yıllarında Sovyet Ordusuna karşı gerçekleştirilen direniş eylemlerinde artış görülmüştür.¹⁴²⁴ Mücahit grupların işgal gücüne karşı kazandıkları ilk dönem başarılarına, Afgan Ordusunda hâlâ görevine devam eden Halk grubuna mensup milliyetçi subayların katkıları olmuştur.¹⁴²⁵

Mücahit grupların zamanla klasik gerilla taktikleri ile Sovyet Ordusuna karşı mücadele etmeye başladıkları görülmektedir. Konvoylara pusu kurulması, yollara mayın döşenerek karşı tarafa zayıat verdirilmeye çalışılması bunlardandır. Afganistan gibi bir ülkede yolların az olması ve Sovyet Ordusunun başlangıçta bu yolları kullanmak zorunda kalması, temel mücadele taktiklerinin etkisini mücahitler lehine artırmıştır. Öte yandan, direnişçiler tarafından devlet görevlilerine ve işbirlikçilere suikastlar da yapılmıştır.¹⁴²⁶ Sovyet Ordusunun ana yollar dışında etki alanlarını genişletmeye çalışmaması yakın bölgelerde mücahit grupların rahat faaliyet göstermesine imkân sağlamıştır.¹⁴²⁷

Kırsal kesimde pusular, düşmana zayıat verdirmenin yanı sıra birçok malzemenin ele geçirilmesine imkân sağladığından, mücahitlerin en çok başvurduğu taktiklerden biri olmuştur. Afgan savaş geleneğinde de önemli yeri olan pusular, Sovyet ve Komünist Afgan rejimi birliklerine karşı etkili bir muharebe şekli haline gelmiştir. Mücahit pusularının işgalin başlarında Sovyet birlikleri ve Afgan

¹⁴²² M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁴²³ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 125, 202.

¹⁴²⁴ Joseph, J. Collins, **a.g.e.**, 1986, s. 139.

¹⁴²⁵ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁴²⁶ Anthony James Joes, **America and Guerrilla Warfare**, The University Press of Kentucky, U.S.A., 2004, s. 288, 289.

¹⁴²⁷ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 126.

Ordusuna önemli kayıplar verdirdiği görülmektedir.¹⁴²⁸ Mücahit gruplar Sovyet birliklerine yönelik pusu faaliyetlerinde çok etkili hale gelmişlerdir. Özellikle konvoylardaki tanklar ve zırhlı araçları saf dışı etmede başarı sağlamışlardır. Başarılı pusularda büyük miktarlarda araç ve malzeme tahrip edilmiştir.¹⁴²⁹

Direnış cephesi -kimi zaman söylemlerinde görölse de- Sovyet Ordusunu yenmek gibi bir strateji gütmemiştir. Zaten böyle bir durumun, basit bir kuvvet kıyaslaması ile mümkün olmadığı açıktır. Ancak mücahitler direniş mücadelesinde, savaşı Sovyetler için daha pahalı hale getirerek ülkeden çekilmelerini sağlamaya odaklanmışlardır.¹⁴³⁰ Mücahit gruplar savaşın ilk yıllarında Sovyet birliklerinin bulunduğu iyi tahkim edilmiş güçlü garnizonlara saldırmaktan kaçınmışlardır. Böylelikle ağır zayıat vermemeye çalışmışlardır. Öte yandan, iyi korunan şehirlere küçük gruplarla sızarak suikastlar da yapmışlardır. Bu konuda Kâbil'deki eylemlerde Yunus Halis liderliğindeki Hizb-i İslami grubu ön plana çıkmıştır.¹⁴³¹ Kâbil'de "Beyrut tarzı" bir savaş sürdüren Abdül Hak, Afganistan genelinde bu tür mücadele yürüten neredeyse tek mücahit liderdir.¹⁴³² Özellikle Kâbil merkezinde ve çevresinde Abdül Hak tarafından organize edilen direnişin yeraltı faaliyetleri 1984 yılında büyük artış göstermiştir.¹⁴³³

Abdül Hak'a bağılı direniş grubu, Afgan Ordusu subayları, parti görevlileri, devriyeler ve hükümet yanlısı kişileri hedef almışlardır. Abdül Hak grubu ordu ve polis karakollarına, fabrikalara, bakanlıklara ve hatta Sovyet Büyükelçiliğine de eylem yapmışlardır.¹⁴³⁴ Abdül Hak'ın Kâbil'deki bir timi, Babrak Karmal'ın danışmanı ve Brejnev'in akrabası olan General Yevgeni Ahrimiyuk'u kaçırmışlardır. Abdül Hak şehirde sabotaj türü eylemler yürütürken aynı zamanda Kâbil civarındaki kırsal bölgede gerilla savaşı da yapmıştır.¹⁴³⁵ Bu grubun şehirde yaptığı eylemlerde masum siviller de zarar görmüştür. Ancak Abdül Hak'ın bu konudaki yaklaşımı

¹⁴²⁸ Ali Ahmad Jalali, **Afghan Guerilla Warfare: In the Words of the Mujahideen Fighters**, MBI Publishing Co., U.S.A., 2001, s. 3, 5.

¹⁴²⁹ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 18.

¹⁴³⁰ Anthony James Joes, **a.g.e.**, s. 289.

¹⁴³¹ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 160.

¹⁴³² Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 60, 61.

¹⁴³³ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s.192.

¹⁴³⁴ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s.192.

¹⁴³⁵ Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 41, 42, 159.

Sovyetleri bile şaşırtacak derecede rahattır. Abdül Hak “hedeflerinin sivil halk olmadığını, ancak onlar hedef olduklarında bunu umursamadığını, bu mücadelede kendi ailesini dahi feda edebileceğini” açıklamıştır.¹⁴³⁶

Kâbil’de sabotaj ve suikast eylemleri gerçekleştiren mücahitler şehir halkından yardım ve destek görmüşlerdir. Ayrıca, KHAD içerisinde taraftar kazanmalarıyla mücahit grupların Kâbil’de eylem yapmaları daha da kolaylaşmıştır.¹⁴³⁷ Kâbil’de ISI’nin de desteklediği suikast ve sabotaj eylemlerinde 1983 yılında birçok üst düzey Rus ve Afgan yetkili hayatını kaybetmiştir. Bunlar arasında Kâbil Üniversitesi Rektörü ile Afgan Merkez Kolordusu Komutanı General Vadud’da vardır.¹⁴³⁸

Direnişin başarılı liderlerinden Ahmet Şah Mesut’un liderliğindeki mücahit gücü, personel, harekât ve lojistik açıdan diğer direniş gruplarına göre daha iyi teşkilatlanmıştır. Ekonomik ve siyasal olarak halk ile bütünleşmiş olan bu grup Sovyet birliklerine ağır kayıplar verdirmesi ile dikkat çekmiştir. Mesut kuvvetlerini seyyar ve sabit birlikler şeklinde düzenlemiş, cephede savaşçılardan, geride de milis güçlerinden çok iyi yararlanmasını bilmiştir.¹⁴³⁹

Ahmet Şah Mesut hareket yeteneği yüksek ve kendi başına bağımsız harekât yürütebilecek gruplar teşkil etmiştir. Bu gruplar üs bölgelerinden uzakta, düşmana karşı “akın türü” harekât yürütmüşlerdir.¹⁴⁴⁰ Hareketli grupların yanı sıra Mesut’un karargâhının bulunduğu Pencşir’de yerel mücahit grupları da vardır. Bu birlikler bölgenin savunulması ve güvenliğinin sağlanması ile görevlendirilmişlerdir. Mahalli birliklerden iyi eğitilmiş ve teçhiz edilmiş otuz üç kişilik “şok birlikleri” de oluşturulmuştur. Saldırı durumlarında ilk olarak düşmanla temasa geçen bu gruplar, düşmanı oyalama ve gerideki birliklere zaman kazandırma gibi görevler üstlenmişlerdir.¹⁴⁴¹

¹⁴³⁶ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 147.

¹⁴³⁷ Doris Lessing, **a.g.e.**, 1987, s. 52.

¹⁴³⁸ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 146.

¹⁴³⁹ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 23.

¹⁴⁴⁰ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 181.

¹⁴⁴¹ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 181, 182.

Mesut’a bağılı mücahitler 25 Nisan 1982 tarihinde Begram Hava üssüne büyük çaplı bir saldırı düzenlemişlerdir. Ağır silahlardan da yararlanan bu saldırıda 23 hava aracı tahrip edilmiş, askeri tesislerde ve hastanede bulunan Sovyet askerlerine zayıat verdirilmiştir.¹⁴⁴² Öte yandan Ahmet Şah Mesut, liderlik ettiğı “Puşgor Operasyonu” ile adını daha çok duyurmuştur. Bu önemli harekât, kırsal kesimde Sovyet destekli Afgan Ordusunun otoritesine ciddi bir darbe indirmiştir.¹⁴⁴³ Pencşir Vadisi’nin 50 km içinde bulunan Kâbil Hükümetinin Puşgor Garnizonuna 15 Mayıs 1985 yılında gündüz şartlarında gerçekleştirilen saldırıda 460 esir alınmış, başta havanlar ve toplar olmak üzere çok sayıda silah, mühimmat ve araç ele geçirilmiştir. Öte yandan iki adet tank ve beş zırhlı personel taşıyıcı da imha edilmiştir.¹⁴⁴⁴ Mayın tarlaları ile korunan ve tanklarla takviye edilmiş kışlanın kısa sürede teslim alındığı bu çatışmada Afgan Merkez Kolordusu Kurmay Başkanı Tuğgeneral Ahmeddudin de hayatını kaybetmiştir.¹⁴⁴⁵

Ahmet Şah Mesut’un askeri başarıları, Kâbil Hükümetini çözüm aramaya ve bir ateşkes yapmaya sevketmiştir. Babrak Karmal bu amaç doğrultusunda Mesut’la görüşmesi için kardeşini göndermiş ancak böylesi bir girişim Ahmet Şah Mesut nezdinde kabul görmemiştir. Bilahare 1982 yılında Sovyet subayları ve Ahmet Şah Mesut’u temsil eden mücahitler arasında, Pencşir Vadisi yakınlarında yapılan görüşmeler sonunda ateşkes ilan edilmiştir. Uzun sürmeyen bu ateşkes Ahmet Şah Mesut’un taraf olarak tanınması ve kuvvetlerini toparlaması bakımından değerli bir fırsat olmuştur.¹⁴⁴⁶

Ancak Ahmet Şah Mesut’un Sovyet işgal gücü ile yapmış olduğu bu anlaşma, direniş yanlıları tarafından ülke içinde ve dışında tepki ile karşılanmıştır. Mesut, Kâbil yönetimi ile anlaşmak için “kendini komünistlere satmakla” ve bölgesel hâkimiyeti için “düşmanla işbirliği yapmakla” suçlanmıştır.¹⁴⁴⁷ Kassimyar, Mesut’un anlaşma karşılığında her ay için 100 bin dolar para aldığını iddia etmiştir. Bu tezini,

¹⁴⁴² Edward Girardet, **a.g.e.**, 1985, s. 80.

¹⁴⁴³ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 130.

¹⁴⁴⁴ Afghan News, No.10, 02.07.1985, s. 34.

¹⁴⁴⁵ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁴⁴⁶ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁴⁴⁷ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1985, s. 85.

anlaşma sonucu Saleng yolunun Sovyetlere açılmasına, böylelikle Sovyet Ordusunun Kâbil'e lojistik ikmal yapabilmesine dayandırmıştır.¹⁴⁴⁸

2.4.4. Silahlar

Afgan direnişinin önemli sacayaklarından biri de kullanılan silahlardır. Mücahit gruplarının başlangıçtaki silah gücünü, elde mevcut eski moda silahlar oluşturmuştur.¹⁴⁴⁹ 1979 Mart ayından itibaren rejime karşı isyan eden ve direnişçiler safına geçen Afgan Ordusu birliklerinin mücahitlere kazandırdığı silahlar da hem silah gücü, hem de moral olarak direnişe önemli katkılar sağlamıştır.

İşgalin başlangıcında Afgan mücahitlerinin bir kısmının kullandıkları silahlar neredeyse bir asır önce kullanılmaya başlanmış olan 7,7 mm kalibrelik eski tüfekler, hatta çakmaklı tüfekler, namludan doldurmalı tüfekler ve av tüfekleridir.¹⁴⁵⁰ Bu *Lee Enfield* ve *Martini-Henris* gibi silahlar İngiliz sömürgeciliği döneminden kalmıştır. Çarlık döneminden kalan *Nagants* gibi modellerin de ilk dönemde kullanıldığı görülür.¹⁴⁵¹ ABD'nin gizli projesi başladıktan sonra da CIA tarafından, İngiliz Ordusu'nda eskiden piyade tüfeği olarak kullanılan Lee Enfield tüfeklerinden yüz binlerce adedi Yunanistan ve Hindistan'dan satın alınarak Karaçi'ye gönderilmiştir.¹⁴⁵²

Sovyet Ordusunun modern silahlarıyla kıyaslanmayacak derecede zayıf olan silah gücü, başta Amerika olmak üzere yardım yapan devletlerin desteği ile artırılmış ve çeşitlendirilmiştir. Düşmandan ele geçirilen silahlardan başka, Darra (Darra Adam Khel)'da üretilen ya da dış ülkelerden getirilen silahların satıldığı Afganistan'ın kuzeybatı sınırındaki silah pazarı, direniş cephesi için önemli bir silah temin yeri olmuştur.¹⁴⁵³

Peşaver'in güneyinde bir saatlik mesafede bulunan Darra halkı geleneksel olarak silah yapımı ile uğraşmaktadırlar. İngilizler XIX. yüzyılda, silah çalmalarının önüne geçmek için sınırboyunda yaşayan Pathanlara silah imalatını öğretmiş ve

¹⁴⁴⁸ Akhtar Kassimyar, *The Truth of Terrorism*, iUniverse, U.S.A., 2009, s. 34.

¹⁴⁴⁹ Edward Girardet, *a.g.e.*, 1984, s. 20.

¹⁴⁵⁰ Martin Ewans, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁴⁵¹ Olivier Roy, *a.g.e.*, 1986, s. 185.

¹⁴⁵² Steve Coll, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁴⁵³ Edward Girardet, *a.g.e.*, 1984, s. 20.

onlara torna tezgâhı sağlamışlardır. Böylelikle zamanla Darra'da silah atölyelerinden oluşan bir sanayi ve mücahitler için silah temin pazarı ortaya çıkmıştır. Darra'da AK-47'den Uzi'ye, geri tepmesiz toplardan roketatarlara kadar hemen her tür klasik nesil silah yapılabilmektedir.¹⁴⁵⁴ Çoğu ilkel alet ve yöntemlerle yapılan silahların Darra'da bir fiyat piyasası oluşmuştur. Tabancalar yaklaşık 30-120, tüfekler ise 160-320 dolara satın alınabilirken, kalaşnikov tüfekler 1600 dolar, havan silahları ise 5700-6100 dolar arasında alıcı bulmaktadır.¹⁴⁵⁵

İşgale karşı direnişte öncelikle ABD tarafından sağlanan kaynaklar ön plana çıkmıştır. Ancak bu kaynaklarla satın alınan silah, askeri malzeme ve gıda maddelerinin mücahitlere aktarılması faaliyeti, daha önce de belirtildiği gibi büyük oranda Pakistan üzerinden yürütülmüştür. Özellikle tabanca ve tüfek gibi hafif silahlar, roketatarlar, havanlar ve geri tepmesiz toplar ile bunların mühimmatları mücahitler açısından yardım malzemelerinin en önemlileri olmuştur. Peşaver'deki ISI depolarından Afganistan sınırındaki depolara aktarılan silahlar daha sonra mücahitlere ulaştırılmıştır.¹⁴⁵⁶ Öte yandan Pakistan İstihbarat Teşkilatı (ISI), silahların kime dağıtılacağına karar verme ayrıcalığını daima kendisine saklamıştır.¹⁴⁵⁷

Mücahit örgütleri desteklemek için ISI bünyesinde kurulan Afganistan Bürosu'nun karargâhı Revalpindi kentinin kuzey bölgesinde konuşlanmıştır. Bu özel görevli büro harekât, lojistik ve psikolojik harekât bölümlerinden oluşmuştur. "Ojhri Kampı" olarak adlandırılan bu merkez bir askeri kışla gizliliğinde faaliyet göstermiştir. Tesis, en az 300 kamyonu barındırabilecek bir garaj, 500 kişilik bir yemekhane, eğitim tesisleri ve silahların muhafaza edildiği bir depodan müteşekkildir. Büronun ayrıca Peşaver ve Kuvetta'da müfrez birimleri oluşturulmuştur. Bu birimler de istihbarat, harekât, eğitim, lojistik ve irtibat görevleri ifa etmişlerdir.¹⁴⁵⁸

¹⁴⁵⁴ Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁴⁵⁵ Turhan Ilgaz, "Serhatin Ötesindeki Afganistan", **Milliyet Gazetesi**, 18.04.1983, s. 9.

¹⁴⁵⁶ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 28, 29, 81.

¹⁴⁵⁷ Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁴⁵⁸ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 27-29.

ABD 1986 yılına kadar başka ülkelerden aldığı ve Pakistan vasıtasıyla Afganistan'a aktardığı Sovyet silahları ile mücahitleri desteklemiştir.¹⁴⁵⁹ Dönemin CIA direktörü William Casey Pakistan'a birçok ziyaret yapmış ve Ziya ül-Hak ile yaptığı görüşmelerde özellikle mücahitlere verilen destek meselesi değerlendirilmiştir.¹⁴⁶⁰ Yardımların en yüksek seviyeye ulaştığı 1986-1987 döneminde mücahitler için yıllık olarak gönderilen silah, mühimmat ve haberleşme malzemesinin miktarı 60 bin ton civarına çıkmıştır.¹⁴⁶¹

Çin de mücahitlere değişik tiplerde silah ve mühimmat sağlayan ülkelerden biridir. Çin bu konuda düzenli olarak her yıl ISI yetkilileri ile anlaşma yapmış ve 1984 yılına kadar ana tedarikçi ülke olmuştur. Daha sonra İsrail'in de silah satan ülkeler arasına girdiği görülmektedir. Ancak İsrail'den silah alınması ISI yetkililerinde endişeye sebep olmuştur. "Afganistan Cihadı"nın İsrail'den alınan silahlarla desteklenmesi, dahası bu silahların İsrail'in Lübnan'ı işgali esnasında büyük miktarlarda ele geçirilen silahlardan olması kafa karışıklığı yaratmıştır.¹⁴⁶²

1985 yılından itibaren CIA Mısır'dan da silah satın almaya başlamıştır. Mücahitlere dağıtılmak üzere Mısır'dan satın alınarak Pakistan'a gönderilen ilk kabile silahların eski ve paslanmış olmaları, ISI'nin Afganistan Bürosunda rahatsızlık yaratmıştır. Benzer bir durum 1984 yılında Türkiye'den alınan silahlar konusunda da yaşanmıştır. Türkiye'den Pakistan'a gönderilen 60.000 tüfek, 8.000 hafif makineli tüfek, 10.000 tabanca ve 100 milyondan fazla fişek eski, kusurlu ve paslanmış olmaları nedeniyle mücahitlere teslim edilmemiştir.¹⁴⁶³

Mücahitlerin temin edebildikleri her türlü silahı işgale karşı savaşta kullandıkları görülmektedir. Bu bağlamda tek er (mücahit) tarafından kullanılan silahlar çeşitlilik arz eder. Mücahidin yaygın olarak kullandığı silah AK-47 Kaleşnikov piyade tüfeğidir. Ancak Amerikan yapımı Garant ve M-1 tüfekleri, Çin'de yapılan Simonof tüfekleri, Kalaşnikov serisinden 5,45 kalibrelik AK-74 ve

¹⁴⁵⁹ Martin Ewans, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁴⁶⁰ Steve Coll, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁴⁶¹ Christian Friedrich Osterman, "Introduction" *New Evidence On the War in Afghanistan*, Cold War International History Project Bulletin, Issue 14/15, s. 140.

¹⁴⁶² Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, *a.g.e.*, s. 27, 83, 84.

¹⁴⁶³ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, *a.g.e.*, s. 85, 86.

İran yapımı G-3 piyade tüfekleri de kullanılmıştır. Mücahitlerde Stalingrad'da kullanılmış olan PPsh yarı makinalı tüfekleri de vardır. Ayrıca F1, RDG-5, RG-42, RKG-3M gibi el bombaları da kullanılmıştır.¹⁴⁶⁴

Savaşın ilk yıllarında silah ve mühimmat sıkıntısı çeken mücahitler, sonraki yıllarda Sovyet tasarımı ve Çin yapımı BM12 füze rampası (Katyuşa), 75 mm.lik geri tepmesiz top gibi ağır silahları da Sovyetlere karşı kullanmaya başlamışlardır.¹⁴⁶⁵ Mürettebatla kullanılan diğer silahlar ise RPK, RPD ve Goryunov gibi makinalı tüfekler ile RPG-7, RPG-2 gibi roketatarlardır. 12,7 mm.lik DshK ağır makinalı tüfeğinin yanı sıra bir, iki ya da dört namlulu 14,5 mm.lik KPV/ZPU uçaksavar makinalı tüfeği, 81 ve 82 mm.lik havanlar, 73 ve 82 mm.lik geri tepmesiz toplar da kullanılmıştır.¹⁴⁶⁶

Ayrıca Kâbil şehrindeki hedeflere karşı kullanılmak üzere tasarlanan tek namlulu bir roketatar silahı, ABD ve Çin ortak girişimi ile imal edilmiş ve 1000 adedi 1987 yılında teslim edilmiştir. Bu silah mücahit grupların Kâbil'e yönelik imkân ve kabiliyetini artırmıştır.¹⁴⁶⁷ Mücahitler antitank silahlarını daha etkin olarak kullanırlarken havan gibi eğik atışlı silahlardan aynı derecede yararlanamamışlardır.¹⁴⁶⁸ Mücahitler tarafından kullanılan mayınların ise daha çok ABD, İngiliz, İtalyan, Belçika, İsveç ve Çekoslovakya menşeli oldukları dikkat çekmektedir.¹⁴⁶⁹

Mısır'da faaliyet gösteren ve Arap müteşebbisler tarafından oluşturulan bir silah şirketi, Sovyet helikopterlerine karşı kullanılmak üzere SAM-7 füzelerinin geliştirilmiş bir modelini üretmeye başlamıştır.¹⁴⁷⁰ Mücahit grupları Sovyet tasarımı olan SAM-7B füzelerini ise ilk olarak 1984 yılında edinmişlerdir. Ancak bu uçaksavar füzeleri, 1986 yılından itibaren mücahitlerce kullanılan Stinger füzeleri kadar etkili olmamıştır. Zira Sovyet pilotları, Sovyet tasarımı bir füzeyi etkisiz

¹⁴⁶⁴ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 185.

¹⁴⁶⁵ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 147, 156.

¹⁴⁶⁶ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 185.

¹⁴⁶⁷ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 150.

¹⁴⁶⁸ Olivier Roy, **a.g.e.**, 1986, s. 183.

¹⁴⁶⁹ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁴⁷⁰ Edgar O'Ballance, "Pakistan: On the Front Porch of Conflict" **Military Review**, Vol. LXVI, No. 3, March 1986, s. 69.

kılmak amacıyla gerekli karşı tedbirleri uygulayabilmektedirler. Ancak Stinger füzeleri için aynı durum geçerli değildir.¹⁴⁷¹ Bununla birlikte, Mücahitler SA-7 füzesiyle 1985 yılında Kandahar'dan Şindend'e giden bir MIG-21 uçağını düşürmüşler ve fırlatma sistemi sayesinde kurtulan pilot tümgenerali de yakalamışlardır.¹⁴⁷²

Bununla birlikte hafif silahlardan 20 mm'lik toplara kadar birçok silah mücahitler tarafından hava araçlarına karşı kullanılmıştır. 1985 yılından itibaren mücahitler tarafından SA-7 füzeleri ve DShK 12,7 mm uçaksavar makinalı tüfekleri kullanılarak da Sovyet hava araçlarının düşürüldüğü görülmektedir. 1986 yılından itibaren “Stinger” füzeleri Sovyet uçak ve helikopterlerine karşı etkili olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴⁷³

Hava araçlarına karşı kullanılmak üzere Afgan mücahitlerine verilen diğer bir silah “Blowpipe” füzeleridir. İngiliz menşeli ve yerden havaya özellikli Blowpipe füzeleri CIA tarafından ilk olarak 1985 yılında Pakistan'ın ISI yetkililerine önerilmiştir. Bu silah Falkland Savaşı esnasında İngilizler tarafından kullanılmış ve büyük hayal kırıklığına neden olmuştur. İngiltere'den bu silahların alınmasında teknik sebeplerden çok siyasi mülahazalar etkili olmuştur. Ziya ül Hak, İngiltere'nin Afganistan direnişini destekleyen kampa katılması umuduyla silahların alınması kararını desteklemiştir. Bunun üzerine alınan birkaç bin Blowpipe füzesi mücahitlere teslim edilmiş ancak bazıları arıza nedeniyle çalışmamıştır.¹⁴⁷⁴ 1985-1987 döneminde sadece üç uçağın Blowpipe füzesi ile vurulup düşürüldüğü rapor edilmiştir.¹⁴⁷⁵

Stinger füzeleri Afganistan'da ilk olarak 25 Eylül 1986 tarihinde Celalabad Havameydanı iniş pisti yakınlarında, birlikte uçan en az sekiz helikoptere karşı

¹⁴⁷¹ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 123.

¹⁴⁷² Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 178; 1985 yılı Sovyet hava araçları kayıplarını veren www.skywar.ru/afghan3.html sayfasında bu bilgi teyid edilmektedir. Adı geçen General Vlasov için aynı zamanda “Sovyet askeri danışmanı” notu düşülmüştür.

¹⁴⁷³ www.skywar.ru/afghan3.html, www.skywar.ru/afghan4.html, www.skywar.ru/afghan5.html, www.skywar.ru/afghan6.html, Erişim Tarihi: 24.12.2012

¹⁴⁷⁴ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁴⁷⁵ www.skywar.ru/afghan3.html, www.skywar.ru/afghan4.html, www.skywar.ru/afghan5.html, Erişim Tarihi: 24.12.2012

kullanılmıştır. Bu eylem, silahları bir anlamda gerçek hedefler ve muharebe şartlarında denemek için gerçekleştirilmiştir. Beş Stinger atışı ile üç Sovyet helikopteri düşürülmüş, diğerleri ise acil iniş yapmak durumunda kaldıkları için hasar görmüşlerdir.¹⁴⁷⁶ Ancak bu olayla ilgili olarak bir Rus kaynağında, o gün Stinger füzeleri ile birer adet MI-24 ve MI-8MT olmak üzere toplam iki Rus helikopterin düşürüldüğü bilgisi verilmiştir.¹⁴⁷⁷ Bu ilk Stinger eylemini gerçekleştiren mücahitler Hizb-i İslami Hikmetyar grubuna mensupturlar. Hikmetyar grubundan sonra Stinger eğitimi Hizb-i İslami Halis grubuna da verilmeye başlanmıştır.¹⁴⁷⁸

Bu füzelerin mücahitler tarafından kullanılmaya başlanması savaşın seyrini değiştirecek etkiler yapmıştır. Mücahitler, Sovyet hava gücüne karşı etkili olarak kullanabilecekleri böyle bir silahı elde ederek muharebe güçlerini artırmışlardır. Ayrıca bu avantaj mücahitlerin moralini yükseltmiştir. Sovyet işgal gücü ise sınırsızca kullanmış olduğu hava üstünlüğü avantajını kısmen de olsa kaybetmiştir. Özellikle ateş gücü sağlamaya yönelik helikopter kullanımından vazgeçilmiş, uçuş sayısı azaltılan helikopterler daha çok personel nakliyesi amaçlarına tahsis edilir olmuştur.¹⁴⁷⁹

Stinger füzelerinin yanı sıra, ABD'nin Afgan direnişine diğer önemli bir katkısı ise haberleşme ve teknik istihbarat alanında olmuştur. ABD tarafından belirli dönem aralıkları ile verilen uydudan çekilmiş hava fotoğrafları, ISI yetkililerine operasyon ve hedef planlamalarında büyük kolaylıklar sağlamıştır. Zira bu hava fotoğrafları Afganistan'daki Sovyet birliklerinin güncel durumlarını gösterme özelliğine sahiptirler. Öte yandan, Afganistan'da uçan Sovyet pilotlarının ses kayıtlarından güncel olarak hava birliklerinin tertiplenmeleri de takip edilebilmiştir. Ayrıca ABD telsiz haberleşmesi ve eğitimine de katkı yapmıştır.¹⁴⁸⁰

¹⁴⁷⁶ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 174-176. Bu stinger pususu mücahitlerce kamera ile kayda alınmış ve Reagan tarafından da izlenmiştir. Bkz. **a.g.e.**

¹⁴⁷⁷ www.skywar.ru/afghan4.html, Erişim Tarihi: 20.03.2013

¹⁴⁷⁸ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 177.

¹⁴⁷⁹ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 21, 123.

¹⁴⁸⁰ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 93, 94, 96.

2.4.5. Direniş Cephesinin Gelişimi ve Sorunları

Afganistan direnişi Taraki döneminde başlayan, savaş şartlarında ise yapısal ve taktik olarak sürekli gelişim gösteren bir silahlı hareket olmuştur. Pakistan'daki eğitim süreci, bu ülke aracılığı ile sağlanan silah desteği, maddi yardımlar ile harekât ve lojistik destek direnişin başarısına olumlu katkı yapmıştır. Ancak mücadele sürecinde Afganistan'ın sosyal ve kültürel özelliklerinin de belirleyici olduğu ve bazı sorunların çözülemediği, bu sorunların kronikleşerek direniş cephesine zarar verdiği görülmektedir. Bu çerçevede diğer bazı faktörler de direnişi olumsuz etkilemiştir.

Mücahit gruplar tarafından 1979'da başlatılan direniş zamanla taktik, teknik ve nitelik olarak gelişme göstermiş, ancak sağlanan bu avantaj mücahit grupları ortak bir stratejide birleştirmeye yönelik olarak kullanılamamıştır.¹⁴⁸¹ Afgan mücahitlerinin Sovyetlere karşı mücadelesini olumsuz etkileyen nedenlerin başında grupların münferit hareket etmesi gelir. Sovyetler Birliği'ne karşı direniş cephesini oluşturan gerillaların birleşme planları yaptıklarına dair ilk haberler işgalin ilk haftasında duyulsa da¹⁴⁸² Afgan direnişine katkı yapan hiçbir grubun diğer gruplarla birleşme yönünde stratejik bir planı olmamıştır. Afgan toplumundaki dinsel, etnik ve dilsel bölünme¹⁴⁸³ direniş cephesinin genel karakterini de belirlemiştir.

Bu özellik, Afgan direnişinin en zayıf noktasıdır. Farklı direniş grupları geleneksel yerleşim bölgelerinde münferit hareket ederek Sovyet güçlerine zarar vermeye çalışmış ancak gösterdikleri başarı bölgesel ve sınırlı kalmıştır. Birleşme ya da bir arada hareket etme eğilimi ve girişimleri yok değildir. Ancak bu eğilimler bütün direniş cephesine şamil olmamış, birleşmeler ardından bölünmeleri getirmiştir. Grupların kendi aralarındaki çıkar çatışmaları işgalden sonra da devam ederek ülkenin geleceğini belirlemiştir.

Mücahit grupları arasında baş gösteren ve işgal sonrasına da uzanan rekabet meselesinde en çok öne çıkan grup Gülbeddin Hikmetyar'ın Hizb-i İslami partisine bağlı mücahit gruplardır. Bu grup silah ve teşkilatlanma bakımından gayet iyi bir seviyede bulunmasına rağmen belirgin başarılar elde edememiştir. Dahası Sovyet ya

¹⁴⁸¹ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 4.

¹⁴⁸² Milliyet, 06.01.1980, s. 1.

¹⁴⁸³ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 50, 54.

da Afgan Hükümet güçlerinden çok diğer mücahit gruplarına saldırımları nedeniyle direnişin genel gidişatına olumsuz etkiler yapmıştır. Bu bağlamda Hikmetyar ile KGB ve Afgan Hükümeti arasında gizli bir anlaşma yapılmış olduğu iddiaları gündeme gelmiştir. Bu konuda ortaya atılan diğer teori de Hikmetyar'ın diğer partileri saf dışı edip tek başına iktidar olmaya çalıştığıdır.¹⁴⁸⁴ Mücahit liderlerden Abdül Hak'a göre "Gülbeddin'in sorunu Sovyet askerinden çok mücahit öldürmesidir".¹⁴⁸⁵

Direniş cephesinin diğer bir zayıf noktası da Afganistan'ın her yerinde ve her seviyede yaşanan kişisel çekişmelerin mücahit grupların içerisine de sirayet etmiş olmasıdır. Bu bağlamda, direniş cephesinde yer alan ve nüfuzlarının azalmasından korkan bazı aşiret liderleri, mücahitler safına geçen Afgan Ordusu subaylarının kendi içlerinde etkili olmalarına izin vermemişlerdir.¹⁴⁸⁶

Önemli bir sorun da mücahitlerin eğitim yetersizliği ile ilgilidir. Afgan mücahitlerinin herhangi bir temel eğitimden geçmeden bu tür gerilla mücadelesine katılmaları direniş cephesinin başarısını olumsuz etkilemiştir.¹⁴⁸⁷ Eğitim yetersizliği mücadelenin birçok alanında tezahür etmiştir. Elde ettikleri yeni ve modern silahları kullanma konusunda işgalin ilk yıllarında başarılı olamadıkları gibi dikkatsiz davranışlar nedeniyle meydana gelen kazalarda birçok direnişçi kendi silahıyla hayatını kaybetmiştir.¹⁴⁸⁸

Harp silah, araç ve gereçleri bakımından üstün Sovyet işgal gücüne karşı Afgan mücahitlerinin çoğunlukla uyguladıkları pusu harekâtında zamanla tecrübe ve yetenek kazanmış olsalar da, işgalin ilk döneminde emir komuta bağlantısı içinde büyük çaplı harekât icra etmede başarı gösterememişlerdir. Mücahitlerin en zayıf taraflarının başında muharebe irtibatlarının yetersiz olması, çatışma esnasında grup liderinin ölmesi ile emir komutanın tamamıyla bozulması gelmektedir.¹⁴⁸⁹

¹⁴⁸⁴ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 21.

¹⁴⁸⁵ Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁴⁸⁶ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 21, 22.

¹⁴⁸⁷ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1984, s. 17, 18.

¹⁴⁸⁸ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 21.

¹⁴⁸⁹ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 21.

Öte yandan, Afgan direnişine katkıları inkâr edilemeyecek bir ülke olan Pakistan'ın mücadeleyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanması da diğer bir değerlendirme konusudur. Rodriguez'e göre Pakistan, siyasi karargâhları Peşaver'de bulunan Afgan direniş gruplarını kontrol altına alarak direnişe kendi çıkarları doğrultusunda yön verme gayreti içinde olmuştur. Genel olarak Pakistan, aşırı İslamcı gruplara destek verip etnik grupları zayıflatarak uzun yıllardır sorun olarak kalan Peştunistan meselesini tarihe gömmeyi çalışmıştır. Pakistan tarafından hedeflenen diğer bir konu da Kâbil Hükümetinin sürekli kendisine tabi kalmasını sağlamaktır. Birçok direniş grubu tarafından tepkiyle karşılanmış olsa da Pakistan'ın bakış açısı ABD'yi de etkilemiştir. ABD genel olarak Afganistan'daki meseleyi Pakistan'ın bakış açısıyla görmüştür. Pakistan, Batı ve Arap ülkelerinden Afganistan direnişinde kullanılması için sağlanan kaynakların bir kısmını da kendi ülkesinde altyapı oluşturulması ve Pencap ile Keşmir'deki mücadelelerde milli çıkarları doğrultusunda kullanmıştır.¹⁴⁹⁰

ABD ve bazı Arap ülkeleri tarafından mücahit gruplara aktarılacak üzere Pakistan'a gönderilen silah ve malzemenin bazı Pakistanlı subaylarca mücahitlere satıldığı ortaya çıkarılmıştır.¹⁴⁹¹ Dahası mülteciler için gönderilen yardım malzemelerinden bir kısmı da onlara teslim edilmeyip Peşaver'de kurulan pazarlarda satılır hale gelmiştir.¹⁴⁹² Hatta 1987 yılında yayımlanan bir haberde, direnişçilere teslim edilmek üzere Pakistan'a gönderilen 600 Stinger füzesinden sadece 200 adedinin Afganistan'a aktarıldığı, ancak 400 füzenin ise verilmeyip Pakistan tarafından el konulduğu gündeme gelmiştir.¹⁴⁹³

Afganistan mücahitlerine birçok ülkeden gönderilen yardımların Pakistan Hükümeti tarafından mücahit gruplara dağıtılması süreci ve sonucu bu bağlamda eleştirilere sebep olmuştur. Başta silahlar olmak üzere bu yardımlarda aslan payını Peştun kökenli mücahit gruplar alırken Tacik gruplar daha az yardım almış, Türk mücahitler ise hemen hiç yardım alamamışlardır. Bu genel nepotizm tutumuna bir de bireysel gayri ahlaki tutumlar da eklenmiştir.

¹⁴⁹⁰ Enrique Baltar Rodriguez, **a.g.e.**, s. 56.

¹⁴⁹¹ Sandy Gall, **a.g.e.**, 1989, s. 21.

¹⁴⁹² Abdülhamid Muhaciri, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁴⁹³ Milliyet, 14.07.1987, s. 4.

Pakistan gizli servisi ISI tarafından yürütülen silah ve malzeme dağıtımında sistematik yolsuzluklar da yapılmıştır. Bir örnek olarak; mücahit gruplar teslim aldıkları gerçek silah miktarları yerine daha fazla sayı için belge imzalamışlardır. Sarfedildiği bu şekilde belgelenen ve boşa çıkan silahlar silah pazarında satılarak elde edilen para bahsekonu mücahit grup ve silah dağıtımını yürütenler arasında paylaşılmıştır.¹⁴⁹⁴ ABD ve bazı Arap ülkeleri tarafından yapılan yardımlar bu metotla paraya ve haksız kazanca dönüştürülmüştür.

Pakistan'ın Peştun eğilimi ve Afganistan'da yapılan bütün operasyonları kendi kontrolü altına almaya çalışması,¹⁴⁹⁵ mücahit gruplar arasında rahatsızlıklara neden olmuştur. Bu yardımlardan özellikle Hikmetyar grubunun aslan payını alması diğer liderleri rahatsız etmektedir. Hizb-i İslami (Halis)'e bağlı faaliyet gösteren Abdül Hak da bu konudan muzdarip olan mücahit liderlerinden biridir. Abdül Hak düşüncelerini; "ISI görevlileri her işe burnunu sokan bir grup Pencaplıdır ve Afganistan'daki gerilla savaşı hakkında hiçbir şey bilmemektedirler. Neden hiç savaş kazanmamış Pakistanlılar, hiç savaş kaybetmemiş Afganlara emir versinler ki" sözleriyle ifade etmiştir.¹⁴⁹⁶

Ahmet Şah Mesut da benzer görüştedir. Mesut'un "planlarının ne olduğunu öğrenmeleri halinde Pakistan'ın yardım etmeye hazır olduğunu" hatırlatan İngiliz gazeteciye cevaben, "operasyon bilgilerini asla Pakistanlı yetkililere veya başka bir yere önceden göndermeyeceğini, ancak eğer kuvvetlerinin ne yaptıklarını merak ediyorlarsa onların operasyonlarda gözlemci bulundurabileceklerini" ifade etmiştir.¹⁴⁹⁷

Orta düzeydeki mücahit liderleri de Pakistan tarafından dayatılmaya çalışılan muharebe ve mücadele şeklinden muzdariptirler. Pakistan, Afgan Hükümet güçlerine ait klasik karakollar gibi mücahitlerin de karakollar kurarak büyük gruplar halinde muharebe etmelerini salık vermektedir. Ancak böylesi bir mücadele şekli, Afgan mücahitleri tarafından uygulanan gerilla muharebesi esaslarına aykırı olduğu ve başarı vaat etmediği için benimsenmemiştir. Pakistan ise Afgan mücahit gruplarına

¹⁴⁹⁴ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 156.

¹⁴⁹⁵ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁴⁹⁶ Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 168, 169.

¹⁴⁹⁷ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 132.

kendi istediklerini yaptırmak için silah ve malzeme yardımlarını bir koz olarak kullanmaya devam etmiştir.¹⁴⁹⁸

Afgan direnişinin birçok alanına egemen olan düzensizlik Sovyet esirler konusunda da ortaya çıkmıştır. Afgan mücahitlerinin ele geçirilen Sovyet askerlerine yönelik uygulamalarına bakıldığında standart bir tavır geliştirilemediği görülmektedir. Uluslararası Af Örgütünün 1983 yılı raporuna göre 1982 yılında mücahit gruplar tarafından esir alınan bazı Sovyet askerleri çatışmanın bitimine kadar İsviçre’de tutulmak üzere Uluslararası Kızılhaç Örgütüne teslim edilmişlerdir.¹⁴⁹⁹

Ancak 1983 yılından itibaren mücahit grupların aldıkları esirlere kötü muamele ettikleri, hatta öldürdüklerine dair haberler de gelmeye başlamıştır.¹⁵⁰⁰ Mücahitler tarafından ele geçirilen Sovyet askerlerinin esir değişimi ile teslim edildiği de görülmektedir. 1985 yılının Eylül ayında Logar Vilayetinde İttihad-ı İslami Partisine bağlı unsurlar, altı mücahit karşılığı bir Sovyet esiri serbest bırakmışlardır.¹⁵⁰¹

2.5. Afganistan: “Onaltıncı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”

Sovyet işgali ile birlikte Afganistan liderliğine getirilen Babrak Karmal Afganistan’ı Sovyetlerin onaltıncı cumhuriyeti haline getirme amacıyla yola çıkmıştır.¹⁵⁰² Ancak Karmal’ın Halk ve Perçem mensubu politikacıları kapsayan geniş tabanlı hükümet oluşturma çabaları çok başarılı olamamıştır. Zira iki hizip arasındaki çekişme hiç bitmemiştir.¹⁵⁰³ Öte yandan, halkın rejimi benimsememesi ve direnişin gittikçe artması Karmal’ı alternatif çarelere yöneltmiş, bu amaçla “ılımlı sosyalizm” kampanyası başlatılmıştır.¹⁵⁰⁴

¹⁴⁹⁸ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁴⁹⁹ Amnesty International Report, **Afghanistan**, (January to December 1982), Amnesty International Publications, United Kingdom, 1983, s. 183, 184.

¹⁵⁰⁰ Amnesty International Report, **Afghanistan** (January to December 1983), United Kingdom, Amnesty International Publications, 1984, s. 205, 208.

¹⁵⁰¹ Afghan News, No.14, 02.10.1985, s. 46.

¹⁵⁰² Abdul Salam Zaef, **My Life with Taliban**, New York Columbia University Press, 2010, s. 47.

¹⁵⁰³ Henry S. Bradsher, **a.g.e.**, s. 206.

¹⁵⁰⁴ Cumhuriyet, 28.01.1980, s. 3.

Ancak sembolik değişiklikler dışında Afganistan Hükümetinin yönetim yapısı neredeyse aynı kalmıştır. Karmal yönetiminde de partinin asıl güç olduğu görülmektedir. Öte yandan önceki yönetim zamanında başlayan projelerin birçoğu Babrak Karmal döneminde de sürdürülmüştür.¹⁵⁰⁵ Afgan Hükümeti her yıl kırk bin kişiye iş imkânı sağlamaya çalışırken bu dönemde ekonomi de gelişmeye başlamıştır. Afganistan’da 120 yeni hastane, 400’den fazla okul ve sağlık merkezi yapılarak bütçenin önemli bir kısmı sosyal hizmetler alanında kullanılmaya çalışılmıştır. Öte yandan Afgan Hükümeti dinsel alanda da bazı projeler yürütmüştür. Bu bağlamda Afganistan’da yeni inşa edilen ya da onarılan cami sayısı 270’i geçmiştir.¹⁵⁰⁶

Ancak önceki Afgan rejimlerine benzer şekilde Karmal yönetiminde de muhalifleri sindirme politikaları yürütülmüştür. Karmal iktidarının ilk dönemine denk gelen 1982 yılında yaklaşık 500 kişi “asileri destekledikleri” suçlaması ile hapse atılmışlardır. Bu siyasi mahkûmlar arasında tarihçi Dr. Hassan Kakar, Kâbil Üniversitesinden hukuk profesörü Fazıl Rabi Pejvak, Dr. Osman Rüstem, Dr. Tarzi gibi öğretim üyeleri ve birçok sanatçı da vardır.¹⁵⁰⁷

1983 yılının Mayıs ve Haziran aylarında sol eğilimli gizli ulusalcı parti Afgan Millet’in yüzlerce üyesi ve Maoist SAMA’nın Merkez Komitesi üyeleri olduğu iddia edilen 19 kişi tutuklanmıştır. SAMA da aktif olarak Karmal yönetimine muhalefet etmektedir. Bu dönemde birçok kişi suçlama yapılmadan ve mahkemeye çıkarılmadan hapishanelerde alıkonulmuştur. 1983 yılında KHAD ile ilgili işkence haberleri yoğunluk kazanmıştır.¹⁵⁰⁸

Sovyetler Birliği’nin politik yaklaşımını da dikkate alan Babrak Karmal, rejimin devamını sağlamanın yollarını aramıştır. Bu girişimlerden başta geleni ADHP ile ilgilidir. Karmal partide birlik ve disiplin sağlamaya çalışmış, ancak Perçem ve Halk grupları uzlaşmaz tavırlarını sürdürmüşlerdir.¹⁵⁰⁹ Hizipçilikten kaynaklanan hassasiyet parti ve rejim için sorun olmaya devam etmiştir.¹⁵¹⁰

¹⁵⁰⁵ Beverley Male, **a.g.e.**, s. 212.

¹⁵⁰⁶ Vladimir Avakov, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁵⁰⁷ Amnesty International Report, **Afghanistan**, 1983, s. 184.

¹⁵⁰⁸ Amnesty International Report, **Afghanistan**, 1984, s. 206, 207.

¹⁵⁰⁹ Ralph H. Magnus, Eden Naby, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁵¹⁰ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 127.

Sovyet Ordusuna benzetilmeye çalışılan Afgan Ordusunun muhtelif kademelerine Perçem siyasi komiserlerinin atanması da orduda tepkilere neden olmuştur. Ayrıca hükümet tarafından bu dönemde ordunun çeşitli kademelerine komutan olarak atanan Perçem mensubu subaylar, birçok birlikte kabul görmemiş ve kendilerine itaat edilmemiştir.¹⁵¹¹

Babrak Karmal 1979 yılı sonunda Hafızullah Emin yönetimi sona erdiğinde Afganistan halkına yönelik uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında siyasi mahkûmların serbest bırakılmasından güvenliğe, İslam'a saygı ve inanç özgürlüğünden eğitime birçok konuda Afgan halkına vaatlerde bulunmuştur.¹⁵¹² Ancak iktidara gelişinin üzerinden beş yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen Afganistan'da şartlar daha da kötüye gitmiştir.

Babrak Karmal Sovyet yönetiminin Afganistan ile ilgili beklentilerini de karşılayamamıştır. Karmal, Sovyetler Birliği sayesinde yönetime gelmesi ve bu ülkenin direkt nüfuzu altında kalması nedeniyle Afgan halkı tarafından da kabul görmemiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da alternatif lider arayışları gündeme gelmiştir.

Daha işgalin ilk ayında, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da Babrak Karmal'ın yerine başka birini getireceği yönünde haberler duyulmaya başlanmış, ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hodding Carter bu doğrultuda bir açıklama yapmıştır.¹⁵¹³ Ancak bu değişim 1986 yılında gerçekleşmiş ve Muhammed Necibullah Afganistan liderliğini Babrak Karmal'dan devralmıştır. Ülkesinden ayrılan Karmal ise Moskova'ya gitmiştir.¹⁵¹⁴ Karmal istemese de görevini bırakmaya mecbur kalmıştır.¹⁵¹⁵ Sovyet yönetimi, Babrak Karmal ile çok iyi gitmeyen Afganistan işlerinin idaresinin KHAD'ın Başkanı ve "öküz" lakaplı Necibullah'a

¹⁵¹¹ Ralph H. Magnus, Eden Naby, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁵¹² Kabul New Times, 01.01.1980, s. 1, 2.

¹⁵¹³ Hürriyet, 27.01.1980, s. 1.

¹⁵¹⁴ Frank Clements, **Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia**, ABC-CLIO, U.S.A., 2003, s. 142.

¹⁵¹⁵ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 261.

geçmesini sağlamıştır. Moskova Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çıkış sürecinde de Necibullah'ın faydalı olabileceğini hesaplamış görünmektedir.¹⁵¹⁶

3. Sonun Başlangıcı: SSCB'de Gorbaçov ve Afganistan'da Necibullah Dönemi

Muhammed Necibullah, Ahmedzay (Galzay) Peştunlarındandır. 1947 yılında Kâbil'de doğmuştur. 1975 yılında ise Kâbil Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Necibullah'ın siyasi hayatının başlangıcı daha gerilere gider. Zira 1965 yılında Afganistan Demokratik Halk Partisi'ne katılmıştır. Perçem hizbindendir.¹⁵¹⁷ Necibullah bir dönem Afganistan'ın İran Büyükelçiliği görevinde bulunmuş, daha sonra görevden alınca Doğu Avrupa'da yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin işgali ile Afganistan'a dönmüş ve Afgan gizli polis teşkilatının başına getirilmiştir. Statüsünün böylelikle yükselmesi ve kendisine tümgeneral rütbesi verilmesi ile Necibullah Afganistan'ın Sovyet işgali dönemindeki en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Necibullah KHAD başkanlığı görevinde sergilediği katı ve acımasız tutumu ile Sovyet liderlerinin gözüne girmiştir.¹⁵¹⁸

Babrak Karmal'ın etkisiz kaldığı dönemde, Afganistan'daki direnişi bastıracağına dair Sovyetlere söz vermiş olan Necibullah, 5 Mayıs 1986 tarihinde Babrak Karmal'ın yerine geçmiştir.¹⁵¹⁹ Gorbaçov 29 Mayıs 1986 günü yapılan Politbüro toplantısında bu değişimi "Karmal'ı Necib ile değiştirdik, fakat bu bir oldubitti değil bizim için gerekli olan bir hareketti" sözleriyle gündeme getirmiştir.¹⁵²⁰

Necibullah'ın Afganistan'da iktidara gelişi Sovyet Lideri M. Gorbaçov'un ikinci yılına tesadüf eder. Bu dönemde, Üçüncü Dünya ülkelerinden uzaklaşma yaklaşımı çerçevesinde, Sovyet yönetiminin Afganistan'a bakışı değişmeye başlamıştır. Öte yandan "Glastnost" açılımı ile bu ülkedeki askeri mevcudiyet Sovyet

¹⁵¹⁶ Artemy M. Kalinovsky, **A Long Goodbye: The Soviet Withdrawal from Afghanistan**, President and Fellow of Harvard College, U.S.A., 2011, s. 1.

¹⁵¹⁷ Ludwig Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. 306.

¹⁵¹⁸ Paul G. Pierpaoli, "Najibullah, Mohamed", **The Encyclopedia of Middle East Wars**, Editor: Spencer C. Tucker, ABC-CLIO, LLC, 2010, s. 874.

¹⁵¹⁹ Ilya Zemtsov, John Farrar, **Gorbachev: The Man and the System**, 2nd Paperback Printing, Transaction Publishers, New Jersey, 2009, s. 288.

¹⁵²⁰ "Gorbachev and Afghanistan" Edited By: Christian Friedrich Osterman, **New Evidence On the War in Afghanistan**, s. 143.

iç kamuoyunda sorgulanır hale gelmiştir. Afganistan'daki askeri mücadele açısından bakıldığında, bu dönemde Necibullah için ikinci bir şanssız gelişmenin daha ortaya çıktığı görülür. Daha önce de bahsedildiği üzere, mücahitler 1986 yılında Stinger füzelerini kullanmaya başlamışlar ve tartışmasız olan Sovyet hava üstünlüğü önemli bir darbe almıştır.

Değişimin bir de Sovyet dış politikası ve yardımlar boyutu vardır. Daha önce uygulanan dış politika çerçevesinde Sovyetler Birliği tarafından diğer ülkelere yapılan yardımlar ve mali destekler, Gorbaçov'un iktidara gelmesinin ardından yeniden ele alınmıştır. Gorbaçov'un baştan itibaren düşüncesi, Sovyetler Birliği'nin geleceği için bu maliyeti ağır programların sonlandırılması olmuştur.¹⁵²¹

3.1. Sovyetler Birliği'nin Soruna Çözüm Arayışları

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilme planları yapmasının arka plandaki en önemli nedeni, işgalin sürdürülmesinin diğer ülkelerle olan ilişkilerine olumsuz etki yapmasıdır. Bu durum SSCB'nin 1980'li yıllarda başlayan uluslararası politika değişikliği ile ters düşmektedir.¹⁵²² Daha 1981 yılı Şubat ayında Brejnev, ABD Başkanı Reagan ile bir zirve toplantısında bir araya gelebileceğini ve Basra Körfezi'nin askersizleştirilmesi konusu çerçevesinde Afganistan'da yaşanan sorunu da görüşebileceğini açıklamıştır.¹⁵²³

Birleşmiş Milletler tarafından Afganistan sorununa bir çözüm bulunması için başlatılan çalışmalar kısa vadede başarı kaydedememiştir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreter Yardımcısı Diego Cordovez aracılığı ile 1982-1987 yılları arasında sürdürülen yakınlaşma görüşmeleri, Sovyet askerlerinin çekilme zamanı konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık nedeni ile kilitlenmiş ve sonuçsuz kalmıştır.¹⁵²⁴

Bununla birlikte yeni Sovyet lideri Andropov, 1982 yılından itibaren işgalin bir hata olduğunu kabul etmiş ve bu harekâtın Sovyetler Birliği'ne ciddi ekonomik, sosyal ve uluslararası zararları olacağını değerlendirmeye başlamıştır. SSCB Afganistan'dan çekilme konusunda ilk ciddi girişimini yapmış ve bu bağlamda

¹⁵²¹ Tom Rogers, **The Soviet Withdrawal from Afghanistan**, 1st publishing, Greenwood Press, U.S.A., 1992, s. 3.

¹⁵²² Artemy M. Kalinovsky, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁵²³ Cumhuriyet, 24.02.1981, s. 1.

¹⁵²⁴ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 141.

Birleşmiş Milletler Andropov ile 1983 yılı Nisan ayında görüşmeye başlamıştır.¹⁵²⁵ Andropov'un çekilme ile ilgili 1983 yılındaki ciddi görüşme girişimleri Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko, Savunma Bakanı Dimitri Ustinov ve Afgan lideri Babrak Karmal tarafından muhalefetle karşılanmıştır. Buna rağmen Andropov 1983 yılı Ağustos ayında Karmal'ı Moskova'ya çağırması ve ona Sovyet Ordusunun Afganistan'dan çekilmesi durumuna hazırlıklı olmasını bildirmiştir.¹⁵²⁶ Andropov'un çekilmeye yönelik bu çabaları 1984 yılında ölümüne kadar devam etmiştir.¹⁵²⁷

Pakistan yönetimi de SSCB'nin bu girişimlerine başlangıçta olumlu yaklaşırken, Reagan yönetiminin müdahalesi nedeniyle tavır değiştirmiştir. Başta Devlet başkanı Ziya olmak üzere, bu savaşı ülkesine yapılacak Amerikan yardımları için gerekli gören askeri kesim uzlaşma karşıtı politika yanlısı olmuştur. Öte yandan ABD yönetimi de Birleşmiş Milletler tarafından yürütülmeye başlanan Afganistan'daki soruna çözüm bulma sürecine karşı tavır almıştır.¹⁵²⁸

Ahmet Şah Mesut'a göre de Sovyetler Birliği 1983 yılından itibaren Afganistan'dan çekilmeyi düşünmüştür. Mesut'un, Sovyet işgal güçleri ile ateşkes görüşmesi yaptığı dönemde bir Sovyet subayının "Afganistan'dan çekilmeyi düşünüyoruz ama bunu nasıl yapacağız" dediğini, kendisinin ise "nasıl geldiyseniz öyle gidin" diye karşılık verdiğini ifade etmiştir.¹⁵²⁹

Sovyet Ordusunun çekilmesi ile ilgili özellikle 1985 yılına kadar devam eden görüşmeler, Soğuk Savaş mantığından etkilenmiş ve bu nedenle başarıya ulaşamamıştır. Ancak bu bağlamda sadece Sovyetleri ilgilendiren nedenler de vardır. Sovyet liderleri bir yandan hâlâ Afganistan'ı siyasi ve askeri olarak istikrara kavuşturabileceklerini düşünürlerken diğer yandan bir kesim de Afganistan'dan bu şartlarda çekilmeyi yenilgi ile bir tutmakta ve bunu kabul edememektedirler.¹⁵³⁰

Sovyetler Birliği'nin çekilme yönündeki eğilimini etkileyen diğer bir gelişme ise 1985 yılında Reagan tarafından açıklanan ABD dış politikasındaki yeni

¹⁵²⁵ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, *a.g.e.*, s. 91, 92.

¹⁵²⁶ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, *a.g.e.*, s. 6, 100.

¹⁵²⁷ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁵²⁸ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, *a.g.e.*, s. 92, 102.

¹⁵²⁹ Sandy Gall, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁵³⁰ Artemy M. Kalinovsky, *a.g.e.*, s. 2.

yaklaşımıdır. “Reagan Doktrini” olarak adlandırılan bu politika, Üçüncü Dünya ülkelerinde Komünizmin yayılmasına karşı tedbir alınmasını, Afganistan ve Dünya’nın diğer bölgelerindeki Sovyet destekli saldırganlığın önlenmesini esas almıştır.¹⁵³¹ Bu dönemden sonra Afgan direnişine daha fazla destek sağlamakla ABD, Sovyet Ordusunun Afganistan’da daha fazla yıpranmasına neden olmuştur.

Kendisinden önceki dönemde Afganistan’dan çekilme konusundaki girişimler sonuca ulaşamayınca bu zor görevle uğraşmak Gorbaçov’a düşmüştür. Mevcut şartlar önceki yıllara göre daha kötüdür. Artık ABD açık olarak direnişe yardım etmektedir. Afganistan’da mücahitler savaşmayı iyi öğrenmişler ve savaş yoğun bir dönemden geçmektedir.¹⁵³² Öte yandan Gorbaçov’un kendisinden önceki liderlere göre bir de avantajı vardır. Yeni Sovyet lideri, Moskova ve Kâbil’de çekilmeye karşı olan muhalefetin üstesinden gelebilecek durumdadır.¹⁵³³

Gorbaçov “kanayan yara” olarak nitelediği Afganistan meselesinde esnek bir tutum sergilemeye başlamıştır. Kâbil yönetimine olan taahhütlerinde bir azaltmaya gitmeyi de planlayan Gorbaçov yönetimi, 1986 yılı baharında 6 bin Sovyet askerinin Afganistan’dan geri çekileceğini duyurmuştur.¹⁵³⁴ Bu karar, Şubat-Mart 1986 döneminde gerçekleştirilen SBKP’nin 27’inci Kongresinde alınmıştır.¹⁵³⁵

Gorbaçov, Kasım 1986’da Delhi’yi ziyaretinde Başbakan Rajiv Gandhi ile yaptıkları basın toplantısında, Sovyetler Birliği’nin Afganistan çekilmesinin mümkün olan en kısa zamanda yapılmasının Afganistan ile komşularının yararına olacağını ve SSCB’nin soruna siyasi bir çözüm bulma azminde olduğunu ifade etmiştir. Gorbaçov, çekilme konusundaki niyetlerini bir kez de 1987 yılı Ocak ayında BM Genel Sekreterine yazdığı mektupta dile getirmiştir.¹⁵³⁶

¹⁵³¹ “Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, February, 6, 1985, www.reagan2020.us/speeches/state_of_the_union_1985.asp, Erişim Tarihi: 10.04.2013

¹⁵³² Pavel Palajçenko, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁵³³ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁵³⁴ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 196.

¹⁵³⁵ Vladimir Avakov, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁵³⁶ M. S. Gorbachov, **a.g.e.**, 1987, s. 90, 102.

3.2. Necibullah Dönemindeki Gelişmeler

Sovyet yönetimi 1987 yılı başlarında, Afganistan'daki durumun Karmal'ın yönetimi devrettiği dönemden daha kötü bir hale geldiğini fark etmiştir. Bu dönemde, Necibullah'ın Kâbil yönetimindeki konumu güven vermemektedir. Öte yandan ülkenin ekonomisi de oldukça kötü durumdadır. Sovyet liderleri Afganistan'ı kurtarma konusundaki 1986 yılı planlarının yetersiz kaldığını görmüşlerdir.¹⁵³⁷ Afganistan yönetimini Babrak Karmal'dan devralan Necibullah Sovyetlerin aslında ümit bağladığı bir liderdir. Zira KHAD Başkanlığı döneminde bir anlamda kendini Sovyet yöneticilerine ispat etmiştir. Ancak iktidarının ilk döneminde siyasi ve ekonomik herhangi bir başarı gösterememiştir.

Necibullah 1986 yılı Aralık ayında Moskova'yı ziyaret etmiştir. Sovyet tarafı, yapılan görüşmelerde Afganistan'a desteğin süreceği yönünde teminat vermiştir. Sovyet Ordusunun Afganistan'da kalması yönünde bir niyet taşımadıklarını ifade eden Gorbaçov, güneydeki komşularını da zor durumda bırakmayacaklarına dair söz vermiştir.¹⁵³⁸ Bununla birlikte Afganistan'daki sorun, sadece hükümet karşıtı silahlı gruplarla devam eden çatışmalar değildir. Yönetimdeki ADHP içinde Necibullah'ı destekleyenler kadar desteklemeyen gruplar da ortaya çıkmıştır.¹⁵³⁹

Bu bağlamda Necibullah, rejimin bekası için siyasi ve toplumsal uzlaşma yönündeki gayretlerini hem Afganistan kamuoyuna hem de mücahit gruplara yöneltmiştir. Çok partili bir sistemin kurulması yönündeki çabalar, bazı siyasi gruplar, eski bürokratlar, toplum liderleri ve kabile ileri gelenleri tarafından desteklenmiştir. Bu arada Necibullah sıklıkla İslami bir söylem kullanmaya yönelmiş ve Cuma namazlarını Pul-i Kıştı Camiinde kılmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde İslami araştırmalar yapmak üzere bir merkez de kurulmuştur. Yine bu dönemde 1980 yılından beri devam eden sokağa çıkma yasağı kaldırılmış ve bazı mahkûmlar cezalarını tamamlamadan serbest bırakılmışlardır. “Ulusal Barış Komisyonu” kurulmuş ve “ulusal uzlaşma” yönünde faaliyetler planlanmaya başlanmıştır.¹⁵⁴⁰

¹⁵³⁷ Artemy Kalinovsky, **a.g.e.**, s. 113.

¹⁵³⁸ M. S. Gorbachov, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁵³⁹ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 261.

¹⁵⁴⁰ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 261, 262.

Necibullah, ADHP'nin 2 Ocak 1987 tarihindeki Merkez Komitesi toplantısında bir açıklama yaparak, direnişçilerle sürdürülen savaşta 15 Ocak'tan itibaren ateşkes uygulamaya başlayacağını ilan etmiştir. Necibullah bu adımın Afganistan'da hedeflenen ulusal uzlaşma çerçevesinde atıldığını, belirli bir dönemi kapsadığını, ancak direniş cephesinden olumlu yaklaşım görüldüğü takdirde sürenin uzatılabileceğini bildirmiştir. Bununla birlikte direniş cephesi bu karara olumsuz tepki vermiştir.¹⁵⁴¹

Necibullah, 3 Ocak 1987 yılında Kâbil'de düzenlenen “Ulusal Uzlaşma Olağanüstü Yüksek Komisyonu”nun toplantısında, Kur'an-ı Kerim'den de alıntılarla etkili ve dokunaklı bir konuşma yapmıştır. Savaşın sona erdirilmesi için toplumun her kesimine seslenen Necibullah, Afgan toplumuna ateşkes ve barış vaat etmiştir.¹⁵⁴² Necibullah, Cordovez ile yapmış olduğu bir görüşmede direniş cephesi içerisinde birçok temaslarının olduğunu ifade etmiştir. Necibullah ayrıca Afganistan'da ve ülke dışında etkili Afganlarla görüşmelerde bulunduğunu açıklamıştır. Bu dönemde Necibullah'ın mücahit cephesi ile bir anlaşmaya varma konusunda ümitli olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁴³

Necibullah yönetimi, Sovyetler Birliği'nin çekilmesi eğiliminin artmasına paralel olarak, Afganistan'daki rejimin Marksist karakterini ve sembollerini değiştiren girişimlere hız vermiştir. 1987 Anayasası'nda İslam'ın devlet dini olarak ilan edilmesi, “demokratik” kelimesinin atılıp devletin resmi adının “Afganistan Cumhuriyeti” şekline dönüştürülmesi bunlardandır. Ancak bu değişikliklerin etkisi tartışmalıdır. Necibullah'ın bir ulusal uzlaşma hükümeti çağrısı yapmış olması da mücahit grupların Kâbil yönetimine karşı sürdürdükleri uzlaşmaz tutumlarını değiştirememiştir.¹⁵⁴⁴

Necibullah'ın bu çabaları Afganistan halkı üzerinde de beklenen etkiyi yapmamıştır. Kâbil Televizyonu'nun artık Kur'an-ı Kerim okunarak açılması ve

¹⁵⁴¹ Bernard Gwertzman, “Afghanistan to Observe Cease-fire”, **The New York Times**, January 02, 1987, www.nytimes.com/1987/01/02/world/afghanistan-to-observe-a-cease-fire.html, Erişim Tarihi: 16.01.2013

¹⁵⁴² Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 183-185.

¹⁵⁴³ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 374.

¹⁵⁴⁴ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 250-251.

kapanması, yayımlanan dini programların artırılması ya da Necibullah'ın her fırsatta İslam dinine vurgu yapması kamuoyunu rejim lehine etkilemeye yetmemiştir. Son dönemde Afganistan'ı en iyi idare eden devlet adamlarından biri olsa da Necibullah'ın KHAD başkanlığı döneminde edindiği ünü, daha doğrusu sicili kötüdür. Dolayısıyla Necibullah Afganistan halkı üzerinde güven sağlayamamıştır.¹⁵⁴⁵

Devlet teşkilatında yapılacak değişiklikleri görüşmek üzere Necibullah tarafından 30 Kasım 1987 tarihinde bir Loya Cirge toplanmıştır. Bu toplantıya toplumsal kuruluşların yetkilileri, Milli Cephe yetkilileri, ADHP üyeleri katılmışlardır.¹⁵⁴⁶ Devlet Başkanı Necibullah 16 Haziran 1988 tarihinde de yeni Afgan Hükümetini açıklamıştır.¹⁵⁴⁷

Necibullah, uluslararası alanda Sovyetler Birliği'nin yanı sıra diğer ülkelerden de destek arayışlarına devam etmiştir. Bu bağlamda Necibullah, 1988 yılında Küba'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Küba, Afganistan'da Marksist hükümetin iktidara gelmesi ile bu ülkede uluslararası programlar başlatan ve Kâbil rejimi ile dayanışma içinde bulunan bir ülkedir. Ziyaret esnasında Küba ile Afganistan arasında eğitim ve kültür alanındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir protokol imzalanmıştır. Ayrıca Küba Sivil Havacılık Enstitüsü ve Afganistan Sivil Havacılık Bakanlığı arasında bir mutabakat zaptı ile ADHP temsilcileri ile Küba KP Merkez Komitesi arasında bir işbirliği protokolü imzalanmıştır.¹⁵⁴⁸

¹⁵⁴⁵ Yasir Gerçik, "Afganistan'da Son Durum ve Necibullah'la Röportaj", **Türkistan Dergisi**, Yıl: 3, Sayı:11, 1990, s. 44, 45.

¹⁵⁴⁶ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 262.

¹⁵⁴⁷ L.W. Adamec, **a.g.e.**, 2005, s.lviii; Aynı kaynağa göre yeni Afgan Hükümeti; **Muhammed Hasan Şark**, Başbakan; **Abdül Vekil**, Dışişleri Bakanı; **Seyid Muhammed Gulabzoy**, İçişleri Bakanı; **Gulam Faruk Yakubi**, Devlet Güvenlik Bakanı; **Hamidullah Tarzi**, Maliye Bakanı; **Muhammed Beşir Bağlani**, Adalet Bakanı; **Şah Muhammed Dost**, BM temsilcisi, **Aslam Vatanyar**, Ulaştırma Bakanı, **Abdül Gafur**, Geri Dönenlerin İşleri Bakanı; **Süleyman Layık** Kabile İşleri Bakanı; **M. Han Celallar**, Ticaret Bakanı, **M. Asef Zahir**, Kırsal Gelişme Bakanı; **Muhammed Gofran**, Tarım ve Toprak Reformu Bakanı; **Abdülfetah Necm**, Kamu Sağlığı Bakanı; **Gulam Rasul** Eğitim Bakanı; **Nur Ahmet Barits**, Yüksek Öğretim Bakanı; **M. İshak Kava**, Madenler ve Sanayi Bakanı; **Muhammed Aziz**, Ulaştırma Bakanı, **Nazar Muhammed**, İnşaat Bakanı; **Paşa Gül Vefadar** Sivil Havacılık Bakanı, **Dost M. Fazıl**, Hafif Sanayi ve Gıda Bakanı, **Raz Muhammed Patkin**, Su ve Enerji Bakanı şeklinde teşekkül etmiştir. Bkz. **a.g.e.**

¹⁵⁴⁸ Richard A. Haggerty, Rex A. Hudson, Tim Merrill, **a.g.e.**, s. 10.

Necibullah 1987 yılı Aralık ayında, göreve geldikten sonra çıktığı ilk yurt dışı gezisinde Kamboçya ve Vietnam'dan önce bir günlük ziyaret için Hindistan'a uğramıştır.¹⁵⁴⁹ Daha sonra 1988 yılı Mayıs ayında Necibullah tarafından Hindistan'a bir ziyaret daha gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret nedeniyle, Hindistan'ın Afganistan'daki Necibullah rejimin devamından yana olduğuna dair değerlendirmeler yapılmıştır. Zira bu dönemde Sovyetler Birliği ve Hindistan arasındaki siyasi ve askeri ilişkilerin de yoğunlaştığı görülmektedir.¹⁵⁵⁰ Özellikle 1986 yılında Gorbaçov'un Hindistan ziyareti esnasında imzalanan "Delhi Deklarasyonu" ile ekonomik, diplomatik, teknolojik işbirliği ve kültürel alandaki bir seri anlaşma, SSCB ve Hindistan'ın, çıkarları zemininde ortak hareket etme politikalarını pekiştirmiştir.¹⁵⁵¹ İki ülke arasında sağlanan bu ortak tavır Afganistan'ın da lehine olmuştur.

4. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan Çekilme Süreci

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da yürüttüğü savaşta başarısız olduğunu 1987 yılında kabul etmek zorunda kalması, Afganistan açısından diğer bir dönüm noktasıdır.¹⁵⁵² Ancak Sovyetler Birliği'nin çekilmesini sadece Kızıl Ordu'nun Afganistan macerasında başarısız olmasına bağlamak, çekilmeye etki eden diğer faktörlerin göz ardı edilmesine neden olur. Zira Sovyetler Birliği'nde bu dönemde yaşanan değişim ve açıklık sürecindeki reformların yarattığı ortam da çekilme konusunda belirleyici olmuştur.¹⁵⁵³

Çekilme konusundaki diğer bir görüş ise Sovyetler Birliği'nin dâhili meselelerini ön plana çıkarır. Buna göre Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki harekâtı sona erdirerek bu ülkeden çekilmesi daha çok kendi iç işleri ile ilgili mülahazalardan kaynaklanmıştır. Ancak çekilme kararında halktan gelen baskılar değil Sovyet liderliği belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Gorbaçov'un bakış açısına göre Afganistan'dan çekilme, ABD ve Çin ile detant sürecinin tekrar

¹⁵⁴⁹ "Afghan Leader in India", **Los Angeles Times**, December 25, 1987, www.articles.latimes.com/1987-12-25/news/mn-21059_1_india-afghan-countries, Erişim Tarihi: 22.03.2013

¹⁵⁵⁰ Peter J. S. Duncan, **The Soviet Union and India**, Billing & Sons, Great Britain, 1989, s. 110-112.

¹⁵⁵¹ M. S. Gorbachov, **a.g.e.**, 1987, s. 84.

¹⁵⁵² A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 724.

¹⁵⁵³ Allan, Nigel J. R., **a.g.m.**, s. 557.

canlandırılmasına hizmet edecektir.¹⁵⁵⁴ Dolayısıyla dâhili şartlar da gerektirse çekilme kararının daima bir dış politika boyutu mevcuttur.

Bu bağlamda uluslararası siyasi ortamın olgunlaşması ve iç kamuoyunun artan etkisiyle SSCB en kısa sürede ve en az zararla Afganistan'dan çekilmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bu çekilmenin kademeli olarak yapılması, ancak Afganistan'daki Necibullah yönetimine de ekonomik yardımların devam ettirilmesi planlanmıştır.¹⁵⁵⁵

Gorbaçov 1988 yılı Nisan ayı başında, Taşkent'te Afganistan lideri Necibullah ile bir araya gelmiş ve iki lider Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesi konusunda bir görüşme yapmışlardır. Bir süredir Afganistan'da çekilme konusunda müzakereler yapan Sovyet Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze de toplantıda hazır bulunmuştur. Bu dönemde Şevardnadze ve Necibullah, Cenevre'de başlayan görüşmelerde bir sonuca ulaşılsın ya da ulaşılmaz, Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekileceğini duyurmuşlardır.¹⁵⁵⁶ Gorbaçov'un Taşkent'te Necibullah ile yaptığı görüşme, Sovyet liderliğinin Afganistan'daki işgal ve burada bulunan Sovyet askerlerinin çekilmesi konusuna çözüm getirilmesi kararlılığında olduğunu göstermiştir.¹⁵⁵⁷

4.1. Uluslararası Siyasi Çerçeve

İşgalin erken yıllarından itibaren Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilme iradesinin oluşmaya başladığı görülmektedir. Bu yöndeki Sovyet görüşleri ülke içinde ya da uluslararası siyasi çerçevede çeşitli platformlarda ifadesini bulmuştur. Ancak çekilme niyetinin ciddi olarak ele alınması daha sonraki yıllara kalmıştır.

¹⁵⁵⁴ Douglas A. Borer, **Superpowers Defeated, Vietnam and Afghanistan Compared**, London, Frank Cass Publishers, 1999, s. 216.

¹⁵⁵⁵ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 724.

¹⁵⁵⁶ “Inesperada cita en la frontera afgana entre Gorbachov y Najibulá”, **El Pais**, 7 de Abril de 1988, http://elpais.com/diario/1988/04/07/portada/576367203_850215.html, Erişim Tarihi: 18.01.2013

¹⁵⁵⁷ Pilar Bonet, “Gorbachov se entrevista con Najibulá en Tashkent” **El Pais**, Jueves, 7 de Abril de 1988, http://elpais.com/diario/1988/04/07/internacional/576367201_850215.html, Erişim Tarihi: 18.01.2013

Sovyetler Birliği 1987 yılından itibaren barış konusunda kararlı bir tutum sergilemeye başlamıştır.¹⁵⁵⁸ Moskova, çekilme ile ilgili bir takvimin belirlenmesi konusunda ilk teklifini 1987 yılı Ocak ayında yapmıştır. Sovyet yönetimi çekilme karşılığında, komünist katılımın da olduğu Kâbil'deki koalisyonun ABD tarafından desteklenmesi önerisini getirmiştir. Ancak bu öneri ABD Dışişleri Bakanı George Schultz tarafından reddedilmiştir.¹⁵⁵⁹

4.2. Cenevre Anlaşmaları ve İşgalin Sonu

Cenevre Anlaşmaları 1982 yılı ile 1988 yılları arasında, Afganistan'daki savaşa çözüm bulmak amacıyla Birleşmiş Milletler tarafından yürütülen bir seri çalışmanın sonucu olarak gerçekleştirilmiştir. İlk dönemde Afganistan ve Pakistan arasında başlayan görüşmelere daha sonra ABD ve SSCB de uzak kalmamışlardır. Afganistan sorununa makûl bir çözüm bulma kararlığını gösteren Gorbaçov'un iktidara gelişi görüşmelerde yeni bir dönem başlatmış ve ilerleme sağlanmıştır.¹⁵⁶⁰

Diego Cordovez 1982'den itibaren Afganistan Özel Temsilcisi olarak görev yapmaya başlamıştır. Ancak mevcut Afganistan Hükümetinin Pakistan tarafından tanınmıyor olması nedeniyle görüşmeler alışılmış diplomatik teamüller dairesinde gerçekleşmemiştir. İki ülke heyetlerinin bir araya gelmediği görüşmeler, Cordovez'in aracılığı gerçekleştirilmiş, ABD ve SSCB de bu sürece destek vermişlerdir. Konu ile yakından ilgilenen İran ise görüşmelere katılmak istememiştir.¹⁵⁶¹

Cenevre görüşmelerinde Afganistan'daki soruna ilişkin çözümsüzlük havasının ortadan kalktığı görülmektedir. Sovyet Ordusunun Afganistan'dan çekilmesi, bir geçiş hükümetinin oluşturulması Afganistan'ın içişlerine karışılmaması, mültecilerin geri dönüşleri ve anlaşmalar için uluslararası garantiler sağlanması görüşmelerin ana konularını teşkil etmiştir. Görüşmeler Sovyetlerin çekilmesi takvimi konusundaki anlaşmazlık nedeniyle 1988 yılına kadar tıkanmış olsa da Gorbaçov'un bu konuda sergilediği belirleyici yaklaşım sonucu Cenevre

¹⁵⁵⁸ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁵⁵⁹ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁵⁶⁰ Juan Manuel De Faramniñán Gilbert, José Pardo de Santayana, Gómez de Olea, **a.g.e.**, s. 35, 36.

¹⁵⁶¹ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 167.

Anlaşmaları Afganistan ve Pakistan arasında 14 Nisan 1988 tarihinde BM himayesinde imzalanmıştır.¹⁵⁶²

İmza törenine BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar başkanlık etmiş, garantör devletlerinin temsilcileri olarak ABD Dışışleri Bakanı George Schultz ve SSCB Dışışleri Bakanı Eduard Şevardnadze de törende hazır bulunmuşlardır. 15 Mayıs 1988 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülen bu anlaşmalar, Afganistan sorununun çözümüne yönelik temel hukuki dayanağı teşkil etmiştir.¹⁵⁶³

Cenevre Anlaşmaları üç farklı ikili anlaşma ve bir garantör anlaşmasından oluşmuştur. Pakistan ile Afganistan arasında imzalanan anlaşmalar; “Afganistan Cumhuriyeti ve Pakistan İslam Cumhuriyeti Arasında Özellikle İçişlerine Karışmama ve Müdahale Etmeme konusunda Karşılıklı İlişkilerin Esasları Üzerine Anlaşma”, “Afganistan Cumhuriyeti ve Pakistan İslam Cumhuriyeti Arasında Mültecilerin Gönüllü Dönüşü Anlaşması”, “Afganistan’daki Durumun Çözülmesi Konusunda Karşılıklı İlişkiler Anlaşması” adı verilen üç anlaşmadır. Son sırada belirtilen anlaşmaya, garantör devletler SSCB ve ABD’nin Dışışleri Bakanları da imza koymuşlardır. Ayrıca “Uluslararası Garantiler Hakkındaki Deklarasyon” Sovyetler Birliği ve ABD Dışışleri Bakanları tarafından imzalanmıştır. Anlaşma metinlerinde, bu dört anlaşmanın da SSCB’nin çekilme tarihi olarak belirtilen 15 Mayıs 1988 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür.¹⁵⁶⁴ Bununla beraber belgelerde Sovyetler Birliği’nin Afganistan’daki varlığına doğrudan temas edilmemiştir. Bu durum diplomatik olarak iki ülkenin, Afganistan ve Sovyetler Birliği’nin meselesi olarak ele alınmıştır.¹⁵⁶⁵

Sarin’e göre; iki süper güç bu anlaşmaların imzalanmasından sonra, kendi müttefiklerine askeri yardım yapmalarına izin veren gizli yazışmalar yapmışlardır. Buna göre SSCB, ABD’nin Pakistan’daki İslami gerillalara yardım yapmasını kabul ediyordu. Ancak, Afganistan’ın içişlerine müdahale etmeyeceğine dair anlaşma imzalamış olduğu için Pakistan’ın ülkesindeki Afgan mücahitlerinin eğitim

¹⁵⁶² Martin Ewans, *a.g.e.*, s. 167, 168.

¹⁵⁶³ Juan Manuel De Faramniñán Gilbert, José Pardo de Santayana, Gómez de Olea, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁵⁶⁴ Bkz. Diego Cordovez, Selig S. Harrison, *a.g.e.*, s. 389-397.

¹⁵⁶⁵ Rosanne Klass, “The Geneva Accords- The Settlement and its Consequences”, *Afghanistan, The Great Game Revisited*, Edited by: Rosanne Klass, Freedom House, New York, 1990, s. 359.

kamplarını kapatması ve askeri malzemelerin Afganistan'a geçişini engellemesi gerekiyordu. Buna mukabil Pakistan söz konusu anlaşma maddelerini açık olarak ihlal etmiştir.¹⁵⁶⁶ Afganistan Hükümeti ise Pakistan ve ABD'nin Cenevre Anlaşmalarını ihlal ettiği gerekçesi ile birkaç kez Sovyet Ordusunun çekilmesinin ertelenmesi için Moskova'ya başvurmuştur.¹⁵⁶⁷

ABD bu dönemde bir hükümet oluşturmaları için yedi partiye telkinlerde bulunmuş ve Afgan Geçici Hükümeti kurulmuştur. ABD'nin bu tutumu, Sovyet Ordusu Afganistan'dan çekildikten sonra Necibullah Hükümetinin hemen dağılacağı beklentisinden kaynaklanmıştır. BM ise Pakistan ve İran'da bulunan Afgan mültecilerin ülkelerine dönmelerini sağlamak için uluslararası yardım çağrısı yapmıştır.¹⁵⁶⁸ Pakistan ve Afganistan arasında Cenevre Anlaşmaları çerçevesinde imzalanmış olan mültecilerle ilgili anlaşma, mültecilerin ülkelerine dönüşü için temel dayanak teşkil etmiştir.¹⁵⁶⁹

4.3. Sovyet Birliklerinin Afganistan'dan Çekilmesi

Cenevre Anlaşmaları imzalandığında 30 bin askeri personel zaten SSCB'ye dönmüş durumdadır. Afganistan'da ise 18 ayrı garnizonda 100.300 Sovyet askeri bulunmaktadır.¹⁵⁷⁰ Cenevre Anlaşmalarının yürürlüğe girmesiyle 15 Mayıs 1988 tarihinde ilk olarak Celalabad'dan çekilme başlamıştır. Bu grup yaklaşık 12 bin kişilik bir askeri kuvvettir. Çekilme esnasında bu birliklerin az da olsa taciz edildikleri olmuştur. Ancak mücahitler, önceki konvoy hareketlerinin aksine çekilen birliklere saldırmama eğilimini sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, Kunduz'da Sovyet ve Afgan birliklerinin çekilmesinden sonra mücahitler tarafından başlatılan yağma ve artan tacizler nedeniyle Sovyet Ordusu bir süre çekilmeyi durdurmuştur. Bu safhada çekilme emniyetini artıran Ruslar, MIG-27 uçakları ve SCUD-B füzelerinin korumasında ülkelerine dönüş intikallerini sürdürmüşlerdir.¹⁵⁷¹ Sonuçta Sovyet

¹⁵⁶⁶ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 252.

¹⁵⁶⁷ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁵⁶⁸ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁵⁶⁹ Bkz. Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 392-394.

¹⁵⁷⁰ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 373.

¹⁵⁷¹ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 168.

Ordusuna bağılı birlikler, İngiliz Ordusunun 1842 yılı Ocak ayında Kâbil'den çekilirken yaşadığı felaketi yaşamamışlardır.

Çekilme Tirmiz ve Kuşka istikameti esas alınarak iki güzergâh üzerinden yapılacak şekilde planlanmıştır. BM görevlileri de çekilme faaliyetlerini gözlemlemek üzere Afganistan'a gelmişlerdir. Sovyet Birlikleri çekilme planına azami bağılı kalmışlar ve Ağustos ayına kadar Celalabad, Kandahar, Gazne, Kunduz, Gerdiz, Feyzabad ve Leşkerge kentlerindeki garnizonlardan çekilmişlerdir. Bu dönemde elli binin üzerinde Sovyet askeri ülkesine dönmüştür.¹⁵⁷²

Sovyet Birlikleri 15 Şubat 1989 tarihinde Afganistan'dan çekilme işlemini tamamlamışlardır. Çekilme safhasında Sovyetlere ait bir kısım savaş araç ve gereci Afganistan Ordusuna bırakılmıştır.¹⁵⁷³ Bu tarihte, Amu Derya Nehri üzerinde bulunan ve Afganistan'ı Özbekistan'a bağlayan "Dostluk Köprüsü"nden geçerek Afganistan'ı en son terk eden Sovyet askeri, ünlü 40. Ordu'nun Komutanı General Boris V. Gromov olmuştur.¹⁵⁷⁴ Gromov, Güney Kuvvetleri Komutanı Kıdemli Orgeneral Nikolay'a Tirmiz'de teknil verdikten sonra basın mensuplarına; "Bugün milyonlarca Sovyet vatandaşını beklediği gündür. Dokuz yıllık savaş sona ermiştir" şeklinde bir açıklama yapmıştır.¹⁵⁷⁵

D. İşgal Sonrası Dönem

Afganistan lideri Muhammed Necibullah işgal sonrasında da devam eden Sovyet yardımı sayesinde askeri gücünü muhafaza etmiş ve şehirlerde yaşayan insanların belli bir gelir seviyesinde kalmalarını temin ederek¹⁵⁷⁶ halkın yönetime karşı tavrı almasını engellemiştir. Afganistan'da son dönemde gerçekleştirdiği projelere rağmen halkın desteğini tam olarak sağlayamasa da direnişçilerle çatışmaların devam ettiği bir ortamda Necibullah açısından bu durum bile bir kazanç olmuştur.

¹⁵⁷² Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁵⁷³ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 724, 725.

¹⁵⁷⁴ Ahmet K. Han, "Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, s. 62.

¹⁵⁷⁵ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 127; İşgal süresi dokuz yıldan fazladır: 3335 gün ya da yaklaşık 100 aydır.

¹⁵⁷⁶ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 36.

Sovyet Ordusunun Afganistan'ı terk etmesinin ardından iktidardaki Necibullah yönetiminin hemen yıkılacağı yönünde ABD ve diğer Batı ülkelerinde oluşan beklentiler¹⁵⁷⁷ boşa çıkmış ve Necibullah bir yandan Sovyetler Birliği'nin sürdürdüğü destek ve diğer yandan da uygulamaya koyduğu bazı siyasi ve sosyal projelerle iktidara tutunmaya devam etmiştir.

1. Mücahit Gruplar Arasındaki Mücadele ve Necibullah Yönetiminin Sonu

Sovyetler Birliği'nin çekilmesi ile Afganistan'daki çatışma, yabancı işgal gücüne karşı verilen mücadele özelliğini kaybetmiş ve ülkedeki güç unsurlarının birbiriyle kanlı çekişmeler yaşadığı bir iç savaş niteliğini almıştır.¹⁵⁷⁸ İşgalden sonra yalnız kalan Necibullah liderliğindeki Kâbil yönetimi ile mücahit gruplar, kendi söylemlerinin aksine, halk desteğinden yoksun olarak ülkenin kontrolünü ele geçirme mücadelesine girişmişlerdir. Necibullah yönetimi, hem askeri stratejisi gereği, hem de zayıf olmak için uzak ve stratejik önemi olmayan bölgelerden birliklerini çekerek bazı önemli şehirleri kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Necibullah, geri kalan bölgeleri ise özerk olarak ilan etmiş ve yönetimi ellerine alması konusunda aşiret liderlerine çağrıda bulunmuştur. Böylelikle aşiretler ile mücahitler arasında çatışmaların ortaya çıkacağını hesaplamış ve bundan yararlanmayı ummuştur. Necibullah yönetimi etnik ve kabilevi farklılıkları da kendi lehine kullanmaya çalışmıştır.¹⁵⁷⁹

Bu bağlamda Moskova'nın da bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Gorbaçov Afganistan'dan çekilme süreci devam ederken, Dışişleri Bakan Yardımcısı Yuli M. Vorontsov ile İslamabad'da mücahit grupları nezdinde askeri-siyasi bir girişim başlatmıştır. Öncelikle Sovyet birliklerinin çekilmesinin sorunsuz yapılması amacına yönelik olarak gerçekleştirilen bu görüşmelerde, bir geçiş hükümeti kurulması da Sovyet Bakan tarafından gündeme getirilmiştir. Vorontsov bu çerçevede Suudi Arabistan yetkilileriyle de görüşmüş ancak iki konuda da herhangi bir sonuca ulaşamamıştır.¹⁵⁸⁰

¹⁵⁷⁷ Norm Dixon, *Revolution and Counter-Revolution in Afghanistan*, **Behind the US war in Afghanistan**, (Dave Holmes & Norm Dixon), Resistance Books, Australia, 2001, s. 40.

¹⁵⁷⁸ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 72.

¹⁵⁷⁹ Hafizullah, Emadi, **a.g.e.**, 1990, s. 128, 129.

¹⁵⁸⁰ Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 168, 169.

Çekilme döneminde Sovyet devlet adamlarının Afganistan'a yaptıkları ziyaretlerde de bir artış görülmektedir. Savunma Bakan Yardımcısı ve aynı zamanda çekilmenin koordinatörlerinden olan General Varennikov Mayıs ayının başında Kâbil'e dört günlük bir ziyaret yapmıştır. SSCB Dışışleri Bakanı Eduard Şevardnadze ise 13 Ocak 1989 tarihinde Kâbil'e gelerek temaslarda bulunmuştur.¹⁵⁸¹

1989 yılı başında işgalin sona ermesi Afganistan'ın yanı sıra Pakistan ve Sovyetler Birliği için de endişe kaynağı olmuştur. Sovyetler Birliği yönetimi Afganistan'daki durumun gittikçe kötüleşmesi üzerine, direniş grupları arasında bir koalisyon hükümeti oluşturulması amacına yönelik olarak yeni bir girişimde daha bulunmuştur. Çekilmenin tamamlanmasından birkaç gün önce Sovyet Dışışleri Bakanı Şevardnadze bu maksatla Pakistan'a gitmiş, ancak o da herhangi bir başarı sağlayamamıştır.¹⁵⁸² Sovyet Savunma Bakanı Dimitri Yazov ise 28 Ocak 1989'da Necibullah ile yaptığı görüşmelerden sonra yaptığı açıklamada, "Sovyetler Birliği'nin dostlarını yalnız bırakmayacağını" ifade etmiştir. Öte yandan ABD'nin Kâbil'deki Büyükelçiliğini kapatması da bu dönemde gerçekleşmiştir.¹⁵⁸³

Cordovez'e göre; Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonra ülkede başlayan kargaşa ve çatışma ortamı, Cenevre Anlaşmalarında ifadesini bulan "askeri malzeme desteği yapılmaması" konusunda garantör devletler ABD ve Sovyetler Birliği'nin aksi yönde aldıkları tutumdan kaynaklanmıştır. Afganistan Hükümetine ve direnişçilere askeri yardım konusu iki ülke arasında uzun süre anlaşmazlık ve görüşme konusu olmaya devam etmiştir.¹⁵⁸⁴

Öte yandan başta Hikmetyar'ın Hizb-i İslami Partisi olmak üzere direniş cephesindeki silahlı grupların uzlaşmaz tutumları, ABD ve bazı Arap ülkelerinden aldıkları askeri ve nakdi yardımlardan vazgeçmek istememelerinden kaynaklanmıştır. Dahası, Sovyet Ordusunun çekilmesinin tamamlandığı 15 Şubat 1989'dan sonra ABD'nin yeni başkanı George Bush'un, Afganistan'daki silahlı

¹⁵⁸¹ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2005, s.Iix, lxi, 41.

¹⁵⁸² Martin Ewans, **a.g.e.**, s. 169.

¹⁵⁸³ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2005, s. lix, lx.

¹⁵⁸⁴ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 7, 8, 390.

gruplara yıllık 500 milyon dolar yardım yapılacağı taahhüdünde bulunması doğal olarak bu grupların politikalarını etkilemiştir.¹⁵⁸⁵

Sovyet birliklerinin Afganistan'dan tamamen çekilmesinden sonra, mücahit grupların Afganistan iktidarı için hazırlık yaptıkları görülmektedir. Pakistan'ın Revalpindi şehrinde, Peştunların kontrolünde 19 Şubat 1989 tarihinde başlayan şûra sonunda Sibgetullah Müceddidi devlet başkanı, Abdul Resul Seyyaf ise başbakan seçilmiştir. Afganistan dışında kurulan bu geçici hükümetin dışişleri bakanlığına Gülbeddin Hikmetyar, savunma bakanlığına Yunus Halis, içişleri bakanlığına ise Burhaneddin Rabbani getirilmiştir.¹⁵⁸⁶ Böylelikle 23 Şubat 1989 tarihinde direniş gruplarının liderleri tarafından Pakistan'da bir Geçici Afganistan Hükümeti kurulmuş olur.¹⁵⁸⁷ Bu seçimlerde Pakistan İstihbarat Teşkilatı (ISI) ve Suudi Arabistan'lı yetkililer önemli rol oynamışlardır.¹⁵⁸⁸

İşgal döneminde mücahit partilerin birleşmesine sıcak bakmayan Pakistan, müstakbel Afgan yönetiminin kendi topraklarında doğmasına destek olmak suretiyle nüfuzunu sürdürmeyi amaçlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi özellikle Pakistan'da kaygı ile karşılanmıştır. İşgalin başlangıcından beri direniş için çok önemli bir ülke haline gelen Pakistan, bu özelliği ile sağladığı ABD desteğini işgalin bitişi ile kaybedeceğini değerlendirmiştir.¹⁵⁸⁹

Mücahit gruplar Şubat ayında Pakistan'ın da teşviki ile Celalabad kentini ele geçirmek için bir saldırı başlatmışlardır. Ancak bu harekât beklentilerin aksine 20 Mart 1989'da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁵⁹⁰ Bu mücadele hem merkezi iktidarın hem de mücahitlerinin kendini ispat etme meselesi haline gelmiştir. Necibullah yönetimi Sovyetlerin desteğini almaya devam etse de ilk defa yalnız savaşılmaktadır. Mücahitler de ilk defa yalnız kalmış olan Kâbil Hükümetine karşı savaşılmaktadırlar.

Necibullah'a bağlı kuvvetlerin elinde bulunan stratejik önemi haiz Celalabad kentini kuşatan geçici hükümet birlikleri, merkezi hükümetin hava üstünlüğü

¹⁵⁸⁵ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 253.

¹⁵⁸⁶ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 725.

¹⁵⁸⁷ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. lxiv.

¹⁵⁸⁸ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 254.

¹⁵⁸⁹ Tom Rogers, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁵⁹⁰ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2005, s. lx, lxi.

avantajını kullanması nedeniyle kenti ele geçirememişlerdir. Bu başarısızlık geçici hükümet güçlerinin morali üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Öte yandan bu durum, Sovyet birliklerinin çekilmesinden sonra merkezi hükümet güçlerinin çabucak dağılacağı yönünde geçici hükümette oluşan düşünceleri de ortadan kaldırmıştır.¹⁵⁹¹

Necibullah 1989 yılı Mart ayı sonunda, savaşa son vermeleri halinde mücahit liderlere kendi bölgelerinde özerklik vereceğini açıklamıştır. Bu teklifini mayıs ayında da yinelemiştir. Ancak otuz beş kişilik bir “askeri liderler komisyonu” tarafından bu teklif reddedilmiştir. Mayıs ayında Necibullah bu defa mücahit liderleri düzenleyeceği Loya Cirge’ye katılmaya çağırılmış ancak yine olumlu bir karşılık bulamamıştır. Temmuz ayında Savunma Bakanı Şahnavaz Tanayi’nin ev hapsinde olduğuna dair haberler yayılmıştır. Mayıs ayında KHAD Başkanı Addurrahman görevini bırakarak Yunus Halis grubuna katılmıştır. Bu dönemde hükümet birliklerinin askeri anlamda başarılar sağladığı görülmektedir. Kâbil-Celalabad yolu yeniden açılmış, Torham yeniden ele geçirilmiştir. 1989 yılı yaz ayları mücahit gruplar arasında artan mücadelelere sahne olmuştur.¹⁵⁹²

Özellikle Ahmet Şah Mesut ve Gülbeddin Hikmetyar güçleri arasında çarpışmalar şiddetlenmiştir. Hikmetyar grubunun 1989 yılının Temmuz ayında Ahmet Şah Mesut güçlerini pusuya düşürerek çok sayıda üst düzey askeri öldürmeleri, mücahit koalisyonu içinde çekişmeyi iyice körüklemiştir. Bu olaydan sonra Ahmed Şah Mesut tarafından oluşturulan “İslami Cihat Konseyi”, Peştun hâkimiyeti dışında kalan bölgelerde faaliyetlerini sürdüren askeri liderleri bir araya getirmiştir. Ahmet Şah Mesut yaptığı bu karşı hamle ile hem Batı’dan doğrudan yardım almayı hem de Pakistan’da kurulan geçici hükümeti etkisizleştirmeyi amaçlamıştır.¹⁵⁹³

Hikmetyar grubundan Seyit Cemal’in liderliğinde Tangi Fakhar’da kurulan pusuda ilk ateşte öldürülen otuz altı kişiden yedisi Mesut’un en iyi komutanları ve kendi arkadaşlarıdır. Otuz altı kişinin dışında pusudan sağ kurtulan ancak işkence edilmek suretiyle öldürülenler de vardır. Seyit Cemal’in bu eylemle ilgili emri Hikmetyar’dan mı aldığı yoksa kendi başına mı hareket ettiği açıklığa

¹⁵⁹¹ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 255.

¹⁵⁹² Ludwig Adamec, **a.g.e.**, 2012, s. Ixv.

¹⁵⁹³ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 726.

kavuşmamıştır. Zira olaydan sonra Cemal ve üç adamı asılmak suretiyle idam edilmişlerdir.¹⁵⁹⁴ 1989 yılı Ağustos ayı sonunda Gülbeddin Hikmetyar mücahit ittifakından ayrılmıştır.¹⁵⁹⁵ Ahmet Şah Mesut’a bağlı güçler ise otuz kişinin öldürülmesine misilleme olarak yaz ve sonbahar aylarında Hikmetyar kuvvetlerinin Kâbil’e yapmayı planladıkları üç saldırıyı sabote etmişlerdir.¹⁵⁹⁶

1989 yılı Aralık ayında Kâbil’de Necibullah Hükümetine karşı bir darbe teşebbüsü ortaya çıkarılmış ve çoğu subay yüzden fazla kişi tutuklanmıştır. Mücahit gruplarla çatışmalar devam ederken 5 Mart 1990’da Afganistan yeni bir darbe girişimine tanık olmuştur. Savunma Bakanı Şah Navaz Tanayi’nin liderlik ettiği bu darbe girişiminde Başkanlık Sarayı, Savunma ve İçişleri Bakanlıkları bombalanmış, kısa süre Begram ile Şindend hava üsleri rejim muhalifleri tarafından ele geçirilmiştir. Bu darbeye karışan İçişleri Bakanı, Hava Kuvvetleri Komutanı, generaller, subaylar ve devlet memurları mevcut rejimi değiştirerek mücahitlerle uzlaşabilecek yeni bir hükümet kurmayı planlamışlardır.¹⁵⁹⁷

Necibullah ile aynı etnik kökenden gelmesine rağmen Tanayi’nin bu girişiminin bir nedeni Necibullah ile arasındaki kişisel çekişmedir. Tanayi, Necibullah’ın Sovyetler tarafından devlet başkanlığına getirilmesini hazmedememiş ve milliyetçilik kisvesi ile silahlı isyana kalkışmıştır.¹⁵⁹⁸ Ancak bu teşebbüsün ardındaki asıl önemli aktör Pakistan’dır. Pakistan’ın darbeyi desteklemesindeki saik ise Afganistan’daki çatışma ortamını askeri bir yöntem ile sona erdirmeye arzudur.¹⁵⁹⁹ Necibullah’ın aksine Halk grubuna mensup olan Tanayi’nin bu askeri kalkışma ile Kâbil yolunu Hikmetyar güçlerine açma çabası da amacına ulaşamamıştır. Tanayi başarısızlığın ardından Pakistan’a kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁶⁰⁰ Bu darbe ülkede siyasi istikrarsızlığı artırırken ordudaki halk grubu

¹⁵⁹⁴ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 129.

¹⁵⁹⁵ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s.Ixv.

¹⁵⁹⁶ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 255.

¹⁵⁹⁷ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 256.

¹⁵⁹⁸ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 2003, s. 228.

¹⁵⁹⁹ Marvin G. Weinbaum, “Pakistan and the Resolution of Afghan Conflict”, **Pakistan: 1992**, Edited By: Charles H. Kennedy, Westview Press, U.S.A., 1993, s. 112.

¹⁶⁰⁰ Steve Coll, **a.g.e.**, s. 212, 213.

yanlıları üzerinde daha çok baskı kurulmasına neden olmuştur. Hükümetin bu tavrı ise ordu içinde muhalefeti ve firarları artırmıştır.¹⁶⁰¹

Öte yandan bu dönemde Necibullah'ın direniş ile uzlaşma umudunun hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır. 1990 yılı Nisan ayında verdiği bir demeçte, çoğulcu demokrasiden yana olduklarını ve Afganistan'daki sorunun görüşme ve siyasi uzlaşma yoluyla çözülebileceğini ifade etmiştir. Necibullah, hükümetin yaptığı çalışmalar sonucu rejim karşısı bazı gruplarla uzlaşma sağlandığını da vurgulamıştır.¹⁶⁰² Necibullah bu dönemde verdiği bir mülakatta, Pakistan ve başta Suudi Arabistan olmak üzere bazı Arap devletlerinin Afganistan'daki faaliyetlerinin arttığını, ancak birçok mücahit liderinden barış yapılması yönünde teklifler aldıklarını, bazılarıyla da ateşkes imzaladıklarını ifade etmiştir.¹⁶⁰³

İktidarının bekası için değişimi gerekli gören Necibullah, 28 Mayıs 1990 tarihinde yapılan ADHP kongresinde partinin ismini *Vatan Partisi* (Hizb-i Vatan) olarak değiştirmiştir.¹⁶⁰⁴ Bu reform Afganistan için önemli bir siyasi gelişme olmuştur. Kongrede diğer siyasi partiler, devlet kuruluşları ve halk örgütleri ile yeni bir iletişim yöntemi benimsenmesi kararı alınmıştır. Ekonomik kalkınma ve kültürel gelişmeye vurgu yapılmıştır. Asıl dikkati çeken husus ise kültürel gelişme çabalarında millî ve İslamî değerlerin dikkate alınacağı yönündeki irade beyanıdır.¹⁶⁰⁵ Necibullah, ADHP'nin adını Vatan Partisi olarak değiştirmekle, hükümetinin Sovyet güdümünde olmadığını göstermeye ve daha milliyetçi bir kimlik sergilemeye çalışmıştır.¹⁶⁰⁶

Necibullah yönetiminin uzlaşma düşüncesi, yeni kurulan hükümette kendini göstermiştir. Otuz altı bakanlıktan on ikisini Vatan Partisi almış yirmi dört bakanlık ise diğer partiler ve siyasi örgütler tarafından paylaşılmıştır. Bu dönemde “Afgan

¹⁶⁰¹ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 130.

¹⁶⁰² Vahap Yazaroğlu, “Necibullah'tan Çağrı”, **Milliyet Gazetesi**, 02.04.1990, s. 12.

¹⁶⁰³ Yasir Gerçik, “Afganistan'da Son Durum ve Necibullah'la Röportaj”, **Türkistan Dergisi**, Yıl: 3, Sayı:11, 1990, s. 46.

¹⁶⁰⁴ Ludwig W. Adamec, **a.g.e.**, 2012, s Ixvii.

¹⁶⁰⁵ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁶⁰⁶ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 726.

Barış Cephesi” milli uzlaşma politikasının gerçekleştirilmesi sürecinin önemli aktörlerinden biri olmuştur.¹⁶⁰⁷

Öte yandan 4-7 Eylül 1989’da Belgrat’ta dokuzuncusu gerçekleştirilen Bağlantısız Ülkeler Konferansında, Afganistan’daki soruna acil bir çözüm bulunması gündeme gelmiştir.¹⁶⁰⁸ Bu vesile ile Necibullah, ülkesinde barışın sağlanması için çoğunluğu Afganistan’a komşu ülkelere oluşan bir komisyonun kurulmasını teklif etmiştir. ABD ve Hindistan da Necibullah tarafından bu komisyona davet edilmiştir.¹⁶⁰⁹

Necibullah uluslararası alanda diğer devletlerin de desteğini aramıştır. Bu bağlamda 1990 yılı ortalarında Afganistan’daki soruna çözüm için Fransa’ya başvurmuş ve bu ülkenin arabuluculuğunu talep etmiştir.¹⁶¹⁰ Necibullah Afganistan’da barışın sağlanması için Türkiye’ye de çağrı yapmıştır. Afganistan lideri, Türkiye’nin hem Afganistan’daki saygın konumu, hem de bölgede sahip olduğu prestijine vurgu yaparak Afganistan sorununda taraf durumunda olan ülkeler arasında arabuluculukta bulunmasını istemiştir.¹⁶¹¹ Öte yandan Necibullah, mücahitlere karşı rejiminin devamını sağlayabilmek için ABD’den de yardım istemiş ve bu bağlamda ülkesinde artan İslami köktendinciliği gündeme getirmiştir. Necibullah bu çağrısı çerçevesinde sözkonusu tehlikenin Orta Asya ülkelerinde yayılma ihtimaline de değinmiştir.¹⁶¹²

Bütün bu yardım çağrılarına rağmen bu dönemde tamamıyla Sovyetler Birliği’ne bağımlı halde bulunan Necibullah mümkün olduğu kadar uzun süre ayakta kalmaya ihtiyaç duymuştur.¹⁶¹³ Dolayısıyla stratejisini bu doğrultuda şekillendirmiştir. Necibullah 1990 yılının Eylül ayında Moskova’ya yeni bir ziyaret

¹⁶⁰⁷ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 132, 133.

¹⁶⁰⁸ Peu Gosh, **International Relations**, PHI, New Delhi 2009, s. 173.

¹⁶⁰⁹ Yasir Gerçik, “Afganistan’da Son Durum ve Necibullah’la Röportaj”, **Türkistan Dergisi**, Yıl:3, Sayı:11, 1990, s. 47.

¹⁶¹⁰ Srivastava Joshi, **International Realations**, 9th Edition, Goel Publishing House, Meerut, 2005, s. 271.

¹⁶¹¹ Vahap Yazaroğlu, “Arabuluculuk Çağrısı”, **Milliyet Gazetesi**, 01.04.1990, s. 12

¹⁶¹² Milliyet, 11.03.1992, s. 6

¹⁶¹³ Abdulkader H. Sinno, **Organizations at War, In Afghanistan and Beyond**, 1st Printing, Cornell University Press, U.S.A., 2009, s. 195.

yapmıştır. Bu ziyaret esnasındaki görüşmelerde Afganistan’da muhalefet durumundaki bütün güçlerle uzlaşılması konusu ön plana çıkmıştır.¹⁶¹⁴

Öte yandan Necibullah’ın sabık Kral Zahir Şah ile birlikte İsviçre’de 1990 yılı Aralık ayında yedi direniş partisinin oluşturduğu “Yediler İttifakı”nın temsilcileri ile yaptığı görüşme, uzlaşma yönünde atılan önemli bir adım olmuştur. Bu görüşmeler meyvelerini vermiş ve Afganistan’da bulunan direniş gruplarının yaklaşık yarısı görüşme sürecine katılmışlardır. Bunlardan 700 direniş birliği merkezi hükümetle anlaşma imzalamış, 100 birlik de hükümet güçlerine katılmıştır.¹⁶¹⁵ Necibullah bu dönemde bir adım daha ilerleyerek Türkler ve Hazaralara kendi topraklarında özerk yönetim hakkı verdiğini de açıklamıştır.¹⁶¹⁶

Bu dönemde atılan diğer önemli bir adım, el konulan mülklerin eski sahiplerine iade edilmesi konusunda Necibullah tarafından bir kararname imzalanması olmuştur. Afganistan’daki bu olumlu gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan normalleşme süreci mültecileri de etkilemiştir. 1990 yılı başından itibaren Pakistan’dan Afganistan’a dönen mülteci sayısı 100 bine ulaşmıştır.¹⁶¹⁷ Öte yandan rejim karşıtı silahlı grupların artan baskılarına rağmen Kâbil, Celalabad, Mezar-ı Şerif, Herat, Kandahar gibi şehirler ve bunlar arasındaki yollar 1991 yılı sonuna kadar Necibullah yönetiminin kontrolünde kalmış, direniş grupları tarafından ele geçirilememiştir.¹⁶¹⁸

Ancak Gorbaçov yönetimine karşı 1991 yılı Ağustos ayında düzenlenen darbenin ortaya çıkardığı yeni durum, Sovyetlerin Afganistan’a yönelik politikasına da değişiklikler getirmiştir. 1991 yılı Eylül ayında Sovyetler Birliği ve ABD aralarında anlaşarak, Afganistan’da savaşıma devam eden Afgan yönetimi ve mücahitlere artık yardım yapmama kararı almışlardır.¹⁶¹⁹

Bu Necibullah yönetimi için önemli bir dönüm noktasıdır. Afganistan’daki Sovyet danışmanları ülkelerine geri dönmüşler ve ardından Sovyet Başkan

¹⁶¹⁴ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁶¹⁵ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 132, 133.

¹⁶¹⁶ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 726.

¹⁶¹⁷ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 132, 135.

¹⁶¹⁸ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 726, 727.

¹⁶¹⁹ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 73.

yardımcısı Rutskey, Afganistan'ın Türkmen bölgesinde bazı direniş liderleriyle yaptığı görüşmede, Necibullah yönetimine yapılan yardımların durdurulacağını vaat etmiştir.¹⁶²⁰ Ayrıca bu dönemde Pakistan İstihbarat Teşkilatı (ISI) ve İsrail Savunma Birlikleri teşkilatı (IDF), direniş gruplarının Necibullah'a karşı başarı sağlamaları için uygun şartları yaratmaya çalışmışlardır.¹⁶²¹ Necibullah yönetimi ise Rus yardımlarının kesilmesinin ardından zor durumda kalmış ve Afganistan'a komşu Türk Cumhuriyetlerinden yardım sağlamaya çalışmıştır. Ancak onun bu girişimi başarılı olmamıştır.¹⁶²²

Tüm çabalarına karşılık Necibullah yönetimi, ülke genelinde sağlanan göreceli normalleşmeye koşut bir istikrar kazanamamıştır. İktidarı güçlendirmek için alınan tedbirler başarılı olmamıştır. Vatan Partisi kendini eski Perçem-Halk hizipleşmesi içerisinde bulmuş, bu da Afganistan'ın geleceğine ket vuran bir çekişme olmuştur.¹⁶²³ Afganistan'daki çatışma sürecinin uzamasına genel olarak Hikmetyar'ın Hizb-i İslami Partisi neden olmuştur. Zira bu parti, direniş grupları ve Afgan toplumunun ortak bir amaç için bir araya gelebileceği uygun zeminleri sürekli tahrip etmiştir.¹⁶²⁴

Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin çekilmesi ve 1991 yılında da parçalanması sonucu Hikmetyar'ın ABD ve Arap ülkelerinden sağladığı askeri desteğin aniden düştüğü görülmektedir. Bu bağlamda Hikmetyar kendisine bağlı askeri liderlerin sadakatini devam ettirme konusunda sorunlar yaşamaya başlamıştır. Ayrıca Hikmetyar'ın 1991'de başlayan Körfez Savaşı'nda Saddam Hüseyin'i desteklemesi, Pakistan ile arasındaki görüş ayrılıklarının derinleşmesine neden olmuştur. Hikmetyar'ın güttüğü politika hemen sınırının ötesinde bağımsız bir Peştun otoritenin güç kazanmasını istemeyen Pakistan'ı rahatsız etmiştir.¹⁶²⁵

Pakistan'ın bu dönemde Afganistan üzerinde etkisini artırmasının ardında ABD'nin Afganistan'a yönelik politikasının olduğunu da söylemek mümkündür. Zira

¹⁶²⁰ Semen Çarnıy, Yuri Paparov, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁶²¹ A. Z. Hilali, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁶²² A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 727.

¹⁶²³ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁶²⁴ David B. Edwards, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁶²⁵ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 73.

Sovyetlere karşı mücadelede milyonlarca dolar ayıran ABD, işgalden sonra başlayan yeni dönemde ülkenin yeniden yapılanması ve ülkede barışın sağlanmasına katkıda bulunmaktan kaçınmıştır. ABD'nin bu sorumluluğunu yerine getirmemesi 1992'den sonra silahlı gruplar arasında süren iktidar savaşlarında Afganistan'ı uluslararası bir hakemlikten mahrum bırakmıştır. Böylelikle Afganistan meselesinde İran, Suudi Arabistan ve özellikle Pakistan'ın etkisi artmıştır.¹⁶²⁶

Öte yandan, Afganistan'daki siyasi istikrarsızlığın sona erdirilmesi için Birleşmiş Milletler tarafından geniş tabanlı bir hükümet oluşturulması konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Kâbil yönetimi ile direniş grupları arasındaki görüşmelerin başladığı dönemde Birleşmiş Milletler temsilcisi Benon Sevan ile görüşen Necibullah, farklı siyasi eğilimleri kapsayacak geçici bir hükümete yetkilerini devretmeyi kabul etmiş ve bu karar 18 Mart 1992 günü açıklanmıştır.¹⁶²⁷ Durumunun giderek kötüleştiğini değerlendiren Necibullah, iktidardaki Vatan Partisi içinde artan muhalefeti de dikkate alarak bu kararı vermiştir.¹⁶²⁸ Ancak Necibullah'ın başta kendine sadık komutanları olmak üzere kimseye danışmadan verdiği bu karar, hükümet güçleri arasında kargaşaya ve güvensizliğe yol açmış, askeri liderler direniş cephesi ile temasa geçmeye başlamışlardır.¹⁶²⁹

Necibullah'ın Benon Sevan ile görüşmesinden sonra ilan ettiği karar üzerine, o güne kadar Kâbil rejimi safında faaliyet gösteren General Reşit Dostum, Necibullah yönetimine karşı hareket etme kararı almıştır.¹⁶³⁰ Kakar'a göre bu kararın nedeni Dostum'un Necibullah yönetiminden silah ve para alamamasıdır.¹⁶³¹ Ancak Dostum'un saf değiştirmesini sadece para ve silah desteğinin kesilmesine indirgemek Afganistan'ın bu dönem dinamiklerinin göz ardı edilmesine neden olur. Zira daha 1987 yılında Necibullah'ın en küçük kardeşi Sıddık Necibullah, Afgan liderini terk

¹⁶²⁶ Enrique Baltar Rodriguez, **a.g.e.**, s. 63, 64.

¹⁶²⁷ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 727, 728.

¹⁶²⁸ Edward A. Gargan, "Afghan President Agrees to Step Down", **The New York Times**, March 19, 1992, <http://www.nytimes.com/1992/03/19/world/afghan-president-agrees-to-step-down.html>, Erişim tarihi: 27.02.2013

¹⁶²⁹ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 261.

¹⁶³⁰ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 727, 728.

¹⁶³¹ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 274.

ederek Kâbil'den Ahmet Şah Mesut'un kontrolündeki Pencşir Vadisi'ne geçmiştir. Sıddık'ın, kardeşi Necibullah ile önemli görüş ayrılıkları yaşadığı bildirilmiştir.¹⁶³²

Dostum'un merkezi hükümete desteğini kesmesi, Necibullah'ın tutumundan kaynaklanmıştır. Dostum'un giderek güçlenmesinden endişe duyan Necibullah, Peştun kökeninin de etkisiyle Dostum'u bertaraf ederek muhafazakâr mücahit gruplarla anlaşma yolları aramıştır. Dostum, kendi ifadesiyle “temsil ettiği halkını korumak için Ahmet Şah Mesut tarafına geçmiştir”.¹⁶³³

Necibullah bir yandan ulusal uzlaşma politikası güderken Afganistan'da yaşayan diğer etnik unsurların tepkisine neden olan benzer girişimlere de imza atmıştır. Peştun olmayan askerlerin ordudan uzaklaştırılması projesi bağlamında Tacik kökenli General Mümin ve Özbek kökenli General Abdurrauf Beg'in de Afganistan Ordusundaki görevlerine son verilmiştir. Öte yandan, General Reşit Dostum ve güçlerini kontrol altına almak için Peştun kökenli Cuma Asak'ı bu gücün başına getirmeye çalışması ile Necibullah bir anlamda kendi sonunu hazırlamıştır.¹⁶³⁴

Bu dönemde Ahmet Şah Mesut, Reşit Dostum, Abdül Ali Mezari, Necibullah yönetiminde bir süre savunma bakan yardımcılığı yapmış olan ve sonradan Dostum güçlerine katılan Azimi ile Azad Beg bir araya gelerek Necibullah yönetiminin sona erdirilmesi konusunda görüşmelerde bulunmuşlardır. Toplantıya İsmaili Şiilerinin ruhani lideri de katılmıştır. Bu birlikteliğin arkasında, Sovyetler Birliği'nde 1991 yılında gerçekleşen darbe girişiminden önce Afganistan'a dönen Babrak Karmal'ın olduğu da iddia edilmiştir.¹⁶³⁵

General Dostum'un Tacik General Abdülmümin ve İsmaili Grubu mensubu General Seyid Mansur Nadiri ile kurduğu ve liderliğini üstlendiği askeri koalisyon

¹⁶³² “Guerrillas Report Defection Of Brother of Afghan Leader”, **The New York Times**, November 27, 1987, <http://www.nytimes.com/1987/11/27/world/guerrillas-report-defection-of-brother-of-afghan-leader.html>, Erişim Tarihi: 18.01.2013

¹⁶³³ Brian Glyn Williams, “Writing the Dostumname: Field Research With an Uzbek Warlord in Afghan Turkistan”, **Central Eurasian Studies Review**, Chief Editor: Virginia Martin, Vol.6, No. 1/2, Fall 2007, s. 6.

¹⁶³⁴ Fazıl Ahmet Burget, “Afganistan'ın Yeni Siyasal Sürecinde General Abdurraşid Dostum'un Yeri”, <http://guneyturkistan.wordpress.com/2011/04/04/afganistan%e2%80%99in-yeni-siyasal-surecinde-general-dostum%e2%80%99un-yeri/>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁶³⁵ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 274.

gücü tarafından ilk olarak Mart ayı sonlarında Mezar-ı Şerif, daha sonra da Kâbil Havaalanı ele geçirilmiştir.¹⁶³⁶ Necibullah ise 1992 yılı Nisan ayı ortasında direniş cephesinin Kâbil saldırısı sonucu görevini bırakmak durumunda kalmıştır.¹⁶³⁷

Ülkeden Hindistan’a kaçmaya çalışan Necibullah Kâbil havaalanında Dostum güçleri tarafından yakalanarak BM otoritesine teslim edilmiştir.¹⁶³⁸ Kâbil, Necibullah’ın yardımcılığını yapmış olan Hatif tarafından şartsız olarak Tacik lider Ahmet Şah Mesut ve General Dostum güçlerine teslim edilmiştir. Ancak bu durum, kuvvetleri Kâbil dışında kalan Gülbeddin Hikmetyar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Hikmetyar, Kâbil’in Peştun olmayan etnik gruplara mensup Türkler, Tacikler ve Hazaralar tarafından ele geçirilmesini kabullenememiştir. General Dostum’a bağlı askeri gücün Kâbil’i terk etmesini isteyen Hikmetyar, Kâbil dışında topladığı kuvvetleri ile şehri bombalamak suretiyle amacına ulaşmaya çalışmıştır.¹⁶³⁹

Necibullah’ın yönetimi terk etmesi ve Kâbil’in mücahit güçlerinin eline geçmesi üzerine devlet başkanlığı, Kâbil’e gelen Geçici Hükümet Başkanı Müceddidi tarafından devralınmış ve 51 üyeden oluşan “Merkezi Yönetim Konseyi” kurularak göreve başlamıştır.¹⁶⁴⁰ Kâbil rejiminin sona erdirilmesi sürecinde ve Kâbil’de mücahit gruplar tarafından bir hükümet oluşturulmasında Pakistan’ın önemli etkilerinin olduğu görülmektedir.¹⁶⁴¹ Öte yandan Geçici Hükümet Devlet

¹⁶³⁶ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 728.

¹⁶³⁷ Edward A. Gargan, Afghan President Ousted as Rebels, Approach Capital, **The New York Times**, April 17, 1992, <http://www.nytimes.com/1992/04/17/world/afghan-president-ousted-as-rebels-approach-capital.html?pagewanted=all&src=pm>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁶³⁸ Dilip **a.g.e.**, Hiro, 1995, s. 262.

¹⁶³⁹ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 728, 729.

¹⁶⁴⁰ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 728; Geçici Hükümet Şu şekilde teşekkül etmiştir: **Abdur Rasul Sayyaf**, Başbakan Vekili, **M. Nabi Muhammedi** Savunma Bakanı; **M. Şah Fazlı**, Bilimsel Araştırma Bakanı; **Mevlevi İslamüddin**, Tarım Bakanı; **Gülbeddin Hikmetyar**, Dışişleri Bakanı; **Ali Ensari**, Sınır İşleri Bakanı; **Kazi Necibullah**, Adalet Bakanı; **Yunus Halis**, İçişleri Bakanı; **Hacı Din Muhammed**, Milli Güvenlik Bakanı, **Mevlevi Abdülrezzak**, Din İşleri Bakanı; **Burhaneddin Rabbani**, Kalkınma Bakanı; **Necibullah Lafrai**, İslami İrşat Bakanı; **İşan Can**, Madenler ve Sanayi Bakanı; **Ahmet Şah**, Haberleşme Bakanı; **Seyid Nadir Hurram**, Sağlık Bakanı; Bkz: L.W. Adamec, **a.g.e.**, 2005, s. lx.

¹⁶⁴¹ Marvin G. Weinbaum, **a.g.m.**, s. 109.

Başkanı Müceddidi'nin Kâbil'e gelmesi ile Afganistan'da Marksistler ve İslamcılar arasında 1978 yılı Nisan ayında başlayan savaş resmen sona ermiştir.¹⁶⁴²

Necibullah yönetiminin düşmesiyle Afganistan üniter devlet niteliğini kaybetmiş ve ülke askeri liderler, aşiret reisleri ve diğer topluluk önderlerinin bölgelerinde egemen oldukları parçalı bir yapıya dönüşmüştür. Farklı etnik grupların hâkimiyet bölgeleri ortasında kalmış olan Başkent Kâbil'de ise General Reşit Dostum'un Kuzey Afganistan Koalisyonuna bağlı gücü ile Tacik ve Hazara güçleri şehir içinde, Hikmetyar'ın kuvvetleri de şehir dışında tertiplenmişlerdir.¹⁶⁴³

Kuzey Afganistan'da bu dönemde ortaya çıkan en güçlü politik gruplar General Dostum, Ahmet Şah Mesut, Burhaneddin Rabbani ile Hazara Abdül Mezari ve M. Halili liderliğindeki gruplardır. Sigbetullah Müceddidi'nin yerine Rabbani'nin geçici devlet başkanı seçilmesi ile Afganistan'daki siyasi otoritenin adem-i merkezîyetçi özelliği kalıcı hale gelmiştir.¹⁶⁴⁴ Direniş grupları Kâbil'i ele geçirmişler ve ülkenin yönetimini devralmışlardır. Ancak birçok bürokratin kaçarak şehri terk etmesi nedeniyle başkentte devlet mekanizması işlemez hale gelmiştir.¹⁶⁴⁵

Sovyetlerin çekilmesinin ardından, işgale karşı savaşan mücahit gruplar etnik olarak bağlı oldukları bölgelerde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Buna göre, Kuzeydoğu Afganistan, siyasi bakımdan Burhaneddin Rabbani'nin Cemiyet-i İslami Partisine bağlı Ahmed Şah Mesut'un hâkimiyetindedir. Bedeşşan ve Tehar gibi önemli vilayetlerin bulunduğu bu bölgenin merkezi Pencşir Vadisiydi. Herat bölgesi de yine Rabbani'nin partisinin siyasi şemsiyesi altında bulunan İsmail Han tarafından kontrol edilmektedir.¹⁶⁴⁶ Nangarhar bölgesinde Abdülkadir, Paktia bölgesinde ise Celaleddin Hakkani 1994 yılına kadar hâkimiyetlerini sağlamışlardır.¹⁶⁴⁷

¹⁶⁴² Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 262.

¹⁶⁴³ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 728.

¹⁶⁴⁴ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, 74.

¹⁶⁴⁵ William Maley, "Afghanistan: An Historical and Geographical Appraisal", **International Review of the Red Cross**, Vol. 92, No. 880, December 2010, s. 868.

¹⁶⁴⁶ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 733, 734.

¹⁶⁴⁷ Ralph H. Magnus, Eden Naby, **a.g.e.**, s. 153.

Hazara partilerinin üst siyasi yapısı durumundaki Hizb-i Vahdet ise Mezari liderliğinde Afganistan'ın orta bölgesindeki Hazaracat dağlık bölgesinde hâkimiyetini sürdürmüştür. Peştun partiler arasında gücünü artıran Gülbeddin Hikmetyar'ın radikal Hizb-i İslami partisi de güneydeki Peştun bölgesine hâkim durumdadır. Daha küçük etnik gruplardan olan Nuristaniler ve İsmaililer kendi bölgelerinde, General Reşit Dostum liderliğindeki Kuzey İttifakı ise Kuzey Afganistan'daki dokuz vilayette hâkimiyet kurmuştur.¹⁶⁴⁸

Kâbil'de Burhaneddin Rabbani'nin Devlet Başkanı olması, Savunma Bakanlığının Ahmet Şah Mesut tarafından yürütülmesi ve General Dostum'un bu yapı içerisinde etkin bir konuma gelmesi sonucu Afganistan yönetiminde Peştun olmayan halkların hâkimiyet kurması Hikmetyar tarafından hazmedilememiştir. Bununla birlikte Hikmetyar'ın Kâbil'e saldırıları yapılan bir anlaşmanın ardından durdurulmuştur. Anlaşma ile başkanlık seçimlerinin altı ay içinde gerçekleştirilmesi, başbakanlığa Hikmetyar'ın önereceği bir kişinin getirilmesi ve Dostum'a bağlı kuvvetlerin Kâbil'i terk etmesi konularında uzlaşmaya varılmıştır. Buna rağmen Hikmetyar Kâbil'de oluşan koalisyon gücü ile tekrar savaşa başlamayı tercih etmiştir.¹⁶⁴⁹ Bu dönemde Şii Hizb-i Vahdet ve Pir Geylani'nin İttihad-ı İslami güçleri arasında da Kâbil'de ciddi çarpışmalar meydana gelmiş ve Kâbil Hükümeti çok sayıda sivil can kaybının olduğu bu mücadele ile ilgilenmek durumunda kalmıştır.¹⁶⁵⁰

Kâbil'in güneyindeki Çarasyab'da üslenen Hikmetyar, Ağustos ayında Kâbil'e hedef gözetmeksizin çok yoğun ve şiddetli bir saldırı başlatmıştır. Bunun üzerine Kâbil yönetimi 16 Ağustos'ta Hikmetyar'ın "suçlu ve kanun kaçağı" olduğunu ilan etmiştir. Çatışmalar 28 Ağustos'ta yapılan ateşkese kadar devam etmiştir. Kâbil'in bir iç savaşa teslim olduğu bu çatışmalarda yaklaşık 2500 kişi hayatını kaybetmiş ve 500 bin kişi de göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁵¹ Hikmetyar Afganistan'da güç kazanma mücadelesini Taliban hareketinin ortaya çıktığı 1994 yılına kadar devam ettirmiştir.¹⁶⁵²

¹⁶⁴⁸ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 734.

¹⁶⁴⁹ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 729.

¹⁶⁵⁰ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁶⁵¹ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 264, 265.

¹⁶⁵² Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 74.

General Reşit Dostum, Hikmetyar tarafından “Necibullah ve Komünistlerin işbirlikçisi” olduğu suçlamalarına maruz kalmasına rağmen önce Müceddidi, daha sonra Devlet Başkanı olan Rabbaninin destekleri ile Afganistan’daki yeni siyasi ortamda durumunu daha da güçlendirmiştir.¹⁶⁵³ General Dostum, 2003 yılında gazeteci Yavuz Selim ile yaptığı görüşmede, o zaman gündeme getirilmiş olan bu iddiaları “hayatının herhangi bir döneminde komünist ideolojiyi benimsemediğini” ifade ederek yalanlamıştır.¹⁶⁵⁴

2. Kuzey Afganistan’daki Gelişmeler: Cünbüş-ü Milli’nin Oluşturulması ve Azad Beg’in Faaliyetleri

Sovyetler Birliği’nin Afganistan’dan tamamen çekilmesinden sonra 19 Şubat 1989 tarihinde Pakistan’da bulunan mücahit partilerinin düzenlediği ve Peştunların çoğunluğu oluşturduğu şûra esnasında Türkler ve Hazaralara nüfus oranlarına kıyasla çok az sayıda delegelik ayrılmıştır. Bu nedenle şûra hem Azad Beg’in liderliğindeki Türklerin partisi hem de Hazara partileri tarafından boykot edilmiştir. Azad Beg 1989 yılı kış mevsiminde kendisine bağlı yaklaşık iki bin mücahit ile Afganistan’a geçerek Semengan bölgesindeki parti karargâhına gelmiştir.¹⁶⁵⁵ Bu dönemde Afganistan Türklerini siyasi olarak sadece Azad Beg’in partisi temsil etmektedir.

Afganistan’da Azad Beg ile Ahmet Şah Mesut arasında, Peştun hâkimiyet bölgeleri dışında kalan askeri yöneticilerin bir araya getirilmesi konusunda görüşmeler olmuştur. Ancak Azad Beg, Ahmed Şah Mesut’un Peşaver’de kurulan geçici hükümete karşı başlattığı ve “İslami Cihat Konseyi” adını alacak bu yapıya katılmamıştır.¹⁶⁵⁶

Bu dönemde Azad Beg’in yanı sıra Afganistan Türkleri arasında yeni bir güçlü isim ortaya çıkmaya başlamıştır: General Abdürreşit Dostum. Azad Beg ile General Dostum’un ilk temasları Necibullah yönetiminin son yıllarına rastlar. Azad Beg 1990 yılından itibaren General Dostum ile mektuplaşmaya başlamıştır. Bu girişim ile Dostum’u “kendi sempati alanına almaya çalışan” Azad Beg, Reşit

¹⁶⁵³ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 729.

¹⁶⁵⁴ Yavuz Selim, **Afganistan ve Dostum**, ATO Yayınları, Ankara, 2004, s. 296.

¹⁶⁵⁵ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 725.

¹⁶⁵⁶ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 726.

Dostum'u Necibullah yönetiminden uzaklaşması yönünde de cesaretlendirmiştir.¹⁶⁵⁷ Azad Beg'in komutanlarından olan ve bir dönem Reşit Dostum ile beraber çalışan Resul Pehlivan bu görüşmelere aracılık yapmıştır.¹⁶⁵⁸

General Dostum, 1992 yılına kadar Devlet Başkanı Necibullah'a destek vermiş, daha sonra direniş safına geçmiştir. Dostum'un bu taraf değişikliği Kâbil'deki Komünist rejimin çökmesinde önemli bir etken olmuştur. Dostum'un Kuzey Afganistan'da Mezar-ı Şerif merkezli otoritesini devam ettirmek için kendine has bir strateji izlediği görülmektedir. Bu bağlamda, Afganistan'ın kaygan zemininde bir dönem Taliban'a dahi destek vermek durumunda kalmıştır.¹⁶⁵⁹

Dostum'un başlangıçta Necibullah Hükümetine destek vermesinin altında yatan neden, ılımlı Perçem iktidarının Peştunlar dışında diğer etnik unsurlara yönelik olarak benimsediği yeni yaklaşımdır. Bu yaklaşım, önceki Kâbil yönetimlerinin etnik unsurlara yönelik tutumlarından farklılık göstermektedir. Bu bağlamda Özbekler de ilk defa bazı sosyal ve siyasi haklar elde etmişlerdir. Kuzey Afganistan'da 1978 yılından sonra ilk defa Özbek Türkçesinde *Yulduz* adı ile bir gazete yayımlanmaya başlamıştır. Bölgede okullar ve sağlık merkezleri açılmıştır. Komünist Afgan yönetimi Peştun olmayan ordu mensuplarına ilk defa teğmen rütbesinin üstüne terfi etme hakkı tanımıştır. Ancak Necibullah'ın zamanla tutumunu değiştirmesi Dostum'un direniş cephesi safına geçmesine neden olmuştur.¹⁶⁶⁰

Necibullah'ın kuzeydeki askeri güçlere emir komuta etmesi için 1992 yılında merkezden bir Peştun general görevlendirmesi, başta General Dostum olmak üzere önceden hükümet yanlısı olan bu bölgedeki komutanların bir ittifak şemsiyesi altında bir araya gelmelerine neden olmuştur. Böylelikle Hareket-i Şimal ya da Kuzey Hareketi ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶¹ Bu oluşum, Afganistan'da Necibullah yönetiminin devrilmesinden sonra ortaya çıkan gelişmelerde etkili bir güç haline gelmiştir.

¹⁶⁵⁷ Orhan Kavuncu ile kişisel görüşme, 24 Kasım 2012

¹⁶⁵⁸ Enver Altaylı, **a.g.e.**, s. 397.

¹⁶⁵⁹ William Maley, "Interpreting the Taliban", **Fundamentalism Reborn**, 1st Publishing, Ed. By, William Maley, Hurst & Company, London, 1998, s. 10.

¹⁶⁶⁰ Brian Glyn Williams, **a.g.m.**, 2007, s. 5, 6.

¹⁶⁶¹ Antonio Giustozzi, **Empires of Mud: War and Warlords of Afghanistan**, India, Columbia University Press, 2009, s. 103.

Ancak Afganistan'daki mevcut şartlarda askeri gücün yeterli olmadığını, bir siyasi oluşumun temsil gücünü ve etkinliği artıracağını değerlendiren General Dostum tarafından Mezar-ı Şerif kentinde 1992 yılı Mayıs ayının sonunda bir şûra düzenlemiştir. Kuzey Afganistan'daki önde gelen askeri liderler ve din âlimlerinin katıldığı şura sonucu ortaya çıkan siyasi oluşum *Cünbüş-ü Milli* (Afganistan Milli İslami Hareketi) olarak adlandırılmıştır. Cünbüş-ü Milli, başkan, 313 kişilik genel kurul ve 32 kişilik bir yürütme kurulundan oluşmuştur. Böylelikle Cünbüş-ü Milli etrafında oluşan ittifak Kuzey Afganistan'da önemli bir siyasi güç olmuştur.¹⁶⁶²

Azad Beg, General Dostum tarafından bu dönemde Mezar-ı Şerif'e davet edilmiştir. Ancak Azad Beg'in Afganistan vatandaşı olmayışı, Cünbüş-i Milli'nin kurucuları arasında yer almasına engel olmuştur. Bununla birlikte Azad Beg'in yardımcısı Dr. Elmurat Argun ve Azad Beg'e bağlı bazı askeri liderler resmi olarak Cünbüş-ü Milli Şûrasına katılmışlardır. Cünbüş-ü Milli görüşmelerinde Afganistan vatandaşı olmaması sorun teşkil etse de, halen Kuzey Vilayetleri İslam İttihadı'nın Başkanı olması nedeniyle Azad Beg, General Dostum'un başkan yardımcılarında biri olmuştur. Ancak Azad Beg ve Dostum arasında partinin yapısı ile ilgili görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Zira Azad Beg, Cünbüş-ü Milli'nin geleceği ve güvenliği açısından parti yönetiminde Türk kökenlilere daha fazla yer verilmesi görüşünü savunmuştur.¹⁶⁶³

Azad Beg bu dönemde Türkiye'de bazı temaslarda bulunmuş ve Cünbüş-ü Milli'nin liderliği konusunda destek talep etmiştir. Ancak Türkiye'nin desteğini Reşit Dostum lehine kullanmasıyla Azad Beg Kuzey Afganistan'daki Türk siyasi örgütlenmesinde gücünü yitirmeye başlamıştır.¹⁶⁶⁴ Öte yandan partinin yapısında Türk ağırlığının artırılması konusunda düşünceleri nedeniyle Cünbüş-ü Milli içerisinde Türk olmayanlarca Azad Beg aleyhine tavır alınmaya başlamıştır. Bu arada General Dostum'la Azad Beg arasında ilişkilerde bir soğukluk ortaya çıkmıştır. Azad Beg kendisiyle birlikte hareket eden askeri liderlerin Kuzey Afganistan'da güçlenen General Dostum safına geçmesi nedeniyle bölgedeki askeri gücünü de

¹⁶⁶² A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 729, 732, 734.

¹⁶⁶³ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 740.

¹⁶⁶⁴ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 63.

kaybetmiştir. Bu şekilde siyasi bir mücadele sürdüremeyeceğini değerlendiren Azad Beg, Mezar-ı Şerif'ten ayrılmak durumunda kalmıştır.¹⁶⁶⁵

Cünbüş-ü Milli programında, “kardeş kavgasına son vermek, Afganistan’ın yeniden yapılanmasını sağlamak, Afganistan halklarının kendi kültür ve geleneklerini canlandırmak, kadınların İslâm dinine uygun olarak sosyal ve siyasal haklarını temin etmek, milli ekonomiyi ve Afganistan’ın uluslararası statüsünü yeniden canlandırmak” gibi hedefler belirlemiştir. Ancak Cünbüş-ü Milli, bünyesinde eski komünist hükümet yanlılarını barındırdığı ve İslami bir temelden ziyade seküler bir görüş benimsediği eleştirisiyle diğer mücahit gruplar tarafından meşru olarak tanınmamıştır.¹⁶⁶⁶

Öte yandan, Kuzey İttifakı ve Cünbüş-i Milli’nin sağladığı otorite ile Kuzey Afganistan’a hâkim durumda bulunan General Dostum, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ve ülkelerine olası bir kökten dinci devrim ihracından kaygı duyan Afganistan’a komşu Türk Cumhuriyetleri tarafından Afganistan’daki radikal İslami partileri dengeleyen bir güç olarak görülmüştür.¹⁶⁶⁷

Özellikle Özbekistan ve Afgan köktendinciler kaygısını taşıyan Rusya gibi ülkelerin yanı sıra General Dostum liderliğindeki Kuzey İttifakının sağladığı bölgesel otorite Türkiye tarafından da desteklenmiştir. Öte yandan Kuzey İttifakı, Peştun milliyetçiliğini dengelediği için İran, Gülbeddin Hikmetyar’a karşı Pakistan ve İran’a bir alternatif olarak Suudi Arabistan tarafından da desteklenmiştir.¹⁶⁶⁸ Böylelikle General Reşit Dostum, Afganistan üzerinde farklı kulvarlarda hareket eden ve farklı hedefler güden devletlerin yardım ettiği bir güç haline gelmiştir.

¹⁶⁶⁵ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 740, 741; Cünbüş-ü Milli’den ayrıldıktan sonra Cumhurbaşkanı Rabbani ve Mezari arasındaki savaşta arabuluculuk yapmak amacıyla tekrar Afganistan’a dönen Azad Beg bu maksada yönelik olarak Kâbil ve Bamyan’da temaslarda bulunmuştur. Azad Beg bu dönemde Kâbil yönetimi ve Hazaralar arasındaki çatışmaların durdurulması ve böylelikle Afganistan’da devam eden iç savaşın sona erdirilmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Bkz. **a.g.e.**, s. 741 ve Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁶⁶⁶ Frank Clements, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁶⁶⁷ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 734, 735.

¹⁶⁶⁸ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 268; Bu bağlamda 11 Eylül saldırılarından sonra ABD de Taliban’a karşı verilen mücadelede General Dostum’u desteklemiş ve Dostum güçleri ile ABD özel birlikleri birlikte çalışmışlardır; Bkz: Babak Dehghanpishar, John Barry, Roy Gutman, “The Death Convoy of Afghanistan”, **Newsweek**, August 26, 2002, s. 12-21.

Dostum liderliğindeki Kuzey İttifakı Mezar-ı Şerif merkez olmak üzere, 1992 yılından 1997 yılı Mayıs ayına kadar, devlet yönetim anlayışı ve güçlü otoritesi ile Kuzey Afganistan'a egemen olmuştur. Türkiye, İran, Japonya, Rusya gibi ülkelerin Mezar-ı Şerif'te, Kuzey İttifakı'nın da başka ülkelerde temsilcilikler açması ve Kâbil'in Taliban tarafından ele geçirilmesinden sonra Afganistan Devlet Başkanı Rabbani'nin Kuzey Afganistan'a gelmesi, Kuzey İttifakı'nın uluslararası alanda siyasi konumunu pekiştirmesini sağlamıştır.¹⁶⁶⁹

Bununla birlikte General Reşit Dostum “acımasızlığı” ve “savaş ağalığı” nedeniyle Batı basınında eleştirilere hedef olmuştur. Hatta ABD yönetimi zaman zaman bu yaklaşımlara itibar etmiş ve Afganistan politikasını bu algı temelinde şekillendirmiştir.¹⁶⁷⁰ Ancak “Dostum’un acımasızlığı” ile ilgili bir olayı kitabında anlatarak Batı kamuoyunu etkileyen Ahmet Raşid, yazdıkları nedeniyle daha sonra Dostum’dan bir mektupla özür dilemiştir.¹⁶⁷¹ Dostum’un “savaş ağalığı” da diğer bir eleştiri konusudur. Savaş ağası terimini, “siyasi gücü olan ancak ülke içinde ve dışında siyasi meşruiyeti olmayan askeri lider” olarak tanımlayan Giustozzi, Dostum’un sadece 1992 ortasındaki durumunun savaş ağalığı tanımına uygun düşebileceğini ifade etmiştir.¹⁶⁷²

Dostum hem Kuzey Afganistan’da hem de Afganistan dışında kabul görmüş ve desteklenmişse de aleyhine gelişmeler de olmuştur. Bu bağlamda, Cünbüş-ü Milli içerisinde zamanla bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Daha çok askeri yapıdaki bu yönetsel sorunlar Rauf Beg’e göre Dostum’un bazı yanlış kararlarından kaynaklanmıştır. Özellikle yanlış askeri atamalar rahatsızlık yaratmıştır. Ayrıca kişisel ikbal düşüncesi ve amaç birliğinin kaybedilmesinin neden olduğu fiktisel bölünmeler de Cünbüş-ü Milli’ye zarar vermeye başlamıştır. Cünbüş ileri gelenlerinden Resul Pehlivan’ın öldürülmesi Kuzey Afganistan’daki bu Türk

¹⁶⁶⁹ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 742.

¹⁶⁷⁰ Brian Glyn Williams, **a.g.m.**, 2007, s. 7.

¹⁶⁷¹ Yavuz Selim, **a.g.e.**, s. 312, 313.

¹⁶⁷² Antonio Giustozzi, “The Ethnicisation of an Afghan Faction: Junbesh-i Milli from its Origins to the Presidential Elections (2004)” Development Destin Studies Institute, September 2005, s. 1. <http://eprints.lse.ac.uk/13315/1/WP67.pdf>, Erişim Tarihi: 30.09.2012

oluşumunu bir kez daha yaralamıştır. Ailevi bir meseleden kaynaklanmış olsa da bu öldürme olayı Cünbüş-ü Milli için bir dönüm noktası olmuştur.¹⁶⁷³

Siyasi ve askeri örgütlenmesi “bölgesel temsil” esasına dayanan Kuzey İttifakı’nın Türkler, Tacikler ve Hazaralardan oluşması yapısal olarak hassas bir durum ortaya çıkarmıştır. Cünbüş-ü Milli içerisindeki farklı milliyetler arasındaki çekişmelerin yanı sıra ittifakın siyasi kadrosunun tecrübesizliği, başta Taliban olmak üzere Pakistan gizli servisi ve diğer Afgan Partiler tarafından zamanla istismar edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, Kuzey İttifakı komutanlarından biri olan General Malik, Taliban ile anlaşarak Kuzey İttifakı’ndan ayrılmıştır. Bu beklenmeyen durum nedeniyle askeri açıdan zor durumda kalan General Dostum bölgeyi terk ederek Türkiye’ye gelmiştir.¹⁶⁷⁴

General Malik, kardeşi Resul Pehlivan’ın öldürülmesinden Cünbüş-ü Milli yönetimini sorumlu tutmuştur. Cünbüş ve Taliban arasında seçim yapması gerektiğinde ise Taliban’ı tercih etmiştir.¹⁶⁷⁵ Böylelikle kendi içinden aldığı darbe ile çöken Cünbüş-ü Milli, Kuzey Afganistan’ın hâkimiyetini kaybetmiştir. Bu dönemde Malik tarafından “Rusya yanlısı olmakla suçlandığını” belirten Dostum, Malik’in Pakistan ile görüşerek kendisine ihanet ettiğini, ancak Özbek halkı için Malik ile görüşmeye hazır olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷⁶

Bu dönemde Afganistan’daki Türkler başka bir acı olay daha yaşamışlardır. Azad Beg, General Dostum’un Afganistan’ı terk etmesinden sonra General Malik’in daveti üzerine Mezar-ı Şerif’e dönmeye karar vermiş, ancak kendisini taşıyan helikopterin Şolgar ilçesi yakınlarında düşmesi sonucu, danışmanı ve koruması ile birlikte hayatını kaybetmiştir.¹⁶⁷⁷

E. Taliban

XXI. yüzyıla kısa bir süre kala Taliban gibi siyasi ve askeri niteliği olan radikal dini bir örgütün birden bire Kandahar’da ortaya çıkması Afganistan tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Ülkede Sovyet işgaline karşı savaşan mücahitlerden

¹⁶⁷³ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 272-279.

¹⁶⁷⁴ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 742, 743.

¹⁶⁷⁵ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 280.

¹⁶⁷⁶ Örsan K. Öymen, “Hoca Yardım Etmedi”, **Milliyet Gazetesi**, 27.06.1997, s. 14.

¹⁶⁷⁷ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 741.

arta kalan silahlı grupların iktidar mücadelesi devam ederken Kandahar'ın Taliban tarafından ele geçirilmesi, ilk etapta halk tarafından olumlu bir gelişme olarak algılanmıştır. Zira önce Sovyet işgali, ardından da iç savaşın neden olduğu maddi ve manevi yıkımlara katlanmak zorunda kalan halk, ülkede kargaşa ortamına son vereceğini düşündüğü Taliban'ı ümitle karşılamıştır.

Taliban, başta Kandahar olmak üzere Afganistan'ın Peştun güneyinde çabucak benimsenmiş ve taraftar kazanmıştır. Taliban Hareketinin Peştun kabile sisteminde ve yaşlılarca da kabul görmesi, hızla büyümesinde önemli bir etken olmuştur. Ancak Kâbil ve Herat halkı için durum farklıdır. Bu bölge insanları Taliban'ın benimsediği değerler ve uyguladığı kendine özgü yöntemleri endişe ile karşılamışlar ve ülke dışından da desteklenen bu harekete şüpheyle yaklaşmışlardır.¹⁶⁷⁸ Kuzey Afganistan'da yaşayan halk da güneydeki Peştun bölgelerinin aksine Taliban'a yakınlık duymamıştır.

1. Taliban'ın Siyasi ve Doktriner Kökenleri

Müslümanların ruhani gelişiminde önemli bir etken olan dini eğitim, Orta Asya'da olduğu gibi Afganistan ve Hindistan'da da köklü medreseler tarafından sağlanmıştır. Hindistan'daki Deoband Medresesi gibi birçok eğitim kurumu farklı ekollerde dinsel eğitim vermişler, ancak bu medreseler zamanla daha dar bilimsel çerçevede dâhilinde faaliyet gösteren dini okullara dönüşmüşlerdir. Bu bağlamda, söz konusu okullarda ve etkin oldukları çevrelerinde, dini değerler konusunda katı tutumlar sergileyen dini gruplar ortaya çıkmıştır.¹⁶⁷⁹

30 Mayıs 1866 yılında sınırlı imkânlarla açılan Deoband Medresesi, kısa sürede Asya'da İslami bilimler alanında eğitim veren merkezlerden biri haline gelmiştir.¹⁶⁸⁰ Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinde eğitim hayatına başlayan medrese¹⁶⁸¹ kısa sürede hem Hindistan Alt Kıtası'ndan hem de Afganistan, Afrika,

¹⁶⁷⁸ Peter Marsden, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁶⁷⁹ Kamal Matuniddin, **The Taliban Phenomenon, Afghanistan 1994-1997**, 1st Publishing, Oxford University Press, Karachi, 1999, s. 12, 13.

¹⁶⁸⁰ Darululoom Deoband- India, Official Website, <http://www.darululoom-deoband.com/english/>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁶⁸¹ M. J. Gohari, **The Taliban: Ascent to Power**, 2nd Impression, Karachi, Oxford Un. Press, 2002, s. 30.

Endonezya, Burma, Malezya, Türkiye, Buhara ve Semerkant'tan öğrencilerin geldiği,¹⁶⁸² Kur'an, fıkıh, tefsir, hadis, felsefe ve kelam gibi alanlarda eğitim gördükleri bir merkeze dönüşmüştür. Deoband Okulu eğitim sistemi XVIII. yüzyılda yaşamış olan İslam bilgini ve reformcusu Şah Veliullah'ın görüşlerinden etkilenmiştir. Deoband Okulunu etkileyen diğer bir kaynak da "Hindistan Vehhabiliği"nin XIX. yüzyıl erken dönemi olmuştur.¹⁶⁸³

Vehhabilik (Vehhabiya) XVIII. yüzyılda Arap Yarımadası'nda, Necid bölgesinde ortaya çıkan ve katı İslami kuralları benimseyen dini bir akımdır. Hanbeli Mezhebine mensup bir aileden gelen ve Vehhabiliği kuran Muhammed İbn Abdülvahhab uzun süre tefsir, hadis, fıkıh konusunda babasından dini eğitim almış ve Medine şehrinde Harranlı İbn Teymiyye'nin dini fikirlerine de vakıf olmuştur. İbn Abdülvahhab'a göre İslami bilginin kaynağı sadece Kur'an ve hadislerdir. İslam inancında Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan adet ve gelenekleri kabul etmez.¹⁶⁸⁴

İbn Abdülvehhab'ın 1744 yılında kızını Muhammed Bin Suud ile evlendirmesi Vehhabilik için bir dönüm noktası olmuştur. Dinsel bir hareket olarak başlayan Vehhabilik böylelikle siyasallaşma yönünde ilk adımını atmıştır. Kurulan sıhriyet sayesinde güçlenen Vehhabilik kısa sürede Arap Yarımadasına yayılmıştır. İbn Abdülvehhap, dönemin Osmanlı Padişahı III. Selim'i de Vehhabiliğe davet etmiştir. Vehhabilik, Osmanlı Devleti'nin duraklama devrinde, diğer büyük sorunları ile uğraştığı bir dönemde, ortaya çıktığı bölgeden rahatlıkla yayılma imkânı bulmuştur.¹⁶⁸⁵

Vehhabiler kendilerini inanç bakımından "selefiyeci", uygulama yönünden "Hanbelî" olarak ifade etmişlerdir. Vehhabi anlayışında tevhid esastır. İbn Abdülvehhab söylemini Kur'an'dan bazı ayetlere dayandırarak tevhidin en önemli farz olduğunu ifade eder. Hatta tevhid ona göre namaz, oruç ve zekâttan da önce

¹⁶⁸² Darululoom Deoband- India, Official Website <http://www.darululoom-deoband.com/english/>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁶⁸³ M. J. Gohari, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁶⁸⁴ Neşet Çağatay, "Vehhabilik", **İA. C. XIII**, 1.B., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 262, 263.

¹⁶⁸⁵ Neşet Çağatay, **a.g.m.**, s. 263.

gelir. Vehhabilik'te Allah'ın hükümleri ve Hz. Peygamber'in sünneti dışında dinde sonradan ortaya çıkan hiçbir şey kabul edilmez. Örneğin türbe inancına ve mezarların süslenmesine karşıdırlar. Kahve, tütün, nargileyi haram sayarlar. Kurban sadece Allah için kesilebilir. Adak adanması, tespih çekmek, muska taşımak, Ağaç ve kayalara kutsiyet atfetmek, zikir, sünnet ve nafile namazları, evliya mezarlarının ziyaret edilmesi inanç çerçevelerinin dışındadır. Vehhabiliğe göre tasavvuf İslami değildir, tarikat ise kabul edilemez.¹⁶⁸⁶

Deoband Medresesinde eğitim gören öğrenciler, Dünya'nın birçok yerinde bu ekolün temsilcisi olan okullar açmışlardır. Pakistan'da, yapıları ve uyguladıkları sistemleri Deoband Medreselerine benzeyen okullarda birçok Afgan eğitim görmüş ve Müslüman toplumlarında dini liderliğe hazırlanmışlardır. Bu okullar Taliban mensuplarının da eğitim aldığı okullar olmuştur.¹⁶⁸⁷

Afganistan'daki dini okullar da Sovyet işgali nedeniyle Pakistan'a taşınmışlar ve özellikle Afganistan-Pakistan sınırı boyunca kendilerine yer bulmuşlardır. Pakistan'daki dini medreseler ise Sovyet işgalinden kısa bir süre sonra Pakistan Hükümeti tarafından ele alınmış ve desteklenmiştir. General Ziya ül-Hak dönemindeki destek, hem bu okullardaki dinsel kimliği baskın öğrencilerin Afgan cihadına katkı yapmasını, hem de mollaların memnun edilmesini amaçlamıştır. Zamanla bu medreseler Belucistan, Pencap, Karaçi, Sind, Gilgit gibi birçok yerde de açılmıştır. Ziya ül-Hak'ın yetki verdiği "bölgesel zekât komiteleri" bu okullar için çalışmıştır. Ayrıca Suudi Arabistan ve Kuveyt başta olmak üzere bazı Müslüman ülkeler tarafından da okullara yardımlar yapılmıştır.¹⁶⁸⁸ Bu medreselerin çoğunluğu Pakistan'daki iki dini partinin güdümü altında olmuştur. Bunlardan biri Cemiyet-i Ulema-yı İslam, diğeri ise Cemaat-i İslami'dir.¹⁶⁸⁹ Bu okullar daha sonra Taliban'ın insan kaynağı haline gelmiştir.

Taliban, Arapça "talib" kelimesinin çoğuludur. Talib, isteyen,¹⁶⁹⁰ lise ve üniversite öğrencisi, okul talebesi anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁹¹ Pakistan'da

¹⁶⁸⁶ Neşet Çağatay, **a.g.m.**, s. 263, 264, 265.

¹⁶⁸⁷ M. J. Gohari, **a.g.e.**, s. 30, 31, 35.

¹⁶⁸⁸ Kamal Matuniddin, **a.g.e.**, s. 14, 15.

¹⁶⁸⁹ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 226.

¹⁶⁹⁰ Arif Erkan, **El- Beyan Arapça Türkçe Büyük Sözlük**, Yasin Yayınları, İstanbul, 2006, s. 1585.

medreselerde eğitim gören öğrencilerin katıldığı bu harekete verilen “Taliban” adı, onu kendine özgü kılmış ve en baştan itibaren iç savaşta mücadele eden Afgan siyasi-askeri gruplarından ayırmıştır. Nasıl ve kim tarafından verildiği tespit edilememekle birlikte Taliban adı özellikle seçilmiş izlenimini uyandırmaktadır. Yozlaşmış “mücahit bakiyelerine” kıyasla “Öğrenciler” başlangıçta halka masumiyet ilham etmiş, olumlu duygu ve beklentilere neden olmuştur.

Taliban adı seçilmekle, Afganistan’da iktidar için birbiriyle mücadele eden mücahit gruplardan farklı olduğu ortaya konulmuştur. Mücahitler gibi bir parti ismi almaması, Taliban’ın onlar gibi sonuç getirmeyecek siyasi bir mücadeleye girmeyeceğinin işareti olmuştur. Taliban doğal olarak kendine bazı hedefler belirlemiştir. En başta halkın silahsızlandırılması gerçekleştirilecek, böylelikle anarşi ve kargaşa içindeki topluma barış getirme yönünde önemli bir adım atılmış olacaktır. Ardından Afganistan’daki İslam toplumunda şariat düzeni kurulacaktır.¹⁶⁹² Taliban liderliği bir yandan İslam inancını kendine özgü şekilde sergilerken diğer yandan Afganistan’da iktidarı askeri yöntemlerle ele geçirmeyi amaçlamıştır.¹⁶⁹³

Afganistan Müslümanlığı çoğunlukla Hindistan ve Pakistan’da olduğu gibi Sünniliğin Hanefî mezhebindendir. Pakistan’daki medreselerde gelişen Taliban’ın teolojik kökeni de aynıdır.¹⁶⁹⁴ Ancak bu örgüt radikal bir eğilim benimsemiştir. Medreselerde aldığı eğitimle Taliban, ilk ortaya çıktığı dönemdeki İslami topluma öykünen insanlardan oluşmaktadır.¹⁶⁹⁵

Kısa bir sürede Afganistan idaresinde söz sahibi olacak Taliban’ın üst yapısı büyük ölçüde Sovyet İşgaline karşı mücahitler arasında savaşmış kişilerden oluşmuştur. Taliban’ın lideri Molla Ömer bu savaş döneminde Yunus Halis’in Hizb-i İslami partisinde yer almış ve sağ gözünü kaybetmiştir. Bu bölgede en çok desteklenmiş diğer bir parti ise Hareket-i İnkılâb-ı İslami’dir. Taliban tarafından

¹⁶⁹¹ Mevlüt Sarı, **El Mevârid, Arapça-Türkçe Lûgat**, Yayınları, İstanbul, t.y., s. 930.

¹⁶⁹² Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 22, 23.

¹⁶⁹³ M. J. Gohari, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁶⁹⁴ M. J. Gohari, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁶⁹⁵ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 23.

Kandahar Valiliğine getirilen Molla Hasan bu parti saflarında mücadeleye katılmıştır.¹⁶⁹⁶

Sovyet işgaline karşı mücahit gruplar içerisinde savaşmış ve hareketin başlangıcında lider kadroyu oluşturmuş olanlar dışındaki Taliban mensuplarının, Pakistan'daki mülteci kamplarında büyümüş, eğitimini Deoband akımını sürdüren, ancak entelektüel altyapısı çok zayıflamış okullarda almış ve buralarda bir siyasi ideal edinmiş gençler oldukları görülür. Bu ideal onları kutsal bir bağlanma ile kötülükle savaşmaya teşvik etmiştir. Şiddet içeren aşırı dogmatik tutumları ise dar bir dünya görüşü tarafından şekillendirilmiştir. Afganistan'da devam eden iç savaştan kaynaklanan dehşet de buna katkı yapmıştır.¹⁶⁹⁷

Bu bağlamda, A. Raşid'in Taliban ile ilgili tarihsel bir benzetmesi ilgi çekicidir. O'na göre, yapısal bakımdan Afganistan'daki diğer parti ve mücahit örgütlerden farklı bir şekilde ortaya çıkan Taliban, İslam'a karşı düzenlenen Haçlı Seferleri dönemindeki Hristiyan askeri-dinsel tarikatlar ile benzerlik taşır.¹⁶⁹⁸ Erkeklerden oluşan bu askeri-dinsel tarikatlarda askeri kardeşlik özelliği belirgindir. Bu tarikatlar, Batı manastır sisteminin, Benediktin ve Fransisken tarikatları gibi bir parçası haline gelmiştir. Tötonik Şövalyeleri bu tarikatlardan biridir ve din uğruna yaptıkları kutsal savaşlardaki söylemleri "kim bizimle savaşır ise İsa ile savaşır" olmuştur. Savaşıkları Müslümanlara üstünlük sağladıklarında, onlara nadiren yaşama hakkı tanımışlar, "kılıçları ile cenneti fethetmeyi" amaç edinmişlerdir. Kendilerini "kanlı fanatikler" olarak değil "İsa'nın saf-temiz savaşçıları" olarak görmüşlerdir. Bu "tuhaf papaz asker tarikatları" Kuzey Avrupa ülkelerinde dahi yaygın hale gelmiştir.¹⁶⁹⁹

Taliban her ne kadar Afganistan (ve kısmen Pakistan) dışında İslam âlemi genelinde benimsenmiş bir tarikat yapısı oluşturmamış olsa da teknik ve yöntem bakımından söz konusu Hristiyan tarikatlarla bir yerde buluşmaktadır. Robert Kaplan ise Taliban'ı oluşturan kitlenin genelinin savaş yetimi insanlar olmasına değinerek bu

¹⁶⁹⁶ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 17-19.

¹⁶⁹⁷ Enrique baltar Rodriguez, **a.g.e.**, s. 66, 67.

¹⁶⁹⁸ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 22, 23, 33.

¹⁶⁹⁹ Desmond Seeward, **The Monks of War: The Military Religious Orders**, 2nd Publishing, Great Britain, Paladin (Granada Publishing Limited), 1974, s. 17-22.

hareketin Kamboçya'daki *Kızıl Kmerler* örgütü ve Sierra Leone'deki *Devrimci Birleşik Cephe* arasındaki benzerliğine vurgu yapmıştır.¹⁷⁰⁰

Dünya kamuoyunda Taliban, askeri ya da politik yöntemlerinden ziyade İslami niteliği ile ön plana çıkmıştır. Batı ülkelerinde oluşan algı, Taliban'ın hem daha yüce bir İslami amaca hizmet ettiği, hem de bu amaç doğrultusunda kendi vatandaşlarını öldürmesinin meşru olduğu izlenimini yarattığı yönündedir. Bu bağlamda, Müslüman Afgan toplumunu etkileme yönünde İslam bir meşruiyet kaynağı olarak, fakat mücahitlerin "cihat" kavramında farklı olarak kullanılmıştır.¹⁷⁰¹

Öte yandan Taliban, bütün Şiileri İslam dışı ve münafık olarak görmüştür. Bu bağlamda yoğun İslami söyleminin yanı sıra "Şii karşıtlığı" Taliban'ın en belirgin tutumlarından biridir ve bu durum Afganistan'da birlik kurmanın en büyük engeli olmuştur. Başta Hazaralar olmak üzere ülkedeki Şiilerin Taliban ile ilişkileri uzlaşmazlık esasında şekillenmiştir.¹⁷⁰² Öte yandan mezhep birliği olsa da Kuzey Afganistan'da da Taliban'ın benimsemiş olduğu radikal dini düşüncelere sıcak bakılmamıştır.¹⁷⁰³ Bu bağlamda Taliban'ın temsil ettiği dinsel aşırılık ülkenin güneyinde kolay zemin kazanırken, kuzeyde Özbek, Türkmen ve Taciklerin yaşadığı bölgelerde fazla itibar görmemiştir.

2. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Yükselişi

Necibullah yönetiminin 1992 yılında sona ermesinin ardından eski mücahit gruplarının Afganistan iktidarını ele geçirme mücadelesi başlamıştır. 1994 yılına gelindiğinde Afganistan farklı silahlı gruplar arasında bölünmüş durumdadır. Kâbil'de Tacik destekli Rabbani Hükümeti hâkimiyetini tüm ülkeye yayamamıştır. Kâbil'in güneyi ve güneydoğusunda Hikmetyar güçleri bulunmaktadır. Afganistan'ın orta bölgesine Hazaralar, kuzey bölgesine Reşit Dostum, Herat ve civarına ise İsmail Han hâkim durumdaydı. Celalabad ve civarında eski mücahitlerin meydana getirdiği bir otorite egemenliğini sürdürüyordu. Peştun nüfusun yoğun olduğu Afganistan'ın

¹⁷⁰⁰ Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 237.

¹⁷⁰¹ M. J. Gohari, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁷⁰² Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 68, 69.

¹⁷⁰³ Enver Altaylı **a.g.e.**, s. 395.

güneyinde ve Kandahar da yine birçok mücahit grup egemenlik mücadelesinden çok eşkıyalık ile varlıklarını sürdürmekteydiler.¹⁷⁰⁴

Sovyet Ordusuna karşı verdikleri savaşta Dünya'nın birçok ülkesinde, özellikle Müslüman ülkelerde sempati toplayan ve desteklenen mücahit örgütler, Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesinden sonra varoluş nedenlerini bir anlamda yitirmişlerdir. Yeni durumda işgalci bir güce karşı sürdürülen kutsal savaş yerine Kâbil yönetimini ele geçirmeye ve kendi etnik bölgelerinde otorite kurmaya yönelmişlerdir. Zamanla ülke dışından gelen desteklerin sona ermesi, bu silahlı grupları varlıklarını devam ettirecek finansal fırsatlara yöneltmiş, ancak bu durum onların yozlaşmasına neden olmuştur. Örgütsel disiplini kaybeden kimi gruplar halktan zorla vergi almaya ve çeşitli bahanelerle para toplamaya başlamışlardır. İşte Taliban, halkın bu silahlı grupların eziyetine maruz kaldıkları ve dayanma güçlerini zorladıkları bir dönemde ortaya çıkmıştır.

Taliban'ın kökeni ve ortaya çıkışı konusunda ilk dönemde teorik olarak iki farklı yaklaşımın geliştirildiği görülmektedir. Bir yandan Taliban'ın 1994 yılında Kandahar'da “birden bire” ortaya çıktığı savı yaygın kabul görürken diğer yandan hareketin uzun yıllar önce başlayan siyasi bir akımın güncel sonuçları olduğu da gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda ikinci görüşte olanlar Taliban'ın kökenini çok eskilere götürmüşlerdir.

Bu bağlamda Kamal Matuniddin 1990'larda ortaya çıkan Taliban ile çok eskiden beri dini okullarda eğitim gören öğrenciler yani “talib”ler arasında bir bağ kurar. Bu öğrencilerin birçoğu Afgan toplumunda önemli mevkilere gelmişlerdir. Din öğretmenliği yapmışlar ya da siyasi faaliyette bulunmuşlardır. Ona göre III. Afgan-İngiliz Savaşı'ndaki başarıları ile ünlenen Afgan savaşçı Molla Şor Bazar, hatta Mir Veys de bir “Talib”dir.¹⁷⁰⁵ Ancak Taliban, nostaljik ya da romantik olmaktan ziyade Afganistan'ı birçok bakımdan etkileyen güncel siyasi ve toplumsal bir olguya dönüşmüştür.

Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı genel olarak etkileyici bir ilk olaya dayandırılır. Bu olay, “zalim otoriteye” karşı bir başkaldırı ya da değerler sisteminde

¹⁷⁰⁴ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 21.

¹⁷⁰⁵ Kamal Matuniddin, **a.g.e.**, s. 13.

kabul gören bir kahramanlık örneği olabilmektedir. Taliban'ın Afganistan'da ilk olarak kendisini göstermesi de bu nitelikte bir olaya bağlanır. Buna göre; halkın, mücahitlerden geriye kalan silahlı grupların keyfi davranışları ile eziyetlerine maruz kaldıkları ve Kandahar'ın kargaşa içinde bulunduğu 1994 yılı baharında Taliban ilk silahlı eylemini gerçekleştirmiştir.

Bu kabule göre; Taliban'ı bölgede faaliyet gösteren bir askeri gruba karşı ilk olarak harekete sevk eden neden, çaresiz kalan halkın yardım beklentisi olmuştur. Molla Ömer'e kendi köyünden iki genç kızın silahlı bir grup tarafından kaçırıldıkları ve şehir dışında bu gruba ait bir kontrol noktasında tecavüz edildikleri komşuları tarafından haber verilmiştir. Molla Ömer eski savaşçı arkadaşlarından otuzu ve on altı kalaşnikov ile kontrol noktasına saldırarak mağdur kızları kurtarmışlardır. Bu olayın çarpıcı bir yönü de vardır. Molla Ömer olayın sorumlusu olarak gördüğü grup liderini kontrol noktasındaki Sovyet tankının namlusuna asarak adalet anlayışı konusunda bir mesaj vermiştir.¹⁷⁰⁶ Molla Ömer ile Molla Gavs, Molla Hasan, Molla Muhammed Rabbani gibi eski mücahit arkadaşlarının uzun süredir bölgede yaşanan sorunların çözümüne yönelik yaptıkları görüşmeler¹⁷⁰⁷ böylelikle ilk defa ve etkileyici bir uygulama alanı bulmuştur.

Taliban içerisinde ilk başlardan itibaren bulunmuş olan Abdülselem Zaif, Taliban'ın ilk günlerindeki tek ulaşım vasıtasının Molla Abdülsettar'a ait eski bir Rus motosikleti olduğundan bahseder. Ancak Taliban'ın taraftar kazanma çalışmaları kısa zamanda amacına ulaşmış ve birçok gönüllü bu harekete katılmaya başlamıştır. Taliban'a maddi destek veren tüccar ve işadamlarının sayısı da gittikçe artmıştır.¹⁷⁰⁸

Taliban'ın Kandahar'da Peştun halkın desteğini alması ve Peştunların siyasi temsilcisi olma yolunda mesafe kat etmesi Kâbil'deki Rabbani yönetiminin dikkatini çekmiştir. Burhaneddin Rabbani bu dönemde Peştun Hikmetyar'a karşı Peştun Taliban'dan yararlanmayı planlamıştır. Bu çerçevede 1994 yılı Eylül ayında Taliban mensubu Muhammed Rabbani Kâbil'deki Burhaneddin Rabbani ile görüşmeler

¹⁷⁰⁶ John F. Burns, Steve Levine, "How Afghans' Stern Rulers Took Hold", **The New York Times**, 31 December 1996, www.nytimes.com/1996/12/31/world/how-afghans-stern-rulers-took-hold.html?pagewanted=all&src=pm, Erişim Tarihi: 08.04.2013

¹⁷⁰⁷ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 22.

¹⁷⁰⁸ Abdul Salam Zaef, **a.g.e.**, s. 67.

yapmış ve ondan bazı maddi yardımlar konusunda söz almıştır. Bu dönemde Taliban temsilcileri, Herat'ı hâkimiyeti altında bulunduran İsmail Han'la da görüşmeler yapmışlardır.¹⁷⁰⁹

Taliban amaçlarını gerçekleştirme doğrultusunda daha sonraki dönemlerde de Afganistan'daki diğer silahlı gruplarla temas kurmuştur. Ancak Taliban'ın Afganistan'daki varlığında belirleyici olan asıl unsurlar Kandahar ve Pakistan'dır. 1994 yılında Kandahar'da Taliban tarafından gerçekleştirilen büyük çaplı ilk silahlı eylem ise bu örgütün Afganistan'ın geleceğinde askeri ve siyasi olarak söz sahibi olacağının işareti olmuştur. Bu eylemin konusu ise Kandahar'dan geçen ticaret yoludur.

Uzun bir geçmişe sahip olan Kandahar, Hindistan, İran ve Arap Denizi arasında, ticaret yollarının geçtiği bir kavşak şehirdir. Bu özelliğinden dolayı şehir önemli bir ticaret merkezi haline gelmiş ve ticaret bölge halkı için geleneksel bir uğraş olmuştur.¹⁷¹⁰ Kandahar'ın bu özelliği Pakistan ticaretine de etki etmiştir. Pakistan'ın Kuvetta şehrinden geçen ve Kandahar'dan Herat'a ulaşan yol, günümüzde Pakistan ticareti için de önemli bir karayoludur. Taliban'ın bölge hâkimiyetini ele geçirmesinden önce bu yol üzerinden yapılan ticaret, Afganistan'da bu bölgeleri ellerinde bulunduran silahlı gruplar için iyi bir gelir kaynağı olmuştur. Özellikle yol güzergâhında bulunan birçok kontrol noktasında, Pakistanlı kamyoncular silahlı gruplara para ödemek durumunda kalmışlardır.¹⁷¹¹

Benazir Butto 1993 yılında başlayan ikinci başbakanlığı döneminde Afganistan üzerinden Orta Asya ülkelerine ulaşmanın alternatif planları üzerinde çalışmıştır. Bu amaca yönelik ilk akla gelen seçenek, Peşaver'den başlayarak Kâbil ve Mezar-ı Şerif üzerinden Özbekistan'ın Tirmiz ve Taşkent merkezlerine ulaşan yoldur. Ancak Kuzey Afganistan'da devam eden silahlı çatışmalar nedeniyle bu yolun kullanılması imkânsızdır. Bu durum Afganistan'ı başka seçeneklere

¹⁷⁰⁹ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 22, 26.

¹⁷¹⁰ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 19, 20.

¹⁷¹¹ Neamatullah Nojumi, **The Rise of the Taliban in Afghanistan: Mass Mobilization, Civil War, and the Future of the Region**, 1st Publishing, U.S.A., PALGRAVE, 2002, s. 117.

yönlendirmiştir. Kuvetta'dan başlayan, Kandahar ve Herat üzerinden Türkmenistan'a ulaşan yol böylelikle Pakistan'ın gündemine gelmiştir.¹⁷¹²

Benazir Butto döneminde Afganistan üzerinden yapılacak ticarete yönelik olarak “Afgan Ticari Gelişim Hücresi” adı ile bir nakliye filosunun oluşturulduğu görülmektedir. Pakistan ile Orta Asya ülkeleri arasında ticari bağlantı hattı kurma amaçlı bu projenin mimarlarından biri İçişleri Bakanı General Babür'dür. 1994 yılı Ağustos ayında otuz kamyonluk bir nakliye konvoyu Türkmenistan'a ulaşmak amacıyla Pakistan'dan Afganistan'a geçmiştir. Konvoyda şoför olarak bazı eski ordu mensupları ve Pakistan İstihbarat Teşkilatı görevlileri de bulunmaktadır.¹⁷¹³ Başbakan Butto ve İçişleri Bakanı Babür Orta Asya ülkeleri ile ticarete kullanılacak bu yolun bir anlamda sınanması için planladıkları konvoyun hazırlıkları ile özel olarak ilgilenmişlerdir.¹⁷¹⁴

Pirinç, giyecek ve diğer malzemeler yüklenmiş bu “barış konvoyu”¹⁷¹⁵ Afganistan'da yerel silahlı bir grup tarafından Pakistan sınırı ile Kandahar arasında durdurulmuş ve ilerlemesine izin verilmemiştir. Karayolunda 1994 yılında böyle bir sorun ortaya çıkması ile silahlı Taliban militanları olaya müdahil olmuştur. Mafyalaşan silahlı grupların keyfi uygulamalarından kaynaklanan anarşiden bıkan halk ile özellikle Pakistan'ın Kuvetta kentindeki “işadamlarının” desteğini alan Taliban, Pakistan tarafından hareketle Kandahar yolu üzerindeki Spin Buldak sınır kentini ele geçirmiştir.¹⁷¹⁶

Hikmetyar'a bağlı güçlerin kontrolü altında bulunan bu kent Pakistan kamyonlarındaki yüklerin Afganistan kamyonları tarafından zoraki devralındığı kenttir. Bu özelliğinin yanı sıra silahlı gruplara Pakistan'dan gelen kaçak yakıtın teslim edildiği yer olması nedeniyle kamyonla yapılan ticaret açısından önemli bir merkezdir. Bu kentin ve karayolunun kontrol altında tutulması için Pakistanlı nakliyeciler Taliban'a hatırı sayılır bir ödeme yapmışlardır.¹⁷¹⁷

¹⁷¹² Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 26.

¹⁷¹³ Neametullah Nojumi, **a.g.e.**, s. 117, 118.

¹⁷¹⁴ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 226.

¹⁷¹⁵ John F. Burns, Steve Levine, **a.g.m.**

¹⁷¹⁶ Neametullah Nojumi, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁷¹⁷ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 27.

Taliban, 1994 yılı Ekim ayında yaklaşık 200 militanıyla gerçekleştirdiği bu başarı sayesinde ilk olarak Afganistan’da bir yerleşim yerine hâkim olmuştur. Dahası bu kentte ele geçirilen büyük bir silah deposu, Taliban’ın Kandahar’ı almak için ihtiyaç duyduğu silah ve mühimmatı sağlamıştır. Spin Buldak’ın alınması sonucunda Kandahar yolu açılmış ve silahlı grupların elinde mahsur kalan Pakistan konvoyu serbest bırakılmıştır.¹⁷¹⁸

Spin Buldak’ın Taliban tarafından ele geçirilmesi Afganistan’daki yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Taliban’ın bu hamlesi ülkede kuvvet dengesinin değişeceğinin ilk emaresi olmuştur.¹⁷¹⁹ Spin Buldak zaferinden sonra Taliban’ın moral ve askeri açıdan güçlendiği görülmektedir. Spin Buldak’taki mağaralarda ele geçirilen yaklaşık 800 kamyon dolusu silah ve mühimmat ile Suudi Arabistan’dan geldiği söylenen para Taliban’ın Afganistan’da ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Taliban’ın halk ve eski mücahitler üzerinde yarattığı etkilerin yanı sıra bazı eski mücahit liderlerinin para ile ikna edilmesi savaşmadan birçok yerin ele geçirilmesini sağlamıştır.¹⁷²⁰ Bu olayın devamında, Kandahar’da gücü elinde bulunduran eski mücahit lideri Molla Nakibullah Akhund’un yönetimine¹⁷²¹ Taliban tarafından 5 Kasım 1994 tarihinde son verilmiş ve Kandahar’da da Taliban kontrolü sağlanmıştır.¹⁷²²

A. Sinno’ya göre Pakistan İçişleri Bakanı Nasrullah Han Babür, Spin Buldak zaferinden sonra Taliban’ın en önemli destekçilerinden biri olmuştur. Böylelikle Pakistan Hikmetyar’ın liderliğindeki Hizb-i İslami’ye olan desteğine de son vermiştir.¹⁷²³ General Babür’e göre Afganistan’da sağlanacak “istikrar” Orta Asya ülkeleri dikkate alındığında Pakistan’a büyük bir ekonomik fırsat sunacaktır. Dahası Afganistan’dan Orta Asya ülkelerine ulaşmak Batı’ya stratejik bir avantaj da kazandırmış olacaktır.¹⁷²⁴ Afganistan’da bir düzen sağlama konusunda

¹⁷¹⁸ Neametullah Nojumi, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁷¹⁹ Anthony Davis, “How the Taliban Became a Military Force”, **Fundamentalism Reborn?**, Edited By: William Maley, London, Hurst & Company, 1998, s. 46.

¹⁷²⁰ John F. Burns, Steve Levine, **a.g.m.**

¹⁷²¹ Neametullah Nojumi, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁷²² Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 226.

¹⁷²³ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 226.

¹⁷²⁴ John F. Burns, Steve Levine, **a.g.m.**

Hikmetyar'dan ümidini kesen Benazir Butto ve İçişleri Bakanı Nasrullah Babür'ün bu dönemde Taliban'ı Pakistan açısından bir çözüm olarak gördükleri anlaşılmaktadır.¹⁷²⁵

Öte yandan, Singesar Köyünden kaçırılan kızlar olayında, “Biz yanlışa düşen Müslümanlara karşı savaşıyoruz, kadınlara ve zavallılara karşı işlenen suçlarda sessiz kalamayız”¹⁷²⁶ diyen Molla Ömer'in Taliban'ı siyasi ve askeri açıdan güç kazandıktan sonra, esinlendiği düşüncenin ilk toplumsal tezahürleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Taliban, şeriatın en katı yorumlarından birini sergilemeye başlamıştır. Yasakların ilk hedefi olan kadınların dışarıda çalışmaları yasaklanmış, kızların devam ettiği okullar kapatılmıştır.¹⁷²⁷

Taliban'ın çok süratli bir şekilde Afganistan'ın Peştun bölgesinde askeri ve siyasi bir otorite haline geldiği görülmektedir. Goodson, Taliban'ın kısa sürede etkili bir güç haline gelmesinde beş önemli faktörün öne çıktığı görüşündedir. Bunlardan ilki Taliban'ın etnik aidiyetidir. Peştun kimliğinden güç alan Taliban, Peştun bölgelerinden başlayarak gelişmiş ve yayılmıştır. Diğer faktörler ise dinsel kimlik, halkın savaş ve çatışmalardan bıkmış olması, örgütün finansal kaynaklara sahip oluşu ve Pakistan'ın sağladığı destektir.¹⁷²⁸

Çoğunluğu Pakistan'daki medrese öğrencilerinin oluşturduğu ve 1994 yılına kadar adı duyulmamış olan Taliban'ın kısa sürede gerçekleştirdiği askeri başarılarının gizemi merak konusu olmuştur. Ancak bu gizemin ardında, Pakistan Askeri İstihbarat Servisi'nin olduğu görüşü genel kabul görmüştür.¹⁷²⁹ Pakistan'ın yanı sıra Taliban'ı destekleyen diğer bir ülke de Suudi Arabistan'dır. Suudiler özellikle para, petrol ve çok sayıda kamyonet vermek suretiyle Taliban'a arka çıkmışlardır.¹⁷³⁰

¹⁷²⁵ Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 238

¹⁷²⁶ John F. Burns, Steve Levine, **a.g.m.**

¹⁷²⁷ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 29.

¹⁷²⁸ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 109, 110.

¹⁷²⁹ Anita Pratap, “Who are the Taliban of Afghanistan?”, **CNN World News**, October 5, 1996, <http://edition.cnn.com/WORLD/9610/05/taleban/index.html?iref=allsearch>, Erişim Tarihi: 17 Eylül 2012

¹⁷³⁰ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 5, 45.

Bu dönemde Peşaver'deki ABD Konsolosluğu tarafından yazılan bir raporda; Taliban için Kuvetta ve Peşaver'deki dini okullardan gençlerin toplandığı bildirilmiştir. Ayrıca hareketin, kendini Pakistan'dan bağımsız olarak ilan etmesine rağmen Pakistan Cemiyet-i Ulema-yı İslam Partisi ve Pakistan Hükümetinden destek gördüğüne dair bir yorum yapılmıştır. Bu değerlendirme, özellikle hiç kullanılmamış silahlar ile Taliban'ın silahlandırılmasına dayandırılmaktadır. Raporda ayrıca Taliban'ın “kendine özgü bir olgu” görüntüsü sergilediği ve Afganistan'daki parti liderlerinin ülkede barış ve huzuru sağlayamamalarının hareketin ortaya çıkışını teşvik ettiği vurgulanmıştır.¹⁷³¹

Benzer bir belgede ise Taliban'ın kimin tarafından desteklendiğine açıklık getirilmeye çalışılmış ve Pakistan'ın Taliban'ı doğrudan desteklediği ifade edilmiştir. Pakistan'lı bir devlet yetkilisine dayandırılan bilgiye göre Pakistan İçişleri Bakanı'nın “Taliban'ın asıl patronu” olduğu bildirilmiştir. Ancak ISI Başkanı tarafından, teşkilatının Taliban'a destek verdiği iddialarının yalanlandığı da belgede yer almıştır.¹⁷³²

Hamid Karzai 1994 yılı Mayıs ayında Taliban mensuplarının kendisini ziyaret ettiklerini ve onlarla bir görüşme yaptığını söylemiştir. Taliban'ın Peşaver ve Kuvetta'daki medreselerle bağları bulunan iyi insanlar olduğunu, hatta bir kısmının da Sovyetlere karşı verilen kutsal savaş döneminden arkadaşları olduğunu aktaran Karzai, onlara yardım etme konusunda tereddüt göstermediğini açıklamıştır. Ancak Karzai, 1994 yılı Eylül ayından sonra Taliban'a yabancıların katıldığını ve Taliban'ın idaresini ellerine aldıklarını düşünmektedir. Bu kişileri tanımadığını ifade eden Karzai, onları “Pakistan İstihbaratının gizli eli” olarak tanımlamıştır.¹⁷³³

Pakistan, Taliban'ı Afganistan'da nüfuz sağlamanın bir aracı olarak görmüştür. Böylelikle Afganistan üzerinden Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmek Pakistan için önemli bir kazanç olacaktır. Ancak Pakistan'ı Afganistan'da Taliban vasıtasıyla kontrol sağlama gayretlerine

¹⁷³¹ Document Number: 1994PESHAW01030, 03 NOV 1994, s. 5, 6.
<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB97/tal1.pdf>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁷³² Document Number: 1994ISLAMA11584, 06 DEC 1994, s. 2.
<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB97/tal5.pdf>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁷³³ Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 234, 235.

yönlendiren diğer önemli bir neden de Hindistan'la sürdürdüğü siyasi mücadelesidir. Zira Afganistan iki ülke arasında potansiyel bir mücadele alanıdır.

Pakistan, Hindistan ile yaşadığı sorunlar nedeniyle, bu ülkenin Afganistan'da etkili olmasından ve bu bağlamda kendisini “çevrelemesinden” hoşnut değildir.¹⁷³⁴ Öte yandan Pakistan, Afganistan'da Hindistan'a yakın bir rejimin ortaya çıkmasına da karşı olmuştur.¹⁷³⁵ Hindistan'ın Afganistan ile olan tarihsel yakınlığı ise Taliban'ın Afganistan'da yönetimi ele geçirmesine kadar devam etmiştir. Ancak Taliban hâkimiyetinin devam ettiği 1996-2001 yılları arası Hindistan'ın Afganistan ile ilişkilerinin kesildiği bir dönem olmuştur.¹⁷³⁶ Bu dönemde Pakistan bir anlamda Hindistan'ı Afganistan'dan uzaklaştırmayı başarmıştır.

3. Taliban'ın Afganistan Hâkimiyeti

Taliban, Kandahar'dan sonra Afganistan'da süratle yayılmıştır. Kandahar'ı ele geçirdikten sonra üç ay gibi kısa bir sürede Afganistan'ın neredeyse yarısına hükmeder hale gelmiştir. Bu hızlı ilerleyiş Taliban'ın Kâbil ve Herat merkezlerine yaklaşmasını sağlamıştır. Taliban'ın bu zaferlerinin hem Afganistan hem de Pakistan'da önemli etkileri görülmüştür. Pakistan'da medreselerde okuyan binlerce öğrenci Taliban'a katılmak için Afganistan'a gelmişlerdir.¹⁷³⁷ Pakistan medreseleri ihtiyaç duyduğu her durumda Taliban'ın başvurduğu personel kaynağı olmuştur.

Taliban, Kâbil'de Burhaneddin Rabbani'nin Hazaralar ve Reşit Dostum ile ittifak yaptığı dönemde, 1995 yılı Şubat ayından itibaren Kâbil istikametinde Vardak, Meydan Şehir ve Muhammed Agha'yı ele geçirmiştir. Böylelikle Kandahar'ın ardından kısa sürede toplam 12 vilayeti ele geçirerek merkezde Kâbil ve Batı'da Herat'ı tehdit etmeye başlamıştır.¹⁷³⁸ Taliban'ın Kandahar'dan sonra Peştun

¹⁷³⁴ C. Christine Fair, “India in Afghanistan and Beyond: Opportunities and Constraints”, **The Century Foundation**, 2010, s. 4, http://home.comcast.net/~christine_fair/pubs/Fair_India-in-Afghanistan.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2012

¹⁷³⁵ Qandeel Siddique, “Pakistan's Future Policy Toward Afghanistan” **DIIS Report** 2011: 08, Copenhagen, 2011, s. 7, http://www.diis.dk/graphics/publications/reports2011/rp2011-08-pakistans-future-policy_web.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2013

¹⁷³⁶ Raghav Sharma, “India & Afghanistan: Charting the Future”, **IPCS Special Report**, No. 69, New Delhi, 2009, s. 1, http://ipcs.org/pdf_file/issue/SR69-Final.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2013

¹⁷³⁷ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 31, 32.

¹⁷³⁸ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 34, 36.

bölgelerindeki silahlı grupları etkisizleştirerek gerçekleştirdiği süratli yayılmadan endişeye kapılan Hikmetyar, ikamet ettiği Çarasyab'dan ayrılmak durumunda kalmıştır.¹⁷³⁹

Aslında Hikmetyar'ın üs bölgesinden çekilmesinin ardında Taliban ile yapmış olduğu anlaşma vardır. Zira Hikmetyar, Ahmet Şah Mesut'a karşı buradaki mevzilerini Taliban'a bırakmayı kabul etmiştir. Hem Taliban hem de Mesut Çarasyab'a doğru ilerlediklerinde ise Hikmetyar buradan ayrılmıştır. Korgeneral Rauf Beg, direniş gruplarının Taliban ile mücadele etmek yerine, birbiri ardına bu örgütle anlaşmalarını “kendi mezarlarını kazma” şeklinde yorumlamıştır.¹⁷⁴⁰

1995 yılı Şubat ayı ortasında Hikmetyar'a bağlı güçlerin Çarasyab'da etkisiz hale getirilmesi Taliban'a hem taktik hem de psikolojik kazanımlar sağlayan yeni bir dönüm noktasıdır. Taliban'ın bu hamlesi Ahmet Şah Mesut'u da Kâbil'e doğru geri çekilmeye zorlamıştır. Hikmetyar tarafından uzun süredir kapalı tutulan karayolu Taliban'ın bu hamlesi ile açılmıştır. Böylelikle Kâbil'e yiyecek gelmesi Taliban'ın halk nazarında itibarını artırmıştır.¹⁷⁴¹ Taliban ayrıca Galzay vilayetleri Paktia ve Paktika'yı da egemenliğine katmıştır.¹⁷⁴²

Birleşmiş Milletler bu dönemde Afganistan'daki soruna çözüm bulmak amacıyla çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. BM Afganistan Özel temsilcisi Mahmud Mestiri, yeni bir hükümet kurulması ve geçici bir kabine oluşturulması çalışmaları için 15 Şubat 1995 tarihinde Kâbil'e gelmiştir. Ancak Taliban, ön şartlarının kabul edilmemesini ileri sürerek görüşmelere katılmamıştır. Mestiri geçici hükümeti açıklamış fakat Taliban herhangi bir temsilci göndermemiştir. Rabbani ise söz vermiş olmasına rağmen Taliban'ın görüşmelere katılmamasını bahane ederek görevini yeni hükümete devretmekten vazgeçmiştir. Ancak Taliban'a da anlaşma yönünde mesajlar göndermeye devam etmiştir.¹⁷⁴³

Afganistan'da bu gelişmeler olurken bir Rus uçağı Taliban tarafından 3 Ağustos 1995 tarihinde Kandahar'a zorunlu iniş yaptırılmıştır. Arnavutluk'un

¹⁷³⁹ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 227.

¹⁷⁴⁰ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 223.

¹⁷⁴¹ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 34.

¹⁷⁴² Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 227.

¹⁷⁴³ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 224-227.

başkenti Tiran'dan kalkıp Kâbil istikametinde yol alan Ilyuşin II-76 tipindeki kargo uçağı Taliban'a ait MIG-19 tipi bir avcı uçağı ile Kandahar'a indirilmiştir. Kâbil'deki Rabbani yönetimine silah, mühimmat ve malzeme taşıdığı anlaşılan uçağa ve kargosuna Taliban tarafından el konulmuş, uçağın altı mürettebatı da tutuklanmıştır.¹⁷⁴⁴

1995 yılı sonbaharında BM Özel Temsilcisi Mahmud Mestiri'nin, yapılacak bir ateşkes anlaşması çerçevesinde Rabbani'nin görevini bırakabileceğine dair açıklamasının ardından, Taliban tanklar eşliğindeki yaklaşık bin kişilik bir kuvvetiyle Kâbil'e saldırıya geçmiştir.¹⁷⁴⁵ Taliban Kâbil'i ele geçirmeden önce silahlı gruplar arasında kronikleşmiş düşmanlıkları kullanmaya çalışmıştır. Taliban ilerleyişi nedeniyle Kâbil'e çekilmek durumunda kalan Ahmet Şah Mesut Taliban yetkilileri ile görüşmelerde bulunmuş, ancak genel bir anlaşmaya varılamamıştır. Bunun üzerine Mesut önce Hazaraları Kâbil'in güneyinden çıkarmış, daha sonra Hazaraların destek verdiği Taliban'ı da aynı akıbete uğratarak Kâbil'in dışına sürmüştür.¹⁷⁴⁶ Mesut daha ileri bir hareketle Taliban'ı Çarasyab'dan da çıkarmıştır. Böylelikle Taliban, Kâbil'de tutunamadığı gibi Hikmetyar'dan aldığı Çarasyab'ı da kaybetmiştir. Mesut ise tüm Kâbil bölgesine tek başına hâkim olmuştur.¹⁷⁴⁷

Kâbil'de Mesut güçleri karşısında Taliban'ın aldığı yenilgi, bu örgütün kısa zamanda Afganistan'ın Peştun güneyinde kazandığı başarılar sayesinde elde ettiği prestijine yönelik ciddi bir darbe olmuştur. Bu yenilgi ayrıca Taliban'ın Peştun bölgeleri dışında ilerlemesinin kolay olmayacağını da göstermiştir.¹⁷⁴⁸

Bu dönemde Pakistan'ın girişimiyle, eski Afgan Kralı Zahir Şah'ın Afganistan'da devam eden savaşa müdahil olduğu görülmektedir. Taliban'ın Kâbil

¹⁷⁴⁴ Pilar Bonet, "Siete Rusos Permanecen Cautivos en Afganistán Desde Hace un Año", **El Pais**, 5 AGO 1996, http://elpais.com/diario/1996/08/05/internacional/839196019_850215.html, Erişim Tarihi: 18. 10. 2012; Bir sene sonra Rus mürettebat uçak ile beraber Taliban'ın elinden kaçarak Birleşik Arap Emirlikleri'ne inmeyi başarmışlardır. Bkz: Rodrigo Fernández, "Siete Pilotos Rusos Prisioneros de los Talibanes Logran Huir de Afganistán", **El Pais**, 18 AGO 1996, http://elpais.com/diario/1996/08/18/internacional/840319201_850215.html, Erişim Tarihi: 18.10.2012

¹⁷⁴⁵ "Rebels Launch Fresh Assault on Afghan Capital", **CNN**, November 19, 1995, <http://www-cgi.cnn.com/WORLD/Newsbriefs/9511/11-18/index.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁷⁴⁶ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 34, 35.

¹⁷⁴⁷ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 228.

¹⁷⁴⁸ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 35.

başarısızlığının ardından Pakistan böyle bir proje tasarlamış ve eski Afgan Kralı'ndan bu ülkede "birlik sağlama" yönünde destek istemiştir. Girişime olumlu bakan Zahir Şah görevi damadı Serdar Abdul Veli'ye havale etmiştir. Pakistan'da ve Afganistan'da çeşitli görüşmeler yapan Abdul Veli'nin çabaları başarılı olmadığı gibi Kâbil yönetimi Pakistan'ı "Afganistan'ın içişlerine karışmakla" suçlamış ve protesto etmiştir. Kâbil Hükümeti ayrıca Zahir Şah aleyhine kampanyalar başlatmıştır.¹⁷⁴⁹

Öte yandan, Kâbil yenilgisinin ardından bu şehri ele geçirme projesini bir süreliğine askıya alan Taliban, dikkatini İsmail Han'ın kontrolünde bulunan Herat'a çevirmiştir. Taliban'ın bu kararı alması ile ilgili bazı nedenler ileri sürülmüştür. Sinno'ya göre Taliban bu manevrasıyla Mesut güçlerinin İsmail Han'a destek vermesini sağlamayı ve böylelikle Kâbil'i kuvvet bakımından zayıflatmayı amaçlamıştır.¹⁷⁵⁰ Taliban'ı Herat yönüne çeviren diğer bir neden ise Devlet Başkanı Rabbani'nin müttefiki ve Cemiyet-i İslami'nin üyesi olan İsmail Han tarafından, Taliban'dan kaçanların Herat'a sığınmalarına izin verilmesi olmuştur.¹⁷⁵¹

Rauf Beg'e göre ise Taliban'ın Herat istikametine dönmesi, Kâbil yönetiminin bir girişiminden kaynaklanmıştır. Bu bağlamda Rabbani, İsmail Han tarafından Kandahar'a bir saldırı yapılacağı haberlerinin yayılmasını sağlamıştır. Böylelikle Rabbani, Kâbil'i Taliban baskısından kurtarmayı amaçlamış ve bu girişimi de başarı ile sonuçlanmıştır.¹⁷⁵²

Taliban Afganistan'ın güney bölgesinde başlattığı harekâta 1995 yılı Ocak ayına kadar Hilمند vilayetini ele geçirmiştir. Daha sonra ilerleyişini batıya doğru devam ettirmiş ve Dilaram'a ulaşmıştır. Bu kent Kandahar ile Herat arasındaki yolun üzerinde bulunması ve Herat'taki İsmail Han'ın hâkimiyet alanının sınırı olması bakımından önemlidir.¹⁷⁵³ Taliban askerleri daha sonra Nimruz ve Ferah'ı da kontrol altına almışlardır. Bu iki şehir İsmail Han'ın hâkimiyet alanında bulunmaktadır. Eski Sovyet Hava Üssü Şindend istikametine yöneldiklerinde Mesut'un Kâbil'den yaptığı hava ve asker desteği, Taliban'ın ilerleyişini durdurmuş ve Taliban güçlerine ağır

¹⁷⁴⁹ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 244-249.

¹⁷⁵⁰ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 228.

¹⁷⁵¹ Kamal Matuniddin, **a.g.e.**, s. 73, 74.

¹⁷⁵² Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 226.

¹⁷⁵³ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, 33.

kayıplar verdirmiştir.¹⁷⁵⁴ İsmail Han aldığı bu destekle Taliban'ı Dilaram'a kadar geri püskürtmüştür. Taliban bu hatta uzun süre tutunmuş ancak bölgedeki kuvvetinin başında bulunan askeri liderinin ölümü üzerine başlayan düzensizlik ve kargaşanın ardından Taliban askerleri Dilaram'ı da terk etmek zorunda kalmışlardır.¹⁷⁵⁵

Ancak İsmail Han kuvvetleri, bozulan Taliban güçleri ardından ilerleyerek Hilmend'in bir kısmını ve Dilaram'ı almışlarsa da bu durum onların asıl üslerinden uzaklaşmaları nedeniyle lojistik açıdan zafiyetlerini artırmıştır. Diğer taraftan Kandahar'ın İsmail Han tarafından tehdit edilmesi, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın alarma geçmesine neden olmuştur. Bu dönemde Pakistan İstihbarat Teşkilatı (ISI) devreye girmiş ve öncelikle Taliban'ın askeri güçleri yeniden teşkilatlandırılmıştır. Özellikle Pakistan'da bulunan medreselerdeki öğrencilerden yeni askerler temin edilmiştir. ISI bu dönemde, Taliban'ın Reşit Dostum ile bir anlaşma yapmasını da sağlamıştır. Anlaşmaya göre; Dostum güçlerine bağlı uçakların Herat saldırısında Taliban'a hava desteği vermesi ve Kandahar'daki Taliban uçaklarının Dostum'un uçak teknisyenleri tarafından onarılması karara bağlanmıştır.¹⁷⁵⁶ Bu anlaşmanın uygulandığı ve Taliban'a para yardımı yapıldığı Dostum tarafından da doğrulanmıştır.¹⁷⁵⁷

İsmail Han 1995 yılı Ağustos ayında Kandahar istikametinde hareketle yol güzergâhındaki Gereşk şehrini ele geçirmiştir. Ancak bu saldırı asıl üslerinden çok uzaklaşmış olan İsmail Han'a bağlı kuvvetler ve Herat şehri için sonun başlangıcı olmuştur. Toparlanan ve harekât yeteneği artan Taliban askerleri düzenledikleri ilk karşı saldırıda İsmail Han güçlerini dağıtmışlar ve geri çekilmek zorunda bırakmışlardır.¹⁷⁵⁸ İlerleyişi devam eden Taliban Herat'ın alınmasından iki gün önce Şindend Hava Üssünü hiçbir direnişle karşılaşmadan ele geçirmiş ve burada bulunan 52 MIG-21 savaş uçağı, helikopterler ve toplar Taliban'ın olmuştur.¹⁷⁵⁹ Burada ele geçirilen, uçak ve helikopterlerden oluşan hava araçları filosu, Afganistan'da

¹⁷⁵⁴ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 36.

¹⁷⁵⁵ Kamal Matuniddin, **a.g.e.**, s. 75.

¹⁷⁵⁶ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 39.

¹⁷⁵⁷ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 287.

¹⁷⁵⁸ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 228.

¹⁷⁵⁹ Kamal Matuniddin, **a.g.e.**, s. 76.

bulunan operasyonel hava gücünün yaklaşık yüzde otuzunu teşkil etmesi bakımından önemlidir.¹⁷⁶⁰

İslamabad'daki ABD Büyükelçiliği tarafından ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir raporda, Herat'ın 30 km güneyindeki bu stratejik üssün Taliban tarafından ele geçirilmesinin İsmail Han'ın siyasi ve askeri gücünü azalttığı yorumu yapılmıştır.¹⁷⁶¹ Şindend'in ele geçirilmesinden sonra ileri hareketini devam ettiren Taliban ise 5 Eylül 1995 tarihinde Herat'a girmiştir.¹⁷⁶² Herat'ın düşmesi ve İsmail Han'ın bu yenilgi ardından İran'a kaçması, Kâbil Hükümetinin sert tepkisine yol açmıştır. Cumhurbaşkanı Rabbani Pakistan'ı Taliban'a destek vermekle suçlamıştır. Ayrıca hükümet taraftarları Kâbil'deki Pakistan Büyükelçiliğine saldırmışlardır.¹⁷⁶³

Öte yandan Afgan Hükümeti Birleşmiş Milletlere başvurarak "Herat'ta çok sayıda Pakistanlı askeri personelin görülmesi" konusunun araştırılması için özel bir soruşturma ekibi gönderilmesini talep etmiştir. Pakistan ise Kâbil'deki Büyükelçiliğinin yeterli düzeyde korunmadığı iddiasıyla Rabbani yönetimini suçlamış ve ülkesinde bulunan on üç Afgan diplomatı istenmeyen adam ilan etmiştir. Ayrıca Rabbani'nin özel temsilcisi Pakistan tarafından sınır dışı edilmiştir. Bu arada Pakistan, artık Rabbani rejimini meşru Afgan Hükümeti olarak tanımayacağını temsilcisi vasıtasıyla BM Genel Kuruluna bildirmiştir.¹⁷⁶⁴

Herat'ın düşmesi ülke içinde ve uluslararası alanda, Taliban'ın o güne kadar Afganistan'da diğer şehirleri ele geçirmesinden daha fazla yankı yapmıştır. Taliban böylelikle bir yandan General Dostum güçlerinin hâkim olduğu bölgelere kadar ulaşmış, diğer yandan da İran sınırına yaklaşmıştır. Rusya ise Taliban'ın bu zaferini endişe ile karşılamıştır. Moskova, hâlâ güdümünde olan Orta Asya Cumhuriyetlerine yayılabilecek Taliban ideolojisinden kaygı duymaya başlamıştır. Herat'ın Taliban

¹⁷⁶⁰ "Taliban Making Gains", **National Intelligence Daily**, 5 September 1995, s. 9, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0001061131.pdf, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁷⁶¹ Document Number: 1995ISLAMA08102, 04 SEP 1995, s. 2, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB97/tal10.pdf>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁷⁶² Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 228.

¹⁷⁶³ Ahmed Rashid **a.g.e.**, 2001, s. 40.

¹⁷⁶⁴ "Afghanistan-Pakistan Relations Spiralling Downward", http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0001117690.pdf, s. 10, Erişim Tarihi: 27.02.2013

tarafından ele geçirilmesinin diğer bir etkisi de Devlet Başkanı Rabbani'nin, Taliban'ı desteklediğine inandığı Pakistan'a karşı Hindistan'a yaklaşması olmuştur.¹⁷⁶⁵

Bu arada siyasi ve mali bakımdan desteksiz kalan Hikmetyar'ın tekrar Kâbil yönetimine katıldığı görülmektedir. Taliban ise Celalabad'ı da hâkimiyetine kattıktan sonra 1996 yılı Eylül ayında yeniden Kâbil'e saldırıya geçmiştir.¹⁷⁶⁶ Taliban 24 Eylül'deki ileri hareketini Kâbil'e ulaşmak için kritik bir konumda olan Surubi istikametinde başlatmıştır. Bir kısım kuvvet doğudan batıya doğru Kâbil istikametinde ilerlerken diğer bir kuvvet de kuzeye doğru hareket etmiş ve Begram Hava Üssüne saldırmıştır.¹⁷⁶⁷ Kâbil'den önce Begram Hava Üssünün Taliban tarafından ele geçirilmesi Mesut kuvvetleri üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. Kazandığı psikolojik üstünlüğü iyi kullanan Taliban güçleri 26 Eylül'de Kâbil eteklerine kadar gelmişler¹⁷⁶⁸ ve 27 Eylül 1996 tarihinde Kâbil'e girmeyi başarmışlardır. Mesut güçleri ise Taliban tarafından şehrin kuzeyine doğru sürülmüşlerdir.¹⁷⁶⁹

Ahmet Şah Mesut'a bağlı güçler süratle şehri terk edip kendileri açısından güvenli olan Pencşir üs bölgesine hareket ettiklerinde geride Taliban'a çok sayıda silah, araç ve mühimmatı terk etmek durumunda kalmışlardır.¹⁷⁷⁰ Taliban'ın Kâbil'de dikkat çeken ilk icraatı ise 1992 yılından beri şehirdeki BM yerleşkesine sığınmış olan eski Cumhurbaşkanı Necibullah'ı ve kardeşini öldürdükten sonra BM binası önündeki trafik direklerine asmak olmuştur. Ahmed Şah Mesut'un birlikte şehri terk etme teklifini, etnik aidiyetinin yüklediği tutuculuk nedeniyle kabul etmeyen Necibullah BM Özel Temsilcisi ile Kâbil'den kaçmayı denemiş ancak başaramamıştır.¹⁷⁷¹

Taliban Kâbil'i alınca bir şûra oluşturmuştur. Kâbil'in yönetimi için Molla Muhammed Rabbani'nin başkanlığında altı kişiden meydana gelen şûra Dürrani

¹⁷⁶⁵ Kamal Matuniddin, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁷⁶⁶ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 229.

¹⁷⁶⁷ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 48.

¹⁷⁶⁸ Kamal Matuniddin, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁷⁶⁹ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 229.

¹⁷⁷⁰ Kamal Matuniddin, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁷⁷¹ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 49, 50.

Peştun çoğunluğa sahiptir. Öte yandan Taliban'ın silahlı adamları da şeriat kurallarını uygulamaya koyulmuşlardır.¹⁷⁷² Daha sonra bazı sosyal meselelerle ilgili emirler yayımlamaya başlayan Taliban öncelikle kadınların özgürlüğünü kısıtlamıştır. Burka giyme zorunluluğu bu dönemde konulan bir seri Taliban kuralının en bilinenidir.¹⁷⁷³

Taliban, Kâbil zaferinden sonra Ahmet Şah Mesut'un üslenmiş olduğu Pencşir Vadisi'ne yönelik kapsamlı bir saldırı başlatmıştır.¹⁷⁷⁴ Bu dönemde Taliban temsilcisi Molla Gavs ve Pakistan İçişleri Bakanı Nasirullah Babür General Dostum ile görüşmüşlerdir. Pakistanlı Bakan, Ahmet Şah Mesut'a yardım sağlamaması karşılığında Cünbüş-ü Milli'ye, kurulacak Taliban Hükümetinde önemli bazı bakanlıkları vermeyi teklif etmiştir. Dostum ise görüşmenin sürdüğü esnada telefonla kendisinden destek isteyen Ahmet Şah Mesut'a yardım etmeye karar vermiştir. Bu doğrultuda Cünbüş kuvvetleri Saleng geçidine doğru ilerlemeye başlamışlardır.¹⁷⁷⁵

Cünbüş-ü Milli güçleri ile Ulang bölgesinde karşılaşan Taliban'ın Saleng geçidini ele geçirme çabaları sonuçsuz kalmıştır. Cünbüş-ü Milli'nin savunmasını yaramayan Taliban, farklı bir taktik deneyerek Kapisa şehrini ele geçirip Pencşir'i geriden kuşatmaya çalışmış ancak bu girişiminde de başarısız olmuştur.¹⁷⁷⁶

Bu dönemde, Kâbil'in Taliban'ın eline geçmesinden sonra 1996 yılında İsmailileri yanına çekmeyi başaran¹⁷⁷⁷ General Dostum, Ahmed Şah Mesut ile üç yıl aradan sonra bir araya gelmiş ve iki lider Taliban'a karşı bir anlaşma imzalamışlardır. Kâbil'in 100 km. kuzeyindeki Hincan'da Dostum ve Mesut'un görüşme yaptığı binanın dışında Rusya'nın Mezar-ı Şerif Başkonsolosunun da olması, bu ülkenin görüşmelerde aracı olduğu izlenimini vermiştir. Nitekim Başkonsolos Oleg Nevelayev, Rusya'nın Taliban karşısında olma yönündeki kararlılığını dile getirmiştir. Toplantıda hazır bulunan Şii lider Kerim Halili de

¹⁷⁷² Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 51.

¹⁷⁷³ William Maley, **a.g.m.**, 1998, s. 1.

¹⁷⁷⁴ **Ayn Tarihi**, Ekim 1996, 6 Ekim 1996, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>, Erişim Tarihi: 17 Eylül 2012

¹⁷⁷⁵ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 286, 287.

¹⁷⁷⁶ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 288.

¹⁷⁷⁷ Frank Clements, **a.g.e.**, s. 132.

ittifaka katılmıştır.¹⁷⁷⁸ Reşit Dostum'un generallerinden Said Nadiri ise yaptığı açıklamada; Dostum güçlerinin bugüne kadar Mesut'a lojistik destek verdiğini, bu toplantıda ise gelecekte neler yapılabileceğinin görüşüldüğünü bildirmiştir. Nadiri ayrıca Afganistan'ı korumak için beraber çalışılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁷⁹

Taliban karşıtı ittifak oluşturan General Dostum, Ahmet Şah Mesut ve Kerim Halili'ye bağlı birlikler, zaman zaman ülkenin kuzeyinde ilerleme girişimlerinde bulunan Taliban'a karşı Kâbil'e doğru başlattıkları karşı taarruzda kaybettikleri bölgeleri yeniden ele geçirmişlerdir.¹⁷⁸⁰ Cünbüş-ü Milli güçleri Taliban'ın Kuzey Afganistan'a yayılmasını engelleyen en önemli güç olmuştur.¹⁷⁸¹ Taliban'a karşı örgütlü mücadelenin neredeyse tamamı Afganistan'ın kuzey kısmında verilmiştir. Taliban ise Kuzey Afganistan'daki bu güçlü muhalefete karşı aktif olarak "Peştunizm" etnik söylemini kullanmıştır. Bu bağlamda "Peştun Milliyetçiliği" propagandası Taliban'ın ilk safhada sağladığı başarıların en önemli etkeni olmuştur.¹⁷⁸²

Ancak Taliban Kuzey Afganistan'a çıkma amacından vazgeçmemiştir. Saleng ve Pencşir'i alamamış olsa da Taliban'ın Dostum-Mesut-Halili ittifakı ile mücadelesi, Kâbil'in kuzeyinde bulunan Pervan ve Bala Murgab bölgelerindeki çatışmalarla devam etmiştir. Taliban bir süre sonra kuzeye doğru kaybettiği bölgeleri, Çarikar şehrini ve Begram Havaalanını yeniden ele geçirmiştir. Bu zor dönemde ittifak arasında ortaya çıkan fikir ayrılıklarının yanı sıra Cünbüş kuvvetlerinin halkın mallarına zarar vermesi ittifak kuvvetlerini zor durumda bırakmıştır.¹⁷⁸³

Taliban 1997 yılı Şubat ayında stratejik önemi haiz Pencşir ve Saleng bölgesinin güneyinde kalan alanı ele geçirmeyi başarmıştır. Taliban bu hamlenin

¹⁷⁷⁸ John F. Burns, "2 Afghan Factions Sign Pact to Fight New Cabul Rulers", **The New York Times**, October 11, 1996, <http://www.nytimes.com/1996/10/11/world/2-afghan>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁷⁷⁹ "Anti-Taliban Forces plot strategy, Push to Retake Kabul" **CNN World News**, October 14, 1996, http://articles.cnn.com/1996-10-14/world/9610_14_afghanistan_1_antitaliban-taliban-sources-taliban-army?_s=PM:WORLD, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁷⁸⁰ **Ayn Tarihi**, Ekim 1996, 12 Ekim 1996, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>, Erişim Tarihi 17 Eylül 2012

¹⁷⁸¹ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 294.

¹⁷⁸² Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 71.

¹⁷⁸³ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 289-301.

ardından dikkatini Hazaracat bölgesi üzerinde baskı kurmaya vermiştir.¹⁷⁸⁴ Ancak Taliban Kuzey Afganistan'da hâkimiyet kurma amacından vazgeçmemiş ve 1997 yılı Mayıs ayında başlattığı saldırı ile Mezar-ı Şerif'i ele geçirmeyi amaçlamıştır.¹⁷⁸⁵ Taliban'ın kuzeye doğru ilerlemesi nedeniyle Cünbüş-ü Milli kuvvetleri Saleng geçidine doğru çekilmişlerdir. Cünbüş kuvvetlerinin başarısızlıklarının ardında genel olarak birliklerin savaşma azim ve iradelerini kaybetmeleri yatmaktadır. Cünbüş içerisinde eğitimsiz paralı askerlerin kullanılması ve askerlerin moral seviyelerinin düşmesinin yanı sıra Taliban'ın parayla bazı askeri liderleri elde etmesi başarısızlığa etki etmiştir.¹⁷⁸⁶ Mezar-ı Şerif'e saldırı başlatmak için en uygun mevsimi, baharı seçen Taliban, Dostum güçlerini zayıflatmak için kış boyunca şehre abluka uygulayarak yiyecek ve yakıt geçişini engellemiştir.¹⁷⁸⁷

Bu dönemde Dostum tedavi için Özbekistan'da bulunmaktadır. Ancak ortaya çıkan olumsuz gelişmeler üzerine Afganistan'a dönmüş ve Taliban'a karşı yeni bir saldırı hazırlığına başlamıştır. Ahmet Şah Mesut ve Hizb-i Vahdet güçleri ile yapılan ortak plana Rusya da destek vermiştir. Ancak bu büyük hazırlık esnasında Dostum aleyhinde, özellikle Abdülgahtar Pehlivan tarafından yayılan bazı haberler Cünbüş içerisinde bir ikilik ortaya çıkarmıştır. Nitekim Bagdis'ten Taliban'a karşı başlayan harekât General Malik'in Taliban tarafına geçmesi ile başarıya ulaşamamıştır. Dahası, ihanet eden komutanları ile birlikte Cünbüş kuvvetlerinin Taliban tarafına geçmesi sonucu kuvvet ve moral olarak güçlenen Taliban, Mezar-ı Şerif'e kadar ilerleyerek 24 Mayıs 1997 gecesi başlattığı taarruzla şehri ele geçirmiştir.¹⁷⁸⁸ General Dostum ise Mezar-ı Şerif'in kaybedilmesinden sonra Afganistan'dan ayrılarak Türkiye'ye gelmiştir.¹⁷⁸⁹

Malik'in taraf değiştirmesi sürecinde, evinde kiracı olarak oturan Pakistan Konsolosunun da önemli rolü olmuştur. Taliban ile Malik'in irtibatını bu şahıs sağlamıştır. Pakistan Konsolosu ayrıca Malik, General Macit, Kari Alam ve Abdülgahtar Pehlivan ile Taliban Molla Abdülrezzak arasında bir anlaşma

¹⁷⁸⁴ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 229.

¹⁷⁸⁵ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 229.

¹⁷⁸⁶ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 303, 304.

¹⁷⁸⁷ Ahmed Rashid, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁷⁸⁸ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 304-316.

¹⁷⁸⁹ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 229.

yapılmasında önemli rol oynamıştır. Buzbey Boğazı'nda yapılan bu anlaşmada Pakistan İstihbarat temsilcisi ve bir ABD'li temsilci de hazır bulunmuşlardır. Malik Taliban'ın talimatları ile Cünbüş güçlerinin yenilgisinden önce de Reşit Dostum'a karşı suikast düzenlenmesi dâhil bazı komplolar içerisinde olmuş ancak bir sonuç elde edememiştir.¹⁷⁹⁰ Ancak Malik'in taraf değiştirmesi ve peşinden gelen bozgun Cünbüş ve Kuzey Afganistan için ağır bir darbe olmuştur.

Bununla birlikte General Malik'in sayesinde elde ettiği başarı, Taliban'ın uzun süre Mezar-ı Şerif'te kalmasını sağlayamamış, kazandığı zafer ise bir trajediye dönüşmüştür. Şehrin kaybedilmesinden dört gün sonra Mezar-ı Şerif'te Taliban'a karşı bir ayaklanma başlamıştır.¹⁷⁹¹ Taliban'a karşı mukavemetin başlamasında Mezar-ı Şerif'te bölge halkının inançlarına ve kutsal saydıkları mekânlara yapılan Taliban saldırılarının önemli etkisi olmuştur.¹⁷⁹² Öte yandan, şehirdeki General Malik güçleri ile Şii güçlerin Taliban tarafından silahsızlandırılması girişimi ayaklanmanın patlak vermesine yol açmıştır.¹⁷⁹³ Bu durumdan yararlanan Ahmet Şah Mesut ise Saleng tüneline kapatarak kuzeydeki Taliban'ın güney ile irtibatını kesmiştir. Bu ayaklanma sonucu Mezar-ı Şerif bölgesinde çok sayıda Taliban öldürülmüş ve böylelikle Taliban Afganistan hâkimiyeti mücadelesinde çok ağır bir darbe almıştır.¹⁷⁹⁴ Afganistan'ın kuzey bölgesinde kalan Taliban güçleri ise Kunduz bölgesine çekilerek buradaki hava alanında konuşlanmışlardır. Hava ulaşımı sayesinde bu bölgede takviye alabilmeleri mümkün olmuştur.¹⁷⁹⁵ Ancak Taliban Mezar-ı Şerif'te savaşmadan, hile ile elde ettiği başarının bedelini şehirde verdiği kayıpları ile ödemek durumunda kalmıştır.

Bu dönemde Taliban ilerleyişine karşı Dünya'da oluşan tepkiler ve diplomatik girişimler artmıştır. İran'ın bu bağlamda Ekim ayında başlattığı girişimle

¹⁷⁹⁰ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 320, 321.

¹⁷⁹¹ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁷⁹² Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 317.

¹⁷⁹³ Abdülkader H. Sinno **a.g.e.**, s. 230.

¹⁷⁹⁴ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, 2001, s. 78.

¹⁷⁹⁵ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 230; Taliban Kunduz Havaalanında tertiplenmesi sayesinde lojistik ve kuvvet takviyesinde sorun yaşamamıştır. Kâbil ile Kunduz arasında bir hava köprüsü oluşturulmuştur. Pakistan da Taliban'a ulaştıracağı yardımlarda bu yolu kullanmıştır. Bkz: Document ID: 179158250, Doc. No. 00242, 24.03.1998, www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB97/tal25.pdf, Erişim Tarihi: 24.03.2013

Taliban karşıtı grupları bir araya getirmesi dikkat çekmektedir. Bu toplantıya Hindistan ve Rusya temsilcileri de katılmışlardır. Rusya ise yine Ekim ayında BDT üyesi devletleri Kazakistan'da bir araya getirmiştir. Toplantının konusu Taliban ve Taliban'a karşı izlenecek tutum olmuştur. Rusya ayrıca Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleştirdiği girişim ile BM Güvenlik Konseyinden bir toplantı yapılmasını talep etmiştir. ABD ise bu süreçte karmaşık bir politika izlemiştir. Taliban'ın yayılmasına karşı ihtiyatlı yaklaşmakla birlikte bu gelişmeyi olumlu karşılamış ancak kısa bir süre sonra tutumunu değiştirmiştir. ABD'nin tutum değişikliğinde yaklaşan başkanlık seçimleri ve kamuoyu baskısı etkili olmuştur.¹⁷⁹⁶

Uzun bir aradan sonra Afganistan'a elçisini göndermiş olan ABD'nin bu dönemdeki Taliban politikasının, insan hakları ve ülkenin jeopolitik çıkarları arasında kaldığı izlenimi ortaya çıkmıştır. ABD bir yandan Taliban ile iyi ilişkiler kurmayı istemişse de Taliban yönetiminin kadınlara kötü muamelesi, ABD'nin açık olarak bu yönde bir girişimde bulunmasına engel olmuştur. ABD ve BM, kadınların eve hapsedilmesi başta olmak üzere insan haklarını ihlal etmesi nedeniyle Taliban'ı kınamışlardır.¹⁷⁹⁷

General Dostum 1997 yılı Eylül ayında tekrar Afganistan'a dönmüş ve Şibirgan'da konuşlanarak mücadelesine devam etmiştir. Burhaneddin Rabbani'nin başkanlığında Kuzey İttifakı ileri gelenleri 1997 yılı Ekim ayında Pul-i Kumri'de bir toplantıda bir araya gelmişlerdir. Bu vesile ile General Dostum ve General Abdülmalik yeniden aynı safta mücadele için anlaşmışlardır. Bu anlaşmaya göre Abdülmalik, Cünbüş-ü Milli İslami Afganistan'ın başkanlığını sürdürecektir, Dostum ise Cumhurbaşkanı Yardımcılığı görevini üstlenecektir. Dostum ayrıca Kuzey Afganistan Bölgesi Genel Komutanlığını yürütecektir. Ancak bir süre sonra General Abdülmalik, halk arasında ortaya çıkan tepkiler ve kendisine bağlı askeri liderlerin General Dostum safına geçmesi nedeniyle 1997 yılı kasım ayında Afganistan'dan ayrılarak İran'a gitmiştir.¹⁷⁹⁸ General Dostum ise kuvvetlerini Taliban'a karşı

¹⁷⁹⁶ Abdülkader H. Sinno, **a.g.e.**, s. 229.

¹⁷⁹⁷ Steve Hurst, "U.S. in a diplomatic hard place in dealing with Afghanistan's Taliban", **CNN World News**, October 8, 1996, <http://edition.cnn.com/WORLD/9610/08/afghan/index.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁷⁹⁸ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 745.

yeniden teşkilatlandırmıştır. Akça bölgesinden başlatılan harekât sonunda Belh ve Çimtalı Taliban militanlarından kurtarılmıştır. Bu başarının ardından General Dostum güçleri Mezar-ı Şerif'e girmişlerdir.¹⁷⁹⁹

Ancak 1998 yılı Temmuz ayında Arap kökenli General Şirarap ile Belh bölgesinde egemen olan Peştun General Cumahan'ın, kendilerine bağlı silahlı güçlerle saf değiştirmesi nedeniyle Kuzey Afganistan'daki denge yeniden Taliban lehine bozulmuştur. Bunun sonucu olarak Mezar-ı Şerif bir kez daha kaybedilmiş ve şehirde 1998 yılı Ağustos ayı başında yeniden Taliban hâkimiyeti başlamıştır.¹⁸⁰⁰ Bu olaylardan sonra General Dostum ile Üstad Muhakkik ve Üstad Halili gibi liderler kırsal bölgelere çekilerek Taliban yönetimine karşı mücadeleyi sürdürmeye devam etmişlerdir. Taliban güçleri 1998 yılı sonunda Ahmed Şah Mesut'un kontrolündeki Pencşir Vadisi dışındaki tüm Afganistan topraklarında kontrolü sağlamışlardır.¹⁸⁰¹ Taliban'ın sağlamış olduğu bu hâkimiyet aynı zamanda Kuzey Afganistan üzerinde Pakistan hâkimiyeti anlamına geliyordu. Pakistan bu hâkimiyetini pekiştirmenin yollarını aramaya devam etmiştir.¹⁸⁰²

Taliban'ın Kuzey Afganistan harekâtı başta siyasi ve askeri açıdan olmak üzere ülkenin diğer bölgelerindeki mücadelelere kıyasla pek çok farklılıkları ortaya koymuştur. Taliban askeri olarak kuzeyde hiç de kolay bir başarı elde edememiştir. Uzun zaman savaşmak zorunda kalmış ve çok kayıp vermiştir. Kuzeyde ele geçirdiği yerleri de uzun süre elde tutamamıştır. Bu durum özellikle Kuzey bölgede Peştun nüfusunun az olması ve buna bağlı olarak Taliban'a yönelik tepkilerin en küçük bir kıvılcımda patlak vermesinden kaynaklanmıştır. Taliban'ın Kuzey Afganistan'daki başarısının ardındaki en önemli faktörün ise Pakistan olduğu ortaya çıkmıştır.

Taliban Kuzey Afganistan'da hâkimiyet sağlasa da, Peştun halkın çoğunlukta bulunduğu güney bölgelerinde kurduğu baskı rejiminin, Türklerin yaşadığı bölgelerde tamamiyle uygulanamadığı görülmektedir. Örneğin Peştun bölgelerindeki

¹⁷⁹⁹ Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 331, 337.

¹⁸⁰⁰ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 746; Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 397.

¹⁸⁰¹ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 746.

¹⁸⁰² Rauf Beg, **a.g.e.**, s. 322, 323.

kadınların kısıtlanmış yaşamlarının aksine Mezar-ı Şerif'teki kadınların göreceli olarak daha özgür hareket edebildikleri gözlemlenmiştir.¹⁸⁰³

Ancak Taliban'ın 1998 yılında kuzey sınırına 20 km mesafeye kadar yaklaşması özellikle Afganistan'a komşu Orta Asya Cumhuriyetlerinde endişelere neden olmuştur.¹⁸⁰⁴ Öte yandan Taliban'ın kuzeydeki harekâtı, kendisini kuruluşundan itibaren destekleyen ve Afganistan'ın meşru hükümeti olarak tanıyan Pakistan dışında başta Rusya ve İran olmak üzere birçok bölge ülkesini Taliban karşıtı bir ittifakta birleştirmiştir. Bu durum Pakistan'ı da siyasi olarak bölgeden tecrit etmiştir.¹⁸⁰⁵

Taliban'ın Pakistan tarafından kendi çıkarları doğrultusunda askeri ve siyasi bir güç olarak üretilmiş ve Afganistan sahnesine sürülmüş olduğu görülmektedir. Pakistan dışında Suudi Arabistan da süreç içerisinde bu örgütün en başta gelen destekçilerinden biri olmuştur. Afganistan'ın işgal sonrası iç savaş ortamı, ideolojik alt yapısı oluşturulmuş ve iyi finanse edilen bu örgüte neredeyse tüm ülkede kısa zamanda hâkimiyet sağlama imkânı vermiştir. Taliban Afganistan'ın birbiri ardına yaşadığı talihsizliklerin en önemlilerinden biridir. Ancak mesele sadece Afganistan'ın talihsizliği olarak kalmamıştır. Taliban örgütü, Afganistan'a ve bölgeye verdiği zararların yanı sıra sergilediği çağdışı imaj ve uygulamalarıyla XX. yüzyılın sonunda Batı algısındaki İslam mevhumuna da büyük zararlar vermiştir.

Afganistan, Taliban dönemi de dâhil olmak üzere XX. yüzyılın son çeyreğinde başlayan Sovyet işgalinden itibaren siyasi ve insani bakımdan çok zor bir süreçten geçmiştir. Bu süreç çok güçlü bir kasırga misali Afganistan'ın fiziksel ve kurumsal yapılarını tahrip etmiştir. Sovyetler Birliği'nin gerçekleştirdiği diğer askeri müdahalelerinin aksine Afganistan'ın işgali daha uzun ve sancılı bir süreçtir. Afganistan, Sovyetler Birliği ve direniş cephesinin yanı sıra doğrudan veya dolaylı olarak diğer aktörlerin de savaş sahnesinde yer alması savaşa uluslararası bir nitelik kazandırmıştır. Bu bağlamda, Afganistan'ın işgal edilmesi ve ardından başlayan savaş döneminde bir anlamda Soğuk Savaş hesaplarının bir kısmı kapatılmıştır.

¹⁸⁰³ Zahide Ay, **Handut: Özgürlüğün Diğer Adı**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, **a.g.e.**, s. 207.

¹⁸⁰⁴ Cenk Başlamış, "Taliban Rus Sınırına Dayandı", **Milliyet Gazetesi**, 12.08.1998, s. 21.

¹⁸⁰⁵ William Maley, **a.g.m.**, 1998, s. 10.

III. BÖLÜM:

ETKİLER

AFGANİSTAN: KAZANANI OLMAYAN SAVAŞ

Afganistan Savaşı; en alt düzeyde “politik şiddet” ile başlayıp en üst düzeyde “imha savaşı” ile sona eren ve on farklı şiddet kategorisi içeren bir sınıflandırmada, yedinci sırada bulunan “yaygın savaş” kategorisi içinde ele alınmıştır. Bu sınıflandırmada bir üst ve daha ağır savaş türü, Fransa’da ve Almanya’da 1914-1918, Rusya’da 1914-1917 yılları arasında yaşanmış örnekleri olan kitlesel öldürmelerin ve fiziksel tahribatın görüldüğü “modern savaş” olarak adlandırılmaktadır.¹⁸⁰⁶

Sovyetler Birliği’nin Afganistan’daki askeri harekâtı, Soğuk Savaş sürecinde gerçekleşmiş en uzun süren sıcak çatışmalardan biridir. Bu savaş 1989 yılının Şubat ayına kadar insan kayıpları açısından Sovyetler Birliği’ne çok sayıda ölü ve yaralıya mâl olmuştur. Savaşta ölen ve yaralanan insanlar ile ölçülebilen zararların yanı sıra birçok Sovyet vatandaşı ülkelerine uzun yıllar taşıyacakları savaş sonrası travmaları ile dönmüşlerdir. Bu kanlı savaşın Afganistan’a en önemli maliyeti ise 800.000 ila 1.200.000 arasında asker ve sivilin ölümüdür.¹⁸⁰⁷ Ancak savaşı sadece muharebede veya muharebe dışında ölen insanların sayıları ile ifade etmek, onun genel sonuçlarını değerlendirmede yetersiz kalır ve bir yanılsamaya götürür. Savaşın etkileri sayıların ötesinde bir şeydir.¹⁸⁰⁸

Bu savaşın askeri etkilerinin yanı sıra, her iki ülke için de siyasi, ekonomik, sosyal ve psikolojik bakımdan önemli etkileri olmuştur. SSCB ve Afganistan savaş nedeniyle telafisi uzun yıllara yayılacak sorunlarla tanışmışlardır. Bu bölgeye yakın ve uzak birçok ülke de savaşın yayılan dalgalarından etkilenmişlerdir. Dolayısıyla geniş bir coğrafyada stratejik, ekonomik ve siyasi mülahazalarda Afganistan’daki savaşın izleri görülmüştür.

¹⁸⁰⁶ Monty G. Marshall, Measuring the Societal Impact of War, Center for Systemic Peace, Center For International Development and Conflict management, <http://www.systemicpeace.org/IPAmgm.pdf>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁸⁰⁷ Artemy M. Kalinovsky, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁸⁰⁸ Monty G. Marshall, **a.g.m.**

Bu bağlamda, Pakistan, İran, Çin ile 1991 yılından sonra bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan da Afganistan'daki savaş ve ardından ortaya çıkan konjonktürden doğrudan etkilenen ülkeler olmuşlardır. Afganistan Savaşı özellikle uluslararası ilişkiler bağlamında Türkiye'de de etkisini gösterirken, ülkedeki muhafazakâr ve milliyetçi kesimdeki ayrışmayı da pekiştirmiştir. Bu ülkeler grubuna Afgan direnişini politik ve askeri olarak desteklemek suretiyle savaşın neredeyse bir tarafı haline gelen ABD'yi de katmak gereklidir.

Afganistan Savaşı, “laik ve batılılaşmış” müslüman ülkeler hariç İslam Dünyasında bir düşünce değişikliği ortaya çıkarmıştır. Bu değişikliğin temelinde, Sovyetler Birliği'ne karşı ilan edilen cihadın başarıya ulaştığı kabulü vardır. Bu yaklaşıma göre “Kızılordu'nun yenilgisi İslam'ın kazandığı bir zaferdir”. Afganistan'da kazanılan “zafer” bu yaklaşımı benimseyenlere “Müslümanların silahlanarak Tanrı'nın düşmanlarını yenebilecekleri” düşüncesini ilham etmiştir.¹⁸⁰⁹ Böylelikle Dünya El Kaide ve Usame Bin Ladin ile tanışmıştır.

A. Jeopolitik Değişim

Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmekle; Halford Mackinder'in Kalpgâh teorisine göre Kalpgâh'ın güney sınırına gelerek İç Hilal hattına yaklaşmış; Nicolas Spykman'in “Kenar kuşak” teorisine göre Kalpgâh'ın dışına çıkarak Kenar Kuşak ülkelerinden birine ulaşmıştır. Kennan'ın çevreleme politikasına göre ise SSCB, Afganistan'ı işgal ederek çevrelemenin bir halkasını ele geçirmiş,¹⁸¹⁰ Soğuk Savaş algısı çerçevesinde değerlendirildiğinde, böylelikle önemli bir avantaj elde etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin, ülkesi ve Hint Yarımadası arasında tampon durumunda bulunan Afganistan'ı işgal ettiği dönemde Güney Batı Asya bölgesindeki denge, tehlike arz edecek şekilde Sovyetler Birliği lehine bozulmuştur. Bu bağlamda, Afganistan'ın batısındaki Şindend Havaalanı Sovyetler Birliği'nin bu ülkedeki en önemli askeri üslerinden biri haline gelmiştir. Burada güçlü bir hava üssü kurmakla

¹⁸⁰⁹ Michael Scheuer, **Osama Bin Ladin**, Oxford University Press, New York, 2011, s. 48, 49.

¹⁸¹⁰ Halford Mackinder, “The Geographical Pivot of History”, **The Geographical Journal**, Vol. XXIII, No. 4, April, 1904, s. 435, 436; Nicholas J. Spykman, **a.g.e.**, s. 38; George Kennan, “The Sources of Soviet Conduct”, (1947), <http://ebookbrowse.com/george-kennan-the-sources-of-soviet-conduct-1947-doc-d177851061>, Erişim Tarihi: 25.02.2013

Sovyet askeri gücü, Güney İran ve dolayısıyla petrol tesislerinin bulunduğu Basra Körfezine çok yaklaşmıştır.¹⁸¹¹

Armaoğlu'na göre; Sovyetlerin Basra Körfezi ve Hint Okyanusuna yaklaşması sonucu Ortadoğu petrollerine daha kolay ulaşabilir hale gelmesi ile bir bütün olarak Asya ve Ortadoğu bölgesindeki güç dengesi Sovyetler Birliği lehine değişmiş oluyordu.¹⁸¹² Sovyetlerin Belucistan'daki Gvadar Limanı'nı ele geçirmesi ihtimali de bu bağlamda değerlendirme konusu olmuştur. Zira Gvadar Limanı'nın ele geçirilmesi ile Sovyetler Birliği'nin güneyine doğru önemli bir adım daha atılmış olacak, böylelikle bir anlamda Çar I. Petro döneminden kaynaklanan Hint Okyanusu'na ve sıcak denizlere çıkma yönündeki tarihi amacına ulaşılmış olacaktı.¹⁸¹³

Önce İran'da ardından Afganistan'da ortaya çıkan olaylar ve bunları takip eden siyasi gelişmeler, bölge jeopolitiğini önemli derecede değiştirmiştir. Bu yeni durum, SSCB ile ABD'nin bölgedeki varlıklarını devam ettirmek için büyük çabalar göstermesine sebep olmuştur.¹⁸¹⁴ Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan askeri ve siyasi olarak yıpranarak çekilmesinden sonra ortaya çıkan konjonktürde ise uzun yıllar boyunca mücahitlere yardım sağlayarak bu bölgede varlığını sürdüren ABD'nin, ulusal çıkarlarına uygun olarak Afganistan topraklarındaki ekonomik değeri yüksek kaynakların kullanılmasına yönelik gayretleri ön plana çıkmıştır.¹⁸¹⁵ Bu bağlamda, Orta Asya üzerindeki jeopolitik mücadelede esas olarak enerji hatları meselesi üzerine odaklanılmıştır.¹⁸¹⁶

Afganistan'ın Sovyetlerce işgal edilmesi ile Orta Asya'nın önemi artmıştır. Zira bu bölge hem Sovyet propagandası için bir vitrin oluşturacak hem de Sovyetlere insan kaynağı sağlayacaktır.¹⁸¹⁷ ABD ve Batı Avrupa ülkeleri açısından Orta Asya, Rusya'nın önemli bir siyasi güç olmasının önüne geçilmesi bakımından önem arz eder. Çünkü Orta Asya ya da onun büyük bir bölümü olmadan Rusya eskisi gibi

¹⁸¹¹ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 5, 6.

¹⁸¹² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 916.

¹⁸¹³ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 6.

¹⁸¹⁴ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 72.

¹⁸¹⁵ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 727.

¹⁸¹⁶ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 77.

¹⁸¹⁷ Olivier Roy, **a.g.e.**, 2005, s. 179.

küresel bir güç olduğu iddiasında bulunamaz. Öte yandan Orta Asya üzerinde kurulabilecek nüfuz Çin açısından hassas bir bölge olan Doğu Türkistan Uygur Bölgesi boyunca Batı'nın mevcudiyetini sağlaması anlamına gelmektedir.¹⁸¹⁸

Bölgedeki önemli aktörlerden olan Pakistan da değişimden masun kalamamıştır. Afganistan Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bölgedeki jeopolitik yapının değişmesi sonucu Pakistan'ın daha önce sahip olduğu avantajlarını kaybettiği görülmektedir. Önemli yeraltı kaynakları ve gelişmiş bir ekonomisi olmayan Pakistan, en azından kendi toprakları ile Orta Asya arasındaki ulaştırma akışının bir kısmını kontrol edebilmeye ve kendi üretimine burada pazar sağlamaya bel bağlamıştır. Pakistan, Orta Asya'ya uzanan ulaştırma hatları üzerinde kontrol sağlamayı, jeopolitik önemini yeniden artırmanın bir yolu olarak da görmüştür. Bu nedenle savaş ve iç savaş nedeni ile kargaşa ortamındaki Afganistan'da “bir şekilde” istikrar sağlanması Pakistan politikaları için önemli hale gelmiştir.¹⁸¹⁹

Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgalinden sonra Orta Asya ülkelerine artan ilgi sadece Pakistan'ın ilgisi ile sınırlı kalmamıştır. Bölge politikalarında etkin diğer bir ülke olan Çin de geleneksel ilgisini devam ettirmiş, güvenlik ve etnisite meseleleri çerçevesinde durumunu güçlendirmeye çalışmıştır.¹⁸²⁰ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya devletleri ile diplomatik ilişkiler kurmada oldukça hızlı hareket eden Çin, terörizm ve ayrılıkçılıkla mücadele etmek için bu devletlerle sıkı işbirliği sağlamayı başarmıştır.¹⁸²¹

Öte yandan Afganistan Savaşı Sovyetler Birliği'nin dağılmasını tetikleyen önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹⁸²² Afganistan'daki savaş Huntington tarafından “medeniyetler savaşının ilki” olarak tanımlanmıştır. Huntington SSCB'nin yaptığı

¹⁸¹⁸ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 75, 76.

¹⁸¹⁹ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 77, 78.

¹⁸²⁰ Irina Zviagel'skaia, “Russia and Central Asia: Problems of Security”, **Central Asia at the End of the Transition**, Edited By Boris Rumer, M. E. Sharpe, Inc., New York, 2005, s. 72.

¹⁸²¹ Richard W. X. Hu, “China's Central Asian Policy: Making Sense of The Shanghai Cooperation Organization”, **Central Asia at the End of the Transition**, Edited By Boris Rumer, M. E. Sharpe, Inc., New York, 2005, s. 149.

¹⁸²² Mohammad Yahya Nawroz, Lester W. Grau, “The Soviet War in Afghanistan: History and Harbinger of Future War?”, **Military Review**, Vol. LXXV, No. 5, September- October 1995, s. 27

askeri müdahalenin yenilgiyle sonuçlandığını savunur. Huntington bu savaşın etkilerinin ise toplumsal alana yayıldığı, ülkenin siyasi kurumlarını etkilediği ve Sovyetler Birliği'nin çözülmesi sürecine katkı yaptığı düşüncesindedir.¹⁸²³ Perestroyka'nın Afganistan Savaşı olmasa da gerçekleşebileceğini düşünen Oleg Sarin'e göre savaş perestroykayı kaçınılmaz kılmıştır.¹⁸²⁴ Diğer bir Sovyet generalinin, Afganistan Savaşından yola çıkarak tarihle bugünü birleştiren ifadesi ile "Rusya'nın kaybettiği her savaş sosyal reformlara, kazandığı tüm savaşlar ise totalitarizmin pekişmesine neden olmuştur."¹⁸²⁵ Afganistan Savaşı büyük güçlerin çarpıştığı topyekün bir savaş olmasa da Sovyet iç politikasını etkileyecek kadar önemli bir savaş olarak tarihe geçmiştir.¹⁸²⁶

Afganistan Savaşı'ndan sonra Orta Asya'daki uluslararası ilişkiler sistemi değişmiş ve ABD ile Rusya arasında rekabet yerine gönülsüz de olsa bir işbirliği havası hâkim olmuştur. Orta Asya'da tek kutupluluk 1990'lı yılların başına kadar Rusya'nın elinde iken bu dönemden sonra ABD'ye geçmiştir.¹⁸²⁷ Ancak Orta Asya devletleri bir tür garanti olması bakımından Moskova ile olan geleneksel bağlarını da sürdürmüşlerdir.¹⁸²⁸

Taliban Hareketi ise bu politik çerçevede 1994 yılında Afganistan'da askeri-siyasi bir güç olarak ortaya çıkmış ve ilk etapta Pakistan'ın dış politika gereklerini karşılamıştır. Rusya ve İran'dan bağımsız bir Pakistan-Afganistan-Orta Asya enerji koridoru projesi Amerikan politikasının da uzun süre gündeminde kalmış ve ABD bu bağlamda Pakistan ile politikalarını koşut hale getirmiştir.¹⁸²⁹

Savaş döneminde SSCB, ABD, Çin, Pakistan, İran, S. Arabistan, Birleşmiş Milletler gibi aktörler ön plana çıkarken savaşın bitmesi ve Necibullah yönetiminin de yıkılması ile yeni konjonktürde ABD, Pakistan, İran, S. Arabistan, Rusya ve

¹⁸²³ Samuel P. Huntington, **a.g.e.**, s. 368.

¹⁸²⁴ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. xii.

¹⁸²⁵ Artyom Borovik, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁸²⁶ Rafael Reuveny, Aseem Prakash, "The Afghanistan War and the Breakdown of the Soviet Union", **Review of International Studies**, Vol. 25, Issue 04, October 1999, s. 707.

¹⁸²⁷ Irina Zviagel'skaia, **a.g.m.**, s. 80, 81.

¹⁸²⁸ Richard W. X. Hu, **a.g.m.**, s. 133.

¹⁸²⁹ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 78, 79.

Birleşmiş Milletler gibi neredeyse aynı aktörlerin Afganistan’da ve bu ülke ile ilgili meselelerde etkili olmaya başladıkları görülmektedir.¹⁸³⁰

B. Savaşın Sovyetler Birliği Üzerindeki Etkileri

Bu savaş özellikle Sovyetler Birliği’nin uluslararası otoritesine telafi edilemez bir darbe vurmuştur.¹⁸³¹ Üstün teknolojiye sahip güçlü Sovyet Ordusunun Afgan gerillaları ile baş edemediği yargısı tüm Dünya’ya yayılmış ve genel kabul görmüştür. Batı propaganda makinası dünya kamuoyunda “Muhteşem Kızılordu” imgesinin yerini büyük oranda “Kızılordu Bاندosu”na bıraktırmayı başarmıştır.

Sovyet Ordusunun Afganistan’daki askeri harekâtı, Sovyetler Birliği’nin XX. yüzyılda sürdürdüğü savaş, silahlı çatışma ve askeri harekâtların en uzun süreli olanıdır. Kayıplar bakımından incelendiğinde ise 1939-1940 yılındaki SSCB-Finlandiya Savaşı’nın ardından en çok kayıp verilen dördüncü savaştır. Benzer nitelikli uluslararası politik müdahale olması nedeniyle, Macaristan (1956), Çekoslovakya (1968) harekâtları ile birlikte incelendiğinde Afganistan Savaşı’nda verilen kayıplar diğer iki ülkedeki kayıplar ile kıyaslanmayacak kadar çoktur.¹⁸³² Afganistan Savaşı’nda Sovyet Ordusunun insan ve malzeme kayıplarının büyük bölümü lojistik faaliyetler için görevlendirilen ikmal konvoylarının hareketleri esnasında vermiştir.¹⁸³³

1. Askeri Etkiler

1.1. İnsan Kayıpları

Dokuz yılı geçen işgal süresince Afganistan’da toplam 642.000 Sovyet vatandaşı görev yapmıştır.¹⁸³⁴ Sovyetler Birliği savaş kayıpları hakkında ilk olarak 1988 yılı Mayıs ayında resmi bir açıklama yapmıştır. General Aleksey D. Liziçev’in

¹⁸³⁰ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁸³¹ A. A. Danilov, **İstoriya Rasii s Drevneyşih do Naşih Dney v Vaprosah y Atvetah**, Prospekt, Moskva, 2011, s. 264.

¹⁸³² G. F. Krivosheev, vd., **a.g.e.**, s. 283.

¹⁸³³ Oleg Kulakov, “Lessons Learned from the Soviet Intervention in Afghanistan: Implications for Russian Defence Reform”, **NATO Research Paper**, No. 26, NATO Defence College, Rome, 2006, s. 6.

¹⁸³⁴ David M. Glantz, “Introduction”, **The Bear Went Over The Mountain**, Translated and Edited By: Lester w. Grau, 2nd Printing, National Defence University Press, Washington, 1996, s. xiv.

yaptığı sözkonusu açıklamaya göre, Afganistan’da Sovyet Ordusundan 13.310 asker ölmüş, 35.478 asker ise yaralanmıştır.¹⁸³⁵ Aynı rakamlar Sovyet Ordusunun çekilme harekâtını yöneten Orgeneral Valentin Varennikov tarafından Temmuz 1988 tarihinde BM temsilcisi Diego Cordovez’e de iletilmiştir. Varennikov ayrıca 311 Rus askerinin kayıp olduğunu da eklemiştir.¹⁸³⁶ Rodric Braithwaite ise bu savaşta Sovyet Ordusundan hayatını kaybedenler konusunda resmi rakam olarak 15.051 sayısını vermiştir.¹⁸³⁷

Sovyetler Birliği’nin Afganistan’daki kayıpları konusunda Batı kaynaklarında yer alan rakamların daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Batı kaynaklarına göre; Sovyetler Birliği’nin sadece 1983-1984 dönemi için muharebe kayıplarının toplamı (çatışma, kaza, hastalık vb.) 15 bin civarındadır. Aynı dönemde Moskova’daki Batılı diplomatik kaynaklara göre Sovyet gizli belgelerinde geçen zayıat miktarı ise 30 bin kişi civarındadır.¹⁸³⁸ Yapılan resmi açıklamalara rağmen Batılı uzmanlar, Sovyetlerin sansür politikalarını da dikkate almak suretiyle gerçek kayıpların verilen rakamın çok üzerinde olduğunu değerlendirmektedirler. Bu bağlamda, yaralılar, intihar ve cinayet olayları dışında, Afganistan Savaşı’nda 40-50 bin kişinin hayatını kaybettiği Batılı uzmanlarca kabul edilmiştir.¹⁸³⁹

Kıdemli Orgeneral Krivoşeev’in tespitlerine göre Sovyet Ordusunun savaşta ölen asker ve sivil görevlilerinin sayısı 14.453’tür. Bu sayıya KGB ve MVD görevlileri ile “Goskino” ve “Gosteleradio” gibi devlet sinema ve yayın kuruluşlarının görevlileri de dâhildir. Bu son iki kurum çalışanlarından 20 kişi savaş esnasında hayatlarını kaybetmişlerdir. Savaşta kaybolanların sayısı ise 417’dir. Esir alınanlar da bu sayı içerisinde ve 119’u daha sonra serbest bırakılmışlardır. Sovyet Ordusunun zayıatları rütbe bazında da incelenmiştir. Savaşta 4 general, 2129 subay,

¹⁸³⁵ Philip Taubman, “ Soviet Lists Afghan War Toll: 13,310 Dead, 35,478 Wounded”, **The New York Times**, May 26, 1988, www.nytimes.com/1988/05/26/world/soviet-lists-afghan-war-toll-13310-dead-35478-wounded.html, Erişim tarihi: 23.12.2012

¹⁸³⁶ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 373.

¹⁸³⁷ Rodric Braithwaite, **a.g.e.**, s. 329.

¹⁸³⁸ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 9.

¹⁸³⁹ Rameen Moshref, “The Role of Afghanistan in the Fall of the USSR” <http://www.afghan-web.com/history/articles/ussr.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

632 astsubay, 11.549 erbaş ve er ile 139 işçi hayatını kaybetmiştir.¹⁸⁴⁰ Savaşta Sovyet vatandaşı 52 kadın ölmüştür. Bu kadınlardan 4'ü askeri personeldir.¹⁸⁴¹

Oleg Sarin'e göre hayatını kaybeden Sovyet vatandaşlarının sayısı 13.833'tür. Bunlardan 1979'u subaydır. En çok can kaybı 1984 yılında en az can kaybı ise geri çekilmenin yapıldığı 1989 yılında yaşanmıştır.¹⁸⁴² Geri çekilme esnasında Afganistan'daki büyük kuvveti ülkeye geri getirme gibi ağır bir görevi yürüten Sovyet yönetimi, savaşta kaybolanların bulunup getirilmesi konusuna yeterince önem vermemiştir. Bu iş daha çok ABD ve yedi mücahit grupla temas kuran sivil toplum kuruluşlarına kalmıştır.¹⁸⁴³

Afganistan Savaşında ölenlerin etnik aidiyetlerine bakıldığında; 6888 kişi ile Ruslar ilk sırada yer almaktadırlar. Ayrıca, 1066 Özbek, 442 Tatar, 263 Türkmen, 102 Kırgız, 362 Kazak, 195 Azeri, 125 Çuvaş, 98 Başkır ve diğer etnik halkların mensupları hayatlarını kaybetmişlerdir.¹⁸⁴⁴ Bu rakamlara göre Ruslar'dan sonra en çok kaybı Özbeklerin verdiği görülmektedir. Savaşta hayatını kaybeden Türk asıllıların toplam sayısı 2650'den fazladır. Bu da toplam kaybın %18,3'üne tekabül etmektedir. Rusların kaybı ise toplam kaybın % 47,6'sını teşkil etmektedir. Savaşta ölenlerin toplam sayısının toplam Sovyet nüfusuna oranı milyonda 52,7'dir. Orta Asyalı askerlerden ölenlerin sayısı bu bölgenin genel nüfusuna oranı ise milyonda 65'dir. Ruslar için bu oran milyonda 51,1 iken Sovyetler Birliği'ndeki Slavlar için milyonda 53,5'tir.¹⁸⁴⁵

Bu harekât süresince Sovyet Ordusundan toplam 53.753 kişi yaralanmış, 415.932 kişi hastalanmıştır. Hastalıkların Afganistan'ın iklimi, çevre ve hijyen şartlarının elverişsizliğinden kaynaklandığı görülmektedir. Sarılık ve tifo bu hastalıkların en önemli olanlarıdır. Afganistan'da sarılık olan Sovyet personeli sayısı 115.308 gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır.¹⁸⁴⁶ Bu da Afganistan'da toplam görev yapanların yaklaşık % 18'ine tekabül etmektedir. Savaşa katılanların toplam sayısı

¹⁸⁴⁰ G. F. Krivosheev vd., **a.g.e.**, s. 286, 287.

¹⁸⁴¹ Rodric Braithwaite, **a.g.e.**, 2011, s. 329.

¹⁸⁴² Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 187.

¹⁸⁴³ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 167,168, 169.

¹⁸⁴⁴ Aleksandr Lyahovskiy, **a.g.e.**

¹⁸⁴⁵ Rodric Braithwaite, **a.g.e.**, s. 329.

¹⁸⁴⁶ G. F. Krivosheev, vd., **a.g.e.**, s. 286, 287.

dikkate alındığında hayatını kaybetenler, yaralananlar ve hastalananlar ise Sovyet Ordusunun %75,4'ünü oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle savaşa giden her dört kişiden sadece biri savaştan bedensel olarak herhangi bir şekilde etkilenmeden ülkesine dönmüştür.

Savaşın ilk üç yıllık döneminde Sovyet birliklerinden firar edenlerin sayısı İkinci Dünya Savaşı'nda ordudan kaçanların sayısının %1-2'si civarındadır. Yine savaşın ilk üç yılındaki zayıat, Belarus gibi birçok aktif Sovyet askeri bölgesindeki askeri manevralar ya da rutin faaliyetlerde verilen zayıattan daha azdır bu nedenle Sovyet makamları için kabul edilebilir düzeydedir.¹⁸⁴⁷

Savaşta esir düşen Sovyet askerlerinin bulunması konusu daha çok sivil bir girişim olarak kalmıştır. Hatta bazı aileler savaştan dönmeyen evlatlarını Afganistan'da kendileri aramışlardır. Böyle bir teşebbüs 1989 yılı yaz aylarında bir grup Rus anne tarafından gerçekleştirilmiştir. Afganistan'da Hikmetyar ve Geylani grupları ile görüşen Rus anneler çocuklarının bulunması yönünde herhangi bir yardım görememişlerdir.¹⁸⁴⁸

Öte yandan, Rusya'da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarından “Enternasyonalist Askerler Komitesi” hâlâ bu savaşta kayıp olan askerlerin bulunması çalışmalarını sürdürmektedir. Bu kuruluşa göre Afganistan'da cari olarak kayıp statüsünde değerlendirilen Sovyet askerlerinin sayısı 264'tür.¹⁸⁴⁹

1.2. Sovyet Ordusundaki Etkiler

Afganistan Savaşı'nın Sovyet Ordusu üzerindeki en büyük darbesi belki de onun saygınlığı ile ilgilidir. Soğuk Savaş döneminde personel sayısı, gücü, sahip olduğu harp silah ve araçları ile muharebe yeteneği sayesinde Kızılordu'nun Dünya'da edindiği prestiji, Afganistan Savaşı esnasında Batı basınının da etkisiyle büyük yara almıştır. Böylelikle “Afganistan'daki savaşı kaybeden ordu” olarak etiketlenen Kızılordu'nun hem dünya kamuoyunda hem de ülkesindeki imajı zedelenmiştir.

¹⁸⁴⁷ Yossef Bodansky, **a.g.m.**, s. 250, 253.

¹⁸⁴⁸ Newsweek, 3.7.1989, s. 25, 26.

¹⁸⁴⁹ Milliyet, 07.03.2013, s. 7.

Öte yandan, Afganistan’da genel anlamda, Sovyet Ordusunun gayri nizamî savaş yürütmeye yönelik doktrinsel eksikliklerinin olduğu da ortaya çıkmıştır.¹⁸⁵⁰ Sovyet Ordusu Afganistan Savaşı sonrasında geçen dokuz yıllık sürecin detaylı bir muhasebesi için çalışmalarına başlamıştır. Afganistan’da verilen savaş ve edinilen tecrübeler doğrultusunda Sovyet Ordusu’nda; komuta yapısı, personel seçimi, eğitim ve tatbikatlar, sivil-asker ilişkileri gibi başlıca konularda bazı değişikliklere gidilmesi gündeme gelmiştir. Ancak Sovyetler Birliği’nin dağılması nedeniyle gerçekleştirilemeyen ordudaki yenilenme bu defa 1990’lı yılların sonunda yine Afganistan Savaşı’ndan alınan dersler esasında şekillenmiştir.¹⁸⁵¹

Öte yandan Afganistan’daki savaşın Sovyet Ordusunun değerler sisteminde de aşınmalara neden olduğu görülmektedir. Kıdemli erbaşlar ve erler ile birliklere yeni gelen askerler arasındaki sürtüşmeler savaşın ağır şartları altında daha da belirginleşmiştir. Müslüman askerlerle Slav kökenli askerler arasındaki çatışmalar da bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Alkol ve ilaç kullanımı personel arasında yaygınlaşmıştır. Askerlerin yarısından fazlası düzenli olarak bu maddeleri kullanır hale gelmiştir. Hırsızlık ve yolsuzluk olaylarının da Sovyet Ordusunda yaygınlaştığı görülmektedir.¹⁸⁵² Savaş döneminde Sovyet birliklerinin birbirlerinden mühimmat, malzeme ve yedek parça çalma olaylarına dahi rastlanmıştır.¹⁸⁵³

Savaş şartlarında baş gösteren kurallara uymama eğilimi genel olarak askeri disiplin anlayışında bozulmaya neden olmuştur. Ağır yaşam şartlarının da etkisiyle artan disiplinsizlik, firar olayları olarak da tezahür etmiştir. Firar ederek Mücahitlerin safına geçen Sovyet askerlerinin sayısı 100’den fazladır.¹⁸⁵⁴

Afganistan’ın işgalinde Sovyet ordusunda asker ve sivil olarak kadınlar da görev almışlardır. Bu savaşa asker ya da sivil olarak katılan kadınlar erkeklerin ağır baskılarına hedef olmuşlar, aşağılanmalara ve “savaşa para ve erkek bulmak için geldikleri” gibi yakıştırmalara maruz kalmışlardır.¹⁸⁵⁵

¹⁸⁵⁰ Scott R. McMichael, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁸⁵¹ Oleg Kulakov, **a.g.e.**, s. 5, 6.

¹⁸⁵² Alexander Alexiev, **Inside the Soviet Army**, RAND Corporation, Santa Monica, 1988, s. vi, vii.

¹⁸⁵³ Eero Kinnunen, Lester W. Grau, **a.g.m.**, s. 42.

¹⁸⁵⁴ Alexander Alexiev, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁸⁵⁵ Rodric Braithwaite, **a.g.e.**, s. 158.

Afganistan Savaşı sonrasında ise Sovyet Silahlı Kuvvetlerinde etkisini gösteren bozulma askeri suçlar, birliklerden firar olayları ve personel ölümleri şeklinde tezahür etmektedir. Afganistan harekâtından hemen sonraki yıllarda 4,5 milyonluk Sovyet Ordusunda barış koşullarında yıllık olarak 7 bin civarında personel hayatını kaybetmektedir. Bu ABD Ordusu ile kıyaslandığında yüzde elli daha fazladır. Resmi açıklamalara göre bu ölümler kişisel kusurlardan, intihar, ihmal ve kazalardan kaynaklanmaktadır. Ancak asker yakınları bu ölümlerin komuta ihmali ve cinayetlerden dolayı meydana geldiğini düşünmektedirler.¹⁸⁵⁶

Resmi açıklamalara göre bu ölümlerin %21'i hastalık, %18'i intihar olayları ve benzeri nedenlerde, %17'si endüstriyel güvenlik kurallarına uymamaktan, %15'i trafik kazalarından, %13,5'i kazalardan %9,5'i ateşli silahların dikkatsizce kullanılmasından %5,5'i işlenen suçlardan husule gelmektedir.¹⁸⁵⁷ Bu dönemde orduda artan hoşnutsuzluk ve firarlara, Gorbaçov'un politikaları gereği askeri alana daha az önem vermesinin yarattığı sıkıntılar ve Afganistan'daki kötü tecrübelerin tesir ettiği görülmektedir.¹⁸⁵⁸

2. Siyasi Etkiler

2.1. Dış Siyasi etkiler

Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmekle en baştan bir prestij kaybına uğramıştır. Zira Batılı ülkeler büyük bir çoğunlukla Sovyetler Birliği'nin bu girişimine karşı tavır alırken sosyalist kampa dâhil olan ülkelerin çoğu da işgali eleştirmişlerdir. Daha savaşın başında, SSCB'nin askeri bakımdan hâlâ üstün olduğu bir dönemde işgalin tasvip edilmemesi, Sovyetlerin 1917 yılındaki Bolşevik Devrimi'nden beri sürdürdüğü "Sosyalist ülkelerin liderliği" vasfını zedelemiştir. SSCB iki süpergüçten biri olarak, Dünya'daki siyasi-askeri bloklardan birini temsil etmeye devam ederken, bu askeri harekât nedeniyle bir anda yalnızlaşmaya başlamıştır.

Hem sosyalist ülkeler hem de Dünya'daki komünist partiler tarafından Sovyet işgaline karşı alınan tavır, aynı zamanda Sovyetlerin 1917'den beri bayraktarlığını

¹⁸⁵⁶ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 175.

¹⁸⁵⁷ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 175.

¹⁸⁵⁸ Milliyet, 29.04.1990, s. 4.

yaptığı sosyalist ideolojinin daha fazla sorgulanmasına neden olmuştur. Emperyalizmi “kapitalizmin tarihsel bir safhası” olarak gören¹⁸⁵⁹ sosyalist ideolojideki emperyalizm karşıtı söylem ile Afganistan’ın işgali bağdaştırılamamıştır. Zira Sovyetlerin bu askeri harekât ile yayılmacı emeller güttüğü algısı güncellik kazanmıştır. Böylelikle sosyalist dünyadaki ideolojik bölünme iyice belirginleşmiştir.

Uluslararası toplumdan soyutlanmanın yanı sıra işgalin diğer önemli bir etkisi de ABD ile SSCB arasında başlayan detant sürecinin sona ermesidir. Bu olumlu siyasi ortamda, işgal ile bir askeri harekâta girişilmesi Sovyetler Birliği’nin detant ve Batı ile yakınlaşma sürecinde sergilediği iyi niyet yaklaşımının sorgulanmasına neden olmuştur. Bu iyiniyet yaklaşımlarının gerçeği yansıtmadığı ve SSCB’nin bu süreçte güvenilir olmadığı değerlendirilmeye başlanmıştır.

Sovyetler Birliği’nde Afganistan’ı işgal kararının alınması yöntemi çok tartışılan bir mesele olmuştur. Bu kararın, dar bir çevrenin yaptığı değerlendirmeler sonucu alındığı ve SSCB Anayasasına aykırı olduğu yönünde eleştiriler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Galeotti’ye göre Afganistan meselesi, Rus dış politikasının belirlenmesine hâkim olan yöntemin değişimine de katkı yapmıştır. Sovyet yönetiminin, uygulanagelen “kapalı oligarşi” modeli yerine yeni ve ideal bir yaklaşıma yönelmesinde etkili olmuştur.¹⁸⁶⁰

Sovyet aydınları Afganistan meselesini farklı, ancak beklenen bir açıdan ele almışlardır. Bu bakış açısına göre; Afganistan’da Sovyetler Birliği’nin gün geçtikçe kötüleşen durumu, dış politika yönetiminin askeri etkilerden arındırılması, politika belirlenme sürecine açıklık getirilmesi ve Dünya’daki kutuplar arasında hız kazanan askeri yarışı sona erdirmek bakımından bir fırsat olarak görülmüştür.¹⁸⁶¹

Sovyetler Birliği daha önce de çoğunluğu Üçüncü Dünya ülkelerinde olmak üzere askeri harekâtlar gerçekleştirmiştir. Ancak Afganistan Savaşı’nın Sovyetler Birliği’nin dış politikasına yaptığı etkiler, daha önceki askeri harekâtlardan farklıdır. Afganistan ilk etapta SSCB’nin, daha sonra da halefi Rusya’nın Dünya’daki rolüne

¹⁸⁵⁹ Bkz. V. I. Lenin, **Collected Works**, Vol. 23, 2nd Printing, Edited By: M.S. Levine, Progress Publishers, Moscow, 1974, s. 105.

¹⁸⁶⁰ Mark Galeotti, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁸⁶¹ Rossan den Ouden, Maarten Prak, **a.g.t.**, s. 71.

farklı bir boyut getirmiş ve dış politika değerlendirmelerinde değişikliğe neden olmuştur.¹⁸⁶²

1968 yılından beri ülke dışındaki Sovyet askeri harekâtlarının dayanağını teşkil eden¹⁸⁶³ Brejnev Doktrini, Afganistan Savaşı ve Sovyet ekonomisinin çöküşü ile birlikte tarihe karışmıştır. Sovyet askeri harekâtları Sovyetler Birliği içinde de sorgulanmaya başlamıştır. Sovyet askeri birliklerinin diğer ülkelerde kullanılarak Moskova'nın nüfuzunu devam ettirmeyi amaçlayan ve aynı zamanda ekonomik çıkar sağlayan bu politika, artık Sovyetler Birliği tarafından uygulanamayacaktır. Böylelikle Afganistan Savaşı Sovyetler (Rusya) açısından küreselleşme politikalarından uzun bir dönem için geri çekilmeye neden olmuştur.¹⁸⁶⁴

Sovyetler Birliği 1970'li yılların sonuna kadar Bağlantısızlık Hareketi ülkelerinin Batı Blokundan siyasi ve askeri açıdan kısa vadede uzak kalacaklarını ve sözkonusu ülkelerde uzun dönemde Doğu blokuna yönelik bir eğilim yaratacağını değerlendirmiştir.¹⁸⁶⁵ Ancak Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmekle bağlantısız ülkeleri karşısına almıştır.¹⁸⁶⁶ Zira her ne kadar askeri ve ekonomik anlamda Sovyetler Birliği'ne yakın bir politika sürdürögelmiş olsa da Afganistan da başından beri bağlantısızlık hareketi içinde bulunmuş ülkelerden biridir.

Afganistan'ın işgali, Sovyetler Birliği'nin Dünya'daki Müslüman kamuoyunu etkilemeye yönelik gerçekleştirdiği bazı girişimlere rağmen birçok İslam ülkesinin ve bu dine mensup insanların büyük tepkisi ile karşılaşmıştır. Sovyetlere karşı ilan edilen “cihat” Dünya'daki Müslümanları bir amaç etrafında birleştirmeyi amaçlamış ve bir dayanışma ortamı yaratmıştır. Bu mücadeleye sağladıkları siyasi ve maddi desteklerden dolayı Suudi Arabistan başta olmak üzere bazı Arap ülkeleri de çatışmanın tarafları durumuna gelmişlerdir.

İşgalin meşru Afganistan Hükümetinin isteği üzerine gerçekleştirildiği, bu ülkeye sayıca sınırlanmış bir kuvvetle yardıma gidildiği savları SSCB tarafından

¹⁸⁶² Mark Galeotti, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁸⁶³ David Holloway, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁸⁶⁴ Mark Galeotti, *a.g.e.*, s. 161, 162.

¹⁸⁶⁵ Roy Allison, *The Soviet Union and the Strategy of Non-Alignment in the Third World*, 1st Publishing, Cambridge University Press, Great Britain, 1988, s. 3.

¹⁸⁶⁶ Nabi Misdaq, *a.g.e.*, s. 156.

sürekli dile getirilmiş ve bu bağlamda propaganda faaliyetleri yürütülmüştür. Ancak bütün bu gayretlere rağmen Sovyetler Birliği Dünya'nın birçok ülkesini karşısına almış ve onların kendisine karşı bir cephede, ortak bir siyasi görüşte birleşmesini sağlamıştır.

2.2. İç Siyasi Etkiler

Afganistan Savaşı Sovyet toplumunda, bu tür savaşların gerekliliği konusunda bir düşünce değişikliği yaratmıştır. Afganistan'daki savaşın ne kadar adil olduğu, neden gerek duyulduğu gibi hususlar sorgulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, resmi Sovyet ideolojisinin yüklediği söylemin neredeyse etkisini kaybettiği görülmektedir. Bu çerçevede Sarin'e göre "psikolojik sınır aşılmış", Macaristan ve Çekoslovakya müdahalelerinin de birer hata olduğu düşünölmeye başlanmıştır.¹⁸⁶⁷

Öte yandan Afganistan'daki askeri harekâtı "bir Rus savaşı" olarak gören Rus olmayan Sovyet ölkeleri, savaşmak üzere Rus olmayanların da Afganistan'a gönderilmesini kabullenememişlerdir. Bu savaş aynı zamanda onlara kendi tarihlerindeki Sovyet zulmünü hatırlatmıştır. Afganistan Savaşı bir anlamda Sovyet sisteminin meşruiyetini zedelemiş ve ayrılıkçı düşünceler ile akımları körüklemiştir.¹⁸⁶⁸ Bu bağlamda Afganistan'daki işgal, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinde komünizm ve emperyalizm karşıtı fikirleri güçlendirerek bu yönde kamuoyu oluşmasını sağlamıştır.¹⁸⁶⁹

Sovyet Müslömanları ile Afgan direnişçileri arasında gelişen dayanışma duygusu ve barışçıl destek gösterilerine Sovyetler Birliği yönetimi tarafından şiddetle karşılık verilmiştir. Bu bağlamda Sovyet sınırları içerisindeki Tirmiz'de 1984 yılında öğrenciler tarafından Afgan direnişçilerine destek gösterileri yapılmıştır. Ancak bu gösteriler nedeniyle Sovyet Özbekistanı'ndaki bazı köyler Sovyet uçaklarınca bombalanmıştır. Bu durum bölgeden Afganistan'a geçerek direnişçilere katılımı artırmıştır. Aynı zamanda bazı Tacik, Türkmen ailelerin Afganistan'a sığınmasına sebep olmuştur. Kazakistan'ın başkenti Alma Ata'da 1986 yılının Aralık ayında

¹⁸⁶⁷ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. xi, xii.

¹⁸⁶⁸ Rafael Reuveny, Aseem Prakash, **a.g.m.**, s. 70.

¹⁸⁶⁹ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 5.

çıkan Rusya karşıtı ayaklanma, Afganistan işgalinin Sovyetlerdeki Türk ülkelerindeki yansımalarından biri olmuştur.¹⁸⁷⁰

Ancak Sovyet liderliği, Afganistan Savaşı sayesinde Sovyetler Birliği'ni askeri güç kullanarak bir arada tutamayacaklarını anlamışlardır. Böylelikle Sovyet yönetiminde, Rus olmayan ayrılıkçı hareketlerde askeri güç kullanılmasının yararsız olacağını ve ordularına artık bu maksat için güvenemeyeceklerine dair düşünceler ortaya çıkmıştır. Ordunun Afganistan'da gösterdiği yetersiz performans perestroyka karşıtı olan askerleri derinden etkilerken perestroyka taraftarlarını güçlendirmiştir.¹⁸⁷¹

Sovyetler Birliği'nin dağılmasında Afganistan Savaşı'nın etkileri olduğuna dair değerlendirmeler de yapılmıştır. "Sovyet İmparatorluğu" aslında 1980'li yılların sonlarında dağılmaya başlamıştır. Doğu Avrupa ülkelerinin sistemi terk etmesi dağılmanın ilk işareti olmuştur.¹⁸⁷² Borer'e göre, Sovyetler Birliği'nin dağılmasında Afganistan Savaşı'nın bir etkisi olduğu genel kabul gören bir yargıdır. Sovyet askerlerinin Afganistan'dan dönüşü, Gorbaçov liderliğinde ülke içi reformların yanı sıra ideolojide ve uluslararası ilişkilerde değişimi başlatmıştır. Gorbaçov, Brejnev Doktrini'nin sona erdiğini ilan etmiştir. Afganistan hem Sovyetler Birliği hem de Doğu Avrupa'daki Sovyet yanlısı rejimlerin çöküşü sürecinin "ilk domino taşı" niteliğindedir. Sovyetler Birliği üzerinde Afganistan'ın yaptığı etki, ABD üzerinde Vietnam'ın yaptığı etkiden daha büyük olmuştur.¹⁸⁷³

2.3. Çeçenistan İç Savaşı

Çeçenistan'da 1991 yılında Cevher Dudayev Devlet Başkanı seçilmiş ve 29 Ekim 1991 yılında bağımsızlık ilan etmiştir. Dudayev, silahlı güçlerinin başına da Afganistan'da savaşa katılan ve Bin Ladin'e yakınlığı ile bilinen Şamil Basayev'i

¹⁸⁷⁰ Alexandre Bennigsen, "Afganistan & The Muslims of the USSR", **Afganistan, The Great Game Revisited**, Edited by: Rosanne Klass, Freedom House, New York, 1990, s. 290, 293, 294.

¹⁸⁷¹ Rafael Reuveny, Aseem Prakash, **a.g.m.**, s. 698, 700.

¹⁸⁷² Rafael Reuveny, Aseem Prakash, **a.g.m.**, s. 706.

¹⁸⁷³ Douglass A. Borer, **a.g.e.**, s. 216, 239.

getirmiştir.¹⁸⁷⁴ Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin, 1991 yılı Kasım ayında olağanüstü hal ilan ederek bu dönemde Çeçen-İnguş Özerk SSC idari bütünlüğü içinde bulunan Çeçenistan’a askeri birlik göndermiştir. Ancak Rus askeri gücü Çeçenistan’daki mukavemet karşısında geri çekilmiştir. Bu gelişme üzerine Çeçenistan 1992 yılında İnguşetya’dan ayrılmış ve Dudayev bu defa Rusya Federasyonu’ndan bağımsızlık ilan etmiştir.¹⁸⁷⁵

Rus Birlikleri 1994 yılı Aralık ayında Afganistan harekâtına benzer şekilde Çeçenistan’ı işgal etmişlerdir. Ruslar kendilerine müzahir bir rejim oluşturmak ve Çeçenistan’da istikrar sağlamak gibi hedeflere ulaşmak için geldikleri Çeçenistan’dan başarı sağlayamadan geri çekilmek zorunda kalmışlardır. İki yıla yakın bir süre devam eden savaşta Rus Ordusu yaklaşık 6.000 kayıp vermiştir.¹⁸⁷⁶ Bu dönemde Afganistan’dan gelen birkaç yüz savaşçı da Ruslara karşı savaşta Çeçenlere destek vermiştir. Bu savaşçıların lideri olan Suudi Arabistanlı Bin Hattab, Basayev’in harekât başkanlığını yapmaya başlamıştır.¹⁸⁷⁷ Bir vehhabi olan Hattab Çeçenistan ve Dağıstan’da gerilla eğitim kampları kurmuş ve bir “İslam Taburu”na komuta etmiştir.¹⁸⁷⁸

Bu bağlamda Afganistan Savaşı’nın Çeçenistan direniş hareketini iki şekilde etkilediği görülmektedir. Öncelikle Çeçen savaşçıları Ruslara karşı savaşta, Afgan mücahitlerinin Sovyet Ordusuna karşı verdikleri savaşta etkilenmişlerdir.¹⁸⁷⁹ Cevher Dudayev’in 1994 yılında, Şamil Basayev ve kırk adamını Peşaver’e ve Afganistan’ın Host bölgesindeki El Hâldun kampına askeri eğitim almaları için

¹⁸⁷⁴ Philippe, Migaux, “Al Qaeda”, **The History of Terrorism**, Edited By: Gerard Chailand, Arnaud Blin, Translated By: E. Schneider, K. Pulver, J. Browneri, University of California Press, U.S.A., 2007, s. 339.

¹⁸⁷⁵ Olga I. Vendina, Vitaliy S. Belozarov, Andrew Gustafson, “The Wars in Chechnia and Their Effects on Neighboring Regions”, **Eurasian Geography and Economics**, Bellwether Publishing, 2007, 48, No.2, s. 180.

¹⁸⁷⁶ Robert M. Cassidy, **Russia in Afghanistan and Chechnya: Military Strategic Culture and the Paradoxes of Asymmetric Conflict**, U.S.A., Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2003, s. 1.

¹⁸⁷⁷ Philippe, Migaux, **a.g.m.**, s. 339.

¹⁸⁷⁸ Edward W. Walker, Islam in Chechnya, s. 4, www.isees.berkeley.edu/articles/walker_1998-islam.pdf, Erişim tarihi: 30.03.2012

¹⁸⁷⁹ Edward W. Walker, **a.g.m.**, s. 4.

gönderdiği iddia edilmiştir.¹⁸⁸⁰ Çeçen mücadelesinde İslam etkilerinin görülmesi ise daha sonra başlamıştır. Zira İslam Çeçen direnişi için bir ideoloji zemini sağlamıştır. Öte yandan bu tutum ile Çeçen liderler İslam Dünyasının ilgisini ve desteğini çekmeyi amaçlamışlardır.¹⁸⁸¹ İkinci etki de bu bağlamda gelişmiş ve Afganistan’da savaş döneminde gelişen cihat anlayışı çerçevesinde, çok sayıda savaşçı Çeçenistan’a gelerek Çeçen direniş hareketine destek vermişlerdir.

3. Ekonomik Kayıplar

3.1. Askeri Harcamalar

Sovyetler Birliği’nin Afganistan’daki askeri harcamaları, Sovyet ekonomisine büyük bir ağırlık yüklememiş olmakla birlikte her geçen yıl artma eğilimi göstermiştir. Sovyetler Birliği Afganistan’daki askeri harcamalarını kısıtlamada başarılı olmuş, maddi zararlarını ise kısmen Afganistan’dan da telafi etmeye çalışmıştır. Harcamaların kısıtlanması; Afganistan’daki personelin sayısının 120 bin rakamını geçmemesi, malzeme ve insan kayıplarını en aza indirgeyecek bir strateji benimsenmesi, ikmal maddelerinin yakındaki kaynaklardan temin edilebilmesi, Afgan Hükümetinin Sovyetlerden aldığı silahları ve diğer yardımları doğal gaz ile ödemesi gibi faktörler harcamaların göreceli olarak düşük seviyede kalmasını sağlamıştır. Bununla birlikte 1985 yılında görülen artışlarla Afganistan’daki savaşın maliyeti, SSCB’nin toplam savunma bütçesinin % 2-2,5’i dolaylarına çıkmıştır.¹⁸⁸² Bu dönemde yükselen harcamalar, hava araçları kayıplarının artmasından kaynaklanmıştır. Sovyetler Birliği’nin toplam helikopter üretiminin yüzde 35’i 1985 döneminde kaybedilen helikopterleri ikame etmek için Afganistan’daki Sovyet Ordusuna tahsis edilmiştir.¹⁸⁸³

Sovyetler Birliği’nin Afganistan harekâtının maliyeti hakkında farklı rakamlar verilmektedir. Sovyet Başbakanı Rijkov Haziran 1989’da Afganistan’ın

¹⁸⁸⁰ Brian Glyn Williams, “Shattering the Al-Qaeda-Chechen Myth (Part II), Exploring the Links Between the Chechen Resistance and Afghanistan”, www.brianglynwilliams.com/shattered_II.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2013

¹⁸⁸¹ Edward W. Walker, **a.g.m.**, s. 4.

¹⁸⁸² Directorate of Intelligence “The Costs of Involvement in Afghanistan”, 1987, s. iii, iv, www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB57/us8.pdf, Erişim tarihi: 11.04.2013

¹⁸⁸³ Directorate of Intelligence, “The Costs”, **a.g.e.**, s. iv.

işgalinin Sovyetler Birliği'ne her yıl için 5 milyar rubleye mal olduğunu, harekâtın dokuz yıllık toplam maliyetinin ise 45 milyar rubleye ulaştığını açıklamıştır.¹⁸⁸⁴ Bu meblağ Sovyet Ordusunun Afganistan'dan çekilmeyi tamamladığı 15 Şubat 1989 tarihindeki ruble-dolar kuru (1 Amerikan Doları = 0,6223 Ruble) esas alındığında¹⁸⁸⁵ 72,3 milyar dolara tekabül etmektedir. Bu konudaki diğer bir veri ise savaşın Sovyetlere yıllık maliyetinin 8,2 milyar dolar olduğudur.¹⁸⁸⁶ Bu rakam bir önceki değerle yaklaşık olarak örtüşmektedir. Öte yandan Esadullah Oğuz ise savaşın tahmini olarak toplam maliyetini 85 milyar dolar olarak vermektedir.¹⁸⁸⁷

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki harp araç, gereç ve malzeme kayıpları oldukça fazladır. Tüm savaş süresince 118 uçak, 333 helikopter ve 147 tank kaybedilmiştir. Zırhlı personel taşıyıcısı, piyade muharebe aracı, saldırı aracı gibi kara birlikleri tarafından kullanılan savaş araçlarının toplam kaybı 1314'dür. Öte yandan 433 top ve havan silahının yanı sıra telsiz alıcıları ile muharebe için kullanılan komuta personel aracı (BTR-80 üzerine kurulan haberleşme sistemi) kaybı 1138'dir. Toplam kamyon kaybı 11369, istihkâm techizatı kaybı ise 510'dur.¹⁸⁸⁸ Bütün bu kayıplar da Sovyetler Birliği için önemli ölçüde bir maliyete sebep olmuştur.

3.2. Dolaylı Ekonomik Etkiler

Sovyetler Birliği'ne karşı işgale bir tepki olarak ABD tarafından uygulanmaya başlayan yaptırımların, Sovyet ekonomisine önemli ölçüde olumsuz etki yapmadığı görülmektedir. Bu konudaki bir değerlendirme, tahıl ambargosunun Sovyetler Birliği açısından “ihmal edilebilir olmadığı” ancak etkisinin düşük olduğu yönündedir.¹⁸⁸⁹ Tahıl ambargosunun daha çok sembolik etkisinin ön plana çıktığı kabul edilmektedir. Öte yandan, ambargonun Sovyetler Birliği'ndeki hayvancılık

¹⁸⁸⁴ Pilar Bonet, “El gasto militar, por las nubes”, **El Pais**, 8 JUN 1989, http://elpais.com/diario/1989/06/08/internacional/613260005_850215.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁸⁸⁵ Archive of Bank of Russia, http://cbr.ru/currency_base/OldDataFiles/USD.xls, Erişim Tarihi: 25.03.2013

¹⁸⁸⁶ Rameen Moshref, **a.g.m.**

¹⁸⁸⁷ Esadullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁸⁸⁸ G. F. Krivosheev, vd. **a.g.e.**, s. 288.

¹⁸⁸⁹ David Allen Baldwin, **Economic Statecraft**, Princeton University Press, U.S.A., 1985, s. 269.

sektörü üzerinde ölçülebilir bir etki yapması nedeni ile ABD'nin amacına ulaştığını düşünenler de vardır.¹⁸⁹⁰

Ancak ambargo Sovyetler Birliği'nde gıda sektöründe, özellikle de et ürünleri bakımından bir kıtlık yaratmamış ve Sovyet halkında yönetime karşı herhangi bir tutum ortaya çıkmasını sağlayamamıştır. Ambargonun etkisi daha çok psikolojiktir.¹⁸⁹¹ Brzezinski ise ambargonun Sovyetler Birliği'ni "yaraladığını" ancak etkilerinin 1981 yılında azalabileceğini düşünmektedir. Ayrıca Brzezinski, ambargoya katılan diğer ülkelerin bu tutumlarından vazgeçebileceğini de değerlendirmiştir.¹⁸⁹²

Nitekim Arjantin ABD'nin ambargo çağrısına uymamaya karar vermiş ve 1980 yılı Ağustos ayından itibaren Sovyetler Birliği'ne tahıl satmaya başlamıştır.¹⁸⁹³ Öte yandan AET de Sovyetler Birliği'ne 1980 yılı sonundan itibaren tahıl satma kararı almıştır. Kanada ve Avustralya gibi ülkeler de bu dönemde Sovyetler Birliği'ne tahıl satışına devam etmişlerdir.¹⁸⁹⁴ Sovyetler Birliği böylelikle Amerikan ambargosundan doğan kaybını diğer ülkelerden tahıl satın almak ve kendi iç stoklarını azaltmak suretiyle karşılamıştır.¹⁸⁹⁵ Ambargonun Sovyetler Birliği'ne faydası olduğuna dair değerlendirmeler de vardır. Bu bağlamda Sovyet yönetimi

¹⁸⁹⁰ James R. Millar, "The Impact of Trade and Trade Denial on the U.S. Economy", **Trade, Technology, and Soviet-American Relations**, Edited By: Bruce Parrott, Center for Strategic and International Studies, Georgetown University, U.S.A., 1985, s. 342.

¹⁸⁹¹ Zhores Medvedev, "Russia Learns to live without American Grain", **New Scientist**, 8 January 1981, Vol. 89, No.1235, s. 59.

¹⁸⁹² Zbigniew Brzezinski, "Momerandum," The White House Washington, June 27, 1980, <http://www.margaretthatcher.org/document/9EBD672E8053497CB39A5625C6B534EB.pdf>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁸⁹³ Nicola Miller, **Soviet Relations with Latin America: 1959-1987**, 1st Publishing, Cambridge University Press, Great Britain, 1989, s. 161,164.

¹⁸⁹⁴ Soledad Gallego-Díaz, "Cifra "Record" en las Importaciones Cerealistas de la URSS a Pesar del Embargo Decidido por Estados Unidos" **El Pais**, 25 OCT 1980, http://elpais.com/diario/1980/10/25/internacional/341276404_850215.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁸⁹⁵ James Noren, **CIA's Analysis of the Soviet Economy, Watching the Bear: Essays on CIA's Analysis of the Soviet Union**, Edited By: Gerald K. Haines, Robert E. Leggett, Government Printing Office, U.S.A., t.y., s. 42.

kendi potansiyelini ve kaynaklarını harekete geçirmeye dönük girişimlere yönelmiştir.¹⁸⁹⁶

Ambargoya uymayan diğer ülkelerin yanı sıra ABD'nin de yaklaşık bir yıl sonra bu politikadan vazgeçtiği görülmektedir. Nitekim Reagan yönetimi 28 Nisan 1981 tarihinde Sovyetlere karşı uyguladığı tahıl ambargosunu iptal etmiş ve ardından Sovyetler Birliği'ne uzun süreli bir tahıl anlaşması teklifi yapmıştır. SSCB yönetimi ise böyle bir anlaşma yapılabilmesi için, uygulanabilecek yaptırımlara karşı mali açıdan güvence verilmesini istemiştir. Reagan yönetimi, Sovyetler Birliği'ni yeniden ABD pazarına çekme konusunda kararlılığını sürdürmüş ve taraflar yeni bir anlaşma için 1981 yılı Ağustos ayından itibaren görüşmelere başlamışlardır.¹⁸⁹⁷

Bu çerçevede bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile uluslararası alanda siyasi ilişkilerinin bozulmasının, ekonomik ve ticari ilişkilerini çok fazla etkilemediği anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği, işgale yönelik ilk tepkilerin ardından yine geniş bir yelpazede diğer ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkilerini devam ettirebilmiştir. Afganistan Savaşı ekonomik açıdan bazı kayıplara neden olsa da uluslararası ticari ilişkiler bağlamında Sovyet ekonomisinde uzun yıllardır devam eden kronik sorunlara kıyasla ciddi bir mesele yaratmamıştır.

Öte yandan, yaklaşık on yıl süren savaş boyunca Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a askeri ve teknik alanda yaptığı yardımlar da önemli bir harcama konusudur. Sovyet Ordusu ile aynı safta savaşan Afgan Ordusunun muharebe gücünün artırılması için yapılan harcamaların yanı sıra Sovyet Hükümetinin Afganistan'daki sosyal projeler ve teknik gelişme çalışmalarına da ciddi katkıları olmuştur. Ayrıca Sovyet Ordusunun ülkesine dönerken birçok askeri araç, malzeme ve mühimmatı Afganistan'da bırakması savaşın maliyetini artıran bir uygulama olmuştur.

Mareşal Sokolov'un 1987 yılındaki bir ifadesine göre Sovyetler Birliği tarafından Afgan Ordusuna 3,5 milyar ruble harcanmıştır. Bu bağlamda 1987 yılı için

¹⁸⁹⁶ Zhores Medvedev, **a.g.m.**, s. 59.

¹⁸⁹⁷ Nicola Miller, **a.g.e.**, s. 164.

ise 1,5 milyon ruble ayrılmıştır.¹⁸⁹⁸ Sovyetler Birliği Afganistan'dan çekildikten sonra da Necibullah Hükümetine yardım etmeye devam etmiştir. Bu dönemde Afganistan'a yapılan askeri ve sivil yardımlar tahmini olarak yıllık 2 ila 3 milyar dolar arasındadır. Sovyet yönetimi bu yardımlarla Necibullah rejiminin Afganistan'da ayakta kalmasını sağlamaya çalışmıştır.¹⁸⁹⁹ Söz konusu yardımlar 1991 yılı sonlarına kadar devam ettirilmiştir. Böylelikle 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a yönelik başlattığı askeri ve teknik yardım projesi de sona ermiştir.

4. Sosyal ve Psikolojik Etkiler

Afganistan Savaşı'na katılan yarım milyondan fazla Sovyet vatandaşından hayatta kalanlar ve yakınları, savaşın travmatik izlerini az ya da çok yaşamaya devam etmişlerdir. Savaş bu insanların çoğunun değerler sisteminde yıkımlara neden olmuştur. Kaybedilen değerlerin yarattığı boşluğu, savaşı hatırlatmaya yarayan semboller doldurmuştur. Toplumla yabancılaşıma, aile ilişkilerinde bozulma, suça eğilim ve intiharlar artmıştır. Afganistan Savaşı'na katılan askerlerin (Afgantsi), savaşta edindikleri yeni değerler sistemi, ait oldukları toplumun değerleri ile çatışınca o toplumdaki uzaklaşmışlardır. Bu bağlamda savaştaki arkadaşlık ilişkilerini ülkelerine döndüklerinde de sürdürmeye çalışmışlardır. Afganistan Savaşı genelde Sovyet toplumunun düşünce sisteminde değişikliklere neden olmuştur. Toplum ise savaşa katılıp dönenlere karşı farklı tutumlar sergilemiştir.

Afganistan savaşı genel olarak Sovyet toplumunun askeri nitelikli yapısını değiştirecek ortamın ortaya çıkması bakımından önemli bir sonuç doğurmuştur.¹⁹⁰⁰ Savaşa katılanlar açısından incelendiğinde ise Afganistan'da savaşan pek çok Sovyet askeri psikolojik sorunlarla dönmüşler ve kendi toplumlarında da bu sorunları yaşamaya devam etmişlerdir.¹⁹⁰¹ Bu askerler ülkelerine döndüklerinde birer

¹⁸⁹⁸ "Notes From Politburo Meeting, 21-22 January 1987 (Excerpt)", **New Evidence On the War in Afghanistan**, s. 145

¹⁸⁹⁹ "Arms and Afghanistan", September 14, 1991, www.articles.latimes.com/1991-09-14/news/mn-1913_1_soviet-arms, Erişim Tarihi: 14.04.2013

¹⁹⁰⁰ Rafael Reuveny, Aseem Prakash, **a.g.m.**, s. 703.

¹⁹⁰¹ Rameen Moshref, **a.g.m.**

kahraman gibi karşılanmamışlar, dahası Sovyetler Birliği'nin önceki savaşlarına katılan kişilerin yaşamadığı bir tür düşmanlık duygusuna maruz kalmışlardır.¹⁹⁰²

Sovyetler Birliği savaşın ilk dönemlerinde Afganistan'daki savaştan dönenleri görmezlikten gelmiş, resmi basın da onlarla ilgilenmemiştir. Bu insanların çoğu hayatlarını devam ettirecek bir iş bulamamışlar, devlet yardımı da yetersiz kalmıştır.¹⁹⁰³ Bu askerlerin topluma uyumlarında sorunlar ortaya çıkmıştır. Afgan gazileri Sovyet toplumundan II. Dünya Savaşı gazilerinin gördüğü muameleyi görememişler ve genel olarak ihmal edilmişlerdir.¹⁹⁰⁴

Sovyet toplumunun Afganistan'da savaşanlara karşı gösterdiği tavır bu konunun dünyadaki ilk örneği değildir. Zira Vietnam Savaşı gazilerine karşı ABD toplumu da aynı tepkileri göstermiştir. Bu durum, ülkelerin gerçekleştirdiği diğer savaşlara nazaran Vietnam ve Afganistan savaşlarının toplum gözündeki meşruiyetinin olmamasından, toplumun bu savaşları desteklememiş olmasından ve savaşlarda bariz bir zafer elde edilememesinden kaynaklanmıştır.¹⁹⁰⁵

Afgan savaş gazileri ülkelere döndüklerinde hayal kırıklıkları yaşamışlardır. 1989 yılında *Komsomolskaya Pravda* adlı gazetenin yapmış olduğu bir basın anketi, savaş gazilerinin ülkelere döndükten sonra beklentileri ve hayal kırıklıklarını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Ankete katılan 15 bin kişinin yaklaşık 7 bini Afganistan'da savaşmış kişilerdir. Bütün katılımcılar Afganistan Savaşı ile ilgili sorulara cevap vermişlerdir. Afganistan Savaşı'na katılmanın sonuçları ile ilgili bir soruya, ankete katılanların % 66'sı, "savaşı tartışmayı bırakıp savaştan dönenlere yardım edilmesinin esas konu olduğu" şeklinde görüş bildirmiştir. "Savaştan dönenlerin yeteri kadar ilgi görüp görmediği" yönündeki soruya karşılık ise katılanların % 12'si toplumdan, % 18'i devletten ilgi gördüklerini beyan etmişlerdir. Aynı soru bağlamında basından % 48, gençlerden %26, yaşlı nesilden % 33 oranında ilgi görüldüğü cevabı verilmiştir.¹⁹⁰⁶

¹⁹⁰² Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 148.

¹⁹⁰³ Rafael Reuveny, Aseem Prakash, **a.g.m.**, s. 703.

¹⁹⁰⁴ Eero Kinnunen, Lester W. Grau, **a.g.m.**, s. 45.

¹⁹⁰⁵ Edward F. Dolan, **America after Vietnam**, Franklin Watts (Publisher), U.S.A., 1989, s. 29, 30.

¹⁹⁰⁶ U.S. Department of Commerce, **Soviet Union, Military Affairs, Soviet Military Morale and Civil-Military Relations**, 20 March 1989, s. 22.

Savaştan dönenlerin hak ettikleri ayrıcalıklarla ilgili soruya % 71 oranında “ayrıcalıkların kâğıt üzerinde kaldığı” şeklinde cevap verilmiştir. Bu bağlamda en önemli sorunlarının ne olduğuna dair soruya ise ankete katılanların % 40’ı “konut sorunu”, % 35’i “psikolojik dengenin tekrar sağlanması”, % 32’si “hayatta yerini bulmak”, % 31’i “tekrar sağlığına kavuşmak” gibi cevaplar vermişlerdir.¹⁹⁰⁷

Afganistan’da savaşa katılan askerlerle ilgili Litvanya’da yapılan bir araştırmada da benzer sonuçlara rastlanmıştır. Savaşta görev yapan 5.000 Litvanyalı askerden 91’i hayatını kaybetmiş, 98’i de sakat kalmıştır. Araştırmada öne çıkan düşünce, toplumun Afganistan’da görevli olanlara karşı diğer savaşlara göre farklı bir tavır takınmak durumunda kalmış olduğudur. Bu tavırda Sovyetlerin sansür politikalarının da etkisi olmuştur. Toplum onların dönüşünü sabırsızlıkla beklememiş, onların savaşa katılmak suretiyle göstermiş oldukları fedakârlıkları anlama ve savaş gazilerine destek olma konusunda istekli davranmamıştır. Litvanya toplumunun Afganistan’da savaşmış vatandaşlarını “Sovyet mirasının bir parçası” olarak görmeleri daha dikkat çekicidir. Bu insanlar yıllar geçtikten sonra dahi toplum tarafından savaşın kurbanları olarak görülmemişlerdir.¹⁹⁰⁸

Litvanya örneğinde bu insanlardan yaklaşık % 30’unun savaştan on yedi yıl sonra da “savaş sonrası stres sendromu” yaşadıkları tespit edilmiştir. Savaşın olumsuz tecrübeleri Litvanyalı gazilerin sonraki yaşam tarzlarını belirgin ölçüde etkilemiştir. Araştırmaya göre, bu insanların önemli bir bölümünün topluma uyum sorunları hâlâ devam etmekte, sosyal ve psikolojik desteğe ihtiyaç duymaktadırlar.¹⁹⁰⁹

Savaşın fiziki kayıplarının yanı sıra Afganistan’da görev yapan ve ülkesine dönen askerler için savaş sonrası yaşam daha katlanılmaz bir süreçtir. Anavatanları Sovyetler Birliği ve Afgan halkının mutluluğu için savaşacaklarına inandırılan askerler, savaş alanında karşılarına yine Afganların çıkmasıyla çelişkiler

¹⁹⁰⁷ U.S. Department of Commerce, **Soviet Union ...**, a.g.e, s. 22.

¹⁹⁰⁸ Vėjūnė Domanskaitė-Gota, Danutė Gailienė, Jūratė Girdziušaitė, “The Trauma of War: Research on Lithuanian Veterans of the Afghanistan War after Seventeen Years”, Department of Clinical and Organizational Psychology, Vilnius University, Lithuania, s. 1, 2, http://www.afganai.lt/Leidyba/The_Trauma.pdf, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁹⁰⁹ Vėjūnė Domanskaitė-Gota, Danutė Gailienė, Jūratė Girdziušaitė, **a.g.m.**, s. 1, 2.

yaşamışlardır. Dahası ülkelerine döndükten sonra gördükleri muamele, kayıtsızlık ve adaletsizlik, hatta kendilerinden rahatsızlık duyulması belki de Afganistan'da verdikleri savaştan daha ağır gelmiştir. Afganistan Savaşı eski Sovyet toplumunda bir kırılma, savaşa katılan insanların birçoğunda yeni bir kişilik yapısı yaratmıştır.¹⁹¹⁰

Bu bağlamda, sözkonusu askerlerin savaşın olumsuz etkilerini savaştan sonra da atlatamamaları, yaşadıkları psikolojik travmalar, ülkenin içinde bulunduğu kargaşa ortamında kolaylıkla şiddete olan eğilimi artırmıştır.¹⁹¹¹ Afganistan'da savaşa katılan ve ülkelerine dönen askerlerin özellikle İç İşleri Bakanlığı (MVD) özel birliklerinde toplandıkları ve bu askerlerin toplum olaylarını bastırmada aşırı şiddet kullandıkları gözlemlenmiştir. Bu birlikler 1987'den itibaren Savunma Bakanlığına bağlanmış ve Sovyet Ordusunun bir bağılısı haline getirilmiştir. Tamamı Slav kökenli olan ve sayısı 340.000'e ulaşan bu kuvvet içinde çok sayıda "afgantsi" görevlendirilmiştir.¹⁹¹² Daha ilginç bir gelişme 1990 yılında yaşanmıştır. Sovyet Başbakanı Nikolay Rijkov, sokaklarda artan şiddet olaylarına karşı Afganistan Savaşı gazilerinin yardımına başvurmuş ve onların "sokaklara çıkarak suçluları durdurmalarını" istemiştir.¹⁹¹³

Afganistan'da savaşan Sovyet vatandaşları ülkelerine döndükten sonra da savaş döneminin mirasını kişisel olarak taşımaya devam etmişlerdir. Bu insanlarda en çok görülen sapma şekilleri şiddete eğilim, suç örgütlerine katılma ve uyuşturucu kullanımı olmuştur.¹⁹¹⁴ Savaşa katılan askerlerden en azından bir kısmı, Afganistan'da görev yaptıkları dönemde alkolden daha kolay ulaşılabilen ve Afgan pazarlarından ucuz olarak temin edilebilen uyuşturucu maddeler ile tanışmışlardır. Ülkelerine döndüklerinde devam ettirdikleri uyuşturucu bağımlılığı önemli bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹¹⁵

¹⁹¹⁰ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 147,149.

¹⁹¹¹ Rameen Moshref, **a.g.m.**

¹⁹¹² Luba George, "Afgantsi, Moscow's Praetorian Guard", **EIR**, Vol.16, No.34, 25.08.1989, s. 28, 29.

¹⁹¹³ Scott Shane, "Soviet Premier Issues Nationwide Appeal for Help in Battling Rising Crime, The Baltimore Sun, 06.10.1990, www.articles.baltimoresun.com/1990-10-06/news/1990279016_1_ryzhkov-rising-crime-soviet-union, Erişim tarihi: 20.01.2013

¹⁹¹⁴ Rameen Moshref, **a.g.m.**

¹⁹¹⁵ Rameen Moshref, **a.g.m.**

Öte yandan sosyal uyum sorunları aile yapısına da etki etmiştir. Bu bağlamda aile parçalanmaları husule gelmiştir. Sovyetler Birliği'nde, Afganistan Savaşı'na katılmış olan askerler arasında yüksek boşanma oranı görülmüştür. Bu durum Sovyet yönetiminin savaştan dönen askerlerin rehabilitasyonunu yapamamasıyla da ilgilidir. Zira bu amaca yönelik olarak o dönemde Sovyetler Birliği'nde rehabilitasyon merkezi bulunmamaktadır.¹⁹¹⁶

Afgantsi'ler Sovyetler Birliği'nde haklarını savunmak için siyasi olarak örgütlenmeye çalışmışlardır.¹⁹¹⁷ Bu bağlamda Afganistan Savaşı'na katılmış askerlerin ülkelerinde genellikle kurdukları dernekler çatısı altında biraya geldikleri ve geçmişte yaşadıkları bu zor dönemi çeşitli vesilelerle hatırlama eğiliminde oldukları görülmüştür.¹⁹¹⁸

Afganistan gazileri, hakları konusundaki beklentileri ile ilgili hayal kırıklıklarını ve tepkilerini birçok şekilde ortaya koymuşlardır. Örneğin Ukrayna'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinin 23'üncü yıldönümü kutlamalarında yaklaşık 200 Afgan gazisi maaşlarının ve sosyal ödeneklerinin azaltılması nedeniyle Devlet Başkanı Yanukoviç'i protesto etmişlerdir. Üniformalı olarak ve içlerinden bazılarının ise geleneksel Afgan şapkası "pakul" ile törene katıldığı görülen askerler, Yanukoviç'e sırtlarını dönmüşler ve o tören alanından ayrılıncaya kadar bu şekilde kalmışlardır.¹⁹¹⁹ Rusya'nın Rostov kentinde de savaş gazileri yaptıkları bir gösteride, hak ettikleri devlet evlerinin verilmesini ve sosyal haklarının iyileştirilmesini talep etmişlerdir.¹⁹²⁰

Afganistan Savaşı, özelde savaşa katılanları, genel olarak da Sovyet toplumunu sosyal ve psikolojik bakımlardan etkilemiştir. Ayrıca fizyolojik rahatsızlıklar da Afganistan Savaşı'na katılanlar için hem savaş esnasında hem de

¹⁹¹⁶ Vladislav Tamarov, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁹¹⁷ Rafael Reuveny, Aseem Prakash, **a.g.m.**, s. 698, 700.

¹⁹¹⁸ "Kyrgyz Veterans Remember Soviet-Afghan War Dead", February 15, 2011, http://www.rferl.org/content/kyrgyz_afghan_war/2310089.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁹¹⁹ "Afghan War Veterans In Ukraine Snub President Over Payout Cuts" February 15, 2012, http://www.rferl.org/content/ukraine_veterans_protest_afghan_soviet_war_snub/24485182.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁹²⁰ "Soviet, Russian War Veterans Protest In Russia", 12.02.2011, http://www.rferl.org/content/russia_veterans_protest/2306971.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013

sonrasında ciddi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Öte yandan Afganistan Savaşı'nın toplum sağlığına bir etkisi daha olduğu görülmektedir. 1993 yılında Rusya'da yapılan bir çalışmada, Sovyetler Birliği'nde büyük ölçüde önü alınmış olan sıtma vakalarının Afganistan Savaşı nedeniyle yeniden arttığı ortaya konulmuştur. 1981-1989 yılları arasında büyük çoğunluğu Afganistan'da görevli askerler tarafından olmak üzere 7683 *Plasmodium falciparum* tipi sıtma vakasının Afganistan'dan Sovyetler Birliği'ne getirildiği tespit edilmiştir. *P. falciparum* tipi sıtma Sovyetler Birliği'nde neredeyse yok edilmiş bir sıtma türüdür. Bu tespitin büyük bir çoğunluğu işgalin ilk yılı içerisinde yapılmıştır. Diğer taraftan Sovyetler Birliği'nde 1980 yılında *Plasmodium vivax* tipi sıtma ile ilgili de yaklaşık 47.000 mikroskopik tespit yapılırken 1985 yılında bu sayı 420.000'e yükselmiştir.¹⁹²¹

5. Afganistan ve Vietnam Savaşlarının Kıyaslanması

İşgalin ilk günlerinden itibaren Afganistan'ın bir "Sovyet Vietnamı" olabileceğine dair görüşler ve değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır.¹⁹²² Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'daki savaşı hep kıyaslanır olmuştur. İki süper güç, harp silah, araç ve gereçleri ile muharebe ve lojistik yeteneklerini yaklaşık aynı sürelerde Vietnam ve Afganistan şartlarında denemişlerdir. ABD ve SSCB'nin bu savaşlarda gerilla savaşı veren güçlerle karşılaşmış olmaları temel benzerlik konularından biri olarak sunulmaktadır. Ancak bu gibi benzerliklerin yanı sıra sebep, süreç ve sonuçları bakımından iki savaşın kendine özgü yanlarının olduğu da dikkat çekmektedir.

Batı ülkelerinde Sovyet Ordusunun Afganistan'daki durumuna gönderme yapılarak "Sovyet Vietnamı" tanımlaması yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak Rus yazınında da bu tabir genel kabul görmüştür.¹⁹²³ İki savaş arasındaki en önemli benzerlik, Afganistan ile Vietnam'a müdahale ve çekilme kararlarının alınması ile ilgilidir. ABD ve SSCB "ulusal çıkarlarının gerektirdiği" düşüncesi ile savaşa karar verirlerken, yine aynı gerekçe ile bu ülkelerden çekilmeyi düşünmüşlerdir. Öte

¹⁹²¹ V. Sergiev, vd., "Importation of Malaria into the USSR from Afghanistan, 1981-1989", **Bulletin of the World Health Organization**, 71 (3/4), 1993, s. 385, 386.

¹⁹²² Sami Kohen, "Rusya Afganistan'da Kozlarını Oynuyor", **Milliyet Gazetesi**, 01.01.1980, s. 5; Cumhuriyet, 03.01.1980, s. 6.

¹⁹²³ A. A. Danilov, **a.g.e.**, s. 264.

yandan iki ülkenin müdahale kararları Soğuk Savaş siyasi mülahazaları çevresinde şekillenmiştir. ABD ve SSCB'nin çekilme kararlarını dış politikalarının yanı sıra iç politikaları da önemli derecede etkilemiştir.¹⁹²⁴

İki savaş arasındaki diğer bir benzerlik ise taktik seviyede direnişçilerle mücadelede iki ülke ordusunun da yoğun ateş gücü kullanımına bağımlı olmalarıdır. Bu muharebe şekline çıkarılan ders ise ateş gücünün sadece bu tarz kullanımı sayesinde direnişçilerin yenilmesinin mümkün olamayacağıdır. Her iki ordu da bir bölgenin çevrilerek havadan ve karadan bombalanması uygulamasına başvurmuştur. Bu bölge içinde kalan kişilerin direnişçi ya da sivil olup olmadığı önem arz etmemiştir.¹⁹²⁵

Önemli bir benzerlik de savaş kayıpları ile ilgilidir. Bir ölçüt olarak başarı ya da başarısızlık tespitinde savaşan orduların kayıplarının incelenmesi klasik bakış açısında genel kabul görmektedir. Bu bağlamda iki ordunun kayıplarını karşılaştırmakta fayda vardır. ABD resmi kaynaklarına göre Vietnam Savaşı'nda görev yapmış olan ABD vatandaşlarının toplam sayısı 2.594.000'dir.¹⁹²⁶ Bu savaşta hayatını kaybeden Amerikalı askerlerin sayısı 58.220, yaralananların sayısı ise 153.303'tür.¹⁹²⁷ Savaşta ölenler, görev yapanların % 2,24'sini oluşturmaktadır. Yaralananların sayısının savaşa katılanların toplam sayısına oranı ise % 5,9'dur.

Bu bağlamda Sovyet Ordusunun durumu incelendiğinde; dokuz seneden fazla süren savaş boyunca Afganistan'da 642.000 Sovyet vatandaşının görev yaptığı görülmektedir.¹⁹²⁸ Savaşta ölen Sovyet vatandaşlarının sayısı 14.453,¹⁹²⁹

¹⁹²⁴ Douglas A. Borer, **a.g.e.**, s. 202.

¹⁹²⁵ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 64.

¹⁹²⁶ "Vietnam Conflict - Casualty Summary", www.siadapp.dmdc.osd.mil/personnel/CASUALTY/vietnam.pdf, Erişim Tarihi: 13.04.2013

¹⁹²⁷ Anne Leland, Mari Jana "M-J" Oboroceanu, "American War and Military Operations Casualties: Lists and Statistics", CRS Report For Congress, Congressional Research Service, February 26, 2010, s. 3, www.fas.org/sgp/crs/natsec/RL32492.pdf, Erişim Tarihi: 13.04.2013

¹⁹²⁸ David M. Glantz, "Introduction", **The Bear Went Over The Mountain**, Translated and Edited By: Lester w. Grau, 2nd printing, National Defence University Press, Washington, 1996, s. xiv.

¹⁹²⁹ G. F. Krivosheev, vd., **a.g.e.**, s. 286, 287.

yaralananların sayısı ise 35.478'dir.¹⁹³⁰ Savaşta ölenlerin tüm görev yapanlara oranı % 2,25'dir. Yaralananların sayısının savaşa katılanların toplam sayısına oranı ise % 5,5'dir. Bu veriler ışığında iki ülkenin savaş kayıpları arasında şaşırtıcı bir benzerlik olduğu dikkat çekmektedir.

Öte yandan ABD ve Sovyet toplumları Vietnam ve Afganistan savaşlarından dönen vatandaşlarına şaşılacak derecede benzer tepkiler vermişlerdir. Bu ülkelerde savaşanların geri döndüklerinde kendi ülkelerinde “kahramanlar gibi” karşılanmamaları ve bir anlamda toplum dışına itilmeleri, ya da görmezlikten gelinmeleri iki savaşın sonuçları açısından benzerlik arz etmektedir.¹⁹³¹

İki ülkenin yürüttüğü işgal savaşında askeri ve politik farklılıkların da olduğu görülmektedir. Nitekim bu konuda ilk göze çarpan, ABD Ordusuna karşı savaşan Vietnamlılar ile Sovyet birliklerine karşı savaşan Afgan mücahitleri arasındaki tecrübe farkıdır. Zira ABD Ordusuna karşı savaşan Vietnamlı direnişçilerin yaklaşık kırk yıllık savaş tecrübesi Afgan mücahitlerinde yoktur. Mücahitler işgalin ardından bu tür gerilla savaşında tecrübe kazanmaya başlamışlardır.¹⁹³²

Diğer bir karşılaştırma konusu ise işgalci ülkelerin savaş alanına coğrafi yakınlıkları ve dolayısıyla lojistik yetenekleri ile ilgilidir. ABD, başka bir kıtadaki savaşını destekleyen ikmal faaliyetlerini fazla emek, zaman ve finansal kaynak harcamak suretiyle sürdürmeye çalışmış, Sovyetler Birliği ise güney sınır komşusunun topraklarında giriştiği savaşta, sınırın hemen berisinde kendi ülkesinde kurduğu ikmal üslerinden lojistik yönetimini daha kolay gerçekleştirmiştir.¹⁹³³ Bu bağlamda, Sovyetler Birliği Afganistan'daki kuvvet varlığını çok fazla artırma gereğini duymamıştır. Ancak ABD, 1964 yılında 16.000 kişi ile başladığı Vietnam harekâtında beş yılda kuvvet mevcudunu 500.000 gibi büyük bir rakama çıkarmak durumunda kalmıştır.¹⁹³⁴

¹⁹³⁰ Philip Taubman, “ Soviet Lists Afghan War Toll: 13,310 Dead, 35,478 Wounded”, **The New York Times**, May 26, 1988, www.nytimes.com/1988/05/26/world/soviet-lists-afghan-war-toll-13310-dead-35478-wounded.html, Erişim tarihi: 27.02.2013

¹⁹³¹ Edward F. Dolan, **a.g.e.**, s. 29, 30.

¹⁹³² Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 15.

¹⁹³³ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 24.

¹⁹³⁴ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 48.

İki savaş arasında bir başka önemli fark da Amerikan ve Sovyet kamuoyunun sözkonusu savaşlara gösterdiği ilgi bakımından incelenebilir. Vietnam Savaşı'nın devamında Amerikan kamuoyunun büyük bir çoğunluğunun savaşı istememesi ABD yönetimini zor durumda bırakmıştır. Öte yandan Vietnam'da sürdürölen savaşta ABD ordusu tarafından harekât alanlarına kadar girmelerine imkân tanınan, hatta desteklenen gazeteciler ve basın faaliyetleri Afganistan'daki savaşta görülmez. Sovyet yönetimi gazetecilerin cepheye girmesine izin vermediği gibi kendi kamuoyuna Afganistan Savaşı'nın sadece olumlu yönlerini aktarmıştır.¹⁹³⁵

Böylelikle, kamuoyu baskısının politikaya etki edememesi nedeniyle ABD'ye nazaran Sovyetler Birliğı Afganistan Savaşı'nda önemli bir avantaja sahip olmuştur. Kamuoyu baskısı Afganistan'daki savaşta Sovyetler Birliğı'nde rejim için bir tehlike teşkil etmemiş ve savaş politikalarını da etkilememiştir.¹⁹³⁶ Sovyet kamuoyu savaşın başlamasından sonra uzun bir süre Afganistan'da yaşananlar konusunda ve orada görevli askerlerin Afganistan'da ne yaptıkları konusunda doğru bilgi edinememiştir. Sovyet vatandaşları 1985 yılına kadar yazılı ve görsel basının verdiği, "Afganistan'daki Sovyet askerlerinin bu ölkede hastane ve okul yaptıkları, ağaç diktikleri" yönündeki bilgilerle yetinmek zorunda kalmışlardır.¹⁹³⁷

Afganistan'da sürdürölen savaşla ilgili Sovyet Televizyonunda gösterilen ilk belgesel film işgalden sekiz ay sonra yayımlanmıştır. Savaşta yaralananların Doğıu Almanya'da tedavi edilmesi, ölkeye dönen askerlere savaşla ilgili ailelerine hiçbir şey anlatmamaları yönünde sıkı emirler verilmesi, propaganda içeren kurgusal programlar vasıtasıyla, savaş aleyhine bir kamuoyu oluşması Sovyet yönetimi tarafından engellenmeye çalışılmıştır.¹⁹³⁸ Sovyet toplumu Gorbaçov yönetimi döneminde sağlanan göreceli serbestlik ortamında Afganistan'da sürdürölen savaş ile ilgili daha doğru bilgi edinmeye ve bu savaşı sorgulamaya başlamıştır.

¹⁹³⁵ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 24.

¹⁹³⁶ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 80.

¹⁹³⁷ Vladislav Tamarov, **a.g.e.**, s. 1, 6.

¹⁹³⁸ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 24.

C. Savaşın Afganistan Üzerindeki Etkileri

Bir antropoloğun bakış açısıyla; Sovyet işgal ordusuna mensup iki MI-24 helikopteri, iki bin yıllık bir Afgan köyünü sadece üç dakikada yok edebiliyordu.¹⁹³⁹ Ancak, Afganistan'da savaşın yol açtığı tahribat; yok edilen köyler, zarar verilen şehirler, ölen ve sakat kalan insanlar, ülke dışına çıkmak zorunda kalan mülteciler gibi sayılarla ifade edilebilecek zararların daha ötesinde bir olgudur.

Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile başlayan savaş ve çatışma dönemi, Afganistan'da ölüm, sakat kalma, göçler ve ülkenin tahribatı gibi doğrudan etkilerinin yanı sıra uzun yıllara yayılan siyasi, sosyal ve psikolojik nitelikli dolaylı etkilere de neden olmuştur. Ancak savaşın ilksel etkileri ile başlayan fiziki tahribat ve mültecilik uzun döneme yayılan ekonomik ve sosyal sorunlar haline gelmişlerdir.

Afganistan, Sovyet işgali ile başlayan savaş ve sonrasındaki iç savaş nedeniyle devlet teşkilatını, önemli kurumlarını ve bir zamanlar mevcut olan etnik uzlaşma anlayışını yitirmiştir. Savr İnkılâbı öncesinde önemli bir faktör olmayan etnisite algısı ve geleneksel etnik güç dengesi savaş ile değişmiş, Peştun olmayan halklar savaş öncesine göre daha iddialı ve güçlü hale gelmişlerdir. Öte yandan savaştan sonra Afganistan'da devam eden kargaşa ortamında Peştun nitelikli Taliban ortaya çıkmıştır.¹⁹⁴⁰ Ülkeyi ele geçirmesine rağmen siyasi meşruiyetini sağlayamayan ve uluslararası alanda hemen hiç kabul görmeyen Taliban ise dış dünyadan yalıtılmış bir Afganistan'da bazı radikal örgütlere, amaçları yönünde faaliyet gösterebilecekleri bir zemin sunmuştur.¹⁹⁴¹

1. Savaşın Doğrudan Etkileri

Savaşın sebep olduğu tahribat özellikle ülkenin nüfusu ve alt yapı tesisleri üzerinde etkili olmuştur. Afganistan halkı savaşın en ağır ve doğrudan etkilerine maruz kalmıştır. Savaşın bir sonucu olarak çok sayıda insan hayatını kaybetmiş, yaralananmış ya da sakat kalmıştır. Sağ kalanların büyük bir kısmı ise yaşadıkları

¹⁹³⁹ Rob Schultheis, **Night Letters**, 1st Edition, Orion Books, New York, 1992, s. 51.

¹⁹⁴⁰ Rasul Bakhsh Rais, "Conflict in Afghanistan: Ethnicity, Religion, and Neighbours", **Ethnic Studies Report**, Vol. XVII, No. 1, January 1999, s. 2.

¹⁹⁴¹ Amalendu Misra, **Afghanistan, The Labyrinth of Violence**, Polity Press, 1.B, Cambridge, 2004, s. 85.

yerlerden göç ederek büyük kentlere ya da mülteci olarak Pakistan ve İran'a sığınmak zorunda kalmıştır. Öte yandan Afganistan'da neredeyse her fiziki yapı savaşta hedef olmuştur. Bu bağlamda köyler ya da şehirlerdeki birçok evin yanı sıra cami, hastane, okul binaları, sanayi tesisleri ile yollar, köprüler, tarım alanları, meyve bahçeleri tahrip edilmiş ya da zarar görmüştür.¹⁹⁴² Tahrip edilen köylerin sayısı 14.000'den fazladır.¹⁹⁴³ Savaş esnasında sağlık merkezlerinin yüzde altmışından fazlası da kullanılamaz hale gelmiştir.¹⁹⁴⁴ Başta Sovyet Ordusu olmak üzere Afgan Ordusu ve direniş gruplarının yerleşim yerlerinde ve kırsal alanda uçaklar ve ağır silahlar kullanmak suretiyle yaptıkları fiziki tahribat böylelikle büyük maddi kayıplara neden olmuş ve ülkenin ekonomik altyapısı ciddi şekilde zarar görmüştür.

Sovyet işgali, iç savaş ve Taliban dönemi çatışmaları, Afganistan'ın yirmi yıl süren bir savaş ortamında kalmasına neden olmuştur. Uluslararası Kızıl Haç Örgütü tarafından 1999 yılında yapılan bir araştırma, savaşın ülke ve insanları üzerinde yapmış olduğu tahribatı sembolik de olsa gözler önüne sermektedir. Bu araştırmada bilgisine başvurulmuş Afganların %79'u savaşın cereyan ettiği alanlarda yaşamış olduklarını ifade etmişlerdir. %83'ü savaş nedeniyle evlerini terk ettiklerini, %70'i mallarının zarar gördüğünü, %51'i de evlerinin yağmalandığını beyan etmişlerdir.¹⁹⁴⁵

Görüşme yapılan Afganların %53'ü yakın aile bireylerinden birini yitirdiklerini, %59'u akrabaları ile irtibatlarını kaybettiklerini, %16'sı ise tecavüz edilen birini yakından tanıdıklarını açıklamışlardır. Ayrıca %32'si yaralandıklarını, %43'ü işkence gördüklerini, %22'si hapse atıldıklarını söylemişlerdir. Bu araştırmada savaşan Afganların oranı %23 olarak tespit edilmiştir. Bunların %22'si 20 yaşın altındadır.¹⁹⁴⁶ Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından da savaş sonrasında ortaya çıkan sivil çatışma ortamının en büyük kurbanlarının sivil halk olduğuna

¹⁹⁴² Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 93.

¹⁹⁴³ M. Siddieq Noorzoy, "Afghanistan's Children: The Tragic Victims of 30 Years of War", **Afghanistan, 1979-2009: In the Grip of Conflict**, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington, DC, 2009, s. 156.

¹⁹⁴⁴ Hafizullah Emadi, **a.g.e.**, 1990, s. 127.

¹⁹⁴⁵ ICRC, **People on War**, Country Report Afghanistan, Greenberg Research, Inc., s. 7. www.icrc.org/eng/assets/files/other/afghanistan.pdf, Erişim tarihi: 27.02.2013

¹⁹⁴⁶ ICRC, **People on War**, s. 7.

dikkat çekilmiş ve bu bağlamda çatışan tarafların çözüm için çaba harcaması istenmiştir.¹⁹⁴⁷

1.1. Afganistan Ordusunun Kayıpları

Afgan Ordusunun kayıpları 1980-1989 yılları arasında 58.951 kişidir. Yaralananlar 116.589 kişi, kaybolanların (ya da esir düşen) sayısı ise 17.245 kişidir. Afgan Ordusunda en fazla can kaybı 1980, 1988 ve 1989 yıllarında verilmiştir. Bu üç yıldaki ölümlerin toplamı dokuz yıllık bilançonun % 51'inden fazladır. En düşük kayıp ise 1982 yılındadır.¹⁹⁴⁸ Savaşta ölen Afgan askerlerinin toplam sayısına bakıldığında, Afgan Ordusu dokuz yıllık savaşta Sovyet Ordusunun verdiği kayıpların neredeyse dört katı oranında kayıp vermiştir. Savaşta kaybolan ya da esir düşenlerin sayısının fazlalığı da bu bağlamda dikkat çekmektedir. Afganistan'da kaybolanların sayısının bu derecede çok olması, bu rakamın mücahitler tarafına geçen askerleri de içerebileceğini akla getirmektedir.

Afgan Ordusu Sovyetler Birliği Ordusunun çekildiği 1989 yılından sonra da önemli ölçüde kayıplar vermiştir. 1990 yılı ile 1991 yılının Mayıs ayı sonuna kadar geçen sürede Afgan Ordusunun kaybı 9605 kişidir.¹⁹⁴⁹ Öte yandan Afgan Ordusunun ölü ve yaralıların sayısının bu kadar çok olması iddiaların aksine bu ordunun da işgal döneminde ciddi olarak savaşmış olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Afgan Ordusunun mücahitler karşısında savaşmadığı, sayısının kısa sürede çok düştüğü, ordu mensubu askerlerin çoğunun mücahitler safına geçtiği gibi Batı kaynaklı haber ve yayınların tam olarak gerçekleri yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

1.2. Nüfus Kayıpları

Afganistan'daki savaş esnasında Afgan halkının verdiği kayıplar resmi kayıtlara değil çoğunlukla tahminlere dayanmaktadır. Bu nedenle farklı kaynaklarda

¹⁹⁴⁷ UNHCR, **Situations of Human Rights in Afghanistan**, Comission on Human Rights Resolution, 1993/66,

<http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/c8d63903adcf2694c1256a85004b7a8a?Op=enddocument>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁹⁴⁸ Antonio Giustozzi, **War, Politics and Society in Afghanistan**, 1978-1992, 1st Publishing, Hurst & Company, London, 2000, s. 271; K. Matuniddin, **Power Struggle in the Hindu Kush, Afghanistan 1978-1991**, Wajidalis, Lahore, s. 167'den atfen.

¹⁹⁴⁹ Antonio Giustozzi, **a.g.e.**, 2000, s. 271, (K. Matuniddin, **a.g.e.**'den)

kayıplar konusunda değişik rakamlar görülmektedir. Hafızullah Emadi'ye göre Savaş nedeniyle 1.240.000 kişi ölmüş, iki milyon kişi de köy ve kasabalarını terk ederek büyük şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca tahmini olarak 4,8 milyon kişi göç etmek suretiyle mülteci olarak komşu ve yakın ülkelere sığınmışlardır.¹⁹⁵⁰ Ahmet Şah Mesut 1989 yılı Eylül ayında Sovyetler Birliği'nin Afganistan Özel Temsilcisi Vorontsov'a yazdığı mektupta, hayatını kaybedenlerin sayısını 1,5 milyondan fazla, mültecilerin sayısını ise yaklaşık 5 milyon olarak vermiştir.¹⁹⁵¹

M. Siddieq Noorzay'a göre Sovyet işgali nedeniyle tahmini olarak 1,8 milyon kişi hayatını kaybetmiş, 1,5 milyon kişi ise sakat kalmıştır. Sakat kalanların beşte birinden fazlasını çocuklar oluşturmaktadır. Bu savaş nedeniyle 7,5 milyon Afgan vatandaşı mülteci olmuştur.¹⁹⁵² Esadullah Oğuz'a göre ise iki milyon Afgan hayatını kaybetmiş, beş milyon kişi de Afganistan'ı terk ederek mülteci durumuna düşmüştür.¹⁹⁵³

Sovyet işgali sonucu başlayan savaş nedeniyle Afganistan'da hayatını kaybedenlerin sayısı hakkında farklı veriler olsa da en düşük veri ile ifade edilen kayıpların dahi Sovyet kayıpları ile kıyaslanmayacak kadar çok olduğu aşikârdır. Ölenlerin sayısı Afganistan nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Afganistan'daki savaşın demografik sonuçları ile ilgili çalışmalar yapan Noor Ahmad Khalidi'ye göre 1978 ile 1987 yılları arasında savaş nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısı; 650.056'sı erkek, 227.769'u kadın olmak üzere toplam 876.825 kişidir.¹⁹⁵⁴ 1979 yılı Afganistan nüfusu (14.699.000)¹⁹⁵⁵ ile Khalidi tarafından verilen 876.825 değeri esas alındığında, savaş nedeniyle hayatını kaybedenlerin toplam nüfusa oranı yaklaşık %6'dır. Mültecilerle ilgili genel kabul gören 5 milyon sayısı esas alındığında ise savaş nedeniyle mülteci olarak Afganistan'ı terk etmek

¹⁹⁵⁰ Hafızullah Emadi, **a.g.e.**, 1990, s. 127.

¹⁹⁵¹ "Letter from Ahmad Shah Masoud to Soviet First Deputy Foreign Minister and Special Afghanistan Envoy Yuli Vorontsov, 2 September 1989 (excerpt)" **New Evidence On the War in Afghanistan**, s. 268.

¹⁹⁵² M. Siddieq Noorzoy, **a.g.m.**, 2009, s. 156.

¹⁹⁵³ Esadullah Oğuz, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁹⁵⁴ Noor Ahmad Khalidi, "Afghanistan: Demographic Consequences of War, 1978-1987", **Central Asian Survey**, Vol.10, No. 3, 1991, s. 106.

¹⁹⁵⁵ U.S. Bureau of the Census, **World Population 1979 - Recent Demographic Estimates For The Countries and Regions of the World**, Washington D.C., 1980, s. 170.

zorunda kalanların toplam nüfusa oranı %34'tür. Noorzay'ın verileri esas alındığında, savaş nedeniyle meydana gelen ölümlerin (1,8 milyon) toplam nüfusa oranı %12 civarındadır. Mülteci olan Afgan vatandaşlarının sayısı (7,5 milyon) ise yine aynı dönemdeki Afganistan nüfusunun % 51'ine tekabül etmektedir. Dolayısıyla Khalidi ve Noorzoy'ın yukarıda verilen tespitlerine göre Afganistan'da savaş nedeniyle ölenlerin toplam nüfusa oranı % 6-12, mültecilerin toplam nüfusa oranı ise % 34-51 arasında olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Afganistan'daki ölümlerin ve yaralanma sonucu uzuv kayıplarının önemli nedenlerinden biri araziye döşenen mayınlardır. Sovyet işgalinin ardından Afganistan büyük bir mayın tarlası haline gelmiştir. Sovyet ve Afgan ordularının 1985 yılına kadar döşedikleri mayınlar 2 milyon gibi büyük bir sayıya ulaşmıştır.¹⁹⁵⁶ Mülteci konvoylarının bombalanması ise sivil can kayıplarını artırmıştır.¹⁹⁵⁷ Afganistan'da işgal gücünün araziye attığı içi patlayıcı dolu oyuncaklar nedeniyle meydana gelen çocuk ölümleri ya da yaralanmaları savaşın belki de en trajik boyutudur.¹⁹⁵⁸ Oyuncak kamyonlar, bebekler, futbol topları birçok Afgan çocuğun hayatlarını sakat olarak sürdürmelerine neden olmuştur.¹⁹⁵⁹

1.3. Göçler ve Mültecilik

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da hava araçları ve ağır silahlar kullanmak suretiyle köy ve kasabalarda yaptığı ağır tahribat buraların yaşanmaz hale gelmesine neden olmuştur. Bu nedenle birçok Afgan vatandaşı yaşadığı yerlerden ayrılarak göç etmişlerdir. Böylelikle ülke içindeki yer değiştirmelerin yanı sıra ülke dışına doğru da bir göç hareketi ortaya çıkmıştır.¹⁹⁶⁰ Hafızullah Emin'in 1979 yılındaki hükümet darbesinin ardından yaklaşık dört yüz bin kişinin Pakistan'a sığınması ile başlayan mülteci hareketi işgalin ilk döneminde, 1982 yılı Şubat ayında 3 milyon rakamına

¹⁹⁵⁶ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 120.

¹⁹⁵⁷ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 82. Aynı kaynakta bu olaya bir örnek verilmiştir: Çamar Geçidi'nde ilerleyen bir mülteci grubunun Rus jetleri tarafından bombalanması sonucu yaklaşık kırk Afgan ölmüş ya da yaralanmıştır. Bu olay Christian Science Monitor gazetesinde haber olunca Ruslar ilerleyen grubu silahlı konvoy sandıklarını ve yanlışlıkla vurduklarını açıklamışlar ve özür dilemişlerdir. Bkz. **a.g.e.**

¹⁹⁵⁸ Baymirza Hayit, **a.g.e.**, s. 260.

¹⁹⁵⁹ Talat Halman, "Oyuncak Bombalar", **Milliyet Gazetesi**, 18.05.1987, s. 8.

¹⁹⁶⁰ Edward Girardet, **a.g.e.**, 1984, s. 3.

ulaşmıştır. Bu dönemde yaklaşık 500 bin mülteci ise İran'a sığınmıştır.¹⁹⁶¹ Afgan mültecilerinin sayısı o kadar artmıştır ki 1980'lerde Dünya'daki toplam mülteci sayısının üçte birini teşkil eder hale gelmiştir.¹⁹⁶²

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali nedeniyle hızlanan göç 1980 yılında iyice artmıştır. 1980 yılı Aralık ayında Pakistan'a günlük mülteci geçişi ortalama 1000 kişiye ulaşmıştır.¹⁹⁶³ Savaş sonunda mültecilerin sayısı ise 7,5 milyona çıkmıştır.¹⁹⁶⁴ Göç edenlerin büyük çoğunluğunu Peştunların oluşturması nedeniyle Afganistan içinde Celalabad, Gazne, Gerdiz ve Host gibi kentler önemli ölçüde büyümüşlerdir.¹⁹⁶⁵

Afgan mültecilerinin maruz kaldıkları zorluklar ve sıkıntılar savaşın neden olduğu trajik olgulardan biridir. Büyük çoğunluğunu kadın, çocuk ve yaşlıların oluşturduğu mülteciler, Pakistan ve İran'daki kamplarda çok ağır şartlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Pakistan'da sayısı üç yüzü geçen kamplardaki fiziki elverişsizlikler, yetersiz sağlık koşulları ile aşırı sıcaklardan dolayı özellikle çok sayıda çocuk hayatını kaybetmiş,¹⁹⁶⁶ genç erkekler ise radikal İslamcı grupların hedef kitlesini teşkil etmişlerdir.

Mülteci kamplarında yaşam şartlarının zorluğu büyük ölçüde insani yardım kuruluşlarının çalışmaları ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde insani yardım örgütleri bir anlamda Afgan direnişini de desteklemişlerdir. Zira özellikle Pakistan'daki mülteci kampları "direniş üsleri" haline gelmişlerdir.¹⁹⁶⁷ Zaman zaman kamplara gelen mücahitler ve Pakistan'daki mücahit partilerin bu kamplarda etkili olmaları nedeniyle mültecilerin Afganistan olayları ile irtibatları devam etmiştir.

¹⁹⁶¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 917.

¹⁹⁶² Robert D. Kaplan, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁹⁶³ Ruth Walker, "1,000 Afghans a Day Fleeing to Pakistan", **The Christian Science Monitor**, January 7, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0107/010722.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁹⁶⁴ M. Siddieq Noorzoy, **a.g.m.**, 2009, s. 156.

¹⁹⁶⁵ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 64.

¹⁹⁶⁶ Esedullah Oğuz, "Afganistan'ın Sovyetler Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Afganistan" **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 290.

¹⁹⁶⁷ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 150.

Mülteciler hem Afganistan hem de onlara barınma imkânı sağlayan Pakistan ile İran'da büyük ekonomik ve sosyal sorunlara sebep olmuşlardır. Sovyet işgalinin ardından bir kısmı Afganistan'a dönmüş olsa da Birleşmiş Milletler Teşkilatı verilerine göre 1993 yılında başta Pakistan ve İran'da yaşayanlar olmak üzere hâlâ yaklaşık 3,4 milyon mülteci Afganistan dışında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır.¹⁹⁶⁸

Afgan mültecileri, 1980 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği'nin çalışmalar yaptığı en kalabalık mülteci topluluğu olmuştur. Aynı kurumun rakamlarına göre 2012 yılında hâlâ yaklaşık 3 milyon kayıtlı mülteci Afganistan dışında, çoğunluğu Pakistan ve İran'da yaşamaya devam etmektedirler. Ayrıca kayıtlı olmayan tahmini 2,5 milyon Afgan da bu ülkelerde yaşamlarını sürdürmektedirler.¹⁹⁶⁹ Hafızullah Emin döneminde başlayan ve Sovyet işgali ile yaygınlaşan mültecilik, Afganistan'daki sivil savaş ve ardından gelen kargaşa dönemlerinde bir kurtuluş olarak görülmüş ve bu sosyolojik olgu böylelikle Afgan toplumunda kronikleşmiştir. Bu bağlamda, hâlâ Afganistan dışında bulunan mülteciler savaş sonrasında Afganistan için çok önemli sorunlardan biri haline gelmiştir.

Zira mültecilerin ülkelerine geri döndürülmeleri birçok bileşeni olan bir süreçtir. Mültecilerin Afganistan'da herhangi bir maddi varlıklarının olmaması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Öte yandan bu insanların büyük bir kısmı kendilerini artık Afganistan değil Pakistan kültürüne ait görmektedirler. Zira mülteciler günümüz Afganistan toplumuna yabancılaşmışlardır. Afganistan'daki güvenlik sorunlarının hâlâ devam ettiği de dikkate alındığında mülteciler için Afganistan'a dönmek cazip gelmemektedir.¹⁹⁷⁰

¹⁹⁶⁸ UNCHR, **Refugees and Asylum-Seekers from Afghanistan-Main countries of Asylum**, www.unhcr.org/414ad5652.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013, s. 195.

¹⁹⁶⁹ UNHCR, **Progress report on the Solutions Strategy for Adghan Refugees**, September 2012, s.3, www.unhcr.org/50927e7c6.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013

¹⁹⁷⁰ Anwar Alam, "Barriers to Repatriation of Afghan Refugees (A Case Study of Afghan Community at Shah and Khusar Colony Board Area Peshawar)", **International Journal of Academic Research, in Business and Social Sciences**, March 2012, Vol. 2, No. 3, s. 60, 66, 67.

1.4. Ekonomik Kayıplar

Afganistan'ın ekonomik yapısı 1978 Savr İnkılâbı'ndan önce özel ve kamu sektörlerinin faaliyet gösterdiği karma ekonomi özelliklerine sahiptir. Özel sektör girişimleri daha çok tarım alanında ve hizmet sektöründe, devlet yatırımları ise sanayi, madencilik, enerji, bankacılık gibi alanlarda gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁷¹

Ancak bu ekonomik sistem savaşla birlikte etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Savaşın bir sonucu olarak ülkenin üretime dönük ekonomik altyapısı %60 oranında tahrip edilmiştir.¹⁹⁷² Bu bağlamda enerji üretim merkezleri, kentlerdeki fabrikalar ve ulaştırma hatları zarar görmüştür. Tarım alanları da savaş tahribatından nasibini almıştır.¹⁹⁷³ Bu tahribat ülke ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki yapmış ve Afganistan ekonomisi durgunluğa girmiştir.¹⁹⁷⁴ Ancak savaşın Afganistan ekonomisi üzerindeki etkileri ile ilgili değerlendirmelerde hem ilksel, hem de uzun vadeye yayılan etkilerin olduğu dikkate alınmalıdır. Zira yukarıda bahsedilen tahribat kısa sürede meydana gelmemiş, işgal süresine hatta işgalden sonra devam eden iç savaş dönemine yayılmıştır.

Savaşın ilk dönemindeki rakamlar incelendiğinde ekonomide bir kötüye gidiş olduğu görülmektedir. 1982 yılındaki tarımsal ürün rekoltesi, 1981 yılının ancak yarısı oranında gerçekleşmiştir. Ticari faaliyetler de işgalden olumsuz etkilenmiştir. 1979 yılında ithalat 303 milyon dolar, ihracat 159 milyon dolar seviyesindeyken, 1982 yılında ithalat 109 milyon dolara, ihracat ise 64 milyon dolara düşmüştür. Buna karşılık Sovyet-Afgan ticaret hacminde belirgin bir artış meydana gelmiştir. Sovyetler Birliği bu dönemde Afganistan'a ekonomik yardım yapmaya da devam etmiştir.¹⁹⁷⁵

Öte yandan, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın 1982-1991 yılları arasında Afganistan ekonomisi ile ilgili tespitlerinin genel kabul gören yargılardan kısmen

¹⁹⁷¹ J. Bruce Amstutz, **a.g.e.**, s. 237.

¹⁹⁷² **The World Guide 1999-2000**, s. 87.

¹⁹⁷³ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁹⁷⁴ **The World Guide 1999-2000**, s. 87.

¹⁹⁷⁵ "The Economic Impact of Soviet Involvement in Afghanistan", Defence Intelligence agency Document, 1983, s.1, 2, 3, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB57/us4.pdf>, Erişim Tarihi: 28.02.2013

farklılıklar arzettiği görülmektedir. Bu bağlamda bazı üretim alanlarında düşüş olmakla birlikte üretimi artan alanlar da vardır. Düşüş gösteren üretim alanları (örnek olarak); kömür (1982-1990) %1,3; Tuz (1982-1990) %22, sığır eti (1982-1990) %5,7; koyun eti (1982-1990) %13,7, hayvan derisi (1982-1990) %16, peynir %9, margarin %37,9, konserve meyve (1982-1988) %33 şeklindedir. Artış gösteren alanlar; doğal gaz (1982-1990) %20, un (1982-1988) % 33,9, kümes hayvanları eti (1982-1990) %8'dir. Birleşmiş Milletler verileri incelendiğinde 1982 yılından itibaren birçok üretim alanında 1986 yılına kadar düzenli artışlar, bu yıldan sonra düşüşler görülmektedir. Birçok üretim alanında 1989 yılından itibaren herhangi bir veri bulunmamaktadır.¹⁹⁷⁶

Bu bağlamda yine Birleşmiş Milletler verilerine göre 1988 yılında Afganistan'da toplam endüstriyel işletme sayısı 498 olarak verilmiş ancak 1989, 1990, 1991 yılları için hiçbir veri gösterilmemiştir. Savaşa rağmen bazı tesislerin üretime devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak savaşın son dönemi ve iç savaşın başlaması ile tamamıyla bir kargaşa ortamına girildiği görülmektedir.¹⁹⁷⁷ Bu durumda, savaşın ekonomik alandaki asıl etkilerinin 1989 yılından itibaren ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Afganistan'da Sovyetler Birliği ve Afgan Ordusu tarafından işgalin daha ilk dönemlerinde döşenen ya da serpilen mayınların sayısı 2 milyon gibi bir rakama ulaşmıştır.¹⁹⁷⁸ Bu durum Afganistan'ı Dünya'nın kara mayınlarından en çok etkilenen ülkelerinden biri, mayın mağduru bir ülke haline getirmiştir.¹⁹⁷⁹ Savaş esnasında tarım alanları ve otlakların mayınlanması, sulama kanallarının tahrip edilmesi nedeniyle yaşam alanları daralan köylüler topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır.¹⁹⁸⁰ Böylelikle tarımsal üretim ve tarımsal üretime dayalı üretim alanları olumsuz etkilenmiştir.

¹⁹⁷⁶ **UN Industrial Statistics Yearbook, 1991**, Vol. II, Commodity Production Statistics, 1982-1991, United Nations, New York, 1993, s. 1, 7, 71, 88, 93, 102, 125, 135, 149, 160, 174, 178.

¹⁹⁷⁷ **UN Industrial Statistics Yearbook 1991**, Vol. I, General Industrial Statistics, UN Publications, New York, 1993, s. 12.

¹⁹⁷⁸ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 120.

¹⁹⁷⁹ "Review of UNOCHA's Mine Action Programme For Afghanistan, Final Report, December, 2000, s.6. <http://www.alnap.org/pool/files/erd-3007-full.pdf>, Erişim tarihi: 28.02.2013

¹⁹⁸⁰ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 144.

Ülke içindeki siyasi istikrarsızlık ve savaş nedeniyle birçok Afgan aydını, işadamı ve ticaret erbabı ülkeyi terk etmişlerdir. Bu insanlar giderken sermayelerini de Afganistan'dan götürmüşlerdir.¹⁹⁸¹ Öte yandan ülkede yapılan geleneksel zanaat dalları yok olmaya yüz tutmuştur.¹⁹⁸² Bu zanaat alanlarının yapılamaz hale gelmesi hem işsizlik hem de finansal girdi bakımından ekonomiye olumsuz bir etki yapmıştır.

Ülkedeki savaş ve çatışma durumu turizm alanına da etki yapmıştır. Birçok kültürün izlerini taşıyan Afganistan'da, 1922 yılından itibaren başlayan kazılarda ortaya çıkarılan tarihi eserlerin bazıları savaş zamanında Sovyet ya da Afgan uçakları tarafından bombalanarak tahrip edilmiştir. Kâbil'in 30 km kuzeyindeki İstelif arkeolojik alanı da bu şekilde zarar görmüştür.¹⁹⁸³ İşgalin ardından devam eden çatışma ortamının başıbozukluğunda Bamyân'daki Buda heykellerinin Taliban döneminde bir ay süren bir bombardımanın ardından tahrip edilmesi, bu tahribatın Dünya çapında tepkilere sebep olmuş diğer bir örneğidir.¹⁹⁸⁴ Dünya Bankası verilerine göre 1990-2001 döneminde Afganistan'ın turizm sektöründen elde ettiği herhangi bir gelir görünmemektedir.¹⁹⁸⁵ Bu çerçevede Afganistan turizm sektörünün, ülkede turistlerin ilgisini çeken tarihi alanların tahrip edilmesi ve güvenlik sorunlarının devam etmesinden olumsuz etkilendiği anlaşılmaktadır.

Ülkenin genel ekonomik çöküşü istatistiklere de yansımıştır. Afganistan'da kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsıla 1973 yılında 684 dolar iken 1990 yılında 600 dolara düşmüştür. İç savaş nedeniyle düşüş devam etmiş ve 1998 yılında 514 dolara kadar gerilemiştir. Buna karşılık bir kıyas olması bakımından incelendiğinde; ekonomik yönden Afganistan'a en yakın ülkelerden Laos'daki kişi başına gayrisafi

¹⁹⁸¹ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 144.

¹⁹⁸² Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 130.

¹⁹⁸³ Abdul Wasey Feroozi vd. "The Impact of War upon Afghanistan's Cultural Heritage", The Archaeological Institute of America, 2004, s. 1, 14, www.archaeological.org/pdfs/papers/AIA_Afghanistan_address_lowress.pdf, Erişim Tarihi: 20.01.2013

¹⁹⁸⁴ Abdul Sabahuddin, **a.g.e.**, s. 29, 30.

¹⁹⁸⁵ The World Bank, **World Development Indicators: 2003**, 1st printing, U.S.A., 2003, s. 352.

yurtiçi hâsıla 1998 yılında 933 dolar, Kamboçya’da ise 945 dolar olarak gerçekleşmiştir.¹⁹⁸⁶

2. Savaşın Dolaylı Etkileri

2.1. Siyasi ve Toplumsal Yapıdaki Değişim

Savaş ve sonrasında meydana gelen gelişmeler ülkenin geleneksel siyasi ve toplumsal yapısında önemli değişimlere neden olmuştur. Zira Afganistan, tarihinde belki de ilk defa bu kadar yoğun ve farklı kaynaklardan yönlendirilen etkilere maruz kalmıştır. Bu bağlamda merkezi yönetim yapısında meydana gelen değişiklikler ile merkezi otorite ve yerel otorite ilişkilerindeki değişimler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca geleneksel yerel otorite yapıları da bu dönemde güç yitirmişler ve değişimlere maruz kalmışlardır.

Afganistan’daki işgal ve ardından başlayan iç savaşın sebep olduğu en önemli politik yıkım devlet kurumlarının tamamıyla işlemez hale gelmesidir.¹⁹⁸⁷ Zira Afganistan’ın siyasi elitleri işgal ile birlikte konumlarından uzaklaştırılmışlardır. Bu bağlamda, yeni rejimin çevresinde yeni bir siyasi elit yapılanması oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak yeni rejim ve siyasi sistem Afganistan gerçeklerine uyum sağlamayacaktır.¹⁹⁸⁸ Ayrıca işgal döneminde farklı muhalif grupların birbirleriyle mücadelesi, rejimin sindirme politikaları ile ölümler ve göçlerden dolayı yetişmiş profesyonel sınıflar neredeyse yok olmuştur. Bu durum, Afganistan’ın sonraki yıllarda siyasi ve teknik insan gücü gereksinimlerinin ortaya çıkmasına ve bu gereksinimlerin karşılanmasında sorunlar yaşanmasına neden olmuştur.¹⁹⁸⁹

Sovyetler Birliği ve Marksist Afgan Hükümetine karşı İslamcı direnişçilerin ABD tarafından desteklenmeleri sonucu güçlenmeleri Afganistan’da milliyetçilik ve İslam’ın birleştiği bir “alaşım” ortaya çıkarmıştır.¹⁹⁹⁰ Bu gelişme biraz da mücadelenin siyasi niteliğinden kaynaklansa gerektir. Ancak bu alaşım duygu bazındadır ve direnişin de tek vücut olduğu anlamına gelmez. Akimbekov bu

¹⁹⁸⁶ Angus Maddison, **The World Economy**, Vol I-2, OECD, Development Centre Studies, Indian Edition, 2007, s. 215.

¹⁹⁸⁷ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 69.

¹⁹⁸⁸ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁹⁸⁹ Gérard Chaliand, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁹⁹⁰ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 228.

meseleyi “merkezi yönetim” bakımından ele almıştır. Zira bu dönemde Afganistan, askeri liderlerin egemen olduğu otorite bölgelerine ayrılmış ve askeri-politik hizipler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Afgan devletinin uzun yıllardır devam ettirdiği merkeziyetçi karakteri sona ermiştir.¹⁹⁹¹

Merkezi otorite ile yerel halk arasında bir kademe olan geleneksel hanlar bu dönemde toplumsal statülerini yitirmişler, eski ekol din önderleri de genç İslami liderlere tabi olmuşlardır.¹⁹⁹² Statülerini kaybeden geleneksel liderlerin yerini ise İslâm’ı şiar edinmiş direniş liderleri almaya başlamıştır.¹⁹⁹³ Bu bağlamda savaş nedeniyle Afganistan toplumunda yeni elit sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu yeni elitler önce mücahitler ardından da mücahitleri pasifize eden Taliban olmuştur.¹⁹⁹⁴

Savaş Afganistan’da etnik dengelerde de değişikliklere neden olmuştur. Ülkede en kalabalık nüfusa sahip olan Peştunların, komünist rejimin iktidara gelişine kadar Afganistan’da sürdürdükleri hâkim konumları sarsılmıştır. Peştunlar dışında Özbekler, Türkmenler, Tacikler ve Hazaralar daha fazla politik güç talep edebilecek duruma gelmişlerdir.¹⁹⁹⁵

Uzun süren savaş ve çatışma süreci Afganistan’da şiddeti yaygın hale getirmiştir. Şiddet sadece çatışma ortamıyla sınırlı kalmamış, toplumsal yaşama da yayılmıştır. Tüm fonksiyonlarını yerine getiren hükümet yapısının yok edilmesi ve devlet kurumlarının işlemez hale gelmesi de bu değişimi önemli ölçüde etkilemiştir.¹⁹⁹⁶ Savaş ve çatışmalar şiddetin zamanla toplumda kanıksanmasına neden olmuştur. Toplumda sorunların çözümünde görüşme-uzlaşma usulü yerine şiddet seçeneği daha fazla tercih edilir olmuştur.

Savaş, diğer birçok etkisinin yanı sıra ölümler, göçler ve mültecilik nedeniyle aile parçalanmalarına neden olmuştur. Aile bireylerinin düşman taraflarda savaşmaları da savaşın diğer bir trajik yanıdır. Ancak ilginç olan bu durumun aile içi çatışmalar yaratmamış olmasıdır. Bir örnekte Afgan Ordusunda subay olan baba,

¹⁹⁹¹ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 74, 75.

¹⁹⁹² Amin Saikal, William Maley, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁹⁹³ M. Hassan Kakar, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁹⁹⁴ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁹⁹⁵ Amin Saikal, William Maley, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁹⁹⁶ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 97.

oğlunu seçeceği taraf konusunda serbest bırakmış, oğlu ise mücahitlere katılmayı tercih etmiştir.¹⁹⁹⁷

Aile parçalanmaları sadece ölümler ve göçlerden kaynaklanmamıştır. İşgal esnasında yaklaşık 50 bin çocuğun Sovyet birlikleri tarafından köylerinden ya da barındıkları yetimhanelerden, hatta sokaklardan kaçırıldığına dair bilgiler vardır. Bu iddiaya göre çocukların komünist ideolojiye göre eğitilip milis olarak kullanılmaları amaçlanmıştır. Savaş ortamındaki ölümler, yaralanmalar ve mülteci kamplarında büyümenin getirdiği zorlukların yanı sıra Afganistan’da çocuklar bu şekilde de savaşın kurbanları olmuşlardır.¹⁹⁹⁸

Afganistan’da savaşın fiziksel ve duygusal yıkımlarına maruz kalan kadınlar açısından bu dönemde bazı olumlu gelişmelerin de olduğu dikkat çekmektedir. Sovyet işgal dönemini kapsayan ve Afganistan Demokratik Halk Partisi iktidarının devam ettiği 1979-1989 arası yıllar, kadınların eşit haklara sahip oldukları ve eğitim görebilme imkânı elde edebildikleri bir dönem olmuştur.¹⁹⁹⁹ Bu dönemde kadınlar toplumda göreceli olarak daha fazla görevler ve yeni roller üstlenmişlerdir. Böylelikle Afgan kadınları Amanullah Han zamanından yaklaşık yarım asır sonra yeniden toplumda öne çıkmışlardır. Ancak bu durum çok uzun sürmemiştir.

2.2. Kuzey Afganistan

Kuzey Afganistan’da Türkler, Sovyet işgaline karşı mücadeleye etkin olarak katılmışlardır. Ancak Türk kökenli olmayan diğer partilerin çatısı altında mücadele ederlerken “öteki” olarak görülmekten kurtulamamışlardır. Ayrıca hem Pakistan yoluyla gönderilen yardımlardan yararlanma, hem de parti yönetimlerinde görev alma bakımından ayrıcılığa maruz kalmışlardır.²⁰⁰⁰

Savaşın en fazla etkilenen bölge Afgan Türkistanı olmuştur. Zira bu bölge Sovyetler Birliği’ne en yakın olan bölgedir. Coğrafi yakınlığın sağladığı avantaj ile bu bölgedeki birliklere kesintisiz olarak lojistik destek sağlayabilen Sovyetler Birliği tarafından, Afganistan’ın kuzeyinde yürütülen askeri harekât diğer bölgelere nazaran

¹⁹⁹⁷ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 148, 149.

¹⁹⁹⁸ M. Siddieq Noorzoy, **a.g.m.**, 2009, s. 156.

¹⁹⁹⁹ Tarık Ali, **a.g.m.**, s. 4.

²⁰⁰⁰ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 718.

daha etkili olmuştur. Türklerin yoğun olarak bulundukları bölgenin Pakistan’a uzak olması da Türk kökenli mücahitler açısından bir dezavantaj oluşturmıştır.²⁰⁰¹ Elverişsiz mücadele koşullarında Sovyet işgaline karşı koymaya çalışan Afgan Türkistanı, işgalden sonra da hâkim güç olarak ortaya çıkan Taliban’a karşı savaşmak zorunda kalmıştır.²⁰⁰² Taliban ile en çetin çarpışmalar bu bölgede gerçekleşmiş, bölge hâkimiyeti defalarca el değiştirirken silahlı çatışmalar Kuzey Afganistan halkını derinden etkilemiştir.

Savaşın dramatik bir etkisi de Afganistan’daki Türk varlığı ile ilgilidir. Dünya ve Türkiye kamuoyu bu sıkıntılı ve zor savaş nedeniyle Kuzey Afganistan ve bu bölgede yaşayan Türk kökenli insanların farkına varmıştır. İşgal döneminde Azad Beg, daha sonra da General Reşit Dostum Türkiye’ye gelip temaslarda bulunmuşlardır. Taliban’la mücadele döneminde ise Rusya ve ABD gibi ülkeler bu dönemde Dünya kamuoyunun dikkatini çeken General Dostum ile işbirliği yapmışlardır. Kuzey Afganistan Bölgesi böylelikle Afganistan’ın “Büyük Oyun” döneminde edindiği “tampon bölge” özelliğini üstlenmiştir. Bu anlamda Kuzey Afganistan’ın bölgesel güvenlik ve küresel enerji politikaları bakımından önemi artmıştır.

2.3. Uyuşturucu Kaynaklı Sosyal Sorunlar

Afganistan’da yirmi yıl süren savaş ve çatışma ortamı, ülkeyi yaygın olarak afyon bitkisinin üretildiği ve buna bağlı olarak silahlı kabilelerle irtibatlı birçok uyuşturucu kaçakçısının rahatlıkla hareket edebildiği bir yer haline getirmiştir.²⁰⁰³ Artan afyon üretimi, merkezi iktidarın zayıflığı nedeni ile denetim görevlerini yerine getirememesi, halkın uyuşturucuya kolay ulaşabilmesi, sosyal, psikolojik ve ekonomik sorunlar Afganistan’da uyuşturucu alışkanlığının artmasına katkı yapmışlardır.

Birleşmiş Milletler Teşkilatının 2005 yılında Afganistan’da uyuşturucu kullanımı konusunda yaptığı ilk araştırmaya göre uyuşturucu madde bağımlılarının tahmini toplam sayısı 920.000 kişidir. Kadın bağımlıların sayısı 120.000, çocuk

²⁰⁰¹ A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 716.

²⁰⁰² Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 71.

²⁰⁰³ Nozar Alaolmolki, **Life After the Soviet Union**, State University of New York Press, New York, 2001, s. 123.

bağımlıların sayısı ise 60.000 civarındadır. 2005 yılı Afganistan nüfusu dikkate alındığında bağımlıların toplam sayısı Afganistan nüfusunun %3,8'ini oluşturmaktadır. Bölgelere göre incelendiğinde en yüksek bağımlı sayısının Kuzey Afganistan ve merkezi bölgede olduğu dikkat çekmektedir. Bu bölgelerdeki uyuşturucu kullanıcılarının sayısının 200.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.²⁰⁰⁴ Afganistan'daki uyuşturucu sorunu, kadınları sadece kullanıcı olarak etkilememektedir. Birleşmiş Milletlerin son yıllarda yaptığı tespitlere göre Afganistan'da kadınlar tarafından işlenen her yüz suçun yaklaşık ikisi uyuşturucu ticareti suçuyla ilgilidir.²⁰⁰⁵

Afganistan'da uyuşturucu madde kullanımı gittikçe artmaktadır. Uyuşturucu madde bağımlılarının ise sadece %10'u tedavi imkânlarına sahiptir. Bu durum Afganistan'ın refahına ve toplum sağlığına olumsuz etki yapmaktadır.²⁰⁰⁶ Öte yandan Afganistan'daki uyuşturucu madde bağımlıları arasında yapılan bir araştırmada %7 oranında HIV tespit edilmiştir. Bu oran ise üç yıl önceki tespitin iki katıdır. Afganistan'da HIV taşıyıcılarının sayısındaki artışın temel nedeni uyuşturucu iğnelerinin ortak kullanımındır. Bu hızlı artış Afgan Hükümeti tarafından da endişe ile karşılanmaktadır.²⁰⁰⁷

2.4. İstikrarsızlık ve Güvenlik Sorunları

2.4.1. Uyuşturucu Madde Üretiminin Artması

Afganistan'da 1980-1990 yılları arasında silahlı grupların önemli mali kaynaklarından biri afyon üretiminden sağlanan gelirdir. Gelir kaynağı olmasının

²⁰⁰⁴ UNODC, **Afghanistan Drug Use Survey 2005**, www.unodc.org/pdf/afg/2005AfghanistanDrugUseSurvey.pdf, Erişim Tarihi: 28.02.2013

²⁰⁰⁵ UN Office on Drugs and Crime, **Afghanistan, Implementing Alternatives to Imprisonment, In line with International Standards and National Legislation**, Assessment Report, Mayıs 2008, [https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-](https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Afghanistan_Implementing_Alternatives_Imprisonment.pdf)

[reform/Afghanistan_Implementing_Alternatives_Imprisonment.pdf](https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Afghanistan_Implementing_Alternatives_Imprisonment.pdf), Erişim Tarihi: 28.02.2013, s. 29

²⁰⁰⁶ UNODC, **Drug Use in Afghanistan: 2009 Survey Executive Summary**, s. 3, <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Studies/Afghan-Drug-Survey-2009-Executive-Summary-web.pdf>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

²⁰⁰⁷ Alissa J. Rubin, "Few Treatment Options For Afghans as Drug Use Rise", **The New York Times**, 27.08.2011, <http://www.nytimes.com/2011/08/28/world/asia/28kabul.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

yanı sıra, savaş şartlarında başka ilaçların bulunamamasından dolayı tedavi amacıyla da afyon ve türevleri (morfin, eroin) Afganistan'da yaygın olarak kullanılmıştır.²⁰⁰⁸

Afganistan'da afyon üreticiliğinin artmasında iç ve dış faktörler etken olmuştur. Sovyet işgali sonucu başlayan savaş ve sonrasında Afganistan'ın kargaşa içinde kalmış olması uyuşturucu üretimi için uygun bir ortam yaratmıştır. İç savaşta iktidar mücadelesi veren Afgan silahlı grupları, Sovyet işgali döneminde elde ettikleri dış finansal yardımdan mahrum kalınca maddi kaynak arayışına yönelmişlerdir. Bu bağlamda savaş ağaları, köylüleri daha az zahmetle daha çok gelir sağlayan afyon üretimine yönlendirmişlerdir. Sonuç olarak afyon ve türevlerinin üretimi ile bu maddelerin kaçakçılığı savaş ekonomisinin önemli bir girdisi haline gelmiştir.²⁰⁰⁹

Sovyet işgali, iç savaş ve 1996'dan sonra Taliban'ın hâkimiyetini de kapsayan 1980-2000 yılları arasında bölgesel ve küresel etki yaratan Afganistan'daki afyon üreticiliği, yaklaşık %15 oranında yıllık artış göstermiştir.²⁰¹⁰ Afganistan'da silahlı çatışma sürdükçe ham afyon ve eroin üretiminde düzenli olarak artış olduğu görülmektedir. Afyon ve eroin Afganistan'ın dışarıya sattığı en önemli maddesi haline gelmiştir. Bir merkezi otoritenin olmaması ve bölgesel askeri-politik güçlerin kontrol altında tutulamaması üretimi kolaylaştırmıştır.²⁰¹¹

Afganistan'da kaldıkları sürede, ağır görev şartları nedeniyle uyuşturucu maddelere alışmış ya da alıştırılmış olan Sovyet askerlerinin bu alışkanlıklarını ülkelerine döndüklerinde de sürdürmeleri Afganistan'daki uyuşturucu üretimi için bir kanal daha açmıştır.²⁰¹² Ayrıca Afganistan'daki uyuşturucu kullanıcılarının da düzenli olarak artış göstermesi, üretimi artış yönünde etkileyen diğer bir neden olarak ortaya çıkmıştır.

²⁰⁰⁸ UNODC, **The Opium Economy in Afghanistan, An International Problem**, United Nations Publications, New York, 2003, s. 9, http://www.unodc.org/pdf/publications/afg_opium_economy_2003.pdf, Erişim Tarihi: 28.02.2013

²⁰⁰⁹ Amalendu Misra, **a.g.e.**, s. 127, 134, 144.

²⁰¹⁰ **The Opium Economy in Afghanistan, An International Problem**, s. 89.

²⁰¹¹ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 86, 87.

²⁰¹² Amalendu Misra, **a.g.e.**, s.134.

Birleşmiş Milletler raporlarına göre Afganistan’da 1987 yılında yasadışı afyon bitkisi üretimi yapılan alan tahmini olarak 25.000 hektar iken 1999 yılında 90.583 hektara kadar çıkmıştır. Bu bağlamda, 1987 yılındaki üretim 875 ton iken 1999 yılında 4565 tona ulaşmıştır. Dünya’da Afganistan’dan sonra en geniş alanda ekim yapılan Myanmar’daki üretim bir karşılaştırma olması bakımından incelendiğinde; 1987 yılında 997 ton afyon üretimi yapılırken 1999 yılında üretim 895 tona düşmüştür.²⁰¹³

2.4.2. Uluslararası Terörizm ve Taliban

2.4.2.1. El Kaide

Afganistan’da savaş ve savaş sonrası kontrolsüzlüğün ortaya çıkardığı habitatta barınma, silahlanma, eğitim ya da bu coğrafyadan beslenme imkânı bulan terörist gruplar, birçok ülkeye yayılan bir şer ağında faaliyet göstermeye çalışmışlardır. İslami motifleri söylem edinerek kitleleri etkileyen ancak terörizmi silah olarak kullanan bu örgütler, faaliyetleri nedeniyle küresel sorunlara ve jeopolitik şekillenmelere sebebiyet vermişlerdir. Bu bağlamda “Afganistan Zaferi” düşüncesinden ilham alan terörist örgütlerin yaptıkları eylemler ve bu örgütlere karşı yürütülen küresel savaş, doğal olarak Dünya’daki birçok ülkeyi etkilemiştir.

Afganistan Savaşı’nın sonlarına yaklaşırken ortaya çıkan El Kaide terör örgütü, bu savaşın en önemli sonuçlarından biridir. Örgütün kökeni Sovyet Ordusuna karşı Afganistan’da savaşan Arap gönüllülerine dayanır. 1988 yılında Sovyet Ordusunun Afganistan’dan çekileceği anlaşıldığında, Abdullah Azzam Arapların oluşturduğu bu silahlı gücü dağıtmak yerine onları daha büyük bir görevde kullanmayı tasarlamıştır. Bu görev “İslam Dünyasının yeniden fethedilmesidir”. Azzam bu silahlı gücü “ümmete liderlik edecek öncü savaşçılar” olarak düşünmüş ve onları “sağlam temel” anlamına gelen “El Kaide el Sülbe” olarak adlandırmıştır.²⁰¹⁴

Bu dönemde Afganistan’daki Araplar arasında öne çıkan diğer önemli bir figür ise Usame Bin Ladin’dir. Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal etmesinin ardından Afganistan’a gelen Bin Ladin, 1984 yılından itibaren, Cidde’den hocası

²⁰¹³ UNODCCP Studies on Drugs and Crime-Statistics, **Global Illicit Drug Trends 2000**, s. 34. http://www.unodc.org/pdf/report_2000-09-21_1.pdf, Erişim Tarihi: 28.02.2013

²⁰¹⁴ Philippe Migaux, **a.g.m.**, s. 314, 315.

olan Abdullah Azzam'ın Peşaver'de kurduğu “Hizmet Ofisleri” adlı insani yardım örgütüne büyük oranda finansal kaynak sağlamaya başlamıştır.²⁰¹⁵ Ancak 1988 yılından sonra Azzam ve Bin Ladin arasında görüş ayrılıkları çıkmaya başlamıştır. Bu durum, öğretmen ve öğrencisinin cihadı farklı yorumlamalarından kaynaklanmıştır. Azzam bu konuda daha geleneksel bir çizgi takip ederken, Bin Ladin çevresindeki Mısırlı militanların da etkisiyle daha radikal görüşler benimsemiştir. Bin Ladin ve “ultracihatçılar”, sadece Müslüman olmayanlara değil İslam dininden döndüklerini düşündükleri rejimlere karşı da tavır almışlardır.²⁰¹⁶ Azzam ve Bin Ladin'in fikirsel mücadelesi çok uzun sürmemiştir. Zira Abdullah Azzam 1989 yılında Peşaver'de öldürülmüş ve Usame Bin Ladin El Kaide örgütünde onun yerini almıştır.²⁰¹⁷ Bu gelişme ardından Bin Ladin, El Kaide ile birlikte yeni bir hedefe yönelmiştir.²⁰¹⁸

El Kaide, 1992 yılı Aralık ayından itibaren Amerikan hedeflerine yönelik birçok terörist eylem gerçekleştirmiştir.²⁰¹⁹ Öte yandan Usame Bin Ladin, 1995 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş ilan etmiştir.²⁰²⁰ 2001 yılı Eylül ayında ABD'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan intihar eylemlerinde 3.000'den fazla insan hayatını kaybetmiştir. Farklı hedeflere yönelen bu saldırı o güne kadar El Kaide ve ona bağlı hareket eden gruplarca gerçekleştirilen en büyük eylem olmuştur.²⁰²¹ Böylelikle, 11 Eylül saldırıları, ABD'nin uluslararası terörizmle küresel mücadele atılımını başlatmasına temel teşkil etmiştir.

2.4.2.2. Taliban

Sovyet işgalinin diğer önemli sonuçlarından biri Taliban ve Taliban örgütünün Afganistan'da iktidarı ele geçirmesidir. İşgal döneminde ABD ve Suudi Arabistan'ın Afgan direnişçi örgütlerine destekleri ve Pakistan Kuvvetler Arası

²⁰¹⁵ Steve Coll, **a.g.e.**, s. 85, 155.

²⁰¹⁶ Peter L. Bergen, **The Osama Bin Laden I Know**, Free, Press, New York, 2006, s. 74.

²⁰¹⁷ Philippe Migaux, **a.g.m.**, s. 315.

²⁰¹⁸ Steve Coll, **a.g.e.**, s. 204.

²⁰¹⁹ Audrey Kurth Cronin, “Terrorist Attacks by Al Qaeda”, Congressional Research Archive, March 31, 2004, s.2, www.fas.org/irp/crs/033104.pdf, Erişim tarihi: 30.03.2013

²⁰²⁰ Michael Scheuer, **a.g.e.**, s. vii.

²⁰²¹ Stephen E. Atkins, “Al Qaeda”, **The 9/11 Encyclopedia**, Editor: Stephen E. Atkins 2nd Edition, ABC-CLI, LLC, U.S.A., 2011, s. 38, 39.

İstihbarat Teşkilatı (ISI)'nın gözetiminde Pakistan'da filizlenen bu örgüt 2001 yılından sonra NATO harekâtı ile kısmen pasifize edilmiş olsa da varlığını sürdürmüştür.²⁰²² Şiddeti sorunların en önemli çözüm yolu olarak gören Taliban, Afganistan'a hâkim olma sürecinde, 1979 yılından beri devam eden silahlı çatışma ortamının uzamasına ve birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Kurmayı planladığı rejim, Afganistan'ın hemen hiçbir sorununa çözüm getiremediği gibi bu sorunları kronikleştirmiştir.

Afganistan'da 2010 yılında bir suikast sonucu öldürülen Burhaneddin Rabbani'nin 1997 yılında yaptığı bir açıklamaya göre, Pakistan'da oluşturulan Taliban bütün bölge için bir tehdittir. Nitekim Taliban, Buhara ve Semerkand'a kadar bütün bölgeyi "özgürleştirme" niyetinde olduğunu ve bu maksatla hazırlık yaptığını radyosu aracılığıyla sürekli olarak dile getirmiştir. Bu bölgeyi kendisine ait sayan örgüt, komşu ülkelerdeki gençlere el atmış ve onları kendi safına çekmeye çalışmıştır.²⁰²³ Taliban Afganistan'ın dışında da bölge ülkelerine yönelik nüfuz kazanma gayretlerini artırmıştır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından 21 Aralık 2000 tarihinde kabul edilen 1333 sayılı kararda, Taliban'ın Afganistan'da teröristlere barınma ve eğitim imkânları sağladığı, ayrıca terörist saldırılar planladığına vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda BM, Afganistan'da Taliban kontrolü altındaki bölgelere silah, mühimmat ve diğer askeri malzemelerin satışı ve ulaştırılmasından kaçınılmasına karar vermiştir. BM kararı, Taliban'a teknik destek, eğitim ve danışmanlık hizmetleri verilmesini de yasaklamış, hâlihazırda bu maksatla çalışanların Taliban hâkimiyetindeki bölgeleri terk etmelerini zorunlu hale getirmiştir. Bu bölgelere sivil

²⁰²² Pakistan, Benazir Butto'nun ikinci kez başbakanlık yaptığı dönemde Taliban örgütüne askeri yardım yapmaya devam etmiştir. Taliban 1997 yılında Türkmen doğal gazının Afganistan üzerinden Pakistan'a ve Hindistan'a taşınmasını sağlayacak boru hattı sistemi için CentGas/UNACOL ile görüşmeler yapmış, 2001 yılına kadar ABD'de bulunan temsilciliğini muhafaza etmiştir. NATO harekâtı, sivillere ve sivil yerleşim yerlerine verilen zararlar nedeniyle 2004 yılından sonra Taliban'ın tekrar güç kazanmasına neden olmuştur. Bkz: Tarık Ali, **a.g.m.**, s. 10-15.

²⁰²³ A. A. Knyezev, **Afganskiy Konflikt i Radikalny İslam v Sentralnoy Azii**, Kırgızko-Rasiskiy Slavyanskiy Universitet, Bışkek, 2001, s. 12.

uçuşları da yasaklayan kararda, üye ülkelerdeki Taliban bürolarının ve Ariana Afgan Hava Yolları bürolarının kapatılması da istenmiştir.²⁰²⁴

D. Savaşın Orta Asya ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri

1. Düşünce Yapısındaki Değişim

1.1. Sovyet Bakış Açısındaki Değişim

Afganistan'daki savaşın başından itibaren Sovyet yazınında Sovyet Müslümanlarına yönelik önemli bir değişim gerçekleşmiştir. Bu yeni yaklaşım hem tarihi hem de politik alanı kapsamıştır. Artık klasik ve geleneksel “Sovyet Uluslarının dostluğu”, “büyük ağabey ve Müslüman kardeş” gibi temalar yerini “Rus Ordusu ile Rus Devleti’nin üstünlüğü ve yenilmezliğine” bırakmıştır. Bu bağlamda, Ruslar tarafından bastırılan “Basmacı İsyanı” ve XIX. yüzyılda Kafkasya’da yaşanan savaşlar yeniden gündeme getirilmiştir. Böylelikle Sovyetler tarafından, Afgan mücahitlerine sempati duyan Kafkasya ve Türkistan’daki Türklere “Afganları taklit etmeye çalışmayın, bağımsızlığı hayal etmeyin” gibi mesajlar verilmeye çalışılmıştır.²⁰²⁵

Bu kampanyanın sadece entelektüel basın faaliyetleri ile sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. KGB’nin Başkan Yardımcısı General Semyon Tsivigun 1981 yılında, Parti’nin direktifleri doğrultusunda Sovyetler Birliği’nde KGB’nin, İslami muhafazakârlığı da içeren her türlü “ayrılıkçılığa” karşı faaliyetler gerçekleştirdiğini açıklamıştır. Tsivigun, Batı ülkelerinin bu tür yıkıcı akımları desteklediğini ve Sovyetler Birliği’nde Muhafazakâr İslami örgütlerden yararlanmaya çalıştığını vurgulamıştır.²⁰²⁶

Afganistan işgalinin başlangıcına kadar Sovyet yönetimi, Türkistan’daki halkların Sovyet sınırları dışından kaynaklanan fikir akımlarından etkilenebileceği olasılığını hep göz ardı etmiştir. Ancak işgal ile birlikte daha önce hiç dile getirilmemiş olan “İslam sorunu” Sovyet basınında sıklıkla yer almaya ve Ortadoğu

²⁰²⁴ UN, **Security Council Resolution 1333**, 19.12.2000, s. 1, 3, 4. [www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1333\(2000\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1333(2000)), Erişim Tarihi: 27.03.2013

²⁰²⁵ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier, **a.g.e.**, 1986, s. 6.

²⁰²⁶ Felix Bayon, El "número dos" del KGB destaca los éxitos de su organización contra los disidentes de la URSS, **El País**, http://elpais.com/diario/1981/10/09/internacional/371430011_850215.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013

kaynaklı tehdit diğer tüm tehditlerden daha tehlikeli olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, Sovyetler tarafından Orta Asya'ya yönelik İslam karşıtı bir propaganda kampanyasına girildiği görülmektedir. Türkistan ve Kafkasya'da konuşulan tüm Türk dillerinde yayımlanan ve 1983 yılında tespit edilebilen 52 farklı kitap ve broşür özellikle İslam dinini hedef almıştır.²⁰²⁷

Moskova'nın Orta Asya endişesinin Gorbaçov'un iktidarının ilk yıllarında da devam ettiği ve bu bölgeye gönderilen Slav kökenli görevlilerin sayısının arttırıldığı görülmektedir. Gorbaçov'un 1986 yılında Taşkent'e yaptığı ziyaretin amaçlarından birinin de “dinsel uyanışa karşı mücadele” olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Gorbaçov'un “dinsel hoşgörüyü karşı mücadelenin otantik Sovyet sistemini yeniden kurmada temel teşkil ettiği” yönündeki yorumları Taşkent'te gündem konusu olmuştur.²⁰²⁸

Ancak Afganistan'ın işgali ile o güne kadar iyi korunan Türkistan bölgesi dış kaynaklı akımlara açık duruma gelmiştir. Böylelikle dinsel duyguların ve sûfiliğin yeniden canlandığı, mahalli aydınlar arasında Türkçülük ve İslamcılık eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Ayrıca, geçmişte Rusya'ya karşı savaşmış olan ve Sovyetlerin “halk düşmanı” olarak nitelediği ataların yeniden hatırlanmaya başlanmasının yanı sıra Türk ve Müslüman Dünyasında “samizdat” olarak adlandırılan aşırı Sovyet karşıtı kaçak yayınların ortaya çıkması da bu dönemde Türkistan ülkelerinde görülen gelişmelerdendir.²⁰²⁹

Sovyet Dünyasında samizdat, ya da gizli yayınlar 1953 yılında ilk olarak Doğu Avrupa'da görülmeye başlamıştır. Stalin'in ölümünden sonra sansür uygulamalarına karşı benimsenen bir yol olan bu gizli basım faaliyetleri, aslında bu ülkelerde devam eden baskıcı otoriteye karşı kültürel başkaldırışın bir örneğini

²⁰²⁷ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier, **a.g.e.**, 1986, s. 3, 5.

²⁰²⁸ “Las Republicas Asiaticas se Resisten a Ser Controladas”, **el Pais**, 20 Dic 1986, http://elpais.com/diario/1986/12/20/internacional/535417210_850215.html, Erişim tarihi: 27.02.2013

²⁰²⁹ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier, **a.g.e.**, 1986, s. 12: “Samizdat” Rusça'daki “sam” (kendi) ve “izdat” (yayımlamak-çıkarmak) kelimelerinin kısaltılması suretiyle türetilmiş bir terimdir. Bkz. E. Mustafayev, V. G. Şçerbinin, **Büyük Rusça-Türkçe Sözlük**, Multilingual, İstanbul, 1996, s. 287, 804.

oluşturuyordu.²⁰³⁰ Samizdat faaliyetleri Sovyet Türk toplumunda ise öncelikle, topraklarından sürgün edilen Kırım Tatarları ve Mesket Türkleri arasında görülmüş ve bu toplumların topraklarına geri döndürülmeleri bağlamında bazı siyasi talepleri dile getirmenin vasıtası olmuşlardır. Orta Asya, Kafkaslar ve Merkezi Volga Bölgesindeki Müslümanlarda samizdat faaliyetlerinin gelişmediği, 1970'lerdeki samizdat faaliyetlerinin ise daha çok milli nitelikte olduğu görülmektedir.²⁰³¹ 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra Sovyetler Birliği'nde Kafkasya ve Orta Asya'da İslami nitelikli samizdat faaliyetlerinin "İslamizdat" olarak adlandırması ile özellikle 1982 yılından sonra yoğunluk kazandığı görülmektedir.²⁰³²

Sovyetlerin propaganda faaliyetlerinde "Orta Asya'nın militan İslami köktendinciliğin kötü etkilerinden korunmasının amaçlandığı" söylemi sıklıkla yer almıştır.²⁰³³ Zira bu dönemde özellikle Afganistan'daki Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslami gibi Afgan mücahit grupları, Mısır ve Suriye'deki "Müslüman Kardeşler" örgütü ve İran kaynaklı köktendincilik, Sovyetler Birliği için çok tehlikeli olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, Orta Asya'ya yönelik radyo yayınları ve gizlice dağıtılan broşürler vasıtasıyla yıkıcı propaganda yapıldığı Sovyet çevrelerince sıklıkla dile getirilmiştir.²⁰³⁴

Sovyetler Birliği'ne yönelik bu tür girişimlere CIA Başkanı William Casey'nin öncülük ettiği görülmektedir. Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin güneyinde ve Afganistan'ın kuzeyindeki bölgeye yönelik bu tür tahrik girişimlerinin, "Sovyetlerin yumuşak karnını" yeterince ağrıtaçağı değerlendirilmiştir. Casey daha da ileri gitmiş ve propaganda malzemelerinin yanı sıra bu bölgeye gizlice silah

²⁰³⁰ Simon Sadler, "The Boundaries of the Avant-garde", **Themes in Modern European History Since 1945**, Ed. By: Rosemary Wakeman, Routledge, New York, 2003, s. 172.

²⁰³¹ Alexandre Bennigsen, S. Enders Wimbush, "Religious Dissent in the U.S.S.R.", **Marksizm and Religion in Eastern Europe**, Edited By: Richard T. De George, Holland, Reidel Publishing Company, 1974, s. 134.

²⁰³² Jatin Kumar Mohanty, **Terrorism and Militancy in Central Asia**, Kalpaz Publications, India, 2006, s. 99.

²⁰³³ Alexandre Bennigsen, **a.g.e.**, 1990, s. 292.

²⁰³⁴ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier, **a.g.e.**, 1986, s. 4.

sokularak bölgesel bir ayaklanmayı teşvik etme düşüncesini ileri sürmüştür. Ancak bu teklif Pakistan İstihbarat Teşkilatı tarafından kabul edilmemiştir.²⁰³⁵

1.2. Orta Asya Bakış Açısındaki Değişim

Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmek suretiyle, Orta Asya Türklerini on yıllardır dış dünyadan ayırmak için kullandığı “demir perdeyi” kendi eliyle 1979 yılında kaldırmış oluyordu.²⁰³⁶ Öte yandan, Sovyet işgali ile başlayan kültürel ve toplumsal değişim sonunda 1992 yılında bir İslam ülkesi haline gelen Afganistan ise, siyasi ve kültürel kimlikliğini kurmaya çalışan Orta Asya'da önemli etkilere bir kaynak teşkil ediyordu.²⁰³⁷

Orta Asya Cumhuriyetleri, özellikle Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan, 1980 yılından sonra kendilerini Sovyetlerin Afganistan'a karşı sürdürdüğü savaşın içinde bulmuşlardır. İşgal döneminde Türkistan ile Afganistan arasındaki askeri iletişim, sürekli devam eden asker ve malzeme sevkiyatı nedeni ile Türkistan nüfusu savaşa kayıtsız kalamamıştır. Öte yandan kültürel ve dini aidiyetleri ile Sovyet devletine olan bağlılıkları arasında kalan Afganistan'da görevli Türk asıllı Sovyet vatandaşları da vardır.²⁰³⁸ Bu insanlar Orta Asya-Afganistan ilişkilerinin diğer bir boyutunu oluşturmuşlardır.

Karpat'a göre Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki savaşta “başarılı olamaması” o zamana dek sürdürülen yenilmezlik imajını yitirmesine sebep olmuş ve böylelikle birlik içerisindeki Orta Asya ülkeleri açısından “psikolojik eşik” geçilmiştir.²⁰³⁹ Bu bağlamda 1979 yılında başlayan Sovyet işgali ve Afganistan Savaşı'nın Orta Asya üzerindeki etkileri kaçınılmaz olmuştur. Savaş bazı süreçler üzerinde ise hızlandırıcı etki yapmıştır. Orta Asya'da başlayan değişimleri, genel olarak; Sovyet ideolojisinin bitişi ve Rus karşıtlığı, kimlik meseleleri, uluslararası suçlar ve terörizm ile İslam'ın yükselişi açısından ele almak mümkündür.

²⁰³⁵ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 189.

²⁰³⁶ Alexandre Bennigsen, **a.g.e.**, 1990, s. 290.

²⁰³⁷ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 228.

²⁰³⁸ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier, **a.g.e.**, 1986, s. 2, 11.

²⁰³⁹ Kemal Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, Çev. Hakan Gür, Ankara, İmge Yayınevi, 1. B. 2003, s. 261.

Sovyetler Birliđi'nde yařanan İřlam'ın yeniden canlanmasđ sűreci aslında birkaç yıllık deđil, daha uzun bir geđmiře dayanır. 1917'den sonra da İřlam inancı Sovyetler Birliđi'nde varlıđını sűrdűrműřtűr. İran ve daha sonra Afganistan'da yařanan geliřmeler, bu sűreci bařlatan olarak deđil ona yođun bir enerji kaynađđ sađlamak suretiyle etki etmiřlerdir.²⁰⁴⁰

Orta Asya, Afganistan Savařı'nın bařlaması ile bir deđiřim sűrecine girmiřtir. Özellikle teknik geliřmelerin paralelinde 1980'den itibaren yaygınlařan ses ve videokasetlerinin kolayca elde edilebilmesinin yanısıra daha gűclű yayın yapan radyo istasyonları sayesinde bu bűlgedeki halk iđin Sovyet propagandasından bařka seđenekler ortaya çıkmıřtır. Sovyet Műslűmanlarında bu dűnemde bariz olarak kimlik ve aidiyet meseleleri canlanmıřtır. Bu bađlamda resmi ideoloji Marksizm yerine, muhafazakűr ya da cedit formlarında İřlűm bu insanları etkilemeye bařlamıřtır.²⁰⁴¹

Sovyet sűylemine gűre; Afganistan Savařı'nın en űnemli etkisi Orta Asya'daki dinsel uyanıř olmuřtur. Bu yeni dűřűnce ortamında űzellikle Kuzey Kafkasya'da aktif olan Kadirilik, bűtűn Műslűman cumhuriyetlerde yaygın olan Nakřibendilik ve Fergana Vadisi'ni merkez alıp yayılan Yesevilik yeniden canlanmıřtır.²⁰⁴²

Orta Asya'daki deđiřimi daha ęok bu bűlgede artan "Rus dűřmanlıđı" bađlamında ele alan Soljenitsin'e gűre, tűm Sovyetler Birliđi'nde uzun yıllar boyunca bastırılmasına rađmen yok edilemeyen dűřmanlık, Sovyetlerin "halkların kardeřliđi" sűylemine baskın çıkmıřtır.²⁰⁴³ Sovyetlerin bir "Rus tipi insan yaratma" ęabası da Orta Asya'da bařarısızlıđa uđramıř, bűlge insanđ milliyetęilik ve İřlamı kimliđinde muhafaza etmiřtir.²⁰⁴⁴ űte yandan İřlam ideolojisi de dinamizmi ile Orta Asya halklarını etkilemiřtir.²⁰⁴⁵

²⁰⁴⁰ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemerrier, **a.g.e.**, 1986, s. 8.

²⁰⁴¹ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemerrier, **a.g.e.**, 1986, s. 7.

²⁰⁴² Alexandre Bennigsen, **a.g.e.**, 1990, s. 292, 293.

²⁰⁴³ Alexander Solzhenitsin, **El Colapso de Rusia**, Espasa, Madrid, 1999, s. 89.

²⁰⁴⁴ Ahmet Raşid, **a.g.e.**, 1996, s. 75.

²⁰⁴⁵ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemerrier, **a.g.e.**, 1986, s. 4.

Türkistan ve Kafkasya entelektüelleri için 1920’li yıllarda çekici gelen Marksizm ve Leninizm etkisini kaybetmiştir. Öte yandan bu dönemde Rus kaynaklı olmayan yeni akımların ortaya çıktığı görülmektedir. Afgan direnişinin ortaya çıkardığı ve bu insanlar tarafından algılanan enerji ise devrimci sol ve muhafazakâr sağ arasında yayılan bu yeni eğilimlere itici güç sağlamıştır.²⁰⁴⁶

Bu yeni düşünce yapısının bir diğer sonucu da geçmiş ve geleneğin yeniden keşfedilme sürecini başlatması olmuştur. “Mirasizm” ya da “Mirasçılık” adı verilen bu süreç bütün Türk halklarının ortak miraslarına tekrar sahiplenmeleri ve bu mirasın iyileştirilmesi bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu milliyetçi yaklaşım özellikle yazın alanında 1980’den itibaren kendini göstermiş ve tarihsel kahramanlar çerçevesinde Rus karşıtlığı temalar ön plana çıkartılmıştır. Artık “Büyük Ağabey” ve onun yarattığı imaj Sovyetler Birliği’nde yaşayan Müslüman entelektüeller tarafından daha çok sorgulanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Kafkasya ve Türkistan’da Rus Komünist Partisi’nin artık kalıcı olmadığı ümit ve düşünceleri yaygınlaşmıştır.²⁰⁴⁷

2. Bölgesel Güvenlik Sorunları

2.1. Orta Asya’da İttifak Arayışları

Afganistan’ın kısmen dâhil olduğu Orta Asya coğrafyasında savaş sonrası önemli bir değişim gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği dağılmış ve yerini Bağımsız Devletler Topluluğu almıştır. Bu konfederatif yapı 15 eski Sovyet cumhuriyetinden 12’ini kapsamıştır. Ancak siyasi bir bütünlük sağlayamayan topluluk üyeleri kısa süre içerisinde Rusya’dan bağımsız politikalar sürdürmeye başlamışlardır. Orta Asya’da, üçü Afganistan’ın sınır komşusu olan beş devlette (Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan) İslam’ın yeniden canlanması, ortak kültürel miras ve etnik benzerlikler, Afganistan ile etkileşimin temel unsurlarını oluşturmuşlardır.²⁰⁴⁸

Öte yandan Bağımsız Devletler Topluluğu’nun altı üyesi 15 Mayıs 1992 tarihinde bir kolektif güvenlik anlaşması imzalamışlardır. Anlaşmaya Rusya, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan’ın yanı sıra Ermenistan’da

²⁰⁴⁶ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemerrier, **a.g.e.**, 1986, s. 4.

²⁰⁴⁷ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemerrier, **a.g.e.**, 1986, s. 7, 8.

²⁰⁴⁸ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 134, 135.

katılmıştır. Nursulan Nazarbayev bu anlaşmanın bir “savunma ittifakı” olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda sözkonusu kollektif güvenlik sistemi, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ülkelerin kurdukları milli ordular arasında koordinasyon sağlamaya hizmet edecektir.²⁰⁴⁹

Sovyetler Birliği’nin dağılması ve ardından Rusya’nın kendi sosyo-ekonomik sorunlarının çözümüne odaklanması Orta Asya’da geçici bir güç boşluğuna neden olmuştur. Öte yandan bağımsızlığını yeni kazanan bölge ülkeleri, Afganistan’dan kaynaklanan istikrarsızlık ve güvenlik tehditlerine doğrudan maruz hale gelmişlerdir. Bu durum Orta Asya devletlerini hem birbiriyle hem de Rusya ile birlikte hareket etmeye yönlendirmiştir. Zira bu ülkelerin güvenlik yapıları, henüz silahlı terör örgütleri ile mücadele edebilecek şekilde donatılmış ve eğitilmiş değildir.

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev’e göre, başta kendi ülkesi olmak üzere Orta Asya’da yaşanan istikrarsızlığın üç kaynağı vardır. İlki uyuşturucu kaçakçılığı ve buna bağlı suçlar, ikincisi ise mülteciler meselesidir. Komşusu Tacikistan’dan Kırgızistan’a elli binden fazla mülteci geçmiş ve ekonomik olarak bunun ülkeye faturası ağır olmuştur. Afganistan’dan kaynaklanan bu mülteci hareketinin artması durumu daha da vahim hale getirecektir. Üçüncü önemli istikrarsızlık kaynağı da İslami radikalizmdir.²⁰⁵⁰ Kırgızistan Ulusal Güvenlik Bakan Yardımcısı Niyazov da Afganistan kökenli mülteci akımından duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir. Bu mültecilerin içlerinde teröristleri de barındığı düşüncesi endişe kaynağı olmuştur.²⁰⁵¹

Afganistan’daki istikrarsızlığın etkilerini Orta Asya’da artıran nedenler de vardır. Bu bağlamda, Sovyet birlikteliğinden çıkıp bağımsızlığını yeni kazanan Türk cumhuriyetlerindeki güvenlik güçlerinin henüz tam olarak teşkilatlanamaması önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta kendi sınırlarını koruma ve ülke içinde meydana gelebilecek çatışmaları önlemede yetersiz durumda olmaları, Orta Asya devletlerinin ittifak aramalarına neden olmuştur. Dolayısıyla bu ülkelerin

²⁰⁴⁹ Sebastian Serrano, “Seis Miembros de la CEI Firman un Acuerdo Militar”, **El Pais**, 16 May 1992, www.elpais.com/diario/1992/05/16/internacional/705967204_850215.html, Erişim Tarihi: 28.03.2013

²⁰⁵⁰ A. A. Knyezev, **a.g.e.**, s. 26.

²⁰⁵¹ İrfan Ülkü, **Moskova’yla İslam Arasında Orta Asya**, I.B., İstanbul, Kum Saati yayınları, 2002, s. 194.

güvenlik kaygıları nedeniyle Rusya ile işbirliği yapma eğilimi ortaya çıkmış ve Rusya'nın bu ülkelerde bir süre daha varlık göstermesinin yolu açılmıştır.²⁰⁵²

Öte yandan, başta Özbekistan olmak üzere Orta Asya Türk devletleri Afganistan'da yerleşen radikal İslami düşüncenin ülkelerinde etkili olmasından endişe duymuşlardır. Bu çerçevede, Kuzey Afganistan'da neredeyse bir devlet teşkilatı ve otoritesi tesis etmiş olan General Dostum ile temaslarını sürdürmüşler ve bu otoriteyi radikal İslam ile Orta Asya arasında bir tampon olarak değerlendirmişlerdir.²⁰⁵³

Bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Orta Asya devletleri öncelikle bir devlet sistemi oluşturmaya yönelmişlerdir. Bu devletlerin diğer öncelikleri ise sosyal ve ekonomik reformlardır. Ancak radikal İslam'ı temsil eden Taliban'ın Afganistan'da bir güç olarak ortaya çıkması endişeleri artırmıştır. Bu bağlamda geliştirilen güvenlik anlayışı, Afganistan'ı Orta Asya Türk devletlerinden soyutlamaya odaklanmıştır. Taliban'ın 1996 yılında Celalabad ve Kâbil'i ele geçirmesi ile Orta Asya devletlerinde köklü bir düşünce değişikliği görülmüş ve 4 Ekim 1996 tarihinde Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov hariç Orta Asya liderleri Alma Ata'da Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin ile bir araya gelmişlerdir.²⁰⁵⁴ Taliban'ın Afganistan'daki ilerleyişi ile ortaya çıkan yeni durumu değerlendirmek amacıyla planlanan bu zirvenin önemli mimarlarından biri Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'dir.²⁰⁵⁵

Türkmenistan, Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmadığı düşüncesi ile bu toplantıya katılmamıştır. Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'in güvenlik danışmanı General Lebed bu dönemde Rus politikasını, Afganistan yönetiminden uzaklaştırılan

²⁰⁵² A. Ahat Andican, **a.g.e.**, s. 737.

²⁰⁵³ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 265.

²⁰⁵⁴ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 81.

²⁰⁵⁵ Pilar Bonet, "Rusia da la Voz de alarma a la CEI ante la amenaza de los talibanes", **El Pais**, 2 OCT 1996, http://elpais.com/diario/1996/10/02/internacional/844207219_850215.html, Erişim Tarihi: 28.02.2013

Burhaneddin Rabbani'nin desteklenmesi ve Taliban'a karşı mücadele eden bütün askeri oluşumlara destek verilmesi istikametinde yönlendirmiştir.²⁰⁵⁶

Alma Ata toplantısında ortaya çıkan Taliban karşıtı tavır, doğal olarak Afganistan'ın kuzeyinde Taliban'a karşı savaşan liderleri de memnun etmiştir. General Dostum, Taliban sorununun bölgesel ve uluslararası bir sorun haline geldiğinden bahisle, Alma Ata toplantısında Rus Başbakanı Çernomirdin ve Orta Asya devlet başkanları tarafından imzalanan bildirinin kendileri için önemli bir destek olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁵⁷

Alma Ata toplantısında, BM Güvenlik Konseyi'nin Afganistan'da iç savaşın çözüm sürecine dâhil olması, mültecilere yardım edilmesi ve sorunun barışçı yollardan çözülmesine yönelik bir eğilimin ortaya çıktığı görülmektedir. Öte yandan Orta Asya devletlerinin, bir yandan radikal dinci İslami akımların sınırlarına yaklaşması, diğer taraftan ülkeleri üzerinde yeni bir Rus hâkimiyetinin ortaya çıkmasından kaygı duydukları anlaşılmaktadır.²⁰⁵⁸ Buna rağmen söz konusu toplantı, bölgesel güvenlik mülahazaları çerçevesinde Kuzey Afganistan'da Taliban karşıtı bir koalisyon oluşturma düşüncelerine hız kazandırmıştır. Bu toplantı aynı zamanda, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra politika belirleyici bir rol ile Rusya'nın Orta Asya meselelerine geri döndüğünü göstermiştir. Rusya yeni durumda bölgenin “gayri resmi lideri” olarak öne çıkmıştır.²⁰⁵⁹

Taliban'ın Kâbil'i ele geçirmesi İran'ı da kendi çıkarları çerçevesinde Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ile birlikte hareket etmeye sevketmiştir. İran özellikle Rusya ve Özbekistan ile birlikte; Taliban'a karşı Burhaneddin Rabbani ve Ahmet Şah Mesut'a bağlı Cemiyet-i İslami güçlerinin, Kerim Halili'nin liderliğindeki Hizb-i Vahdet'in ve General Dostum'a bağlı kuvvetlerden oluşan Kuzey İttifakı'nın desteklenmesi politikasını benimsemiştir. İran açısından bu dönemde, Pakistan ve ABD'nin Afganistan üzerinden Orta Asya'ya

²⁰⁵⁶ Anthony Hyman, “Rusia, central Asia and The Taliban”, **Fundamentalism Reborn?**, Edited By: William Maley, Hurst & Company, London, 1998, s. 107.

²⁰⁵⁷ A. A. Knyezev, **a.g.e.**, s. 6.

²⁰⁵⁸ Pilar Bonet “Los Vecinos de Afganistan Optan por la Neutralidad ante el Avance Islámico” **El Pais**, 5 OCT 1996, http://elpais.com/diario/1996/10/05/internacional/844466403_850215.html, Erişim Tarihi: 28.02.2013

²⁰⁵⁹ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 81.

ticari maksatlara hizmet edecek bir yol açma projelerini Rusya ile birlikte engelleme düşüncesi de ön plana çıkmıştır.²⁰⁶⁰

Taliban'ın Hindukuş kuzeyine yaptığı başarılı askeri harekâtın ardından Şubat 1997'de Rusya, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Savunma Bakanları Taşkent'te bir araya gelmişlerdir. Toplantı'da Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov Taliban'ın Orta Asya devletleri için “yakın bir tehdit” olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁶¹ Bu tehdit algısına rağmen 1998 yılından itibaren Taliban karşıtı ittifak üyelerinden Kırgızistan ve Özbekistan'ın politikalarında değişikliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Eski Sovyet Dünyasına dâhil olmuş bu ülkelerde ortak söylem ve yaklaşımlara rağmen içinde bulunulan politik ortamın ne kadar kırılğan olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda ilk olay Kırgızistan'da yaşanmıştır. 9 Eylül 1998 tarihinde Kırgızistan güvenlik güçleri, Oş Tren İstasyonuna gelen bir trenin silah, mühimmat ve yiyecek maddelerinden oluşan yüküne el koymuşlardır. Pamir hattı boyunca kamyonlarla Tacikistan'da Gorno-Bedehşan'a ve devamında Kuzey Afganistan'a, Ahmet Şah Mesut kuvvetlerine aktarılacağı anlaşılan on altı vagonluk bu malzemenin yakalanması Mesut kuvvetlerinin cari ikmal hattını ifşa etmiştir. Bu bağlamdaki ikinci önemli olay ise Özbekistan'ın 1998 yılında 1992 Kollektif Güvenlik Anlaşması'ndan çekilmesi ile yaşanmıştır. General Dostum ve Abdül Malik kuvvetleri kontrolünde bulunan Kuzey Afganistan bölgesinin Taliban'ın eline geçmesi, Özbekistan'ın Taliban'a karşı sürdürdüğü tutumunda değişiklik yaratmıştır.²⁰⁶²

Özbekistan ve Kırgızistan'ın bu yeni tutumlarının yanı sıra Kuzey Afganistan'daki Özbeklerin de Taliban'a destek vermesi, bu örgüte bölgede askeri zafer kazanma şansı vermiştir. Ancak Rusya ve İran, Taliban'ı Kuzey Afganistan'da engelleme yönünde tavır almışlardır. İran'ın Devrim Muhafızları ile 1998 yılının sonbaharında Afganistan sınırında yaptığı tatbikat Taliban'ın dikkatini bu yöne çekmiş, Rusya'da Kırgızistan ve Özbekistan'ın tavırlarına rağmen Ahmet Şah Mesut'a yardım ederek Kuzey Afganistan'daki durumunu muhafaza etmesini

²⁰⁶⁰ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 82, 83.

²⁰⁶¹ Anthony Hyman, **a.g.m.**, 1998, s. 109.

²⁰⁶² Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 91.

sağlamıştır.²⁰⁶³ Bu dönemde Taliban, Rusya, İran ve Hindistan'ı Kuzey İttifakı'na silah ve mali destek yapmakla suçlamıştır. Açıklamayı yapan Taliban yetkilisi askeri yardım olarak Kuzey İttifakı'na özellikle Rus tankları ve helikopterlerinin verildiğini vurgulamıştır.²⁰⁶⁴

Bu dönemde bölge açısından önem arzeden diğer bir olay da Kırgızistan'da gerçekleşmiştir. Rusya 1998 yılında sınır birliklerini Kırgızistan'dan geri çekmiş ve Orta Asya'da Tacikistan'a kadar yayılan nüfuzunda önemli bir azalma olmuştur. Bu bağlamda Tacikistan'daki Rus birliklerinin ikmal hatlarının Kırgızistan ve Özbekistan'dan geçmesi nedeniyle Rusya'nın bölgedeki varlığı hassasiyet arz etmeye başlamıştır. Ayrıca 1999 yılı yaz aylarında meydana gelen "Batken olayları" Orta Asya'nın güvenlik bakımından ne kadar kırılgan bir durumda olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Cuma Namangani yönetiminde, Tacikistan'dan Kırgızistan'a geçerek dağlık alanda bazı köyleri ele geçiren Özbekistan İslami Hareketi'ne karşı iki haftadan fazla süren askeri operasyonlar icra eden güvenlik güçlerinin başarısızlığı, Kırgızistan'ın o dönemde bu tür bir tehlike ile dahi baş edemeyeceğini göstermiştir.²⁰⁶⁵ Özbek, Peştun, Arap ve Taciklerden oluşan teröristlerin sayısı bu dönemde Batken ve Çon Alay bölgelerinde bine yaklaşmış ve eylemlerine devam etmişlerdir.²⁰⁶⁶

Bu bağlamda, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan liderleri ile Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi Sekterteri S. Ivanov 20 ağustos 1999 tarihinde Bişkek'te özel bir toplantıda bir araya gelmişlerdir. Toplantının tek gündem konusu uluslararası terörist oluşumların saldırılarına karşı nasıl tepki verileceğinin değerlendirilmesidir. Bu toplantıda Tacikistan Devlet Başkanı Rahmanov, diğer liderlerin, özellikle İslam Kerimov'un Tacikistan'daki ÖİH üslerine önleyici darbe vurulması konusundaki teklifleri ile zor durumda kalmışsa da bu teklifi kabul etmemiştir.²⁰⁶⁷ Bununla birlikte 28 Ağustos 1999'a gelindiğinde, dört Orta Asya

²⁰⁶³ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 92.

²⁰⁶⁴ "Russia, Iran, India Accused of Arming Masood Forces", <http://www.afghanistannewscenter.com/news/2001/june/jun28g2001.html>, Erişim Tarihi: 28.02.2012

²⁰⁶⁵ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 92. 93.

²⁰⁶⁶ M. H. Syed, **Islamic Terrorism: Myth or Reality**, Vol. 2, Kalpaz Publications, India, 2002, s. 85.

²⁰⁶⁷ A. A. Knyezev, **a.g.e.**, s. 153.

devletinin Kırgızistan'da teröristlere karşı müşterek operasyonlar icra etmesi konusunda fikir birliğine varılmıştır.²⁰⁶⁸

Afganistan ile ortak sınır uzunluğu 1.200 km olan Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a kıyasla Afganistan'da yaşanan gelişmelerden daha fazla etkilenmiştir.²⁰⁶⁹ Bununla birlikte bölgedeki siyasi hareketlilik ve ülkeleri tehdit eden terör Orta Asya devletleri arasında da zaman zaman ilişkilerin gerilmesine, hatta bozulmasına sebep olmuştur. Terör konusunda Tacikistan ve Kırgızistan'ın yeterli çabayı göstermediğini düşünen Özbek lideri İslam Kerimov, ortak sınırlarında kendi iradesiyle düzenlemeler yapmıştır.²⁰⁷⁰

Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Batken ve Çon-Alay bölgelerinde meydana gelen olaylar esnasında yaptığı bir konuşmada, hem bölge içinden suçluların hem de yabancı paralı askerlerin bulunduğu terörist örgütün, Afganistan ve Tacikistan'daki eylemlerinde kazanmış oldukları savaş tecrübesine vurgu yapmıştır. Dört Japon vatandaşının da teröristler tarafından rehin alındığı bu olayda, Akayev bir yandan komşu devletlerden siyasi destek talebinde bulunurken, diğer taraftan Kırgızistan'daki farklı etnik aidiyeti ve dinsel mensubiyeti olan vatandaşları da dayanışmaya çağırmıştır.²⁰⁷¹

Öte yandan bu dönemde Batı'da Taliban'a ve Afganistan kökenli terörizme karşı bir tutum ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ABD'nin, çıkarları aleyhine adımlar atan Taliban'a karşı 1997 yılından itibaren değişmeye başlayan politikaları 1999 yılına gelindiğinde belirginlik kazanmıştır.²⁰⁷² Bu bağlamda Rusya da bir girişimde bulunmuş ve 2000 yılı Temmuz ayında gerçekleştirilen G-8 zirvesinde, Taliban'ın kontrolündeki Afganistan'dan kaynaklanan "terörist tehdit" konusu Rusya Devlet Başkanı Putin'in girişimi ile zirvenin sonuç metninde yer almıştır.²⁰⁷³

²⁰⁶⁸ M. H. Syed, **a.g.e.**, s. 85.

²⁰⁶⁹ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 194.

²⁰⁷⁰ İrfan Ülkü, **a.g.e.**, s. 144, 145.

²⁰⁷¹ A. A. Knyezev, **a.g.e.**, s. 28, 29.

²⁰⁷² Ahmed Rashid, **a.g.e.**, 2001, s. 176, 177.

²⁰⁷³ Bosco Esteruelas, "La cumbre del G-8 augura "prosperidad" y se compromete a ayudar al Tercer Mundo", **El Pais**, 24 JUL 2000, http://elpais.com/diario/2000/07/24/internacional/964389601_850215.html, Erişim tarihi: 28.02.2013

Orta Asya’da da artan terörizm tehdidine karşı bölge devletlerinin ortak hareket etme gayretleri devam etmiştir. Bu bağlamda Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan liderleri ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı temsilcisi 21 Ağustos 2000’de gerçekleştirilen Bişkek zirvesinde bir araya gelmişlerdir. Zirvede, 1998 yılına kadar geçerliliğini sürdüren bölgesel güvenlik sisteminin tekrar kurulması yönünde bir irade ortaya çıkmış ve Orta Asya liderleri, 21 Nisan 2000 tarihinde yapılmış olan Bölgesel Güvenlik Anlaşması’na katılma isteklerini Rusya’ya iletmışlerdir. Toplantıda Orta Asya ve Çeçenistan’da yaşanan terör ve kanunsuzluğun, Afganistan’daki politik nitelikli askeri çatışmalarla bağlantılı olduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır.²⁰⁷⁴

Bu dönemde ABD ve Rusya’nın Afganistan’a ve Taliban’a yönelik politikalarında ortaya çıkan paralellik iki ülkeyi müşterek yaklaşımlar sergilemeye sevketmiştir. Bu çerçevede Rusya ve ABD temsilcileri Afganistan meselesini görüşmek üzere 1-2 Ağustos 2000 tarihlerinde Washington’da, ardından da 17-18 Ekim 2000 tarihlerinde Moskova’da bir araya gelmişlerdir. İkinci toplantıda Rus tarafına Vyacheslav Trubnikov, ABD tarafına ise Thomas Pickering başkanlık etmiştir. Toplantıda Taliban’a karşı ilave BM yaptırımlarının uygulanması, Taliban’ın terörizmi desteklemesinin önlenmesi, Afganistan’dan kaynaklanan uyuşturucu trafiği gündemin ana konularını teşkil etmiştir.²⁰⁷⁵

Rusya’nın hem Batı’da hem de Doğu’da Orta Asya güvenlik politikaları çerçevesinde sergilediği aktif politika, onun uluslararası politika sahnesinde yeniden önemli ve belirleyici roller üstleneceğinin bir göstergesi olmuştur. Ayrıca Rusya’nın yeni politik yaklaşımı, hâlâ “arka bahçesi” olarak gördüğü Orta Asya’dan ve bu bölge ile ilgili meselelerden uzak kalmayacağını göstermiştir. Zira Orta Asya’ya yönelik Rus politikalarına geçmişte olduğu gibi cari zamanda da sadece güvenlik meseleleri değil ekonomik nedenler de yön vermeye devam etmektedir.

²⁰⁷⁴ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 94; Anlaşmanın tam adı, “Terörizm, Politik ve Dinsel Aşırılık, Uluslararası Organize Suçlar ve İstikrar ile Güvenliğe Yönelik Diğer Tehditlerle Mücadelede Müşterek Harekât için Bölgesel Anlaşma”dır ve 21 Nisan 2000 tarihinde imzalanmıştır. Bkz. **a.g.e.**

²⁰⁷⁵ “Joint Statement on the Second Meeting of the Russian-American Working Group on Afghanistan” 18 Oct 2000, <http://reliefweb.int/report/afghanistan/joint-statement-second-meeting-russian-american-working-group-afghanistan>, Erişim Tarihi: 28.02.2013

Rusya'nın bölgede güvenlik sağlanması meselesine yeniden müdahil olması ve böylelikle politik nüfuzunu tekrar kazanması ile Orta Asya güvenlik sistemi 2000 yılında yeniden köklü bir değişim geçirmiştir.²⁰⁷⁶ Böylelikle Afganistan kaynaklı güvenlik sorunları, Rusya'nın Orta Asya'daki nüfuzunun yeniden güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bir anlamda Afganistan'ın 1979 yılındaki işgalden başlayarak istikrarsızlaşmasının Rusya'ya yaklaşık yirmi yıl sonra bir faydası olmuştur. Mevcut siyasi çerçeve Rusya'nın bölgeye dönüşünü kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır.

2.2. Orta Asya'da Köktendincilik

Afganistan'ın işgali ile Sovyetler Birliği'ne karşı verilen savaşta, Suudi Arabistan, Körfez Ülkeleri ve diğer bazı Müslüman ülkeler gönüllü savaşçılar göndermek suretiyle ve parasal destek sağlayarak bu mücadeleye arka çıkmışlardır. Soğuk Savaş devam ederken birçok mücahit ABD tarafından eğitilmiş ve silahlandırılmak suretiyle desteklenmiştir. Bu mücahitlerden bir kısmı savaşın sonunda ülkelerine dönmüşler ve gerektiğinde silah kullanarak İslami rejim kurma mücadelesine girişmişlerdir.²⁰⁷⁷ Bu bağlamda, siyasi İslam'ın Afganistan'da etkin hale gelmesinde ABD'nin de büyük rolü olmuştur. Sovyet işgali sona erdiğinde ise Afganistan'da sayılara artmış olan Arap Afganlar ve Vehhabi ekolünde eğitilip yetiştirilen kitle, cihadı bütün Dünya'daki "kâfirlere" karşı devam ettirme düşüncesini taşıyorlardı.²⁰⁷⁸

Orta Asya devletleri, Afganistan'ın işgali ile birlikte on yıllardan sonra ilk defa sınır dışından gelebilecek akımların hedefi olmuşlardır. Bu akımlar nedeniyle bölgenin hassas dengesinde istikrarsızlaşma belirtileri de ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁰⁷⁹ 1990'lı yıllarda Arap Vehhabi misyonerlerinin Afganistan vasıtasıyla Orta Asya'ya nüfuz ettikleri görülmektedir. Bu dönemde ayrıca eski Arap mücahitler de Orta Asya sahnesinde kendilerini göstermişlerdir.²⁰⁸⁰

²⁰⁷⁶ Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 95.

²⁰⁷⁷ Janis J. Terry, "Islamist Movements", **Encyclopedia of World History**, C. VI (The Contemporary World), Infobase Publishing, Ed. By: Marsha E. Ackermann vd., New York, 2008, s. 222.

²⁰⁷⁸ Enver Altaylı, **a.g.e.**, s. 398-400.

²⁰⁷⁹ Alexandre Bennigsen, Chantal Remercier, **a.g.e.**, 1986, s. 12.

²⁰⁸⁰ Brian Glyn Williams, "Crushing Wahhabi Fundamentalists in Central Asia and Caucasus", **New Religious Movements in the Twenty-First Century: Legal, Political, and Social Challenges in**

Öte yandan, Orta Asya’da 1990’lı yıllarda özellikle Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi ülkelerde; Hizb-ut Tahrir El İslami, Özbekistan İslami Hareketi ve Tacikistan Birleşik Muhalefeti içerisindeki İslami gruplar da etkili olmuşlardır.²⁰⁸¹ Orta Asya’da İslami aşırılığı temsil eden Özbekistan İslami Hareketi, Hizb-ut Tahrir ve Tacikistan İslami Uyanış Partisi’nin ideolojik kökenlerinin bir yerde birleştiği görülmektedir.²⁰⁸²

2.2.1. Vehhabilik

Suudi Arabistan kökenli Vehhabilik, 1990’lı yılların başında Orta Asya sahnesinde yerini almıştır.²⁰⁸³ Vehhabiler, Muhammed Bin Abdulvahhap (1691-1787)’in “Dinsel Arınma Kuramı” doğrultusunda tamamen arınmış bir İslami hayat tarzını amaçlamakta ve Sufi geleneğindeki ermiş kültürü ile diğer değişimlere karşı çıkmaktaydılar.²⁰⁸⁴ Vehhabiler, Orta Asya’da kök salmış sufi geleneğine saldırarak güçlenmeyi amaçlamışlardır. Yüzyıllardır Orta Asya kültüründe yer edinmiş olan sufizm, Vehhabiler tarafından İslam’a karşı türetilen bir “Siyonist-Türk komplosu” yakıştırmasıyla propaganda malzemesi yapılmıştır. Bu bağlamda, Vehhabiler ile Afganistan, Pakistan ve diğer bölge devletlerinden kaynaklanan radikal dinsel hareketler, hizipçilik yaparak Orta Asya’yı inanç temelinde bölmeyi kısmen de olsa başarmışlardır.²⁰⁸⁵

Global Perspective, Edited By: Phillip Charles Lucas, Thomas Robbins, U.S.A., Routledge, 2004, s.133

²⁰⁸¹ Víctor M. Wilches Castillo. *Movimientos Islamistas Radicales y Violentos en Asia Central*, 2007, s. 21, 25,

<http://www.insumisos.com/lecturasinsumisas/Movimientos%20islamistas%20%20en%20Asia%20Central.pdf>, Erişim Tarihi: 28.02.2013

²⁰⁸² Bkz. Michael Fredholm, “Islamic Extremism as a Political Force, Asian Cultures and Modernity, Research Report No. 12, 2006, s.12, <http://gpf-europe.com/upload/iblock/874/fredholm%20islamic%20extremism%20in%20central%20asia%20rr12.pdf>, Erişim Tarihi: 28.02.2013

²⁰⁸³ Patrick Bascio, **Defeating Islamic Terrorism: The Wahhabi Factor**, Branden Publishing Company, U.S.A., 2007, s. 160.

²⁰⁸⁴ William H. McNeill, **a.g.e.**, s. 611.

²⁰⁸⁵ Ahmed Raşid, **a.g.e.**, 1996, s. 122; Oysa Sufizmde eleştirilen ve Sünni İslam’a aykırı sayılan unsurların büyük çoğunluğu Selçuklu döneminden itibaren ortadan kaldırılmıştır. Sufizm ve Sünni İslam arasında XIV. yüzyılın son yıllarından başlayarak önemli bir çelişki ve çatışma ortaya

Vehhabiler “İslam Devrimi” gerçekleştirmeyi amaçlayan bu akımı Orta Asya’da yaymaya çalışmışlardır. Vehhabilerin bu bölgede özellikle camii yapma konusunda aktif oldukları görülmektedir. Sovyetler Birliği döneminde sadece üç caminin kalabildiği Namangan bölgesinde cami sayısı hızlı bir artışla 130’a çıkmıştır. Bu camileri kontrol altında tutan Vehhabiler propagandaları ile kendi görüşlerini yaymaya çalışmaktadırlar. Diğer yandan Orta Asya topraklarında halkın Sovyet yönetimi altında dahi muhafaza ettiği “geleneksel İslam” ve Vehhabilerin bu topraklara taşıdıkları “Devrimci İslam” karşı karşıya gelmiştir.²⁰⁸⁶

2.2.2. Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH)

Vehhabiliğin aksine bu bölgede ortaya çıkan, ancak Afganistan’daki Taliban’dan destek gören Özbekistan İslami Hareketi, Orta Asya’da faaliyet gösteren diğer bir radikal dini gruptur. Liderliğini Cuma Namangani’nin yaptığı Özbekistan İslami Hareketi, 1989 yılından sonra Fergana’da ortaya çıkan İslami grupların meydana getirdiği bir federasyon niteliğindedir. Taliban tarafından desteklenen ve Afganistan’da barınma imkânı bulan ÖİH Özbekistan tarafından yasaklanmıştır. Bu hareket içerisinde, Tahir Yoldaş’ın liderliğini yaptığı “Adalet” hareketi de yer almıştır. Özbekistan İslami Hareketi, bünyesinde “Özbekistan Uyanış Partisi”nin mensuplarını da barındırmıştır.²⁰⁸⁷

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Tacikistan’a geçen Cuma Namangani liderliğindeki grup, 1999 yılına kadar devam eden iç savaşta İslami Tacik muhalefeti ile beraber hareket etmiş ve Tacikistan’da şiddet olaylarına karışmıştır. Cuma Namangani ve grubu, 1999 yılında Tacikistan’dan çıkartıldıktan sonra Fergana Vadisi’nde İslami temele dayalı bir devlet kurma söylemi ile önce Kırgızistan’a geçmiştir.²⁰⁸⁸

çıkamamıştır. Bkz: Erol Güngör, **İslamın Bugünkü Meseleleri**, 18. B., Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s. 35.

²⁰⁸⁶ Ahmed Raşid, **a.g.e.**, 1996, s. 96, 97.

²⁰⁸⁷ Mariam Abou Zahab, Olivier Roy, **Islamist Networks: The Afghan-Pakistan Connection**, C. Hurst & Co., England, 2002, s. 7.

²⁰⁸⁸ Nozar Alaolmolki, **a.g.e.**, s. 79, 80.

Orta Asya’da gerçekleşen birçok terörist eylem ile Özbekistan İslami Hareketi arasında bağ kurulmuştur.²⁰⁸⁹ Örgüt 1999 yılı Şubat ayında Taşkent’te Özbekistan Devlet başkanı Kerimov’a bir suikast düzenlemiş ancak Kerimov bu suikastten kurtulmuştur. Örgüt 1999 yılında dört Kırgız devlet görevlisini, daha sonra Japon jeologları rehin almıştır. Kırgız görevliler kısa bir süre sonra serbest bırakılmışlardır.²⁰⁹⁰ Batken olayları esnasında rehin alınan Japonlar ve diğer rehinelere ise iki ay sonra serbest kalmışlardır.²⁰⁹¹ Özbekistan İslami Hareketi Batken olaylarının baş aktörüdür.²⁰⁹²

Özbek kökenli radikal İslamcı örgütler, Özbekistan’a yönelik eylemlerini İran ve Afganistan’da kurulu radyolar aracılığı ile özellikle “Özbekistan’da İslam’a karşı uygulanan zulüm” temalı yayınlarıyla desteklemeye çalışmışlardır.²⁰⁹³ Ancak Özbekistan İslami Hareketi, doğrudan Taşkent’teki devlet görevlileri ve devlete ait kurumları hedef alıp Özbekistan’ı istikrarsızlığa sürüklemekten çok Orta Asya’nın diğer bölgelerinde de eylemler yaparak daha geniş kapsamlı bir istikrarsızlık dalgası yaratmaya çalışmıştır.²⁰⁹⁴

1999 yıl kış aylarında Afganistan’a geçen örgüt, 1998 yılından beri ittifak içerisinde olduğu Usame Bin Ladin’den aldığı 20 milyon dolar ve silahlar karşılığı Taliban’la birlikte Kuzey İttifakı’na karşı savaşmayı kabul etmiştir. 2000 yılına gelindiğinde aldığı bu destek ve uyuşturucu gelirleri sayesinde Özbek, Tacik, Uygur, Pakistanlı, Çeçen savaşçılarını bir ordu kadar iyi teçhiz edebilecek seviyeye ulaşmıştır.²⁰⁹⁵

Özbekistan İslami Hareketi tarafından Orta Asya’da zaten elverişsiz olan sosyal ve ekonomik şartların istismar edildiği görülmektedir. Öte yandan farklı maksat ve faaliyetleri için İslami köktendincilikten de bir kisve olarak yararlanan

²⁰⁸⁹ Tamara Makarenko, “Manipulating Central Asia: The Question of Security”, **Geopolitics of Central Asia in The Post Cold War Area**, Edited by: Ertan Efeğil, Stichting SOTA Publishings, Netherlands, 2002, s. 487.

²⁰⁹⁰ Aaron Mannes, **Profiles In Terror: The Guide To Middle East Terrorist Organizations**, U.S.A., Rowman & Littlefield Publishers, 2004, s. 63.

²⁰⁹¹ Nazar Alaolmolki, **a.g.e.**, s. 87.

²⁰⁹² Sultan Akimbekov, **a.g.m.**, s. 93.

²⁰⁹³ İrfan Ülkü, **a.g.e.**, s. 46.

²⁰⁹⁴ Tamara Makarenko, **a.g.m.**, s. 487.

²⁰⁹⁵ Aaron Mannes, **a.g.e.**, s. 63.

örgütün esas gayesinin para olduğu anlaşılmaktadır. Özbekistan İslami Hareketi, Orta Asya'nın istikrarını bozan terörizmi, uyuşturucu madde kaçakçılığı yapmak maksadıyla kullanmıştır. 1999 ve 2000 yıllarında Kırgızistan ve Özbekistan'da meydana gelen olayların sorumluluğunu üstlenen bu örgüt, 2000 yılı Eylül ayında Usame Bin Ladin ile ilişkisi öne çıkartılarak ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yabancı terörist örgütler listesine alınmıştır.²⁰⁹⁶

2.2.3. Radikal Tacik Gruplar

Tacikistan'da hükümet karşıtı gruplar 1992 yılına doğru İslami Uyanış Partisi çatısı altında birleşmeye başlamışlardır. Tacikistan'da gücü ellerinde bulundurmaya devam eden eski komünistleri iktidardan uzaklaştırma amacı bu birleşmeye etki etmiştir.²⁰⁹⁷ Devlet Başkanı Nabiev'in istifa etmesini isteyen rejim muhaliflerinin 1992 yılında İslami Uyanış Partisi önderliğinde başlattıkları gösteriler çatışmaya dönüşmüştür. Nabiev'in istifası ile sonuçlanan bu olayların ardından İslami muhalefet yeni kurulan hükümette önemli görevlere gelmeyi başarmıştır.²⁰⁹⁸

İslami gerillaların Tacikistan'da etkili olmaları ve saldırıları sonucu Nabiyev'in istifa etmesi Gülbeddin Hikmetyar'ı da cesaretlendirmiştir. Böylelikle Hikmetyar bölgedeki İslami güçlere olan desteğini artırmıştır. Hikmetyar sağladığı destek ile İslami birimleri güçlendirmek ve Tacikistan'ı kargaşa içinde bırakma amacı gütmüştür. Bu politikası sayesinde Hikmetyar, Tacikistan ve Afganistan'daki etnik Taciklerin birleşme şanslarını azaltmayı hesaplamıştır.²⁰⁹⁹

Ancak Tacikistan'da İslami hareket 1992 yılında Başkent Duşanbe'de yönetime girmiş olsa da, halk desteğini elde edemeyince muhalif komünist yanlılarına boyun eğmek durumunda kalmıştır.²¹⁰⁰ 1992 yılı Ekim ayı biterken Nabiev yanlılarının gerçekleştirdiği komünist darbe, Tacikistan'da çatışma sürecinin

²⁰⁹⁶ Tamara Makarenko, **a.g.m.**, s. 486, 487.

²⁰⁹⁷ Brian Glyn Williams, **a.g.m.**, 2004, s. 133.

²⁰⁹⁸ Kenneth Katzman, "Tajikistan", **Central Asia in Focus: Political and Economic Issues**, Editor: Lydia M. Buyers, Nova Science Publishers, U.S.A., 2003, s. 18, 19.

²⁰⁹⁹ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 265.

²¹⁰⁰ Ahmed Raşid, **a.g.e.**, 1996, s. 37.

devam edeceğinin işareti olmuştur.²¹⁰¹ Böylelikle 1997 yılına kadar uzayan Tacikistan iç savaşı sürecine girilmiştir.²¹⁰²

1993 yılı Haziran ayında ise Tacikistan’da “Birleşik Tacik Muhalefeti” ortaya çıkmıştır.²¹⁰³ Seyid Abdullah Nuri liderliğindeki bu yapı, İslami Uyanış Partisi’nin Tacik Hükümetince yasaklanmasının ardından bu partinin mensupları tarafından kurulmuş ve temel olarak Devlet Başkanı İmamali Rahmanov’un görevden uzaklaştırılması amacını gütmüştür.²¹⁰⁴

2.2.4. Hizb-ut Tahrir (Hizb-ut Tahrir El İslami)

Tarihsel kökeni, 1953 yılında kurulan Filistin İslami Hareketi’ne dayanan Hizb-ut Tahrir örgütü Özbekistan’da, Kırgızistan’ın güneyinde ve Tacikistan’ın kuzeyinde kendine taraftar bulmuştur. Şiddet yanlısı olmayan ancak, halifelüğün yeniden kurulması gibi radikal görüşleri savunan örgütün Taliban’la ilişkisi tespit edilememiştir.²¹⁰⁵ “İslam birliği” amacını güden Hizb-ut Tahrir’in söylemi Vehhabilik ile benzeşmekle beraber bu akım ile arasında farklar da vardır. Hizb-ut Tahrir, saf bir İslam devleti için takip edilmesi gereken yolun kendi yolu olduğu düşüncesi ile diğer İslami hareketlerin “yanlış içerisinde bulunduklarını” iddia etmektedir.²¹⁰⁶

Özbekistan Hizb-ut Tahrir’i bir terörist örgüt olarak kabul etmiştir. Şiddeti savunmasa da söylemlerinde bölgedeki liderleri devirmeyi amaçlaması, başta Özbekistan olmak üzere Orta Asya devletlerinde kaygı yaratmıştır.²¹⁰⁷ Özbekistan Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan’da hızla yayılma eğilimi gösteren bu örgütün

²¹⁰¹ Rodrigo Fernandez, “Golpe de Estado Comunista en Tayikistán”, **El Pais**, 25 OCT 1992, http://elpais.com/diario/1992/10/25/internacional/719967615_850215.html, Erişim Tarihi: 28.02.2013

²¹⁰² Mathieu Guidère, **Historical Dictionary of Islamic Fundamentalism**, Scarecrow Press, U.S.A., 2012, s. 364.

²¹⁰³ Kamoludin Abdullaev, Shahram Akbarzaheh, **Historical Dictionary of Tajikistan**, 2nd Edition, Scarecrow Press, U.S.A., 2010, s. xxiii.

²¹⁰⁴ Mathieu Guidère, **a.g.e.**, s. 364.

²¹⁰⁵ Mariam Abou Zahab, Olivier Roy, **a.g.e.**, s. 9.

²¹⁰⁶ Stephen E. Atkins, **Encyclopedia of Modern Worldwide Extremists and Extremist Groups**, 1st Publishing, Greenwood Press, U.S.A., 2004, s. 131.

²¹⁰⁷ Seth G. Jones vd. **Securing Tyrants or Fostering Reform?** Rand Corporation, U.S.A., 2006, s. 53.

mensupları ile sözkonusu devletler adli tedbirler çerçevesinde mücadele etmeye çalışmışlardır.²¹⁰⁸

2.2.5. Doğu Türkistan İslami Hareketi (DTİH)

Bu bağlamda, “Doğu Orta Asya” bölgesinde ve Çin’in sınırları içerisinde bulunan Doğu Türkistan’daki gelişmeleri de incelemekte yarar vardır. Afganistan’daki savaşın ve savaş sonrası kargaşa ortamının Uygur Özerk Bölgesi’nde de etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Zira Afganistan kökenli akımların Doğu Türkistan’da yaşayan Uygurlar arasında dinsel ve tarihsel nedenlerden dolayı kolay yayılma zemini bulması şaşırtıcı değildir. Doğu Türkistan’da yaşayan halkın etnik ve dinsel aidiyetlerinin yanı sıra Çin Hükümetinin Afgan cihadına yönelik yürüttüğü politika da bu bölgede savaşın bazı etkilerinin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur.

Afganistan Savaşı, Orta Asya ülkelerinde faaliyette bulunan İslami örgütlerin yanı sıra, bu dönemde Çin tarafından “ayrılıkçı” olarak nitelenen “Doğu Türkistan İslami Hareketi” üzerinde de etki yapmıştır.²¹⁰⁹ Çin, 1980 yılından sonra Afganistan’ı işgal eden Sovyet Ordusuna karşı savaşmaları için Uygurları eğitmiştir. Afganistan’da savaşa katılan bu kişiler Afgan direnişinin radikal söyleminden etkilenmiş olarak ülkelere dönmüşlerdir. Doğu Türkistan İslami Hareketi (DTİH), “Doğu Türkistan İslami Partisi” olarak da bilinmektedir.²¹¹⁰ DTİH, Çin’in bu bölgesinde Uygur etnik azınlığı için bağımsız bir İslam devleti talep etmektedir. ABD 2002 yılında DTİH’ni terörist örgüt olarak kabul etmiştir.²¹¹¹

Bu örgüt Uygur Özerk bölgesinde bazı silahlı eylemlerde bulunmuştur. 1990 yılının Nisan ayında Barin’deki eylemde yaklaşık altmış kişi hayatını kaybetmiştir. Ölenler arasında siviller de bulunmaktadır.²¹¹² Barin Kızılsu Kırgız Otonom Bölgesinin Akto ilçesindedir. Yerel kaynaklara göre birkaç bin, Çin kaynaklarına

²¹⁰⁸ Stephen E. Atkins, **a.g.e.**, s. 131.

²¹⁰⁹ Pan Guang, “East Turkestan Terrorism and the Terrorist Arc: China’s Post-9/11 Anti-Terror Strategy”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Volume 4, No.2, 2006, s. 20.

²¹¹⁰ Aaron Mannes, **a.g.e.**, s. 61.

²¹¹¹ J. Todd Reed, Diana Raschke, **The ETIM: China’s Islamic Militants and the Global Terrorist Threat**, ABC-CLIO, LLC, U.S.A., 2010, s. 1, 3.

²¹¹² Pan Guang, **a.g.m.**, s. 20.

göre ise yaklaşık 200 kişinin katıldığı ve 5 Nisan sabahı başlayan ayaklanma, Çin Hükümeti tarafından Halk Güvenliği Polisi, Silahlı Polis, Ordu birlikleri ve özel kuvvetler kullanılarak bastırılmıştır.²¹¹³

Bu ayaklanmaya Afganistan'da savaşmış olan Uygurlar liderlik etmişlerdir.²¹¹⁴ Guang'a göre; DTİH'ne sonraki yıllarda Taliban ve Usame Bin Ladin tarafından da yardım yapılmıştır. Çin, DTİH ile mücadele için aldığı diğer tedbirlerin yanı sıra, bu örgütün uluslararası bağlantıları nedeniyle Şanghay Beşlisi Örgütü çerçevesinde de Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan'ın yardımlarını sağlama stratejisini benimsemiştir.²¹¹⁵

Doğu Türkistan'daki Uygurlara dayandırılan terörist tehdit ile ilgili anlatıların çoğunluğunun Çin kaynaklı olduğu görülmektedir. Çinlilere göre DTİH iyi teşkilatlanmış, tehlikeli bir örgüttür ve Dünya'daki cihat ağı ile irtibatlıdır. Bu tanımlama resmi Çin kaynaklarına dayanmakla birlikte küresel terör uzmanları ve bazı akademisyenler tarafından da benimsenmiş durumdadır. Öte yandan, Uygur Özerk Bölgesi'nde son yıllarda pek çok sivil kargaşa yaşansa da çok az bir kısmı dışında bu olayların tasarlanmış, planlanmış olmadığı anlaşılmaktadır.²¹¹⁶

3. Organize Suçlar

Orta Asya ülkelerinde organize suçlar Sovyetler Birliği döneminde de sorun olmuştur. Ancak 1991 yılından sonra ülke ekonomilerinin ve devlet kurumlarının zayıf olması, sosyo-ekonomik sorunlar, özelleştirme çalışmaları, sınırların iyi korunamaması gibi nedenler organize suç örgütlerinin büyümesine neden olmuştur.²¹¹⁷ 1989 yılından beri iç savaş yaşayan Afganistan'dan kaynaklanan olumsuz etkiler de Orta Asya'da işlenen organize nitelikli suçların artmasına katkı yapmıştır.

²¹¹³ Anwar Rahman, **Sinicization Beyond the Great Wall**, Matador, UK, 2005, s. 53.

²¹¹⁴ Aaron Mannes, **a.g.e.**, s. 61

²¹¹⁵ Pan Guang, **a.g.m.**, s. 20.

²¹¹⁶ Sean Roberts, "Imaginary Terrorism? The Global War on Terror and the Narrative of the Uyghur Terrorist Threat", **PONARS Eurasia Working Paper**, March 2012, s. 4, www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/Roberts_WorkingPaper_March2012.pdf, Erişim Tarihi: 28.03.2012

²¹¹⁷ Tamara Makarenko, **a.g.m.**, s. 480.

Orta Asya ülkelerindeki organize suç örgütleri özellikle uluslararası uyuşturucu madde kaçakçılığında ön plana çıkmışlardır. Suç örgütlerinin bu işlevi edinmelerindeki en önemli etken coğrafi olarak Afganistan'a yakın olmalarıdır. Zira Afganistan'da çok miktarda afyon üretilmektedir. Öte yandan Orta Asya'daki suç örgütleri, Hindistan ve Afganistan'dan başlayıp Rusya ile Ukrayna'dan geçerek Batı Avrupa'ya ulaşan güzergâhta gerçekleştirilen insan kaçakçılığının da önemli aktörlerindendir.²¹¹⁸

Organize suçlar kapsamındaki uyuşturucu kaçakçılığı bu ülkeler için büyük sorunlar yaratmıştır. Afganistan'da artan afyon üretiminin yanı sıra Orta Asya'da bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerdeki kargaşa ortamı, uyuşturucu madde kaçakçıları ve büyük kartelleri daha da teşvik etmiştir. Zira istikrarsızlaşan bu ülkelerde ortaya çıkan yönetim karşıtı silahlı gruplar, gelir kaynağı olarak bu tür yasadışı faaliyetlere başvurmuşlardır.²¹¹⁹ Bu bağlamda örgüte mali kaynak sağlamak amacı ile Hizb-ut Tahrir mensuplarının uyuşturucu madde kaçakçılığından gelir sağladıklarına dair göstergeler vardır. Özbekistan İslami Hareketi de bu maksatla uyuşturucu madde kaçakçılığına el atmıştır.²¹²⁰

Terörizm ile birlikte uyuşturucu madde kaçakçılığının Orta Asya devletlerinde istikrara büyük bir tehdit olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak devletler iki suç türü arasında terörizmle mücadelede öncelik vermişlerdir. Orta Asyalı liderlerin siyasi iktidarlarını güçlendirmek için böyle bir tercih yaptıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte mafya savaşları ve uyuşturucu madde kaçakçılığı kapsamındaki silahlı çatışmaların, çoğu zaman bölgeye terörizmden daha büyük tehdit oluşturduğuna da tanık olunmuştur. Bu bağlamda güvenlik meselelerinin yönetimler tarafından çarpıtılarak siyasi muhalefet aleyhine kullanıldığı görüşü de ortaya çıkmıştır. Bu bakış açısına göre, Orta Asya liderleri muhaliflerini suçlamak

²¹¹⁸ Louise I. Shelley, "Crime and Corruption: Enduring Problems of Post-Soviet Development", s. 113, http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/11-1_Shelley.PDF, Erişim Tarihi: 28.02.2013

²¹¹⁹ Amalendu Misra, **a.g.e.**, s. 127.

²¹²⁰ Tamara Makarenko, **a.g.m.**, s. 486, 487.

için başta uyuşturucu madde kaçakçılığı olmak üzere organize suçları bir bahane olarak kullanmışlardır.²¹²¹

Orta Asya ülkeleri dışındaki suç örgütlerinin de Afganistan'daki örgütlerle irtibat kurdukları görülmektedir. Bu bağlamda 1990 yılı başlarında Afganistan kökenli uyuşturucu madde kaçakçılığında ve Orta Asya'da Çeçen suç örgütlerinin etkili oldukları dikkat çekmektedir. Afgan uyuşturucusunun Akça ve Mezar-ı Şerif gibi merkezlerden Grozni'ye getirildiği ve Çeçenlerin Afganistan'da özellikle Hikmetyar ile temasa geçerek silah alış verişinde bulundukları iddia edilmiştir.²¹²²

Orta Asya'da suç örgütlerinin elindeki ateşli silahların bir kısmı eski Sovyet askeri depolarından ele geçirilmiştir. Öte yandan önemli bir kısmı da Afganistan'daki Sovyet karşıtı güçlerden alınarak gizlice bölgeye getirilmiş silahlardır. Bu silahların Afganistan ve Tacikistan'dan Orta Asya'ya geçirilmesi bölgedeki şiddet suçlarının artmasına katkı yapmıştır. Etnik gerginlik, suç ve mafya örgütlerinin bulunduğu bir ortamda silahlara kolayca ulaşılması nedeniyle en küçük çekişmeler silahlı çatışmalara dönüşür hale getirmiştir. Böylelikle şiddet daha ölümcül bir şekil almıştır.²¹²³

Orta Asya devletleri, uyuşturucu trafiğini engellemek için yasal düzenlemeler yapıp polisiye tedbirler almakla birlikte geçiş döneminden kaynaklanan sorunlar ve diğer ekonomik zorluklar nedeniyle bu çabalarda arzu edilen etkinliğe ulaşamamıştır. Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın 1997 yılı verilerine göre Özbekistan'da yakalanan afyon bölgeden çıkan toplam afyonun ancak %1,3'ü kadardır.²¹²⁴ Dolayısıyla bu dönemde kaçak uyuşturucu maddenin neredeyse tamamı ülkeden geçip gitmektedir.

Orta Asya ülkeleri sadece Afganistan kaynaklı uyuşturucu madde, özellikle afyon kaçakçılığına transit güzergâh olmamıştır. Afganistan'a kıyasla daha az da olsa

²¹²¹ Tamara Makarenko, **a.g.m.**, s. 488.

²¹²² Joseph Brewda, Linda de Hoyos, "The Caucasus: New 'Afghansi' Hotbed" **EIR**, April 12 1996, s. 27.

²¹²³ UNODC, **An Assessment of Transnational Organized Crime in Central Asia**, New York, 2007, s. 21, http://www.unodc.org/documents/organized-crime/Central_Asia_Crime_Assessment.pdf, Erişim Tarihi: 01.03.2013

²¹²⁴ UNODCCP Studies on Drugs and Crime-Statistics, **Global Illicit Drug Trends 1999**, http://www.unodc.org/pdf/report_1999-06-01_1.pdf, Erişim Tarihi: 01.03.2013, s. 38.

başta Tacikistan ve Türkmenistan olmak üzere bu ülkelerde yasadışı afyon ekimleri tespit edilmiştir. Orta Asya’da afyon üretiminin artmasında bölgenin Afganistan’a yakınlığı en önemli etken olarak görülmektedir. Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın 1999 verilerine göre Kazakistan’da 2000 hektarlık alanda yasadışı afyon ekimi yapılmıştır. Başta Özbekistan ve Kazakistan olmak üzere bölge ülkeleri yasadışı afyon ekiminin önüne geçmek için bir seri programlar ve polisiye tedbirler uygulamak zorunda kalmışlardır. Öte yandan Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan aynı zamanda esrar üretiminde kaynak ülkeler olarak sınıflandırılmışlardır.²¹²⁵

Uyuşturucu madde kaçakçılığına transit güzergâh teşkil etmelerinin yanı sıra Orta Asya ülkelerinde eroin kullanımı 1995-1997 döneminde hızlı bir artış göstermiştir. Yine aynı dönemde amfetamin türü uyarıcıları kullananların sayısında da artış görülmüştür. Bu dönemde Özbekistan’da her bin kişiden bir kişinin amfetamin ya da benzeri sentetik uyuşturucu madde kullandığı belirlenmiştir. Afyon ve türevlerini kullananların oranı ise Özbekistan’da % 0,3, Kırgızistan ve Kazakistan’da % 0’1’dir.²¹²⁶ Öte yandan 1995-1997 döneminde Kazakistan ve Özbekistan esrar tüketimi hızla artan ülkeler olarak literatüre girmişlerdir.²¹²⁷ Aslında bütün Orta Asya devletlerinde uyuşturucu madde kullanımı artmış ve artma eğilimindedir. Afganistan Savaşı’ndan sonra transit ülke haline gelen bu ülkeler bir yandan da tüketici ülke olmuşlardır.²¹²⁸

E. Savaşın Dünya’daki Etkileri

1. Pakistan

1.1. Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Etkiler

Afganistan Savaşı Pakistan üzerinde kısa ve uzun vadede siyasi, sosyal ve ekonomik etkiler yapmıştır. İşgal altındaki Afganistan Hükümeti döneminde, Pakistan’ı kurulduğu zamandan beri rahatsız eden “Peştunistan” meselesi gündeme

²¹²⁵ UNODCCP Studies on Drugs and Crime-Statistics, **a.g.r.**, 1999, s. 22, 52.

²¹²⁶ UNODCCP Studies on Drugs and Crime-Statistics, **a.g.r.**, 1999, s. 108, 115, 125.

²¹²⁷ UNODCCP Studies on Drugs and Crime-Statistics, **a.g.r.**, 1999, s. 105.

²¹²⁸ UNODC, **An Assessment of Transnational Organized Crime in Cental Asia**, New York 2007, http://www.unodc.org/documents/organized-crime/Central_Asia_Crime_Assessment.pdf, Erişim Tarihi:01.03.2013, s. 23.

getirilmemiştir. Özellikle Davud dönemine kadar zaman zaman ortaya çıkan bu mesele, işgal döneminde neredeyse hiç sorun olmamıştır. Bu durum Pakistan için önemli bir siyasi kazanımdır.²¹²⁹

Pakistan'ın daha 1980 yılından itibaren savaşın diğer bir önemli etkisine maruz kaldığı görülmektedir. Zira Afganistan'daki çatışmalardan kaçan mültecilerin kalabalık gruplarla sığındıkları ilk ülke Pakistan olmuştur. Mültecilerin Pakistan'a yüklediği sosyal ve ekonomik sorunlar 1990'lı yıllarda da devam etmiştir.²¹³⁰ Öte yandan mülteci akını nedeni ile Pakistan'ın Afganistan'a yakın olan bölgelerinin demografik yapısı da değişmiştir. Bazı bölgelerde mülteci nüfusu yerel nüfusu geçmiştir.²¹³¹ Ülkesinde sayıları 7,5 milyona ulaşan mülteciyi barındırması Pakistan'ın Batı ülkeleri nazarında itibarını yükseltirken, insani yardımlar çerçevesinde ülkeye kaynak girişi de artmıştır.

Öte yandan Sovyetler Birliği'nin askeri harekâtı nedeni ile Batı açısından Pakistan'ın stratejik önemi artmıştır. Pakistan'ın ABD ile ilişkileri gelişmiş ve iki ülke siyaseten birbirlerine yaklaşmışlardır. Aynı şekilde bu dönemde Afganistan konusunda ortaya çıkan amaç birliği, Pakistan'ın Suudi Arabistan ile işbirliğini de artırmıştır.²¹³² ABD daha 1980 yılı Ocak ayında olası bir mütecaviz saldırısına karşı Pakistan'ı güçlendirmek için bu ülkeye savunma silahları gönderilmesi yönünde karar almıştır.²¹³³ Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali sebebiyle başlangıçta ekonomik açıdan zor günler geçiren Pakistan, ABD ve Arap ülkelerinden gelen yardımlarla işgal öncesine göre daha zengin bir hale gelmiştir.²¹³⁴ Ancak işgal

²¹²⁹ Özellikle Marksist rejimin liderlerinden Hafızullah Âmin Sovyetler Birliği ile siyasi ilişkilerinin bozulmasının ardından Pakistan'la yakınlaşmaya çalışmıştır.

²¹³⁰ Larry P. Goodson, **a.g.e.**, s. 149.

²¹³¹ Tarik M. Ashraf, "Terrorism in Pakistan: Emerging Trends", www.grandstrategy.com/2009/03/terrorism-in-pakistan-emerging-trends.html, Erişim Tarihi: 30.01.2013

²¹³² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 920; Ancak Ziya Ül-Hak rejimince takip edilen politikalar, sebebi çok açık olmasa da Pakistan-Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde bir soğuma yaratmıştır. 1980 yılının ikinci yarısından itibaren bu durum Pakistan ve Humeyni rejimi arasındaki ilişkilerde bir iyileşmeyi beraberinde getirmiştir. Bkz. Vyacheslav Belokrenitsky, "Islamic Radicalism in Central Asia: The Influence of Pakistan and Afghanistan", **Central Asia at the End of the Transition**, Edited By Boris Rumer, M. E. Sharpe, Inc., New York, 2005, s. 163.

²¹³³ Jimmy Carter, **a.g.e.**, 2010, s. 391.

²¹³⁴ Sandy Gall, **a.g.e.**, s. 26, 27.

sonrasında ortaya çıkan güvenlik ihtiyaçları ve sosyal sorunlar ekonomik kaynakların önemli bir bölümünü tüketmeye başlamıştır.²¹³⁵

Pakistan, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonra işgal dönemi Afganistan politikalarını geliştirerek sürdürme gayreti içine girmiştir. Eski mücahit gruplarının istikrarlı bir hükümet kuramamaları, Pakistan'ı kendi kontrolü altında bir Afganistan hükümeti ortaya çıkarmak amacıyla "Taliban kartını" oynamaya yöneltmiştir. Öte yandan ekonomik mülahazalarla "Afganistan üzerinden sorunsuz olarak Orta Asya'ya açılmak" Pakistan'ın işgal sonrası önemli amaçlarından biri olmuştur. Pakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından diğer birçok ülke gibi Orta Asya sahnesinde yerini almaya çalışmıştır.

Pakistan Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali döneminde, Ziya ül-Hak zamanında Orta Asya ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Pakistan Kuvvetler arası İstihbarat Teşkilatı (ISI)'nın da Orta Asya'da terörist eylemler gerçekleştiren radikal İslamcı örgütleri desteklediği ortaya çıkmıştır.²¹³⁶ Afganistan'daki Sovyet işgali, Ziya Ül-Hak yönetimindeki Pakistan'ı bazı stratejik planlarını gerçekleştirme konusunda ümitlendirmiştir. Bu planlardan biri, Orta Asya cumhuriyetlerine sızmak ve buralarda nüfuz elde etmek suretiyle, Hindistan ile yaşanabilecek bir çatışma durumunda kendisine büyük avantaj sağlayacak bir "stratejik geri bölgeye" sahip olmaktır.²¹³⁷

Orta Asya'nın siyasi gelişim sürecinde ve dinsel hayatında etkili olmak isteyen Pakistan, bölgedeki ulaşım hatlarını kontrol etmeye özel bir ilgi göstermiştir.²¹³⁸ Pakistan'da 1993 yılında yönetimi devralan Benazir Butto'nun uyguladığı politika da Pakistan'ın Orta Asya'daki varlığını güçlendirme amacına matuftur. Bu dönemde Afganistan'da siyasi istikrar sağlanması yönünde politika

²¹³⁵ Zia Ullah Khan, "The Soviet Invasion on Afghanistan and its Impact on Pakistan" International Essays I, 1st Printing, National Defence University Press, 1986, <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA233646>, Erişim Tarihi:01.03.2013 s. 133.

²¹³⁶ İrfan Ülkü, **a.g.e.**, s. 132.

²¹³⁷ Vyacheslav Belokrenitsky, **a.g.m.**, s. 164.

²¹³⁸ Irina Zviagel'skaia, **a.g.m.**, s. 74.

izleyen Pakistan, kuzeye, Türkmenistan ve Özbekistan'a doğru güvenli bir yol açmak için çaba sarfetmiştir.²¹³⁹

Pakistan'ın Orta Asya'ya çıkabilmek için birçok yolu denediği görülmektedir. Bu bağlamda Pakistan yönetiminde Kuzey Afganistan'da güçlenen General Dostum'un kazanılması düşüncesi ön plana çıkmıştır. Böylelikle hem Afganistan'da Peştun bir devlet kurmayı amaçlayan Hikmetyar etkisiz hale getirilecek hem de Dostum ile sağlanan uzlaşma Pakistan'ın Orta Asya'ya çıkışına ivme kazandıracaktır.²¹⁴⁰

Öte yandan, Sovyet işgalinin sonunda Pakistan açısından İran ile yakınlaşmak da önem arz etmiştir. Bu durum hem Sovyetlerin Afganistan'dan çıkarılması, hem de Pakistan tarafından tasarlanan "Orta Asya'yı İslami yönetimlerin egemen olduğu bir coğrafyaya dönüştürme" planı konusunda işbirliği yapılması bakımından önem arz etmekteydi. Bu bağlamda Pakistan ve İran'ın niyetleri paralellik arz ediyordu. Pakistan Orta Asya'ya uzanmakla, Afganistan Savaşı'nda sağlanan başarıdan da faydalanmayı amaçlıyordu. Ancak bu dönemde Pakistan ve ABD arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Zira ABD, İslamcıların bölgede güçlenmesini ve Orta Asya'nın istikrarsızlaşmasını arzu etmemiştir.²¹⁴¹

Bütün bu etkilere ek olarak; Afgan direnişine destek için üstlenilen rolün doğal bir sonucu olarak Pakistan'da silahların kolay temin edilir hale gelmesi, bu ülkedeki diğer dinsel nitelikli grupların da silahlanmasına imkân sağlamıştır. Dinî söylem kullanan mücahit grupların Afganistan'da başarılı olmaları, Pakistan'daki dini grupları da cesaretlendirmiştir. Bu grupların elemanları aynı zamanda Pakistan Ordusu ve ABD'nin mücahit gruplara verdiği eğitimlerden de yararlanmışlardır.²¹⁴²

1.2. ISI'nin Siyasallaşması

Afganistan'ın işgalinin ardından, bünyesinde bir Afganistan bürosu kurmak suretiyle mücahitlerin Sovyet Ordusuna karşı sürdürdükleri direnişe lojistik, harekât, eğitim ve istihbarat alanlarında destek veren Pakistan "Kuvvetler Arası İstihbarat

²¹³⁹ Vyacheslav Belokrenitsky, **a.g.m.** s. 166.

²¹⁴⁰ Dilip Hiro, **a.g.e.**, 1995, s. 265.

²¹⁴¹ Vyacheslav Belokrenitsky, **a.g.m.**, s. 164.

²¹⁴² Tarik M. Ashraf, **a.g.m.**

Teşkilatı” (ISI), üstlendiği rol ve yürüttüğü faaliyetleri ile Dünya’da daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır. Bu dönemde ISI’nin yoğun olarak CIA ile birlikte hareket ettiği görülmektedir.

Askeri nitelikli bir istihbarat servisi olan ISI, Pakistan’daki en güçlü kurumlardan biridir. 1948 yılında kurulmuş ve özellikle 1970’li yıllardan sonra ülkenin iç ve dış politikalarında önemli roller üstlenmiştir. ISI aslında Pakistan Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri istihbaratının koordine edilmesi ve birleştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Ancak Pakistan Ordusunun ülkedeki siyasi etkisinin artmasına paralel olarak ISI’nin de görev kapsamı değişmiş ve Pakistan’ın iç ve dış istihbaratında söz sahibi haline gelmiştir. ISI harekât yeteneğini Afganistan’ın işgali döneminde sağladığı ABD desteği ile daha da artırmıştır.²¹⁴³

ISI’nin Pakistan’da güçlenmesi ve siyasallaşması, ülkenin siyasi ve askeri liderlerinin, Pakistan’ın bağımsızlığını kazanmasından beri milli güvenlik alanında sürdürdükleri tehdit algılamalarından kaynaklanmıştır. Bu çerçevede ISI, sözkonusu tehditlerle ilgili istihbarat sağlamak suretiyle Pakistan Devleti’nin “ilk savunma hattı” işlevini üstlenmiştir.²¹⁴⁴ Gizli operasyon kabiliyetinin artmasına paralel olarak ISI, Pakistan’ın iç ve dış politikasında daha belirleyici bir güç haline gelmiştir.²¹⁴⁵

ISI, Ziya ül Hak döneminde bariz olarak öne çıkmıştır. Zira bu dönemde siyasi meselelerin şekillendirilmesinde aktif olarak askeri nitelikli istihbarat örgütlerinin kullanılması yaklaşımı benimsenmiştir.²¹⁴⁶ Bu gelişme Afganistan Savaşı dönemine denk gelmiş ve böylelikle ISI’nin görev kapsamı genişleyerek ülke içi siyasi hayatta etkisi artmıştır. Bu bağlamda General Ahtar Abdurrahman ve yine Ziya ül Hak’a yakın isimlerden General Hamid Gul’un başkanlıkları döneminde ISI siyasileşmiştir. Nitekim General Hamid Gul, ISI kaynaklarını ve gücünü Benazir

²¹⁴³ Rizwan Hussain, **Pakistan and the Emergence of Islamic Militancy in Afghanistan**, Ashgate Publishing, Great Britain, 2005, s. 249.

²¹⁴⁴ Bidanda M. Chengappa, “The ISI Role in Pakistan’s Polititics”, www.idsa-india.org/an-feb00-2.html, Erişim Tarihi: 01.03.2013

²¹⁴⁵ Husain Haqqani, “Insecurity Along Durand Line”, **Afghanistan: Transition Under Threat**, Editors: Geoffrey Hayes, Mark Sedra, The Center for International Governance Innovation (CIGI) and Wilfried Laurier University Press, Canada, 2008, s. 228.

²¹⁴⁶ Shah Alam, “The Military’s Role in Pakistan’s Polity”, Manekshaw Paper, No. 28, Center for Land Warfare Studies, New Delhi, 2011, s.10.

Butto'nun liderliğini yaptığı Pakistan Halk Partisi'ni engelleme yönünde kullanmıştır. Aynı zamanda ISI ve General Gul marifeti ile Butto'nun rakibi Pakistan siyasi sahnesine çıkarılmıştır.²¹⁴⁷

ISI bu girişim çerçevesinde, siyasi bir güç olarak “Demokratik İslam İttifakı”nı hazırlaması ve 1988 yılı genel seçimlerinde Pakistan Halk Partisi'nin karşısına çıkarması ile siyasi hayata müdahalede bulunmuştur. ISI bununla da kalmamış ve benzer bir girişim 1990 yılı genel seçimlerinden önce gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde ISI tarafından bazı siyasi liderler finansal olarak desteklenmiştir.²¹⁴⁸

Bu tür faaliyetler ISI tarafından gizli olarak yürütülmüştür. Bu tutum, Ziya Ül Hak sonrası demokrasi döneminde ISI'nin politik meselelere açık bir şekilde müdahil olmaması, sivil bir hükümet iradesi altında bulunmasından ve Ziya döneminde edindiği kötü şöhretten kaynaklanmıştır. Ancak bu dönemde dahi ISI, Pakistan Ordusunun ülkedeki otoritesine sivil yönetimler tarafından herhangi bir tehdit oluşturulmaması yönündeki faaliyetlerini sürdürmüştür.²¹⁴⁹

Afganistan'daki işgali döneminde Pakistan, psikolojik ve siyasi etkileri yıllar boyu devam edecek olaylara sahne olmuştur. Bu önemli olaylardan biri, mücahitlere aktarılacak mühimmatın depolandığı Ojhri Kamp'da 1988 yılında meydana gelen büyük patlamadır. Bu kamp ISI Afgan Bürosu sorumluluğu altında faaliyet göstermektedir.²¹⁵⁰ General Ahtar Abdurrahman'ın daha üst bir göreve atanmasıyla ISI Genel Müdürü olan Hamid Gul döneminde, 10 Nisan 1988 tarihinde meydana gelen bu olayda 100'ün üzerinde insan hayatını kaybetmiştir.²¹⁵¹ Devlet Başkanı Ziya ül-Hak da yaptığı bir basın toplantısında olayda 100 kişinin öldüğünü, 1100 kişinin ise yaralandığını açıklamıştır. Ancak bölgedeki hastanelere göre ölenlerin sayısı 300-

²¹⁴⁷ Frank Senauth, **The Last Call: Curse of the Bhutto's Name**, 1st Publishing, Author House, U.S.A., 2008, s. 77.

²¹⁴⁸ Shah Alam, **a.g.e.**, s.10, 11.

²¹⁴⁹ Bidanda M. Chengappa, **a.g.m.**

²¹⁵⁰ Mouhammad Yousaf, Mark Adkin, **a.g.e.**, s. 219.

²¹⁵¹ Muhammad Anwar, Ebad Baig, **Pakistan: Time for Change**, Author House, UK, 2013, s. 47, 48.

400 arasındadır.²¹⁵² Olaydan iki gün sonra, bölgedeki Kızıl Haç yetkilileri kaynak gösterilerek ölenlerin sayısının 1000'e ulaştığı iddia edilmiştir.²¹⁵³

Amerikan Savunma Bakanlığı yetkilileri, patlama nedeniyle Stinger füzeleri, antitank füzeleri ve uzun menzilli havan silahlarının tahrip olduğunu ifade etmişlerdir. Öte yandan patlama ile Afganistan'daki Kâbil rejimi arasında irtibat kurma eğilimi ortaya çıkmıştır.²¹⁵⁴ Bu olayın Pakistan'da büyük siyasi yansımaları olmuştur. Ojhri Kamp'taki patlamanın, önceki ISI Genel Müdürü General Ahtar Abdurrahman ve ekibinin yolsuzluklarını örtbas etmek için gerçekleştirildiği iddia edilmiştir. Zira depolarda bulunan Stinger füzelerinin bir kısmının, İran'ın da aralarında bulunduğu diğer ülkelere satıldığı şüphesi ve bu dönemde bir ABD heyetinin depolarda denetlemede bulunması gündemdedir.²¹⁵⁵

Ojhri'deki patlamadan sonra Pakistan Başbakanı Muhammed Han Cuneco, olayın araştırılması için bir soruşturma yapılacağını ve sorumluluğu olanların cezalandırılacağını açıklamıştır. Ancak Cuneco'nun hem ordu hem de parlamento ayağı olan bu soruşturma girişimi, Devlet Başkanı Ziya ül-Hak'ın tepkisine neden olmuştur. Başbakan Cuneco 29 Mayıs 1988 tarihinde "Pakistan'da İslam'ı uygulayamadığı" gibi gerekçelerle Ziya tarafından görevinden alınmıştır.²¹⁵⁶

Pakistan'da bu olay gibi esrarengiz kalan diğer bir olay ise yaklaşık üç ay sonra gerçekleşmiştir. Afganistan işgalinin son döneminde Devlet Başkanı Ziya ül-Hak, refakatında bulunan üst düzey generallerle birlikte 17 Ağustos 1988 günü bir uçak kazasında hayatını kaybetmiştir. Ancak Pakistan'da ISI ve Ordu "cihat mücadelesini" ve Afganistan'da "stratejik derinlik" sağlama gayretlerine devam etmiştir.²¹⁵⁷

²¹⁵² "La explosión de Islamabad causó entre 300 y 400 muertos" **El Pais**, 12 ABR 1988, http://elpais.com/diario/1988/04/12/internacional/576799203_850215.html, Erişim Tarihi: 01.03.2013

²¹⁵³ Kamal Siddiqi, "Ojhri disaster saw end of Junejo govt: Report" April 14, 1998, <http://www.expressindia.com/news/ie/daily/19980414/10450344.html>, Erişim Tarihi: 01.03.2013

²¹⁵⁴ Michael R. Gordon, "U.S. Officials Link Pakistan Blast to Kabul Regime", **The New York Times** April 17, 1988, <http://www.nytimes.com/1988/04/17/world/us-officials-link-pakistan-blast-to-kabul-regime.html>, Erişim Tarihi: 01.03.2013

²¹⁵⁵ Muhammad Anwar, Ebad Baig, **a.g.e.**, s. 48.

²¹⁵⁶ Muhammad Anwar, Ebad Baig, **a.g.e.**, s. 48.

²¹⁵⁷ Husain Haqqani, **a.g.m.**, s. 228.

2. Türkiye

Türkiye Afganistan'a komşu bir ülke olmamakla birlikte tarihi, kültürel, politik ve jeopolitik nedenlerden dolayı Sovvyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinin etkilerini farklı alanlarda yaşamak durumunda kalmıştır. Türkiye'de zaten mevcut olan Afganistan bilinci yeni bir çerçevede pekişmiştir. Siyasi platformlarda soruna çözüm ve direniş destek konuları farklı bakış açılarıyla tartışılmaya başlanmıştır. Ayrıca sayıları sembolik de olsa Afganistan'dan Pakistan'a geçen bir kısım Türk soylu mülteci Türkiye'ye getirilmiştir.

Öte yandan Batı ülkelerinde Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle değişime uğrayan Türkiye imajı yeniden yükselmiştir. Zira jeopolitik konumu nedeni ile bu “son Soğuk Savaş” esnasında Türkiye'nin önemi yeniden artmıştır. Batı ülkelerinin, özellikle ABD'nin politik tavır değişikliği doğrultusunda yapılan ittifak anlaşmalarının ardından Türkiye'deki savunma sanayinin temelleri atılmıştır. Bu dönemde Türkiye diğer önemli bir gelişmeye de sahne olmuştur. Afganistan işgalinin ilk yılında Türkiye'de 12 Eylül askeri müdahalesi gerçekleşmiştir.

2.1. Mülteciler

Afganistan'dan kaçarak Pakistan'a geçen 1584'ü Türkmen, 1300'ü Kırgız, 1125'i Özbek, 167'si Uygur olmak üzere ilk etapta toplam 4176 Türk soylu Afganistan vatandaşının Türkiye'ye getirilmesi için hazırlık ve yasal düzenleme yapılmıştır.²¹⁵⁸ Bu bağlamda 2641 Sayılı “Afganistan'dan Pakistan'a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun” 19 Mart 1982 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunda, göçmenlerin iskânına dair esaslar belirlenmiş ve görevlendirilen kurumlar arasında işbirliğini sağlamak üzere İçişleri Bakanlığı koordinatör makam olarak tayin edilmiştir.²¹⁵⁹

Mültecilerin iskân edileceği iller Afgan Mültecilerinin köken gruplarına göre belirlenmiştir. Buna göre 1981 kişi (492 aile) ile gelenlerin en büyük bölümünü oluşturan Özbeklerin Urfa, Gaziantep ve Hatay bölgelerine; 1137 kişilik (310 aile)

²¹⁵⁸ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 99. Birleşim, 17 Mart 1982, O:1, s. 436-441.

²¹⁵⁹ T. C. Resmi Gazete, Sayı: 17638, 19 Mart 1982, s. 4.

Kırgız grubunun Van'a; 925 kişilik (217 aile) Türkmen grubunun Tokat'a; 308 kişilik (71 aile) Kazak grubunun ise Kayseri'ye yerleştirilmeleri planlanmıştır.²¹⁶⁰

Bu dönemde Peşaver'de bulunan altı kişilik Türk heyeti Türkiye'ye getirilecek mültecilerin tespitinin yapılması amacıyla çalışmalara başlamıştır.²¹⁶¹ 1982 yılı Ağustos ayında 335 kişilik büyük bir kabile ülkemize ulaşmış ve toplam olarak 4351 Afgan Mültecisi Türkiye'ye getirilmiştir. 1983 yılı Kasım ayında 22 kişilik bir kabile daha gelmiştir. Afgan Mültecileri geçici olarak Türkiye'de Van, Malatya, Adana, Kayseri, Diyarbakır ve Sivas gibi illere yerleştirilmişlerdir. Sürecin devamında Türkiye'ye getirilen Türk soylu Afgan mültecilerin vatandaşlığa alınmaları konusunda çalışmalar başlatılmıştır.²¹⁶²

2.2. Siyasi Etkiler

2.2.1. Batı'nın Türkiye Algısındaki Değişmeler

Türkiye, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirmesi ve Kıbrıs konusunda benimsediği temel ilkelerden ödün vermeden sürdürdüğü uluslararası politikası nedeniyle başta ABD olmak üzere birçok Batı ülkesinin başlattığı “uluslararası toplumdan soyutlama” girişimlerine maruz kalmış, böylelikle bir anlamda cezalandırılmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda, Kıbrıs Barış Harekâtı nedeni ile ABD tarafından Türkiye karşı 1975 yılında uygulanmaya başlanan silah ambargosu iki ülke arasındaki ilişkilerin ciddi şekilde bozulmasına neden olmuştur.²¹⁶³ Bununla birlikte, ambargo daha sonra parası hâlihazırda ödenmiş silah ve malzemenin teslim edilmesi için kısmen kaldırılmıştır.²¹⁶⁴

Ancak Afganistan'ın işgal edilmesinin ardından Sovyet yayılmacılığı tehdidini tekrar gündemine alan Batı ülkelerinde yeni bir Soğuk Savaş algısı ortaya çıkmıştır.

²¹⁶⁰ Milliyet, 09.06.1982, s. 9.

²¹⁶¹ Pınar Türeñç, “Türkiye'ye getirilecek Afgan Mültecilerin Seçimine Başlandı”, **Milliyet Gazetesi**, 14.03.1982, s. 1, 12.

²¹⁶² Milliyet, 25.08.1982, s. 3; Milliyet, 18.11.1983, s. 8; Milliyet, 24.06.1982, s. 2; Haydar Aldıkaçtı, “151 Afgan Mülteci Sivas'ta Geçici Olarak iskân edildi”, **Milliyet Gazetesi**, 13.08.1982, s. 12.

²¹⁶³ F. Stephen Larrabee, **Turkey as a U.S. Security Partner**, RAND Corporation, U.S.A., 2008, s. 27.

²¹⁶⁴ Sami Kohen, “Ambargo Kısmen Kaldırıldı”, **Milliyet Gazetesi**, 03.10.1975, s. 1.

Böylece Batı, Sovyetler Birliği'ne karşı önemli bir jeopolitik konumda bulunan Türkiye'yi yeniden kendi politik çizgisine çekmek istemiştir. Bu bağlamda Batılı devlet adamlarının Türkiye ziyaretleri yoğunlaşmış, ayrıca Türkiye'nin önemi üzerine yaptıkları açıklamaları ulusal ve uluslararası basında önemli yer tutmaya başlamıştır.

İngiltere Dışişleri Bakanı Carrington, Ortadoğu gezisi kapsamında 1980 yılı Ocak ayında Türkiye'ye gelerek bazı temaslarda bulunmuştur. Bakan Carrington'un ziyareti sonunda yaptığı açıklamada, "olaylar bizi Türkiye'ye yaklaştırdı" yorumunu yapması dikkat çekicidir.²¹⁶⁵ Bu bağlamda, Federal Almanya Başbakanı Schmidt de "Türkiye'ye olağanüstü yardıma hazır oldukları" açıklamasını yapmıştır.²¹⁶⁶

Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesinin ardından bölgedeki stratejik dengenin Batı aleyhine değişmesi sözkonusu olmuştur.²¹⁶⁷ Bu bağlamda Afganistan'da ortaya çıkan gelişme ve İran'da uzun süredir devam eden rehinelere krizi ABD'yi Avrupa, Ortadoğu ve Asya'da yeni askeri ve siyasi projeler gerçekleştirmeye sevk etmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde, Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle bozulan Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir.

Bu dönemde Newsweek dergisinde yayımlanan bir makalede, Türkiye'de zaten kötü olan durumun Afganistan'daki Sovyet işgali nedeniyle daha da kötüleştiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca, Türkiye'deki bazı resmi çevrelerde ortaya çıkan "işgalin ABD'yi Türkiye'ye silah satma konusunda ikna etmesi" beklentileri de dile getirilmiştir.²¹⁶⁸ Böylelikle, ABD'nin ulusal çıkarları çerçevesinde başlatmayı düşündüğü yeni projelerinin Türkiye bağlamında karşılıksız kalmayacağı bir anlamda basın vasıtasıyla ortaya konmuştur.

Bu siyasi ortamda Türkiye ve ABD arasında, savunma ve ekonomik işbirliği yapılması amacıyla başlatılan görüşmeler 9 Ocak 1980 tarihinde sonuçlanmış ve işbirliği anlaşması parafe edilmiştir.²¹⁶⁹ Bu ilk adımın ardından Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) 29 Mart 1980 tarihinde Ankara'da

²¹⁶⁵ Hürriyet, 11.01.1980, s. 1, 13.

²¹⁶⁶ Milliyet, 18.01.1980, s.1.

²¹⁶⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 916.

²¹⁶⁸ Nancy White, Sam Cohen, "Tough Talk in Turkey", **Newsweek**, 14.01.1980, s. 20.

²¹⁶⁹ Hürriyet, 11.01.1980, s. 1.

imzalanmıştır.²¹⁷⁰ ABD bu girişimi sonucunda, İran ve Afganistan meselelerinde Türkiye’yi tekrar kendi politik kulvarına çekmeyi başarmıştır. Türkiye açısından ise bu anlaşma ulusal savunma sanayinin kurulmasının temelini teşkil etmiştir.

Anlaşma ile ABD’nin Türkiye’de kullandığı üsler yeniden aktif hale getirilmiştir. Öte yandan, yeni harp silah ve araçları sağlanarak Türk Ordusunun NATO standartlarına ulaştırılması karara bağlanmıştır.²¹⁷¹ Bu anlaşmanın ardından başlatılan en önemli girişimlerden biri, F-16 savaş uçaklarının ortak programla üretilmesi projesidir. Bu amaca yönelik olarak 1984 yılında Ankara’da Milli Savunma Bakanlığı ve General Dynamics Şirketi arasında yapılan anlaşma ile Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TUSAŞ) kurulmuştur. TUSAŞ’ın % 51’lik hissesi Türkiye’nin, % 49’luk hissesi de General Dynamics Şirketi’nin olacak şekilde paylaşılmıştır.²¹⁷²

1985 yılında ise yerli savunma sanayinin ilerletilmesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin harp silah, araç ve gereçleri bakımından modernize edilmesi maksadıyla “Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı”nın kurulması için kanun çıkarılmıştır. Türkiye’de modern bir savunma sanayi oluşturulması ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernize edilmesi amaçları doğrultusunda çalışması öngörülen bu kurum ile birlikte Türk savunma sanayinin temelleri atılmıştır.²¹⁷³ Savunma Sanayii Destekleme ve Geliştirme İdaresi Başkanlığı, 1989 yılında çıkarılan 390 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Savunma Sanayi Müsteşarlığı’na dönüştürülmüştür.²¹⁷⁴

²¹⁷⁰ Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, Gökhan Erdem, **a.g.m.**, s. 251; Anlaşmanın tam adı; “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile ABD Hükümetleri Arasında Kuzey Atlantik Anlaşmasının II. ve III. Maddelerine Uygun Olarak Savunma ve Ekonomik Alanda İşbirliğinde Bulunulmasına Dair Anlaşma”dır. Ayrıca Anlaşma ile ilgili “Tamamlayıcı Anlaşmalar” ve “Uygulama Anlaşmaları” da vardır. Bkz: **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17238, 01.02.1981.

²¹⁷¹ Hürriyet, 11.01.1980, s. 1, 6.

²¹⁷² Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, Gökhan Erdem, **a.g.m.**, s. 253; TUSAŞ’ın yabancı hisselerinin tamamı, 2005 yılında yapılan bir düzenleme ile Türk hissedarlar tarafından satın alınmıştır. En son yapılanmaya göre şirketin % 54,49’u Türk Silahlı Kuvvetlerine, % 45,45’i Savunma Sanayi Müsteşarlığına, % 0,06’sı Türk Hava Kurumuna aittir. Bkz: “Şirket Profili”, www.tai.com.tr/tr/hakkimizda/sirket-profil, Erişim Tarihi: 01.03.2013

²¹⁷³ **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 18927, 13.11.1985, s. 1.

²¹⁷⁴ **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 20330, 02.11.1989, s. 4.

2.2.2. 12 Eylül 1980

Sovyet Birlikleri, Afganistan’da işgalin ilk yılında henüz tam olarak teşkilatlanamamış Afgan mücahitlerine karşı durum üstünlüğünü muhafaza ederken Türkiye’de 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri ülke yönetimine el koymuştur. Bu olay “12 Eylül Darbesi” adıyla Türk siyasi tarihine geçmiştir.

Kökenlerinin 1971 darbesine, hatta 1970 öncesine uzandığı değerlendirilen 1980 darbesi, birçok faktörün ortaya çıkardığı bir sonuçtur.²¹⁷⁵ Bu dönemde özellikle 1980 yılının başından itibaren, siyasi ve askeri kesim arasındaki ayrışmanın ilk sinyalleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1 Ocak 1980 günü Genelkurmay Başkanı ile yapacağı mutad görüşmesinde, teamüllerin aksine kuvvet komutanları ve Jandarma Genel Komutanını da kabul eden Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, ertesi gün ise Başbakan Süleyman Demirel ile CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit’i birlikte kabul etmeyi planlamıştır.²¹⁷⁶

Bu bağlamda, 2 Ocak 1980 günü Demirel ve Ecevit bir arada Cumhurbaşkanı Korutürk ile görüşmüşlerdir. Demirel görüşme sonrası yaptığı açıklamada, Cumhurbaşkanı’nın kendilerine Kuvvet Komutanları tarafından verilen mektubu okuduğunu ifade etmiştir. Mektupla ilgili Cumhurbaşkanlığınca yapılan açıklamada ise Türk Silahlı Kuvvetlerinin Cumhurbaşkanı Korutürk’ü, ülkede hüküm süren siyasi, ekonomik, toplumsal sorunlar ve artan yıkıcı-bölücü olaylar konusunda siyasi partileri uyarmaya davet ettiği bildirilmiştir.²¹⁷⁷

Bu gelişmelerden sonra, ülkede devam eden diğer sorunların yanı sıra siyasi bunalım ortamının daha da kronikleştiği görülmektedir. Öte yandan, sorunlara çözüm bulunması amacıyla, Cumhurbaşkanı Korutürk’ün siyasi ve askeri yetkililerle yaptığı görüşmelerin de arttığı görülmektedir.²¹⁷⁸ Türkiye’de bu gelişmeler olurken, aynı dönemde Afganistan’daki Sovyet varlığına karşı tedbirler almaya çalışan ABD,

²¹⁷⁵ Pınar Kaya Özçelik, “12 Eylül’ü Anlamak”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 66-1, s. 73,75. www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1595/17227.pdf, ErişimTarihi: 01.03.2013

²¹⁷⁶ Cumhuriyet, 02.01.1980, s.1, 11.

²¹⁷⁷ Cumhuriyet, 03.01.1980, s. 1.

²¹⁷⁸ Cumhuriyet, 10.01.1980, s. 1.

Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması konusunda görüşmeler yapmak üzere bir heyetini Türkiye'ye göndermiştir.²¹⁷⁹

Bu dönemde önemli bir gelişme daha gerçekleşmiş ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk 1980 yılı Nisan ayında normal görev süresini tamamlayarak görevinden ayrılmıştır.²¹⁸⁰ Öte yandan ABD ile 29 Mart 1980 tarihinde imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA); bir asıl anlaşma ve üç tamamlayıcı anlaşma olmak üzere TBMM'ye sunulmuş ve Mayıs ayında görüşülmeye başlanmıştır.²¹⁸¹ Ancak bu anlaşma 12 Eylül öncesi hükümet döneminde onaylanmamıştır.

12 Eylül müdahalesine götüren nedenler ne olursa olsun, Batı ülkelerinin ulusal çıkarları bağlamında Türkiye'nin içinde bulunduğu kargaşa ortamından hoşnut olmadıkları anlaşılmaktadır. İran rehiner krizi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinin yarattığı ve özellikle ABD'nin güçlü müttefikler aradığı dönemde, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık durumu ABD tarafından yakından takip edilmiştir.

Son dönemde İran ve Afganistan'daki karışıklıklar nedeniyle Türkiye'deki istikrarsızlık Batı ülkelerinde gerginlik yaratmıştır.²¹⁸² 2011 yılında yapılan bir mülakatta ABD Büyükelçisi Francis J. Ricciardone'nin söyledikleri, o dönemde ABD'lilerin Türkiye'yi nasıl gördüklerini yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Ricciardone, Türkiye'de 1979 yılında başlayan önceki görevi döneminde günlük ilk işinin Türkiye'de ölen kişilerin sayısını gazeteler vasıtasıyla belirlemek olduğunu, halkın Türkiye'de devletin yıkılışına tanık olduğunu, ülkede hukuk düzeninin

²¹⁷⁹ Hürriyet, 08.01.1980, s. 1.

²¹⁸⁰ Milliyet, 07.04.1980, s. 6.

²¹⁸¹ Milliyet, 01.05.1980; Anlaşmalar: NATO anlaşmasının II. ve III. Maddeleri çerçevesinde Savunma ve Ekonomi Anlaşması, Savunma Desteği konusunda 1 Numaralı Ek Anlaşma, Savunma Sanayii İşbirliği Hakkında 2 Numaralı Ek Anlaşma, Üsler konusunda 3 Numaralı Ek Anlaşma ve uygulama anlaşmaları (Ekler); Bkz: U.S. Department of State, **Treaties in Force**, A List of Treaties and Other International Agreements of the United States in Force on January 1, 2011, s. 275; www.state.gov/documents/organization/169274.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2013

²¹⁸² Time, 22.09.1980, s. 9.

çöktüğünü ve 1980 yılında Türkiye’de “*ordu yönetime geldiğinde herkesin alkışladığını*” ifade etmiştir.²¹⁸³

12 Eylül 1980 günü Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyduğu haberi o dönemde ABD’de bulunan Paul Henze tarafından ABD Başkanı Carter’a bildirilmiştir. Henze 1977 yılına kadar Türkiye’de CIA temsilcisi olarak görev yapmıştır. Mehmet Ali Birand, 12 Eylül müdahalesinin ardından görüşme yaptığı Paul Henze’in “*birşeyler bekliyordum ancak ne zaman olacağını bilemiyordum*” dediğini aktarmıştır. Birand, 12 Eylül darbesi döneminde heyecan yaşayan Henze’in, haberi bir konser esnasında ABD Başkanı Carter’a “*bizim çocuklar başardı*” sözleriyle iletmesine vurgu yapmıştır. Bu sözlerin daha sonra Henze tarafından yalanlanması üzerine Birand, Henze ile yaptığı görüşme kayıtlarını kamuoyu ile paylaşmıştır.²¹⁸⁴

Öte yandan, 2012 yılı Nisan ayında yayımlanan bir haberde, Ankara’daki ABD Büyükelçiliği personelinin 11 Eylül 1980 günü saat 23.00’te büyükelçilik binasında toplandıkları, büyükelçilik mensuplarınca darbe yapılacağını iki gün önceden bilindiği iddia edilmiştir. ABD Büyükelçisi Ricciardone ise konu ile ilgili sorulan bir soru üzerine “*bilmiyorduk, tahminlerde bulunuyorduk*” açıklamasını yapmıştır. Haberde, dönemin Hava Kuvvetleri Komutanının darbeden bir hafta önce ABD’ye yaptığı ziyarete de dikkat çekilmiştir.²¹⁸⁵

Zira 12 Eylül askeri müdahalesinin ardından ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü John Trattner, “*demokratik usullerin askıya alınması nedeni ile üzülmekle beraber, askerlerin bu müdahalesinin müttefiklerce ‘gerekli ve geçici bir kötü durum’ olarak görüldüğünü*” ifade etmiştir.²¹⁸⁶ Time dergisi, Türkiye’deki generallerin, “ülkedeki şiddeti sona erdirmek için birlikte çalışma” konusunda politikacıları uyardığına ancak onların birbirleriyle mücadeleyi sürdürdüklerine

²¹⁸³ Aslı Aydıntaşbaş, “Turkish People Welcomed 1980 Military Coup, US Envoy Says”, **Hürriyet Daily News**, 4/11/2011, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=people-wanted-the-army-in-the-1980-coup-us-envoy-said-2011-04-11> Erişim Tarihi: 01.03.2013

²¹⁸⁴ Milliyet, 04.06.2011, s. 1, 22; Milliyet Gazetesinin 13.09.1980 tarihli nüshasında yayımlanan “Ordunun yönetime gelmesi dışta olumlu karşılandı” başlıklı haberine göre; Carter’a 12 Eylül ile ilgili haber Dışişleri Bakanı Edmund Muskle tarafından iletilmiştir.

²¹⁸⁵ Alican Uludağ, “Bizim Çocuklar haber vermiş”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Nisan 2012, s. 1, 4.

²¹⁸⁶ Time, 22.09.1980, s. 9.

dikkat çekmiştir. Bu bağlamda ülkedeki şiddet artmaya devam etmiştir. Zira Time dergisine göre, 1980 yılı Ocak ayında günde ortalama 6 kişi ölürken bu sayı Eylül ayında 18'e çıkmıştır.²¹⁸⁷ Ancak Batılı diplomatlar, Avrupa'nın en büyük ordusuna sahip olmakla NATO'nun Güneydoğu hattındaki dayanağını oluşturan Türkiye'deki yönetim değişikliği sonucunda rahatlamışlardır.²¹⁸⁸

Türkiye ve ABD arasında 29 Mart 1980'de imzalanmış olan Savunma ve İşbirliği Anlaşması, yeni rejim döneminde, 18 Kasım 1980 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. Anlaşma metni, tamamlayıcı anlaşmalar ve ek uygulama anlaşmaları 1 Şubat 1981 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.²¹⁸⁹ Bu anlaşma sayesinde, ABD'nin İran Şahı'nın devrilmesinden beri Türkiye'deki üslerin yeniden kullanıma açılması meselesinde sarfettiği çabalar başarıya ulaşmıştır.²¹⁹⁰ Afganistan'ın işgalinin ikinci yılında bu anlaşmanın onaylanması ile ABD Türkiye'yi yeniden bir müttefik olarak kazanmıştır.

2.2.3. Fikri Hayata Etkiler

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali Türkiye'deki siyasi hayatta etkilerini göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin saldırganlığına karşı daha fazla tedbir alınması siyasi çevrelerde konuşulmaya başlamıştır. Afganistan işgalinin daha genel bir etkisi ise Türkiye'nin siyasi yelpazede sağa kayması olmuştur.²¹⁹¹ Türk kamuoyunda özellikle sağ düşüncede yer etmiş olan “zulmeden” Sovyetler Birliği algısı, Afganistan'ın işgali ile yeniden canlanmıştır.

Öte yandan, Türk Ocakları tarafından 1988 yılında Afganistan'daki Türk kökenlilere yönelik gerçekleştirilen yardım kampanyası²¹⁹² bu dönemde, Türkiye'de milliyetçi düşüncedekiler ile muhafazakâr kesim arasında bir fikir ayrılığını gündeme getirmiştir. Muhafazakâr kesimin yaklaşımı, yardım kampanyasının sadece Afganistan'daki Türk soylulara yönelik olmasının “Afganistan'da cihadı böldüğü”

²¹⁸⁷ Time, 22.09.1980, s. 8.

²¹⁸⁸ Time, 29.02.1980, s. 13.

²¹⁸⁹ **T.C. Resmi Gazete**, 01.02.1981, Sayı: 17238, s.1-92; ABD kaynakları Anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihini 18 Aralık 1980 olarak vermektedir. Bkz. **Treaties in Force**, s. 277.

²¹⁹⁰ Emin Pazarcı, “ABD'nin Türkiye operasyonu” 17.08.2010, http://www.takvim.com.tr/yazi_dizisi/2010/08/17/abdnin_turkiye_operasyonu, Erişim: 01.03.2013

²¹⁹¹ Nancy C. White, Anthony Collings, “Turkey on the Spot”, **Newsweek**, 21.01.1980, s. 22.

²¹⁹² Milliyet, 24.07.1988, s. 12.

merkezindedir.²¹⁹³ Böylelikle sözkonusu kampanyayı, Afganistan'daki Radikal İslami Partilerin kullandığı söylemle eleştirmişlerdir.

Türk Ocaklarının yardım kampanyasında güdülen amaç ise sadece Afganistan'daki Türk varlığına dikkat çekmek ve sembolik de olsa maddi katkı yapmaktır. Zira Sovyet işgalinin başlamasından sonra Türkiye'deki milliyetçi düşünce Afganistan'da yürütülen mücadelede sadece Türklerden oluşan ayrı bir mücahit parti kurulmasını telkin etmemiştir. Ancak Azad Beg'in kurduğu parti ile Afganistan'daki Türklük mücadelesinde öne çıkmasından sonra kendisi ile temas edilmiştir. Hatta Azad Beg dahi diğer partiler bünyesinde savaşmak zorunda kalan Türk mücahit grupları desteklemiştir.²¹⁹⁴

3. ABD

3.1. Siyasi ve Askeri Meseleler

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından gösterdiği yaklaşımla ABD bir anlamda kendi tepkisini sınamıştır. Bu işgal, Sovyet Silahlı Kuvvetlerinin Sovyetler Birliği dışında bir harekât gerçekleştirmesi durumunda, ABD ikaz sisteminin ne derece etkin olduğunun sınanması bakımından önemli bir fırsat sağlamıştır.²¹⁹⁵ Öte yandan Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali, ABD'nin Asya ve Orta Doğu'ya ilgisini artırmış ve ulusal çıkar mülahazaları çerçevesinde yüzünü yeniden bu bölgelere dönmüştür. Afganistan Savaşı Dünya politik literatürüne Carter Doktrini ve Reagan Doktrini olmak üzere iki yeni "ABD Başkanı Doktrini" kazandırmıştır. Ayrıca Afganistan Savaşı, ABD'nin Carter döneminde siyasi ve askeri girişimler konusunda azalan dinamizmini yeniden artırmıştır.

1980 yılında, ABD'nin Asya ve Orta Doğu'da çoğunluğu Sovyetler Birliği ve Afganistan coğrafyaları ile ilişkili olan ülkelerle çeşitli savunma ve Ekonomik anlaşmalar akdettiği görülmektedir. 1980 yılı Mart ayında Türkiye ile yapılan

²¹⁹³ Orhan Kavuncu ile kişisel görüşme 24 Kasım 2012

²¹⁹⁴ Orhan Kavuncu ile kişisel görüşme 24 Kasım 2012

²¹⁹⁵ The Soviet Invasion Afghanistan: Implications for Warning, Director of Central Intelligence, Interagency Intelligence Memorandum, October, 1980, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000278538.pdf
Erişim Tarihi: 01.03.2013, s. 3.

anlaşmanın yanısıra Umman ile Haziran ayında Ekonomik ve Askeri İşbirliği Anlaşması yapılmıştır.²¹⁹⁶ Ayrıca ABD Yunanistan, Hindistan, Ürdün, Filipinler, Portekiz, İspanya, Bangladeş, Burma ile savunma alanında çeşitli anlaşmalar imzalamıştır.²¹⁹⁷

Öte yandan ABD, 1980 yılında gelişen siyasi ilişkiler çerçevesinde Çin ile sivil havacılık, konsolosluk meseleleri, ticaret ve yatırım alanlarında bazı anlaşmalar yapmıştır. ABD'nin Orta Doğu'daki müttefiklerinden Mısır ile ekonomik ve teknik işbirliği, İsrail ile ekonomik işbirliği anlaşmaları yapılmıştır. Bu dönemde ABD'nin Polonya ve Romanya gibi bir dönem Sovyet nüfuzu altında kalmış ülkelerle havacılık ve ticaret alanında anlaşmalar yapması da dikkat çekicidir.²¹⁹⁸ 1981 yılında ise Almanya, Mısır ve Cibuti ile çeşitli savunma anlaşmaları yapan ABD, Cibuti'de üs kullanma hakkı elde etmiştir. Ayrıca 1983 yılında Yunanistan ile ABD arasında bir savunma ve işbirliği anlaşması imza edilmiştir.²¹⁹⁹

Böylelikle ABD Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki askeri harekâtı nedeniyle bölge ülkeleri ile siyasi ilişkilerini geliştirmiş ve askeri-ekonomik anlaşmalar akdederek Sovyetler Birliği ve onun etki alanı etrafında yeni çevreleme alanı oluşturma politikasını uygulamaya çalışmıştır. ABD bu anlaşmalarla Orta Doğu ve Asya'daki mevcudiyetini pekiştirmiştir.

Afganistan işgalinin diğer bir etkisi de ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı askeri gücünü artırma eğiliminin ortaya çıkmasıdır. Reagan ABD Başkanlığına geldikten sonra Sovyetlere karşı silahlanma yarışını askeri ve teknolojik üstünlük bağlamında yeniden başlatmıştır.²²⁰⁰ Reagan 23 Mart 1983 tarihinde ABD halkına hitaben yaptığı konuşmasında güvenlik konularına temas etmiş, son yirmi yılda Sovyetler Birliği'nin silahlanma konusunda kaydettiği gelişmelerden ve askeri gücünü artırmış olmasından bahsetmiştir. Reagan bu konuşmasında ulusal güvenlik mülahazaları çerçevesinde başlatılacak yeni teknolojik çalışmaların ve girişimlerin

²¹⁹⁶ U.S. Department of State, **a.g.b.** s. 211.

²¹⁹⁷ U.S. Department of State, **a.g.b.** s. 19, 35, 109, 126, 154, 233, 235, 356.

²¹⁹⁸ U.S. Department of State, **a.g.b.** s. 52, 53, 54, 80, 81, 138, 229, 356.

²¹⁹⁹ U.S. Department of State, **a.g.b.** s. 72, 79, 102, 108.

²²⁰⁰ Douglas A. Borer, **a.g.e.**, s.142.

mesajını vermiştir.²²⁰¹ Böylelikle ABD tarafından “Yıldız Savaşları” olarak bilinen Strateji Savunma Girişimi (SDI)’nin ilk adımı atılmıştır.²²⁰²

ABD’nin 1979 yaz aylarından itibaren, İran Körfezi’ni çevreleyen bölgede ağırlıklı olmak üzere Orta Doğu’da başlattığı NATO kapsamı dışındaki kuvvetlerini artırma çalışmaları, Afganistan’ın işgalinin ardından 1 Mart 1980 tarihinde Çevik Kuvvet birliğinin kurulması ile bir adım daha ileriye götürülmüştür.²²⁰³ Böylelikle ABD, Afganistan Savaşı’nın ortaya çıkardığı yeni uluslararası biçimlenmede bir yandan Orta Doğu’da siyasi etkisini artırırken diğer yandan da askeri varlığını güçlendirmeye çalışmıştır.

3.2. Yaptırımların Etkileri

Afganistan’ın işgaline tepki olarak uygulanmaya başlayan yaptırımların ABD açısından tatmin edici sonuçlar vermediği görülmektedir. Tahıl ambargosu ABD kongresinde görüşülürken birçok üye Amerikan çiftçilerinin zarar göreceği ve hatta Carter’in siyasi geleceğinin olumsuz etkileneceği düşüncesi ile yaptırıma karşı çıkmışlardır.²²⁰⁴ Nitekim tahıl ambargosu ABD ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Özellikle tarım sektöründe görülen zarar çok büyüktür. ABD Tarım Bakanlığı 1980 yılında çiftçilik sektörünün gelirlerinin %40 oranında düştüğü tahmininde bulunmuştur.²²⁰⁵

Tahıl ambargosu kararı ABD Hükümetine 2,3 milyar dolara malolmuştur. Ayrıca bu yaptırım tedarikçi ülke olarak ABD’nin itibarını zedelerken, Amerikan çiftçisini de olumsuz etkilemiştir.²²⁰⁶ 1972 yılından itibaren ABD tarım sektörü için çok önemli hale gelen Sovyetler Birliği’ne tahıl satışının Carter Hükümetince

²²⁰¹ “Address to the Nation on Defense and National Security March 23, 1983”

<http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1983/32383d.htm>, Erişim tarihi: 01.03.2013

²²⁰² Cathal J. Nolan **The Greenwood Encyclopedia of International Relations: S-Z**, 1st Publishing, Greenwood Press, U.S.A., 2002, s. 1600.

²²⁰³ Paul K. Davis, “Observations On the Rapid Deployment Joint Task Force1, RAND Papers, Santa Monica, s. iii, 1, <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2005/P6751.pdf>, Erişim Tarihi: 01.03.2013

²²⁰⁴ Elin Woodger, David F. Burg, **a.g.e.**, s. 5.

²²⁰⁵ Daniel W. Drezner, **The Sanctions Paradox: Economic Statecraft and International Relations**, 1st Publishing, Cambridge University Press, United Kingdom, 1999, s. 74.

²²⁰⁶ US, **Congressional Record**, House of Representatives, 106th Congress 1st Session, Vo. 145, No.84, June 15, 1999, s. H4332.

ambargoya tabi tutulması kararı, tarımsal üretim sektörünü kargaşaya götürmüştür.²²⁰⁷ Öte yandan bu ambargonun uygulanması Carter'ın siyasi hayatı için de bir tehdit teşkil etmiştir.²²⁰⁸ Böylelikle ABD'nin Sovyetler Birliği'ni cezalandırmaya yönelik bu girişimi Carter'ın siyasi kariyerini olumsuz etkilerken daha çok da ekonomik olarak ülkeye zarar vermiştir.

Yaptırımlar bağlamında ABD'nin Moskova Olimpiyatlarını protesto etme çağrısının da yeterli başarıyı sağlayamadığı görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali nedeniyle Moskova'da yapılan olimpiyat oyunları belli ölçüde boykot ve protesto edilmiştir. 1980 yılının 19 Temmuz ve 3 Ağustos günleri arasında icra edilen 22'nci Olimpiyatlara 63 ülke katılmamıştır.²²⁰⁹ Ancak seksen beş ülke olimpiyatlara katılma yönünde karar alarak ABD'nin olimpiyatları boykot etme çağrısına uymamışlardır.²²¹⁰ İşgalin ilk günlerinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı çatısı altında birçok devlet Sovyet işgaline karşı tavır almış olsa da, bu devletlerin çoğunluğunun "spor ve siyaseti birbirinden ayrı tutma" tavrını benimseyerek olimpiyatlara katılmayı tercih ettikleri görülmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Moskova Olimpiyatları da dâhil olmak üzere Afganistan'ı işgal eden Sovyetler Birliği'ne politik ve ekonomik yaptırımlarla zarar verme projesi başarıya ulaşamamıştır. İşgale karşı çıkan pek çok ülke dahi ABD'nin çağrısına uymamış ve özellikle ekonomik yaptırımlar uygulanması konusunda Washington ile aynı fikirde olmamıştır. Bu durum ABD yönetiminin bu süreçte Batı'ya liderlik etme yeterliliğini sergileyemediğini göstermektedir. Ancak ABD Afganistan'da Sovyet Ordusuna karşı savaşıran direnişçilere destek vermek suretiyle o dönemde başlattığı gizli projesini büyük oranda gerçekleştirmeyi başarmıştır. Verilen

²²⁰⁷ Executive Intelligence Review (EIR), Vol.7, number 2, January 15, 1980, s. 9.

²²⁰⁸ Elin Woodger, David F. Burg, **a.g.e.**, s. 5.

²²⁰⁹ Bill Mallon, Jeroen Heijmans, **Historical Dictionary of the Olympic Movement**, 4th Edition, Scarecrow Press, U.S.A., 2011, s. lxxi; Olimpiyatları kaç ülkenin boykot ettiği kesin olarak tespit edilememiştir. Zira bazı ülkeler farklı nedenler ileri sürerek Moskova Olimpiyatlarına katılmayacaklarını açıklamışlardır. Olimpiyatlara katılmayan ülkelerin bazıları; ABD, Kanada, Orta Afrika Cumhuriyeti, Türkiye, Çin, Mısır, Federal Almanya, Hong Kong, Endonezya, İsrail, Japonya, Malezya, Kore, Suudi Arabistan, Pakistan'dır. Bkz. **a.g.e**

²²¹⁰ "85 países han rechazado el boicoteo a los Juegos Olímpicos", **El País**, 28 MAY 1980, http://elpais.com/diario/1980/05/28/deportes/328312804_850215.html, Erişim Tarihi: 01.03.2013

bu destek sayesinde savaşın süresi ve niteliği değişmiş, ancak savaşan tarafların Afganistan’da yaptıkları tahribat daha da artmıştır.

Afganistan Savaşı işgalin ardından kısa sürede çok aktörlü hale gelmiştir. Savaşan tarafların yanı sıra onlara destek verenlerin farklı saiklerle savaşa müdahil oldukları, ancak savaşın Afganistan’da ve Afgan halkı üzerinde neden olduğu yıkımlara pek ilgi göstermedikleri görölmektedir. Savaşan taraflar bu ağır çatışma sürecinin etkilerine doğrudan maruz kalırlarken diğer aktörler de savaşa bağlı olarak ortaya çıkan gelişmelerden belirli oranda etkilenmişlerdir.

Afganistan Savaşı, kendine has sebeplerinin yanı sıra geniş bir alana ve zamana yayılan sonuçlarıyla özgün bir savaştır. Ancak bu savaşın özgünlüğü ne uzun ve yıkıcı savaş sürecini aklamakta ne de Afganistan’da yaşananları Afgan halkının toplumsal hafızasından silebilmektedir. Bu savaş kaybedeni çok ancak kazananı olmayan bir savaş olarak tarihe geçmiştir.

SONUÇ

Afganistan devlet başkanlığını bıraktıktan sonra geldiği Sovyetler Birliği'nde, verdiği bir mülâkatta Babrak Karmal'a "Afganistan'daki askeri müdahale konusunda ne düşündüğü" sorulmuştur. Babrak Karmal bu soruya "*Eğer Sovyet askeri birlikleri ülkemize girmeseydi, Dünya'nın asla Afganistan'dan haberi olmazdı*" diye cevap vermiştir.²²¹¹ Ancak Karmal'ın değerlendirmesinin tarihi bakış açısından yapılmadığı anlaşılmaktadır. Zira çok eski devirlerden itibaren Afganistan, bölgesel ve küresel güçlerin ilgisini çeken bir coğrafyada yer almıştır. Makedonyalı İskender'in bu topraklara gelişi, İslamiyet sonrası Arap akınları, dönemin imkânları dikkate alındığında azımsanacak askeri-politik girişimler değildir. Bugünkü Afganistan topraklarında iz bırakmış Türkler ve Persler gibi birçok Asyalı medeniyet de bizlere Afganistan'ın sadece bugün değil geçmişte de bir çekim merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Afganistan bu özelliği ile farklı kavimlerin hâkimiyet çabaları için tarihsel bir mücadele alanı ve büyük bir savaş meydanı işlevini görmüştür.

"Büyük Oyun" sürecinde Asya'da birbirleriyle yarış içerisinde bulunan Rusya ve İngiltere Afganistan için de birer tehdit unsuru olmuşlardır. Bu iki devletin siyasi ve ekonomik çıkarları için bölgede rekabet etmeleri, Afganistan'daki güvenlik kaygılarını kronikleştirirken bu ülkeye aynı zamanda "tampon devlet" işlevi ve statüsünü yüklemiştir. Buna rağmen Afganistan, Türkistan'ı adım adım ele geçirerek kuzey sınırına kadar gelen Rusya ve defalarca Afganistan'ı işgal etmiş İngiltere gibi iki güçlü devlete topraklarında uzun süreli hâkimiyet şansı vermemiştir. İngiltere üstün askeri gücüne rağmen her Afganistan seferinde bir trajedi yaşamaktan kurtulamamıştır. Ancak İngiltere savaşlarda verdiği askeri ve sivil kayıplara rağmen Afganistan'daki karmaşık hanedan mücadelelerinden 1919 yılına kadar çıkarları doğrultusunda faydalanmasını bilmiş ve bu ülkeyi siyasi kontrolü altında tutmayı başarmıştır.

Öte yandan, 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Afganistan'a daha yoğun ilgi göstermeye başlayan Sovyet Rusya'nın çabaları Amanullah Han döneminde karşılık bulmuştur. Bu dönemde İngiliz karşıtlığı iki devleti birbirine yaklaştırmıştır. Sovyet Rusya bu dönemde ideolojik olarak Avrupa'dan uzaklaşmış ve Bolşevik İhtilalinin

²²¹¹ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 143.

sağladığı enerji ile yüzünü Doğu'ya dönmüştür. Sovyet Rusya, Doğu halklarında beliren antiemperyalist hareketlerden yola çıkılarak İngiliz emperyalizmini alt etmek için “kutsal savaş” ilan edilen Bakü Birinci Doğu Halkları Kurultayında, “mazlum Doğu halklarının hamisi” görüntüsüne bürünüvermiştir. Bolşeviklerin sömürgecilik karşıtı söylemleri de Doğu halklarını etkilemiştir. Ancak bu kurultayın ikincisi gerçekleşmemiş, Sovyet Rusya ise kendi ülkesindeki iç savaş ve ardından gelen savaş sonrası ekonomik sorunları ile mücadele sürecinde dış politikayı ikinci plana bırakmıştır.

1930'lu yıllarda SSCB ve İngiltere ekseni dışında politika geliştirmeye çalışan Afganistan Almanya ile yakınlaşmaya başlamış, ancak II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı başarmıştır. Buna rağmen savaş sonrasında İngiltere'nin Hindistan'dan çekilmesi ile bağımsız olan Pakistan ile “Peştunistan meselesi” nedeni ile sorunlu bir komşuluk süreci başlamıştır. Bu yeni durum önceki dönemlere göre Afganistan'ı güvenlik meseleleri üzerinde daha fazla düşünmeye sevk etmiştir. Afganistan askeri bakımdan güçlenme ihtiyacı doğrultusunda ABD ve SSCB'den yardım sağlama girişimlerinde bulunmuştur. Ancak ABD, Pakistan ile sürdürdüğü yakın ilişkiler ve Afganistan'ın Bağdat Paketi'ne katılmaması nedeniyle bu ülkenin askeri yardım taleplerini reddetmiş, sivil projelere katkı yapmayı tercih etmiştir. Afganistan böylelikle Sovyetler Birliği'ne yönelmek durumunda kalmış ve bir anlamda Sovyetler Birliği'nin kucağına itilmiştir. Bu dönemden sonra Sovyet nüfuzu Afganistan'da her geçen gün daha da artmıştır.

1953 yılında Davud Han'ın iktidara gelmesi ile Afganistan'da başlayan çalkantılı siyasi süreçte yaşanan gelişmelerin ardından 27 Aralık 1979 tarihinde Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmiştir. ABD ve SSCB arasında devam eden detant sürecinde gerçekleşen Sovyetlerin bu askeri girişimi ile Dünya bir anda yeni bir Soğuk Savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler Birliği tarafından dile getirilen; işgalin haklı sebeplere dayandığı, Afganistan'a belirli sayıda bir kuvvetin gönderildiği, bu kuvvetin Afganistan tarafından talep edildiği ve söz konusu harekâtın iki ülke arasında 1978 yılında yapılan anlaşma hükümleri ile BM sözleşmelerine aykırılık teşkil etmediği iddiaları uluslararası toplumu rahatlatmamıştır. Batı ülkeleri başta olmak üzere, Müslüman ülkeler, Bağlantısız

lkeler, hatta birçok sosyalist rejim Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesine tepki göstermişlerdir.

ABD ise Sovyetler Birliği ile devam eden siyasi süreci askıya almak ve bir takım yaptırımlar uygulamak suretiyle işgale karşılık vermiştir. Ancak ABD bir adım daha ileri giderek Sovyetler Birliği'ne karşı Afganistan'da oluşan direnişi maddi ve manevi olarak destekleme yaklaşımını geliştirmiştir. Bu bağlamda, Afganistan'a komşu olması ve mücahit partilerin Peşaver'de üslenmiş olmaları nedeniyle, Sovyetlere karşı direnişin siyasi, askeri ve lojistik üssü olarak Pakistan n plana çıkmıştır. ABD'nin yanı sıra başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Arap ülkelerinden de Afgan direnişine destek gelmiştir. Carter'ın ardından başkanlığa seçilen Reagan döneminde ABD Afganistan'a yönelik desteğini daha da artırmıştır. Bu bağlamda Afganistan Savaşı uluslararası politikaya Carter ve Reagan'ın adları ile anılan iki yeni doktrin kazandırmıştır.

Afganistan'daki işgalin özellikle 1985 yılından sonra aldığı istikamet çözümsüzlüğe doğrudur. Uluslararası baskılar, mücahit grupların güçlenerek savaşa uyum sağlamaları, direnişin ardındaki devletlerin her geçen gün Sovyetlere daha fazla zarar verdirilmesi yönündeki politikaları, Gorbaçov'un Afganistan'dan çekilmeyi ciddi olarak ele almasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği aslında Andropov döneminden itibaren çekilmenin yollarını aramaya başlamıştır. Ancak ekilme yönündeki ciddi siyasi girişimler 1980'li yılların sonunda gerçekleştirilebilmiştir. Birleşmiş Milletlerin de aracılığı ile önce Afganistan, Pakistan, ABD ve SSCB'nin imza koydukları Cenevre Anlaşmaları yapılmış ve 1988 yılından itibaren Sovyet Ordusu Afganistan'dan çekilmeye başlamıştır. Afganistan'da dokuz yıldan fazla süren Sovyet işgali böylelikle 1989 yılı şubat ayında sona ermiştir.

13 Kasım 1986 tarihli Politbüro toplantısında Sovyet Genelkurmay Başkanı Ahromeyev "savaşı kaybettik, Afgan halkının çoğunluğu devrim karşıtlarının tarafındadır" yorumunu yapmıştır.²²¹² Ancak bu ifadesi ile Ahromeyev harekâtın geneline ve daha çok da siyasi yönüne atıfta bulunmaktadır. Öte yandan, Sovyet

²²¹² "Gorbachev and Afghanistan" Ed. By: Christian Friedrich Osterman, **New Evidence On the War in Afghanistan**, s. 144.

işgalinin sonlarına doğru özellikle Batı basınında “Sovyet Ordusunun Afganistan’da hezimete uğradığı” yönünde değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Ancak Sovyet Ordusunun imkân ve kabiliyetleri incelendiğinde bu değerlendirmelerin tam olarak gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Sovyet Ordusunun “Afganistan’da yenildiği” genel bir söylem olarak kalmış olsa da objektif ölçütler çerçevesinde incelendiğinde “yenilgi” için yeterli kanıt sunulamamıştır. Bir kere Sovyetler Birliği tüm ordusunun yalnızca çok küçük bir bölümünü Afganistan’da görevlendirmiştir. Öte yandan Afganistan’daki Sovyet Ordusu bu ülkenin tümüne hâkim olmak gibi bir amaç da gütmemiştir. Savaşta verilen kayıplar bakımından incelendiğinde ise; savaşta hayatını kaybedenlerin Afganistan’da görev yapan toplam Sovyet askeri sayısına oranı % 2’den biraz fazladır. Sovyetlerin Afganistan’daki kayıpları ile ABD’nin Vietnam’daki kayıpları ise neredeyse aynıdır.

Sovyetler Birliği Afganistan’da topyekûn bir savaş gerçekleştirmemiştir. Sovyet Ordusunun kayıplarının büyük çoğunluğu da muharebelerden ziyade karayolu konvoy faaliyetleri esnasında yaşanan çatışmalarda verilmiştir. İdari zayıf da önemli bir yekûn tutmaktadır. Öte yandan Sovyet Ordusunun Afganistan’dan çekilmesi kararını yine Sovyet yönetimi vermiştir. Sovyetlerin mücadelesini idame ettirecek gücü vardır. Dünya’daki propaganda retoriğinin aksine Sovyetler Birliği’nin Afganistan’daki savaşı askeri bir yenilgi değil politik bir yenilgidir. Bu politik yenilgi zaten Dünya’nın çoğu ülkesinin, hatta sosyalist kampın işgale karşı durmasıyla 1980 yılında alınmıştır.

Sovyet Ordusu Afganistan Savaşı’nda yenilmemiş olsa da Sovyetler Birliği savaştan ciddi zararlar görmüştür. Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali uluslararası platformda aleyhine bir durum yaratmış ve bu harekât birçok ülke ile düzelmeye başlayan ilişkilerinde bir “donma etkisi” yapmıştır.²²¹³ Andropov’a göre işgal Sovyetler Birliği’nin Batı ülkeleri, Arap âlemi ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Sovyetler Birliği’nin belki de tepki görmeyi beklemediği çoğu Sosyalist rejimlerle olan ilişkilerinde de bozulmalar olmuştur.²²¹⁴

²²¹³ Pavel Palajçenko, **a.g.e.** s. 14.

²²¹⁴ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 124.

Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali nedeniyle maruz kaldığı kayıplar daha çok siyasi niteliklidir. Bir süper güç olarak Afganistan'ı işgal etmekle ve bu ülkede belirgin bir başarı elde edememekle prestij kaybına uğramıştır. Uluslararası toplumdan tepki görmüş ve ABD ile başlatılan görüşmeler süreci durmuştur. Bu savaş Sovyetler Birliği'nde toplumsal sorunlara neden olmuş, genel toplum sağlığı olumsuz etkilenmiştir. Nihayet Sovyetler Birliği savaşta binlerce insanını kaybetmiştir. Bu savaş ayrıca, imkân ve kabiliyetleri açısından Sovyet Ordusunun eksikliklerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan bir test dönemi olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki Savaşı'nın etkileri sadece harekâta katılan askeri ve sivil personelle sınırlı kalmamış, hem toplumun neredeyse tamamına yayılmış, hem de Sovyet politik düzeninde geniş bir etki yapmıştır. Bütün bunların bir sonucu olarak bu savaş, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına giden yolda belirleyici bir etken olmuştur.²²¹⁵ Bu süreçte Sovyetler Birliği vatandaşlarını sadece savaşın yıkımları değil, aynı zamanda devletin halkına söylediği “resmi yalanlar” da yaralamıştır. Öte yandan, Afganistan'da yaşanan savaş ve şiddet sınırı geçerek Sovyetler Birliği'ne bulaşmıştır.²²¹⁶

Afganistan'da bulunan Sovyet askerleri Sovyet ekonomisi için ciddi bir yük teşkil etmemiştir. Ancak işgalin Sovyetlerin imajına zarar verdiğini ve Gorbaçov'un yeni dış politikası için bir engel oluşturduğunu, Batı politikacılarının yanı sıra Sovyet politikacıları da kabul etmişlerdir.²²¹⁷ Afganistan Savaşı “Brejnev Doktrini” anlayışını sona erdirmiştir. Sovyetler Birliği, 25 Ekim 1989 tarihinde Yüksek Sovyet'in aldığı ve Gorbaçov'un imzaladığı bir kararla Afganistan işgalini resmen mahkûm etmiştir.²²¹⁸ Böylelikle Afganistan macerasının bir hata olduğu, Sovyet Ordusunun çekilmesinden hemen sonra kabul edilmiştir. Böylelikle, Sovyet yönetimi tarafından geleneksel olarak dış politikanın bir vasıtası olarak görülen askeri müdahale seçeneği de mahkûm edilmiştir. Bu değişim Gorbaçov'un politikalarına ve perestrojka sürecine olumlu katkı yapmıştır.

²²¹⁵ Samuel P. Huntington, **a.g.e.**, s. 368.

²²¹⁶ Artyom Borovik, **a.g.e.**, s. 14.

²²¹⁷ “Afghan truce hints at soviet reduction”, Chicago tribune, January 03, 1987, www.articles.chicagotribune.com/1987-01-03/news/8701010628_1_soviet-troops-afghanistan-afghan-president-najibullah, Erişim tarihi: 16.01.2019

²²¹⁸ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **a.g.e.**, s. 176, 177, 179-181.

Bu savaşın Afganistan’da sebep olduğu etkiler ise daha dramatiktir. Bazı kaynaklara göre yaklaşık 877 bin, bazı kaynaklara göre ise sayıları iki milyona ulaşan mücahit, asker, kadın, çocuk, ihtiyar Afganistan’daki savaş nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Yine çok sayıda yaralanan ve sakat kalan insan vardır. Öte yandan, 5-7,5 milyon Afganistan vatandaşı da yaşadıkları yerleri terk edip mülteci olarak Pakistan’a ve İran’a sığınmak zorunda kalmıştır. Aileler dağılmış, geçim kaynakları yok edilmiş, mülkler kullanılamayacak şekilde tahrip edilmiştir. Savaşın yaptığı tahribat nedeniyle sağlık ve eğitim başta olmak üzere birçok temel ihtiyaç karşılanamaz hale gelmiştir. Bu elverişsiz şartların hâkim olduğu yaşam ortamı, Afganistan’ın geleceğinde söz sahibi olacak sağlıklı nesillerin yetişmesi önünde en büyük engeli teşkil etmiştir.

Savaş Afganistan’daki etnik unsurların fark edilmesini de sağlamıştır. Türk kamuoyu, Afganistan’daki Türk varlığından savaş nedeniyle haberdar olmuştur. Basında Afganistan işgali konusunda çıkan haberlerin yanı sıra bu ülkedeki Türklerle ilgili bilgiler içeren yazılar görülmeye başlamıştır.²²¹⁹ Ancak Afganistan’daki Türklere yönelik Türkiye’de başlatılan insani yardım girişimleri muhafazakâr kesimin eleştirilerine maruz kalmıştır.

Savaşın önemli bir sonucu da merkezî hükümet otoritesinin artık Afganistan genelinde etkili olamayacak şekilde parçalanmasıdır.²²²⁰ Bu durum gelecek uzun yıllara yayılacak sorunların temel kaynağını teşkil edecektir. Savaş nedeniyle Afganistan’ın bürokrasi, eğitim ve iş alanlarındaki yetişmiş kadroları yok olmuş ya da ülkeyi terk etmişlerdir. Aile bağılıkları zarar görmüş, geleneksel sosyal bağlar zedelenmiştir. Toplumsal yapı dönüşüm geçirmiş, geleneksel dinsel ve kabile önderlerinin yerini savaş ağaları ve daha sonra Taliban almıştır. Savaşın kargaşası etnik farklılıkları daha belirgin ve keskin hale getirmiştir. Afgan bireylerinin kimlik ve aidiyet algılarında değişimler meydana gelmiştir. Öte yandan sûfî geleneğini de içeren kendine has bir İslam geleneği olan Afganistan radikal İslam coğrafyası haline gelmiştir. Afganistan’daki Marksist rejime karşı zemin kazanan ve Sovyet İşgaline

²²¹⁹ Bkz: Hasan Eren, “Afganistan ve Türkler”, **Milliyet Gazetesi**, 10.01.1980, s. 5.

²²²⁰ M. Jamil Hanifi, “Causes and Consequences of the Destabilization of Afghanistan”, **Afghanistan, 1979-1989, In the Grip of Conflict**, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington, DC, 2009, s. 24.

karşı bir panzehir olarak İslami akımlar Afgan direnişi ile bütünleşmiştir. Direnişin Müslüman bir topluma dayanmasının avantajını iyi kullanan mücahit partileri özellikle İslam Dünyasının dikkat ve ilgisini çekmeyi başarmışlardır.

Batı genel anlamda, Sovyet tehdidi nedeniyle İslam Dünyasındaki gelişmelere olumlu yaklaşmıştır.²²²¹ Batı nazarında Sovyet tehdidi Afganistan'daki işgal nedeniyle yeniden canlanmıştır. ABD karar mekanizması da bu bağlamda Sovyetler Birliği'ne tavır almış ve radikal İslami grupları silahlandırmıştır.²²²² Afganistan mücadelesi birçok İslam ülkesinden gelen militanların Afgan mücahit grupları içerisinde Sovyetler Birliği'ne karşı savaşarak XX. yüzyılda İslami dayanışma örneği sergiledikleri bir ortam olmuştur.

Savaşın bugünlere yansıyan diğer bir sonucu ise Sovyetler Birliği'nin çekilmesi ile radikal İslami örgütlerin psikolojisinde ortaya çıkan değişikliktir. Sovyetler Birliği'nin “mağlup” olarak Afganistan'ı terk etmesi Afgan mücahitlerini, Taliban ve El Kaide örgütünü, “kendini adanmış Müslümanların” hangi ordu olursa olsun, hatta süper güçleri bile mağlup edebileceklerine inandırmıştır. Bu düşünce tarzı ve kendine güven, mücahitler ya da El Kaide taraftarlarının “kutsal savaşı” Afganistan'dan kendi bölge ve ülkelerine taşımalarına yol açmıştır.²²²³

Zira bu zafer İslam Dünyasında bir süper güce karşı cihat adı altında kazanılmış ve İslam'ın bir zaferi olarak algılanmıştır.²²²⁴ Sovyet işgali sona erdiğinde Afganistan'da önemli bir güç haline gelen Arap Afganlar ve Vehhabi ekolünde eğitilip yetiştirilen kitle, cihadı bütün Dünya'daki “kâfirlere” karşı devam ettirme düşüncesini taşıyorlardı. Sovyet işgaline karşı verilen savaşta bu grupları destekleyen ABD böylelikle yeni bir tehdit yaratmış oluyordu.²²²⁵

Öte yandan Sovyet işgalinin ardından başlayan iç savaş ve daha sonra ortaya çıkan Taliban ve El Kaide bu savaşın en önemli dolaylı sonuçları olmuşlardır. Zira 1996 yılından sonra Afganistan'ın büyük bölümüne hâkim olan Taliban ve bu ülkede

²²²¹ Erol Güngör, **a.g.e.**, 2011, s. 28.

²²²² David Farber, **Taken Hostage: The Iran Hostage Crisis and America's First Encounter With Radical Islam**, Princeton University Press, U.S.A., 2005, s. 4.

²²²³ Amalendu Misra, **a.g.e.**, s. 87.

²²²⁴ Samuel P. Huntington, **a.g.e.**, s. 369.

²²²⁵ Enver Altaylı, **a.g.e.**, s. 400.

kolay barınma imkânı bulan El Kaide terör örgütü Dünya çapında oluşturduğu bir ağ ile Özbekistan İslami Hareketi'nden Filipinlerdeki Ebu Seyyaf'a kadar birçok terör örgütünün faaliyetlerini desteklemiş ve yönlendirmiştir. Bu bağlamda Afganistan'daki savaşın bazı etkileri Bosna ve Çeçenistan'da da görülmüştür. Ayrıca İslamcı köktendincilik Pakistan'da da zemin kazanmıştır.

Dokuz yıllık savaş Afganistan ve Sovyetler Birliği'nde siyasal, sosyal, ekonomik ve psikolojik birçok etkiye neden olurken hem içinde bulunulan bölge hem de bölge dışında da bazı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Afganistan Savaşı'nın Orta Asya üzerinde yarattığı etki derin ve uzun süreli olmuştur. Savaş ve SSCB'nin yenilgisi, bir yandan Orta Asya Türk Dünyasında sosyal ve psikolojik değişim yaratırken, diğer yandan bağımsızlıklarını kazanan Türk devletlerinin siyasi sorunlarına da kalıcı etkiler yapmıştır. Orta Asya'daki Türk devletleri, Afganistan'daki istikrarsız ortamın yarattığı tehditlere yönelik güvenlik politikaları geliştirmek ve uygulamak zorunda kalmışlardır.

İşgal Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ülkeleri ile siyasi ilişkilerini olumsuz etkilerken Arap Dünyasının da bir kez daha ikiye bölünmesine sebep olmuştur. Zira Suriye, Güney Yemen gibi ülkeler Sovyetler Birliği'nin gerçekleştirdiği askeri müdahaleye destek verirken geri kalan ve çoğunluğu oluşturan Arap Dünyası işgale karşı çıkmıştır.

Sovyetler Birliği ve Afganistan dışında savaşın doğrudan etkilerine maruz kalan ülkelerin başında Pakistan gelmektedir. Ayrıca İran ve Türkiye de savaşın kısmi etkilerini hissetmişlerdir. ABD ise Afganistan'daki savaşı kendi ulusal politika ve çıkarları doğrultusunda ele almıştır. Sovyet işgali süresince Batı'nın harekât üssü işlevini gören Pakistan, Afganistan'daki savaşı kendi ülke çıkarlarına giden yolda bir araç olarak ele almış ve büyük oynamıştır. Sovyetlerin Afganistan'da bulunduğu sürece Pakistan Batı için önemli olmaya devam etmiş, ABD ile sıkı müttefik olmuştur. Ancak Pakistan yönetimi bir yandan da kendi ülkesine kötülük tohumları ekmiştir. Zira savaşa sınır olması özelliğiyle savaşın siyasi ve lojistik üssü olan bu ülke, kısa sürede sorunlarla tanışmıştır. Askeri malzemelerin ve radikal grupların rahat hareket edebildiği kontrolsüz ortam, Pakistan'a karşı olan örgüt ve oluşumların ortaya çıkmasına, anarşi ve terörün yaygınlaşmasına zemin teşkil etmiştir.

İşgalden sonra başlayan iç savaşta birbirleriyle mücadele eden bazı gruplara destek vermesi ve Taliban'ı bir çözüm olarak Afganistan sahnesine sürmesi Pakistan'a pahalıya patlamıştır. Pakistan savaşın devamında ve sonrasında bir devlet başkanını, bir başbakanını ve çok sayıda insanını bu kargaşa ortamında kaybetmiştir. Bu bağlamda Pakistan'da bir "bumerang etkisi" ortaya çıkmıştır. Pakistan'ın Nükleer ülke olması da teröre karşı hassasiyetini artırmıştır. Bu bağlamda Pakistan güvenlik bakımından bölgenin en sorunlu ülkelerinden biri haline gelmiş ve bölgesel çatışmalar potansiyelini barındırması ile ön plana çıkmıştır.

Afganistan'ın işgali pek çok gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Sovyetlerin bu girişimi sonucunda ABD bölgeye yönelik yeniden "müdahaleci politika" izlemeye başlamıştır.²²²⁶ Bu savaşın olumsuz etkilerini hissetmekle beraber belki de siyasi olarak en kazançlı çıkan ülke ABD'dir. Başta ulusal güvenlik danışmanı Brzezinski olmak üzere "Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da olabildiğince çok kanatılması gerektiğini"²²²⁷ savunanlar, bu dönemde ABD'nin Afganistan Savaşı'nda alacağı tavır ve politikada etkili olmuşlardır. ABD işgalin başından itibaren direniş cephesine destek vermiş, 1985 yılından itibaren bu destek daha sistematik hale getirilmiştir.

Öte yandan Sovyetler Birliği'nin savaşın erken dönemlerinde başlayan Afganistan'dan çekilme düşünceleri, uluslararası alanda ilgi ve destek görmemiştir. Bu eğilim desteklenmiş olsaydı belki 1983-1985 döneminde çekilme gerçekleşecek, böylelikle her iki taraftan da daha az kayıp verilecekti. Bu bağlamda 1987 yılına ait bir belge dikkat çekmektedir. Bu belgeye göre; 27 Şubat 1987 tarihinde Gorbaçov'un İtalya Dışişleri Bakanı Giulio Andreotti ile yaptığı görüşmede Gorbaçov ve Şevardnadze tarafından ABD'nin bir anlaşmaya varılması yönündeki isteksiz, hatta engelleyici tavrı dile getirilmiştir. Bu bağlamda ABD'nin Pakistan'a uyguladığı "anlaşmayı engelleme yönündeki baskı" da gündeme gelmiştir.²²²⁸

ABD bu savaş sayesinde belki de kendi "Vietnam hatasını" aklamak istemiştir. Afganistan Savaşı'nı Vietnam Savaşı ile özdeşleştiren ABD bir anlamda

²²²⁶ Ergun Balcı, " ABD Bölgeye iyiden iyiye yerleşiyor, " **Cumhuriyet Yıllık 1983**, İstanbul, s. 102.

²²²⁷ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **a.g.e.**, s. 6.

²²²⁸ "Record Of a Conversation of M.S. Gorbachev with Italian Minister of Foreign Affairs Giulio Andreotti, 27 February 1987 (Excerpt)", **New Evidence On the War in Afghanistan**, s. 146, 147.

vicdanını rahatlatmıştır. Öte yandan, ABD'nin Afganistan Savaşı politikası, Vietnam Savaşı nedeniyle ABD yönetimini eleştiren ve aralarında sol eğilimli grupların da bulunduğu muhalefete yönelik “kendini haklı çıkarma operasyonu” olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Afganistan işgali sayesinde “Kızıl emperyalizm” tarafından güçsüz bir ülkeye neler yapılabileceğinin sergilenmesi, ABD tarafından bir anlamda memnuniyetle karşılamıştır. Bu savaş, Vietnam'da savaşıyan ABD'nin dışında başka büyük bir gücün de bu tür bir harekâta girişebileceğinin kanıtı olmuştur. Böylelikle Dünya'da “hiç kimse masum değildir” algısı yaratılmıştır.

Afganistan Savaşı Türkiye'yi öncelikle siyasi ve askeri açıdan etkilemiştir. Ancak bu savaşın Türkiye açısından insani boyutu da vardır. İşgalin ilk yıllarında Türkiye'nin girişimleriyle Afganistan'dan Türkiye'ye Türk soylu mülteciler getirilmiş ve süreç içerisinde bu insanlar ülke vatandaşlığına kabul edilmiştir. Böylelikle ülkenin kültürel zenginliği artmış ve o dönemde bir de “Afgan mültecileri” olgusu ortaya çıkmıştır.

Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgalinin ardından Batı ülkelerinin öncülüğünde meydana gelen siyasi gelişmelerin merkezinde yer alan ülkelere biri de Türkiye'dir. Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle ötekileştirilen Türkiye'yi işgalin ardından yeniden kazanma ve kendi taraflarına çekme konusunda Batı ülkeleri ile ABD tarafından yeni bir girişim başlatılmıştır. Böylelikle Türkiye kısa süren soyutlanmışlığının ardından yeniden Batı kampındaki yerini almıştır.

Öte yandan, Afganistan Savaşı'nın ilk döneminde Türkiye'de kilitlenen siyaset ve hükümet sorununa 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile son verilmiş ve askeri bir yönetim ülkeye hâkim olmuştur. Militarist karakterine rağmen Türkiye'deki yönetim değişikliği, başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinde olumlu karşılanmıştır. Bu bağlamda, Mart 1980'de ABD ile imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması askeri yönetim döneminde yürürlüğe girmiştir. Böylelikle ABD ile yeniden yoğunluk kazanan ekonomik ve askeri ilişkiler çerçevesinde Türkiye'de bir yerli savunma sanayinin temelleri atılmıştır.

Afganistan Savaşı'nın bütün bu etki ve sonuçlarının yanı sıra gölgede kalan bir niteliğine de değinmekte yarar vardır. Bu savaş XX. yüzyılın sonunda gelişen

teknolojik imkânlar sayesinde medyanın sıcak çatışma süreçlerindeki gücünün ne derece arttığının farkına varılması bakımından önem arz etmiştir. Soğuk Savaşın en önemli psikolojik silahı olan propagandanın medya sayesinde başta ABD olmak üzere Batı kampı tarafından Afganistan'da Sovyetler Birliğine karşı başarıyla uygulandığı görülmektedir. Bu bağlamda Dünya kamuoyunun Afganistan'daki savaşı genel olarak Batı gözlükleri ile görmüş olması dikkat çekicidir.

Klasik propaganda metodlarının yanı sıra daha çok medya üzerinden sürdürülen bu imaj yönetimi kampanyası tarihteki benzerlerinden farklılıklar arz ederken sonrakilerin de öncülü olmuştur. Ülkesinde Afganistan haberlerine uzun süre sansür uygulayan Sovyetler Birliği'nin Dünya kamuoyuna yönelik cılız ve inandırıcı olmayan propaganda girişimleri de Batı propagandasının başarısına katkı yapmıştır. Bu da SSCB'nin Afganistan'da almış olduğu siyasi yenilginin diğer önemli bir bileşeni olmuştur.

ÖZET

Bu tez çalışmasında Sovyetler Birliği'nin Afganistan üzerindeki tarihsel nüfuzu ve Sovyet Ordusunun 1979'da Afganistan'ı işgali ile başlayan savaş süreci incelenmiştir. Daha sonra bu olağanüstü sürecin Sovyetler Birliği, Afganistan, Orta Asya, Pakistan, Türkiye ve ABD üzerinde ortaya çıkardığı bazı etkilerine ve sonuçlarına ulaşılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümü “Coğrafya ve Tarih” olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde genel olarak Afganistan coğrafyası ve tarihi incelenmiştir. Bu bölümdeki Afganistan tarihi eski devirlerden 1919 yılına kadar olan süreci kapsamıştır. Bu bağlamda, Afganistan'ı merkez alarak Rusya ve İngiltere'nin Asya'da “Büyük Oyun” sürecindeki mücadelelerine de değinilmiştir.

Birinci bölümde Afganistan'ın 1919 yılında Amanullah Han iktidarında bağımsızlığını kazanması ile 1979 yılı arası dönemdeki siyasi olaylar incelenmiştir. İkinci bölümde Afganistan'ın Sovyet Ordusu tarafından işgali ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca Afganistan'da iç savaş dönemi ile Taliban'ın ortaya çıkışı ve 1998 yılına kadar devam eden Afganistan'a hâkim olma mücadelesi de bu bölümde incelenmiştir.

Bu çalışmanın son bölümünde Sovyet işgal ile başlayan, savaş ve çatışma döneminin etkileri ve sonuçları incelenmiştir. Bu incelemeye Afganistan ve Sovyetler Birliği'nin yanı sıra, Orta Asya, Pakistan, Türkiye ve ABD de dâhil edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin siyasi, ekonomik ve askeri kayıpları, Afganistan ve Vietnam savaşları arasında bir karşılaştırma, Afganistan'ın insan kayıpları, mülteci meseleleri, sosyal ve ekonomik sorunlar, Afganistan'daki Taliban otoritesi ve terör örgütleri, Afganistan'da artan uyuşturucu üretimi ve güvenlik sorunları, Orta Asya'daki fikrî değişim, bölgedeki radikal dini akımlar, uyuşturucu madde kaçakçılığı ve güvenlik sorunları bu bölümde incelenmiştir.

ABSTRACT

In this study, the Soviet Union's historical influence over Afghanistan and the war period which begins with the occupation of Afghanistan by the Soviet Army in 1979 are examined. Then some impacts and outcomes are reached which this extraordinary period caused over Soviet Union, Afghanistan, Central Asia, Pakistan, Turkey and the USA.

The introduction of this study is named as "Geography and History". In this part the geography and history of Afghanistan is examined in a general sense. The history of Afghanistan in this part consisted of the period from the early ages until the year 1919. In this context, taking Afghanistan into the center, the struggle between Russia and Britain in "The Great Game" period is touched as well

In the first chapter the political events which had came up throughout the period between the independence of Afghanistan during the reign of Amanullah Khan in 1919 and the year 1979 are studied. In the second chapter the occupation of Afghanistan by the Soviet army is handled in detail. Besides, the civil war period in Afghanistan, the appearance of Taliban and its struggle to dominate Afghanistan until 1998 are examined in this chapter as well.

In the last chapter of the this study, the impacts and outcomes of the period of war and conflict which begins with the Soviet occupation are studied. Besides Afghanistan and the Soviet Union, also Central Asia, Pakistan, Turkey and the USA are included in this study. The Soviet Union's political, economic and military losses, a comparison of Afghanistan and Vietnam wars, Afghanistan's human losses, refugee issues, social and economic problems, Taliban authority in Afghanistan and terrorist organizations, growing opium production and security issues in Afghanistan, intellectual changes in Central Asia, the radical religious movements, drug trafficking and security issues in the region are studied in this chapter as well.

KAYNAKÇA

A. KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLER

Abazov, Rafis, **Historical Dictionary Of Turkmenistan**, Scarecrow Press, U.S.A., 2005

Abdullaev, Kamoludin, Shahram Akbarzaheh, **Historical Dictionary of Tajikistan**, 2nd Edition, Scarecrow Press, U.S.A., 2010

Abou Zahab, Mariam, Olivier Roy, **Islamist Networks: The Afghan-Pakistan Connection**, C. Hurst & Co., England, 2002

Adamec, Ludwig W., **Historical Dictionary of Afghanistan**, Scarecrow Press, 4th Edition, U.S.A., 2012

Adamec, Ludwig W., **The A to Z of Afghan Wars**, Revolutions and Insurgencies, 2nd Edition, Scarecrow Press, U.S.A., 2005

Afganistan Sorunu, S.S.C.B. Devlet Başkanı L. İ. Brejnev'in Pravda Gazetesinin Sorularına verdiği Cevaplar, Çev. Aydın Enginler, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1980

Afghanistan, A Country Study, Edited By Richard F. Nyrop and Donald M. Seekings, January 1986, www.gl.iit.edu/govdocs/afghanistan/Afghanistan-Chapter1.pdf, Erişim Tarihi: 07.02.2012

Ahmed, Mahmood, **Stinger Saga**, Xlibris Corporation, 2012

Akimbekov, Sultan, "The Conflict in Problems in Afghanistan: Conditions, Problems, and Prospects", **Central Asia, A gathering Storm?**, Edited By Boris Rumer, New York, 2002

Alam, Anwar, "Barriers to Repatriation of Afghan Refugees (A Case Study of Afghan Community at Shah and Khusar Colony Board Area Peshawar)", **International Journal of Academic Research, in Business and Social Sciences**, March 2012, Vol. 2, No. 3

Alam, Shah, "The Military's Role in Pakistan's Polity", Manekshaw Paper, No. 28, Center for Land Warfare Studies, New Delhi, 2011

- Alaolmolki, Nozar, **Life After the Soviet Union**, State University of New York Press, New York, 2001
- Alexiev, Alexander, **Inside the Soviet Army**, Santa Monica, RAND Corporation, 1988
- Ali, Mohammed, **The Afghans**, 3rd Edition, The Punjab Educational Press, Kabul, 1969
- Ali, Tarık, “Afganistan: İyi Savaş Serabı Görmek”, **New Left Review**, 2008 Türkiye Şeçkisi, İstanbul, Ekim 2009
- Allison, Roy, **The Soviet Union and the Strategy of Non-Alignment in the third World**, 1st Publishing, Cambridge University Press, Great Britain, 1988
- Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, 1. B., Eylem Yayınları, Ankara, 2008
- Altaylı, Enver, **Ruzi Nazar: CIA’nın Türk Casusu**, 1. B., Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2013
- Amin, Samir, **Üçüncü Dünya Demokrasi ve Sosyalizm**, 1.B., Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1992
- Amnesty International Report**, Afghanistan (January to December 1982)”, Amnesty International Publications, United Kingdom, 1983
- Amnesty International Report**, Afghanistan (January to December 1983), Amnesty International Publications, United Kingdom, 1984
- Amstutz, J. Bruce, **The First Five Years of Soviet Occupation**, National Defence University Press, U.S.A., 1986
- Andican, A. Ahat, **Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, Emre Yayınları, 1.B., İstanbul, 2003
- Anwar, Muhammad, Ebad Baig, **Pakistan: Time for Change**, Author House, UK, 2013
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, 18. B., İstanbul, 2012

- Arnold, Anthony, **Afghanistan, The Soviet Invasion in Perspective**, Hoover Press Publication, 2nd Printing, U.S.A., 1982
- Arnold, Anthony, **Afghanistan's Two-Party Communism: Parcham and Khalq**, 1st printing, Hoover Press Publication, U.S.A., 1983
- Aslan, Yavuz, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı** (1-7 Eylül 1920-Bakü), 1. B., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007
- Atıf, Mehmed, **Kaşgar Tarihi, Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garibesi**, 1. B. Haz. İsmail Aka vd., Eysi Yayınları, Kırıkkale, 1998
- Atkins, Stephen E., "Al Qaeda", **The 9/11 Encyclopedia**, Editor: Stephen E. Atkins 2nd Edition, ABC-CLI, LLC, U.S.A., 2011
- Atkins, Stephen E., **Encyclopedia of Modern Worldwide Extremists and Extremist Groups**, 1st Publishing, Greenwood Press, U.S.A., 2004
- Avakov, Vladimir, **Afghanistan: On the Road to Peace**, Novosti Press Agency Publishing House, Moscow, 1988
- Ay, Zahide, **Handut: Özgürlüğün Diğer Adı**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972
- Babur, Gazi Zahîreddin Muhammed, **Baburnâme (Vekayi)**, Çev. Reşit Rahmeti Arat, 1.B., İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006
- Bailey, Scott B., "Great Game", **Encyclopedia of the Age of Imperialism, 1800-1914**, Edited By: Carl Cavanagh Hodge 1st Publishing, Greenwood Press, U.S.A., 2008
- Bakshi, G. D., **The First Faultline War**, 2nd Edition, Lancer Publishers & Distributors, New Delhi, 2002
- Baldwin, David Allen, **Economic Statecraft**, Princeton University Press, U.S.A., 1985
- Barthold, V.V., **Orta Asya, Tarih ve Uygarlık**, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010

- Bascio, Patrick, **Defeating Islamic Terrorism: The Wahhabi Factor**, Branden Publishing Company, U.S.A., 2007
- Bauman, Robert F., “Compound War Case Study: The Soviets in Afghanistan”, **Compound Warfare: That Fatal Knot**, Editor: Thomas M. Huber, U.S. Army Command and General Staff College Press, U.S.A., 2002
- Bayur, Hikmet, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti üzerindeki Etkileri**, TTK, Ankara, 1974
- Bayur, Y. Hikmet, **Hindistan Tarihi**, C. III, TTK, Ankara, 1987
- Beckett, Ian F. W., **Modern Insurgencies and Counter-Insurgencies**, E-Library Edition, Routledge, Taylor & Francis Group, 2004
- Beg, Rauf, **Adı Afganistan’dı, Talibanların Eline Nasıl Düştü**. Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2001
- Belokrenitsky, Vyacheslav, “Islamic Radicalism in Central Asia: The Influence of Pakistan and Afghanistan”, **Central Asia at the End of the Transition**, Edited By Boris Rumer, M. E. Sharpe, Inc., New York, 2005
- Bennigsen, Alexandre, “Afghanistan & The Muslims of the USSR”, **Afghanistan, The Great Game Revisited**, Edited by: Rosanne Klass, Freedom House, New York, 1990
- Bennigsen Alexandre, vd., **Soviet Strategy & Islam**, The Macmillan Press, Hong Kong, 1989
- Bennigsen, Alexandre, Chantal Lemercier, **The Afghan War and Soviet Central Asia**, Middle East Technical University, Ankara, 1986
- Bennigsen, Alexandre, S. Enders Wimbush, “Religious Dissent in the U.S.S.R.”, **Marksizm and Religion in Eastern Europe**, Edited By: Richard T. De George, Holland, Reidel Publishing Company, 1974
- Bergen, Peter L., **The Osama Bin Laden I Know**, Free, Press, New York, 2006
- Binnendijk, Hans, “Foreword”, **The Bear Went Over The Mountain**, Translated and Edited By: Lester w. Grau, 2nd printing, National Defence University Press, Washington, 1996

- Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, Bakü 1920 (Belgeler), 3. B. İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999
- Bodansky, Yossef, “Soviet Military Involvement in Afghanistan”, **Afghanistan, The Great Game Revisited**, Edited by: Rosanne Klass, Freedom House, New York, 1990
- Borer, Douglas A., **Superpowers Defeated, Vietnam and Afghanistan Compared**, London, Frank Cass Publishers, 1999
- Borovik, Artyom, **The Hidden War**, 1st Edition, International Relations Publishing House, U.S.A., 1990
- Bort, Roger E., “Air Assault Brigades: New Element in the Soviet Desant Force Structure”, **Military Review**, October 1983, Vol. LXIII; No.10
- Bosworth, Clifford Edmund, **The New Islamic Dynasties**, Paperback Edition, Edinburgh University Press, Great Britain, 2004
- Boulger, Demetrius Charles, **The Life Of Yakoob Beg; Athalık Ghazi, and Badaulet**, WM. H. ALLEN & CO, London, 1878
- Boulger, Demetrius, C., **India in the Nineteenth Century**, London Horace Marshall & Son, Delhi, 1901
- Bradsher, Henry S., **Afghanistan and the Soviet Union**, Duke University Press, U.S.A., 1985
- Braithwaite, Rodric, **Afgantsy: The Russians in Afghanistan, 1979-1989**, Oxford University Press, U.S.A., 2011
- Brejnev, L.İ. **Afganistan Üzerine**, Tass Demeci, Çev. Hüseyin Akyol, Ser Yayınevi, Ankara, 1980
- Brewda, Joseph, Linda de Hoyos, “The Caucasus: New ‘Afghansi’ Hotbed” **EIR**, April 12 1996
- Broxup, Marie, **Sovyetler Afganistan’da, Bir İşgalin Anatomisi**, Çev. Rasih Malyalı, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1984
- Carr, E. H., **Bolşevik Devrimi, 1917-1923**, C. III, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 1. B., İstanbul, 2004

- Carter, Jimmy, **Keeping Faith: Memoirs of a President**, The University of Arkansas Press, U.S.A., 1995
- Carter, Jimmy, **White House Diary**, 1st Edition, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2010
- Cassidy, Robert M., **Russia in Afghanistan and Chechnya: Military Strategic Culture and the Paradoxes of Asymmetric Conflict**, U.S.A., Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2003
- Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1955
- Cevat, Mehmet, **Afganistan**, y.y., Ankara, 1934
- Chaliand, Gérard, **Report From Afghanistan**, Penguin Books, Paperback Edition, New York, 1982
- Chokaiev, Mustafa, “Bolşevikler ve Afganistan”, Çev. Eşref Bengi Özbilen, **Türkistan**, Sayı: 9, 1990
- Clements, Frank, A., **Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia**, ABC-CLIO, Inc., U.S.A., 2003
- Coll, Steve, **Ghost Wars**, Penguin Press, U.S.A., 2004
- Collins, Joseph J., **The Soviet Invasion of Afghanistan**, Lexington Books, U.S.A., 1986
- Collins, Joseph J., **Understanding War in Afghanistan**, 1st Printing, National Defense University Press, Washington D.C., 2011
- Cooley, John, **Unholy Wars, Afghanistan, America and International Terrorism**, 3rd Edition, Pluto Press, Canada, 2002
- Cordovez Diego, Selig S. Harrison, **Out Of Afghanistan**, Oxford University Press, New York, 1995
- Crankshaw, Edward, **Khrushchev, A Career**, The Wiking Press, New York, 1966
- Crile, George, **Charlie Wilson’s War**, Grove Press, U.S.A., 2003
- Çağatay, Neşet, “Vehhabilik”, **İA C. XIII**, 1.B., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986

- Çarnıy, Semen, Yuri Paparov, **Tömnaya Starona SSSR**, Sankt Peterburg, İzdatelskiy Dom Neva
- Dağpınar, Aydın, **Founding Dean of the Faculty of Law and Political Sciences, Kabul, Afghanistan**, I. B., Akademi Yayınları, Ankara, 2012
- Dallin, David J., **Soviet Foreign Policy After Stalin**, Bradford & Dickens, London, 1962
- Dames, M. Longworth, “Efganistan”, **İ.A.**, C. IV, MEB, İstanbul, 1993
- Danilov, A. A., **İstoriya Rasii s Drevneyşih do Naşih Dney v Vaprosah y Atvetah**, Prospekt, Moskva, 2011
- Davis, Anthony, “How the Taliban Became a Military Force”, **Fundamentalism Reborn?**, Edited By: William Maley, London, Hurst & Company, 1998
- Dawson, Lawrence H., **Historical Allusions: A Concise Dictionary of General History**, 3rd Impression, W. M. Brondon & Son, Great Britain, t.y.
- Dehghanpisher, Babak, John Barry, Roy Gutman, “The Death Convoy of Afghanistan”, **Newsweek**, August 26, 2002
- Dickson, Keith D., “The Basmachi and The Mujahidin: Soviet Responses to Insurgency Movements”, **Military Review**, Vol. LXV, No. 2, February 1985
- Dixon, Norm, Revolution and Counter-Revolution in Afghanistan”, **Behind the US war in Afghanistan**, (Dave Holmes & Norm Dixon), Resistance Books, Australia, 2001
- Dolan, Edward F., **America after Vietnam**, Franklin Watts (Publisher), U.S.A., 1989
- Dorronsoro, Gilles, **Afghanistan: Revolution Unending**, 1979-2002, 1st Publishing, C. Hurst & Co., India, 2000
- Drezner, Daniel W., **The Sanctions Paradox: Economic Statecraft and International Relations**, 1st Publishing, Cambridge University Press, United Kingdom, 1999
- Duncan, Peter J. S., **The Soviet Union and India**, Billing & Sons, Great Britain, 1989

- Dupree Nancy, Hatch, Thomas E. Gouttierre, “The Society and its Environment”, **Afghanistan: Past and Present**, Edited by: Alfred Aghajanian, Indo European Publishing.com, Los Angeles, 2007
- Dupree, Louis, “The Marxist Regimes and The Soviet Presence in Afghanistan: An Ages-Old Culture Responds to Late Twentieth-Century Aggression” **Revolutions and Rebellions in Afghanistan**, Editors: M. Nazif Shahrani & Robert L. Canfield, Institute of Oriental Studies, California, 1984
- Dupree, Louis, **Afghanistan**, Princeton University Press, 3rd Printing, New Jersey, 1980
- Edwards, David B., **Before Taliban: Genealogies of the Afghan Jihad**, University of California Press, London, 2002
- El Utbî, (Abu al-Nasr Muhammad ibn Abd al-Gabbar al-Utbi), **Tarih-i Yemini**, (El yazma Nüshasının tercümesi), Çev. A.R. Yelgar, y.y., t.y.
- Emadi, Hafizullah, **Culture and Customs of Afghanistan**, Greenwood Press, U.S.A., 2005
- Emadi, Hafizullah, **Politics of the Dispossessed: Superpowers and Developments in the Middle East**, 1st publishing, Praeger Publishers, U.S.A., 2001
- Emadi, Hafizullah, **State, Revolution, and Superpowers in Afghanistan**, Praeger Publishers, New York, 1990
- Encyclopedia of the Third World**, Mansell Publishing Limited, Revised Edition, Vol. 1, London, 1982
- Erbuğ, Merih Baran, **Kaybolan Yıllar (Mülazim Ahmet Hilmi’nin Sarıkamış-Sibirya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı)**, 1.B, Vadi Yayınları, Ankara, 2007
- Erkan, Arif, **El- Beyan Arapça Türkçe Büyük Sözlük**, Yasin Yayınları, İstanbul, 2006
- Esendal, Memduh Şevket, **Kızıma Mektuplar**, Haz. Muzaffer Uyguner, 1.B., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001
- Essential World Atlas**, Dorling Kindersley Book, Italy, 1999

- Evans, Graham Jeffrey Newnham, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 1.B., Çev. H. Ahsen Utku, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007
- Ewans, Martin, **Afghanistan: A New History**, Curzon Press, Great Britain, 2001
- Executive Intelligence Review (EIR), Vol.7, Number 2, January 15, 1980
- Faksh Mahmud A., **The Future of Islam in the Middle East: Fundamentalism in Egypt, Algeria, and Saudi Arabia**, 1st Publishing, Praeger Publishers, U.S.A., 1997
- Farber, David, **Taken Hostage: The Iran Hostage Crisis and America's First Encounter With Radical Islam**, Princeton University Press, U.S.A., 2005
- Fazlı, Mehmet, **Afganistan'da Bir Jöntürk, Mısır Sürgününden Afgan Reformuna**, 1.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2007
- Ferrell, Robert, H., **Harry S. Truman and the Cold War Revisionists**, U.S.A., University of Missouri Press, 2006
- Franck, Peter G., **Afghanistan; Between East and West**, National Planning Association, y.y., 1960
- Freedman, Robert O., **Moscow and the Middle East: Soviet Policy Since the Invasion of Afghanistan**, 1st Publishing, Press Syndicate of the University of Cambridge, Great Britain, 1991
- Frye, R. N., "Harat" **The Encyclopedia of Islam**, Vol. III, Edited by, B. Lewis, vd., Netherlands, 1986
- Galeotti, Mark, **Afghanistan: The Soviet Union's Last War**, USA, Frank Cass & Co., 2001
- Gankovskiy Y. V. (Redaktör), **İstoriya Afganistana**, Misl, Moskva, 1982
- Gauhar, Altaf Ayub Khan: **Pakistan's First Military Ruler**, Oxford University Press, Karachi, 1996
- George, Luba, "Afgantsi, Moscow's Praetorian Guard", **EIR**, Vol.16, No.34, 25.08.1989

- Gerçik, Yasir, “Afganistan’da Son Durum ve Necibullah’la Röportaj”, **Türkistan Dergisi**, Yıl:3, Sayı:11, 1990
- Ghaus, Abdul Samad, **The Fall Of Afghanistan**, 1st Edition, Pergamon-Brassey’s International Defense Publishers, Great Britain, 1988
- Gibbs, David N., “Reassessing Soviet Motives for Invading Afghanistan”, **Critical Asian Studies**, 38:2, 239-263, Routledge, Taylor and Francis Group, 2006
- Gilbert, Juan Manuel De Faramniñán, José Pardo de Santayana, Gómez de Olea, **El Conflicto de Afganistán**, Imprenta del Ministerio de Defensa, Madrid, 2009
- Gimbel, John, **The Origins of the Marshall Plan**, Stanford University Press, U.S.A., 1976
- Girardet, Edward, **Afganistan: The Soviet War**, Croom Helm, Great Britain, 1985
- Girardet, Edward, **Killing the Cranes**, 1st printing, Chelsea Green Publishing Company, U.S.A., 2011
- Girardet, Edward, **Rusya’nın Afganistan’daki Savaşı**, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, ODTÜ Yayınları, No.3, Ankara, 1984
- Giustozzi, Antonio, **Empires of Mud: War and Warlords of Afghanistan**, India, Columbia University Press, 2009
- Giustozzi, Antonio, **War, Politics and Society in Afghanistan**, 1978-1992, 1st Publishing, Hurst & Company, London, 2000
- Glantz, David M., “Introduction”, **The Bear Went Over The Mountain**, Translated and Edited By: Lester w. Grau, 2nd Printing, National Defence University Press, Washington, 1996
- Gohari, M. J., **The Taliban: Ascent to Power**, 2nd Impression, Karachi, Oxford Un. Press, 2002
- Gomà, Daniel, **Historia de Afganistán. De los Orígenes del Estado Afgano a la Caída del Régimen Talibán**, Universitat de Barcelona, UE, 2011
- Goodson, Larry P., **Afghanistan’s Endless War**, University of Washington Press, U.S.A., 2001

- Gorbachov, M. S., **Speeches and Writings**, Vol. 2, 1st Edition, Pergamon Press, Great Britain, 1987
- Gosh, Peu, **International Relations**, PHI, New Delhi 2009
- Gregorian, Vartan, **The Emergence of Modern Afghanistan**, Stanford University Press, U.S.A., 1969
- Griffiths, John C., **Afghanistan**, 1st Publishing, Pall Mall Press, London, 1967
- Grousset, Rene, **Asya'nın Uyanışı**, Haz. Sadettin Gömeç, Akçağ Yayınları, 1.B., Ankara, 1999
- Guang, Pan, "East Turkestan Terrorism and the Terrorist Arc: China's Post-9/11 Anti-Terror Strategy", **China and Eurasia Forum Quarterly**, Volume 4, No.2, 2006
- Guidère, Mathieu, **Historical Dictionary of Islamic Fundamentalism**, Scarecrow Press, U.S.A., 2012
- Gupta, Jyoth Bhusan Das, "The Cold War", **Science Technology**, Imperialism and War, 1st Impression, Vol. XV, Part I, Edited By, Jyoth Bhusan Das Gupta, India, 2007
- Güngör, Erol, **İslamın Bugünkü Meseleleri**, 18. B., Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011
- Haig, T. W., "Kert", **İ.A. C. VI.**, MEB, İstanbul, 1977
- Halliday, Fred, **Yeni Soğuk Savaş**, Çev. İlker Özünlü, 1.B., Belge Yayınları, İstanbul, 1985
- Han, Ahmet K., "Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011
- Hanifi, M. Jamil, "Causes and Consequences of the Destabilization of Afghanistan", **Afghanistan, 1979-1989, In the Grip of Conflict**, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington, DC, t.y.
- Haqqani, Husain, "Insecurity Along Durand Line", **Afghanistan: Transition Under Threat**, Editors: Geoffrey Hayes, Mark Sedra, The Center for International

- Governance Innovation (CIGI) and Wilfried Laurier University Press, Canada, 2008
- Harbutt, Fraser J., **The Iron Curtain: Churchill, America and the Origins of Cold War**, 1st Publishing, Oxford University Press, New York, 1986
- Hastedt, Glenn Peter, “Bin Laden, Osama”, **Spies, Wiretaps, and Secret Operations: An Encyclopedia of American Espionage**, Editör: Glenn Peter Hastedt, Steven W. Guerrier, Greenwood Publishing Group, U.S.A., 2011
- Hastedt, Glenn, “Point Four Program”, **Encyclopedia of American Foreign Policy**, Facts On File, U.S.A., 2004
- Hayit, Baymirza, **Sovyetler Birliği’ndeki Türklüğün ve İslâm’ın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987
- Hilali, A. Z., **US-Pakistan Relationship: Soviet Invasion Of Afghanistan**, Ashgate Publishing Company, Great Britain, 2005
- Hiro, Dilip, **Between Marx and Muhammad**, Harper Collins Publishers, Paperback Edition, London, 1995
- Hiro, Dilip, **War Without End**, Routledge, Revised Edition, New York, 2003
- Hobsbawm, Eric, **Devrim Çağı: 1789-1848**, V Yayınları, Çev. Jülide Ergüder, Alâeddin Şenel, 1.B., Ankara, 1989.
- Hobsbawm, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991, Aşırılıklar Çağı**, 1.B., Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996
- Holloway, David, **The Soviet Union and the Arms Race**, 2nd Edition, Yale University Press, Great Britain, 1984
- Hopkirk, Peter, **İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, Çev. Mehmet Harmancı, 1.B., Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul, 1995
- Hopkirk, Peter, **The Great Game, On Secret Service in High Asia**, London, John Murray (Publishers) Limited, 1999
- Hosking, Geoffrey, **Rusya ve Ruslar**, Çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, 1.B., İstanbul, 2011

- Hu, Richard W. X., "China's Central Asian Policy: Making Sense of The Shanghai Cooperation Organization", **Central Asia at the End of the Transition**, Edited By Boris Rumer, M. E. Sharpe, Inc., New York, 2005
- Hunt, Jocelyn, **Britain, 1846-1919**; Routledge, Great Britain, 2003
- Huntington, Samuel P., **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, 2. B., İstanbul, Okuyan Us Yayınları, 2002
- Husain, Mir Zohair, "The Ideologization of Islam: Meaning, Manifestations and Causes", **Islam in a Changing World: Europe and the Middle East**, Edited By Anders Jerichow, Jorgen Bæk Simonsen, Great Britain, Curzon Press, 1997
- Hussain, Rizwan, **Pakistan and the Emergence of Islamic Militancy in Afghanistan**, Ashgate Publishing, Great Britain, 2005
- Hüseyin, Seyyid Şabbir, Abdülhamid Alvi, Absar Hüseyin Rizvi, **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, Çev. İsmail Bosnalı, Abdullah Arslan, Bürge Yayınları, İstanbul, 1982
- Hyman, Anthony, "Afghan Resistance: Danger From Disunity", **Conflict Studies**, No: 161, Great Britain, 1984
- Hyman, Anthony, "Rusia, Central Asia and The Taliban", **Fundamentalism Reborn?**, Edited By: William Maley, Hurst & Company, London, 1998
- J.P.C.N.H., "Afghanistan", **Encyclopedia Britannica**, Vol. 2, William Benton Publisher, U.S.A., 1966
- Jalali, Ali Ahmad, **Afghan Guerilla Warfare: In the Words of the Mujahideen Fighters**, MBI Publishing Co., U.S.A., 2001
- Jaques, Tony, **Dictionary of Battles and Sieges**, 1st Publishing, Greenwood Press, U.S.A., 2007
- Jayapalan, N., **Foreign Policy in India**, Atlantic Publishers and Distributors, India, 2001
- Joes, Anthony James, **America and Guerrilla Warfare**, The University Press of Kentucky, U.S.A., 2004

- Johnson, Robert, **The Afghan Way of War: How and Why They Fight**, North America Edition, Oxford University Press, New York, 2012
- Jones, Seth G., vd. **Securing Tyrants or Fostering Reform?** Rand Corporation, U.S.A., 2006
- Joshi, Srivastava, **International Realations**, 9th Edition, Goel Publishing House, Meerut, 2005
- Kakar, M. Hassan, **Afghanistan: The Soviet Invasion and the Afghan Response, 1979-1982**, University of California Press, U.S.A, 1995
- Kalinovsky, Artemy, M., **A Long Goodbye: The Soviet Withdrawal from Afghanistan**, President and Fellow of Harvard College, U.S.A., 2011
- Kandemir, Feridun, **Cemal Paşa'nın Son Günleri**, Haz: İbrahim Öztürkçü, 1. B., Yağmur Yayınları, İstanbul, 2012
- Kaplan, Robert D., **Soldiers of God**, Vintage Books, U.S.A., 2001
- Karamısır, Sami, "Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Afganistan'ın Durumu ve Afgan Cihadı", Mahmud Osmanoglu, **Cihadın On Yılı**, 1. B., Rehber Yayınları, Ankara, 1990'da EK.
- Karpat, Kemal, **Türkiye ve Orta Asya**, Çev. Hakan Gür, Ankara, İmge Yayınevi, 1.B. 2003
- Kassimyar, Akhtar, **The Truth of Terrorism**, iUniverse, U.S.A., 2009
- Katzman, Kenneth, "Tajikistan", **Central Asia in Focus: Political and Economic Issues**, Editor: Lydia M. Buyers, Nova Science Publishers, U.S.A., 2003
- Kavuncu, Orhan, **Güzel Türkistan**, 1.B., Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009
- Kavuncu, Orhan, **Güzel Türkistan**, Türk Ocakları Ankara Şubesi, www.turkocagi.org.tr/kitaplar/O.Kavuncu-Turk_Dunyasi.pdf, Erişim Tarihi: 21.03.2013
- Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 3.B., Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991

- Khalidi, Noor Ahmad, "Afghanistan: Demographic Consequences of War, 1978-1987", **Central Asian Survey**, Vol.10, No. 3, 1991
- Khrushchev, Nikita Sergeevich, **Memoirs of Nikita Khrushchev: Statesman**, 1953-1964, Vol. III, The Pennsylvania State University Press, U.S.A., 1999
- Kinnunen, Eero, Lester W. Grau, "Two Tours in Afghanistan", **Military Review**, May-June 2011
- Kipling, Rudyard, **Kim**, Penguin Popular Classics, Great Britain, 1994.
- Kirk, George E., **A Short History of the Middle East**, 2nd Printing, Frederic A. Praeger Publishers, New York, 1965
- Klass, Rosanne, "The Geneva Accords- The Settlement and Its consequences", **Afghanistan, The Great Game Revisited**, Edited by: Rosanne Klass, Freedom House, New York, 1990
- Knyezev, A. A., **Afganskiy Konflikt i Radikalny İslam v Sentralnoy Azii**, Kırızko-Rasiskiy Slavyanskiy Universitet, Bışkek, 2001
- Kohn, George Childs, "Persian-Afghan War of 1855-57", **Dictionary of Wars**, 3rd Edition, Infobase Publishing, U.S.A., 2007
- Krivosheev, G. F., vd., **Soviet Casualties and Combat Losses in the Twentieth Century**, 1st Publishing, Greenhill Books, London, 1997
- Kulakov, Oleg, "Lessons Learned from the Soviet Intervention in Afghanistan: Implications for Russian Defence Reform", **NATO Research Paper**, No. 26, NATO Defence College, Rome, 2006
- Kurat, A. Nimet, **Rusya Tarihi**, TTK, Ankara, 1948
- Landau-Aldanov, M. A., **Lenin**, E. P. Dutton & Company, New York, 1922
- Larrabee, F. Stephen, **Turkey as a U.S. Security Partner**, RAND Corporation, U.S.A., 2008
- Lenin, V. İ., **Collected Works**, Vol. 23, 2nd Printing, Edited By: M.S. Levine, Progress publishers, Moscow, 1974

- Lessing, Doris, **The Wind Blows Away Our Words**, 1st Publication, Picador Pan Books, London, 1987
- Lester W. Grau, **The Bear Went Over The Mountain**, Translated and Edited By: Lester w. Grau, 2nd printing, National Defence University Press, Washington, 1996
- Levy, Peter B., “Afghanistan”, **Encyclopedia of the Reagan-Bush Years**, 1st Publishing, Greenwood Publishing Group, U.S.A., 1996
- Ligaçev, İgor, **Kremlin’in Sırları**, Çev. Bahar Atlamaz, 1.B., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995
- Ma’aroof, Mohammad Khalid, **Afghanistan in World Politics: A Study in Afghan-US Relations**, Gian Publishing House, Delhi, 1987
- Mac Arthur, Brian, **Tarihe Yön Veren 20. Yüzyıl Konuşmaları**, Çev. Özden Arıkan, Sabah Kitapları, 1.B., İstanbul, 1995
- Mackinder, H. J., **Democratic Ideals and Reality**, Henry Holt and Company, New York, 1919
- Mackinder, Halford, “The Geographical Pivot of History”, **The Geographical Journal**, Vol. XXIII, No. 4, April, 1904
- Maddison, Angus, **The World Economy**, Vol I-2, OECD, Development Centre Studies, Indian Edition, 2007
- Magnus, Ralph, H. Eden Naby, **Afghanistan: Mullah, Marx, and Mujahid**, Westview Press, U.S.A., 1998
- Makarenko, Tamara, “Manipulating Central Asia: The Question of Security”, **Geopolitics of Central Asia in The Post Cold War Area**, Edited by: Ertan Efeğil, Stichting SOTA Publishings, Netherlands, 2002
- Male, Beverley, **Revolutionary Afghanistan: A Reappraisal**, Croom Helm, Great Britain, 1982
- Maley, William, “Afghanistan: An Historical and Geographical Appraisal”, **International Review of the Red Cross**, Vol. 92, No. 880, December 2010

- Maley, William, "Interpreting the Taliban", **Fundamentalism Reborn**, 1st Publishing, Ed. By, William Maley, Hurst & Company, London, 1998
- Malleson, G. B., **History of Afghanistan, From The Earliest Period to the Outbreak of the War of 1878**, 2nd Edition, Pall Mall S.W. Publishers, London, 1879
- Mallon, Bill, Jeroen Heijmans, **Historical Dictionary of the Olympic Movement**, 4th Edition, Scarecrow Press, U.S.A., 2011
- Mannes, Aaron, **Profiles In Terror: The Guide To Middle East Terrorist Organizations**, U.S.A., Rowman & Littlefield Publishers, 2004
- Mansfield, Laura, **His Own Words: Translation and Analysis of the Writings of Dr. Ayman Al Zawahiri**, TLG Publications, U.S.A., 2006
- Mao Tse-tung on Guerilla Warfare", **FMFRP 12-18**, Department of Navy, Headquarters United States Marine Corps, Washington DC, 1989
- Marsden, Peter, **The Taliban: War, Religion and the New Order**, Oxford University Press, UK, 1998
- Mathews, Matt, M., "We Have Not Learned How to Wage War There", The Soviet Approach in Afghanistan, 1979-1989, **Occasional Paper: 36**, 1st Printing, Combat Studies Institute Press, Kansas, 2011
- Matuniddin, Kamal, **The Taliban Phenomenon, Afghanistan 1994-1997**, 1st Publishing, Oxford University Press, Karachi, 1999
- McMichael, Scott R., **Stumbling Bear: Soviet Military Performance in Afghanistan**, 1st Edition, Brassey's UK, Great Britain, 1991
- Mcneill, William H., **Dünya Tarihi**, Çev. Alâeddin Şenel, İmge Yayınevi, 6. B., Ankara, 2002
- Medvedev, Zhores, "Russia Learns to live without American Grain", **New Scientist**, 8 January 1981, Vol. 89, No.1235
- Meher, Jagmohan, **America's Afghanistan War: The Success that Failed**, Kalpaz Publications, India, 2004

- Merçil, Erdoğan, “Gazneliler” **Türkler A. C. 4**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002
- Migaux, Philippe, “Al Qaeda”, **The History of Terrorism**, Edited By: Gerard Chailand, Arnaud Blin, Translated By. E. Schneider, K. Pulver, J. Browneri, University of California Press, U.S.A., 2007
- Mil, Duncan, “Afghan Lesson for Europe’s Generals”, **New Scientist**, 30 June 1983
- Millar, James R., “The Impact of Trade and Trade Denial on the U.S. Economy”, **Trade, Technology, and Soviet-American Relations**, Edited By: Bruce Parrott, Center for Strategic and International Studies, Georgetown University, U.S.A., 1985
- Miller, Nicola, **Soviet Relations with Latin America: 1959-1987**, 1st Publishing, Cambridge University Press, Great Britain, 1989
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, 99. Birleşim, 17 Mart 1982, O:1
- Minorsky, V., (M. Münir Aktepe), “Nadir”, **İ.A.**, C.IX, MEB, İstanbul, 1964
- Misdaq, Nabi, **Afghanistan: Political Frailty And External Interference**, 1st Publishing, Routledge, U.S.A., 2006
- Misra, Amalendu, **Afghanistan, The Labyrinth of Violence**, Polity Press, 1.B, Cambridge, 2004
- Mohammad Yahya Nawroz, Lester W. Grau, “The Soviet War in Afghanistan: History and Harbinger of Future War?”, **Military Review**, Vol. LXXV, No. 5, September- October 1995
- Mohanty, Jatin Kumar, **Terrorism and Militancy in Central Asia**, Kalpaz Publications, India, 2006
- Muhaciri, Abdülhamid, **Bir Mücahidin Cihat Günlüğü**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1988
- Muhammedi, Renad, **Sırat Köprüsü, Sultangaliyev**, Çev. Mustafa Öner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993
- Mustafayev, E., V. G. Şçerbinin, **Büyük Rusça-Türkçe Sözlük**, Multilingual, İstanbul, 1996

- Newell, Richard S., **Muhammed Musa Şefik Hükümeti, Afgan Demokrasisinde Son Perde**, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1984
- Newton, Michael, “Dubs, Adolph, ‘Spike’: Victim” **The Encyclopedia of Kidnappings**, Facts on File Crime Library, U.S.A., 2002
- Nigel, Allan, J. R., “Defining Place and People of Afghanistan”, **Post-Soviet Geography and Economics**, V. 42, No. 8, 2001
- Nijjar, B. S., **Origins and History of Jats and Other Allied Nomadic Tribes of India**, India, Atlantic Publishers & Distributors, 2008
- Nirmal, Anjali, N.C. Asthana, **Urban Terrorism: Myths and Realities**, 1st Publishing, India, Pointer Publishers, 2009
- Nojumi, Neametullah, **The Rise of the Taliban in Afghanistan: Mass Mobilization, Civil War, and the Future of the Region**, 1st Publishing, U.S.A., PALGRAVE, 2002
- Nolan, Cathal J., **The Greenwood Encyclopedia of International Relations: S-Z**, 1st Publishing, Greenwood Press, U.S.A., 2002
- Noorzoy, M. Siddieq, “Afghanistan’s Children: The Tragic Victims of 30 Years of War”, **Afghanistan, 1979-2009: In the Grip of Conflict**, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington, DC, 2009
- Noorzoy, M. Siddieq, “Soviet Economic Interests and Policies in Afghanistan”, **Afghanistan, The Great Game Revisited**, Edited by: Rosanne Klass, Freedom House, New York, 1990
- Noren, James, **CIA’s Analysis of the Soviet Economy, Watching the Bear: Essays on CIA's Analysis of the Soviet Union**, Edited By: Gerald K. Haines, Robert E. Leggett, Government Printing Office, U.S.A., t.y.
- Nyysönen, Heino, “Rákosi Mátyas (Róth Mátyás) (1892-1971)”, **Europe Since 1945: An Encyclopedia**, Vo. II, (K-Z), Editor: Bernard A. Cook, Taylor & Francis e-Library, New York, 2005
- O’Ballance, Edgar, “Pakistan: On the Front Porch of Conflict” **Military Review**, Vol. LXVI, No. 3, March 1986

- Oberschall, Anthony, **Social Movements: Ideologies, Interests, and Identities**, 2nd Paperback Printing, Transaction Publishers, New Jersey, 1997
- Oğuz, Esedullah, “Afganistan’ın Sovyetler Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Afganistan” **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002
- Oğuz, Esedullah, **Hedef Ülke Afganistan**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, t.y.
- Orlov, A. S., vd., **İstoriya Rasii**, İzdaniye Vtaroye, Moskva, Prospekt, 2001
- Osmanoğlu, Mahmud, **Cihadın On Yılı**, 1. B., Rehber Yayınları, Ankara, 1990
- ÓTuathail, Gearóid, “Thinking Critically About Geopolitics (Introduction)” **The Geopolitics Reader**, Edited by: Gearóid ÓTuathail, Simon Dalby and Paul Routledge, 2003
- Palajçenko, Pavel, **My Years with Gorbachev and Shevardnadze: The Memoir of a Soviet Interpreter**, Pennsylvania State University Press, U.S.A., 1997
- Pande, Aparna, **Explaining Pakistan’s Foreign Policy**, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2011
- Phong, Nguyen Xuan, **Hope and Vanquished Reality**, Xlibris Corporation, U.S.A., 2001
- Pierpaoli, Paul G., “Najibullah, Mohamed”, **The Encyclopedia of Middle East Wars**, Editor: Spencer C.Tucker, ABC-CLIO, LLC, 2010
- Poullada, Leon B., **Reform and Rebellion in Afghanistan: 1919-1929**, 1st Publishing, Cornell University Press, U.S.A., 1973
- Prados, John, **Safe For Democracy, The Secret Wars of the CIA**, Ivan R. Dee Publisher, U.S.A., 2006
- Radice, Giles, **Democratic Socialism**, 1st Publishing, Longmans, Green & Co., London, 1965
- Rahman, Anwar, **Sinicization Beyond the Great Wall**, Matador, UK, 2005
- Rais, Rasul Bakhsh, “Conflict in Afghanistan: Ethnicity, Religion, and Neighbours”, **Ethnic Studies Report**, Vol. XVII, No. 1, January 1999

- Ramazani, Rouhollah K., **The Northern Tier, Afghanistan, Iran and Turkey**, D. Van Nostrand Company, New Jersey, 1966
- Rasanayagam, Angelo, **Afghanistan: A Modern History**, I.B. Tauris & Co., Great Britain, 2005
- Rashid, Ahmed, **Taliban, The Story of Afgan Warlords**, Pan Books, Great Britain, 2001
- Rásonyi, László, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No. 152, 4. B., Ankara, 1996
- Raşid, Ahmed, **Orta Asya'nın Dirilişi**, 1.B., Cep Kitapları, İstanbul, 1996
- Reed, J. Todd, Diana Raschke, **The ETIM: China's Islamic Militants and the Global Terrorist Threat**, ABC-CLIO, LLC, U.S.A., 2010
- Rees, David, "Afghanistan's Role in Soviet Strategy", **Conflict Studies**, No. 118, May 1980
- Reuveny, Rafael, Aseem Prakash, "The Afghanistan War and the Breakdown of the Soviet Union", **Review of International Studies**, Vol. 25, Issue 04, October 1999
- Rodenbough, Theo. F., **Afghanistan and the Anglo-Russian Dispute**, G. P. Putnam's Sons, The -Nicherbocher Press, New York 1885
- Rodriguez, Enrique Baltar, **Afganistán y la Geopolítica Internacional**, 1ra Edición, Plaza y Valdés, S.A. de C.V., México, 2003
- Rogers, Tom, **The Soviet Withdrawal from Afghanistan**, 1st publishing, Greenwood Press, U.S.A., 1992
- Roux, Jean-Paul, **Orta Asya, Tarih ve Uygarlık**, 2. B., Kabalcı, İstanbul, 2006
- Roy, Olivier, "Ethnic Identity and Political Expression in Northern Afghanistan", **Muslims in Central Asia**; Expression of Identity and Change, Ed. By. Jo-Ann Gross, Duke University Press, U.S.A., 1992
- Roy, Olivier, **Afghanistan: From Holy War to Civil War**, Darwin Press, New Jersey, 1995

- Roy, Olivier, **Islam and Resistance in Afghanistan**, Cambridge, Press Syndicate of the University of Cambridge, 1986
- Roy, Olivier, **Yeni orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, Metis Yayınları, 2. B., İstanbul, 2005
- Rubin, Barnett R., **The Fragmentation of Afghanistan**, Yale University, Michigan, 1995
- Sabahuddin, Abdul, **History of Afghanistan**, 1st Edition, Global Vision Publishing New Delhi, 2008
- Sadler, Simon, “The Boundaries of the Avant-garde”, **Themes in Modern European History Since 1945**, Ed. By: Rosemary Wakeman, Routledge, New York, 2003
- Saikal, Amin, William Maley, **Regime Change in Afghanistan**, Westview Press, U.S.A., 1991
- Sakharov, Andrei, **Memoirs**, 1st American Edition, Alfred A. Knoph, Inc., U.S.A., 1990
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Yayınları, 21. B., 2012
- Sarantakes, Nicholas Evan, **Dropping the Torch: Jimmy Carter, The Olympic Boycott and the Cold War**, 1st publishing, Cambridge University Press, U.S.A., 2011
- Saray, Mehmet, **Türk-Afgan Münasebetleri**, Veli Yayınları, İstanbul, 1984
- Sarı, Mevlüt, **El Mevârid, Arapça-Türkçe Lûgat**, Yayınları, İstanbul, t.y.
- Sarin, Oleg, Lev Dvoretzky, **The Afghan Syndrome, Soviet Unions Vietnam**, Presidio Press, U.S.A., 1993
- Scheuer, Michael, **Osama Bin Ladin**, Oxford University Press, New York, 2011
- Schultheis, Rob, **Night Letters**, 1st Edition, Orion Books, New York, 1992
- Scott, James M., **Deciding to Intervene: The Reagan Doctrine and American Foreign Policy**, Duke University Press, U.S.A., 1996

- Seeward, Desmond, **The Monks of War: The Military Religious Orders**, 2nd Publishing, Great Britain, Paladin (Granada Publishing Limited), 1974
- Selim, Yavuz, **Afganistan ve Dostum**, ATO Yayınları, Ankara, 2004
- Sellman, R. R., **The Second World War**, W. & J. Mackay & Co., Great Britain, 1994
- Sen, Debabrata, **Basic Principles of Geopolitics and History**, 1st Edition, Concept Publishing Company, Delhi, 1975
- Senauth, Frank, **The Last Call: Curse of the Bhutto's Name**, 1st Publishing, Author House, U.S.A., 2008
- Sergiey, V., vd., "Importation of Malaria into the USSR from Afghanistan, 1981-1989", **Bulletin of the World Health Organization**, 71 (3/4), 1993
- Service, Robert, **Comrades, A World History**, 1.B., Pan Books, London, 2007
- Seward, Deborah, "Russian Afghan War Vets Predict Tough Campaign", **The St. Petersburg Times**, 02.10.2001
- Shalinsky, Audrey C., **Long Years Of Exile**, University Press of America, U.S.A., 1994
- Sinno, Abdulkader H., **Organizations at War, In Afghanistan and Beyond**, 1st Printing, Cornell University Press, U.S.A., 2009
- Slusser, Robert M., Jan F. Triska, **A Calendar of Soviet Treaties: 1917-1957**, Stanford University Press, U.S.A., 1959
- Slyck, Philip Van, **Strategies for the 1980s**, Freedom House, U.S.A., 1981
- Solzhenitsin, Alexander, **El Colapso de Rusia**, Espasa, Madrid, 1999
- Spalding, Elizabeth Edwards, **The First Cold War Warrior: Harry Truman, Containment, and the Remarking of liberal Internationalism**, The University Press of Kentucky, U.S.A., 2006
- Spykman, Nicholas John, **The Geography of the Peace**, Edited by: Helen R. Nicholl, Harcourt, Brace and Company, New York, 1944

- Stanley, Wolpert, **The Last Years of the British Empire in India**, Oxford University Press, New York, 2006
- Steel, Jonathan, **The Limits of Soviet Power**, Penguin Books, Revised and Updated Edition, Great Britain, 1985
- Stein, Aurel, **On Central Asian Tracks**, Panteon Books, New York, 1964
- Storey, William Kelleher, **The First World War: A Concise Global History**, First Edition, Rowman & Littlefield Publishers, U.S.A., 2009
- Sürmeli, İlhan, Ragıp Duran, **Afgan Direnişçileriyle**, 1.B., Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1980
- Syed, M. H., **Islamic Terrorism: Myth or Reality**, Vol. 2, Kalpaz Publications, India, 2002
- Sykes, Percy, **A History of Afghanistan**, Vol. II, Macmillan & Co., London, 1940
- Şimşir, Bilal N., **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002
- Tamarov, Vladislav, **Afghanistan: Soviet Vietnam**, Mercury House, California, 1992
- Tanner, Stephen, **Afganistan: A Military History From Alexander The Great to the War Against Taliban**, Revised Edition, USA, De CapoPress, 2009
- Tanwir, M. Halim, **Afghanistan: History, Diplomacy and Journalism**, 1st Edition, Vo.1, Xlibris Corporation, U.S.A., 2013
- Tarzi, Abdülvehab, “Efganistan (Son Devir)”, **İ.A.**, C. IV, MEB, İstanbul, 1993
- Taymas, Abdullah Battal, **Rus İhtilali’nden Hatıralar 2/ Ben Bir Işık Arıyordum**, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2000
- Terry, Janis J., “Islamist Movements”, **Encyclopedia of World History**, C. VI (The Contemporary World), Infobase Publishing, Ed. By: Marsha E. Ackermann vd., New York, 2008
- The First Anglo-Afghan War**, The American University, Foreign Area Studies, Edited By: Richard F. Nyrop, Donald M. Seeking, 1986,

- <http://www.gl.iit.edu/govdocs/afghanistan/Afghanistan-Chapter1.pdf>, Erişim Tarihi: 25.02.2013
- The Soviet Army: Operations and Tactics, **FM 100-2-1** Headquarters, Department of The Army”, Washington DC, 1984, www.fas.org/irp/doddir/army/fm100-2-1.pdf, Erişim Tarihi: 11.01.2013
- The Soviet Army: Troops, Organization and Equipment, **FM-100-2-3**” Department of The Army”, Washington DC, 1991, www.fas.org/irp/doddir/army/fm100-2-3.pdf, Erişim Tarihi: 11.01.2013
- The World Bank, **World Development Indicators: 2003**, 1st printing, U.S.A., 2003
- Thompson, William J., **Khrushchev: A Political Life**, First St. Martin’s Griffin Edition, St. Martin’s Press, New York, 1997
- Togan, Zeki Velidi, **Hâtıralar**, Türk Diyanet Vakfı, 1. B., Ankara, 1999
- Tomsen, Peter, **The Wars of Afghanistan**, Public Affairs, U.S.A., 2011
- UN Industrial Statistics Yearbook 1991**, Vol. I, General Industrial Statistics, UN Publications, New York, 1993.
- UN Industrial Statistics Yearbook, 1991**, Vol. II, Commodity Production Statistics, 1982-1991, United Nations, New York, 1993.
- Ülkü, İrfan, **Moskova’yla İslam Arasında Orta Asya**, 1.B., İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2002
- Valenta, Jiri, “Soviet Aims, Policies, and Alternatives in Afghanistan”, **Afghan Alternatives: Issues, Options, and Policies**, 2nd Printing, Edited By: Ralph H. Magnus, Transaction, Inc, U.S.A., 1988
- Vambery, Arminius, **Sketches of Central Asia**, Wm. H. Allen & Co., London, 1868
- Villalta, Jorge Blanco, **Atatürk**, Çev. William Campbell, TTK, Reimpression, Ankara, 1982
- Vogelsang, Willem, **The Afgans**, Blackwell Publishers, Great Britain, 2002
- Wahab, Shaista, Barry Youngerman, **A Brief History of Afghanistan**, Infobase Publishing, U.S.A., 2007

- Walsh, John, "Ghaznavids", **Encyclopedia of World History**, C.I., (The Contemporary World), Infobase Publishing, Editörler: Marsha E. Ackermann vd., New York, 2008
- Weinbaum, Marvin G., "Pakistan and the Resolution of Afghan Conflict", **Pakistan: 1992**, Edited By: Charles H. Kennedy, Westview Press, U.S.A., 1993
- Williams, Brian Glyn, "Crushing Wahhabi Fundamentalists in Central Asia and Caucasus", **New Religious Movements in the Twenty-First Century: Legal, Political, and Social Challenges in Global Perspective**, Edited By: Phillip Charles Lucas, Thomas Robbins, USA, Routledge, 2004
- Wimbush, S. Enders, Alex Alexiev, "Soviet Central Asian Soldiers in Afghanistan", **Rand Note**, Santa Monica-Ca, Rand Corporation, N-1634/1, January 1981
- Woodger, Elin, David F. Burg, **1980's**, Infobase Publishing, U.S.A., 2006
- Woodward, Bob, **Veil, The Secret Wars of The CIA, 1981-1987**, New York, Pocket Books, 1988
- Yalçın, Hüseyin Cahit, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002
- Yerasimos, Stefanos, **Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, 2.B., Boyut Yayınları, İstanbul, 2000
- Yılmaz, Aliye, "Amanullah Han'ın İslahatları ve Atatürk" **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2010
- Yolkov, Y., vd., **The Truth About Afghanistan**, Novosti Press Agency Publishing House, Moscow, 1980
- Yousaf, Mouhammad, Mark Adkin, **Afghanistan-The Bear Trap**, Havertown, Casemate, 2001
- Zaeef, Abdul Salam, **My Life with Taliban**, New York, Columbia University Press, 2010
- Zaloga, Steven, **Inside The Soviet Army**, Osprey Publishing, China, 2005
- Zemtsov, Ilya, John Farrar, **Gorbachev: The Man and the System**, 2nd Paperback Printing, Transaction Publishers, New Jersey, 2009

Zubok, Vladislav M., **Un Imperio Fallido, La Unión Soviética Durante La Guerra Fría**, CRITICA Yayınları, Barselona, 2008

Zviagel'skaia, Irina, "Russia and Central Asia: Problems of Security", **Central Asia at the End of the Transition**, Edited By Boris Rumer, M. E. Sharpe, Inc., New York, 2005

B. ARŞİV BELGELERİ

1. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA, 030-0-010-000-000-257-731-21

BCA, 030-0-18-01-02-48-62-011

BCA, 030-01-00-00-16-85-2-3

BCA, 030-01-00-00-20-114-10-5

BCA, 030-01-00-00-16-85-2-4

BCA, 030-01-00-00-16-85-2-10

BCA, 030-0-001-000-000-62-380-28

BCA, 030-01-00-00-16-85-2-11

BCA, 030-01-00-00-16-85-2-2

2. ATASE ARŞİVİ

Gnkur ATASE Arşivi, İSH., K:1423, G: 59, B: 59-1

Gnkur ATASE Arşivi, ATAZB, K:38, G:17, B: 17-2.

Gnkur ATASE Arşivi, İSH., K:1174, G:25, B:25-1

Gnkur ATASE Arşivi, ATAZB, K: 38, G: 27, B: 27-2

Gnkur ATASE Arşivi, ATAZB, K:38, G:55, B: 55-1, 55-2, 55-3

3. DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI ARŞİVİ

DBA, Afganistan Fonu, Afganistan Başbakanı Mehmet HaŐım Han'ın Türk Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a Gönderdiği Teşekkür Mektubu, No. 1279, 4.3.1935.

DBA, Afganistan Fonu, "Türkiye-Afganistan Münasebetleri", 13.7.195?,

DBA, Afganistan Fonu "İran BykelŐisi Tarafından Tevfik Rüştü Aras'a Elden Verilen Bilgi Notu" 30.12.1934.

DBA, Afganistan Fonu, Bilgi Notu, "Afganistanla Olan Kültürel Münasebatımız ve Oradaki Prestijimiz", 14.6.1950

DBA, Afganistan Fonu, "Times Muhabirinin Bildirdikleri", 26-27.8.1946,

DBA, Afganistn Fonu, T.C. Londra BykelŐiliĐi Tarafından gönderilen 2.7.1956 tarihli Gizli şifre Mesajı.

DBA, Afganistan Fonu, "Dördüncü Nokta Yardımı hakkında Muharrem Nuri Birgi Tarafından 1.7.1952 tarihinde Yazılan Not"

DBA, Afganistan Fonu, T.C. Londra BykelŐiliĐi Tarafından Gönderilen 2.7.1956 Tarihli Gizli şifre Mesajı.

DBA, Afganistan Fonu, "Amerika Maslahatgüzarı ile Yapılan Mülakat Hk." T.C. Kâbil BykelŐiliĐi Tarafından gönderilen 19.4.1956 tarih ve 98/78 No.lu Yazı.

DBA, Afganistan Fonu, **a.g.b.**, 19.4.1956, No. 98/78.

DBA, Afganistan Fonu, "Marshal Voroshilov's State Visit to Kabul-October 1958", 20.10.1958.

DBA, Afganistan Fonu, 21.6.1950 Tarihli Belge, Afganistan Fonu

4. DİĞER BELGE VE RAPORLAR

Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union,
February, 6, 1985,

www.reagan2020.us/speeches/state_of_the_union_1985.asp, Erişim Tarihi: 10.04.2013

Address to the Nation on Defense and National Security March 23, 1983”,
<http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1983/32383d.htm>, Erişim tarihi: 01.03.2013

Afganistan, Exchange of Letters Between President Harding and Amir Amanullah Khan of Afghanistan,
www.images.library.wisc.edu/FRUS/EFacs/1921v01/reference/frus.frus1921v01.i0007.pdf , Erişim Tarihi: 10.04.2013

Afghanistan-Pakistan Relations Spiralling Downward”,
http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0001117690.pdf, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Andropov and Rudenko to the Central Committee; The Case Against Andrei Sakharov. December 26, 1979,
www.yale.edu/annals/sakharov/documents_frames/Sakharov_136.htm, Erişim Tarihi: 15.12.1980.

Archive of Bank of Russia, http://cbr.ru/currency_base/OldDataFiles/USD.xls,
Erişim Tarihi: 25.03.2013

Bennett, Darrell J. Jr., From The Carter to The Bush Doctrine: An In-depth Analysis of the US Middle Eastern Policy, Center for the Study of the Presidency, April, 2007,
<http://www.thepresidency.org/storage/documents/Calkins/Bennett.pdf>, Erişim Tarihi: 26.11.2012

Brzezinski, Zbigniew, “Memorandum,” The White House Washington, June 27, 1980,
<http://www.margaretthatcher.org/document/9EBD672E8053497CB39A5625C6B534EB.pdf>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Christian Friedrich Osterman, “Introduction” **New Evidence on the Afghan War**, Cold War International History Project Bulletin, Issue 14/15,

www.coldwar.hu/html/en/publications/b%E9k%E9s-afghanistan.pdf, Erişim tarihi: 10.04.2013

Cronin, Audrey Kurth, “Terrorist Attacks by Al Qaeda”, Congressional Research Archive, March 31, 2004, www.fas.org/irp/crs/033104.pdf, Erişim tarihi: 30.03.2013

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 34. Birleşim, 9.2.1980,

Director of Central Intelligence, “The Soviet Invasion Afghanistan: Implications for Warning”, Interagency Intelligence Memorandum, October, 1980, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000278538.pdf Erişim Tarihi: 01.03.2013

Directorate of Intelligence “The Costs of Involvement in Afghanistan”, 1987, www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB57/us8.pdf, Erişim tarihi: 11.04.2013

Document ID: 179158250, Doc. No. 00242, 24.03.1998, www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB97/tal25.pdf, Erişim Tarihi: 24.03.2013

Document Number: 1994ISLAMA11584, 06 DEC 1994, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB97/tal5.pdf>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Document Number: 1994PESHAW01030, 03 NOV 1994, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB97/tal1.pdf>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Document Number: 1995ISLAMA08102, 04 SEP 1995, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB97/tal10.pdf>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan, e-Dossier No.4, Woodrow Wilson International Center For Scholars, Washington D.C., 2001, http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/e-dossier_4.pdf, Erişim Tarihi: 20.12.2012

Fredholm, Michael, "Islamic Extremism as a Political Force, Asian Cultures and Modernity, Research Report No. 12, 2006, <http://gpf-europe.com/upload/iblock/874/fredholm%20islamic%20extremism%20in%20central%20asia%20rr12.pdf>, Erişim Tarihi: 28.02.2013

Guevara, Ernesto, **La Guerra de Guerrillas**, Centro de Estudios Miguel Enriquez-Archivo Chile, www.archivochile.com/America_latina/Doc_paises_al/Cuba/Escritos_del_Che/escritosdelche0045.pdf,

Haggerty, Richard, A. Rex A. Hudson, Tim Merrill, **Cuban Presence and Activities in the Third World**, Federal Research Division, The Library of Congress, Washington, DC, June 1990,

ICRC, **People on War**, Country Report Afghanistan, Greenberg Research, Inc., www.icrc.org/eng/assets/files/other/afghanistan.pdf, Erişim tarihi: 27.02.2013

Jenkins, Brian Michael, "The Five Stages of Urban Guerilla Warfare: Challenge of the 1970s", The RAND Corporation, 1971, www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2008/P4670.pdf, Erişim Tarihi: 12.01.2013

Jimmy Carter Memo, 79-1579,

<http://presidentiallibraries.c-span.org/Content/Carter/CarterAfghanistan.pdf>,
Erişim Tarihi: 23.04.2013

Jimmy Carter Memo, 79-1581,

<http://presidentiallibraries.c-span.org/Content/Carter/CarterAfghanistan.pdf>,
Erişim Tarihi: 23.04.2013

Jimmy Carter, State of the Union Adress 1980", January 23, 1980, www.jimmycarterlibrary.gov/documents/speeches/su80jec.phtml, Erişim Tarihi: 05. 01. 2013

Jimmy Carter: "Adolph Dubs Statement on the Death of the U.S. Ambassador to Afghanistan." February 14, 1979. Online by Gerhard Peters and John T.

Woolley, The American Presidency Project.
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=31910>, Erişim Tarihi: 26.02.2013

Joint Statement on the Second Meeting of the Russian-American Working Group on Afghanistan” 18 Oct 2000, <http://reliefweb.int/report/afghanistan/joint-statement-second-meeting-russian-american-working-group-afghanistan>,
Erişim Tarihi: 28.02.2013

Kennan, George, “The Sources of Soviet Conduct”, (1947),
<http://ebookbrowse.com/george-kennan-the-sources-of-soviet-conduct-1947-doc-d177851061>, Erişim Tarihi: 25.02.2013

Korb Lawrence, Ian Moss, “Moving Beyond The Carter Doctrine: Rethinking the US Military Presence in the Persian Gulf”, The Century Foundation,
<http://old.tcf.org/events/pdfs/ev232/korb.pdf++atfield++file>, Erişim Tarihi: 26.11.2012

Leland, Anne, Mari Jana “M-J” Oboroceanu, “American War and Military Operations Casualties: Lists and Statistics”, CRS Report For Congress, Congressional Research Service, February 26, 2010,
www.fas.org/sgp/crs/natsec/RL32492.pdf, Erişim Tarihi: 13.04.2013

Meeting of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, March 17, 1979”,
<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB57/r1.pdf>, Erişim: 13 Mart 2013

New Evidence on the Afghan War, Cold War International History Project Bulletin, Issue 14/15, www.coldwar.hu/html/en/publications/b%E9k%E9s-afghanistan.pdf, Erişim tarihi: 10.04.2013

Operation Cyclone” Headquarters Seventh Army (US Army), 18 January 1945,
http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000408887.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2013

Sharma, Raghav, “India & Afghanistan: Charting the Future”, **IPCS Special Report**, No. 69, New Delhi, 2009, http://ipcs.org/pdf_file/issue/SR69-Final.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2013

Shelley, Louise I., “Crime and Corruption: Enduring Problems of Post-Soviet Development”,

http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/11-1_Shelley.PDF, Erişim Tarihi: 28.02.2013

Siddique, Qandeel, “Pakistan’s Future Policy Toward Afghanistan” **DIIS Report** 2011: 08, Copenhagen, 2011, http://www.diis.dk/graphics/publications/reports2011/rp2011-08-pakistans-future-policy_web.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2013

T.C. Resmi Gazete, Sayı 18927, 13.11.1985

T.C. Resmi Gazete, Sayı 20330, 02.11.1989

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17238, 01.02.1981

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17238, 01.02.1981,

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17638, 19 Mart 1982

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3819, 27 Kânunusani 1938

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 4083, 13 Kanunuevel 1928

Taliban Making Gains”, **National Intelligence Daily**, 5 September 1995, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0001061131.pdf, Erişim Tarihi: 27.02.2013

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, On Dördüncü İçtima, 11.5.1336

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 11, İçtima 2, Elli üçüncü İçtima, 21.07.1337

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 16, İçtima 2, Yüz Altmışıncı İçtima, 16.02.1338

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, Cilt 19, İçtima: 3; On Yedinci İnikat, 23.12. 1933

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, Cilt: 26, İçtima: 3, Yetmiş dokuzuncu inikad, 22.6.1938

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, Cilt: 26, İçtima: 3, Yetmiş Dokuzuncu İnıkad, 22.6.1938

The Constitution of Afghanistan, 31st October 1931, www.mpil.de/shared/data/pdf/constitution_1931-1310_et_scanned.pdf, Erişim Tarihi: 28.12.2012

The Economic Impact of Soviet Involvement in Afghanistan”, Defence Intelligence agency Document, 1983, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB57/us4.pdf>, Erişim Tarihi: 28.02.2013

The Murder of Adolph Dubs: Letters to the Editor, **The New York Times**, December 28, 2001, http://www.nytimes.com/2001/12/28/opinion/28iht-edlet_ed3__59.html, Erişim Tarihi: 26.02.2013

Transcript of Telephone Conversation between Soviet Premier Alexei Kosygin and Afgan Prime Minister Nur Mohammed Tarki, 17 or 18 March 1979. <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB57/r2.pdf>, Erişim: 24 Ağustos 2011

U.S. Bureau of the Census, **World Population 1979** - Recent Demographic Estimates For The Countries and Regions of the World, Washington D.C., 1980

U.S. **Congressional Record**, House of Representatives, 106th Congress 1st Session, Vo. 145, No.84, June 15, 1999

U.S. Department of State, **Treaties in Force**, A List of Treaties and Other International Agreements of the United States in Force on January 1, 2011, www.state.gov/documents/organization/169274.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2013

UN General Assembly 6th Emergency Secial Session, 7th Plenary Meeting, ES-6/2, 14 January 1980, **The Situation in Afghanistan and its Implications for International Peace and Security**, <http://www.worldlii.org/int/other/UNGARsn/1980/2.pdf>, Erişim Tarihi: 26.02.2013

UN, **Security Council Resolutions 1980**,
<http://www.un.org/documents/sc/res/1980/scres80.htm>, Security Council
Resolutions, <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1988.shtml>,
Resolution 622, 31 October 1988,
http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/622%281988%29,
Erişim Tarihi: 26.02.2013

UNHCR, **Refugees and Asylum-Seekers from Afghanistan-Main countries of Asylum**, www.unhcr.org/414ad5652.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013

UNEP, **UNEP in Afghanistan**, 1st Publishing, United Nations Environment Program, 2009

UNHCHR, **Situations of Human Rights in Afghanistan**, Commission on Human Rights Resolution, 1993/66,
<http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/c8d63903adcf2694c1256a85004b7a8a?Opendocument>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

UNHCR, **Progress report on the Solutions Strategy for Adghan Refugees**, September 2012, www.unhcr.org/50927e7c6.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013

United Nations Security Council Resolution 1333, 19.12.2000,
[www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1333\(2000\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1333(2000)), Erişim Tarihi: 27.03.2013

UNOCHA, “Review of UNOCHA’s Mine Action Programme For Afghanistan, Final Report, December, 2000, <http://www.alnap.org/pool/files/erd-3007-full.pdf>, Erişim tarihi: 28.02.2013

UNODC, **Afghanistan Drug Use Survey 2005**,
www.unodc.org/pdf/afg/2005AfghanistanDrugUseSurvey.pdf, Erişim tarihi: 28.02.2013

UNODC, **Afghanistan, Implementing Alternatives to Imprisonement, In line with International Standards and National Legislation**, Assessment Report, May 2008, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Afghanistan_Implementing_Alternatives_Imprisonment.pdf, Erişim tarihi: 28.02.2013

UNODC, **An Assessment of Transnational Organized Crime in Cental Asia**, New York, 2007, http://www.unodc.org/documents/organized-crime/Central_Asia_Crime_Assessment.pdf, Erişim Tarihi:01.03.2013

UNODC, **An Assessment of Transnational Organized Crime in Cental Asia**, New York 2007, http://www.unodc.org/documents/organized-crime/Central_Asia_Crime_Assessment.pdf, Erişim Tarihi: 01.03.2013

UNODC, **Drug Use in Afghanistan: 2009 Survey Executive Summary**, <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Studies/Afghan-Drug-Survey-2009-Executive-Summary-web.pdf>, Erişim tarihi: 27.02.2013

UNODC, **The Opium Economy in Afghanistan, An International Problem**, United Nations Publications, New York, 2003, http://www.unodc.org/pdf/publications/afg_opium_economy_2003.pdf, Erişim Tarihi: 28.02.2013

UNODCCP Studies on Drugs and Crime-Statistics, **Global Illicit Drug Trends 2000**, http://www.unodc.org/pdf/report_2000-09-21_1.pdf, Erişim Tarihi: 28.02.2013

UNODCCP Studies on Drugs and Crime-Statistics, **Global Illicit Drug Trends 1999**, http://www.unodc.org/pdf/report_1999-06-01_1.pdf, Erişim Tarihi: 01.03.2013

Woolf, Amy F., Mary Beth Nikitin, Paul K. Kerr, “Arms Control and Nonproliferation: A Catalog of Treaties and Agreements”, Congressional Research Service, March 7, 2012, www.fas.org/sgp/crs/nuke/RL33865.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2013

C. GAZETELER VE DERGİLER

AFGHAN NEWS

No.10, 02.07.1985; No.14, 02.10.1985

AKŞAM

13 Teşrinievel 1929

CAIRNS POST

Cairns Post, 26 January 1940

CUMHURİYET

01.01.1980, 02.01.1980, 03.01.1980, 04.01.1980, 06.01.1980, 07.01.1980,
08.01.1980 09.01.1980, 10.01.1980, 11.01.1980, 13.01.1980, 14.01.1980,
15.01.1980, 18.01.1980, 19.01.1980, 21.01.1980, 23.01.1980, 24.01.1980,
25.01.1980, 28.01.1980, 01.02.1980, 22.02.1980, 24.02.1981, 27.04.2012

EVENING INDEPENDENT

18.06.1980

HÂKİMİYETİ MİLLİYE

29.04. 1929

HÜRRİYET

07.01.1980, 08.01.1980, 09.01.1980, 11.01.1980, 12.01.1980, 14.01.1980,
16.01.1980, 17.01.1980, 18.01.1980, 27.01.1980, 28.01.1980, 02.02.1980,
29.02.1980

THE KABUL TIMES

22.09. 1973, 10.06.1976, 17.12. 1979, 25.12. 1979

KABUL NEW TIMES

01.01.1980, 06.01.1980, 07.01.1980, 29.02.1984, 04.03.1984, 31.10. 1983

KENTUCKY NEW ERA

Mar., 1960, Vol. 72, No. 92

LAWRENCE JOURNAL WORLD

February 16, 1979

MİLLİYET

27.08.1957, 13.09.1958, 12.09.1958 03.10.1975, 30.12.1979, 01.01.1980,
04.01.1980, 05.01.1980, 06.01.1980, 07.01.1980, 09.01.1980, 10.01.1980,
11.01.1980, 13.01.1980, 15.01.1980, 16.01.1980, 17.01.1980, 18.01.1980,

20.01.1980, 02.02.1980, 10.02.1980, 12.02.1980, 15.02.1980, 16.02.1979,
27.02.1980, 01.03.1980, 07.04.1980, 01.05.1980, 20.07.1980, 14.07.1981,
01.12.1981, 09.06.1982, 14.03.1982, 24.06.1982, 13.08.1982, 25.08.1982,
18.04.1983, 18.11.1983, 08.11.1985, 14.07.1987, 18.05.1987, 24.07.1988,
29.08.1988, 02.04.1990, 29.04.1990, 11.03.1992 27.06.1997, 12.08.1998,
04.06.2011, 07.03.2013

NEWSWEEK

14.01.1980, 21.01.1980, 03.07.1989, 26.08. 2002

PITTSBURGH POST-GAZETTE

14.05.1980

THE MERCURY

29.12.1898

THE MIAMI NEWS

24.01.1980

THE SOUTHEAST MISSOURIAN

23.01.1980

THE SPOKESMAN-REVIEW

23.04.1980

TIME

29.02.1980, 22.09.1980

SON POSTA

12.06.193, 11.07.1931,

ULUS

31 Sonkanun 1935

D. İNTERNETTE ULAŞILAN DİĞER KAYNAKLAR

“85 Países han rechazado el boicoteo a los Juegos Olímpicos”, **El País**, 28 MAY 1980, http://elpais.com/diario/1980/05/28/deportes/328312804_850215.html,

Erişim Tarihi: 01.03.2013

Abdul Wasey Feroozi vd. “The Impact of War upon Afghanistan’s Cultural Heritage”, The Archaeological Institute of America, 2004, www.archaeological.org/pdfs/papers/AIA_Afghanistan_address_lowress.pdf,

Erişim Tarihi: 20.01.2013

“Afghan Leader in India”, **Los Angeles Times**, December 25, 1987, www.articles.latimes.com/1987-12-25/news/mn-21059_1_india-afghan-countries, Erişim Tarihi: 22.03.2013

“Afghan truce hints at soviet reduction”, **Chicago Tribune**, January 03, 1987, www.articles.chicagotribune.com/1987-01-03/news/8701010628_1_soviet-troops-afghanistan-afghan-president-najibullah, Erişim tarihi: 16.01.2019

“Afghan War Veterans In Ukraine Snub President Over Payout Cuts” February 15, 2012, http://www.rferl.org/content/ukraine_veterans_protest_afghan_soviet_war_snub/24485182.html. Erişim Tarihi: 27.02.2013

“Afghans in New Delhi Seize Embassy in Protest”, Edited By: Ruth Walker, **The Christian Science Monitor**, January 3, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0103/010324.html>, Erişim Tarihi: 22. 10. 2012

“Anti-Taliban Forces plot strategy, Push to Retake Kabul” **CNN World News**, October 14, 1996, http://articles.cnn.com/1996-10-14/world/9610_14_afghanistan_1_antitaliban-taliban-sources-taliban-army?_s=PM:WORLD, Erişim Tarihi: 27.02.2013

“Arms and Afghanistan”, September 14, 1991, www.articles.latimes.com/1991-09-14/news/mn-1913_1_soviet-arms, Erişim Tarihi: 14.04.2013

Ashraf, Tarık M., “Terrorism in Pakistan: Emerging Trends”,
www.grandstrategy.com/2009/03/terrorism-in-pakistan-emerging-trends.html,
Erişim Tarihi: 30.01.2013

Aydın, Mustafa, Çağrı Erhan, Gökhan Erdem, “Chronology of Turkish-American Relations”,
Ankara University,
www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/671/8553.pdf, Erişim Tarihi: 2.12.2012

Aydıntaçbaş, Aslı, “Turkish People Welcomed 1980 Military Coup, US Envoy Says”,
Hürriyet Daily News, 4/11/2011,
<http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=people-wanted-the-army-in-the-1980-coup-us-envoy-said-2011-04-11> Erişim Tarihi: 01.03.2013

Ayin Tarihi, 1947/Mart, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>, Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2012

Ayin Tarihi, Ekim 1996, 12 Ekim 1996, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>,
Erişim Tarihi 17 Eylül 2012

Ayin Tarihi, Ekim 1996, 6 Ekim 1996, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>,
Erişim Tarihi: 17 Eylül 2012

Balcı, Ergun, “ ABD Bölgeye iyiden iyiye yerleşiyor, “ **Cumhuriyet Yıllık 1983**,
İstanbul

Balcı, Ergun, “Afganistan ve Ötesi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.01.1980

Başlamış, Cenk, “Taliban Rus Sınırına Dayandı” , **Milliyet Gazetesi**, 12.08.1998

Bayon, Felix, El "número dos" del KGB destaca los éxitos de su organización contra los disidentes de la URSS, **El País**,
http://elpais.com/diario/1981/10/09/internacional/371430011_850215.html,
Erişim Tarihi: 27.02.2013

Berkin, M. Rıza, “Ölümünün 50. Yılında Memduh Şevket Esendal”,
www.memduhsevketesendal.net/hakkinda/RIZA%20BERKIN.doc, Erişim Tarihi: 24.03.2012

Birand, M. Ali, “Türkiye Yeni Afgan Rejimi ile ilişkileri Dondurdu”, **Milliyet Gazetesi**, 11.01.1980

Birand, M. Ali, “Zoraki Misafiri Afganlı İstemiyor”, **Milliyet Gazetesi**, 11.01.1980

“Body of Afghan Leader Identified”, **BBC News**, 4 December 2008, www.news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7764852.stm, Erişim Tarihi: 18.11.2012

Bonet, Pilar, “El Gasto Militar, por las Nubes”, **El Pais**, 8 JUN 1989, http://elpais.com/diario/1989/06/08/internacional/613260005_850215.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Bonet, Pilar, “Los Vecinos de Afganistan Optan por la Neutralidad ante el Avance Islámico” **El Pais**, 5 OCT 1996, http://elpais.com/diario/1996/10/05/internacional/844466403_850215.html, Erişim Tarihi: 28.02.2013

Bonet, Pilar, “Gorbachov se entrevista con Najibulá en Tashkent” **El Pais, Jueves**, 7 de Abril de 1988, http://elpais.com/diario/1988/04/07/internacional/576367201_850215.html, Erişim Tarihi: 18.01.2013

Bonet, Pilar, “Rusia da la Voz de alarma a la CEI ante la amenaza de los talibanes”, **El Pais**, 2 OCT 1996, http://elpais.com/diario/1996/10/02/internacional/844207219_850215.html, Erişim Tarihi: 28.02.2013

Bonet, Pilar, “Siete Rusos Permanecen Cautivos en Afganistán Desde Hace un Año”, **El Pais**, 5 AGO 1996, http://elpais.com/diario/1996/08/05/internacional/839196019_850215.html, Erişim Tarihi: 18. 10. 2012

Branislav L. Slantchev, “National Security Strategy: The Rise and Fall of Detente, 1971-1980”, December 25, 2009, www.slantchev.ucsd.edu/courses/nss/lectures/19-detente-malaise.pdf, Erişim Tarihi: 17.11.2012

Burget, Fazıl Ahmet, “Afganistan’ın Yeni Siyasal Sürecinde General Abdurraşid Dostum’un Yeri”,

<http://guneyturkistan.wordpress.com/2011/04/04/afganistan%e2%80%99in-yeni-siyasal-surecinde-general-dostum%e2%80%99un-yeri/>, Erişim Tarihi: 27 Şubat 2013

Burns, John F., “2 Afghan Factions Sign Pact to Fight New Cabul Rulers”, **The New York Times**, October 11, 1996, <http://www.nytimes.com/1996/10/11/world/2-afghan>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Burns, John F., Steve Levine, “How Afghans’ Stern Rulers Took Hold”, **The New York Times**, 31 December 1996, www.nytimes.com/1996/12/31/world/how-afghans-stern-rulers-took-hold.html?pagewanted=all&src=pm, Erişim Tarihi: 08.04.2013

“Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz”, <http://kabil.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>, Erişim Tarihi: 06.02.2013

“Büyükelçilik”, <http://kabil.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx>, Erişim Tarihi: 27.12.2012

Castillo, Victor M. Wilches, “Movimientos Islamistas Radicales y Violentos en Asia Central”, 2007, <http://www.insumisos.com/lecturasinsumisas/Movimientos%20islamistas%20%20en%20Asia%20Central.pdf>, Erişim Tarihi: 28.02.2013

Chengappa, Bidanda M., “The ISI Role in Pakistan’s Polititics”, www.idsa-india.org/an-feb00-2.html, Erişim Tarihi: 01.03.2013

Çorabatır, Metin, “Kuzey Vilayetleri Türkmenlerinin Amacı ÖZERKLİK” **Milliyet Gazetesi**, 29.08.1988

Darululoom Deoband- India, Official Website, <http://www.darululoom-deoband.com/english/>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Davis, Paul K., “Observations On the Rapid Deployment Joint Task Force1”, **RAND Papers**, Santa Monica, 1982, <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2005/P6751.pdf>, Erişim Tarihi: 01.03.2013

Eren, Hasan, “Afganistan ve Türkler”, **Milliyet Gazetesi**, 10.01.1980

- Esteruelas, Bosco, "La cumbre del G-8 augura "prosperidad" y se compromete a ayudar al Tercer Mundo", **El Pais**, 24 JUL 2000, http://elpais.com/diario/2000/07/24/internacional/964389601_850215.html, Erişim tarihi: 28.02.2013
- Fair, C. Christine, "India in Afghanistan and Beyond: Opportunities and Constraints", **The Century Foundation**, New York, 2010, http://home.comcast.net/~christine_fair/pubs/Fair_India-in-Afghanistan.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2012
- Fernandez, Rodrigo, "Golpe de Estado comunista en Tayikistn", **El Pais**, 25 OCT 1992, http://elpais.com/diario/1992/10/25/internacional/719967615_850215.html, Erişim Tarihi: 28.02.2013
- Fernández, Rodrigo, "Siete Pilotos Rusos Prisioneros de los Talibanes Logran Huir de Afganistán", **El Pais**, 18 AGO 1996, http://elpais.com/diario/1996/08/18/internacional/840319201_850215.html, Erişim Tarihi: 18.10.2012
- Gallego-Díaz, Soledad, "Cifra "Record" en las Importaciones Cerealistas de la URSS a Pesar del Embargo Decidido por Estados Unidos" **El Pais**, 25 OCT 1980, http://elpais.com/diario/1980/10/25/internacional/341276404_850215.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013
- Gargan, Edward A., "Afghan President Agrees to Step Down", **The New York Times**, March 19, 1992, <http://www.nytimes.com/1992/03/19/world/afghan-president-agrees-to-step-down.html>, Erişim tarihi: 27.02.2013
- Gargan, Edward A., Afghan President Ousted as Rebels, Approach Capital, **The New York Times**, April 17, 1992, <http://www.nytimes.com/1992/04/17/world/afghan-president-ousted-as-rebels-approach-capital.html?pagewanted=all&src=pm>, Erişim Tarihi: 27.02.2013
- Giustozzi, Antonio, "The Etnicisation of an Afghan Faction: Junbesh-i Milli from it Origins to the Presidential Elections (2004)" Development Destin Studies

Institute, September 2005, <http://eprints.lse.ac.uk/13315/1/WP67.pdf>, Erişim Tarihi: 30.09.2012

Gordon, Michael R., “U.S. Officials Link Pakistan Blast to Kabul Regime”, **The New York Times** April 17, 1988, <http://www.nytimes.com/1988/04/17/world/us-officials-link-pakistan-blast-to-kabul-regime.html>, Erişim Tarihi: 01.03.2013

“Guerrillas Report Defection Of Brother of Afghan Leader”, **The New York Times**, November 27, 1987, <http://www.nytimes.com/1987/11/27/world/guerrillas-report-defection-of-brother-of-afghan-leader.html>, Erişim Tarihi: 18.01.2013

“Gunboat Diplomacy”, <http://www.thefreedictionary.com/gunboat+diplomacy>, Erişim Tarihi: 07.05. 2012

Gwertzman, Bernard, “Afghanistan to Observe Cease-fire”, **The New York Times**, January 02, 1987, www.nytimes.com/1987/01/02/world/afghanistan-to-observe-a-cease-fire.html, Erişim Tarihi: 16.01.2013

Halliday, Fred, “War and Revolution in Afghanistan,” http://platypus1917.org/wp-content/uploads/readings/hallidayfred_afghanrev1978_NLR10901.pdf, Erişim Tarihi: 26.02.2013

Halman, Talat, “Oyuncak Bombalar”, **Milliyet Gazetesi**, 18.05.1987

Hamid Hussain, “Ethnic Factor in Afghanistan”, www.mediamonitors.net/hamidhussain2.html, Erişim tarihi: 30.12.2012

Haydar Aldıkaçtı, “151 Afgan Mülteci Sivas’ta Geçici Olarak iskân edildi”, **Milliyet Gazetesi**, 13.08.1982

“House Receptions”, <http://history.house.gov/Institution/Foreign-Leaders/House-Receptions/>, Erişim Tarihi: 12.03.2013

Hurst, Steve, “U.S. in a diplomatic hard place in dealingwithAfghanistan's Taliban”, **CNN World News**, October 8, 1996, <http://edition.cnn.com/WORLD/9610/08/afghan/index.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Ilgaz, Turhan, “Serhatin Ötesindeki Afganistan”, **Milliyet Gazetesi**, 18.04.1983

“Inesperada cita en la frontera afgana entre Gorbachov y Najibulá”, **El Pais**, 7 de Abril de 1988, http://elpais.com/diario/1988/04/07/portada/576367203_850215.html, Erişim Tarihi: 18.01.2013

Interview with Dr. Zbigniew Brzezinski-13/6/97, www.gwu.edu/~nsarchiv/coldwar/interviews/edisode-17/brzezinski2.html, Erişim Tarihi: 04.01.2013

Kazım, M., “İstanbuldan Hindistana” **Son Posta Gazetesi**, 12.06.1931, 11.07.1931

Khan, Zia Ullah, “The Soviet Invasion on Afghanistan and its Impact on Pakistan” International Essays I, 1st printing, National Defence University Press, Washington, DC, 1986, <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA233646>, Erişim Tarihi:01.03.2013

Kohen, Sami, “Ambargo Kısmen Kaldırıldı”, **Milliyet Gazetesi**, 03.10.1975

Kohen, Sami, “Reagan Doktrini”, **Milliyet Gazetesi**, 12.04.1986

Kohen, Sami, “Rusya Afganistan’da Kozlarını Oynuyor”, **Milliyet Gazetesi**, 01.01.1980

Krauthammer, Charles, “The Reagan Doctrine” **Time**, Apr. 01, 1985, www.upa.pdx.edu/IMS/currentprojects/TAHv3/Content/PDFs/Reagan_Monroe_Doctrine_TIME.pdf, Erişim Tarihi: 05.01.2013

Kurtcephe, İsrail, Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10573.pdf>, Erişim Tarihi: 25.02.2013

“Kyrgyz Veterans Remember Soviet-Afghan War Dead”, February 15, 2011, http://www.rferl.org/content/kyrgyz_afghan_war/2310089.html, Erişim Tarihi: 27.02.2013

“La explosión de Islamabad causó entre 300 y 400 muertos” **El Pais**, 12 ABR 1988,

http://elpais.com/diario/1988/04/12/internacional/576799203_850215.html,

Erişim Tarihi: 01.03.2013

“Las Republicas Asiaticas se Resisten a Ser Controladas”, **El Pais**, 20 Dic 1986, http://elpais.com/diario/1986/12/20/internacional/535417210_850215.html,

Erişim tarihi: 27.02.2013

Lyahovskiy, Aleksandr, **Tragediya i Doblest Afgana** <http://lib.rus.ec/b/216411/read>, Erişim Tarihi: 03.01.2013

Mark Fineman, “Mystery of Envoy’s Slaying in Kabul May Yield Secrets: Afghanistan: President Offers an open Inquiry into 1979 kidnap-Murder of U.S. Ambassador Adolph Dubs”, **Los Angeles Times**, March 28, 1992, www.articles.latimes.com/1992-03-28/news/mn-4287_1_adolph-dubs, Erişim Tarihi: 01.01.2013

Marshall, Monty G., Measuring the Societal Impact of War, Center for Systemic Peace, Center For International Development and Conflict Management, International Peace Academy, Lynne Rienner Publishers, 2002, <http://www.systemicpeace.org/IPAmgm.pdf>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Marwat, Fazal-ur-Rahim, “The End of an Era”, <http://www.afghanforums.com/archive/index.php/t-9717.html>, Erişim Tarihi: 29.12. 2012

Moshref, Rameen, “The Role of Afghanistan in the Fall of the USSR” <http://www.afghan-web.com/history/articles/ussr.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Mustafina, Mira, “Kara Mayor Boris Kerimbayev. Perviy Komandir Legendarnava Musulmanskava Batalyona Atmeçayet Tolka Adin Prazdnik-23 Fevralya”, **Sentraziya**, 23.02.2012, www.centrasia.ru/newsA.php?st=1329979980, Erişim Tarihi: 15.11.2012

“Musulmanskiy Batalyon i Spetsgruppa Alfa”, <http://afga-war-soldiers.narod.ru/s47.html>, Erişim Tarihi: 15.11.2012

- Ofner, Francis, “Begin-Sadat Summit to Keep Wary Eye on Soviet Thrusts”, **The Christian Science Monitor**, January 3, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0103/010348.html>, Erişim Tarihi: 18.10.2012
- Öymen, Örsan K., “Hoca Yardım Etmedi”, **Milliyet Gazetesi**, 27.06.1997
- Özçelik, Pınar Kaya, “12 Eylül’ü Anlamak”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 66-1, www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1595/17227.pdf, Erişim Tarihi: 01.03.2013
- Pazarcı, Emin, “ABD’nin Türkiye operasyonu” 17.08.2010, http://www.takvim.com.tr/yazi_dizisi/2010/08/17/abdnin_turkiye_operasyonu, Erişim: 01.03.2013
- “People and Society: Afghanistan” www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html, Erişim Tarihi: 25.02. 2013
- Pratap, Anita, “Who are the Taliban of Afghanistan?”, **CNN World News**, October 5, 1996, <http://edition.cnn.com/WORLD/9610/05/taleban/index.html?iref=allsearch>, Erişim Tarihi: 17 Eylül 2012
- Raskolnikov, F., “Civil War in Afghanistan”, **The Living Age**, May 1929, <https://docs.google.com/viewer?url=http://64.62.200.70/PERIODICAL/PDF/LivingAge-1929may/47-52/>, Erişim Tarihi: 07.02.2013
- “Rebels Launch Fresh Assault on Afghan Lapital”, **CNN**, November 19, 1995, <http://www-cgi.cnn.com/WORLD/Newsbriefs/9511/11-18/index.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2013
- Roberts, Sean, “Imaginary Terrorism? The Global War on Terror and the Narrative of the Uyghur Terrorist Threat”, **PONARS Eurasia Working Paper**, March 2012, www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/Roberts_WorkingPaper_March2012.pdf, Erişim Tarihi: 28.03.2012
- Rodrigues, Jason, “50 Years of Castro”, **Guardian**, 1 January 2009, <http://www.guardian.co.uk/world/2009/jan/01/fidel-castro-raul-cuba>, Erişim Tarihi: 13.12.2012

Rossan den Ouden, Maarten Prak, “Failure in Vietnam and Afghanistan”, A Comparative Analysis of the U.S. and Soviet Interventions, Universiteit Utrecht, www.igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2011-0511-200535/Failure%20in%20Vietnam%20and%20Afghanistan.pdf, Erişim Tarihi: 10.04.2013

Rubin, Alissa J., “Few Treatment Options For Afghans as Drug Use Rise”, **The New York Times**, 27.08.2011, <http://www.nytimes.com/2011/08/28/world/asia/28kabul.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

“Russia, Iran, India Accused of Arming Masood Forces”, <http://www.afghanistannewscenter.com/news/2001/june/jun28g2001.html>, Erişim Tarihi: 28.02.2012

Selçuk, İlhan, “Afganistan ve Ötesi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.01.1980

Serrano, Sebastian, “Seis Miembros de la CEI Firman un Acuerdo Militar”, **El Pais**, 16 May 1992, www.elpais.com/diario/1992/05/16/internacional/705967204_850215.html, Erişim Tarihi: 28.03.2013

Shane, Scott, “Soviet Premier Issues Nationwide Appeal for Help in Battling Rising Crime, The Baltimore Sun, 06.10.1990, www.articles.baltimoresun.com/1990-10-06/news/1990279016_1_ryzhkov-rising-crime-soviet-union, Erişim tarihi: 20.01.2013

Siddiqi, Kamal, “Ojhri disaster saw end of Junejo govt: Report” April 14, 1998, <http://www.expressindia.com/news/ie/daily/19980414/10450344.html>, Erişim Tarihi: 01.03.2013

Songur, İskender, “Suudi Arabistan, Sovyetler Birliği’ni Protesto Amacı ile Olimpiyatlardan Çekildi. B. Amerika Olimpiyat Komitesi Halkın Kararını Bekliyor”, **Milliyet Gazetesi**, 07.01.1980

Southerland, Daniel, “New US mood: 'Think Big' on Defense”, **The Christian Science Monitor**/ January 9, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0109/010948.html>, Erişim Tarihi: 22.10.2012

“Soviet, Russian War Veterans Protest In Russia”, 12.02.2011,
http://www.rferl.org/content/russia_veterans_protest/2306971.html, Erişim
Tarihi: 27.02.2013

Stork, Joe, “Carter Doctrine and the US Bases in the Middle East”, Merip Reports,
September 1980,
http://pages.pomona.edu/~vis04747/h124/readings/stork_carter_doctrine.pdf,
Erişim Tarihi: 26.11.2012

“şirket Profili”, www.tai.com.tr/tr/hakkimizda/sirket-profil, Erişim Tarihi:
01.03.2013

Taubman, Philip, “ Soviet Lists Afghan War Toll: 13,310 Dead, 35,478 Wounded”,
The New York Times, May 26, 1988,
www.nytimes.com/1988/05/26/world/soviet-lists-afghan-war-toll-13310-dead-35478-wounded.html, Erişim tarihi: 27.02.2013

Terence Smith, “The President Said Nyet”, **The New York Times**, January 20,
1980,
http://www.nytimes.com/packages/html/sports/year_in_sports/01.20.html,
Erişim Tarihi: 02.01.2013

Türenç, Pınar, “Türkiye’ye getirilecek Afgan Mültecilerin Seçimine Başlandı”,
Milliyet Gazetesi, 14.03.1982

Uludağ, Alican, “Bizim Çocuklar haber vermiş”, **Cumhuriyet Gazetesi**,
27.04.2012

Van Der Oye, David Schimmelpenninck, “Russian Foreign Policy: 1815-1917”,
The Cambridge History of Russia, Vol. II, Edited By: Dominic Lieven,
Cambridge University Press, United Kingdom, 2006

Vendina, Olga I., Vitaliy S. Belozerov, Andrew Gustafson, “The Wars in Chechnia
and Their Effects on Neighboring Regions”, **Eurasian Geography and
Economics**, Bellwether Publishing, 2007, 48, No.2

“Vietnam Conflict - Casualty Summary”,
www.siadapp.dmdc.osd.mil/personnel/CASUALTY/vietnam.pdf, Erişim
Tarihi: 27.02.2013

Walker, Edward W., Islam in Chechnya, www.iseees.berkeley.edu/articles/walker_1998-islam.pdf, Erişim tarihi: 30.03.2012

Walker, Ruth, "1,000 Afghans a Day Fleeing to Pakistan", **The Christian Science Monitor**, January 7, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0107/010722.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2013

Walker, Ruth, "Egypt Considers Break with Soviets over Invasion", **The Christian Science Monitor**, January 7, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0107/010717.html>, Erişim Tarihi: 22.10.2012

White, Nancy C., Anthony Collings, "Turkey on the Spot", **Newsweek**, 21.01.1980

White, Nancy, Sam Cohen, "Tough Talk in Turkey", **Newsweek**, 14.01.1980

White, Stephen, "Communism and the East: The Baku Congress", **Slavic Review**, Vol.33, No.3, Sep., 1974, 1920

Williams, Brian Glyn, "Shattering the Al-Qaeda-Chechen Myth (Part II), Exploring the Links Between the Chechen Resistance and Afghanistan", www.brianglynwilliams.com/shattered_II.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2013

Williams, Brian Glyn, "Writing the Dostumname: Field Research With an Uzbek Warlord In Afghan Turkistan", **Central Eurasian Studies Review**, Chief Editor: Virginia Martin, Vol.6, No. 1/2, Fall 2007

Willis, David K., "Soviets Pack Tough Propaganda with their Afghanistan Punch" **The Christian Science Monitor**, January 3, 1980, <http://www.csmonitor.com/1980/0103/010354.html>, Erişim Tarihi: 22. 10. 2012

Woodward, Bob, Charles R. Babcock, "Afganistán, la Mayor Operación de la CIA desde Vietnam", **El País**, 17 FEB 1985, http://elpais.com/diario/1985/02/17/internacional/477442809_850215.html, Erişim Tarihi: 11.10.2012

www.skywar.ru/afghan3.html, Erişim Tarihi: 24.12.2012

www.skywar.ru/afghan4.html, Erişim Tarihi: 24.12.2012

www.skywar.ru/afghan5.html, Erişim Tarihi: 24.12.2012

www.skywar.ru/afghan6.html, Erişim Tarihi: 24.12.2012

Yazaroğlu, Vahap, “Necibullah’tan Çağrı”, **Milliyet Gazetesi**, 02.04.1990

Yazaroğlu, Vahap, “Arabuluculuk Çağrısı”, **Milliyet Gazetesi**, 01.04.1990

E. KİşİSEL GÖRÜşME

Orhan Kavuncu

Merih Baran Erbuğ

EKLER

EK-1

KRONOLOJİ

M.Ö. 3000-M.Ö. 2000	Afganistan’da kentsel yaşamın başlaması
M.Ö. 6. yy.	Afganistan’da Ahameniş hâkimiyetinin kurulması
I. yy.	Kuşanların Afganistan’da hâkimiyetlerini pekiştirmeye başlamaları
V. yy.	Akhunların Kuzey Afganistan’ı da içine alan bir devlet kurmaları
VII. yy.	Arap Ordularının Afganistan’a sefer yapmaya başlamaları
999	Mahmud’un Gazneli Devleti’nde iktidara gelmesi
1040	Gazneliler ve Selçuklular arasında Dandanakan Savaşı
1188	Gazneli Devleti’nin sonu
1215	Gazne’nin Harzemşah Alaaddin Muhammed Tekeş tarafından ele geçirilmesi
1220	Afganistan topraklarında Moğol hâkimiyetinin başlaması
1380	Timur’un Herat’ı kuşatması ve Herat’ı ele geçirmesi
1504	Babür Şah’ın Kâbil’e gelişi
1526	Babür’ün Hindistan’da Delhi ve Agra’yı ele geçirmesi
1552	Ruslar tarafından Kazan’ın ele geçirilmesi
1648	II. Abbas döneminde Kandahar’ın Safeviler tarafından geri alınması
1709	Safevilerin Kandahar Valisi Gurgin Han’ın Mir Veys tarafından öldürülmesi, Mir Veys’in Kandahar’ı ele geçirmesi ve Galzayların Hotaki Hanedanını kurulması
1716-1717	Rusya İmparatorluğu tarafından Orta Asya’ya ilk defa bir keşif seferinin düzenlenmesi

- 1722 Hotaki Hanedanının İran'daki hâkimiyetinin başlaması
- 1730 Hotaki Hanedanının İran'daki hâkimiyetinin sonu
- 1738 Nadir Şah'ın Gazne'yi ele geçirmesi
- 1747 Nadir Şah'ın Ölümü
- Ahmet Şah Dürrani tarafından ilk Afgan devletini kurulması
- 1783 İngiltere'nin en önemli sömürgesi olan Amerika'yı kaybetmesi
- 1793 Timurşah'ın ölümü
- 1800 Rus Çarı I. Pavel'in Don Kazaklarını Güney Asya Seferine çıkarması
- 1801 İngiliz-İran anlaşması
- 1803 Şüca Ül-Mülk Kâbil'i zapt etmesi
- 1809 Şah Şüca döneminde İngiltere ve Afganistan arasında Peşaver'de bir anlaşma yapılması
- 1810 Şah Mahmud'un Kâbil'i ve tahtı ele geçirmesi
- 1818 İran ve Afgan Ordusu arasında meydana gelen Kâfir Kale Savaşı
- 1819 Yüzbaşı Muraviev'in Türkistan'a hareket etmesi
- 1837 İran Ordusunun Herat'ı kuşatması
- 1838 Hindistan Genel Valisi Auckland tarafından "Simla Manifestosu"nun ilan edilmesi (1 Ekim)
- 1839 I. İngiliz-Afgan Savaşı'nın başlaması
- 1841 İngilizlere karşı Kâbil'de olayların başlaması
- İngilizler ve Afgan kabile liderleri arasında İngiliz birliklerinin Kâbil'den çekilmeleri konusunda bir anlaşma yapılması (11 Aralık)
- 1842 İngilizler ve Afgan kabile liderleri arasında yapılan anlaşmanın bazı değişikliklerle yinelenmesi (Ocak)

- 6 Ocak'ta Kâbil'den hareket eden asker ve sivil yaklaşık 16.500 İngiliz asker ve sivilin Afgan kabileleri tarafından öldürülmesi
- I. İngiliz-Afgan Savaşı'nın bitişı
- Şüca Ül-Mülk'ün 1842 Kâbil'de öldürülmesi
- 1853 Sırderya üzerinde Hokand Hanlığına ait Ak Mescit kalesinin Ruslar tarafından ele geçirilmesi
- 1854 Dost Muhammed'in Herat'ı da alarak Afganistan'ın tamamına hükmeder hale gelmesi
- Kırım Savaşı'nın başlaması
- 1855 İran'daki Kacar Hanedanı Ordusunun Herat'ı elegeçirmek amacıyla Afganistan'a girmesi
- 1856 İran Ordusunun 25 Ekim da Herat'ı kısa süren bir kuşatmadan sonra ele geçirmesi
- Kırım Savaşı'nın sona ermesi
- 1857 İran Ordusunun Herat'tan çekilmesi
- İngiltere ve İran arasında Paris Anlaşması'nın İmzalanması
- İngiliz otoritesine karşı Hindistan'da "Sipahi Ayaklanması"nın çıkması
- 1864 Türkistan şehrinin Ruslar tarafından elegeçirilmesi
- 1865 Taşkent'in Ruslar tarafından elegeçirilmesi
- 1868 Semerkand'ın Ruslar tarafından elegeçirilmesi
- 1872 Rusya'nın Kaşgar Hükümeti ile bir ticaret anlaşması imzalaması (8 Haziran)
- 1873 Hive'nin Rus himayesini kabul etmesi
- Şir Ali döneminde Afganistan ve İran arasındaki Sistan anlaşmazlığının İngiliz hakemliği ile Afganistan aleyhine çözülmesi

- 1876 Türk-Rus Savaşı sırasında II. Abdülhamit tarafından Afganistan'a bir elçi gönderilmesi
- Ruslar tarafından Hokand'da hanlık yönetimini kaldırarak onun yerine Fergana Eyaleti'nin kurulması
- 1878 Rusya'nın Afganistan istikametinde kuvvet kaydırması
- II. İngiliz-Afgan Savaşı'nın başlaması
- Şir Ali'nin Kâbil'den kaçması
- 1879 Kandahar'ın İngilizler tarafından ele geçirilmesi (Ocak)
- Afgan yönetimince Kâbil'de kalması kabul edilen İngiliz heyetinin tamamının öldürülmesi (Eylül)
- İngiltere ve Afganistan arasında Gendemek Anlaşması'nın imzalanması
- 1880 II. İngiliz-Afgan Savaşı'nın sona ermesi
- Afganistan'da Abdurrahman Han'ın iktidara gelişi
- 1884 Merv'in Ruslar tarafından işgal edilmesi
- 1885 Rusya'nın Afganistan'a ait olan ve Amu derya Nehri'nin kuzeyinde bulunan Pancdeh Vahalarını, sonra da Yukarı Pamir bölgesini ele geçirmeleri
- 1893 Afganistan ve Hindistan arasında Durand Hattı'nın ilanı
- 1896 Emir Abdurrahman tarafından Afganistan birliğinin sağlanması
- 1901 Abdurrahman Han'ın ölümü
- 1904 Rus-Japon Savaşı'nın başlaması
- 1905 Rus-Japon Savaşı'nın sona ermesi
- Afganistan ve İngiltere arasında Abdurrahman Han döneminde imzalanmış olan anlaşmanın yenilenmesi (31 Mart)
- 1907 Rusya ve İngiltere arasında anlaşma yapılması

- 1915 I. Dünya Savaşı sırasında Afganistan'ın tarafsızlığını ilan etmesi (28 Ağustos)
- 1916 Türkistan'da isyan çıkması ve Kuzey Afganistan'a göçler
- 1917 Rusya'da Bolşevik İhtilali ve iç savaşın başlaması
- 1918 Basmacılık hareketinin başlaması ve Türkistan'dan Kuzey Afganistan'a göçler
- Habibullah Han'a yönelik suikast girişiminde bulunulması
- 1919 Afgan Emiri Habibullah Han'ın bir suikast sonucu öldürülmesi (20 Şubat)
- Amanullah Han'ın emirliğini ve Afganistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi (27 Şubat)
- III. İngiliz-Afgan Savaşı'nın başlaması (3 Mayıs)
- İngiltere ve Afganistan arasında Revalpindi'de geçici barış anlaşmasının imzalanması (8 Ağustos)
- Bolşevik rejimin Afganistan'ın bağımsızlığını tanınması
- Komünist Enternasyonalin birinci toplantısının yapılması
- 1920 Kızıl Ordu tarafından Buhara'nın alınması
- I. Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül)
- Abdurrahman (Samadani) Bey'in Milli Hükümet'in temsilcisi olarak Afganistan'a gönderilmesi (Ağustos)
- Cemal Paşa ve heyetinin Afganistan'a gidişi
- 1921 İngiltere ve Afganistan arasında Kâbil Anlaşması'nın imzalanması (22 Kasım)
- Rus-Afgan Dostluk Anlaşması'nın imzalanması (28 Şubat)
- Türk-Afgan Anlaşması'nın imzalanması (1 Mart)
- 1922 Bolşevik Rusya'da iç savaşın bitişi

- SSCB'nin kurulması
- Cemal Paşa ve iki yaverinin Tiflis'te öldürülmesi (21 Temmuz)
- 1923 Afganistan'ın ilk yazılı anayasasının kabulü
- 1924 Amanullah Han yönetimine karşı Host ayaklanmasının çıkması
- 1926 SSCB ve Afganistan arasında bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmasının imzalanması
- Amanullah Han'ın "Afganistan Kralı" unvanını kullanmaya başlaması
- 1928 Amanullah Han ve eşi Kraliçe Süreyya'nın Türkiye ziyareti
- Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın imzalanması (25 Mayıs)
- 1929 Beççe-i Saka'nın Afganistan yönetimini zorla ele geçirmesi (13 Ocak)
- Nadir Han'ın Beççe-i Saka kuvvetlerini mağlup ederek Kâbil'e girmesi (9 Ekim)
- Muhammed Haşim Han'ın Afganistan Başbakanı olması
- 1930 SSCB'de "kollektivizasyon" uygulamalarının başlaması Türkistan'dan Kuzey Afganistan'a göçler
- Afganistan'da Nadir Şah'ın krallığının Loya Cirge tarafından onaylanması
- 1931 Afganistan'da 1931 Anayasası'nın kabulü
- Gulam Nabi Han'ın 1931 yılında Nadir Şah tarafından öldürtülmesi
- 1933 Nadir Han'ın kardeşi Serdar Muhammed Aziz Han'ın bir suikast sonucu öldürülmesi
- Nadir Şah'ın Kâbil'de bir suikast sonucu öldürülmesi (8 Kasım)
- Afganistan'ın Türkiye, Estonya, Letonya, Lehistan (Polonya), Romanya, SSCB ve İran ile Londra'da "Tecavüzün Tarifi Hakkında Anlaşma"yı imza etmesi (3 Temmuz)

- 1934 Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olması (27 Eylül)
- İran ve Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlığının çözülmesi için Türk hakem heyetinin çalışmalarına başlaması
- 1935 İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi
- İran ve Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlığının Türk hakem heyetinin çalışmaları sonucu çözüme kavuşturulması
- 1936 Afganistan ve ABD arasında bir dostluk anlaşmasının imzalanması
- Sovyet-Afgan Ticaret Anlaşması'nın imzalanması
- 1937 Afganistan, Irak, İran ve Türkiye arasında Sadabad Paktı'nın imzalanması (8 Temmuz)
- 1938 Sadabad Paktı'nın yürürlüğe girmesi (25 Haziran)
- 1940 Afganistan'ın II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmesi (17 Ağustos)
- 1945 İngiltere'de İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi (26 Temmuz)
- 1946 Muhammed Haşim Han'ın Afganistan Başbakanlığı görevinin sona ermesi
- Şah Mahmud Han'ın Afganistan Başbakanı olması
- Sovyet-Afgan Sınır Anlaşması'nın imzalanması (30 Haziran)
- 1947 İngiltere'nin Hindistan'dan çekilmesi (1947-1948)
- Truman Doktrini'nin ilan edilmesi (12 Mart 1947)
- Hint Yarımadası'nın Pakistan ve Hindistan olarak ikiye ayrılması (15 Ağustos),
- Pakistan'ın bağımsızlığını kazanması
- Kandahar'da Uyanan Gençlik (Viş Zalmayan) örgütünün kurulması
- 1948 Batı Avrupa Birliği'nin kurulması
- 1949 Kuzey Atlantik İttifakı (NATO)'nın kurulması (4 Nisan)

- Afganistan Ulusal Meclisinin, İngiltere ile 1921 yılında yapılan anlaşmanın kabilelerle ilgili kısmını tanımadığını ilan etmesi
- Afgan Afridi Kabilesinin Tira Bağ'da bir Peştunistan Meclisi oluşturmak için toplanması (12 Ağustos), Razmak'ta daha büyük bir meclis toplanması ve Peştunistan Başkanının seçilmesi
- 1950 Pakistan tarafından Afganistan'ın petrol ithalatının üç aylığına durdurulması
- SSCB-Afganistan Takas Anlaşması'nın imzalanması
- 1951 Pakistan Başbakanı Liyakat Ali Han'ın öldürülmesi
- Afganistan'ın askeri yardım talebinin ABD tarafından reddedilmesi
- 1953 Şah Mahmud Han'ın Afganistan Başbakanlığı görevinin sona ermesi
- Muhammed Davud Han'ın Afganistan'da başbakanlık görevine gelişi (20 Eylül)
- Çekoslovakya'da Pilsen Ayaklanması
- Doğu Berlin Ayaklanması
- SSCB Lideri Stalin'in ölümü
- ABD Başkan Yardımcısı Nixon'un Afganistan Ziyareti
- 1954 Afganistan'ın askeri yardım talebinin ABD tarafından reddedilmesi
- 1955 Varşova Paktı'nın kurulması (14 Mayıs)
- Bandung Bağlantısızlar Konferansı (18-24 Nisan)
- Pakistan'ın "Tek Birim Planı"nı ilan etmesi
- SSCB-Afganistan arasında yeni bir takas protokolünün yapılması
- Kruşçev ve Bulganin'in Afganistan ziyareti
- SSCB'nin Peştunistan meselesinde Afganistan'ı desteklediğini açıklaması
- 1956 Polonya Poznan'da işçi ayaklanması

	Macaristan olayları (22 Ekim-11 Kasım)
	SEATO'nun Durand Hattı'nı, Afganistan-Pakistan arasında uluslararası sınır olarak kabul ettiğini ilan etmesi
	SSCB-Afganistan arasında bir kredi anlaşmasının yapılması
	Başbakan Adnan Menderes'in Afganistan ziyareti
1957	Kral Zahir Şah'ın SSCB (Moskova) ziyareti
	Kral Zahir Şah'ın Türkiye ziyareti
	Afganistan Başbakanı Davud Han'ın Türkiye ziyareti
1958	Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mareşal Voroşilov'un Afganistan ziyareti
	Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Afganistan ziyareti
	Afganistan'da siyasi İslam hareketinin belirginlik kazanması
	Muhammed Davud Han'ın ABD ziyareti
1959	ABD Başkanı Eisenhower'ın Afganistan ziyareti (Aralık)
	SSCB-Afganistan arasında teknik işbirliğinin geliştirilmesine yönelik anlaşmanın imzalanması
1960	Kruşçev'in Afganistan ziyareti
1961	Belgrad'da yapılan "Bağlantısızlar Hazırlık Konferansı"
	Davud Han yönetiminin Pakistan ile diplomatik ilişkileri kesmesi
1963	Davud Han'ın 1963 yılında başbakanlık görevinden istifa etmesi
	Muhammed Yusuf kabinesinin Kral tarafından onaylanması (14 Mart)
	Kral Zahir Şah'ın ABD Ziyareti
	SSCB Lideri Brejnev'in Afganistan Ziyareti
	Nükleer Denemeleri Yasaklama Anlaşması
1964	Afganistan'da 1964 Anayasası'nın kabulü (19 Eylül)

- Kral Zahir Şah'ın Çin Ziyareti
- 1965 Afganistan'da ilk serbest seçimlerin yapılması (Ağustos-Eylül)
- Babrak Karmal, Nur Muhammed Nur, Fezanul Hak Fezan ve Anahita Ratebzad'ın Afganistan Parlamentosu'nun Halk Meclisi'ne seçilmeleri
- Nur Muhammed Taraki ve bazı sol görüşlüler tarafından Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin kurulması
- Taraki'nin "Halk" gazetesini yayımlamaya başlaması
- Kâbil Üniversitesi öğrencilerinin Halk Meclisini işgal etmeleri (24 Ekim)
- Sehum-i Akrah olayları (25 Ekim)
- ABD'nin Vietnam Savaşı'nın başlaması
- 1966 Halk gazetesinin devlet tarafından kapatılması
- 1967 ADHP'nin Taraki ve Karmal liderliklerinde ikiye bölünmesi
- Arap-İsrail Savaşı'nın başlaması
- 1968 Varşova Paktı güçlerinin Çekoslovakya'ya girmesi
- Süleyman Layık ve Mir Ekber Hayber editörlüğünde "Perçem" gazetesinin yayımlanmaya başlaması
- Halk gazetesine yakın "Seda-i Avam" adlı bir gazetenin yayımlanmaya başlaması
- "Gahiz" (Sabah) adlı gazetenin yayımlanmaya başlaması
- "Şule-i Cavid" adlı gazetenin yayımlanmaya başlaması
- Sitem-i Milli grubunun Perçem hizbinden ayrılması
- 1969 Afganistan'da parlamento seçimlerinin yapılması
- Babrak Karmal ve Hafızullah Emin'in milletvekili olarak Parlamenteoya girmeleri
- Perçem gazetesinin devlet tarafından kapatılması

- 1970 Lusaka’da Üçüncü Bağlantısızlar Konferansının yapılması
Genç Müslümanlar örgütünün Kâbil Üniversitesi Öğrenci Konseyi’nde çoğunluğu ele geçirmesi
- 1972 Musa Şefik’in Başbakanlığa atanması (8 Aralık)
Nixon ve Brejnev tarafından “Stratejik Silahların Sınırlandırılması Anlaşması”nın imzalanması (26 Mayıs)
- 1973 Afganistan’da Muhammed Davud’un hükümet darbesi ile yönetimi ele geçirmesi (17 Temmuz)
SSCB’nin yeni Afganistan rejimini tanıması (20 Temmuz)
Pakistan’ın yeni Afganistan rejimini tanıması (22 Temmuz)
Eski Başbakan Muhammed Haşim Meyvandval ve bazı kişilerin Davud rejimi tarafından tutuklanmaları (20 Eylül)
- 1974 İslami kesim ileri gelenlerinin Davud rejimi tarafından tutuklanması
Muhammed Davud’un SSCB’yi ziyareti
Muhammed Davud’un Asya Kolektif Güvenlik Sistemi ile ilgili bir açıklama yapması
- 1975 Afgan yönetimindeki komünist eğilimlilerin etkisinin sona erdirilmesi
Gülbeddin Hikmetyar ile Burhaneddin Rabbani’nin Pakistan’a kaçmaları ve Afganistan’da silahlı isyan girişiminde bulunmaları (Ağustos)
Muhammed Davud’un İran Ziyareti
- 1976 Pakistan Başbakanı Butto’nun Afganistan ziyareti (7 Haziran) ve “Kâbil Ruhı”nın ortaya çıkması
Afganistan-Pakistan arasındaki görüşmelerin ikinci turunun Pakistan’da gerçekleştirilmesi (20-24 Ağustos)
- 1977 Halk ve Perçem gruplarının tekrar birleşmesi

- Butto ve Muhammed Davud'un Kâbil'de görüşmeleri (9 Haziran)
- Pakistan Devlet Başkanı General Ziya ül-Hak'ın Afganistan'ı ziyareti (Ekim)
- Muhammed Davud'un SSCB'yi ziyareti (12-15 Nisan)
- Loya Cirge tarafından Afganistan'ın 1977 Anayasası'nın onaylanması
- Muhammed Davud'un Afganistan Devlet Başkanlığına seçilmesi
- Jimmy Carter'ın ABD Başkanlığına seçilmesi
- 1978 Muhammed Davud'un Pakistan'ı ziyareti (5 Mart)
- Afganistan ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında bir ticaret anlaşmasının imzalanması (Mart)
- Afganistan'da Savr İnkılâbı (27 Nisan)
- Nuristan'da bir silahlı ayaklanmanın başlaması
- Rejime karşı halk hareketlerinin başlaması
- SSCB ve Afganistan arasında "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması"nın imzalanması (5 Aralık)
- 1979 Çin'in Vietnam'ı işgal etmesi
- ABD'nin Kâbil Büyükelçisi Adolph Dubs'un öldürülmesi (14 şubat)
- Herat Ayaklanması (15 Mart-21 Mart)
- SALT-II Anlaşması'nın imzalanması (Haziran)
- İran'da 66 ABD'linin rehin alınması, "Rehineler Krizi" (4 Kasım)
- İlk Sovyet askeri birliğinin Afganistan'a gelmesi (7 Temmuz)
- Taraki-Emin çatışması (14 Eylül)
- Taraki'nin sağlık sebepleri nedeniyle görevinden ayrıldığının açıklanması (16 Eylül)

Taraki'nin hastalığı nedeni ile hayatını kaybettiğinin açıklanması
(9 Ekim)

SSCB Politbürosu tarafından Afganistan'a askeri müdahale kararının onaylanması (12 Aralık)

Sovyet askeri birliklerini havadan Kâbil'e taşınmaya başlanması
(24 Aralık)

Sovyet askeri birliklerinin havadan Afganistan'a nakliyesinin tamamlanması (27 Aralık)

Hafızullah Emin'in Rus Özel Kuvvetleri tarafından öldürülmesi
(27 Aralık)

Babrak Karmal'ın Afgan halkına hitaben ilk konuşmasını yapması
(27 Aralık)

Afganistan'daki Sovyet birliklerinin komutanı olan Mareşal Sergey Sokolov'un Kâbil'e gelişi (28 Aralık)

1980 Babrak Karmal'ın Kâbil'e gelişi (1 Ocak)

Kâbil'de 8'inci Afgan Piyade Tümeni'nin Sovyet Birliklerine mukavemetinin sona ermesi (5 Ocak)

BM Genel Kurulu'nun Afganistan'daki durumu görüşmek üzere toplanması (14 Ocak)

Kâbil'de genel grevin başlaması (Şubat)

ABD Senatosu tarafından SALT-II görüşmelerinin ertelenmesi

Türkiye ve ABD arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)'nın imzalanması (29 Mart)

Afganistan'daki Sovyet Ordusunun askeri kuvvet yapısını değiştirmeye başlaması

Sovyetler Birliği tarafından Taşkent'te bir İslam konferansı düzenlenmesi (Eylül)

- 1981 BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'ın Javier Perez de Cuellar'ı Afganistan sorununun çözümü için özel temsilci olarak ataması (11 Şubat)
- ABD'de Reagan'ın başkanlığa seçilmesi
- Pakistan'da mücahit partilerin "Yedi Parti Koalisyonu" oluşturması
- Türkiye'nin Afganistan'la olan diplomatik ilişkilerini maslahatgüzar seviyesine düşürmesi (Temmuz)
- Tahir Mutahhar, Abdül Mennan, Abdülkerim Mahdum ile Nurettin Talkani önderliğinde "Türkistan Mücahitleri Kongresi"nin düzenlenmesi
- "Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam İttihadı" adında bir partisinin kurulması
- Devlet Başkanı Kenan Evren ve heyetinin Pakistan'ı ziyareti (Aralık)
- 1982 Sovyet Ordusunun Afganistan'daki savaşa yönelik yeni bir hava doktrini geliştirmeye başlaması
- 1983 Sovyet Ordusunun Afganistan'ın tüm vilayetlerinde varlık göstermeye başlaması
- Sovyet Ordusu ve Ahmet Şah Mesut arasında bir ateşkes anlaşmasının yapılması
- Sovyet Ordusunun kara harekâtlarının sorumluluğunu Afgan Ordusuna bırakması
- 1984 Sovyet Ordusunun Afganistan'da ana muharebe şekli olarak özel birlik harekâtını benimsemesi
- 1985 Reagan Doktrini'nin açıklanması
- Gorbaçov'un SSCB liderliğini devralması
- Mücahit partileri tarafından "Birleşik Askeri Cephe"nin kurulması

- Suudi Arabistan'ın girişimi ile geniş tabanlı bir mücahit birliğinin oluşturulması
- Mücahitler tarafından “Blowpipe” füzelerinin kullanılmaya başlanması
- 1986 Bakü’de bir İslam konferansı düzenlenmesi (Ekim)
- Mücahitler tarafından “Stinger” füzelerinin kullanılmaya başlanması (25 Eylül)
- Muhammed Necibullah'ın Babrak Karmal'dan Afganistan liderliğini devralması
- Necibullah'ın Moskova ziyareti (Aralık)
- 1987 Yeni Afganistan Anayasasında İslam'ın devlet dini olarak ilan edilmesi
- SSCB'nin çekilme takvimi konusunda ilk teklifini yapması (Ocak)
- 1988 Necibullah'ın Küba'ya resmi bir ziyareti
- Necibullah'ın yeni Afganistan Hükümetini açıklaması (16 Haziran)
- Taşkent'te yapılan Gorbaçov-Necibullah görüşmesi
- Cenevre Anlaşmalarının imzalanması (14 Nisan)
- Cenevre Anlaşmalarının yürürlüğe girmesi (15 Mayıs)
- Sovyet Ordusunun Afganistan'dan çekilmeye başlaması (15 Mayıs)
- 1989 Sovyet Ordusunun Afganistan'dan çekilme işleminin tamamlanması (15 Şubat)
- Hazara Partileri Şura, Nasr ve Pasdaran'ın birleşmesi ve “Hizb-i Vahdet” in ortaya çıkması
- Pakistan'ın Revalpindi şehrinde direniş grupları tarafından Geçici Afganistan Hükümetinin kurulması (23 Şubat)
- Hikmetyar'ın ittifaktan ayrılması (Ağustos)

- 1990 Necibullah Hükümetine yönelik bir darbe girişimi (5 Mart)
- 1991 SSCB’de Gorbaçov’a yönelik darbe girişimi (Ağustos)
- 1992 SSCB’nin Dağılması
- Abdürreşit Dostum’un Necibullah’a olan desteğini sona erdirmesi
- Direnışçilerin Kâbil saldırısı sonucu Necibullah’ın görevini bırakması (Nisan)
- Kâbil’de Geçici Hükümetin kurulması, Müceddidi’nin devlet başkanlığına getirilmesi
- General Dostum tarafından Mezar-ı Şerif kentinde 1992 yılı Mayıs ayının sonunda bir şura düzenlenmesi ve Cünbüş-ü Milli’nin kurulması
- 1993 Benazir Butto’nun Pakistan’da yeniden Başbakan olarak görevlendirilmesi
- 1994 Taliban’ın ilk silahlı eylemini gerçekleştirmesi
- Taliban Muhammed Rabbani’nin Kâbil’deki Burhaneddin Rabbani ile görüşmelerde bulunması
- Taliban’ın Kandahar’da kontrolü sağlaması (5 Kasım)
- 1995 Taliban’ın Herat’ı ele geçirmesi (5 Eylül)
- 1996 Taliban’ın Kâbil’i ele geçirmesi (27 Eylül)
- Eski Devlet Başkanı Muhammed Necibullah’ın Taliban tarafından idam edilmesi
- 1997 General Dostum’un Afganistan’dan ayrılarak İran’a geçmesi (Kasım)
- Taliban’ın Afganistan’ın kuzeyine doğru ileri harekete başlaması
- Taliban’ın Mezar-ı Şerif’i ele geçirmesi
- General Dostum’un tekrar Afganistan’a dönmesi (Eylül)
- Mezar-ı Şerif’in Taliban’dan geri alınması

1998 Mezar-ı Şerif'in yeniden Taliban'ın eline geçmesi
Taliban'ın Pencşir Vadisi dışındaki tüm Afganistan'da kontrolü ele geçirmesi

EK-2

BELGELER

جنوبی ک
۲۶-۱۰-۲۱

A	6/6320
B	2
C	19

GNKUR
ATASE
ARŞIVI

مندی سرخوردی

مذاکره بد و طاعت است جلیب شدن مورد و سینه کی امرایم صورتی ندرده مند و...

مندی سرخوردی

افغان نامی محمد بنک واقع اولان آنروم و جعفر بنک [مندی سرخوردی] افغان اولونک
اصلاح و نیکی ایچون اردو مزدون برکعت انتخاب و اعزام و غیره ایتمه - اربان صبر باره
ماکزی نعلک، ساری، و طرخی، استخار، نعلاف، عین زمانه و نعلن نعلافدن آکلامه -
شندون [بقی] بیله اولونک شونون بور و طیفیر علی و اخلاق ای و شامه ایتمه
[اسی حتمی ت] آداب و شرائط تمامه رعایت - و اردو مزدون هر دو لوحدات
نصاب لای و جعفر بنک سید معصوم و قیام خطا نعلن یوزباشی ای فاعلمقام نیر سده بر -
کلی عیبه لرجه انتی - ایلمه نعلک و نعلیت عیبه سی مانده بولامه شومک اون نعلیت نعلن
و اعزام عیبه عیبه - جو اندی بولامه نعلن نعلن - مادیله بد و طاعت نعلن نعلن نعلن نعلن

۱۱/۱۱/۲۱

Reduction for drugs etc. for First Aid Pharmacy Box

O.F.C. MEDICAL SERVICE

Ankara Suriye Elçiliği

Sayı : 316(701)

Tarih: 2.7/1956

Konu: Adnan Menderes'in Afganistanı ziyaretini .

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

CUMHURİYET ARŞİVİ

Suriye Hariciye Vekâletine

Türk Devlet adamları ,Pakistan'la yakınlaştıktan sonra şimdi de Afganistan'la bir yakınlaşma teminine büyük gayretler sarfetmektedirler. Afganistan sefaretileri bir ay devam eden temaslardan sonra Türkiye Başvekili Adnan Menderes kalabalık bir hey'etle birlikte bugün Afganistan'a hareket etmiştir.

Pakistan Reisi Cumhurbaşnın Türkiye'yi ziyaret ettiği bu günlerde Başvekilin bu şekilde seyahatı Türkiye'deki diplomatların dikkatini çekmiştir. Bunlardan bazıları iki memleket arasında bir dostluk maddesinin imzalanması ve Türkiye'nin Afganistan'la Pakistan ihtilâflarına aracılık yapmasını mah' temel görmektedirler.

Halk Partisi ileri gelenlerinden biri , bu ziyaretin İngilizler tarafından istendiğini bana söyledi. İngilizler , Türkiye'nin Afganistan'da sözü dinlendiğini , orada askeri ve kültür heyetleri bulunduğunu bildikleri için Kâbil hükümetini Bagdat paktına sokmasını Türkiye hükümetinden istemiş , karşılık olarak Kıbrıs davasını Türkiye'nin arzusuna göre halletmeği vadeylemiştir.

Türkler, bu adından sonra Libya, Tunus ve Fas'la anlaşmalar hazırlamak suretile Mısır'ı ve onunla birlik olan diğer Arap memleketlerini çember içine almaya çalışmaktadırlar.

Afganistan ziyaretinden çıkan neticeleri ayrı bir raporla arzedeceğim.

Elçi

Ömer KI-Adda

030	01			62	380	28

BCA, 030-0-001-000-000-62-380-28

**ÖZEL ASKERİ KUVVETLERİNİN
GÜVENLİĞİ**

ları makul olmaya sevk için istediğine göre , bu randevu'nun hikmeti vücuda kalmamış oluyordu .

NAİM FAN - Vaziyet sarıhdi : Tevhisi İdare Kararını emrivaki haline getirmişlerdi . Bundan Başka transiti kesmişlerdi . BU düşmanca bir hareket idi . Maksatları Afganistanı iktisaden abluka edip onu dize getirmek idi . Mallarımızı geçirmek için başka yol aramak mecburiyetinde idik . Bu yolu bulduk . Bu bloküs muvacehesinde iktisadî yardıma da muhtacdık : onu da "uslardan bulduk .

Pakistanın askeri kuvvetinin artması bize de silah aramak mecburiyetini tahmil ediyordu . Bunun için yabancı memleketlere heyetler gönderdik . Bu yardımı da şimal Komşumuzdan bulduk .

Mulasa , Pakistan Hükümeti tarafından alınan tedbirler , bize karşı alınan tedbirler muvacehesinde adım adım bize empoze olmuştur . Bu itibarla bu yola sülûk etmiş olmanın mesuliyeti bizi buna mecbur edenlere racidir ve bu siyasetimize devam etmek mecburiyetinde kalmamızın getirebileceği neticelerin neler olabileceğini evvelinden kestirmek mümkün değildir .

Pakistanla Afganistan arasında yalnız siyasi dostluk için değil tabii dostluk için de tabii sebebler ve sahe vardır . Biz, gerek siyasi dostluk yapmak gerek bu tabii dostluğun icabatına göre hareket etmek bakımından elimizden geleni yaptık . Fakat Pkiastan yanaşmadı .

Afganistanla Türkiye arasındaki münasebetler yalnız dostane değil biraderanedir . Bundan dolaydır ki Pakistanla aramızdaki vaziyetin düzelmesi için ondan beklediklerimiz vardır ve bu hususda ne yaparsa bizi minnetdar edecektir .

Ekselanslarının buraya teşrifleri tam zamanında vukubuldu .

030	01			20	114	13

BCA, 030-01-00-00-20-114-10-5

Executive Registry
79-1579

Findings Pursuant to Section 662 of the Foreign Assistance Act of 1961, As Amended, Concerning Operations in Foreign Countries Other Than Those Intended Solely for the Purpose of Intelligence Collection

I find the following operation in foreign countries is important to the national security of the United States, and direct the Director of Central Intelligence, or his designee, to report this finding to the concerned committees of the Congress pursuant to Section 662, and to provide such briefings as necessary.

SCOPE

WORLDWIDE

DESCRIPTION

Under the guidelines cleared with the Department of State, and when time is of the essence under specific guidance from the Assistant to the President for National Security Affairs in which case the Secretary of State shall be promptly notified, task or encourage the network of agents or other contacts in foreign countries to provide non-attributable propaganda, or related actions, not amounting however to separate major initiatives in support of the following U.S. foreign policy objectives.

(22) Expose the Democratic Republic of Afghanistan and its leadership as despotic and subservient to the Soviet Union; publicize efforts by the Afghan insurgents to regain their country's sovereignty.

Jimmy Carter

The White House
Washington, D.C.
Date: July 3, 1979

DERIVATIVE CL BY 022367
☐ DECL ☒ REVW ON 25 June 1999
DERIVED FROM D9d.5

~~SECRET/SENSITIVE~~

DECLASSIFIED
per 3/4/04 NSC
BY *John* NARA, DATE 3/18/04

Jimmy Carter İmzalı Belge-1

<http://presidentiallibraries.c-span.org/Content/Carter/CarterAfghanistan.pdf>

~~SECRET/SENSITIVE~~

Executive Registry
79-1581

Finding Pursuant to Section 662 of the Foreign Assistance Act of 1961, as Amended, Concerning Operations in Foreign Countries Other Than Those Intended Solely for the Purpose of Intelligence Collection

I find the following operations in foreign countries are important to the national security of the United States, and direct the Director of Central Intelligence, or his designee, to report this finding to the concerned committees of the Congress pursuant to Section 662, and to provide such briefings as necessary.

SCOPE

AFGHANISTAN

DESCRIPTION

Support insurgent propaganda and other psychological operations in Afghanistan; establish radio access to the Afghan population through third country facilities.

Provide unilaterally or through third countries as appropriate support to Afghan insurgents, either in the form of cash or non-military supplies.

J Carter

The White House
Washington, D.C.
Date: July 3, 1979

DECLASSIFIED
per 3/4/04 NSC
letter
BY *[signature]* NARA, DATE 3/18/04

DERIVATIVE CL BY 022367
☐ DECL & REVW ON 25 June 1999
DERIVED FROM D9d.5

Jimmy Carter İmzalı Belge-2

<http://presidentiallibraries.c-span.org/Content/Carter/CarterAfghanistan.pdf>

**Transcript of Telephone Conversation
Between Soviet Premier Alexei Kosygin
and Afghan Prime Minister Nur
Mohammed Tarki, 17 or 18 March 1979**

Kosygin: Ask Comrade Taraki, perhaps he will outline the situation in Afghanistan.

Taraki: The situation is bad and getting worse.

Kosygin: Do you have support among the workers, city dwellers, the petty bourgeoisie, and the white collar workers in Herat? Is there still anyone on your side?

Taraki: There is no active support on the part of the population. It is almost wholly under the influence of Shiite slogans - follow not the heathens, but follow us. The propaganda is underpinned by this.

Kosygin: Are there many workers there?

Taraki: Very few—between 1,000 and 2,000 people in all.

Kosygin: What are the prospects?

Taraki: We are convinced that the enemy will form new units and will develop an offensive.

Kosygin: Do you not have the forces to rout them?

Taraki: I wish it were the case.

Kosygin: What, then, are your propos-

Nur Muhammed Taraki-Kosigin Telefon Görüşmesi -1

**(Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan, e-Dossier No.4, Woodrow Wilson
International Center For Scholars)**

als on this issue?

Taraki: We ask that you extend practical and technical assistance, involving people and arms.

Kosygin: It is a very complex matter.

Taraki: Iran and Pakistan are working against us, according to the same plan. Hence, if you now launch a decisive attack on Herat, it will be possible to save the revolution.

Kosygin: The whole world will immediately get to know this. The rebels have portable radio transmitters and will report it directly.

Taraki: I ask that you extend assistance.

Kosygin: We must hold consultations on this issue. Do you not have connections with Iran's progressives? Can't you tell them that it is currently the United States that is your and their chief enemy? The Iranians are very hostile toward the United States and evidently this can be put to use as propaganda. What foreign policy activities or statements would you like to see coming from us? Do you have any ideas on this question, propaganda-wise?

Taraki: Propaganda help must be combined with practical assistance. I suggest that you place Afghan markings on your tanks and aircraft and no one will be any the wiser. Your troops could advance from the direction of Kushka and from the direction of Kabul. In our view, no one will be any the wiser. They will think these are Government troops.

Kosygin: I do not want to disappoint you, but it will not be possible to conceal this. Two hours later the whole world will know about this. Everyone will begin to shout that the Soviet Union's intervention in Afghanistan has begun. If we quickly airlift tanks, the necessary ammunition and make mortars available to you, will you find specialists who can use these weapons?

Taraki: I am unable to answer this question. The Soviet advisers can answer that.

Kosygin: Hundreds of Afghan officers were trained in the Soviet Union. Where are they all now?

Taraki: Most of them are Moslem reactionaries. We are unable to rely on them, we have no confidence in them.

Kosygin: Can't you recruit a further 50,000 soldiers if we quickly airlift arms to you? How many people can you recruit?

Taraki: The core can only be formed by older secondary school pupils, students,

and a few workers. The working class in Afghanistan is very small, but it is a long affair to train them. But we will take any measures, if necessary.

Kosygin: We have decided to quickly deliver military equipment and property to you and to repair helicopters and aircraft. All this is for free. We have also decided to deliver to you 100,000 tons of grain and to raise gas prices from \$21 per cubic meter to \$37.

Taraki: That is very good, but let us talk of Herat. Why can't the Soviet Union send Uzbeks, Tajiks, and Turkmens in civilian clothing? No one will recognize them. We want you to send them. They could drive tanks, because we have all these nationalities in Afghanistan. Let them don Afghan costume and wear Afghan badges and no one will recognize them. It is very easy work, in our view. If Iran's and Pakistan's experience is anything to go by, it is clear that it is easy to do this work, they have already shown how it can be done.

Kosygin: You are, of course, oversimplifying the issue. It is a complex political and international issue, but, irrespective of this, we will hold consultations again and will get back to you.

Taraki: Send us infantry fighting vehicles by air.

Kosygin: Do you have anyone to drive them?

Taraki: We will find drivers for between 30 and 35 vehicles.

Kosygin: Are they reliable? Won't they flee to the enemy, together with their vehicles? After all, our drivers do not speak the language.

Taraki: Send vehicles together with drivers who speak our language—Tajiks and Uzbeks.

Kosygin: I expected this kind of reply from you. We are comrades and are waging a common struggle and that is why we should not stand on ceremony with each other. Everything must be subordinate to this.

[The first page has a hand-written footnote: At the Central Committee Politburo's sitting on 19 March, Comrade Kosygin read the transcript of these conversations in the presence of Central Committee secretaries.]

Nur Muhammed Taraki-Kosigin Telefon Görüşmesi -2 (Documents on the Soviet Invasion of Afghanistan, e-Dossier No.4, Woodrow Wilson International Center For scholars)

Sanguinary Amin band ousted

United PDPA ends reign of terror; murderer meets his fate

The fascist regime of Hafizullah Amin, this traitor to the people and our dear country Afghanistan, has fallen and the rule of the criminal Aminis has come to an end.

Babrak Karmal, who has been elected by the Central Committee of united PDPA and the new Revolutionary Council of the DRA, as General Secretary of the Central Committee of the single PDPA, President of RC and Prime Minister, in a speech about the murderous regime of Amin and regaining of the power, that is state power, by the Revolutionary Council of the DRA on the basis of the lofty aspirations of the great Saur Revolution, which ensures real freedom and security of the people and rights of all democratic classes and strata said:

In the Name of God, the Compassionate, the Merciful, I, Babrak Karmal, on behalf of the Central Committee of the single People's Democratic Party of Afghanistan, the Presidential Council of the Democratic Republic of Afghanistan and the Government of the Democratic Republic of Afghanistan greet as well as congratulate you oppressed compatriots, impoverished Moslems of Afghanistan, Sunnis or Shittes, pure and pious religious scholars and leaders of the country, that is our honourable and hardy soldiers and officers, of the homeland, national tra-

ders and national men of capital, patriotic landowners, hard-working artisans, brave clans and tribes of Afghanistan, fugitive shepherds and nomads of the homeland, government officials, vanguard intelligentsia and the youth, working men and women, fathers, mothers, brothers and sisters who have been today under the yoke of history's most hypocritical hangman, Hafizullah Amin and Aminis on the occasion of the total collapse of the fascist regime of Hafizullah Amin, that blood-thirsty agent of American imperialism and domineering, tyrannical dictator. And by so doing, I declare to the peoples of the world that the last link in the chain of oppression and fascist colonial administration of Amin and Aminis was broken in the heart of Asia and the national flag of free, independent Afghanistan, the single

standard of our fraternal peoples such as the Pashtuns, Tajiks, Hazaras, Uzbeks, Turkomen, Baluchis, Nuristanis, Badakhshis and other compatriots living in Afghanistan was raised once more with a triumphant and glorious march. The thick-headed and usurping regime of Amin, this traitor to the people and the homeland was crushed under the weight of its own crimes and its savagely oppressive era ended once and for all. The Revolutionary Council of the Democratic Republic of Afghanistan on the basis of the lofty aspirations of the Great Saur Revolution, relying on the will of the chain-breaking and freedom-loving people of Afghanistan, depending on the victorious resurrection of its party and national allies and with the help of patriotic soldiers and officers of Afghanistan regained the political power. (Continued on page 4)

Babrak Karmal, General Secretary of the Central Committee of the People's Democratic Party of Afghanistan, President of the Revolutionary Council and Prime Minister of the DRA.

Asadullah Sarwari, Vice-President of the Revolutionary Council and Deputy Prime Minister.

Sultan Ali Kishnamd, Vice-President of the Revolutionary Council and Deputy Prime Minister.

Noor Ahmad Noor, member of the Revolutionary Council.

Maj. Gen. Abdul Qader, member of the Revolutionary Council.

Lt. Col. Mohammad Aslam Watanjar, member of the Revolutionary Council.

Lt. Col. Gul Aqa, member of the Revolutionary Council.

Lt. Col. Mohammad Rafe, Minister of National Defence.

Sayed Mohammad Colabari, Minister of Interior Affairs.

Shah Mohammad Dost, Minister of Foreign Affairs.

Dr. Anahita Ratebzad, Minister of Education.

Abdul Wakil, Minister of Finance.

Sherjan Mandouray, Minister of Transport.

Faiz Mohammad, Minister of Frontiers and Tribal Affairs.

Mohammad Khan Jafar, Minister of Commerce.

BABRAK KARMAL GREET'S AFGHAN NATION

In the Name of God, the Compassionate and the Merciful,

Greetings my suffering Moslems compatriots of Afghanistan,

The heroic men and women of the country, Please allow me, first of all, before presenting to you the policy statement of the government of DRA by the PDPA CC, the RC of DRA and on behalf of myself, Babrak Karmal,

I present to you my most profound regrets and sympathy, my greatest respects and warmest greetings because of your infinite sufferings and blood-stained tears caused by imprisonment, banishment, forced exile, inhuman and even barbaric tortures, martyrdoms and massacre of tens of thousands of our mothers and fathers, brothers and sisters, daughters, sons and children under the direct orders of Hangman Hafizullah Amin. On the other hand, I declare that Hafizullah Amin, that treacherous foe of God and Humanity, the regner who savagely fought in the name of God, Islam, humanity and nationality against the khalaj and the khalaj, that enemy of the homeland and that anti-nationalist who cut into pieces the national liberation army of Afghanistan in the interest of local and foreign enemies, ending in the most tragic ma-

nifest to jails and massacred our best soldiers, cadets and heroic officers, our youth, our honourable and hard-working compatriots. Hafizullah Amin, the CIA agent and the scheming spy of American imperialism, that traitor to party and government unity, the armed forces and the liberating Saur Revolution, that historic murderer and regner who even did not have pity on the late Noor Mohammad Taraki, our dear leader and noble founder of our party, the first General Secretary of the PDPA CC and the first President of the Revolutionary Council and Prime Minister of DRA whose great name will last for ever. He even did not have pity on his sibling but noble brain wife and his honourable family. He traded Afghanistan's independence with local reaction and plundered and wasted billions' worth of our national wealth, disdained the prestige, dignity and honour of our brave and dignified people has been wiped out for ever from the face of our country. And due to the rising waves of people's wrath and national fury together with a few of his lackeys for their heinous and satanic crimes were punished through the revolutionary court of justice of the people and a few of them who have not been sentenced yet will be punished soon.

My oppressed compatriots, New in these moments when on the basis of the noble people of Afghanistan the great national democratic Saur Revolution has entered a new stage, the era of the unbridled rule of Aminis, those arrogant traitors to the people and the homeland has come to an end and a national front under the leadership of the PDPA based on the will of the great majority of the masses and with the help of the national liberation army of Afghanistan has taken the political power in order to safeguard the gains of the great and glorious Saur Revolution. Now we firmly believe that our revolution will be able to tackle the present formidable difficulties. The history of our people in these moments witness one of the greatest and amazing turning points which will be of infinite significance to the regaining of freedom and independence living of our people. This is to turn from oppression and barbarity toward happiness, work and peaceful life. From the unlimited calamities and sufferings, from the oppression of savage despotism toward the liberation of blood-bounds and from a society stricken by the Asiatic despotism toward a bright future of real democracy, freedom and equality and the creation of a really

democratic society it will be a turning point from fighting and internal strife toward peace, toward elevation of national unity and fraternity among our various nationalities, tribes and adherents of various sects and among our people, such as the Pashtuns, Tajiks, Hazaras, Uzbeks, Turkomen, Baluchis, Nuristanis, etc. And a turning point toward freedom of religious practice such as Sanatism, Shitism and of other sects of our brave tribes.

That is why I declare on the basis of the iron will of the people of Afghanistan that all my compatriots who have as a result of tyranny and despotism under the blood-thirsty Hafizullah Amin, have taken refuge abroad or are engaged inside the country in fratricide unconsciously or vindictively at the instigation of the oppressors and local or foreign enemies are honestly and sincerely invited to return to the independent and peaceful land of their mothers and fathers, the beloved Afghanistan, with full freedom and confidence. They should deliver to their national revolutionary government the arms they have received from the enemy, end fratricide and voluntarily return to the country its tranquility and security. The new revolutionary national government of Afghanistan (Continued on page 2)

Hafizullah Amin was executed, due to the crimes he had committed against the noble people of Afghanistan, by the Revolutionary Tribunal consisting of many representatives of the people ranging from civil and military party activists, those of Moslem clergy, intelligentsia, workers and peasants and the verdict passed by the Revolutionary Tribunal was carried out forthwith.

The Presidium of the

Moscow message thanked

KABUL, Jan. 1. (Bakhtar) -According to the Information Department of the Ministry of Foreign Affairs the following telegram has been dispatched on behalf of Babrak Karmal, General Secretary of the united PDPA, President of RC and Prime Minister of DRA to His Excellency Leonid Illich Brezhnev, General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the USSR and President of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR.

Esteemed Comrade, Leonid Illich Brezhnev, General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the USSR and President of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR, I thank you esteemed

comrade and other leaders of the great country of the USSR, a sincere friend of the working people of Afghanistan from the depth of my heart for your warm, fraternal congratulatory message on the occasion of my election in party and government posts.

I am confident that with the fraternal and generous aids and cooperations extended by the great fraternal country of the USSR, we will victoriously overcome all the problems we have inherited from the past and with reliance on our own people will and must be able to safeguard the gains of the glorious Saur Revolution, national sovereignty, independence and honour of Afghanistan.

Statement issued by the RC

1.-Babrak Karmal, General Secretary of the PDPA CC, President of the RC as the highest executive authority is composed of the following:

4.-Noor Ahmad Noor, 5.-General Abdul Qader, 6.-Lt. Col. Mohammad Aslam Watanjar, 7.-Lt. Col. Gul Aqa.

Other members of the Presidium of the RC will be introduced afterwards.

The government of the DRA as the highest executive authority is composed of the following:

Babrak Karmal, General Secretary of the PDPA CC, President of the RC and Prime Minister of DRA.

Asadullah Sarwari, Deputy Prime Minister, Sultan Ali Kishnamd, Deputy Prime Minister and Minister of Planning Affairs.

Lt. Col. Mohammad Rafe, Minister of Defence, Sayed Mohammad Gulab, Minister of Interior.

Shah Mohammad Dost, Minister of Foreign Affairs, Dr. Anahita Ratebzad, Minister of Education.

Abdul Wakil, Minister of Finance, Sherjan Mandouray, Minister of Transportation.

Faiz Mohammad, Minister of Frontiers and Tribal Affairs, Mohammad Khan Jafar, Minister of Commerce.

Other members of the government will be introduced subsequently.

Like-wise the domestic and foreign policy of the DRA will be announced soon.

56. Yıl; Sayı: 19911

Kurucusu : YUNUS NADI

500 Kuruş 2 Ocak 1980 Çarşamba

KORUTÜRK, BUGÜN DEMİREL VE ECEVİT'İ KABUL EDECEK

● YENİ YIL MESAJINDA "HİZİRLER SAGLAN-
MAK İÇİN ALINACAK
ÖNLEMLERDE BİRLE-
ŞİLMESİ GEREKTEKİ-
Nİ" BİLDİREN CUM-
HURBAŞKANI DİN
GÖZKURMAY BAŞ-
KANI, ÖRDÜ KUVVET
KOMUTANLARI VE
İSTANBUL KÜLTÜR
BAŞKANLARI İLE BİR
SARFARAZDA "YENİ
YIL MESAJI" İLE
GİZLİ GRUPLARDA

Genelkurmay Başkansı ve Kurul Komutanları'nın bir süre kulübü ve bir Cemiyet başkanı Kurul'un bugün 11'de Demirel ve Ecevit'i birlikte kabul eden kâğıtlarıyla bir görüşme yapacağı açıklanmıştır.

terör hareketlerinin önlenmesi, ekonomik istikrarın sağlanmasının goldığını kaydediyor. «Hükümetin demokratik parlamenter sistemin uzun dönemli en büyük başarısı, bu yönde başarılı olmalarıdır. Böyle zamanlarda katlanacak fedakarlıklara sabırla bakanlar diye konuşmuyoruz. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın rızasıyla bu mesajı söylüyoruz».

Gözler
Çankaya'da

Ankara (Cumhuriyet Bülteni)
Kurtuluş'un Geliştirilmesi
Başkanı Evren başkanlığında,
birçok komutanların ve Jendar-
maria Genel Komutanının
sarı 17'ye kabul ederek 1 saat
15 dakika konuşmuş, tüm ko-
muşuymuza genis ilgi çekti. Ha-
berin ardından Cumhurbaşkanı'nın
sarı başın sarı 17'ye Baş-
bakan ve AP Genel Başkanı
Süleyman Demirel ile CHP Ge-
nel Başkanı Bülent Ecevit'i
birlikte kabul ederek görüşme-
di.
(Ankara: Sa. 11. S. 3. d. 1)

**Herat'ta
müslüman
gerillalar
ile Sovyet
askerleri
arasında
çarpmaların
sürdüğü
belirtiliyor**

Dış Haberler Servisi — Aljazeera'
da Müslüman gazetecilerin Sovyet birlikleri
arasında çalışmalarını sürdürdükleri bildiril-
mektedir. BBC radyosu Sovyet birlikleri-
nün kendileri arasında her hafta düzenli olarak
gözetimi ve örneklendirme yapıldığını belirtir.
Sovyetlerin yeni çalışmalarına başlanmıştır.

Amerikan istihbarat kaynakları ise
Aljazeera'daki çalışma sırasında en az
(Akras) So. 11. S. 7 de

doğru sâ

**Tahran'da,
Sovyet
elçiliğini
saldırıda
bulunan
göstericiler
Sovyet
bayrağını
yaktılar**

TAHRAN, (Ajanslar) — Tahran'daki Sovyet Büyükelçiliği'nde Afganistan'da yapılan müdahaleyi protesto eden binlerce kişinin sokaklara çıkarak yürüyüş ve Sovyet bayrağı yakmalar.

Elçilik binasını koruyan güvenlik kuvvetleri ile göstericiler arasında çatışma çıkmış, bu arada 15 kadar gösterici elçiliğin bahçesine girmişler. Ancak Devrim Muhafızları elçilik bahçeye (Arkas: Sa 11. Sö. 1 de)

lemiyon

Aygün:
"Sıkıyönetim
mevcut
yasaların
etkisizliğini
gösterdi,,

● AP GRUP BAŞKANVEKİLİ, CHP TARAFINDAN PARLAMENTOYA SEVKEDİLEN ÖNLEM PAKETİNDEKİ TASAIRILARIN BİLE, O GÜNDEN BU YANA ETKİLERİ BAKIMINDAN «ESKÜKİ»NE ÖNE SÜRDÜ VE PARTİLERLE DİYALOG ÇAĞIRISINI YİNELEDİ.

ANKARA, (Cumhuriyet) BÜROSU
AP Milletvekili Medis Grup Başkanı
Bekirhanlı Dr. Özgür Argon, Meclis
Meclesinde gündemde ilk aradı
bulunan gördü şerhlerine itiraz
kin Gelsen paketinin görüşülmesi
maynate Argon'un birinci soru
soruları çıkarması "Gönderen
Çiftlik" yapılmış diyalog konuş
masını bir kere daha tekrarlama
1980 yıldan ilk günlerinde her
türde görüş, düşünce ve kanaat
serisi ifade edenler için bir gö
siyeli parti grupları ile görüş
maynate hazır olduğunu bir kere
re daha belirttikçe derinleşti

Carter: Brejnev Afganistan konusunda

■ TASS AJANSI: «ABD, AFGA-NİSTAN'DA YENİ REJİMİ DE-VİRMEK İÇİN PAKİSTAN'I ÜS OLARAK KULLANIYOR.»

(Diğer Haberler Servisi) — Afganistan'da yapılan askeri müdahaleden dolayı Sovyetler Birliği ile ABD arasında büyükleme sürecinde bulunulmaktadır.

Yasar Kemal

ADRES: Muhsin Mahmutiye Caddesi No: 25 05100, B.Ü. (TUGAN) MİLLETİ (İstanbul) ROSA MÜDÜRLÜĞÜ (İstanbul) (TELEFON: 272 48 81) (Teleks):
 YIL: 30, SAYI: 11554
 BUGÜN 14 SAYFA 500 KURUŞ
Millet Halk Gazetesi
 KURUCUSU: ALI NAÇI KURACAN
Alitalia Herşeyi 1550-Roma (Sito-Cambridge) (Agençisi: www.italy-air.com) (TEL: 01 08 27 40 11 30 22) (fax: 13 73 71)
 PARTİ 31 AYDAR 2023

YENİ AFGAN YÖNETİMİNE DİRENİŞ BAŞLADI

1. Müslüman gerillalar: Bulgaristan'da faaliyetleri hakkında uyarılar 5 kezki bildirilmiş
2. Eski rejim döneminde de faaliyetleri hakkında hiçbir soruşturma yapılmamış
3. Afganistan'da 35 bin Sovyet askerinin bulunduğu bildirildi
4. Gerilla, Pakistan'a saldırısı 100 milyon dolarlık silahın Müslüman Afgan gerillalarına verileceğinden söz edildi
5. Çin, Sovyet müdahalesini ABD'nin Vietnam harekâtına benzettiler

**Sibakarc: «Afganistan
terörünü karşısında
AF hükümeti niye
kurumuyor?»**

● Ağın olmasına rağmen kanının yeterli olmadığını belirten MİP Genel Başkanı, hükümetin istem Ülkeleri Konferansı Genel Kurulu'na toplantıya çağırmasını istedi

GERİLLALARIN DENETİMİ

Afganistanin kuzar asarında qapan erjöl tyanla qakvrig olan bu fotoqrafı Hafizullah Amin yemine-kuray kerir saragar MGSdaman gerikavar. Ar gerikar idari sarafından donetilenlerin püröziyi. Bu gerikarlar

İnsan ve Babak Kemal yönetimine karşı sarayın
tembure kaplanımlardır. Bu garibalar Sovyet-Afgan
savaşı sırasında insan öldürdükten sonra, Sovyetler'in

desteklediği tekniğin geçerliliği savatmışlar son
derdestin sonra da "İslam Marifeti"yle ilgili savasmaya
devam edeceklerini" bildirmişlerdir.

EK-3

FOTOĞRAFLAR

AMANULLAH HAN - KEMAL PAŞA
(LEON B. POULLADA, REFORM AND REBELLION IN AFGHANISTAN)

NADİR ŞAH
(THE KABUL TIMES, 07.11.1962)

ZAHİR ŞAH
(V. GREGORIAN, THE EMERGENCE OF MODERN AFGHANISTAN)

MUHAMMED DAVUD HAN
(THE KABUL TIMES, 16.10.1977)

NUR MUHAMMED TARAKİ (KADUL NEW TIMES 26 NİSAN 1979)

HAFIZULLAH EMİN (KADUL NEW TIMES 26 NİSAN 1979)

BABRAK KARMAK (KADUL NEW TIMES 13.06.1981)

MUHAMMED NECİBULLAH (KADUL NEW TIMES 13.06.1981)

AFGANİSTAN'DA TÜRK ASKERİ EĞİTİM HEYETİ (MERİÇ DARAN ERBUĞ, KAYBOLAN YILLAR)

GENERAL REŞİD DOSTUM
(YAVUZ SELİM, AFGANİSTAN VE DOSTUM)

AHMED ŞAH MESUD
(OLIVIER ROY, FROM HOLY WAR TO CIVIL WAR)

BURHANEDDİN RABBANİ VE REŞİT DOSTUM
(YAVUZ SELİM, AFGANİSTAN VE DOSTUM)

GENERAL VARENNIKOV
(O. SARIN, L. DVORETSKY, THE AFGHAN SYNDROME)

GENERAL BORIS GROMOV
(O. SARIN, L. DVORETSKY, THE AFGHAN SYNDROME)

